

AKÜSBD

ISSN: 1302-1265
e-ISSN: 2149-4894

Afyon Kocatepe Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 27, Sayı: 1, Mart-2025

Afyon Kocatepe University

Journal of Social Sciences

Volume: 27, Issue: 1, March-2025

	Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 27, Sayı: 1, Mart-2025	
	Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences Volume:27, Issue:1, March-2025	
ISSN: 1302-1265 e-ISSN: 2149-4894		

Sahibi / Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE

Editörler / Editors

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ

Yardımcı Editör / Assistant Editor

Ömer ACAR

Alan Editörleri / Field Editors

Coğrafya

Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR

Doç. Dr. Mustafa KÖSE

Dil ve Edebiyat

Prof. Dr. Nadejda ÖZAKDAĞ

Prof. Dr. Celal DEMİR

Eğitim

Prof. Dr. Gürbüz OCAK

Doç. Dr. Mehmet KOÇYİĞİT

Felsefe

Doç. Dr. Murat KELİKLİ

Doç. Dr. Mustafa KAYA

Halkla İlişkiler-İletişim

Doç. Dr. Ümit DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN

Hukuk

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HATİPOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Özkan ÖZYAKIŞIR

İktisadi ve İdari Bilimler

Prof. Dr. Yusuf KARACA

Prof. Dr. Mustafa FİŞNE

İlahiyat

Prof. Dr. İrfan GÖRKAŞ
Doç. Dr. Eyüp KURT

Psikoloji

Doç. Dr. Pınar DURSUN KARSLI
Doç. Dr. Timuçin AKTAN

Sanat-Tasarım

Doç. Dr. Şerife Ebru OKUYUCU
Prof. Dr. Çağhan ADAR

Sosyoloji

Prof. Dr. Hüseyin KOÇAK
Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU

Tarih

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN
Doç. Dr. Selim KAYA

Turizm

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Prof. Dr. Ahmet BAYTOK

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Osman USLU (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ (Türkçe)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Artur KOZLOWSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ceylan Gazi UÇKUN	Kocaeli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida	ABD
Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Huziie HİROAKİ	Osaka Üniversitesi	Japonya
Prof. Dr. Jacek JAWORSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Georgia	ABD
Prof. Dr. Evren GÜÇER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ayhan URAL	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mürsel BAYRAM	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yusuf DEMİR	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bashir ADAMU	University of Leicester	İngiltere
Dr. Renata BZDILOVA	Pavol Jozef Safarik University	Slovakya

* Yayın Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KAYACIK	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Aytunga OĞUZ	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Belkis ÖZKARA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	University of South Florida	ABD
Prof. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hasan KORKUT	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerkand Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Prof. Dr. Mehmet Ali ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nesrin KULA DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nusret KOCA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Türkiye

Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Veysel KULA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yusuf KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Abdullah SELVİTOPU	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Cihat ATAR	Sakarya Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Eyüp KURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Hasan DURAN	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ALTIN	University of Central Florida	ABD
Doç. Dr. Mutlu KAYA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yasin KELEŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Zivar Hüseyin BAYLAN	Khazar University	Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Ali YAŞAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Seyil NAJIMUDINOVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Alan V. MURRAY	University of Leeds	İngiltere
Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT	Metropolitan Müzesi	İngiltere
Dr. Naringül MARGAZİYEVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Ulanbek ALİMOV	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan

* Danışma Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve alanında ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam, yayın etik ilkeleri, makale kabul süreci ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences and indexed in national and international field indexes.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim and scope, ethical principles of the journal and article acceptance process and full details (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Yer Aldığı Dizin/İndeksler:
Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is Indexed at:

- **ACARINDEX**
- **CITEFACTOR** (*Academic Scientific Journals*)
- **DRJI** (*Directory of Research Journals Indexing*)
- **EBSCO** (*SocINDEX with Full Text - Full Text Subject Title List*)
- **EBSCO Essentials**
- **EBSCOHOST** (*SocINDEX with Full Text - Database Coverage List*)
- **EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX (ESJI)**
- **GOOGLE SCHOLAR**
- **İDEALONLINE**
- **INTERNATIONAL CITATION INDEX**
- **MLA** (*Modern Language Association*)
- **RESEARCHBIB** (*Academic Resource Index*)
- **ROOT INDEXING** (*Journal Abstracting and Indexing Service*)
- **SCIENTIFIC INDEXING SERVICES (SIS)**
- **SOBİAD** (*Sosyal Bilimler Atıf Dizini*)
- **TEİ** (*Türk Eğitim İndeksi*)
- **TÜBİTAK-ULAKBİM TR DİZİN**

Dergi Yazışma Adresi/Journal Correspondence Address:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi

ANS Yerleşkesi, 03200/Afyonkarahisar/Türkiye

Tel: +90 272 2281255– **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil> - <http://www.sbd.aku.edu.tr>

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of This Issue*

Sıra No	Unvan-Ad-Soyad Title-Name-Surname	Kurum Institution
1.	Prof. Dr. Ayşe Binnur Ekber	Ankara Üniversitesi
2.	Prof. Dr. Ayşegül Durak Batıgün	Gazi Üniversitesi
3.	Prof. Dr. Aytekin Albuz	Afyon Kocatepe Üniversitesi
4.	Prof. Dr. Erhan Bingölbali	Trakya Üniversitesi
5.	Prof. Dr. Emel Gönenç Güler	Selçuk Üniversitesi
6.	Prof. Dr. Fatma Kalpaklı Yeğın	Harran Üniversitesi
7.	Prof. Dr. Hacı Mehmet Başkonuş	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
8.	Prof. Dr. Hakan Gündoğdu	Bursa Uludağ Üniversitesi
9.	Prof. Dr. Metın Becermen	Yozgat Bozok Üniversitesi
10.	Prof. Dr. Nacı Şahin	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
11.	Prof. Dr. Necmiye Cömertler	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
12.	Prof. Dr. Nur Çetin	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
13.	Prof. Dr. Oktay Tanrısever	Fenerbahçe Üniversitesi
14.	Prof. Dr. Sevinç Serpil Aytac	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
15.	Prof. Dr. Tuğba Asrak Hasdemir	Artvin Çoruh Üniversitesi
16.	Doç. Dr. Ahmet Aytekin	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
17.	Doç. Dr. Ahmet Tunç	Selçuk Üniversitesi
18.	Doç. Dr. Alper Raif İpek	Balıkesir Üniversitesi
19.	Doç. Dr. Aylin Güngör	Aksaray Üniversitesi
20.	Doç. Dr. Banu Ögünç	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
21.	Doç. Dr. Bulut Dülek	Anadolu Üniversitesi
22.	Doç. Dr. Burak Tuğberk Tosunoğlu	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
23.	Doç. Dr. Canan Tunç Şahin	Uşak Üniversitesi
24.	Doç. Dr. Emre Vadi Balcı	Bartın Üniversitesi
25.	Doç. Dr. Emrullah Yılmaz	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
26.	Doç. Dr. Fatih Hakan Dikmen	

27.	Doç. Dr. Hakan Tahiri Mutlu	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
28.	Doç. Dr. Hatice Çetin	Necmettin Erbakan Üniversitesi
29.	Doç. Dr. Hülya Yıldızlı	İstanbul Üniversitesi
30.	Doç. Dr. Hüseyin Ekizler	Marmara Üniversitesi
31.	Doç. Dr. İlkin Yaran Ögel	Afyon Kocatepe Üniversitesi
32.	Doç. Dr. İsmail Ukav	Adıyaman Üniversitesi
33.	Doç. Dr. Kezban Sönmez	Akdeniz Üniversitesi
34.	Doç. Dr. Melek Körükcü	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
35.	Doç. Dr. Melis Seray Özden Yıldırım	İstanbul Kültür Üniversitesi
36.	Doç. Dr. Mesut Sert	Hakkari Üniversitesi
37.	Doç. Dr. Müge Akbağ	Marmara Üniversitesi
38.	Doç. Dr. Nezir Ekinci	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
39.	Doç. Dr. Nil Erden	İstanbul Üniversitesi
40.	Doç. Dr. Nurcan Deniz	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
41.	Doç. Dr. Petek Tosun	Kadir Has Üniversitesi
42.	Doç. Dr. Rümeyza Kars	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
43.	Doç. Dr. Seden Doğan	University Of South Florida
44.	Doç. Dr. Serdar Yay	İzmir Demokrasi Üniversitesi
45.	Doç. Dr. Serpil Kocaman	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
46.	Doç. Dr. Sibel Akova	Yalova Üniversitesi
47.	Doç. Dr. Sündüs Dağ	İstanbul Üniversitesi
48.	Doç. Dr. Şengül Erol	Uşak Üniversitesi
49.	Doç. Dr. Timuçin Aktan	Afyon Kocatepe Üniversitesi
50.	Doç. Dr. Yahya Koç	Kırklareli Üniversitesi
51.	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Sapanç	Düzce Üniversitesi
52.	Dr. Öğr. Üyesi Hatice Yılmaz	Afyon Kocatepe Üniversitesi,
53.	Dr. Öğr. Üyesi Sevda Ünal	Çukurova Üniversitesi
54.	Dr. Öğr. Üyesi. Elif Işık Demirarslan	Artvin Çoruh Üniversitesi
55.	Dr. Öğr. Üyesi. Zeynep Gümüş Demir	Üsküdar Üniversitesi

* Hakem listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı Paper Title	Yazar(lar) Author(s)	Makale Türü Paper Type	Sayfa Page
Dil ve Edebiyat / Language and Literature				
1	Unearthing the Intersection of Unbelonging and Postcolonialism in Wole Soyinka's Kongi's Harvest / <i>Wole Soyinka'nın Kongi's Harvest'ında Aidiyet ve Postkolonyalizmin Kesişimini Ortaya Çıkarma</i>	Simge AYYILDIZ / Dr. Öğr. Üyesi Samet GÜVEN	Araştırma Research	1-12
Eğitim/ Education				
2	8. Sınıf Öğrencilerinin Kanıt Şemalarının Matematiksel Bilgi Açısından İncelenmesi / <i>Examining Proof Schemes of 8th Grade in Terms of Mathematical Knowledge</i>	Burhan KARAKAYA / Dr. Öğr. Üyesi Ahmet CİHANGİR	Araştırma Research	13-40
3	Sosyal Bilgiler Öğretmenlerine Göre Uzaktan Eğitimde Değerler Eğitimi / <i>Values Education in Distance Education According to Social Studies Teachers</i>	Samet KORKAK / Prof. Dr. Ersin TOPÇU	Araştırma Research	41-56
4	Örgün Eğitimden Açık Liseye Geçişlerin Öğrenciler, Öğretmenler ve Okul Yöneticilerinin Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi / <i>Evaluation of Transitions from Formal Education to Open High School in Line with the Opinions of Students, Teachers, and School Administrators</i>	Serpil DENİZ	Araştırma Research	57-80
5	Academician Views on the Use of MS Teams in Distance Education: A Case Study / <i>Uzaktan Eğitimde MS Teams Kullanımına İlişkin Akademisyen Görüşleri: Bir Durum Çalışması</i>	Doç. Dr. Tayfun YÖRÜK	Araştırma Research	81-92
Felsefe/ Philosophy				

6	Thomas Hobbes ve Jean- Jacques Rousseau'da Doğa Durumu Düşüncesinin Karşılaştırılması / <i>A Comparision of the Idea of State of Nature in Thomas Hobbes and Jean- Jacques Rousseau</i>	Dr. Öğr. Üyesi Erman KAR	Araştırma Research	93-104
İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences				
7	İş Stresi ve İş Doyumu Arasındaki İlişkide Güvenlik Performansının Aracılık Rolünün İncelenmesi / <i>Investigation of the Mediating Role of Safety Performance in the Relationship Between Job Stress and Job Satisfaction</i>	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZDEMİR / Prof. Dr. Salih YILDIZ / Öğr. Gör. Dr. Ali KÖROĞLU	Araştırma Research	105-124
8	İçsel Pazarlama Uygulamaları, İş Akış Deneyimi ve İş Tatmini İlişkisi: Otel Çalışanlarıyla Bir Uygulama / <i>The Relationship Between Internal Marketing Practices, Workflow Experience and Job Satisfaction: Research with Hotel Employees</i>	Doç. Dr. Sezer KARASAKAL / Doç. Dr. Oğuz DOĞAN	Araştırma Research	125-138
9	Türkiye'de Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyümenin Çevre Kirliliği Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi / <i>Investigation Of The Impact Of Health Expenditures And Economic Growth On Environmental Pollution In Turkey</i>	Dr. Servet KAPÇAK	Araştırma Research	139-150
10	Çevrimiçi Alışveriş Platformlarında Markalar Müşteri Marka İlişkisini Nasıl Geliştirebilir: Marka Cinsiyeti Özelliklerinin Düzenleyici Rolü (Trendyol Türkiye Uygulaması) / <i>How Brands on Online Shopping Platforms Can Improve Customer-Brand Relationship: The Moderating Roles of Brand Gender Characteristics (Trendyol Turkey Application)</i>	Dr. Öğr. Üyesi. Parisa ALİZADE	Araştırma Research	151-169
11	COVID-19 Salgınının Tarım Sektörü Üzerindeki Sosyoekonomik Etkilerinin Analizi / <i>Analysis of The Socioeconomic Effects of The Covid-19 Pandemic on The Agricultural Sector</i>	Prof. Dr. Özlem ÇAKIR / Dr. Öğr. Üyesi Güzde TÜRKÖZ BAKIRCI / Dr. Öğr. Üyesi Işıl KELLEVEZİR	Araştırma Research	170-192
12	Analysis of Sustainable Supply Chain Risks: An Application in the Food Industry / <i>Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Risklerinin Analizi: Gıda Sektöründe Bir Uygulama</i>	Dr. Öğr. Üyesi Damla ÇEVİK AKA	Araştırma Research	193-209

13	Türkiye’de Nesnelerin İnterneti Kullanımı ve Çoklu Uyum Analizi ile İncelenmesi / <i>The Use of Internet of Things in Turkey and its Investigation with Multiple Correspondence Analysis</i>	Dr. Öğr. Üyesi Duygu TUNALI	Araştırma Research	210-224
14	Tıp Uzmanlık Derneklerinin Topluma Yönelik Sağlık Tavsiyelerinin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi / <i>A Content Analysis of Medical Specialty Associations’ Health-Related Recommendations for the Community</i>	Mehmet AVDAN / Prof. Dr. Ayhan ULUDAĞ	Araştırma Research	225-237
15	21. yy.’ın Başında, Uluslararası Alanda “Yeni Bir Dünya Düzeni” Arayışı: Rusya-Çin İlişkileri / <i>The Search For “A New World Order” in The International Area in The Beginning of The 21st Century: Russian-China Relations</i>	Dr. Öğr. Üyesi Erden KİŞİ	Derleme Review	238-255
16	Arazi Tekelini Sınırlama ve Arazi Rantlarını Vergilendirme Üzerine Henry George’un Tek Vergi Önerisi / <i>Henry George’s Proposal for a Single Tax on Abolition of Land Monopoly and Taxation of Land Rent</i>	Prof. Dr. Coşkun Can AKTAN / Arş. Gör. Abdülhamid Özgün BİRKALAN	Araştırma Research	256-269
İletişim- Halka İlişkiler/ Communication- Public Relations				
17	Sosyal Medya Ağlarında Benliğin Sunumu: Bibliyometrik Bir Çalışma / <i>Presentation of Self in Social Media Networks: A Bibliometric Study</i>	Doç. Dr. Salih TİRYAKİ	Araştırma Research	270-283
Psikoloji/ Psychology				
18	The Examination of Associations among Depression, Life Satisfaction and Certain Demographic Variables during the Period of COVID-19 Pandemic / <i>COVID-19 Pandemisi Döneminde Depresyon, Yaşam Doyumu ve Belli Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi</i>	Prof. Dr. Sultan OKUMUŞOĞLU	Araştırma Research	284-302
19	Beliren Yetişkinlerin Ruh Sağlığı Sürekliliklerinin Yordayıcıları Olarak Yaşam Amaçları ve Kişisel Gelişim Yönelimleri / <i>Life Goals and Personal Growth Initiative as Predictors of Mental Health Continuum of Emerging Adults</i>	Dr. Öğrencisi Ebru ÇANAKÇI UĞUR / Pürem ALTIPARMAK / Prof. Dr. Mehmet Engin DENİZ	Araştırma Research	303-318
20	Ergenlerde Psikolojik Sağlamlığın Açıklanmasında Temel Psikolojik İhtiyaçların Rolü / <i>The Role of Basic</i>	Dr. Öğr. Üyesi Özge CANOĞULLARI / Dr. Öğr. Üyesi Yasin YILMAZ / Prof. Dr.	Araştırma Research	319-328

	<i>Psychological Needs in Explaining Psychological Resilience in Adolescents</i>	Fulya CENKSEVEN ÖNDER		
Sanat Tasarım/ Art Design				
21	F. Chopin'in No. 2 Op. 38 Numaralı Baladına İlişkin Teknik Çalışma Önerileri / <i>Technical Practice Recommendations Related to F. Chopin's Ballad No. 2 Op. 38</i>	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Emir BARUTCU / Doç. Dr. Duygu SÖKEZOĞLU ATILGAN	Araştırma Research	329-350
22	Türkiye'de Sürdürülebilir Moda Oluşumları: Güncel Durum, Zorluklar ve Olanaklar <i>Sustainable Fashion Organizations in Türkiye: Current Situation, Challenges and Opportunities</i>	Dr. Öğr. Üyesi Şakir ÖZÜDOĞRU / Dr. Öğr. Üyesi Sanem ODABAŞI / Araş. Gör. İrem AKDEMİR / Dr. Öğr. Üyesi Derya MERİÇ / Dr. Öğr. Üyesi Özgür CEYLAN	Araştırma Research	351-368
23	Sosyal Mesaj İçeren Konularda Etkileşimli "Google Doodle" / <i>Interactive "Google Doodle" on Topics With Social Messages</i>	Araş. Gör. Gamze BAL / Doç. Dr. Tutku Dilem ALPASLAN	Araştırma Research	369-391
Tarih/ History				
24	18. Yüzyılın İlk Yarısında Karahisar-ı Sahib ve Çevresinde Danişmendli Türkmenleri'nin İdari ve İktisadi Durumu / <i>In the First Half of the 18th Century, the Administrative and Economic Situation of the Danişmendli Türkmén in and Around Karahisar-ı Sahib</i>	Atike AYSOY	Araştırma Research	392-406
Turizm/ Tourism				
25	The Relationship between University Students' Awareness of Health Tourism and Health Literacy / <i>Üniversite Öğrencilerinin Sağlık Turizmi Farkındalığı ile Sağlık Okuryazarlığı İlişkisi</i>	Dr. Öğr. Üyesi Rukiye ÇAKMAK / Dr. Öğr. Üyesi Dilek YILDIRIM GÜRKAN	Araştırma Research	407-415

Unearthing the Intersection of Unbelonging and Postcolonialism in Wole Soyinka's *Kongi's Harvest*

Wole Soyinka'nın Kongi's Harvest'ında Aidiyet ve Postkolonyalizmin Kesişimini Ortaya Çıkarma

Simge AYYILDIZ¹, Dr. Öğr. Üyesi Samet GÜVEN²

Abstract

Postcolonialism in general is related to the colonization of the Oriental countries by the Occidental ones in terms of political, historical and cultural aspects. The literary figures in this scope attempt to shed light on the unbearable effects of colonization over the economically weak countries. From this perspective, Wole Soyinka became the voice of African countries since he touches upon fundamental problems such as hybridity, loss of identity, and exploitation in his *Kongi's Harvest*. Moreover, he highlights the concept of unbelonging through black characters who are expected to be part of African culture, as in the case of Kongi, who does not accept the dominance of local authority over himself anymore. This means that Kongi appears as a rebellious character who goes beyond the boundaries of traditional restrictions, unlike the general portrayal of a native man. In this respect, the purpose of this article is to show how the Africans suffer from the exploitation of the Europeans by creating a sense of alienation from their own culture through indecisive characters that belong to nowhere.

Keywords: Postcolonialism, unbelonging, *Kongi's Harvest*, Chinua Achebe, natives

Paper Type: Research

Öz

Postkolonyalizm genel olarak siyasi, tarihi ve kültürel açılardan Doğu ülkelerinin Batılılar tarafından sömürgeleştirilmesi ile ilgilidir. Bu kapsamdaki edebi şahsiyetler, sömürgeleştirilmenin ekonomik olarak zayıf ülkeler üzerindeki dayanılmaz etkilerine ışık tutmaya çalışmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Wole Soyinka, *Kongi's Harvest* adlı eserinde melezlik, kimlik kaybı, sömürü gibi temel sorunlara değindiği için Afrika ülkelerinin sesi olmuştur. Ayrıca yerel otoritenin kendi üzerindeki tahakkümünü artık kabul etmeyen Kongi örneğinde olduğu gibi, Afrika kültürünün bir parçası olması beklenen siyahi karakterler aracılığıyla aidiyetsizlik kavramını ön plana çıkarıyor. Bu, Kongi'nin yerli bir adamın genel tasvirinden farklı olarak, herhangi bir kısıtlamanın sınırlarını aşan asi bir karakter olarak görüldüğü anlamına gelir. Bu bağlamda bu makalenin amacı, hiçbir yere ait olmayan kararsız karakterler üzerinden kendi kültürlerinden bir yabancılaşma duygusu yaratarak Afrikalıların, Avrupalıların sömürsünden nasıl muzdarip olduklarını göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Postkolonyalizm, aidiyetsizlik, *Kongi's Harvest*, Chinua Achebe, yerliler

Makale Türü: Araştırma

¹Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, simgeayyildiz@gmail.com

²Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, sametguven@karabuk.edu.tr

Introduction

While postcolonial studies attempt to reflect the resistance against colonizers, the acceptance of sovereignty is currently subordinated by Eurocentric ideology. Africa, still as a culturally and economically dependent country, is one of the popular topics for postcolonial writers such as Wole Soyinka, Chinua Achebe, Buchi Emecheta. However, Soyinka sheds light on a very different aspect of postcolonialism compared to other writers. He emphasizes that the indigenous people have become a society that is even incapable of governing themselves after colonizer rulers left in *Kongi's Harvest*. The issue of identity, culture, and sovereignty are the main reasons why the play is defined as a postcolonial work.

Wole Soyinka explores the reflection of the clash between the traditional leader, Oba, and the modern leader, Kongi. In addition, the assimilated indigenous leader, Kongi tries to assert himself by dethroning the traditional leader, Danlola. While attempting to rebuild his image by the new colonial ideology, Kongi becomes an authority that misrules Isma lands. In this respect, Raji B. Nair states that “[t]he dictator Kongi wants to usurp Danlola’s cultural and spiritual authority thus making his political power complete” (Nair, 2011, p. 52). Therefore, he turns into a repressive and merciless leader since he wants to be respected by his tribe. With his willing to have domination on Isma society, he rules the Igbo people in a dictatorial manner. This manner of government paves the way of dictatorship culture. As a matter of fact, “[t]he issue of dictatorship cultures becomes a central focus among the African people who intertwine with cultural development” (Alabi & Mohammadzadeh, 2018, p. 43). Thus, natives who once have been afraid of European colonizers now fear their own domestic leaders.

Moreover, *Kongi's Harvest* is written about two rulers who are in a struggle for the throne. Kongi does not have full dominance in the community although the leader of the Isma community appears to be Kongi. For this reason, by making some plans to have hegemony, the new yam, the symbol of leadership, should be brought to him with Danlola’s hands at the New Yam Festival. While Isma people are surrounded by economic, cultural, social, and individual problems in society, the contentious events in the government drag both society and the individuals into an even more obscurity.

Organizing Secretary, Kongi’s man, is tasked to create a positive atmosphere that only Kongi can bring development and positive changes to Isma’s people. Organizing Secretary uses many legal and illegal ways that he took a role as devastating rather than constructive the perspective. For instance, a group of people suffer from hunger due to the strict enforcement of Kongi to be part of scientific study even though Kongi considers himself as a saviour like God. On the other hand, Danlola has been considered to have spiritual power given by God to reign the community. In this case, individuals “expect someone should come and change the system but Kongi, would be King, does not create any hope in the mind of Isma people but just the illusion” (Londhe & Panade, 2014, p. 76). Therefore, the misappropriation of government occurred to dominate the African people under the name of Eurocentrism, modernism, and development. From this angle, the aim of this article is to show the effects of colonization in terms of postcolonial elements and a sense of unbelonging and the transformation of the Isma community in *Kongi's Harvest*.

1. Methods

1.1 Politics of Postcolonialism

Postcolonialism has an intellectual and political background which studies the detrimental effects of colonialism by highlighting the cultural and financial traces which are left behind. It searches how powerful countries maintained their authority over the weak ones. The politics of postcolonialism includes power, identity, and resistance as the European countries colonized vast areas of oriental countries through violence, exploitation and illegal ways. This situation causes

inequalities that continue to build the destinies of colonized countries in the world. It is intensely related in assessing how colonial affairs create global injustices.

Postcolonialism represents not only colonizing countries but also the colonized ones. The devastating results of colonialism reveal the frightening actions of colonizing culture. Postcolonial politics also focus on the persistent effects of cultural imperialism where occidental norms, customs, and values are imposed on the colonized nations. In other words, colonization movements are not limited to political independence since they also attempt to exert their power by attempting to change their culture together with the nature. The societies have the change because they deal with the painful experiences and realities of colonized nations. Therefore, this phrase emerges as an interdisciplinary term because it reflects social, cultural, psychological, religious, and historical traces left in society after or during colonialism.

Colonialism is a policy of domination of economically and culturally weak Oriental countries, and surely Africa. Colonizing countries get richer by benefiting from the weak ones' underground sources and other wealth sources. In this respect, Richards and Chew express that "[c]olonialism has been a major engine driving an accelerated pace of change, forcing different cultures into new forms, 'unfixing' what was thought to be solid, and creating new identities" (Chew & Richards, 2010). With these changes and compulsions brought about by colonialism, problems such as race, identity, and hybridity begin to emerge.

Postcolonialism is interpreted in diverse ways because it shows changes according to points of views about this period. For instance, Michiel Leezenberg and Gérard de Vries define postcolonialism allude to "a theoretical framework that systematically takes into account the fact of colonial domination and its enduring effects when studying political, social-economic, or cultural developments and relations in the contemporary world" (Leezenberg & Vries, 2018, p. 335). Thus, the postcolonial period reflects an era that struggles with the endless effects of colonialism. Reflecting the results of the colonized and colonizer nations, the literature is regarded as a process in which both colonized and colonizing nations feed each other. Therefore, not only colonized countries are the ones who are affected, but also colonizing countries, their management of the government, and its economical and prolific power are affected.

In addition to this, Edward Said's Orientalism highlights "Western style for dominating, restructuring, and having authority over the Orient" (Said, 2003, p. 3). Thus, the discourse of Orientalism is composed and used by the Western colonial power to rule over, restructure and control the Orient by creating superiority politically, economically, morally, and intellectually. On the other hand, Homi Bhabha emphasizes the opposite ideas about relationships between Western and Orient discourses contrary to what Said discusses. Bhabha claims that "the place from which something began its presencing in a movement not dissimilar to the ambulant, ambivalent articulation" (Bhabha, 1994, p. 5). He means that the clash of two cultures is a connection that can create new collaborations and terms like hegemony, and hybridity rather than an unstable place.

When colonialism and Orientalism are taken into consideration, postcolonialism investigates critically what happens when the cultures of the Western country and the Orient or Africa clash. It focuses on how the economically and politically strong country became superior, and in what way other weak countries are controlled by it. Belly Hooks states that "[p]ostcolonialism seeks to expose the ongoing effects of colonialism and to challenge the ways in which it continues to shape our understanding of the world" (Hooks, 2003, p. 1). In the light of this, the postcolonial study addresses the struggle for independence politically and culturally, migration, moral fatigue of people, and the problems of identity confusion. Moreover, economic challenges and their effects on the people, racial and class discrimination forced to be exposed, and the shift of understanding value are considered. The postcolonial critics base the causes and roots of all these problems on colonialism and the conditions of the period where they are. As

Gandhi states that “its value must be judged in terms of its adequacy to conceptualise the complex condition which attends the aftermath of colonial occupation” (Gandhi, 2018, p. 4). This means that each postcolonial work should be examined carefully and deeply according to the period where it is because the complex condition can be interpreted in different ways.

1.2 Postcolonialism as a Literary Theory

The understanding and employing of postcolonial theory's concepts take an important place in the application of the theory. These concepts are otherness, resistance, identity, mimicry, ambivalence, and hybridity, respectively. According to Edward Said, “[t]he Other is always constructed and represented by a dominant culture or authority, who project their own fears and fantasies onto it” (Said, 2003, p. 9). With regard to this aspect, otherness is a practice of inferiority and marginalization of native people from Europeans by being colonized in the face of European colonialists. Furthermore, the concept of otherness has complexity and problems because identity and difference have doubleness. According to the concept of otherness, the West and East are opposites like black and white. While the West is good, masculine, regular, dominant, and reasonable, the East is the opposite of it such as bad, feminine, chaotic, inferior, and unreasonable. These opposites lead colonized people to be labelled as “The Other”. Besides, this point of view towards the East is always hard-to-correct. It is considered that it was the Europeans who bring civilization to native orient people. However, indigenous people have harmony thanks to their differences. Even if the natives are both changed and restructured by European exploitation, they might be different from European colonizers.

Resistance is also one of the crucial basic concepts in postcolonial theory. The resistance is to fight back for independence against colonizers. This concept can take many forms such as struggles against the language, religion, culture, oppression, identity, and Eurocentric thought of the colonialists. Said illustrates that “Resistance is not only about battling or opposing those in power, but also about empowering those who have been denied it” in a conversation with David Barsamian (Said, 2003, p. 67). Thus, the Eurocentric idea can emerge as an empowering way of thinking although the natives denied it in postcolonial studies. This idea has been imposed on the significant elements of social structure such as the education system, political structure and power dynamics in the society. Evidently, the characters in the postcolonial studies reflect the devastating traces of colonizers even if the natives try to resist this imposition.

Furthermore, other concepts include identity, mimicry, ambivalence, and hybridity. Unlike other concepts, it is very difficult to define the concept of national identity in a society that no longer even uses its own traditional language. Both trying to acquire identity by marginalised people and trying to return to their own culture and identity form the basis of the theory. Therefore, postcolonial literature reflects the grim facts of unbelonging to any specific group by touching upon the experiences of colonized people who attempt to rebuild their identities in a postcolonial context. The vivid depiction of the setting also pinpoints the theme of unbelonging, in that, rural areas are used to show the economic and environmental effects of the colonization process. This choice of settings also symbolizes the inner conflicts of the postcolonial characters as their sense of belonging is affected by their physical environment. Moreover, mimicry is to imitate and adopt the cultural habits of the powerful state of the colonial countries which creates the area of ambivalence, domination, and conflicting resistance. Exposing colonial power compositions and cultural criteria violates the colonized natives' sense of identity. Thus, mimicry also can be explored as a complex and unclear nature of identity.

Colonization also means enforced migration, and this results in the formation of diasporic societies which endeavoured with a sense of unbelonging. It is known that this diasporic societies consist of various cultures. The differences in the cultures create a kind of harmony. However, colonial communities try to suppress cultural differences by dominating weak native communities with Eurocentric thinking. Ambivalence reflects the inconsistency and indecision in the way two

troubled and opposing nations view each other. While the colonizers approach the colonized nation as inferior, they find the natives exotic. The exploited nation also portrays the colonizers as both enviously good and corrupt. This ambivalence creates a sense of admiration and disgust at the same time, also a sense of contrast in society. Hybridity is another key concept that expresses multiple cultures and identities. It takes place as enriching and creating the world in postcolonial studies. However, it can be also a source of confusion and conflict.

Colonial societies deploy colonial processes in their literature as a process of improving and creating a better humanity. Especially with the racist activities in African countries, the country and indigenous people are defined as dark, evil, ignorant, monsters, and devoid of civilization. The literature of the colonists can also describe how poor native countries need help and colonizers are a saviour for them. This significant example can be observed in the narrations of Marlow in *Heart of Darkness* by Joseph Conrad, and *The Jungle Book* by Rudyard Kipling. They portray the relationship between both the colonized and the colonizers by focusing on concepts such as otherness, resistance, national identity, mimicry, and hybridity.

However, colonial literature mostly emerges from the description of the difficulties and struggles that emerge in the exploited societies. The narrative is told through the eyes of colonized societies. Thus, it is possible to witness the process of colonization rather than teaching civilization or humanity to indigenous people in the literature. Moreover, the process of being stripped towards their own cultures, differences, and identities are some of the negative results of the colonization process. With the reduction of these differences, societies do not regard value in both a Euro-centric society and local traditional societies. Chinua Achebe refers "[c]olonialism deprives you of your self-respect and to get it back you have to fight against it" (Achebe, 1975, p. 70). It causes a sense of inferiority and unbelonging among the suppressed colonial societies. The inferiority feelings deeply affect the psychology of the people, and this is clearly shown in the characters' creation of the writers. In this respect, postcolonial criticism deals with the continuous effect of colonization by uncovering the loss of belonging in the postcolonial world. Therefore, the problem of unbelonging, which is the main scope of this study, causes many individual, psychological and spiritual problems, and social cracks.

As a result, the close relationship between postcolonialism and unbelonging is an ongoing topic in literature. Postcolonial writers use their literary works as a medium to transmit the emotions of exile and alienation. Unbelonging is a key term which stems from the hybridization of cultures which are directed by colonial powers in search of identity. Characters suffer from fragmentation in their families, and they are torn between their ethnic roots and the extensive effect of their colonial history. This dilemma causes feelings of unbelonging since they cannot adapt to the cultures to which they are exposed. Postcolonial literature highlights the challenges of acceptance and belonging in a world where individuals are shaped by the doctrines of powerful countries via the subjects of displacement, migration, and cultural clashes.

2. Postcolonial Analysis of *Kongi's Harvest*

2.1 Exploring the Complexities of Power and Unbelonging Through the Characters

Wole Soyinka's *Kongi's Harvest* was written in 1965 and set in Nigeria, Africa. This play is about Kongi and Danlola who struggle for power in the government of Ismaland after colonialism. The purpose is to make Danlola give the new yam to Kongi in a public ceremony. Moreover, the play was performed first after Africa officially gain its political independence. Therefore, the time of performing makes better sense.

Soyinka reflects that both leaders have incapable of governing the African people even if the British withdrew from Ismaland. Either has individual and social challenges, so they cannot be the right leader for Ismaland. Soyinka refers that "[i]t is impossible to belong to two different

worlds at once. There is always a sense of incompleteness, a sense of being torn in two" in his other play (Soyinka, 1963, p. 17). Thus, the concept of unbelonging occupies an important place because of the leaders of the Ismaland, and the act of colonialism in *Kongi's Harvest*.

Unbelonging can be considered the main concept of this postcolonial study because nearly all postcolonial concepts pave the way to lose their cultural and historical identity. Although colonialism is a source of the unbelonging sense, the traces left in the society after colonialism have further deepened this concept. The characters, who gradually begin to lose their own identities sense that they do not belong to any society. Soyinka illustrates "the complex layers of unbelonging that result from colonialism and its aftermath" with "his portrayal of Kongi and the other characters in '*Kongi's Harvest*'" (Adeeko, 2006, p. 56). Kongi, Danlola, Segi, and all the other characters get lost from time to time in the play. They show inconsistencies and a lack of belonging in their characters, and behaviours.

The inconsistency is observed in the protagonist characters in *Kongi's Harvest*. Olu Obafemi mentions that "Soyinka explores the theme of unbelonging through the character of Kongi, a political leader who is torn between his desire for modernization and his attachment to traditional values" (Obafemi, 1982, p. 67). Kongi is a modernist and political head, but Oba Danlola is an earlier head different from Kongi. Oba has a different place in *Kongi's Harvest* because he symbolizes a traditional and spiritual head in Igbo society. The whole story is based on the two leaders' struggle for supremacy. Moreover, people from their own tribes practice an indigenous but new form of colonization after the de facto end of colonization in Africa. Therefore, the first step of feeling unbelonging is to feel a break away from their ancestors, culture, and traditions. Resistance and change occur when people are not pleased with their place in society. Likewise, Isma people gradually begin to deteriorate and lose touch with their ancestors as the progress of play in Africa.

Moreover, Kongi has the role of a dictator, and he does not ask for the ideas of other people around him. He marginalizes others and does not value them. Therefore, the characters suffer from an identity crisis because of these pressures and limitations. They show resistance to the current situation in the play as a matter of course. For example, Kongi is the embodiment of the postcolonial African leader, struggling to find a sense of belonging in a world that has been shaped by colonialism. According to Ngugi wa Thiong'o, Kongi has experienced "the struggle of individual caught between the competing demands of tradition and progress, resulting in a profound sense of alienation and unbelonging" (Thiong'o, 1986, p. 34). He is torn between his desire to lead his people and his need to belong to the Western world. He spends most of his time in seclusion and tries to rule the people. Although he is a political leader of his society, he remains alone and away from the public. His act can be the reason why Kongi does not feel like one who belongs to society. He only talks to his Reformed Aweri Community and the Secretary who is constantly praising him.

Furthermore, Kongi tries to change society's way of thinking. Kongi makes his work by forcing others. For example, The Reformed Aweri of Kongi is a community of tribal people who think instead of Kongi. They are under pressure to write books about reform systems under his name. In addition, positive sciences are learned in this community. According to Kongi, the West is superior. He applies the Western mentality to the management system, and he puts the people into moulds that they are not. Western value judgments begin to be imposed on the people. He marginalizes his own people. Thus, Kongi drags them by trying to oppress and change them. All kinds of change create a confusing sense of belonging, and people try to adapt or resist it either forcefully or voluntarily. Kongi creates greater destruction in the society although the Isma people are devastated under the domination of British rule. It presents that the power can be more devastating when it is used in different fields such as education or culture.

Besides, the Secretary is the one who always praises his political and dictatorial leader and organizes all the adjustments for Kongi's image. Kongi, the secretary, and the performed Aweri plan for the next five years of management. However, the Secretary shows some inconsistency in his acts. Therefore, all people like the Aweris including the Secretary, cannot decide the sides where they should be. There is also a structure similar to the education system of the colonialists in this new type of regime. According to Mhango, education is “a cohort of stooges to be used to entrench colonialism even after the exit of the colonisers” (Mhango, 2008, p. 2). For this reason, education can be considered the continuation of Western countries' political, psychological, and cultural domination and restructuring. Kongi tries to apply the values produced by the West to his own society. Writing books, and positive scientific activities are the pioneers of the change. Kongi wants an approach to civilized and positive education which are the traces of colonialism. While some oppose this new ideology till the end, others accept it.

Additionally, he thinks of himself as the owner of Isma's people. Therefore, Kongi finds the right to force them to write books and do scientific work. While the civilized leader tries to create this new order, he does not choose the right way to do it. He threatens the people with imprisonment and death. The Secretary declares that “this is the Year of Kongi's Harvest! The Presiding Spirit as a life giving spirit—we could project that image into every heart and head, no matter how stubborn” (Soyinka, Kongi's Harvest, 1997, p. 39). He gives the speech because he wants Isma society to accept Kongi as their leader. Moreover, he calls everyone who opposes this order a traitor. Thus, Kongi punishes them for treason, and he claims that going beyond the boundaries of Kongi is against the nature of their lifestyle. In this way, Kongi frightens and eliminates his opponents and anyone who has the potential to dethrone him by gathering all the power within himself.

Moreover, Kongi makes the Aweris suffer from hunger. Although Kongi sees this hunger as fasting, the Aweris think it as a persecution. It was the way how their men can work. He acts as a British colonizer because becoming superior is having power and behaving inferiorly towards the weak ones. Therefore, Kongi and his followers imitate the West without questioning it. The Performed Aweri have a conversation about not thinking anything because of their hunger.

Fourth: Now, a systematic examination of the data. What have we got on our plates?

Fifth: A few crumbs of mouldy bread, isn't it?

[...]

Fourth: Can't you keep your mind on the subject? I used a common figure of speech, and you leap straight onto the subject of food.

Sixth: He is right. ... After several days of slow starvation what other answer do you expect?

It is explained that the Aweris are working in such a difficult situation. Isma people can neither express their feelings nor find their true place in their society. Peace and freedom are not possible concepts to find in the society. On the other hand, the Reformed Aweri constantly complains about why they are in the camp and question their own existence under such strict authority. There is nothing they can do except satisfying their hunger since this is their ultimate aim in their lives. They do not understand anything about positive science. The Sixth questions “[w]hat image exactly is positive scientificism?” (Soyinka, Kongi's Harvest, 1997, p. 13). The Third answers “[w]hatever it is” (p.13). From these dialogues, it is understood that the presence of the Aweris is not suitable. However, they know that if they act against Kongi, they will be punished. People do not have any right to find their true selves in their society with this oppressive

regime. Therefore, an emerging sense of unbelonging is not a coincidence among the people of Isma.

2.2 The Struggle for Identity and Resistance in the Shadow of Colonialism

Kongi's men can be thought of as copying the British colonialists as Kongi does. They imitate both the administrative system Kongi governed with the European ideology and colonial education. This oppressive regime and marginalized order must have natural sources of conflicts in the society. Therefore, the conflicts create "theories of cultural domination and resistance [that] have been central to the field of" the play (Kraidy, 2002, p. 4). It is also understood that they do not support both leaders while the Aweris are discussing about their attitudes. However, they cannot help themselves to be like their leaders. To illustrate, the Third one tells that "[w]e need a way to persuade that old reactionary to...". In response to this, the fifth Aweri suggests that they should "starve him. Try starving him to death!" (p.24). Therefore, the Aweris' way they know best is to torment people to make them persuade. They act like their leader who treats his own people the same way he is treated in colonial times. Furthermore, Third calls Oba Danlola as a "reactionary" leader. Even if they do not approve of Kongi exactly, they consider traditional leader Danlola as someone who tries to restore the old order. Moreover, they think that Danlola does not take even one step forward to develop the governmental system. Therefore, they have an ambivalence between the two leaders. This ambivalence causes the feeling lost.

Additionally, Kongi doesn't continue the traditional management system. He "represents a decisive break with the past. This ascension spells doom for tradition itself" (Mark & Anyanwu, 2023, p. 69). However, Kongi sees himself as the unique and true leader of the Isma community though he is aware that Oba Danlola is a spiritual leader for Isma. As a political leader, Kongi must be recognized as a leader spiritually and culturally in front of the people. The Aweris and The Secretary try to create and hold the new yam handover ceremony since the act will also make Kongi a total leader spiritually and culturally. Moreover, it supports the image of "Kongism". Raji B. Nair declares that "[t]hough power is enjoyed by Kongi, he being a native knows that his sense of authority would be incomplete till spiritual and traditional authority is handed over to him by the Oba himself" (Nair, 2011, p. 52). Therefore, the secretary emphasises that "Kongi must preside as the Spirit of Harvest, in pursuance of the Five-Year Development Plan" (p.20). Although Kongi takes the political structure and administrative system of the colonialists as an example, he cannot completely break with the tradition and culture of the Isma people. Thus, reclaiming cultural heritage, one of the postcolonial elements, is the whole concept discussed in the play. This concept also reflects the Isma people's disappearing identity and culture.

Kongi both tries to make a revolution in the natives' society, and he builds himself a new identity. For example, Daodu questions Segi after he learned that she is Kongi's former love. He asks about how she could love him. "**Danlola** Love? Love? You who gave love, how were you requited? **Segi** [rises.] My eyes were open to what I did. Kongi was a great man, and I loved him" (p.41). That's why, Kongi's change occurs after colonialism. Furthermore, it can be understood by his Reformed Aweris's speech that "it was as a result of the mercy had on him by his community that he wasn't destroyed. The monster child now grows into a terrorist doling out orders to those who spared his life" (Mamudu, 2013, p. 3). Thus, it tells that Kongi does not have this evil character while he was a child before the colonialism process. However, he changed later. Having identity confusion after colonialism, Kongi is shown to be a complex and nuanced character. He is also struggling to find his place in the world. For example, he gives an order to his men about the prisoners. However, he seems terrified rather than pleased at the end of the play. The result reflects the speech of the play as "Kongi's mouth wide open in speechless terror" (p.84). Although Kongi has issued death orders from afar, his reaction when faced with such brutality is different. Thus, he cannot harmonise himself with this new ideology while he copies Western one. His identity does not match this ideology completely.

The other characters, such as Segi, Secretary and Daodu, are reflected as struggling to be a woman, identity and resistance in the play. Women cannot find the right place to discover their identity and capability because of the restrictive perspective on women. Therefore, Soyinka has “realized the need for women to be recognized in the society so [he] place[s] them in central positions in [his] novel [...] to demonstrate the capabilities of African women such as education, power, wealth, etc., which were overlooked” (Agu, 2016, p. 77). He showed Segi as a smart, powerful and sexy figure. For example, Segi says, “[t]hen forget he is there. Let the yam be pounded. I shall return soon with a seasoned gift for the leader” (p.81) when Daodu states that they failed. She creates a different way to solve the problem. Thus, the speech “shows her as one who is endowed with powers to handle situations and people. [...] The presentation of the head to Kongi is wholly the handiwork of Segi” (Mamudu, 2013, p. 12). According to Soyinka, it is possible that a woman can find her true identity and be successful in society if there are no strict ideas and restrictive behaviours for a woman.

However, Kongi does not fail to reflect the European’s point of view of the African women while he characterizes Segi as taking a central role in *Kongi’s Harvest* for his purpose. She is described as “a right cannibal of the female species” in the play. While she is clever and strong, her good representation is pressured in the work. Fapohunda highlights that “in terms of western education and a more favourable economic policy of the colonial administration gave and has continued to give men advantage over women” (Fapohunda, 2011, p. 244). In light of this, European ideology does not promote his idea on women even if Soyinka gives importance to women. Likewise, women’s representation happens in a different dimension. A woman is perceived as a sex element. For example, the concept of Polygamy is common in Danlola’s family. Soyinka highlights polygamy in his play by referring “Son of Sarumi by his wife number six” (p.14). Furthermore, it is believed that women gather for the rehabilitation center in the play. Secretary goes to Segi's club and questions whether they closed the quarter or not. Daodu states that he has no idea about it. On his words, Secretary adds that: “Yes we did. All the prostitutes were sent off to a rehabilitation camp and on graduation day they became the Women's Auxilliary Corps, a sort of female leg of the Carpenters brigade” (p.31). Thus, it is clear that they decide to raise the women that they have collected in order to use them for their purpose.

Besides, Kongi talks with the Secretary about the Reformed Aweri Community. Kongi tells that “[t]hey do nothing but quarrel among themselves. Every time I set them a subject for disputation they quarrel like women and then fall asleep” (p.35). If there is a situation where a man can be humiliated, he will be linked to a woman. The situation causes women to be further marginalized and isolated from society. Danlola also talks about women as “of [his] backyard, where women throw their piss” (p. 49). Therefore, women who are constantly isolated from society begin to have identity conflicts. They do not believe that they have a place among the people of Isma. Contrary to this suppression of women, Segi cannot stand Kongi any longer and tells that “I am tired of being the mouse in his cat-and-mouse game” (p.80). She offers Kongi the head of an old man instead of a new yam. Thus, she demonstrates the resistance that no one else can as a woman.

Resistance can be regarded not only against traditional nationalist actions but also against colonial actions. Likewise, the struggle of the ones, who bring social destruction, is often dealt with in the play. For example, the Secretary does whatever Kongi wants. Secretary is one of the few people that Kongi communicates with. However, he does not approve of him when he gives up his word about the situation of prisoners. Secretary reflects that “[y]our promise my Leader. The word of Kongi!” (p.47). Even Secretary eventually realizes that he has no place in this society. He states that “I'm done for, I know it. I am heading for the border while there is time” (p.80). Unlike Segi, Danlola and Daodu, he chooses to flee rather than resist. He is never able to feel a sense of belonging. Secretary wants to find himself in places far from his homeland and get away to feel belonging.

In an environment where people do not feel free, they first question themselves and their existence. However, this is not possible in the society of postcolonial Africa. Characters who live with pressure, threats, and coercion are constantly indecisive about which leader is best for them. The pre-colonial characters follow in the footsteps of the spiritually and culturally possessed Danlola in accordance with their traditions. However, there are some changes brought by British colonialism in this society. In other words, the existence of some certain groups which adapt their own traditions and colonialism is the result of the British so-called civilization. The political wars of this group led by Kongi and the traditional leader Danlola cause destruction in society. Any character including leaders can no longer adapt to society and gain a place in society. While some characters like Segi and Daodu do not feel that Africa is their homeland, they resist and try to save it. However, characters like the Secretary want to leave their homeland if they lose their hope. They struggle to feel a sense of home in distant lands from their homeland.

3. Conclusion and Suggestions

The themes of unbelonging and postcolonialism overlap in a deep way in Wole Soyinka's play *Kongi's Harvest*. Through the character of Kongi, Soyinka investigates the convolutions of postcolonial power struggles and the ways in which individuals and communities can feel disconnected from their cultural roots. Kongi's attempt to modernize and develop his fictional African country constructs a tension between tradition and progress, as well as between Kongi's own desires and the needs and requirements of his people. This conflict is indicated in the character of the Secretary, who resists Kongi's attempts to enforce a new order on the community. With the representation of the Secretary and other characters, Soyinka shows that the remains of colonialism maintain to impact African societies and shape their identities and relationships with the wider world. Eventually, *Kongi's Harvest* invites its readers to think the complex ways in which individual and collective identity are twisted by historical, cultural, and political forces. Through its vivid characters and richly symbolic imagery, the play provides a detailed exploration of the themes of unbelonging and postcolonialism that remain relevant today.

In conclusion, Soyinka's work is great evidence to the enduring legacy of colonialism and the continuing struggles of postcolonial societies to define their own identities and futures. The play's exploration of the tensions between individual desires and community needs, and colonial legacies and contemporary realities, offers a complicated understanding of the postcolonial condition. It reminds us that the fight for self-determination is incessant and that the course of decolonization is not just about political independence, but also about cultural and psychological freedom as also exemplified in Turkish Yeşilçam's Movie entitled "Derviş Bey"(1978) which is about the villagers who ask for the protection of a leader instead of getting their own independence by rejecting the lands presented them for free. Briefly, *Kongi's Harvest* is a ground-breaking work that sheds light on the intricacies of postcolonial societies and the ways in which individuals and communities direct the challenges of unbelonging through its celebration of cultural resistance.

References

- Achebe, C. (1975). *Morning Yet on Creation Day: Essays*. Anchor Press.
- Adeeko, A. (2006). *The politics of African drama*. Indiana University Press.
- Agu, T. N. (2016). The Depiction of Women In the Struggle For Cultural. University of Ghana. Retrieved August 14, 2024, from <http://ugspace.ug.edu.gh:8080/handle/123456789/41614>
- Alabi, A. M., & Mohammadzadeh, B. (2018). A postcolonial reading of Wole soyinka's Kongi's Harvest. *Advances in Language and Literary Studies*, 9(4), 43-50. Retrieved from <https://doi.org/10.7575/aiac.all.v.9n.4p.43>
- Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. Routledge.

- Chew, S., & Richards, D. (2010). *A Concise Companion to Postcolonial Literature*. Oxford-Blackwell.
- Fapohunda, T. (2011). Women and Political Leadership in Nigeria. *African Journal of Social Research and Development*, 3(1), 242-251.
- Gandhi, L. (2018). *After Colonialism. Postcolonial theory: A critical introduction: Second edition*. New York: Columbia University Press.
- Hooks, B. (2003). *Postcolonial and Postmodern Feminist Dialogues*. Routledge.
- Kraidy, M. M. (2002, August 1). Hybridity in Cultural Globalization. *Communication Theory*, 12(3), 316-339. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2002.tb00272.x>
- Leezenberg, M., & Vries, G. d. (2018). Postcolonialism. In M. Leezenberg, & G. d. Vries, *In History and Philosophy of the Humanities: An Introduction* (335-354). Amsterdam University Press.
- Londhe, S. V., & Panade, S. V. (2014). 'Kongism' in Kongi's Harvest. *Journal of Education & Social Policy*, 1(2), 74-76.
- Mamudu, A. (2013). Dialogue and character classification in Wole Soyinka's Kongi's harvest. *EJOTMAS: Ekpoma Journal of Theatre and Media Arts*, 4(1-2). Retrieved from <https://www.ajol.info/index.php/ejotmas/article/view/120637>
- Mark, T. G., & Anyanwu, A. R. (2023). Leadership and changing communal values in Wole Soyinka's Kongi's Harvest. *Nigeria Theatre Journal: A Journal of the Society of Nigeria Theatre Artists*, 17(1), 63-79.
- Mhango, K. (2008). Post-colonial education and chaos in Africa. Retrieved 2024, from <http://www.africaexecutive.com/modules/magazine/article.php?article=2984>
- Nair, R. B. (2011). Equations of Culture and Power in Wole Soyinka's Play Kongi's Harvest. *LITTCRIT: An Indian Response to Literature*, 37(2), 51-56.
- Njoku T. Women and Political Leadership in Nigeria: Some Observations. In O. A. Onwubiko (Ed.), **Gender and Political Leadership in Nigeria*. Fourth Dimension Publishing. 2003: 120-130.
- Obafemi, O. (1982). *Wole Soyinka: An Introduction to His Writing*. Evans Brothers Nigeria Publishers Ltd.
- Said, E. W. (2003). *Orientalism*. New York: Vintage.
- Soyinka, W. (1963). *The Lion and the Jewel*. Oxford University Press.
- Soyinka, W. (1997). *Kongi's Harvest*. Oxford University Press.
- Thiong'o, N. W. (1986). The burden of cultural legitimacy. In R. Armstrong, *Kongi's Harvest and The Lion and the Jewel: A casebook*, (34-40). London: Methuen.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Bu çalışma etik kurul izini gerektiren bir çalışma olmadığı için Kurul adı, tarih ve sayı no gibi bilgiler mevcut değildir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

Bu çalışma başka kurumlar tarafından desteklenmemiştir.

8. Sınıf Öğrencilerinin Kanıt Şemalarının Matematiksel Bilgi Açısından İncelenmesi*

Examining Proof Schemes of 8th Grade in Terms of Mathematical Knowledge

Burhan KARAKAYA¹, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet CİHANGİR²

Öz

Bu araştırmada, sekizinci sınıf öğrencilerinin eşitlik kavramıyla ilgili baskın matematiksel bilgi türüne göre sergiledikleri kanıt şemaları durum çalışması modeliyle incelenmiştir. Çalışma grubunu, 2020-2021 eğitim öğretim yılında Afyonkarahisar merkezindeki iki ortaokulda öğrenim gören toplam 36 sekizinci sınıf öğrencisi arasından ölçüt örnekleme yöntemiyle seçilen 6 öğrenci oluşturmaktadır. Verilerin betimsel analiz tekniğiyle çözümlendiği araştırmada, “Kavramsal ve İşlemsel Bilgi Belirle” sorularından elde edilen bulgular; kavramsal bilgi düzeyinin denklem çözme başarısını artırdığını, ancak katılımcıların çoğunun bu düzeye ulaşamadığını ortaya koymuştur. Yarı yapılandırılmış mülakatlar sonucunda, öğrencilerin denklem çözümlerini kanıtlamada yetersiz kaldığı ve gerekçelerinde büyük oranda otoriter kanıt şemalarına başvurdukları gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, bazı öğrenciler denklemlerde eşitlik kavramına ilişkin kavramsal bilgiye sahip olsa bile, ispat aşamasında bu bilgiyi etkin biçimde kullanamadıkları belirlenmiştir. Öğrencilerin hem kavramsal bilgilerini geliştirmek hem de matematiksel geçerliliği olan kanıtlar üretebilmelerini sağlamak için problem çözümlerinde ulaştıkları sonuçların ve yaptıkları işlemlerin nedenleri üzerine tartışma ortamları oluşturulmasının yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kanıt Şemaları, Matematiksel Eşitlik, Eşitlik Sembolü, Kavramsal Bilgi, Prosedürel Bilgi.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This investigation, which examines proof schemes based on the prevalent type of mathematical knowledge related to the concept of equality in eighth grade students, was designed as a case study model. The study group consists of six students selected from 36 eighth grade students in two schools in the central district of Afyonkarahisar during the 2020-2021 school year using criterion sampling. Descriptive methodology was applied in the analysis of the obtained data. Based on the data collected using the questions to determine conceptual and procedural knowledge, it was found that students with conceptual knowledge performed better in solving equations, while most students lacked conceptual knowledge. In the semi-structured interviews, it was found that students were poor at proving their equation solutions and tended to use authoritarian proof schemes as justification. As a result, students had conceptual knowledge about equality in equations but were unable to use this knowledge to provide valid proofs. To improve students' conceptual knowledge and enable them to construct valid mathematical proofs, discussions about the reasons for the results they obtain and the processes they use in solving problems can be encouraged.

Keywords: Proof schemes, Mathematical Equality, Equals Symbol, Conceptual Knowledge, Procedural Knowledge

Paper Type: Research

*Bu çalışma birinci yazarın “8. Sınıf Öğrencilerinin Denklemlerde Eşitlik Kavramına İlişkin Sahip Oldukları Kanıt Şemalarının Matematiksel Bilgi Türleri Açısından İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹Milli Eğitim Bakanlığı, karakaya.burhan91@gmail.com.

²Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, ahmetcihangir42@gmail.com.

GİRİŞ

Matematik öğretimindeki temel hedef, öğrencilerin matematiksel yeterlilik kazanmalarını sağlamaktır. Matematiksel yeterlilik, kavramları doğru biçimde anlamayı ve problem çözmeye yönelik işlemleri başarılı bir şekilde yürütme becerisini içerir (Rittle-Johnson vd., 2016). Bu yeterliliğin geliştirilmesi, öğrencilerin matematiksel kavramlar ve işlemler konusundaki bilgisini artırmaya bağlıdır.

Öğrenciler çoğunlukla matematikle ilgili bilgilerini öğretmenlerden edindikleri için bu bilgilerin doğruluğunu nadiren sorgularlar. Dolayısıyla, pek çok öğrenci edindiği bilgileri sorgulama çabasına girmeden kabul etme eğilimindedir (Flores, 2002). Öğretmenlerin, öğrencilerinin bir cevabın doğruluğunu, bir prosedürün uygun sonuçlar verip vermediğini veya bir matematiksel formülün anlamlı olup olmadığını saptama becerilerini geliştirmeye özen göstermeleri gerekir (Flores, 2002). Anlamlı öğrenme, bilgiyi zihinde yapılandırma ve o bilginin doğasını anlama sürecini kapsar. Yeni bir bilgiyi özümseyen birey, bu bilgiyi anlamak adına zihinsel bir süreçten geçirir (Yanık, 2016). Öğretmenlerin, çocukların doğal olarak kullandıkları yaklaşımlardan hareket etmeleri önemlidir; bu nedenle, öğrencilere ait matematiksel iddiaları doğrulama yöntemlerini belirlemeli ve ardından onların matematiksel ifadelerin veya gerçeklerin neden doğru olduğunu anlamalarını sağlayacak öğretim stratejileri planlamalıdır (Flores, 2002).

Matematiksel bir iddiayı doğrulamak farklı yöntemlerle gerçekleştirilebilse de, çoğu zaman doğruluğu göstermenin yanında bu doğruluğun gerekçesini açıklamak da büyük önem taşır. Böylelikle, bilginin zihinsel olarak nasıl örgütlendiğine dair farkındalık geliştirilir. Matematiksel kanıtlarla uğraşan öğrenci, kendi düşünce yapısını yansıtan yöntemlere başvurur (Harel ve Sowder, 2007). Kanıt şemaları ise, kanıt sürecindeki davranışları gözlemleyerek elde edilen bilişsel aşamaları, zihinsel becerileri ve yetkinlikleri ifade eder (Dede ve Karakuş, 2014). Öğrencilerin kanıt ve kanıtlama konusunda yaşadıkları güçlükleri, bu güçlüklerin nedenlerini, konuya ilişkin anlayışlarını ve kanıtlara dönük tutumlarını daha iyi değerlendirebilmek için kapsamlı bir bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır.

Matematiksel Bilgi

Matematiksel bilgi, genellikle kavramsal bilgi ve işlemsel (prosedürel) bilgi şeklinde iki ana başlıkta incelenmektedir (Rittle-Johnson ve Schneider, 2015). Kavramsal bilgi; kavramlar, prensipler ve tanımlarla ilişkilendirilir (Yanık, 2016). Geçmişte, kavramsal bilgi çoğunlukla ilişkisel çerçevede ele alınırken, güncel çalışmalar konunun derinlemesine ele alınması gerektiğine işaret etmektedir (Rittle-Johnson ve Schneider, 2015; Rittle-Johnson, 2019). Croks ve Alibali (2014), kavramsal bilgiyi altı başlıkta sınıflandırarak “bağlantılar bilgisi, genel prensipler bilgisi, prosedürün altında yatan prensipler bilgisi, kategori bilgisi, sembol bilgisi ve alan yapısı bilgisi” olarak özetlemiştir. Bu bakışla kavramsal bilgi, bir kavramın tanımı, özellikleri ve diğer kavramlarla etkileşimleri konusunda sahip olunan bilgi bütünü olarak tanımlanabilir. Kavramsal anlama ise öğrencinin, söz konusu bilgiyi içselleştirmesi, yeni veya önceden edindiği bilgilerle ilişkilendirmesi ve kavramın özelliklerini belirleme sürecini ifade etmektedir.

İşlemsel bilgi, bir problemi çözmek için izlenmesi gereken adımların ve bu adımların uygulanma biçiminin bilinmesidir. Bu, hedefe ulaşma yöntemi, algoritmaların kullanımı ve problem çözme basamaklarının düzenlenmesiyle ilgilidir ve uygulama yaparak gelişir (Rittle-Johnson ve Schneider, 2015). Prosedürler, doğru uygulanmaları hâlinde güvenilir sonuçlara ulaşmamızı sağlayan eylem dizileri olarak tanımlanabilir ve belirli türdeki problemlerin çözümünde etkili olmak üzere tasarlanmıştır (Rittle-Johnson, 2019). İşlemsel anlama ise, öğrencinin bu prosedürel bilgiyi zihinsel düzeyde kavramasını ifade etmektedir. Yanık (2016), işlemsel anlamayı iki yönlü tanımlar: kavramsal bilgi olmaksızın yalnızca algoritma becerisine sahip olma ve bu becerileri esnek ve verimli biçimde seçebilme yeteneği.

Kavramsal bilgiyi belirlemek için kullanılan yöntemler çeşitlilik gösterirken, işlemsel bilginin ölçümü görece daha sınırlı araçlarla yapılmaktadır. Kavramsal bilgi, açık veya örtük biçimde ortaya konabilir. Açık kavramsal bilgi, öğrencinin tanım veya açıklamalar yapmasını gerektirirken, örtük kavramsal bilgi, öğrencinin aklında var olan ancak tanımlarda doğrudan yer almayan özellikleri içermektedir. Bu nedenle, kavramsal bilgi ölçümlerinde genellikle öğrencinin ezberine değil, derinlemesine düşünmesini sağlayacak türden, aşına olmadığı problemler tercih edilir (Rittle-Johnson ve Schneider, 2015; Crooks ve Alibali, 2014). Değerlendirmede, kavram ile tanım arasındaki uyum incelenir. Literatürde iki yaygın kavramsal bilgi ölçüm yaklaşımı öne çıkar: Genel Prensipler Bilgisi (problemlerle doğrudan ilişkisi olmayan matematiksel düşünceleri anlamak) ve Prosedürün Altında Yatan Anlam Bilgisi (prosedürün neden işlediğini ve her işlem adımının amacını bilmek) (Crooks ve Alibali, 2014).

İşlemsel bilginin ölçümü ise görece daha kolaydır. Öğrencilere, hâlihazırda öğrendikleri algoritmaları veya bu algoritmaların küçük uyarlamalarını kullanabilecekleri problemler sunulur ve bu problemleri çözmeleri istenir. Ardından, çözüm süreçleri ve ulaşılan sonuçlar değerlendirilir. Gerek duyulduğunda, öğrencinin işlemsel bilgiyi “ezber yoluyla” mı yoksa “anlayarak” mı kullandığını görebilmek için problem çözme hızı da dikkate alınır (Rittle-Johnson vd., 2015).

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, kavramsal ve işlemsel bilginin hem geçerli hem de güvenilir biçimde ölçülmesini sağlayacak yöntemlerin geliştirilmesine odaklanılması önerilmektedir (Rittle-Johnson ve Schneider, 2015). Ayrıca, bu bilgilerin nasıl edinildiğini açıklayan kapsamlı kuramsal modeller ortaya konmalıdır. Kavramsal ve işlemsel anlamının ölçülmesi, öğrencilerin hedeflenen matematik kazanımlarını hangi düzeyde edindiklerini belirlemede, kurdukları matematiksel ilişkileri anlamada ve öğretmenlerin derslerini yeniden tasarlayabilmesinde önemli bir rol oynar (Yanık, 2016).

Matematiksel Eşitlik

Matematiksel eşitlik, bir denklemdeki her iki tarafın da aynı değeri temsil ettiği düşüncesini ifade eder (Crooks ve Alibali, 2014). Sayılar ve işlemlerin yer aldığı hemen hemen her alanda, eşitlik sembolü önemli bir yere sahiptir (Van De Walle vd., 2012). Cebir, büyük ölçüde eşitlik kavramı üzerine kurulmuş bir matematik dalı olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle cebiri anlamak ve uygulayabilmek, aralarında matematiksel eşitliğin de bulunduğu çeşitli kavramların anlaşılmasına bağlıdır (Knuth vd., 2006). NCTM (2000) de eşitlik kavramının ve ilgili sembolik temsillerin, müfredatta üzerinde önemle durulması gereken konular arasında yer aldığını belirtmiştir. Bu vurgu, öncelikle eşitliğin matematiksel ifadeler arasındaki ilişkiyi kavramada temel olması, ikinci olarak ise eşitliği doğru algılayamayan öğrencilerin cebirsel işlemleri anlamada zorluk çekmesiyle ilişkilidir (Crooks ve Alibali, 2014; Knuth vd., 2006; Van De Walle vd., 2012). Ayrıca matematiksel eşitliği kavrayabilmek, öğrencilerin sayı sistemlerindeki ilişkileri görmeleri, anlamlandırmaları ve sembolize etmeleri açısından da büyük önem taşımaktadır (Van De Walle vd., 2012).

Eşitlik sembolünün kavramsal temeli, genellikle okul öncesi dönemde iki kümenin bir araya gelmesi düşüncesiyle atılır. Bu dönemde, öğrencinin karşılaştığı aritmetik düzen A ve B arasındaki işlemi gerçekleştirme üzerine kurulu olduğu için, pek çok öğrenci eşitliği “A ile B’yi topla/işlem yap” şeklinde yorumlayarak sembolün daha geniş kavramsal anlamını gözden kaçırabilmektedir (Kieran, 1981). İlkokulun son yıllarında öğrencinin zihinsel olgunlaşması doğrultusunda eşitlik algısında değişimler görülür. Yaklaşık 13 yaş civarı, çocukların eşitlik sembolünü “sonucu bulma” anlamından “eşdeğerlik” fikrine doğru genişlettikleri bir geçiş dönemi olarak tanımlanır. Bu süreçte, “denklemdeki sağ taraf sol tarafın sonucudur” düşüncesi yerine, sağ ve sol tarafın farklı ifadelerle de olsa eşdeğer olabileceğine dair anlayışın gelişmesi beklenir (Kieran, 1981). Eşitlik sembolünü “denge” fikriyle ilişkilendirmek de özellikle ilkökul düzeyinde, bu kavramı daha somut biçimde kavramalarına yardımcı olabilir (Van De Walle vd., 2012). Crooks ve Alibali (2014), matematiksel bilgi türünü belirleme çalışmalarında en sık

incelenen konulardan birinin “eşitlik” olduğunu belirtmiş ve bu amaçla kullanılan ölçme yöntemlerini, eşitlik sembolü tanımı, örnek değerlendirmeleri, soruları yeniden yapılandırma, eşitlik sembolünün derecelendirilmesi, eş değer denklemler ve farklı problem türleri şeklinde sıralamıştır.

Kanıt Şemaları

Kanıt şemaları, kişilerin neye inandıklarını ve başkalarını hangi temellere dayandırarak ikna ettiklerini betimlemeye yarayan bir sınıflandırma sistemidir. Bu yapı, bireyden bireye, toplumdaki topluma ve aynı toplum içinde farklı kuşaklar arasında değişkenlik gösterebilir (Harel, 2001). Harel ve Sowder (2007) bu şemaları üç ana başlık altında ele almıştır: dışsal kaynaklı kanıt şemaları, deneysel kanıt şemaları ve analitik kanıt şemaları.

Dışsal Kanıt Şemaları: Bir argümanın doğruluğunu kanıtlamak için bireyin ya da toplumun dışsal kaynaklardan onay beklemesine dayanır. Otoriter kanıt şemaları (otoriteye güven), alışkanlık edinilmiş kanıt şemaları (formül ve algoritmalara koşulsuz bağlılık) ve sembolik kanıt şemaları (anlamdan bağımsız sembol kullanımı) olmak üzere üç alt gruba ayrılır.

Deneysel Kanıt Şemaları: Birkaç örnek veya duyuşsal algılara dayanan ve bu örneklerden genelleme yapmaya çalışan şemalardır. Bu yaklaşımda öğrenciler, genellikle bütüncül ilkelere başvurmadan, sınırlı sayıda örneğin “doğrulamacı” rolü üstlendiği bir sürece odaklanır ve bu durum kanıtlama aşamasında zorluklar yaratır. İki alt başlık halinde incelenir: örnek temelli şemalar (az sayıda örnekten genelleme yapma) ve algısal şemalar (çizimler veya basit görsel temsillere dayanma).

Analitik Kanıt Şemaları: Mantık ve teoremlere dayalı kanıtlama sürecini temel alır. Bu şemaları kullanan öğrenciler, mantıklı çıkarımlar yaparak sonuçlarını destekler ve kanıtlarını ayrıntılı düşünce adımlarıyla şekillendirir. Dönüşümsel kanıt şemaları (mantıksal akıl yürütmenin kullanımı) ve aksiyomatik kanıt şemaları (aksiyomlara dayanma) olarak iki alt gruptan oluşur.

Öğrencilerin benimsedikleri kanıt şemalarını incelemek, onların kavramsal gelişim süreçlerini izleyebilmek açısından oldukça önemlidir. Zira öğretim sürecinde sunulan bilginin nedenleri ve bağlantıları yeterince açıklanmadığında, öğrenme çoğunlukla ezbere dayalı kalmakta ve öğrencilerin bilgiyi derinlemesine kavraması güçleşmektedir. Kanıt şemaları, öğrencinin düşünce biçimini yansıttığı için olası kavramsal yanlışları da ortaya koyabilir. Bu nedenle, öğrencilerin bilgi düzeylerinin artmasını hedefleyen öğretim deneyimleri, kanıt şemaları bağlamında gözlemlendiğinde, uygulanan yaklaşımın etkinliği ve öğrencilerin hangi düzeyde etkilendikleri daha net değerlendirilebilir (Gutiérrez ve Marrades, 2000).

Matematiksel yeterliliğin gelişimi, hem kavramsal hem de işlemsel bilgi edinimini gerektirir. Söz konusu bilgi türlerinin tanımlanması ve ölçülmesiyle ilgili çeşitli yöntemler olsa da genel bir uzlaşma, kavramsal bilgiyle işlemsel bilginin birbiriyle etkileşim hâlinde olduğu yönündedir. Bu iki bilgi türünü pekiştirmek için farklı öğretim stratejileri kullanılmaktadır. Örneğin, öğrencilerin alternatif çözüm yolları bulmaya teşvik edilmesi, kendi düşünce süreçlerini sesli olarak ifade etmeleri ve yeni bir konuya başlamadan önce keşif yapmalarına fırsat tanınması gibi uygulamalar bunlardan bazılarıdır. Rittle-Johnson ve Schneider (2015), matematiksel bilgi üzerine gerçekleştirilen araştırmalarda, kavramsal ve işlemsel bilginin ölçümüne ilişkin geçerli ve güvenilir yöntemlerin geliştirilmesine ve bu bilgi türlerinin zaman içindeki gelişimini modellemeye odaklanılmasını önermektedir.

Araştırmalar, matematiksel eşitlik kavramını anlamayan öğrencilerin, hem matematiksel başarılarının hem de diğer matematiksel kazanımlarının olumsuz etkilendiğini göstermiştir. Özellikle cebirin anlaşılmasında önemli bir temel olan bu kavram, kimi çalışmalarca yeterince vurgulanmadığı için eksik kalmaktadır (Crooks ve Alibali, 2014). Dolayısıyla, matematiksel bilgi gelişimini yakından izleyebilmek ve doğru eğitimsel yönlendirmeler yapabilmek için kavramsal ve işlemsel bilgi türlerinin ölçülmesi son derece önemlidir. Bu sayede, öğrenme sürecindeki değişimin anlaşılması ve öğretimde gerekli düzenlemelerin yapılması kolaylaşabilir (Crooks ve Alibali, 2014).

Öte yandan, kanıt şemalarının bilgi türleriyle ilişkilendirilerek değerlendirilmesi, öğrencilerin kavramsal bilgiyi nasıl edindiğini görmek ve matematiksel bilgi türlerinin farklılıklarını ortaya çıkarmak açısından faydalı olabilir. Bu tür bir incelemenin, matematik eğitiminde uygulanacak yöntemlerin iyileştirilmesine ve öğrencilerin kavramsal anlayışlarını daha güçlü bir biçimde desteklemeye katkı sağlaması beklenmektedir. Bu doğrultuda, bu çalışmanın temel amacı; sekizinci sınıf öğrencilerinin denklemlerde eşitlik kavramına ilişkin edindikleri bilgileri kavramsal ve işlemsel olarak sınıflandırmak ve kullandıkları kanıt şemalarını bu doğrultuda analiz etmektir. Kanıt şemalarının bilgi türüyle birlikte incelenmesinin, öğrencilerin kavramsal bilgilerini hangi düzeyde kullanabildiklerini ortaya koyma ve farklı bilgi türleri arasındaki ayrımları belirleme açısından değerli olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede, “İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin denklemlerde eşitlik kavramına dair kullandıkları kanıt şemaları, matematiksel bilgiden nasıl etkilenir?” sorusu araştırmanın temel problem cümlesini oluşturmaktadır. Öncelikle öğrencilerin eşitlik kavramına yönelik bilgileri kavramsal ve işlemsel olarak sınıflandırılmış, ardından denklem çözümlerinde başvurdukları kanıt şemalarının bu bilgi türlerinden nasıl etkilendiği saptanmaya çalışılmıştır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışma, öğrencilerin denklemlerde eşitlik kavramına ilişkin mevcut matematiksel bilgilerini sınıflandırarak, kullandıkları kanıt şemalarının matematiksel bilgi türleri açısından incelenmesi amacıyla nitel bir araştırma modeli olan durum çalışması kullanmıştır. Durum çalışması, birden fazla nitel veri toplama tekniğinin birlikte kullanıldığı ve çalışmaya konu olan durumların araştırmaya katılan çalışma grubu içerisinde derinlemesine incelendiği bir model olarak tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmada, çalışma grubunu 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Afyonkarahisar merkezindeki iki ortaokulun sekizinci sınıflarında öğrenim gören 36 öğrenci arasından, “kavramsal ve işlemsel bilgi belirleme soruları”nın analiz sonuçlarına göre seçilen altı öğrenci oluşturmuştur. Bu altı öğrencinin üçü “kavramsal bilgi” düzeyine, üçü ise “işlemsel bilgi” düzeyine sahip olarak belirlenmiştir. Katılımcı seçimi, nitel araştırma yöntemlerinde sık kullanılan amaçlı örnekleme yaklaşımlarından “kolay ulaşılabilir durum örnekleme” ve “ölçüt örnekleme” yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları ve Süreçleri

Bu araştırmanın verileri, klinik mülakatlar ve yazılı sorulara verilen açık uçlu yanıtlar gibi nitel veri toplama teknikleri aracılığıyla elde edilmiştir. Matematiksel bilgi ve kanıt şemalarını ölçmek için standart yöntemlerin bulunmaması nedeniyle, nitel yöntemler ve araştırmacı yorumu esas alınarak ilerlenmiştir. Öğrencilerin denklemlerdeki eşitlik kavramına ilişkin hangi tür matematiksel bilgiye sahip olduklarını belirlemek amacıyla, araştırmacı tarafından konuya yönelik literatür taraması yapılarak “Kavramsal ve İşlemsel Bilgi Belirleme Soruları (KİBS)” geliştirilmiştir. Bu araç altı soru ve üç maddeden oluşmaktadır.

Öğrencilerin denklemlerde eşitlik kavramına dair hangi kanıt şemalarını kullandıklarını tespit edebilmek için ise yarı yapılandırılmış mülakatlara başvurulmuştur. Araştırmada, “Kanıt Şemaları Belirleme Soruları (KŞBS)” adı verilen bir set kullanılarak veri toplanmıştır. KŞBS; yazılı olarak denklem çözümü içeren üç soru ve sözlü olarak yönlendirilen dört sorudan meydana gelmektedir. Bunun yanı sıra, mülakat sürecinde araştırmacı, görüşmenin akışına göre ek sorular da sorma fırsatı yakalamıştır.

Kavramsal ve İşlemsel Bilgi Belirleme Soruları

Bu araştırma, öğrencilerin matematiksel bilgi ve kanıt şemalarına odaklanarak iki temel amacı gözetmektedir. İlk amaç, sekizinci sınıf öğrencilerinin denklemlerdeki eşitlik kavramına ilişkin kavramsal ve işlemsel bilgi düzeylerini belirlemektir. Bu kapsamda kullanılan sorular (Şekil 1), Knuth ve arkadaşlarının (2006, 2011) ile Alibali ve arkadaşlarının (2007) çalışmalarından esinlenerek uyarlanmıştır. Ayrıca, bir soru ise araştırmacı ve bir uzman tarafından yeniden tasarlanmıştır. Uygulama sonrasında geçerli sonuçlar vermediği düşünülen bir soru, yine araştırmacı ve uzmanların değerlendirmesiyle araştırmadan çıkarılmıştır. Geliştirilen sorular, iki ayrı okulun iki sınıfında öğrenim gören toplam 36 öğrenciye yazılı olarak uygulanmış; toplanan cevaplar bir uzman desteğiyle analiz edilerek öğrencilerin eşitlik kavramına ait matematiksel bilgi türleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu doğrultuda, KİBS'in 1. sorusunu yanıtlamaları istenen öğrencilerin verdikleri cevaplar ve uyguladıkları işlemlerin doğruluğu incelenerek, denklemlerdeki eşitlik kavramına yönelik işlemsel bilgilerinin olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Kavramsal bilgi, işlemlerin arka planındaki anlamlara odaklanırken (Crooks ve Alibali, 2014), işlemsel bilgide prosedürlerin kullanım şekli ön plana çıkar. Dolayısıyla, bu soru öğrencilerin denklem çözümündeki işlemsel bilgilerinin tespitini amaçladığından, kavramsal bilgiye dair kodlama yapılmamış ve yalnızca işlemsel bilgiyi belirleme hedeflenmiştir.

KİBS'in ikinci sorusu, öğrencilerin eşitlik kavramına ilişkin hem işlemsel hem de kavramsal bilgilerinin ölçmek amacıyla hazırlanan üç maddeden oluşmaktadır. Kodlama aşamasında, eşitlik sembolünün anlamının sorgulandığı "b" maddesi öne çıkarılmış; "a" ve "c" maddelerinden elde edilen veriler, "b" maddesini destekleyici nitelikte kullanılmıştır. Bu kurguda, "a" maddesi sembolün adlandırılmasına (soruda eşitlik sembolüne doğrudan isim vermeden), "b" maddesi sembolün öğrencideki anlamını tespit etmeye, "c" maddesi ise mümkün olduğunda alternatif bir anlamı açığa çıkarmaya yönelik tasarlanmıştır. "a" maddesiyle kastedilen, öğrencilerin soru içerisinde sembole isim vermeden onu tanımlamalarını sağlamak iken, "c" maddesiyle hedeflenen öğrencilerin eşitlik kavramına ilişkin farklı yorumları ortaya koyabilmeleridir.

KİBS'nin üçüncü sorusu, geçerli sonuçlar vermediği gerekçesiyle uzman görüşü alınarak araştırmadan çıkarılmış ve değerlendirmeye dahil edilmemiştir.

KİBS'nin dördüncü ve beşinci soruları, kavramsal bilgiyi benzer bir şekilde ölçtükleri için birlikte analiz edilmiştir. Bu sorularda, öğrencilerden denklemleri çözerken eşitliğin örtük kavramsal anlamına uygun olarak işlem yapmaları beklenmiştir. Öğrencilerden, denklemlerin eşitlik kavramına dayalı olarak iki tarafındaki işlemlerin farklı değerlerde olduğunu düşünmeleri istenmiştir. Bu, eşitliğin bir denge olarak anlaşılmasıyla kavramsal bilgiyi ilişkilendirmeye yönelik bir yaklaşımdır (Ngu ve Phan., 2016).

KİBS'nin altıncı sorusunda, öğrencilerden bir örnek görevini değerlendirmeleri istenmiştir. Bu soruda, öğrencilere hatalı bir denklem çözme prosedürü verilmiş ve hatanın nerede olduğu ve neden kaynaklandığı sorulmuştur. Öğrencilerden, denklemlerin eşitliği kavramına dayalı olarak denklemin iki tarafına uygulanan farklı işlemlerin eşitliği nasıl bozabileceğini açıklamaları beklenmiştir. Nitekim eşitliğin denge olarak anlaşılması kavramsal bilgiyle ilişkilendirilmektedir (Ngu ve Phan., 2016).

1.soru

$$5x - 9 = 2x + 6$$

Yukarıdaki denklemi çözünüz.

2.soru

$$x + 5 = 7$$

- İşaretle gösterilen sembolün adı nedir?
- Bu sembolün anlamı nedir? Ne işe yarar?
- Bu sembol farklı anlamlara gelebilir mi? Varsa bu anlamları nelerdir? Açıklayınız.

4.soru

$x - 5 = 20$ denkleminde $x=25$ dir. Buna göre ;

$x - 5 + 40 = 20 + 40$ denkleminde x in ne olabileceğini denklem çözümü yapmadan söyleyebilir misiniz? Açıklayınız.

5.soru

$$2n + 15 = 31$$

$$2n + 15 - 10 = 31 - 10$$

Yukarıda verilen iki denklemde n değerleri birbirine eşit midir? Denklem çözümü yapmadan karar veriniz. Sebebini açıklayınız.

6.soru

Ahmet matematik dersinde bir denklem çözümünde aşağıdaki işlemleri yapmıştır. Yaptığı işlemlerde hata var mıdır? Varsa gösteriniz ve sebebini açıklayınız.

$$2x + 5 = 11$$

$$2x + 5 - 5 = 11 + 5$$

$$2x = 16$$

$$\frac{2x}{2} = \frac{16}{2}$$

$$x = 8$$

Şekil 1 Kavramsal ve İşlemsel Bilgi Belirleme Soruları

Kanıt Şemaları Belirleme Mülakat Soruları

Bu araştırmanın bir diğer odak noktasını, öğrencilerin denklemlerdeki eşitlik kavramına ilişkin problemlerde hem kendilerini hem de başkalarını ikna etmek için kullandıkları kanıt şemalarını belirleme süreci oluşturmaktadır. Bu amaçla ihtiyaç duyulan veriler, “Kanıt Şemaları Belirleme Mülakatları” yoluyla elde edilmiştir. Mülakat sürecinde, yazılı denklem çözümü gerektiren üç soru (Şekil 2) ile öğrencilere sözel olarak yöneltilen dört soru (Şekil 3) içeren “Kanıt Şemaları Belirleme Mülakat Soruları (KŞBS)” kullanılmıştır. Görüşmenin akışına göre araştırmacı, gerek

gördüğünde ek sorular da sormuştur.

Öğrencilere yazılı olarak sunulan sorular, yedinci ve sekizinci sınıf müfredatında yer alan “Birinci dereceden bir bilinmeyenli denklemleri çözer (MDÖP, 2018)” kazanımına uygun biçimde hazırlanmıştır. Bu kısımda üç soru bulunmaktadır: İlk soruda, sol tarafta denklem, sağ tarafta sayı verilerek doğal sayı sonucuna ulaşılan bir yapı; ikincisinde, her iki tarafta denklem yer alıp sonuç negatif tam sayı olarak tasarlanmış bir yapı; üçüncüsünde ise her iki tarafta denklem olup sonucun negatif rasyonel sayı olduğu bir yapı sunulmuştur. Bu şekilde, öğrenci yanıtlarında ortaya çıkabilecek farklı kanıt şemalarını gözlemlemek hedeflenmiştir. Soruların hazırlanması aşamasında, iki uzman ve araştırmacı tarafından, farklı şemalara uygun olası öğrenci yanıtları öngörülme çalışılmış ve her şemaya karşılık gelebilecek örnek cevaplar tespit edilmiştir. Analiz bölümünde de söz konusu öğrenci cevaplarına yer verilmiştir. Ayrıca, araştırmanın amacına uygun olarak, öğrencinin problem çözme becerisinden kaynaklanan değişkenliklerin verileri etkilemesini en aza indirmek için sözel problem formatından uzak durulmuştur.

$20 - 2x = 10$ denklemini çözünüz.

$3a + 5 = a - 13$ denklemini çözünüz.

$12 - 3n = -5n + 9$ denklemini çözünüz.

Şekil 2 Kanıt Şemaları Belirleme Yazılı Mülakat Soruları

Sonucu nasıl bulduğunu açıklayabilir misin?

Bulduğun sonucun doğru olduğunu nereden biliyorsun?

Bulduğun sonucun doğruluğunu her zaman böyle mi gösterirsin?

Bulduğun sonucun doğruluğuna başkalarını nasıl ikna edersin?

Şekil 3 Kanıt Şemaları Belirleme Sözlü Mülakat Soruları

Verilerin Analizi

Bu çalışmada elde edilen veriler, nitel araştırmalarda sıklıkla başvurulan betimsel analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Betimsel analiz, önceden belirlenen temalar doğrultusunda toplanan verilerin özetlenmesi ve/veya yorumlanmasını içerir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

KİBS (Kavramsal ve İşlemsel Bilgi Belirleme Soruları) verilerinin analizi, bir uzmanla birlikte yürütülmüş; öğrencilerin matematiksel eşitlikle ilgili bilgileri bu süreçte sınıflandırılmıştır. Literatüre göre eşitlik kavramı, matematiksel bilgi tespitinde en yaygın kullanılan kavramlardan biridir; bu doğrultuda çeşitli ölçüm yöntemleri geliştirilmiştir (Crooks ve Alibali, 2014). Araştırmada, her bir KİBS sorusu için ilgili temaları yansıtan bir Tablo 1 oluşturulmuş ve öğrenci cevapları bu temalar çerçevesinde kodlanmıştır.

Kodlamada, araştırmacı ile uzman arasındaki fikir birliği sağlandıktan sonra veriler “kavramsal bilgi”, “işlemsel bilgi” ve “diğer” olmak üzere üç temel kod altında toplanmıştır.

İşlemsel bilginin ölçümü, kavramsal bilgiye kıyasla görece daha kolaydır. Çünkü bu ölçümde, daha önce öğrenilmiş algoritmaların kullanıldığı veya onların ufak uyarlamalarını gerektiren sorularla öğrencilerin performansı değerlendirilebilir (Rittle-Johnson ve Schneider, 2015). Öğrenciden problemi çözmesi istenir, ardından ulaşılan sonucun ya da izlenen sürecin doğruluğu incelenir. Bazı durumlarda, işlemsel bilginin ezbere mi, yoksa anlayarak mı uygulandığını anlamak için öğrencinin çözüm hızı da dikkate alınabilir. Bu kapsamda KİBS’in 1. sorusu, öğrencilerin “denklemler çözümünde eşitlik kavramını işlemsel düzeyde” kullanıp kullanmadığını belirlemek amacıyla tasarlanmıştır. Sorunun değerlendirilmesinde “işlemsel bilgi” ve “diğer” kodları kullanılmıştır. Doğru sonuç ve doğru işlem sunan öğrenciler “işlemsel bilgi” olarak kodlanırken, yanlış sonuç ya da eksik işlem yapan veya hiç cevap vermeyen öğrenciler “diğer” kategorisine dâhil edilmiştir.

KİBS 2. sorusuna verilen cevaplar ise “kavramsal”, “işlemsel” ve “diğer” şeklinde sınıflandırılmıştır. Eşitlik sembolünü “ tarafların eşit olması” fikriyle ilişkilendiren yanıtlar “kavramsal”, sembolü “cevap üreten” bir işaret olarak açıklayan ifadeler ise “işlemsel” olarak kodlanmıştır. Aynı öğrenci tarafından farklı iki tanım sunulması, bu tanımlardan en az birinin kavramsal karakterde olmasına dayanarak yine “kavramsal” biçimde değerlendirilmiştir. “Özel bir anlam” taşımayan veya yetersiz kalmış cevaplar ise “diğer” koduyla ifade edilmiştir.

KİBS 4. ve 5. sorularında, benzer şekilde “kavramsal”, “işlemsel” ve “diğer” kodları kullanılmıştır. Özellikle, öğrencilerin belirli stratejilerle denklemleri karşılaştırmaları ya da değişken değerlerini eşitlemeleri işlemsel bilgi kapsamında ele alınmıştır. Buna karşılık, ikinci denklemlerde yapılan işlemlerin eşdeğerlik ilişkisini bozmadığını anlatan açıklamalar “kavramsal” olarak sınıflandırılmıştır. Yanlış veya eksik yanıtlar ise “diğer” kategorisine alınmıştır.

KİBS 6. sorusu için de “kavramsal”, “işlemsel” ve “diğer” kodları kullanılmıştır. Burada, soruda belirtilen hatayı “denge modeli” perspektifinde açıklayan öğrenciler “kavramsal”, “karşıya atma” yöntemi odaklı açıklama yapanlar “işlemsel” olarak kodlanmıştır. İki kategoriye de girmeyen yetersiz veya hatalı cevaplar ise “diğer” olarak sınıflandırılmıştır.

Bu çalışmanın bir diğer aşamasında, KŞBS (Kanıt Şemaları Belirleme Soruları) verilerinin analizi, öğrencilerin denklemler çözme performanslarından çok, verdikleri sonuçların doğruluğunu nasıl doğruladıkları ve başkalarını hangi yollarla ikna etmeye çalıştıkları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu süreçte, Harel ve Sowder’in (1998) geliştirdiği kuramsal çerçeveye dayanan “kanıt şemaları” yaklaşımı esas alınmıştır. Üç ana kategori (otoriter, deneysel, analitik) ve bunlara bağlı alt kategoriler, öğrencilerin açıklamalarını sınıflandırmak için temel alınmıştır.

Araştırmada, öğrencilerin hangi kanıt şemasına yöneldiklerini belirlemek adına Tablo 2 oluşturulmuş ve bu tablo doğrultusunda değerlendirme yapılmıştır. Araştırmacı ve uzman, öğrenci ifadelerini ayrı ayrı incelemiş, farklı durumlarda fikir alışverişi yaparak ortak bir karara ulaşmışlardır.

Kanıt şemaları arasında dışsal şemalar, öğrencinin cevabını veya işlemini doğrulamak için harici bir otoriteye veya kaynağa başvurduğunu gösterir. Bu tür şemalar, öğrencilerin bilgiyi nasıl temellendirdikleri ve dışsal otoritenin rolü üzerinde belirgin bir vurgu yapar. Örneğin, öğrencinin “Öğretmenim böyle söyledi, o yüzden doğrudur” şeklinde bir gerekçe sunması, dışsal kanıt şemaları sınıfına girebilir. Nitekim, A63 kodlu öğrencinin yanıtı da bu duruma örnek oluşturmaktadır.

Ö: Öğretmen derste bişey anlattığında anlattığı şeyin doğru olup olmadığını düşünür müsün?

A63: Düşünmem.

Ö: Neden?

A63: Çünkü öğretmenim o benim. Öğretmenim eğitimini almış mesela okulunu okumuş benden de daha iyi bilgi sahibi olduğu için ona güvenirim.

Öğrenci bu araştırma kapsamında yapılan mülakatlar esnasında yaptığı işlemlere ve sonuçların doğruluğundan emin olmak için yeterli gerekçelendirmeler yapamamıştır. Ayrıca sonuçların doğruluğunu öğretmenin anlattıklarına bağlamış “Öğretmenim anlattıysa doğrudur” şeklinde açıklama yapmıştır. Bu yüzden öğrencinin kanıt şeması otoriter olarak belirlenmiştir.

DeneySEL kanıt şemaları, öğrencilerin cevaplarını doğrulamak veya sonuçlarını göstermek için deneyler, farklı örnekler veya somut kanıtlar kullanma eğilimini yansıtır. Bu şemalar, öğrencilerin problem çözme yeteneklerini görsel veya somut örneklerle desteklemeye çalıştıklarını gösterir. Örneğin, Aydoğdu-İskenderoğlu (2003) farklı sınıf seviyelerinde öğrenciler ile yaptığı çalışmasında “Ayşe defterine bir soru yazar ve bu sayının 6 fazlasının 5’e bölümünün 4 olduğunu görür. Ayşe’ nin defterine yazdığı sayı kaçtır?” soruna verdiği cevabı savunan bir öğrencinin farklı değerleri yerine koyarak doğruluğunu kanıtlamaya çalıştığını göstermiştir. Öğrenci “... deneyerek bulmak en doğrusudur.” şeklinde açıklama yapmıştır.

Analitik kanıt şemaları, öğrencilerin mantıklı bir düşünme süreci kullanarak cevaplarını gerekçelendirdikleri durumları yansıtır. Bu şemalar, öğrencilerin mantıksal düşünme becerilerini ve problem çözme stratejilerini kullanma eğilimini gösterir. Örneğin, eşitlik kavramının korunması gerektiği ve her iki tarafın aynı işlemlerle işlendiğini belirten bir açıklama bu kategoriye girer. Bu durum, öğrencilerin denklem çözme sürecini mantıklı bir şekilde gerekçelendirmeye çalıştıklarını gösterir. Aydoğdu-İskenderoğlu (2003) “Ayşe aklından bir sayı tutar ve arkadaşının tuttuğu sayının 3 katının 2 fazlasının 395 olduğunu söyler. Ayşe’ nin aklından tuttuğu sayı kaçtır?” soruna verilen analitik cevap örneğinde öğrencinin soruyu iki farklı yolla çözerek kanıtlamaya çalıştığını göstermiştir. Bu örnekte öğrenci kanıtını yöntem olarak öğretmeninden öğrendiğini söylemekten ziyade kendi zihinsel süreçlerine dayandırarak açıklamıştır.

Kanıt şemalarını belirlerken, öğrencilerin üç farklı soruya verdikleri cevapları ve kullandıkları ifadeleri genel olarak değerlendirilmiş ve bu ifadelerin her üç soruda tutarlılığına dikkat edilmiştir. Bu sayede her öğrencinin en az bir kanıt şemasına dahil edilebildiği belirlenmiştir. Bu analiz, öğrencilerin matematiksel düşünme süreçlerini daha iyi anlamamıza ve matematik eğitimini geliştirmemize yardımcı olur. Analiz süreci, araştırmacı ve uzman arasında bir uzlaşmaya dayandığı için teyit edilebilirlik sağlar. Bu, analizlerin nesnel ve bağımsız bir şekilde gerçekleştirildiğini gösterir. Örneğin, KİBS sorularına verilen cevapların kategorilere atanması ve kanıt şemalarının belirlenmesi sürecinde araştırmacı ve uzman arasındaki anlaşma, teyit edilebilirliği güçlendirmektedir.

Betimsel analiz, araştırma verilerinin daha önceden belirlenen temalar ve kavramlar doğrultusunda özetlenmesine ve yorumlanmasına olanak tanır. Bu, araştırmanın geçerliliğini artırır çünkü elde edilen veriler, araştırma soruları ve amaçları ile uyumlu bir şekilde analiz edilir. Örneğin, KİBS sorularına verilen cevapların kavramsal ve işlemsel bilgiyi yansıtacak şekilde sınıflandırılması, araştırma sorularına yanıt verme ve matematiksel eşitlik kavramını doğru bir şekilde değerlendirme açısından geçerliliği artırır. KİBS sorularının ilgili literatürde daha önce geçerliği belirlenmiş sorulardan oluşturulması ve analizler yapılırken öğrenci cevaplarının bütüncül olarak değerlendirilmesinin geçerliği ve güvenilirliği arttıracaktır.

Tablo 1.KİBS kodlama ve açıklamalar

Sorular	Örnek Yanıtlar	Kodlar
$5x - 9 = 2x + 6$ Yukarıdaki denklemi çözünüz.	Prosedüre uygun denklem çözümü Sadece doğru cevap Uygun prosedüre rağmen işlem hatası	 İşlem sel Diğer
$x + 5 = 7$	Aynı-İki tarafın eşitliği vb.	Kavramsal
a) İşaretle gösterilen sembolün adı nedir? b) Bu sembolün anlamı nedir? Ne işe yarar? c) Bu sembol farklı anlamlara gelebilir mi? Varsa bu anlamları nelerdir? Açıklayınız.	İşlemi yap-cevap Yanıt yok-ilgisiz yanıtlar	İşlem sel Diğer
$x - 5 = 20$ Denkleminde $x=25$ dir. Buna göre; $x - 5 + 40 = 20 + 40$ Denklemine x in ne olabileceğini denklem çözümü yapmadan söyleyebilir misiniz? Açıklayınız.	$x=25$ çünkü eşitliğin her iki tarafına aynı işlemlerin yapılması eşitliği bozmaz. $x=25$ çünkü denklemi çözersek cevap 25 çıkar.	Kavramsal İşlem sel
$2n + 15 = 31$ $2n + 15 - 10 = 31 - 10$ Yukarıda verilen iki denklemde n değerleri birbirine eşit midir? Denklem çözümü yapmadan karar veriniz. Sebepini açıklayınız.	Yanıt yok-Bilmiyorum-Boş Eşittir çünkü eşitliğin her iki tarafına aynı işlemlerin yapılması eşitliği bozmaz. Eşittir çünkü denklemi çözersek cevaplar aynı çıkar.	Diğer Kavramsal İşlem sel

Tablo 2.Kanıt şemalarının özeti

Kanıt Şemaları	Kanıt Şemasının Karakteristiği	Gerçekleşme Metotları	
Otoriter	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Bir kanıtın neden doğru olduğu hakkında gerekçe geliştirme de yetersiz kalma ⇒ Kanıtın doğruluğunun birey tarafından belirlenememesi 	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Teoremleri ezberlemek ⇒ Formülleri uygulamak ⇒ Kuralları uygulamak ⇒ Kanıtı öğretmene, arkadaşına, kitaba, anneye, babaya vs. dayandırmak 	
Dışsal Kanıt Şemaları	Ahşkanlık Edilmiş	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Yüzeysel deliller sunmak ⇒ Bir kanıtın delilleri arasında sınırlı bağlantı kurmak 	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Tanıdık kanıt süreçlerini kullanmak ⇒ Diğer kanıt süreçlerine benzeyen kanıt süreçlerini kullanmak ⇒ Matematiksel durumları sembollerini kullanarak yazma
	Sembolik	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Sembollerin anlamını anlamak ⇒ Sembolleri anlamsız deliller olarak sunmak ⇒ Bir kanıtın sembollerin içinde olduğuna inanmak ⇒ Matematiksel semboller ile kanıtlamak 	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ İyi bilinen sembolik algoritmaları kullanmak ⇒ Bir kanıtın ilk ve takip eden adımlarına sembolik işlemler yapmak
Deneysel Kanıt Şemaları	Örnek Temelli	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Mantıksal delillerin bulunmaması ⇒ Sonuçları hızlıca yapmak ⇒ Bir kanıtın doğruluğunu örneklerle belirtmek 	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Örnekler göstererek diğerleri ikna etmek ⇒ Bir kanıtı örnek göstererek oluşturmak
	Algısal	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Çizimler aracılığıyla kanıt basamakları ile hipotezleri ilişkilendirmek, bu süreçte mantıksal delilleri göz ardı etmek ⇒ Bir kanıtın doğruluğunu çizimlerle belirtmek 	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Akranlarını çizimlerle ikna etmek ⇒ Bir veya daha fazla çizime odaklanarak sonuçlar çıkarmak
Analytik Kanıt Şemaları	Dönüştürülebilir	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Tutarlı basamaklar oluşturmak ⇒ Bir kanıtın önceki durumlarına mantıklı kuralları uygulamak 	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Temel konuyu belirlemek ⇒ Akıl yürütmeyle diğerlerini ikna etmek
	Aksiyomatik	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Tanımsız terimlerle sınırlı bir küme kurmak ⇒ Lineer metotları kullanarak kanıtlamak ⇒ Geleneksel kanıt süreçlerini kullanmak 	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Aksiyomatik bir sistem geliştirmek ⇒ Bir teoremi aksiyomatik sistemi kullanarak kanıtlamak

Not: (Lee, 1999; Aktaran İskenderoğlu, 2010)

Etik

Bu araştırma Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Kurulundan 15.01.2021 tarihli ve 2021/18 sayılı belge ile etik kurul onayı alınarak yapılmıştır.

BULGULAR

Öğrencilerin Sahip Oldukları Matematiksel Bilginin Sınıflandırılması

Bu bölümde, denklemde eşitlik kavramına yönelik kavramsal ve işlemsel bilgi düzeylerini tespit etmeye yarayan sorulardan elde edilen veriler sunulmaktadır. Araştırmanın “Sekizinci sınıf öğrencilerinin denklemlerde eşitlik kavramına ilişkin sahip oldukları bilgi türü nedir?” alt sorusuna yanıt aranmaktadır. Tablo 3, bu sorulardan elde edilen sonuçların genel analizini içermektedir.

Tablo 3. KİBS'den Elde Edilen Verilerin Sorulara Göre Dağılımı

Kodlama	İşlemsel	Kavramsal	Diğer
1.soru	17	-	19
2.soru	13	21	2
4.soru	1	3	32
5.soru	1	3	32
6.soru	8	2	26
Toplam	40	29	111

KİBS'in ilk sorusu, yalnızca işlemsel bilgi düzeyini tespit etmeye odaklandığı için, bu soruyla ilgili herhangi bir kavramsal kod oluşturulmamıştır. Üçüncü soru ise, araştırmacının geçerli sonuçlar vermediğini düşünmesi üzerinde değerlendirme dışı bırakılmıştır. Geri kalan sorular ise, hem işlemsel hem de kavramsal kodlamalara olanak tanıyacak biçimde hazırlanmıştır.

KİBS Birinci Soruya İlişkin Elde Edilen Bulgular

Tablo 3'te görüldüğü üzere 17 öğrenci işlemsel bilgiye sahip olarak belirlenmiştir. 17 öğrencinin tamamı soruya doğru çözüm yaparak doğru cevaplar üretmişlerdir. Bu durumda öğrenciler denklemlerde eşitliğin anlamına uygun işlemsel bilgiye sahip oldukları var sayılmıştır. Şekil 4 ve Şekil 5'te bu soruya ilişkin bazı örnekler verilmiştir.

$$5x - 9 = 2x + 6$$

Yukarıdaki denklemi çözünüz.

$$3x = 15$$
$$x = 5$$

Şekil 4. B38 kodlu öğrencinin KİBS 1. soruya verdiği cevap

$$5x - 9 = 2x + 6$$

Yukarıdaki denklemi çözünüz.

$$5x - 9 = 2x + 6$$

↗ +9
↖ -2x

$$5x - 2x = 9 + 6$$

$$\frac{3x}{3} = \frac{15}{3}$$

$$x = 5$$

Şekil 5. B151 Kodlu Öğrencinin KİBS 1. Soruya Verdiği Cevap

İşlemsel bilgiye sahip olduğu düşünülen öğrenciler denklemin çözümünde karşıya atma metodunu kullanmışlardır. Doğru cevap ve doğru çözüm üreten diğer öğrenciler de bu yöntemi kullanmışlardır. Ayrıca bu soruda 19 öğrencinin cevabı diğer olarak kodlanmıştır. “Diğer” kodu; yanlış çözüm, yanlış cevap, boş ve anlamsız cevapları içermektedir. 17 öğrenci başarılı denklem çözümü gerçekleştirirken, 19 öğrenci denklem çözümünde yetersiz kalmıştır.

KİBS İkinci Soruya İlişkin Elde Edilen Bulgular

$$x + 5 = 7$$

a) İşaretle gösterilen sembolün adı nedir?

Cevap: Esittir

b) Bu sembolün anlamı nedir? Ne işe yarar?

Cevap: Esittirin bir tarafıyla bir tarafının aynı olduğunu gösterir

c) Bu sembol farklı anlamlara gelebilir mi? Varsa bu anlamları nelerdir? Açıklayınız.

Cevap:

Şekil 6. KİBS 2. Soruya İlişkin Kavramsal Cevap Örneği 1

$$x + 5 = 7$$

↑

a) İşaretle gösterilen sembolün adı nedir?

Cevap: eşittir

b) Bu sembolün anlamı nedir? Ne işe yarar?

Cevap: her iki tarafın birbirine eşit olduğunu gösterir.

c) Bu sembol farklı anlamlara gelebilir mi? Varsa bu anlamları nelerdir? Açıklayınız.

Cevap: Yoktur diye biliyorum. Aklında bir tane var
O da Adalet'te "=" işareti aklıma geliyor.

Şekil 7. KİBS 2. Soruya İlişkin Kavramsal Cevap Örneği 2

Öğrencilerden elde edilen veriler değerlendirildiğinde, eşitlik kavramını anlamaya yönelik 21 öğrencinin kavramsal bilgisi olduğu, 13 öğrencinin ise işlemsel bilgiye sahip olduğu görülmüştür. Buna ek olarak, iki öğrencinin yanıtları “diğer” kategorisinde sınıflandırılmıştır.

Şekil 6 ve Şekil 7’de yer alan öğrenci cevapları, eşitlik sembolünün her iki tarafın da aynı miktarı ifade ettiğine vurgu yapan ve bu nedenle “kavramsal” olarak kodlanan yanıtlardan oluşmaktadır. Bu örneklerde, öğrenciler iki farklı ifadenin eşit olma durumunu tanımlamaya çalıştıkları için, kavramsal bilgi düzeyine sahip oldukları düşünülmüştür.

Öte yandan, KİBS’in ikinci sorusunda 13 öğrencinin cevabı “işlemsel” kategoride yer almıştır. Bu öğrencilerin eşitlik sembolünü, “cevabı gösteren” veya “işlem ile sonucu ayıran bir işaret” biçiminde ele aldıkları tespit edilmiştir. Şekil 8 ve Şekil 9’daki cevaplara bakıldığında, söz konusu öğrencilerin eşitlik kavramının kavramsal yönünü dikkate almadıkları anlaşılmaktadır. Eşitliği, işlemin yapılması gereken bir sinyal olarak yorumladıkları için, bu öğrencilerin “işlemsel” bilgiye sahip oldukları düşünülmüştür. Ayrıca, bu soruda bir öğrenci soruyu boş bıraktığı için yanıtı “diğer” kategorisi altına dahil edilmiştir.

$$x + 5 = 7$$

- a) İşaretle gösterilen sembolün adı nedir?
Cevap: eşittir

- b) Bu sembolün anlamı nedir? Ne işe yarar?
Cevap: işlem yaptığımızda sonucu yazabilmek için işlemle sonucu arasında "=" işareti konulur.
Rakamları ayırma işine yarar

- c) Bu sembol farklı anlamlara gelebilir mi? Varsa bu anlamları nelerdir? Açıklayınız.
Cevap: Eşitlik anlamına gelir.

Şekil 8. KİBS 2. Soruya İlişkin İşlemsel Cevap Örneği 1

$$x + 5 = 7$$

- a) İşaretle gösterilen sembolün adı nedir?
Cevap: eşittir

- b) Bu sembolün anlamı nedir? Ne işe yarar?
Cevap: cevabı göstermeden önce yazılır

- c) Bu sembol farklı anlamlara gelebilir mi? Varsa bu anlamları nelerdir? Açıklayınız.
Cevap: Bilmiyorum

Şekil 9. KİBS 2. Soruya İlişkin İşlemsel Cevap Örneği 2

KİBS Dördüncü ve Beşinci Soruya İlişkin Elde Edilen Bulgular

Veriler analiz edildiğinde, üç öğrencinin yanıtlarının kavramsal anlama kategorisine uygun düştüğü belirlenmiştir. Bu öğrenciler, denklemlerdeki eşitlik kavramını, “iki ifadenin denk olması ve her iki tarafta çeşitli manipülasyonlar yapılabileceği” fikriyle ilişkilendirerek çözüm üretmişlerdir. Ayrıca, bir öğrencinin yanıtının işlemsel, 32 öğrencinin yanıtının ise

“diğer” olarak kodlandığı görülmektedir. “Diğer” koduna dâhil edilen öğrencilerin büyük çoğunluğunun, soruda denklem çözümü yapmaları istenmediği için soruyu boş bıraktıkları düşünülmektedir.

$x - 5 = 20$ denkleminde $x=25$ dir. Buna göre ;

$x - 5 + 40 = 20 + 40$ denkleminde x in ne olabileceğini denklem çözümü yapmadan söyleyebilir misiniz? Açıklayınız.

Cevap: Evet çok basit ~~$x=25$~~ iki tarafta da 40 var ama
iki tarafta 20 yok 1 tarafta var öbür tarafta $x-5$ var bunlar
20 eşit olacak bundan $x=25$ dur

Şekil 10. B151 Kodlu Öğrencinin KİBS 4. Soruya Verdiği Cevap

5) $n=8$
 $2n=16$
 $2n+15=31$

$n=8$
 $2n+15-10=31-10$

Yukarıda verilen iki denklemde n değerleri birbirine eşit midir? Denklem çözümü yapmadan karar veriniz. Sebebinizi açıklayınız.

Cevap: Evet eşittir çünkü iki tarafta da $2n+15$ var ve 31 var
bundan $n=8$

Şekil 11. B151 Kodlu Öğrencinin KİBS 5. Soruya Verdiği Cevap

B151 kodlu öğrencinin dört ve beşinci soruya verdiği cevaplar incelendiğinde (Şekil 10 ve Şekil 11) denklemin iki tarafında bulunan ifadeleri eşleştirerek eklenen veya çıkarılan sayının eşitliği bozmayacağı fikrine uygun cevap verdiği görülmektedir. Öğrenci KİBS 5. soruda “her iki tarafta da $2n+15$ var” diyerek denklemin iki tarafındaki eş ifadeleri belirlemiş ve soruda verilen ikinci denklemde şekil üzerinde (-10) ’ları işaretleyerek her iki tarafın eşit olduğunu belirlemiştir. Öğrenci karşılıklı olarak eklenen veya çıkarılan sayıları eşleyerek kalanların birbirine eşit olacağını göstermektedir. Buradan hareketle eşitliğin bozulmayacağı ve çözümün değişmeyeceği fikrine ulaşmıştır.

KİBS Altıncı Soruya İlişkin Elde Edilen Bulgular

Bu soruya yönelik analizlerde, iki öğrencinin kavramsal bilgi düzeyine uygun cevaplar verdiği, sekiz öğrencinin ise işlemsel yaklaşımı yansıtan yanıtlar sunduğu tespit edilmiştir. Geriye kalan 26 öğrenci ise soruya anlamlı bir yanıt getirememiştir. Altıncı soru, hem işlemsel hem de kavramsal türde yanıtların verilebileceği şekilde düzenlenmiştir. Ancak dikkat çekici bir nokta, önceki dördüncü ve beşinci sorularda kavramsal nitelikte cevaplar üreten bir öğrencinin, altıncı soruda işlemsel bir çözüm yöntemine yöneldiğinin görülmesidir. Bu durumun, öğrencilerin pratik

veya daha kolay olduğu gerekçesiyle işlemsel bilgiyi kullanmaya eğilimli olmasıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Ahmet matematik dersinde bir denklem çözümünde aşağıdaki işlemleri yapmıştır. Yaptığı işlemlerde hata var mıdır? Varsa gösteriniz ve sebebini açıklayınız.

$$\begin{array}{l} 2x+5=11 \\ 2x+5-5=11+5 \\ 2x=16 \\ \frac{2x}{2}=\frac{16}{2} \\ x=8 \end{array}$$

Cevap:

çünkü iki tarafında (-5) ile toplandı

Şekil 12. B38 kodlu öğrencinin KİBS 6. soruya verdiği cevap

Şekil 12’de yer alan B38 kodlu öğrenci, “her iki tarafa eksi beş uygulamalıydı” diyerek, denklemde eşitliği korumak için aynı işlemin iki tarafta da yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Öğrencinin ifadesi, farklı işlemlerin iki tarafa eşit biçimde uygulanmamasının eşitliği bozacağını kavradığını ve bu durumu kavramsal bilgiye dayanarak fark ettiğini göstermektedir.

Ahmet matematik dersinde bir denklem çözümünde aşağıdaki işlemleri yapmıştır. Yaptığı işlemlerde hata var mıdır? Varsa gösteriniz ve sebebini açıklayınız.

$$\begin{array}{l} 2x+5=11 \\ 2x+5-5=11+5 \\ 2x=16 \\ \frac{2x}{2}=\frac{16}{2} \\ x=8 \end{array}$$

Cevap:

Var çünkü $2x+5=11$

5'i 11'in yanına atmalıyız ve
 $x=3$

Şekil 13. B151 kodlu öğrencinin KİBS 6. soruya verdiği cevap

Önceki sorularda kavramsal temelli yanıtlar sunan A151 kodlu öğrenci, KİBS’in altıncı sorusunda ise daha çok işlemsel bir yöntem izlediği görülmüştür (Şekil 13). Öğrenci, denklemin iki tarafına yönelik birbirinden farklı müdahaleleri yorumlamak yerine, “(5)’i (11)’in yanına atmalıyız” diyerek “karşıya atma” adıyla bilinen algoritmaya dayalı bir çözüm yolu kullanmıştır. Ayrıca, KİBS sorularının genel analizinden yola çıkılarak, kavramsal bilgi düzeyine sahip üç öğrenci ve işlemsel bilgi düzeyine sahip üç öğrenci tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu altı öğrencinin sorulara verdikleri yanıtların kodlara göre dağılımı ise Tablo 4’te sunulmaktadır.

Tablo 4. KİBS' den Elde Edilen Verilere Göre Belirlenen Öğrenci Cevaplarının Kodlara Göre Dağılımı

Öğrenci	1.Soru	2.Soru	4.Soru	5.Soru	6.Soru
A1	İşlemsel	Kavramsal	Kavramsal	Kavramsal	Kavramsal
A3	İşlemsel	İşlemsel	Diğer	Kavramsal	İşlemsel
A55	İşlemsel	İşlemsel	Diğer	Diğer	İşlemsel
A63	İşlemsel	İşlemsel	Diğer	Diğer	İşlemsel
B38	İşlemsel	Kavramsal	Kavramsal	Kavramsal	Kavramsal
B151	İşlemsel	Kavramsal	Kavramsal	Kavramsal	İşlemsel

Öğrencilerin Kullandıkları Kanıt Şemaları

Bu araştırmada veri toplamanın ikinci aşaması, öğrencilerin denklem çözme süreçlerinde hangi kanıt şemalarını kullandıklarını belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Bu doğrultuda, yarı yapılandırılmış görüşmeler KİBS verilerine göre kavramsal ve işlemsel bilgiye sahip olduğu düşünülen üçer öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında her öğrenciye üç denklem çözme problemi sunulmuş ve verdikleri yanıtlar üzerinden bir sınıflandırma yapılmıştır. Sonuçlar, tüm öğrencilerin dışsal kanıt şemaları kullandığını göstermiştir. Elde edilen bulguların bir özeti Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Kanıt şemaları belirleme mülakatlarına göre öğrencilerin kullandıkları kanıt şemaları

Öğrenci	Kanıt Şeması
A1	Dışsal-Otoriter-Aalışkanlık Edinilmiş
A3	Dışsal-Otoriter
A55	Dışsal-Otoriter
A63	Dışsal-Otoriter
B38	Dışsal-Otoriter-Sembolik
B151	Dışsal-Otoriter

A1 Kodlu Öğrencinin Kullandığı Kanıt Şeması

A1 kodlu öğrencinin KİBS' ten elde edilen verilere göre, denklemlerde eşitlik bilgisine kavramsal olarak sahip olduğu düşünülmektedir. A1 Kodlu Öğrencinin kanıt şeması, otoriter ve alışkanlık edinilmiş kanıt şeması olarak belirlenmiştir. A1 Kodlu Öğrencinin kanıtlama sürecinde alışkanlık olarak edindiği işlemleri öne sürmüştür. İşlemlerin anlamlarını düşünmeksizin daha önceden öğrendiği süreçleri işe koşturmuştur. Öğrenci işlemlerinden emindir, fakat doğruluğunu daha önce öğrendiği süreçlere bağlamaktadır.

.

.

.

Ö: Yani bunun doğru olduğunu nereden biliyorsun? Karşıya niye eksi diye geçiyor? Yani bu doğru mu? Belki de bunu yanlış biliyorsun.

A1: (Sessizce) Küçüklüğümden beri böyle öğrendim.

Ö: Sesli konuşabilirsin.

A1: Küçüklüğümden beri böyle öğrendim. Yani hep böyle yaptım ilk okulda da böyle yapıyorduk. Küçüktüm fazla karmaşık değildi ama yine böyle oluyordu.

Öğrenci sonucunun doğruluğunu açıklarken denklem çözümede karşı tarafa atma metodunu kullanmış fakat anlamına dikkat etmemiştir. İşaretin karşıya geçerken niye değiştiği sorulduğunda öğrenci küçüklüğünden beri böyle öğrendiğini söylemiş fakat yaptığı işlemlerden anlamına daha önce dikkat etmediği görülmektedir.

A3 kodlu öğrencinin kullandığı kanıt şeması

A3 kodlu öğrencinin, KİBS' ten elde edilen verilere göre denklemlerde eşitlik bilgisine işlemsel olarak sahip olduğu düşünülmektedir.

Ö: *Doğru olduğunu nasıl anlarsın bunların?*

A3: *Bunu karşı tarafa attıktan sonra $2x$ eşittir 20 eksi 10 oluyo oda her iki tarafı ikiye böldüğümüzde beş sonucunu veriyor.*

.

.

.

Ö: *Tamam. Neden böyle bir şey yapıyoruz?*

A3: *Neden. Böyle birsey yapıyoruz? (Düşünüyor)*

Ö: *Böyle birsey yapmayı nereden öğrendin?*

A3: *Böyle bir şey yapmayı ... (Düşünüyor)*

Ö: *Cevabın yok sanırım?*

A3: *Yok aynen.*

Öğrenci mülakatlarda denklemlerin çözümünde bulduğu sonuçları ve yaptığı işlemlerin doğruluğunu kanıtlamakta zorlanmış ve çoğunlukla cevapsız bırakmıştır. Yani öğrenci yaptığı işlemlerin üzerine daha önce düşünmemiş, otoriteden öğrendiği işlemleri aynen ezberlemiştir. Bu yüzden öğrencinin kanıt şeması otoriter olarak belirlenmiştir.

A63 Kodlu Öğrencinin Kullandığı Kanıt Şeması

KİBS' ten elde edilen veriler sonucunda, A63 kodlu öğrencinin denklemlerde eşitlik bilgisine işlemsel olarak sahip olduğu belirlenmiştir. Öğrenci mülakatlar esnasında yaptığı işlemlere ve sonuçların doğruluğundan emin olmak için yeterli gerekçelendirmeler yapamamıştır. Ayrıca sonuçların doğruluğunu öğretmenin anlattıklarına bağlamış "Öğretmenim anlattıysa doğrudur" şeklinde açıklama yapmıştır. Bu yüzden öğrencinin kanıt şeması otoriter olarak belirlenmiştir.

Ö: *... işlemlerin doğruluğundan nasıl emin oluyorsun?*

A63: *Matematik dersinde öğrendim*

Ö: *Peki matematik dersinde öğrendiğin bu işlemlerin doğru olduğunu nereden biliyorsun? Belki hoca sana yanlış öğretti bundan emin olabilir misin? Daha doğrusu nasıl emin olabilirsin?*

A63: *Emin olmam şu şekilde bu problemin cevabının yanlış olup olmadığını...bi dakka... (düşünüyor). Şu an... onu düşünmedim hiç.*

Ö: *Öğretmen derste birşey anlattığında anlattığı şeyin doğru olup olmadığını düşünüür müsün?*

A63: *Düşünmem.*

Ö: *Neden?*

A63: *Çünkü öğretmenim o benim. Öğretmenim eğitimini almış mesela okulunu*

okumuş benden de daha iyi bilgi sahibi olduğu için ona güvenirim.

A55 Kodlu Öğrencinin Kullandığı Kanıt Şeması

KİBS sonuçlarına göre A55 kodlu öğrencinin, denklemlerdeki eşitlik bilgisini işlemsel düzeyde edindiği tespit edilmiş, ayrıca görüşmeler sırasında denklem çözümünde zorlandığı gözlenmiştir. Kanıt şemaları belirleme mülakatlarında, öğrenci gerek işlemlerini gerekse elde ettiği sonuçları açıklamakta yetersiz kalmış ve kendi başına bir kanıt oluşturma girişiminde bulunmamıştır. Bunun yerine, öğretmeninden veya ders kaynaklarından edindiği bilgileri doğrudan uyguladığını ifade etmiştir. Bu nedenle, otoriter kanıt şemasını benimsediği sonucuna varılmıştır.

Ö: Bu işlemlerinin doğru olduğuna emin misin veya nasıl emin olursun işlemlerinin doğru olduğundan?

A55: (Düşünüyor.) Doğru hocam bence doğru.

Ö: Nerden biliyorsun doğru olduğunu nasıl anlarsın?

A55: Hocam sizin anlattığınız gibi dediğimizi yaptım ama yani yanlışım da olabilir. Çünkü anlattığınızda tam anlamamıştım.

.
.
.

Ö: ... Doğru mu bu işlemler doğruluğunu nereden biliyorsun?

A55: Hocam ben sizin anlattığınız bütün her şeyi yaptım. Artı evde konu tekrarı yapıyorum. Testte çözüyorum bu yüzden doğru hocam.

Görüldüğü gibi öğrenci ‘‘Hocam ben sizin anlattığınız her şeyi yaptım’’ diyerek dış kaynaklardan edindiği bilgileri yeterli görmüş başka bir kanıtı ihtiyaç duymamıştır. Öğrencinin gerekçelendirmeleri otoriter kanıt şemalarının gereklerini karşılamaktadır.

B38 Kodlu Öğrencinin Kullandığı Kanıt Şeması

B38 kodlu öğrencinin KİBS’ ten elde edilen verilere göre denklemlerde eşitlik bilgisine kavramsal olarak sahip olduğu düşünülmektedir. Öğrenci işlemlerinin doğruluğunu açıklarken sembollerin özellikleri bu işlemleri yapılmasını gerektiriyormuş gibi açıklama yapmış fakat altında yatan anlamlara dikkat etmemiştir. Bu yüzden öğrencinin kanıt şeması sembolik kanıt şeması olarak belirlenmiştir.

Ö: O zaman sonucunun değil de aradaki işlemlerin doğru olduğunu nasıl anlayabilirsin. Veya diyelim ki bir arkadaşın sen bu işlemleri gösterdiğinde niye karşıya atarken işaretini değiştireyim derse sana sen bu yöntemlerin doğru olduğunu ona nasıl ispatlarsın?

B38: Çünkü arada eşittir var. Artıda karşıya eksi olarak geçer. Çarpmanın da tam tersi bölmedir. Toplamanın da tam tersi eksidir o yüzden eksi olarak gider.

Görüldüğü gibi öğrenci, gerekçelendirmesinde işlemleri kullanmış fakat sanki işlemler bunu gerektiriyormuşçasına açıklama yapmıştır. Örneğin öğrenci toplamının tersinin çıkarma olduğunu bilmekte fakat bunu niye burada kullandığına dair bir açıklama getirememektedir.

B151 Kodlu Öğrencinin Kullandığı Kanıt Şeması

B151 kodlu öğrencinin, KİBS verileri doğrultusunda denklemlerdeki eşitlik bilgisini kavramsal düzeyde edindiği düşünülmektedir. Ancak mülakatlar sırasında, öğrenci çözdüğü denklemleri temellendirmekte güçlük yaşamış ve genellikle çözüm sürecini tekrarlamakla yetinmiştir. Edindiği bilgilerin doğruluğunu da çoğunlukla öğretmenlerine dayandırmıştır. Bu sebeple, öğrencinin kanıt şemasının ‘‘otoriter’’ olduğu değerlendirilmiştir.

Ö: İşleminin sonucunun doğru olduğunu nereden biliyorsun? Nasıl anlarsın?

B151: Hocam kontrol ettiğimiz zaman yani hocamız bize böyle öğretti.

İspat şemaları belirleme mülakatlarının yapıldığı 6 öğrenciden elde edilen bulgulara göre hepsinin dışsal kanıt şemalarını kullandığı görülmektedir. Öğrenciler işlemlerin anlamlarına dikkat etmeksizin yaptıkları bu işlemleri ispat olarak düşünmüşler ve doğruluğunu kendi zihinsel süreçlerinden ziyade dışsal kaynaklara bağlamışlardır. Öğrencilerin dördü, yaptıkları işlemlerin doğruluğunu otorite olarak gördükleri öğretmenlerine bağlamışlardır. Bir öğrenci gerekçelendirmesini alışkanlık olarak tarif ederken bir öğrencide işlemleri anlamsız semboller gibi kullanmış ve bu işlemleri kanıt olarak kabul etmiştir.

Kanıt Şemalarının Matematiksel Bilgi Açısından İncelenmesi

Bu bölümde, “Sekizinci sınıf öğrencilerinin denklemlerde eşitlik kavramına ilişkin sahip oldukları matematiksel bilgi türü, elde ettikleri sonuçların doğruluğunu kanıtlamada kullandıkları kanıt şemalarını etkiler mi?” sorusuna ilişkin bulgular sunulmaktadır.

Tablo 6’da görüldüğü üzere, öğrencilerin tamamının -matematiksel bilgi türü fark etmeksizin- dışsal kanıt şemalarını kullandığı belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, iki öğrencinin ikinci şema olarak “sembolik” ve “alışkanlık edinilmiş” kanıt şemalarına da başvurduğu gözlemlenmiştir. İkinci bir kanıt şeması kullanan bu iki öğrencinin kavramsal bilgi düzeyinde olduğu, ancak işlemsel bilgiye sahip olan öğrencilerin yalnızca bir şema ile yetindikleri görülmektedir.

Tablo 6. Nihai katılımcıların kullandıkları matematiksel bilgi türleri ve kanıt şemaları

Öğrenci	Matematiksel Bilgi	Kanıt Şeması
A1	Kavramsal	Dışsal-Otoriter-Alışkanlık Edinilmiş
A3	İşlemsel	Dışsal-Otoriter
A55	İşlemsel	Dışsal-Otoriter
A63	İşlemsel	Dışsal-Otoriter
B38	Kavramsal	Dışsal-Otoriter-Sembolik
B151	Kavramsal	Dışsal-Otoriter

TARTIŞMA

Çalışmanın ilk aşamasında, öğrencilerin kavramsal ve işlemsel bilgilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu süreçte, pek çok öğrencinin denklem çözümü konusunda, hatta algoritma düzeyinde bile yetersizlik yaşadığı görülmüştür. Üstelik, doğru yanıt veren öğrencilerin tamamının “karşıya atma” biçiminde bilinen bir algoritmayı kullandığı tespit edilmiştir. Bu durum, öğrencilerin denklem çözümünde kavramsal bilgiden ziyade ezbere dayalı prosedürleri tercih ettiğini göstermektedir. Elde edilen bu bulgu, cebir problemi çözen öğrenciler için güç olduğunu ve cebirsel problem çözme performanslarının kavramsal anlayışla ilişki içinde bulunduğunu vurgulayan Steinberg ve arkadaşları (1991), Knuth ve arkadaşları (2005, 2006) ile Alibali ve arkadaşları (2007) tarafından yapılan çalışmalarla uyum içindedir. Ayrıca, öğrencilerin eşitlik sembolünün anlamı hakkında verdiği yanıtlar, Alibali ve arkadaşları (2007) çalışmasındaki verilerle benzerlik göstermektedir. Knuth ve arkadaşları (2005) ise benzer biçimde, öğrencilerin birçoğunun üst sınıflara geçmesine rağmen kavramsal anlayış kazanamadığını rapor etmişlerdir.

Örtük kavramsal bilgiyi belirlemeyi hedefleyen KİBS’in (Kavramsal-İşlemsel Bilgi Belirleme Soruları) üçüncü ve dördüncü maddelerinden elde edilen verilere bakıldığında, öğrenciler ilk bakışta kavramsal bilgiye sahipmiş gibi görünse de bu bilgiyi zihinsel düzeyde yeterince oluşturmadıkları veya kullanamadıkları görülmektedir. Knuth ve arkadaşları (2005, 2006) da benzer bir şekilde, öğrencilerin çoğunun eşitliğin anlamını biliyor olsa dahi çok

azının bu anlam doğrultusunda işlem yapabildiğini ortaya koymuştur.

KİBS'in altıncı sorusuna ilişkin bulguların, dördüncü ve beşinci sorulardaki sonuçlarla örtüştüğü göze çarpmaktadır. Ancak, önceki sorularda kavramsal bir yanıt sunabilen bir öğrencinin bu altıncı soruda işlemsel bir yaklaşım benimsediği de belirlenmiştir. Bunun nedeni, öğrencilerin çoğunlukla kavramsal bilgilerini gerektiren durumlar dışında kullanmamaları ve işlemsel bilgiye başvurmanın daha kolay bulunması olabilir. Bu sonuç, Fyfe ve arkadaşlarının (2020) çalışmasındaki, cebirde kavramsal bilgiye sahip bazı öğrencilerin yine de işlemsel yanıtlar vermeyi tercih ettiği bulgusuyla paralellik göstermektedir. Ayrıca, işlemsel bilgi kullanımı rutin problemlerin çözümünü kolaylaştırabilmektedir (Ngu vd., 2015; Ngu ve Phan, 2016).

Eşitlik kavramıyla ilgili önceki araştırmaların benzer bulguları göz önüne alındığında, öğrencilerin matematiksel eşitliği daha çok işlemsel bir çerçevede görmeleri şaşırtıcı değildir. Kieran (1981) ve Rittle-Johnson ile Alibali (1999), öğrencilerin büyük kısmının bilgilerini işlemsel düzeyde sergilediğini belirtmişlerdir. Denklem çözümünü hatasız gerçekleştiren öğrenciler ise eşitlik sembolüne dair kavramsal açıklamalar yapabilmiş, hatta rutin olmayan problemlerde doğru yanıtlar da bu gruptan gelmiştir. Bu gözlemler, denklem çözme becerileriyle eşitlik sembolünün kavramsal olarak anlaşılması arasında bir ilişki olabileceğini düşündürmektedir. Fyfe ve arkadaşları (2020) da cebir problemi çözümedeki başarı ile eşitlik kavramının anlaşılması arasında benzer bir bağlantıyı ortaya koymuşlardır. Ayrıca, Knuth ve arkadaşları (2006) ile Fischer ve arkadaşları (2019) benzer sonuçlar elde etmiştir. Ertekin (2017) de eşitliğin ilişkisel bir sembol olarak anlaşılmasının cebirsel denklem çözümünde önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde, “8. sınıf öğrencileri denklemlerde eşitlik kavramı ile ilgili problemleri çözerken ortaya koydukları sonuçları doğrulamak için hangi kanıt şemalarını kullanır?” sorusuna yanıt aranmıştır. Öğrencilerin tamamının, Harel ve Sowder'in (1998) kanıt şeması sınıflandırmasına göre dışsal kanıt şeması ve onun alt şemalarını kullandığı belirlenmiştir. Diğer şemaların kullanımına dair herhangi bir veri elde edilememiştir. Bu sonucun, seçilen örneklemin kısıtlı olması ve öğrencilerin ispat anlayışının genel olarak gelişmemiş olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Yine de bu durum, Harel ve Sowder (2007) ile Flores'in (2002) çalışmalarında öne çıkan “öğrencilerin çoğunlukla dışsal ve deneysel şemalara yöneldiği” bulgusuyla da uyum içindedir.

Mevcut araştırmada, öğrenciler en çok otoriter kanıt şemalarına başvurmuştur. Bu şemayı kullananlar, işlemlerinin doğruluğunu öğretmen veya kitap gibi dışsal bir otoriteye dayandırmışlardır (Flores, 2006; Harel, 2001). Öğrencilerin, verilen problemlerin doğruluğunu kanıtlamaya çalışırken öne sürdükleri açıklamaların otoriter şema ile örtüşmesi, konuya özgü öğrenme alışkanlıklarıyla ilişkili olabilir. Harel ve Sowder (2007) de konunun yapısının, öğrencilerin başvurdukları kanıt şemalarını etkileyebileceğini ifade etmiştir.

Sadece iki öğrencinin gerekçelendirmelerinde “alışkanlık edinilmiş” ve “sembolik” şemalara başvurduğu görülmüştür. Bu öğrenciler aynı zamanda otoriter şemaları da kullanmıştır. Bu durum, öğrencilerin kendi gerekçelerini sunabiliyor olsalar bile ikincil bir temellendirme olarak yeniden otoriteyi işaret etme eğiliminde olduklarını aktaran diğer çalışmalarla (İskenderoğlu, 2010; Flores, 2002) uyumludur. A1 kodlu öğrenci, görüşmeler sırasında alışkanlık edinilmiş şemaya yönelik açıklamalar yaparken, B38 kodlu öğrenci işlemlerini “zaten böyle yapılması gerektiği” anlayışıyla aktarmış ve sonuçlarının doğruluğunu sembolik manipülasyonlarla bağlantılandırmıştır. Flores (2006) da birçok öğrencinin sembolik gerekçeler sunduğunu, ancak bu öğrencilerin çoğunun niceliksel ilişkileri dikkate almaktan çok, işlemsel adımları neden-sonuç ilişkisi olmaksızın sıraladıklarını vurgulamıştır. Bu öğrenciler, sembolik manipülasyonları ne yaptıklarını bilerek uyguladıkları da yaptıklarının derin anlamını açıklayamamıştır. Benzer şekilde, kavramsal bilgiye sahip olan öğrencilerin de kanıtlarını çoğunlukla kavramsal temellere dayandırmadığını gösteren Flores (2006) bulguları, bu çalışmanın verileriyle örtüşmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırma bulguları, sekizinci sınıf öğrencilerinin önemli bir kısmının denklem çözme becerilerinde, hatta işlemsel düzeyde dahi yetersizlikler yaşadığını göstermektedir. Öğrencilerin hem işlemsel hem de kavramsal düzeylerini tespit etmek değerli olsa da sonuçlar, genel olarak öğrencilerin bu konudaki bilgi birikiminin yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Çalışmaya katılan öğrenciler eşitlik sembolünün kavramsal düzeydeki anlamını bildiklerini ifade etseler bile, söz konusu sembolün gerektirdiği biçimde işlem yapamamışlardır. Örneğin, eşitlik sembolüne dair bilgi sahibi 21 öğrenciden yalnızca üçü, eşitlik kavramına uygun şekilde işlem gerçekleştirebilmiştir. Bu durum, eşitlik sembolüne ilişkin bilginin, buna paralel olarak doğru uygulama yapmayı her zaman garanti etmediğini göstermektedir. Ancak, “matematiksel eşitlik bilgisini uygun biçimde kullanabilen öğrencilerin aynı zamanda sembolü kavramsal düzeyde anlamaları” bu iki durum arasında bir ön koşul bağı olabileceğini akla getirmektedir.

Öte yandan elde edilen veriler, denklemlerde eşitlik kavramına ilişkin kavramsal bilgisi zayıf olan sekizinci sınıf öğrencilerinin bu konuyu yeterince kavrayamadığını da göstermektedir. Çoğu öğrenci, kendilerine yöneltilen denklem çözme sorularına yalnızca işlemsel bilgi ışığında cevap vermekte; işlemsel bilgi yetersiz kaldığında ise soruları cevapsız bırakmaktadır. Sonuçlar, öğrencilerin denklem çözümünde genel olarak bir algoritmayı takip edebildiklerini ancak bunun altında yatan anlama odaklanmadıklarını, dolayısıyla kavramsal anlayışlarının zayıf olduğunu göstermektedir. Öğretim ortamlarında öğrencilerden, düşündüklerini ayrıntılı biçimde ifade etmeleri ve buldukları sonuçları doğrulamalarını istemek; hem kavramsal anlayışı pekiştirebilir hem de yapılan işlemlerin arkasındaki anlamı fark etmelerine katkı sunabilir. Bu doğrultuda öğretmenlerin, öğrencilerin işlemleri gereçlendirmesine imkân tanıyan sınıf ortamları oluşturması, geçerli kanıtın ne olduğuna dair rehberlik sunması ve matematiksel ifadelerin anlamlı kullanımını teşvik etmesi önemlidir. Böylece öğrencilerin resmî (formal) kanıtlara geçiş yapmaları için uygun bir temel atılmış olacaktır.

Araştırmanın öne çıkan bir başka bulgusu, öğrencilerin eşitlik sembolünü sadece denklem çözme prosedürünün bir adımı olarak görüyor olmalarıdır. Denklem çözümünü; benzer terimleri bir araya getirmek, sayı ile bilinmeyenleri ayırmak ve belirli algoritmaları sırasıyla uygulamaktan ibaret saymaktadırlar. Çalışmanın verileri, denklemlerde eşitlik kavramına işlemsel düzeyde hâkim olan öğrencilerin alternatif çözümler üretmediklerini göstermektedir. Buna karşın, kavramsal bilgiye sahip öğrenciler, bilgilerini daha esnek biçimde yeni durumlara uyarlayarak farklı çözümler geliştirebilmişlerdir. Eşitliği salt denklem çözmenin bir parçası olarak görmek, öğrencilerde yetersiz bir anlayış oluşturmakta olup, bu nedenle öğrencilerin denklem çözümünde kavramsal anlayış kazandıklarından emin olmak gerekmektedir. Kavramsal bilgi gelişimini hedefleyen öğretim uygulamaları geliştirmek ve öğrencileri alışılmışın dışında problemlerde kavramsal yanıtlar aramaya yönlendirmek faydalı olabilir. Ayrıca, öğrencilerin kendi zihinsel yapılarını kurabilmeleri için onlara fırsat sunulması ve bu yönde uygun öğrenme ortamlarının oluşturulması, kanıt şemalarının gelişmesine de katkı sağlayabilir. Öğrencilere yalnızca “cevabın doğruluğu” yerine, “nasıl ve neden bu sonuca ulaştıklarını” sorgulamalarını sağlayacak sorular yönelmek, işlem ve çözümlere daha derinlemesine bakmalarına yardımcı olacaktır.

Bunun yanı sıra, araştırmada öğrencilerin denklem çözümlerinde kullandıkları kanıt şemaları da incelenmiştir. Görüşmelere katılan tüm öğrenciler, gerekçelerini açıklarken daha çok dışsal kanıt şemalarına başvurduklarını belirtmişlerdir. Bu öğrenciler için, matematiksel eşitlik içeren bir problemin doğruluğuna ikna olmak adına öğretmen veya ders kitabından edindikleri bilgi ya da alışılmış işlem kalıpları yeterli görünmektedir. Dışsal kanıt şemasını benimseyen öğrenciler, bilgiyi kaynağından olduğu gibi alıp uygulamakta ve bunun doğruluğunu kendi akıl yürütmeleriyle sorgulamamaktadır. Bu eğilimde, öğretmenlerin bilgiyi doğrudan aktarıcı şekilde konumlanmasının da etkili olabileceği düşünülmektedir. Öğrenciler, öğretmenlerinin her zaman doğruyu bildiğini varsayarak güven duymakta ve süreci daha fazla sorgulama ihtiyacı hissetmemektedir. Bu durumu aşmak için öğretmenlerin mutlak otorite

pozisyonundan çıkıp daha çok rehberlik edici ve yön gösterici bir role evrilmeleri önerilmektedir.

Öğrencilerin kanıt şemaları ve sahip oldukları matematiksel bilgi türü değerlendirildiğinde, bütün öğrencilerin -kavramsal veya işlemsel düzeyde olsun- büyük ölçüde dışsal kanıt şemalarına başvurdukları tespit edilmiştir. İşlemsel düzeyde eşitlik bilgisi olan öğrenciler, denklem çözümlerindeki adımları ve işlemleri gerekçelendirmekte zorlanmaktadır. Bu öğrenci grubu, rutin algoritmaları harfiyen uygular ancak yeni bir durumla karşılaştığında farklı bir çözüme ulaşmakta güçlük çeker. Aynı durum kanıt şemaları için de geçerli olup, işlemsel bilgiye sahip öğrenciler gerekçelerini yine otoriteye veya sembollerin formel kullanımına dayandırmakta ve sorgulamaya açık bir kanıt sunamamaktadırlar. Bu yaklaşımın, denklem çözme sürecinde de güçlük yaşamalarına neden olduğu açıkça görülmüştür.

Dikkate değer bir diğer sonuç ise, beklenenin aksine, kavramsal bilgiye sahip öğrencilerin de gerekçelendirmelerinde dışsal kanıt şemalarına yönelmiş olmalarıdır. Bu öğrenciler, problem çözümünde kavramsal bilgilerini devreye sokarak esnek ve doğru çözümlere ulaşabildikleri hâlde, aynı başarıyı işlemlerini temellendirirken gösterememişlerdir. Kavramsal bilgisi yüksek öğrencilerden, işlemlerin arkasındaki anlamı açıklamaları ve dönüşümsel gerekçeler sunmaları beklenirken, çoğunlukla yine otoriteye, alışkanlıklara ve anlamsız sembol manipülasyonlarına dayalı gerekçeler vermişlerdir. Bu nedenle, hem kavramsal anlayışı derinleştirmek hem de geçerli kanıt ortaya koymayı desteklemek adına öğretim programlarına kanıtlanma ve gerekçelendirme becerisi kazandırmayı amaçlayan hedeflerin eklenmesi yararlı olabilir. Aynı şekilde, ders kitapları da öğrencilerin kendi keşiflerini yapabilecekleri ve elde ettikleri matematiksel bilgiyi temellendirebilecekleri şekilde düzenlenebilir.

Kavramsal bilgisi yeterli görülen öğrencilerin yanıtları üzerinde yapılan iki ayrı değerlendirme karşılaştırıldığında, bu öğrencilerin özellikle kavramsal ve işlemsel bilgiyi ölçmeye yönelik sorulara dayanarak gerekçeler sunabildikleri görülmüştür. Ancak, mülakatlarda yaptıkları işlemlerin nedeni sorulduğunda, benzer bir düzeyde açıklama yapamadıkları anlaşılmıştır. Dolayısıyla kavramsal bilgileri olsa da gerekçelendirme yaparken bu bilgi birikiminden yararlanmayı tercih etmemektedirler. Elde edilen bulguların genellenebilirliğinin artması için daha geniş çaplı veri toplanması gerektiği açıktır. Ayrıca hem kanıt şemalarının hem de matematiksel bilgi türlerinin öznal yönü, ölçmeyi ve değerlendirmeyi karmaşıklştırmaktadır. Bu nedenle, bu kavramları geçerli ve güvenilir biçimde inceleyebilmek için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Alibali, M. W., Knuth, E. J., Hattikudur, S., McNeil, N. M., & Stephens, A. C. (2007). A longitudinal examination of middle school students' understanding of the equal sign and equivalent equations. *Mathematical Thinking and Learning*, 9(3), 221-247. [DOI: 10.1080/10986060701360902]

Aydoğdu İskenderoğlu, T. (2003). Farklı Sınıf Düzeylerindeki Öğrencilerin Matematik Problemlerini Kanıtlanma Süreçleri, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu

Baratta, W. (2011). Linear equations: Equivalence = Success. *Australian Mathematics Teacher*, 67(4), 6-11. [DOI: 10.3316/informit.591443069101671]

Crooks, N. M., & Alibali, M. W. (2014). Defining and measuring conceptual knowledge in mathematics. *Developmental Review*, 34(4), 344-377. [DOI: 10.1016/j.dr.2014.10.001]

Dede, Y., & Karakuş, F. (2014). A pedagogical perspective concerning the concept of mathematical proof: a theoretical study. *Adıyaman University Journal of Educational*

Sciences, 4(2), 47-71. [DOI: 10.17984/adyuebd.52880]

Ertekin, E. (2017). Predicting eighth-grade students' equation solving performances via concepts of variable and equality. *Online Submission*, 8(21), 74-80.

Fischer, J. P., Sander, E., Sensevy, G., Vilette, B., & Richard, J. F. (2019). Can young students understand the mathematical concept of equality? A whole-year arithmetic teaching experiment in second grade. *European Journal of Psychology of Education*, 34(2), 439-456. [DOI: 10.1007/s10212-018-0384-y]

Flores, A. (2002). How do children know that what they learn in mathematics is true? *Teaching Children Mathematics*, 8(5), 269-274.

Flores, A. (2006). How do students know what they learn in middle school mathematics is true? *School Science and Mathematics*, 106(3), 124-132. [DOI: 10.1111/j.1949-8594.2006.tb18169.x]

Fyfe, E. R., Matthews, P. G., & Amsel, E. (2020). College developmental math students' knowledge of the equal sign. *Educational Studies in Mathematics*, 104, 65-85. [DOI: 10.1007/s10649-020-09947-2]

Marrades, R., & Gutiérrez, Á. (2000). Proofs produced by secondary school students learning geometry in a dynamic computer environment. *Educational studies in mathematics*, 44, 87-125.

Harel, G. (2001). The development of mathematical induction as a proof scheme: a model for DNR-based instruction. In S. Campbell and R. Zaskis (Eds.), *Learning and Teaching Number Theory, Journal of Mathematical Behavior*. New Jersey, Ablex Publishing Corporation, 185-212.

Harel, G., & Sowder, L. (1998). Students' proof schemes: results from exploratory studies. *CBMS Issues In Mathematics Education*, 7, 234-283.

Harel, G., & Sowder, L. (2007). Toward a comprehensive perspective of proof. In F. Lester (Ed.), *Handbook Of Research On Teaching And Learning Mathematics*, 2, 805-842.

İskenderoğlu, T. (2010). İlköğretim Matematik Öğretmeni Adaylarının Kanıtlamayla İlgili Görüşleri ve Kullandıkları Kanıt Şemaları [Doctoral dissertation, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Trabzon].

İskenderoğlu, T. (2016). Kanıt ve Kanıt Şemaları. In Erhan Bingölbali, Selahattin Arslan, İ. Özgür Zembat (Eds.), *Matematik Eğitiminde Teoriler*, 65-82: Pegem Akademi.

Kieran, C. (1981). Concepts associated with the equality symbol. *Educational Studies in Mathematics*, 12(3), 317-326. [DOI: 10.1007/BF00311062]

Kieran, C. (1992). The learning and teaching of school algebra. In D. A. Grouws (Ed.), *Handbook of Research on Mathematics Teaching and Learning: A Project of the National Council of Teachers of Mathematics*, 390-419. Macmillan Publishing Co, Inc.

Knuth, E. J., Alibali, M. W., McNeil, N. M., Weinberg, A., & Stephens, A. C. (2005). Middle school students' understanding of core algebraic concepts: Equivalence and variable 1. *Zentralblatt für Didaktik der Mathematik*, 37(1), 68-76. [DOI: 10.1007/BF02655899]

Knuth, E. J., Alibali, M. W., McNeil, N. M., Weinberg, A., & Stephens, A. C. (2011). Middle School Students' Understanding of Core Algebraic Concepts: Equivalence &

Variable. In J. Cai & E. Knuth (Eds.), *Early Algebraization, Advances in Mathematics Education*. Springer, Berlin, Heidelberg. [DOI: 10.1007/978-3-642-17735-4_15]

Knuth, E. J., Stephens, A. C., McNeil, N. M., & Alibali, M. W. (2006). Does understanding the equal sign matter? Evidence from solving equations. *Journal for Research in Mathematics Education*, 37(4), 297-312. [DOI: 10.2307/30034852]

Marrades, R., & Gutierrez, A. (2000). Proofs Produced by Secondary School Students Learning Geometry in a Dynamic Computer Environment. *Educational Studies in Mathematics*, 44, 87-125. [DOI: 10.1023/A:1012785106627]

Matematik Dersi Öğretim Programı-MDÖP. (2018). *İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar*. MEB yayınları.

Ngu, B. H., & Phan, H. P. (2016). Comparing balance and inverse methods on learning conceptual and procedural knowledge in equation solving: a cognitive load perspective. *Pedagogies: An International Journal*, 11(1), 63-83. [DOI: 10.1080/1554480X.2015.1047836]

Ngu, B. H., Chung, S. F., & Yeung, A. S. (2015). Cognitive load in algebra: element interactivity in solving equations. *Educational Psychology*, 35(3), 271-293. [DOI: 10.1080/01443410.2013.878019]

Rittle-Johnson, B., & Alibali, M. W. (1999). Conceptual and procedural knowledge of mathematics: Does one lead to the other? *Journal of Educational Psychology*, 91(1), 175-189. [DOI: 10.1037/0022-0663.91.1.175]

Rittle-Johnson, B., & Schneider, M. (2015). Developing conceptual and procedural knowledge of mathematics. *Oxford Handbook of Numerical Cognition*, 1118-1134.

Rittle-Johnson, B., Fyfe, E., & Loehr, A. (2016). Improving conceptual and procedural knowledge: the impact of instructional content within a mathematics lesson. *British Journal of Educational Psychology*. [DOI: 10.1037/0022-0663.91.1.175]

Rittle-Johnson, B. (2019). Iterative development of conceptual and procedural knowledge in mathematics learning and instruction. In J. Dunlosky & K. A. Rawson (Eds.), *The Cambridge handbook of cognition and education*. 124-147. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108235631.007>

Steinberg, R. M., Sleeman, D. H., & Ktorza, D. (1991). Algebra students' knowledge of equivalence of equations. *Journal for Research in Mathematics Education*, 22(2), 112-121. [DOI: 10.5951/jresmetheduc.22.2.0112]

Van de Walle, J. A., Karp, K. S., & Bay-Williams, J. M. (2016). *Elementary and Middle School Mathematics*. Pearson Education.

Yanık, H. B. (2016). Kavramsal ve işlemsel anlama. In Erhan Bingölbali, Selahattin Arslan, İ. Özgür Zembat (Eds.), *Matematik Eğitiminde Teoriler*, 101-116. Pegem Akademi.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (11. Baskı)*. Seçkin Yayıncılık.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu

Tarih:15/01/2021

No:2021/18

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %50

2. yazar katkı oranı: %50

Sosyal Bilgiler Öğretmenlerine Göre Uzaktan Eğitimde Değerler Eğitimi *

Values Education in Distance Education According to Social Studies Teachers

Samet KORKAK ¹ Prof. Dr. Ersin TOPÇU ²

Öz

2019'da ortaya çıkarak insanların sağlığını ve hatta yaşam tarzını alt üst eden Covid 19 salgını, eğitim anlayışını da kökten değiştirmiştir. Bu sürecin başında birçok ülkede okullar tatil edilmiş, ardından da eğitim tamamen uzaktan bir şekilde verilmeye başlamıştır. Öğretmen ve öğrencilerin bu süreçte internette geçirdiği vaktin büyük oranda artması, akademik kaygıların ötesinde değer anlamında da bir kaygının oluşmasına neden olmuştur. Zira ilkokuldan üniversiteye kadar tüm eğitimin, uyum süreci olmadan hazırlıksız bir şekilde tamamen internetin sınırsız dünyasında verilmeye çalışılması süreci zorlaştırmıştır. Bu nedenle eğitimin tüm seviyelerde uzaktan yapıldığı bu süreçte, akademik amaçların ötesinde değer eğitiminin de aksatılmadan yürütülmesi önemlidir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, öğretmen görüşleri doğrultusunda uzaktan sosyal bilgiler eğitiminde, değerler eğitiminin yerini ve önemini tespit ederek bu konuda yaşanan problemlere çözümler üretebilmektir. Nitel yöntemlerden olgubilim deseninin kullanıldığı bu araştırmanın çalışma grubunu Tokat il genelinde görev yapan 28 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanan veriler R tabanlı QDA programıyla betimsel analiz yapılarak çözümlenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre değer eğitiminde aile ve okulun çok önemli bir yeri olmakla birlikte, bu konuda yüz yüze eğitimin uzaktan eğitime kıyasla daha etkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, değerler eğitimi, sosyal bilgiler öğretmeni, uzaktan eğitimde değerler eğitimi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The Covid 19 pandemic, which emerged in 2019 and disrupted people's health and even lifestyle, has radically changed the understanding of education. At the beginning of this process, schools were canceled in many countries, and then education started to be provided completely remotely. The sudden and significant increase in the time teachers and students spend on the internet in this process has caused a concern in terms of value beyond academic concerns. The fact that education from primary school to university, is given in the limitless world of the internet without preparation and adaptation process has made the process difficult. Therefore, in this process where education is provided remotely at all levels, it is important that value education beyond academic goals is also carried out without interruption. In this direction, the aim of the study is to determine the place and importance of values education in distance social studies education in line with teacher views and to find solutions to the problems experienced in this regard. The study group of this research, in which the phenomenological design, one of the qualitative methods, was used, consisted of 28 social studies teachers working in Tokat province. The data collected through a semi-structured interview form prepared by the researcher were analyzed by descriptive analysis with the R-based QDA program. According to the results obtained from the research, although family

* Bu çalışma ikinci yazar danışmanlığında ilk yazar tarafından yazılan "Uzaktan eğitim sosyal bilgilerde değerler eğitimi" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Tonaba Ortaokulu, Erbaa/Tokat sametkorkak@gmail.com

² Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ersintopcu@amasya.edu.tr

Atf için (to cite): Korkak, S. ve Topçu, E. (2025). Sosyal bilgiler öğretmenlerine göre uzaktan eğitimde değerler eğitimi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 41-56

andschool have a very important place in value education, it was seen that face-to-face education is more effective than distance education in this regard.

Keywords: Social Studies, values education, distance education, social studies teachers

Paper Type: Research

Giriş

Tarihte ilk defa ABD’de okutulmaya başlanan sosyal bilgiler, tarih, coğrafya, sosyoloji vb. farklı sosyal bilim dalları aracılığıyla insanın, yaşadığı topluma başarılı bir şekilde uyum ve katkı sağlayarak etkin bir vatandaş olmasını amaçlayan bir derstir (Güngördü, 2001; Moffatt, 1957; Sever, 2015). Bu süreçte dersin en fazla ehemmiyet verdiği konulardan birisi de değerler eğitimidir. Bilim ve teknolojinin çok hızlı bir şekilde geliştiği ve doğrudan insanı, toplumu ve de yaşam tarzlarını değiştirdiği 21.yy’da değer, kültür ve gelenek kavramları da bambaşka bir mahiyet almıştır. Son dönemde bu değişimi hızlandıran en önemli olay ise sağlıktan, ekonomiye, siyasetten yaşam tarzına kadar tüm alanlarda köklü bir değişime neden olan Covid 19 salgınıdır (WHO, 2023). Adeta dünyanın dengesinin bozulduğu bu süreçten en fazla etkilenen alanlardan birisi de eğitim olmuştur. Hastalığın yayılma hızının artmaya başladığı 2020 yılının ilk aylarından itibaren çözüm olarak dünyanın birçok ülkesinde önce okullar tatil edilmiş, fakat bunun yeterli olmayacağı anlaşılınca da teknolojik alt yapısı ve uyum kapasitesi yeterli olan ülkelerde tamamen uzaktan eğitime geçilmek zorunda kalınmıştır. Uzaktan eğitim, sadece akademik değil genelde duyuşsal özelde de değer boyutunda niteliksel birçok sorunun yaşanmasına neden olduğundan değerler eğitiminin sekteye uğradığı da düşünülmektedir. Bu nedenle özellikle bireyin topluma ve kurallara uyumu amacı ile ortaya çıkan sosyal bilgiler dersinin öğretmenlerinin, bu sürecin en önemli ayaklarından değerler eğitiminin nasıl yürütüldüğüne ilişkin görüşlerinin tespiti, yaşandığı varsayılan sorunların çözümünde ilk elden veri olacaktır.

1. Literatür Taraması

İnsanı insan yapan özelliklere sahip olan ve insanı diğer canlılardan ayıran temel özellikleri içinde barındıran ve insanların davranışlarına yön veren inançlar bütününe değer denir (Ulusoy ve Dilmaç (2020). Bir kavramın değer olarak kabul edilebilmesi için bir millet, bir birey veya bir topluluk açısından doğru, değerli, gerekli görülmesi, toplumun üyelerinin çoğunluğunun üzerinde hemfikir olması ve temel ahlaki ilkelere/inançlara uyumlu olması gerekmektedir. Değerlerin sosyolojik boyutunda; bireylerin kendi varlığı ve toplumun devamı için toplum üyelerinin çoğunluğunun üzerinde hemfikir olması; Psikolojik boyutunda, bireylerin kendi eylemlerini şekillendirmesi ve başka bireylerin davranışlarının yorumlanması; felsefi boyutunda doğrunun, yanlışın, iyi ve kötünün ne olduğu konuları önem kazanmaktadır. Değer eğitiminde en çok kullanılan yaklaşımlar, “Telkin Yoluyla Değerler Öğretimi, Değerlerin Açıklanması, Değer Analizi, Ahlaki Muhakeme” dir (Yazıcı, 2006).

Telkin yoluyla değerler öğretimi: Değerlerin doğrudan öğretimi olarak da bilinen bu yaklaşımın temeli devamlı ve kalıcı olan değerlerin, öğrencilere sürekli telkin edilmesi yani aşılmasına dayanmaktadır (Yazıcı, 2006).

Değerlerin açıklanması: Telkin yönteminin aksine bireylerin, neyin iyi neyin kötü olduğu hakkında ya da neyin değerli olduğu hakkında alternatifleri ve sonuçlarını düşündükten sonra kendilerinin karar verdiği bir yaklaşımdır (Doğanay, 2011).

Değer analizi: Öğrencilerin kendi değerlerini oluşturmalarına ve hayata uyum sağlamalarına yardımcı olmayı amaçlayan bu yaklaşım, onların yaşadıkları problemlerle ilgili akıl yoluyla muhakeme yapmalarını ve işe duygularını karıştırmadan sistematik çözümler bulmalarını istemektedir (Baysal, 2013).

Ahlaki muhakeme: 5n1k ilkelerine dayanan bu yaklaşımda öğrencilere, ikilemde kalacakları örnek olaylar ve hikâyeler anlatılarak onların olaylar üzerinde düşünüp tartışarak değerleri kazanmalarını sağlanmaktadır.

İnsanların sorunsuz bir şekilde bir arada yaşayabilmesi için elzem olan değerlerin, eğitim aracılığıyla çocuklara verilmesi son derece önemlidir. Bu amaçla TTKB (Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı), tüm eğitim programlarında öğrencilere verilmesi planlanan 10 tane kök değer belirlemiştir. Bu kök değerler: “Adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik” tir. Bu programlar içerisinde sosyal bilgiler dersinin konu ile ilgili olarak ayrı bir sorunluluğun olduğunu söyleyebiliriz. Zira temel amacı uyumlu ve problem çözebilen vatandaş yetiştirmek olan bu dersin söz konusu amacına yönelik olarak diğerlerine kıyasla değerlere çok daha fazla ihtiyaç duyduğu aşikardır. 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında da hem dersin özel amaçlarında hem de ayrı başlıklar halinde değerler önemli bir ölçüde yer almaktadır. 2018 programında yer alan değerler şunlardır: Adalet, Aile birliğine önem verme, Bağımsızlık, Barış, Bilimsellik, Çalışkanlık, Dayanışma, Duyarlılık, Dürüstlük, Estetik, Eşitlik, Özgürlük, Saygı, Sevgi, Sorumluluk, Tasarruf, Vatanseverlik, Yardımseverlik (MEB, 2018).

Sosyal bilgiler, konularını doğrudan insan yaşamından alarak, muhatabı insan olan değerlerle ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır. Bu nedenle sosyal bilgilerde değer eğitimi verilen bu önemin uzaktan eğitim sürecinden nasıl etkilendiğinin bilinmesi önem arz etmektedir. Uzaktan eğitim, internet teknolojileri aracılığıyla zaman ve mekân gibi faktörlerden bağımsız bir şekilde, bireylerin fiziksel olarak bir araya gelmesine gerek kalmadan sanal ortamda sesli ve görüntülü bir şekilde, öğrencinin istediği zaman dersleri tekrar görüntüleyebileceği bir eğitim sistemidir (URL-1, 2021). Dünyada ilk olarak ABD ve İngiltere’de mektupla başlayan uzaktan eğitim, teknolojinin gelişmesiyle günümüzde internet aracılığıyla bilgisayar ve cep telefonlarından çevrimiçi yapılabilir bir hale gelmiştir. Türkiye’de de 1950’lerde radyo ile başlayan uzaktan eğitim, mektup, tv ve 1990’lardan itibaren de internet aracılığıyla devam etmiştir. Bu süreçte 1982’de Anadolu Üniversitesi açıktan/uzaktan eğitim faaliyetlerine başlamış, 1996’da uzaktan eğitimde internetin kullanımından sorunlu olmak üzere TÜBİTAK’a bağlı Ulakbim kurulmuştur. 1998’de ODTÜ, 2000’de Sakarya, 2001’de Ahmet Yesevi Üniversitesi uzaktan eğitim faaliyetlerine başlamıştır (Keskinlik ve Karataş, 2020).

Herhangi bir sebepten ötürü yüz yüze eğitime katılma imkânı olmayan/katılmak istemeyen ve kendine özgü öğrenme hızı olan öğrenciler için fırsat eşitliği sunan uzaktan eğitim fiziksel dezavantajları da ortadan kaldırmaktadır. Bununla birlikte, uzaktan eğitimde kullanılan araçlarda yaşanabilecek teknik sıkıntılar, kendi başına çalışma yeterliliği ve özdisiplini zayıf olan öğrencilerin derse karşı güdülenmekte zorlanmaları, ders esnasında internette oyalanma ve özellikle uygulamaya yönelik bazı derslerin öğretiminin zor olması gibi dezavantajları da bulunmaktadır (URL-2, 2021).

Dünyada daha önceleri belli spesifik örneklerinin olduğu uzaktan eğitim uygulaması, pandemi döneminde aralarında Türkiye’nin de olduğu birçok ülkede her sınıf seviyesinde uygulanmaya başlanmıştır (Bozkurt, 2020). Bilişsel ve duyuşsal anlamda hazırlıksız yakalanan öğretmen ve öğrenciler ise bu sürecin en büyük mağdurlarından olmuştur. Uzaktan eğitim ile ilgili yerli (Akgül ve Oran, 2020; Dündar ve Yeşilyurt, 2020; Can, 2020; Görgülü-Arı ve Hayır-Kanat, 2020; Sarı, 2020; Dere ve Akkaya, 2020; Seyhan, 2021; Körükcü, 2021) ve yabancı (Kelly & Columbus, 2020; Nugroho vd., 2020; Toquero, 2020; Wang & Su, 2020; Wargadinata vd., 2020) birçok çalışma yapılmışsa da bu makalenin üretildiği tez çalışmasının ilk dönemlerinde uzaktan sosyal bilgilerde değerler eğitimi ile ilgili çalışma sayısı oldukça azdır. Buna sebep olarak, pandeminin çok hızlı ve süresi belirsiz bir şekilde hayatımıza girmesinin sebep olduğu büyük belirsizlik gösterilebilir.

İnternetin, önce bilgisayar ardından cep telefonları aracılığıyla hayatımızı şekillendirdiği bu dönemde eğitimin tamamen uzaktan olması, pandemi döneminde yaşanabilecek birçok

olumsuzluğu ortadan kaldırmış olsa da beraberinde farklı sorunlara da sebep olmuştur (Can, 2020; Daniel, 2020; Ülger, 2021). Öğrencilerin derslerini, somut gerçekliği olmayan sanal sınıflarda uzaktan yaptıkları bu süreçte, ders aralarında, sonrasında hatta bazen ders esnasında günün hatırı sayılır bir bölümünü, internetin sınırsız dünyasında zaman geçirerek olumsuz birtakım davranışlar sergiledikleri de bilinmektedir (Erdoğan-Marsak, 2020; Yorulmaz ve Söyler, 2022). Hayatın büyük oranda evlerde kapalı bir şekilde yaşandığı bu dönemde internet sayesinde birçok sorun uzaktan kolaylıkla halledilmiş olsa da başta sosyalleşme olmak üzere duyuşsal boyutta sebep olduğu sorunlarda göz ardı edilemeyecek kadar fazla olmuştur. Milli Eğitimin temel amaçlarından birisinin de birtakım değerlere sahip vatandaş yetiştirmek olduğu dikkate alındığında denetimin son derece zor olduğu uzaktan eğitim sürecinde değer eğitimi son derece önemli hale gelmektedir. Zira günümüzde öğrencilerin, kendilerine rol model olarak tercih edebilecekleri çok fazla sayıda yanlış örneği görebildikleri internet ortamında derslere devam etmek ciddi risklerde barındırmaktadır. Bu çalışma faydası kadar zararının olduğuna inanılan internet aracılığıyla eğitim sürecine devam edilmesinin değer eğitime ne tür bir etki yaptığını sosyal bilgiler öğretmenleri nazarında tespit ederek somut önerilerde bulunmayı amaçlamaktadır. Fakat birçok nedenden ötürü akademik başarının öncelendiği bu süreçte değer eğitimi nispeten arka planda kaldığından böyle önemli bir konunun uzaktan eğitimdeki boyutu tam olarak bilinmemektedir (Karadağ ve Yücel, 2020; Keskin ve Özer-Kaya, 2020; Buzpınar ve Tosun, 2021; Körükcü, 2021). Yüz yüze eğitime göre hazırlanmış bir müfredatın birdenbire uzaktan verilmeye başlanması, değişime hazırlıksız yakalanan öğretmen ve öğrenciler için oldukça zor olmuş ve kazandırılması hedeflenen değerler de dahil olmak üzere tüm müfredat içeriğini tehlikeye sokmuştur. Bu nedenle bilhassa uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin çok fazla ihtiyaç duyduğu duyuşsal alana hitap eden değerlerin kazandırılması konusunda fark edilen bu boşluğun kısmen de olsa doldurulması adına yapılan bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin,

1. Değerler hakkındaki görüşleri nelerdir?
2. Değerler eğitimi hakkındaki görüşleri nelerdir?
3. Uzaktan değerler eğitimi hakkındaki görüşleri nelerdir?
4. Uzaktan eğitim sosyal bilgilerde değerler eğitimi hakkındaki görüşleri nelerdir?

Araştırmanın amacı ve önemi

Uzaktan eğitimin hem bireysel hem de toplumsal olarak gittikçe vazgeçilmez bir konuma geldiği bu dönemde, internetle birlikte kültürel/ahlaki değerlerin değişmesi ve yaşanan yozlaşma, değerler eğitiminin bu süreçteki yeri, önemi ve kapsamının araştırılmasını gerekli hale getirmektedir. Söz konusu durum göz önüne alınarak yapılan bu çalışmanın amacı, uzaktan eğitimle işlenen sosyal bilgiler dersinde değerler eğitiminin yerini ve önemini öğretmen görüşleri doğrultusunda tespit ederek bu konuda yaşanan problemlere çözüm yolları bulabilmektir. Bu şekilde literatür kısmında bahsedilen bireylerin pandemi döneminde eğitim alanında, toplumsal alanda ve kişisel ilişkilerde yaşadıkları sorunların giderilmesi adına son derece faydalı kararların alınmasına da katkı sağlanabilir.

2. Yöntem

Nitel yöntemin benimsendiği çalışmada, amaca uygun olarak olgubilim deseni (fenomenolojik desen) kullanılmıştır. Nitel araştırma, yapılandırılmamış gözlem, yapılandırılmamış görüşme ve doküman inceleme gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, olgu ve olayların kendi doğal ortamları içinde gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik yorumlayıcı yaklaşıma dayanan bir çalışmadır. Olgubilim deseni bireyin,

farkında olduğu ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığı olguları deneyimlemesi sonucu oluşturduğu anlamlara odaklanan desendir. Bu desenin tercih edilmesinde, katılımcıların uzaktan değerler eğitimi hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi etkili olmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Çalışma için 24.02.2021 tarih ve E-30640013-108.01-8030 sayılı etik kurul izni alınmıştır.

2.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu, araştırmacının, ulaşım ve izin konusunda sıkıntı yaşanmaması adına görev yaptığı il genelinden uygun/kolay örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Bu yöntem, zaman, para ve işgücü açısından var olan sınırlılıklar nedeniyle örneklemin kolay ulaşılabilir ve uygulama yapılabilir birimlerden seçilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu doğrultuda çalışma grubu, 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Tokat il genelinde görev yapan 28 sosyal bilgiler öğretmeninden oluşmaktadır. Katılımcıların ayrıntılı demografik bilgileri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların demografik bilgileri

Cinsiyet	N	%	Meslek yılı	N	%	Eğitim durumu	N	%	Okul yerleşim yeri	N	%
Erkek	19	67,9	1-4 yıl	1	3,6	Lisans	25	89,3	İl merkezi	2	7,1
Kadın	9	32,1	5-9 yıl	7	25	Yüksek lisans	3	10,7	İlçe merkezi	18	64,3
Toplam	28	100	10+ yıl	20	71,4	Doktora	0	0	Köy	8	28,6
			Toplam	28	100	Toplam	28	100	Toplam	28	100

2.2. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacının hazırladığı yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu hazırlanırken ilk etapta literatür taraması yapılarak 17 soru hazırlanmış ve 2021 yılı Ekim ayında üç farklı sosyal bilgiler öğretmenine pilot uygulaması yapılmıştır. Yine aynı form üç alan ve bir Türkçe dil uzmanına gönderilerek görüşleri alınmıştır. Pilot uygulaması yapılan öğretmenler ve uzmanların görüşleri doğrultusunda demografik bilgiler ve görüşme sorularından oluşan iki kısımlı formda soru sayısı 10'a indirilerek son hali verilmiş, Aralık 2021'de gönüllü katılımcılara pandemi koşulları da gözetilerek e-posta yoluyla uygulanmış ve sonuçlar 15 gün içerisinde toplanmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Toplanan veriler, bilgisayar ortamında R tabanlı QDA programı kullanılarak oluşturulan temalar altında, bulguların açık ve anlaşılır bir şekilde alıntılarla betimlenmesi anlamına gelen betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu süreçte oluşturulan temalar ise; değer, değer eğitimi, uzaktan değer eğitimi ve uzaktan sosyal bilgilerde değer eğitimi olarak belirlenmiştir. Geçerliliği sağlamak adına katılımcı görüşlerinden doğrudan alıntılar yapılmış, güvenilirliği sağlamak adına ise üçgenleme tekniği uygulanmıştır. Bu doğrultuda elde edilen verilerin, kesinlik, tamlık, yansızlık ve analizlerin algılanışı hakkında iki farklı alan uzmanının da görüşleri alınarak analizler karşılaştırılmıştır (Patton, 2014; Miles & Huberman, 2015). Güvenilirlik için yapılan son işlem ise Stemler'in (2001) kodlayıcı ya da kodlayıcılar arasındaki uyum yüzdesinin yüksek olması, ölçüm güvenilirliğinin yüksek olduğunu gösteren ölçüm güvenilirliği formülü uygulanmıştır. Bu çalışmada da iki kodlayıcının görüş birliği yüzdesi Miles ve Huberman'ın (2015) formülü ile hesaplanmış ve güvenilirlik %81 çıkmıştır. Araştırmada oluşturulan tema, kategori ve kodlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. Oluşturulan tema, kategori ve kodlar

Tema	Kategori	Kod
Değer	Değerin anlamı	Davranış kalıbı, inanç, kimlik, kültür, kılavuz
Değerler eğitimi	Değer eğitiminin önemi	Aile, okul/müfredat, rol model olma,
Uzaktan değerler eğitimi	Uzaktan değer eğitiminin olumlu ve olumsuz yanları	Yetersizlik, teorik, zaman ayıramama, kontrolsüzlük

Uzaktan eğitim sosyal bilgilerde değerler eğitimi	Sosyal bilgiler ve uzaktan değerler eğitimi	İçerik, yöntem/teknik, zaman, gereklilik
---	---	--

2. Bulgular

Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, değerler hakkındaki görüşleri nelerdir? alt problemine ilişkin bulgular

Araştırmadan elde edilen bulgular, alt problemler doğrultusunda aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3. Değer kavramına ilişkin öğretmen görüşleri

<i>Kod</i>	<i>Katılımcı</i>	<i>Frekans</i>
Davranış kalıbı	K1, K3, K5, K7, K8, K9, K11 K13, K22, K26, K27, K28	12
İnanç	K13, K14, K15, K18, K25	5
Kültür	K15, K18, K20, K22, K24	5
Kılavuz	K1, K2, K7, K15	4
Kimlik	K3, K19	2
Diğer	K17	1

Bu alt probleme ilişkin değer boyutunda elde edilen bulgular aşağıdadır.

Öğretmen K3: “Değerler, bizi biz yapan, bir arada yaşamamızı sağlayan ve yarınlara güvenle ulaşmamızı sağlayacak olan binlerce yıllık yaşayarak oluşturulmuş maneviyatımızdır.”

Öğretmen K9: “Değerler, toplumda yazılı olmayan ahlaki ve manevi olarak geçmişten beri toplum için önemli olan; olumlu, yapıcı, birleştirici ve toplumu bir arada tutan düşünce veya davranış kalıplarıdır. Toplumun kendi benliğini global dünyaya entegre ederken bu değerleri de koruması milli kimlik açısından son derece önemlidir. Teknoloji çağında yaşadığımız bu dönemde yabancı kültürlerin olumsuz yansımalarını fazlasıyla görüyoruz. Bu yüzden değerler eğitimine önem verilmelidir.”

Öğretmen K15: “Değerler, davranışlarımıza rehberlik eden, yol gösteren inanç, düşünce ve kurallardır. Bireylerin ve toplumun huzur içinde yaşamaları ve varlığını mutlu şekilde devam ettirebilmesi için tüm insanlara kazandırılması gerektiği görüşündeyim.”

Öğretmen K23: “Toplumsal yardımlaşma dayanışma ve birliktelik için, toplumsal huzur ve refah için değerler olmazsa olmazdır. Değerlerimizin tüm bireyler tarafından kazanılması her ne koşulla olursa olsun ihmal edilecek bir durum değildir. Çünkü değersiz bir toplumun yaşamaları mümkün olamaz.”

Öğretmenlerin görüşme formuna verdikleri cevaplara bakıldığında, milli kimliğin korunması, bireysel/toplumsal uyum, huzur ve mutluluk adına aileden başlayıp okulda devam eden, binlerce yılın kültürel birikimi olan inanç, düşünce ve kurallardan oluşan kısacası birey toplum ilişkisini biçimlendiren değerlerin, toplum ve onu ayakta tutan kültür için son derece önemli olduğunu düşündükleri görülmektedir.

Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, değerler eğitimi hakkındaki görüşleri nelerdir? alt problemine ilişkin bulgular

Tablo 4. Değerler eğitimine ilişkin öğretmen görüşleri

<i>Kod</i>	<i>Katılımcı</i>	<i>Frekans</i>
Aile	K1, K2, K3, K4, K5, K7, K8, K9, K11, K12, K13, K19, K20, K22, K23, K24, K26, K27, K28	19
Okul/müfredat	K5, K6, K8, K9, K14, K18, K19, K20, K23, K24, K25	11
Rol model olma	K15, K18, K20, K22, K24, K27	6

Bu alt probleme ilişkin değer eğitimi boyutunda elde edilen bulgular aşağıdadır.

Öğretmen K9: “Değerler eğitimi, okul çağındaki tüm bireylere toplum için önemli, bir arada yaşamamızı sağlayıcı milli değerlerimizin verilmesidir. Bu nedenle değerler tüm derslerin içeriğine müfredat olarak eklenmeli. Milli ve insani değerlerimizi korumak ve yaşatmak adına bu yapılmalı.”

Öğretmen K19: “Değerler, çocuğun çevresini tanımaya başladığı andan itibaren doğru ve güzeli ona yaptırıp yaşatarak öğretilmelidir. Ailelerimiz kendi değer yargılarını değil, toplumun ortak benimsediği değer yargılarını çocuğa öğretmeli ve demokratik yaşam biçimini ailede hissettirmelidir. Okullarımızda ise başta biz öğretmenler öğrencilerimizin fikirlerine saygı duymalıyız. Yaptıkları hatalarda doğru davranışın ne olması gerektiğini, empati kurarak düşünmelerini sağlamalıyız. Ayrıca drama etkinlikleri ve toplumsal sorumluluklar vererek değerlendirebilmeliyiz.”

Öğretmen K20: “Önce rol model sonra çeşitli etkinlikler yoluyla kazandırılır. Okul ve aile önemlidir çünkü çocuk zamanının büyük bir kısmını okul ve ailede geçirir.”

Öğretmen K23: “Değerlerimiz en güzel model olarak kazandırılır. Aile değerlerin kazandırılmasında ilk yer okuldur. Değer eğitimi ailede başlar. Okulda ise bu durum devam eder. Hem aile bireyleri hem de okuldaki tüm çalışanlar, değerlerimizi bizzat yaşayarak öğrencilere örnek olarak değerlerimizin öğrenciler tarafından da yaşatılmasını sağlayabiliriz. Fakat günümüz internet çağına sadece aile ve okul ile sınırlı kalınamaz. Bu alan ihmal edilemez.”

Öğretmen K24: “Eğitim başlı başına üçlü sac ayağıdır. Değerler sadece öğretmen isteği, öğrenci isteği ya da aile isteği ile kazandırılmaz. Bu üçlünün eş zamanlı aynı istekte ve kazandırmaya çalıştığı değeri davranışlarına yansıtma sorumluluğu olduğu gibi aile de davranışları ile çocuğa rol model olmalıdır. Tabi bütün bunlar olurken öğrenci de bu değeri kazanmaya yönelik hazır bulunuşluğa sahip olmalıdır.”

Öğretmen K27: “Değerler eğitiminin ailede başlaması gerektiğini düşünüyorum. Çocukların model alarak öğrendiğini göz önüne alırsak anne-baba çocuk için rol model olmalı. Çocuk büyüyünce, okul devreye girince öğretmenlerimiz rol model olarak devreye girmektedir. Derslerde bütün öğretmenlerimizin değerler konusunda öğrencilerimize bilgilendirdiklerini düşünüyorum. Özellikle sosyal bilgiler dersinde daha fazla değerler eğitimine önem verildiğini şahsım adına söyleyebilirim. Okulumuzda her ay ayrı bir değer işlenmekte gerek pano çalışması gerekse derslerde bilgilendirme yapılarak değerlerimiz öğrencilerimize aktarılmaktadır.”

Katılımcılardan elde edilen verilere bakıldığında, insanların toplumda bir arada yaşamaları konusunda olumlu etkileri olduğuna inandıkları değerler eğitiminin ailede başlaması ve okul ile devam etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğretmenlerin yaparak yaşayarak ilerleyecek bu süreçte farklı etkinlikler yaptığı, saygı, empati ve örnek davranışlarla rol model olmanın çok etkili olduğu ifade edilmektedir.

Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, uzaktan değerler eğitimi hakkındaki görüşleri nelerdir? alt problemine ilişkin bulgular

Tablo 5. Uzaktan değerler eğitimine ilişkin öğretmen görüşleri

<i>Kod</i>	<i>Katılımcı</i>	<i>Frekans</i>
Yetersizlik	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K19, K20, K22, K23, K24, K26, K27, K28	17
Teorik	K7, K8, K11, K12, K13, K14, K15, K18, K20, K22, K24, K25, K27, K28	14
Zaman ayıramama	K4, K5, K6, K8, K18, K20, K23, K24, K28	9
Kontrolsüzlük	K3, K10, K19	3

Bu alt probleme ilişkin uzaktan değer eğitimi boyutunda elde edilen bulgular aşağıdadır.

Öğretmen K2: “Uzaktan değerler eğitiminde çok yetersiz kaldığımızı düşünüyorum. Değerler eğitimine zaman ayırmadığımız ve velilerin de zaman zaman derslere katılmasından kaynaklı yeterli olmadığını düşünüyorum. Ayrıca günümüz öğrencileri birçok konuda duyarsız, umarsız olabiliyor. Bu nedenle dikkatsiz dinleme, iletişim eksikliği gibi nedenler bu konuda sorun yaşamama neden oluyor.”

Öğretmen K4: “Uzaktan eğitim sadece değerleri anlatır. Oysa çocuklar uygulamalı öğrenir. Okul, çocukların derste, teneffüste yaşayarak öğrenmelerine imkân sağlar. Yüz yüze eğitim daha etkilidir. Uzaktan eğitimde değerler eğitimi yeterli değil. Uzaktan eğitimde her çocuğa erişemedik. Ailelerinden de eğitim desteği alamayan çocuklarımız oldu. Bizler bilgisayar karşısında olsak da çocuklarımız bize erişemedi.”

Öğretmen K6: Uzaktan da sorun yaşıyorum. Çünkü yüz yüzenin etkisi yaşanmıyor”

Öğretmen K7: “Uzaktan eğitimin eksileri çok fazla. En çok da arada mesafelerin olması. Dolayısıyla öğrenciyle uzaktan kurulan iletişimde değerlerin kazandırılması çok kolay olmayacaktır. Çünkü sağlıklı bir iletişim kurmak, öğrencinin kalbine dokunabilmek kolay değildir ki uzaktan hiç kolay olmayacaktır. Yüz yüze eğitim daha doğal, daha sıcak bir ortam sağlayarak iletişimi kuvvetlendirmektedir.”

Öğretmen K8: “Uzaktan eğitimde her ne kadar bu konuda çalışmalar yapıldıysa da yüz yüze eğitim kadar etkili olamadı. Her zaman cam ekran istemesek de aramıza bir duvar ördü.”

Öğretmen K10: “Ne şekilde olursa olsun çocuklarımıza değerler eğitimi verilmeli. Uzaktan eğitim sırasında öğrenciler arkadaşlarından ve öğretmenlerinden uzak kalıyorlar ve internette daha fazla zaman harcıyorlar. Dolayısıyla internetin olumsuz yönlerinden etkilenebilirler. Değerlerimizden uzaklaşabilirler. Tüm öğrencilerimize ulaşamıyoruz mesela. Derse bağlanabilen öğrencilerin de takibini yapma zorlukları var. Dersi işlemek bile zorken değerler eğitimi daha da zor oluyor. Çocuklarımıza uzaktan da olsa sahip çıkmak hepimizin görevi.”

Öğretmen K20: “Uzaktan eğitim ile değerlerin sağlıklı verilemeyeceğini düşündüğümünden ötürü uzaktan eğitimde değerler eğitimi vermemekteyim.”

Öğretmen K28: “Online eğitimde katılımcı azlığı, süre sıkıntısı, değerler eğitiminin çok soyut kalması gibi sebeplerden dolayı tam olarak değerler eğitimi etkinlikleri yapılamamıştır.”

Öğretmenlerin görüşme formuna verdikleri cevaplara bakıldığında, uzaktan eğitimin, öğrencilerin ihtiyaç duyduğu sağlıklı bir iletişimin kurulmasına engel olduğu, duygulara, kalbe dokunulmasının zor olduğu bu nedenle değerlerin eğitimin uzaktan eğitime kıyasla yüz yüze de daha iyi kazandırıldığını kısacası işin doğası gereği uzaktan eğitim de değerlerin kazandırılmasına yönelik yapılanların yetersiz olduğunu düşündükleri görülmektedir. Bununla birlikte katılımın az olması ve süre sıkıntısı gibi nedenlerin, bazı öğretmenlerin değer eğitimine hiç zaman ayıramamalarına da sebep olduğu görülmektedir.

Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, uzaktan eğitim sosyal bilgilerde değerler eğitimi hakkındaki görüşleri nelerdir? alt problemine ilişkin bulgular

Tablo 6. uzaktan eğitim sosyal bilgilerde değerler eğitimine ilişkin görüşleri

Kod	Katılımcı	Frekans
İçerik	K1, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K13, K19, K20, K22, K23, K24, K26, K27, K28	16
Ölçme değerlendirme	K7, K8, K10, K11, K12, K13, K15, K18, K20, K22, K23, K24, K25, K27, K28	15

Yöntem ve teknik	K1, K2, K3, K6, K7, K8, K9, K10, K13, K18, K23, K24, K28	13
Zaman	K10, K12, K13, K19	4
Gereklilik	K10	1
Diğer	K21, K22	2

Bu alt probleme ilişkin uzaktan sosyal bilgilerde değer eğitimi boyutunda elde edilen bulgular aşağıdadır.

Öğretmen K5: “Derste değer eğitimi ile ilgili olarak değerın konusuna göre önce soru cevap sonra o değer ile ilgili video izleme sonra da o değerın günlük hayatta uygulanabilirliği le ilgili öğrencilerden fotoğraf vs ile geri dönüt vermelerini istedim.”

Öğretmen K9: “Bu konuda sadece dersin içeriğinde olan konulara değindim. Sosyal yardımlaşma, kültürel öğelerimiz gibi konular dersimizin konularında olduğu için yeri geldikçe üzerinde durdum.”

Öğretmen K10: “Dersimiz milli ve manevi değerlerin verilmesi açısından büyük bir öneme sahip. Vatan sevgisi, millet bilinci, empati, farklılıklara saygı, önyargı, kalıp yargı, çevre bilinci gibi kavramların geçtiği konularda çeşitli slaytlarla, sınıf içinde dramalarla, örnek hikâyeler yoluyla, hikâye tamamlama etkinlikleriyle değerleri doğrudan ve dolaylı şekilde vermeye çalışıyorum.”

Öğretmen K12: “Müfredatımız çok yoğun, ders saatimiz az olduğu için dersimizi zevkli hale getirebilecek uygulama ve etkinliklere bile çok az zaman bulabiliyoruz. Konuyu yetiştirme kaygımız azaltılmalı. Değerler eğitimi üzerinde fazla durabilecek zamanımız olmuyor.”

Öğretmen K13: “Yeteri kadar öğrenciye uğraşamadığı gibi verilen mesajlarda yeteri kadar etkili olamadı. Uzaktan eğitim döneminde meydana gelen hasarların onarımı da yılları alacaktır. Buna rağmen adil olmak, merhametli olmak ve vatansever olmak, yardımlaşma ve dayanışma değerlerini kısa filmler, olaylar, kahramanlar, liderler üzerinden örnek olaylarla iletmeye çalıştım.”

Öğretmen K23: “Genellikle örnek hikâyeler veya kısa videolarla değerlerimiz ile ilgili çalışmalar yapıyorum. Ayrıca günümüz internet çağında öğrencilerden de değerlerimiz ile ilgili kısa videolar çekmesini mümkün olduğunca istiyorum.”

Katılımcılardan elde edilen bulgulara baktığımızda uzaktan sosyal bilgilerde değer eğitiminin birçok nedenden ötürü çok verimli olmadığı ifade edilmektedir. Bu sorunların başında: derse katılımın az olması, iletişim problemleri, müfredatı yetiştirme kaygısı, öğrenci ile yeterli vakit geçirememesi, kontrolün zor olması, motivasyon zayıflığı gibi nedenler gelmektedir. Bu olumsuzlukların kişinin ruhuna duygularına kısacası onun insan tarafına hitap eden değer eğitimine de olumsuz yansıdığı buna rağmen zorlanılsa da verilmesi gerektiğine inanıldığı ifade edilebilir. Verilen cevaplara bakıldığında öğretmenler, uzaktan eğitim sosyal bilgiler derslerinde değerler eğitimi ile ilgili en fazla düz anlatım, video ve görsel kullanımı, örnek olay, hikâye/masal anlatımı gibi etkinliklerle değerler eğitimi yaptıkları görülmektedir.

Tartışma

Öğretmen görüşleriyle uzaktan sosyal bilgilerde değerler eğitiminin araştırıldığı bu çalışmada araştırmamıza katılan öğretmenlerin büyük bir bölümünün değer kazanımında aile ve okulun rollerinin göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduğunu, bununla birlikte iki kurumun eşgüdüm içerisinde hareket etmesi gerektiğini ifade ettikleri görülmektedir. Bu sonuç, Yazıcı (2006) ile Genç ve Barut (2019)'un yaptığı çalışmalardan elde edilen, çocuğun doğru ve yanlış davranışlarının birçoğunu okula başlamadan önce ailede kazandığı ve sonrasında okulda devam ettiği bulgularıyla da örtüşmektedir. Zira insan, doğduğu andan itibaren hayatının ilk ve en önemli dönemini geçirdiği, dünyayı, insanları onun penceresinden tanımaya başladığı sosyalleşmenin ilk basamağı olan aile ortamında, tüm hayatı boyunca olacağı insana dair en kalıcı nitelikleri kazanmaktadır (Keçeli-Kaysılı, 2008; Dursun, 2010; Yılmaz ve Kesici, 2014; Özel ve Zelyurt,

2016; Tarhan 2019, a, b). Bilhassa son 20-30 yılda bireysel eğlenceyi ön plana çıkararak dijital oyun/eğlence teknolojilerinin mahalle arkadaşlığını ortadan kaldırması okulu, artık gerçek dünyada sosyalleşmenin zorunlu olarak ikinci basamağı haline getirmiştir. Bebeklikten çıkar çıkmaz kreş veya anaokulu ile başlayarak üniversite ile birlikte 20'li yaşların ortalarına kadar devam eden bu dönem, bireyin kişilik ve karakter şekillenmesinde ailenin hem tamamlayıcısı hem de devamı mahiyetindedir. Bu araştırmadan elde edilen, iki kurumun iş birliğinin, değer kazanımında öğrenci davranışlarını olumlu yönde etkileyeceği bulgusu, Genç ve Barut, (2019) ile Ergün ve Koç, (2022)'un çalışmalarından elde edilen, bu ortak tavrın, bireyin hem akademik hem de duyuşsal niteliklerine olumlu katkı yaptığı bulgularıyla da örtüşmektedir. Bu süreçte değer eğitimin, teorik boyutun ötesine geçilerek daha samimi ve içten rol model davranışlarla zenginleştirilmesi, bu eğitimdeki en etkili ve en kalıcı yolu olarak kabul edilebilir (Pekdoğan, 2017; Şanlı, 2019).

Araştırmamıza katılan öğretmenlerin verdikleri cevaplara göre değerler, insan davranışlarını düzenleyerek toplumun mutlu, huzurlu ve birlik-beraberlik içerisinde yaşamasına katkıda bulunmaktadır. Bu sonuç Kuloğlu, Yaşar ve Özer (2021)'in birlikte yaptıkları çalışmadan elde edilen, değer eğitiminin toplumsal hayata ve insan ilişkilerine katkı sağlayacağı bulgusuyla da örtüşmektedir. Farklı karakter, beklenti ve yaşam tarzına sahip insanların birbirleriyle çok fazla iç içe yaşamak zorunda kaldığı günümüzde, programlarda yer alması da sabır başta olmak üzere dürüstlük, duyarlılık, sevgi, saygı, yardımseverlik ve dayanışma gibi öteki ile bir arada yaşamayı kolaylaştıran değerler hem bireysel hem de toplumsal olarak hayatın getirdiği problemleri aşmada kolaylaştırıcı rol oynamaktadır. Bununla birlikte eğitimin uzaktan-online bir şekilde yapılması, farklı nedenlerle dersin verimini düşürse de (YÖK, 2021; İşman, 2022) değişen zaman, öğrenci ve şartlar, akademik eğitimin yanı sıra değer eğitiminin de göz ardı edilmeden verilmesini zorunlu kılmaktadır.

Araştırmamıza katılan öğretmenler, uzaktan sosyal bilgiler değer eğitiminde başta düz anlatım olmak üzere video ve görsel kullanımı, örnek olay, hikâye ve masal anlatımı gibi farklı etkinlikler yaptıklarını bununla birlikte derse katılımın az oluşu, müfredatı yetiştirme kaygısı, zaman problemi ve bazı teknik nedenlerden ötürü sürecin pek verimli olmadığını da ifade etmişlerdir. Elde edilen bu sonuç, YÖK'ün 2021 yılında akademisyenlere yönelik uzaktan eğitime dair yaptığı anketten elde edilen verilerin yanı sıra Birhan (2021), Koç (2021), Sarıbiyık (2022) ve Ulucan (2022)'in çalışmalardan elde edilen bulgularla da doğrudan örtüşmektedir. Bu çalışmalarda da katılımcılar, teknik nedenler, iletişim problemleri, uzaktan eğitimin soyut kalması, fırsat ve imkân eşitsizlikleri, çeşitli zaman ve verim problemleri gibi uzaktan eğitime dair problemleri dile getirmişlerdir. Günümüzde internet temelli bilgisayar teknolojilerinin çok hızlı bir şekilde gelişmesi hem araştırma hem de uygulama alanlarında bilimsel çalışmalara ve eğitim süreçlerine doğrudan etki etmiş bu gelişmeler, konumuzla ilgili olarak uzaktan çevrimiçi eğitim sürecinin de temel taşı olmuştur. Bilhassa pandemi döneminde neredeyse tüm dünyada hızlı bir şekilde kısmen ya da tamamen uygulamaya konulan uzaktan eğitim (URL 1) yönteminin birçok açıdan olumlu yönleri olsa da yukarıda bahsi geçen olumsuzluklara da sebep olduğu aşikardır. Bu nedenle eğitimde daha etkili öğrenmeler için öğrencinin yaşına, ilgi ve yeteneklerine göre hazırlanan, öğrencinin doğrudan katılımını sağlayacak uzaktan eğitim yöntemine uygun etkinliklerin yapılması, bu süreçte dersleri daha eğlenceli ve ilgi çekici hale getirmek adına önem arz etmektedir (Özen, 2019; Yıldız vd., 2021).

Araştırmamıza katılan öğretmenlerin tamamına yakınının, uzaktan sosyal bilgilerde değer eğitimi amaçlı yapılan etkinliklerin yetersiz ve etkisiz olduğunu ifade etmeleri, öğretmenlerin uzaktan eğitime uygun materyal ve etkinlik hazırlama noktasında yeterli bilgi ve beceriye sahip olmadıklarını düşündürmektedir. Aksin (2020)'e göre öğretmenlerin bilgisayar, tablet, akıllı telefon, akıllı tahta gibi dijital teknolojilerle ilgili yeterliliklerinin artırılması, sosyal bilgilerin daha verimli geçmesi adına oldukça önemlidir.

Araştırmamıza katılan öğretmenlerin büyük bir bölümü, uzaktan sosyal bilgiler derslerinde değer eğitiminin gerekli olduğunu ifade etmektedir. Literatürde bununla ilgili bir

bulguya rastlanılmamış olsa da yüz yüze sistemde de değerler eğitimi yapmanın gerekli olduğu sonucuna ulaşılan çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Gür vd., 2015; Tulunay-Ateş, 2017; Hoplar, 2018; Karasu-Avcı vd., 2020; Kamer ve Şahin, 2021). Çünkü sosyal bilgiler dersi içeriğinden dolayı değerler eğitimine en uygun derslerden birisidir (Ulusoy, 2021). Yalnızca akademik başarının amaçlandığı bir eğitim sistemi, mutlu insanlardan oluşan huzurlu bir toplum konusunda yetersiz kalacağından değerler, her ne şarta olursa olsun eğitim sistemleri içerisinde yerini almalıdır. Yaklaşık 1,5 milyar öğrencinin kısmen ya da tamamen uzaktan eğitim gördüğü pandemi döneminde bahsi geçen rakam, ne kadar fazla insanın sanal dünyanın tehlikeleriyle karşı karşıya kaldığını görmek adına önemlidir (Alyanak, 2016; Sezgin, 2021). Bu durum, toplumun geleceği olan çocukların toplumsal değerlere sahip bireyler olarak yetiştirilmesinin, eğitimin önceliklerinden birisi olması gerektiğini açıkça göstermektedir.

Son olarak araştırmaya katılan öğretmenler, uzaktan eğitimde değerlerin kazandırılmasıyla ilgili olarak video-film gösterimi örnek olay, hikâye anlatımı, drama gibi etkinliklerin önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Literatürde uzaktan eğitimde değerlerin etkili bir şekilde kazandırılması için yapılması gerekenler ile ilgili yeterli bulguya rastlanılamazken, özelde değer eğitimi üzerine olmasalar da yapılan bazı çalışmalarda uzaktan eğitimin daha verimli olması adına fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması, derse katılımın artırılması, çeşitli materyallerin kullanımı, öğrenci ve veli ile iletişimin artırılması gibi birçok uygulamanın gerekliliği sonucuna ulaşılmıştır (Pişken, 2021; Tanta, 2021; Sarıbiyık, 2022). Bununla birlikte tüm bunların değer eğitimine de olumlu etki yapacağı düşünülebilir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda elde edilen bulguları kısaca toparlayacak olursak insan davranışlarını istendik boyuta eviren ve en güçlü manevi dinamiklerden olan değer kavramı, aile ile başlayıp iş birliği içerisinde çevre ve okul ile devam eden bir eğitim süreci gerektirmektedir. Tüm dünyanın tam anlamıyla hazırlıksız yakalandığı ve eğitim başta olmak üzere yaşam biçimlerini değiştiren pandeminin zorunlu kıldığı uzaktan eğitim, olumlu olumsuz birçok farklı sonuca sebep olmuştur. Sanal dünyanın tehlikeleri arasında eğitim görmeyi amaçlayan öğrencileri, tüm yaşamları boyunca etkileyecek şekilde akademik yeterlilik ve değerlerle donatmak adına öğrenci-veli-okul üçlemesinin iş birliği son derece önemlidir.

Yapılan bu çalışma neticesinde bu gerçeklik dikkate alınarak öğretmenlerin, alan uzmanı akademisyenlerle bir araya gelerek uzaktan eğitim sürecine uygun farklı etkinlikler ve materyallerin yer aldığı bir değer eğitimi programı hazırlamaları ve ayrıca öğretmenlerin program ve etkinliklerin eğitim ortamında pratik uygulamaları konusunda eğitim almalarının sürecin daha verimli olması adına katkı sağlayacağı söylenilebilir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın, alan uzmanı eğitimci akademisyenleri sürece dahil ederek okullarda ders vermeleri, öğrenci ve öğretmenlerin akademisyenin birikiminden doğrudan faydalanabilmelerinin de önünün açılması gerekmektedir. Kısacası her eğitimci akademisyen hem uzaktan hem de yüz yüze süreçte fiili ve devamlı olmak kaydıyla okullarda sadece öğretmene değil aynı zamanda öğrencilere de eğitim vermelidir. Her okul, adeta danışmanı ve çalışanı mahiyetinde olacak akademisyenlerle, değişen ve daha da değişecek eğitim süreçlerine hızlı adaptasyonu mümkün hale gelebilecektir.

Kaynakça

- Akgül, G. ve Oran, M. (2020). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin, Ortaokul Öğrencilerinin ve Öğrenci Velilerinin Pandemi Sürecindeki Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşleri. *Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), 15-37
- Aksin, A. (2020). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yenilikçi Teknoloji Kullanımı. Y. Ayaydın (Ed.), *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Teknolojinin Kullanımı: Uzaktan Eğitim İçin Alternatifler* içinde (s. 35-61). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi
- Alyanak, P. D. B. (2016). İnternet bağımlılığı. *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, 8 (5), 20-24.
- Baysal, N. (2013). *Ortaokul sosyal bilgiler derslerinde değerler eğitimi uygulamalarının öğretmenler yönüyle değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi.
- Birhan, H. (2021). *Uzaktan eğitim aracılığıyla gerçekleştirilen fen bilimleri dersinin etkililiğine ilişkin öğretmen, öğrenci, veli ve yönetici görüşleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAD)*. 6(3), 112-142.
- Buzpınar, V. ve Tosun, M. (2021). Üniversitelerde pandemi döneminde verilen uzaktan eğitimin verimliliği üzerine bir araştırma (Sakarya Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı örneği). *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (7)2. 116-125. Doi: <https://doi.org/10.25272/j.2149-8385.2021.7.2.05>.
- Can, E. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye’de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 11-53.
- Daniel, S. J. (2020). Education and the COVID-19 pandemic. *Prospects*, 49, 91–96. DOI:10.1007/s11125-020-09464-3.
- Dere, İ. ve Akkaya, A. C. (2022). Distance social studies courses in the pandemic period with the experiences of teachers. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 51(2), 1172-1206. DOI: 10.14812/cufej.1035594.
- Doğanay, A., (2011). *Değerler eğitimi, sosyal bilgiler öğretimi demokratik vatandaşlık eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dursun, A. (2010). *Okul öncesi dönemdeki çocukların davranış problemleriyle anne-baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İzmir
- Dündar, R. ve Yeşilyurt, S. (2020). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin eğitim bilişim ağı özelinde uzaktan eğitime bakış açılarının değerlendirilmesi. *International Journal of Social Science Research*, 9 (1), 79-95.
- Erdoğan-Marsak, E. (2020). Sosyal bilimlerde uzaktan eğitimin ahlaki yansımalar açısından analizi. Koçoğlu, E. (Ed.). *Sosyal Bilimlere Uzaktan Eğitimde Bakış* içinde (s. 359-371). Ankara: PegemA.
- Ergün, A. ve Koç, S. (2022). Öğretmenlerin değerler eğitimi uygulamalarına yönelik görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 729-754
- Genç, A. ve Barut, Y. (2019). Karakter eğitimi ve gelişiminde aile, çevre ve okul. B. Özer (Ed.), *Karakter ve Değerler Eğitimi* içinde (s. 28-47). Ankara: PegemA.

- Güngördü, E. (2001). *İlköğretim hayat bilgisi ve sosyal bilgiler*. Ankara: Nobel.
- Gür, Ç., Koçak, N., Şirin, N., Şafak, M. ve Demircan, A. (2015). İlköğretim öğretmenlerinin değerler eğitime ilişkin görüşleri ve karşılaştıkları güçlüklerin incelenmesi: Ankara örneği. *Asya Öğretim Dergisi*, 3(1), 78-91.
- Görgülü-Arı, A. ve Hayır-Kanat, M. (2020). Covid-19 (Koronavirüs) üzerine öğretmen adaylarının görüşleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 459-492.
- Hoplar, Ş. (2018). *6.sınıf ünitelerinde yer alan doğrudan verilecek değerlerin öğretime yönelik öğretmenlerin görüşleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kastamonu Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kastamonu.
- İşman, A. (2022). *Uzaktan eğitim*. (Geliştirilmiş 5. Bs.). Ankara: PegemA.
- Kamer, S. T. ve Şahin, M. (2021). Değerlere ve değerler eğitime ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 50 (230), 725-744
- Karadağ, E. ve Yücel, C. (2020). Yeni tip Koronavirüs pandemisi döneminde üniversitelerde uzaktan eğitim: Lisans öğrencileri kapsamında bir değerlendirme çalışması. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(2), 181-92.
- Karasu-Avcı, E., Faiz, M. ve Turan, S. (2020). Etkili vatandaşlık eğitiminde değerler eğitimi: sosyal bilgiler öğretmenlerinin düşünceleri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 18 (39), 263-296.
- Keçeli-Kaysılı, B. (2008). Akademik başarının artırılmasında aile katılımı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 9 (01), 69-83. DOI: 10.1501/Ozlegt_0000000115.
- Kelly, A.P. & Columbus, R. (2020). College in the time of Coronavirus: Challenges facing American higher education. *American Enterprise Institute Report*. URL: <https://www.aei.org/wp-content/uploads/2020/07/College-in-the-Time-of-Coronavirus.pdf?x91208>. 02.02.2023.
- Keskin, M. ve Özer-Kaya, D. (2020). COVID-19 sürecinde öğrencilerin web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geri bildirimlerinin değerlendirilmesi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 59-67.
- Keskinkılıç, F. ve Karataş, S. (2020). Dünyada ve Türkiye’de açık ve uzaktan öğrenmenin gelişimi. Karataş, S., Kılıç Çakmak, E. (Ed.), *Açık ve Uzaktan Öğrenme*. Ankara: PegemA. 30-56.
- Koç, E. S. (2021). Nasıl bir uzaktan eğitim? 1 yılın sonunda yapılan çalışmaların değerlendirilmesi. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 7 (2), 13-26
- Körükcü, M. (2021). Social studies teachers' views on values education in the Covid19 pandemia process, *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 6(15), 1366-1389.
- Kuloğlu, A., Yaşar, Z. ve Özer, M. (2021). Okul öncesi öğretmenlerinin değerler eğitimiyle ilgili görüşleri. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (43), 171-186.
- MEB (2018). *İlköğretim Sosyal Bilgiler dersi 4-5-6-7 sınıflar öğretim programı*. Ankara: MEB.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (2015). *Nitel veri analizi*. S. Akbaba Altun ve A. Ersoy (Çev. Ed). Ankara: Pagem Akademi.
- Moffatt, M. P.(1957). *Sosyal bilgiler öğretimi*. N. Oran (Çev.) Ankara: Maarif.

- Nugroho, W., Malinda, E. R., Rani, M. J. M. & Basori, B. (2020). An exploratory study on implementation of online learning by students during the COVID-19 pandemic. *Pancaran Pendidikan*, 9(2), 25-38.
- Özel, E. ve Zelyurt, H. (2016). Anne baba eğitiminin aile çocuk ilişkilerine etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 0 (36), 9-34. DOI: 10.21560/spcd.60151
- Özen, F. (2019). Etkili öğretmenlerin dünü bugünü. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 1 (1), 142-168.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (3. Bs.). Bütün, M. & Demir, S. B. (Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Pekdoğan, S. (2017). Çocukluk döneminde Amerika’da uygulanan değerler eğitimi programları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (1), 503-520.
- Pişken, M. T. (2021). *Sınıf öğretmenlerinin pandemik salgın nedeniyle uygulanan uzaktan eğitim hakkında görüşleri (İstanbul ili Esenyurt ilçesi örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Sarı, H. (2020). Evde kal döneminde uzaktan eğitim: Ölçme ve değerlendirmeyi neden karantinaya almamalıyız? *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 3(1), 121-128.
- Sarıbıyık, B. (2022). *Covid-19 sürecinde ortaokul matematik dersinin uzaktan eğitim yoluyla uygulanmasının öğrenci ve öğretmen görüşleri çerçevesinde incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Sever, R. (2015). *Sosyal bilgiler öğretimi, sosyal bilgiler eğitimine giriş*. Ankara: Nobel.
- Seyhan, A. (2021). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının covid-19 salgını sürecinde uzaktan eğitim deneyimleri ve görüşleri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAD)*, 7(3), 65-93. <https://doi.org/10.51948/auad.910385>.
- Sezgin, S. (2021). Acil uzaktan eğitim sürecinin analizi: Öne çıkan kavramlar, sorunlar ve çıkarılan dersler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (1), 273-296.
- Stemler, S. (2001). *An overview of content analysis, Practical Assessment, Research and Evaluation*. (7)17. DOI: <https://doi.org/10.7275/z6fm-2e34>
- Şanlı, E. (2019). Değerler eğitimine yönelik öneriler. B. Özer (Ed.), *Karakter ve Değerler Eğitimi* içinde (s. 292-315). Ankara: PegemA.
- Tanta, A. (2021). *Pandemiden kaynaklı uzaktan eğitim sürecinde sosyal bilgiler derslerine yönelik öğretmen görüşleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Tarhan, N. (2019a). *Sen ben ve çocuklarımız*. İstanbul: Timaş.
- Tarhan, N. (2019b). *Aile okulu ve evlilik*. İstanbul: Timaş.
- Toquero, C. M. (2020). Emergency remote education experiment amid COVID-19 pandemic in learning institutions in the Philippines. *IJERI: International Journal of Educational Research and Innovation*, 15, 162-176.
- Tulunay-Ateş, Ö. (2017). Türkiye’de değerler eğitimi uygulamalarının öğrencilere kazandırılması istenen olumlu özellikler üzerindeki etkisi. *Değerler Eğitimi Dergisi*. Cilt 15, No. 34, 41-60.
- Ulucan, Ö. (2022). *Öğretmen adaylarının bilgi, medya ve teknoloji becerileri ile uzaktan eğitime yönelik görüşleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi.
- Ulusoy, K. (2021). *Karakter, değerler ve ahlak eğitimi*. (2. Bs.). Ankara: PegemA.

- Ulusoy, K. ve Dilmaç, B. (2020). *Değerler eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- URL-1, <http://uzem.cbu.edu.tr/tr/uzaktan-egitim-nedir> 18.05.2021.
- URL-2. *Uzaktan eğitim nedir, avantajları ve dezavantajları nelerdir?* URL: <https://www.sektorumdergisi.com/uzaktan-egitim-nedir-avantajlari-ve-dezavantajlari-nelerdir/>. 18.05.2021
- Ülger, K. (2021). Uzaktan eğitim modelinde karşılaşılan sorunlar-fırsatlar ve çözüm önerileri. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 393-412.
- Wang, Q. & Su, M. (2020). A preliminary assessment of the impact of COVID-19 on environment – a case study of China. *Science of the Total Environment*, 728. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138915>.
- Wargadinata, W., Maimunah, I., Eva, D. & Rofiq, Z. (2020). Student's responses on learning in the early COVID-19 pandemic. *Tadris: Journal of Education and Teacher Training*, 5(1), 141-153.
- WHO (2023). <https://covid19.who.int/>.16.08.2023.
- Yazıcı, D., K. (2006). Değerler eğitimine genel bir bakış. *Türklük Bilimi Araştırmaları*: 499-522
- Yazıcı, M. (2016). Değerler ve toplumsal yapıda sosyal değerlerin yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 209-223.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldız, İ., Topçu, E. & Kaymakçı, S. (2021). The effect of gamification on motivation in the education of pre-service social studies teachers. *Thinking Skills and Creativity*, 42, <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2021.100907>.
- Yılmaz, M. T. ve Kesici, Ş. (2014). Anne baba tutumları ve kardeş sırasının üniversite öğrencilerinin öz-anlayışlarının gelişimine etkisi. *Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi (OPUS)*, (4)6.
- Yorulmaz, M. ve Söyler, S. (2022). Covid-19 sürecinde uzaktan eğitim: sağlık yönetimi öğrenci görüşlerinin değerlendirilmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 9 (1), 42-54
- YÖK (2021). <https://www.yok.gov.tr/HaberBelgeleri/Haber%20%C4%B0%C3%A7erisindeki%20Belgeler/Dosyalar/2021/ogretim-eleman-anket-sonuclari.pdf>. 05.01.2023

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: ... Üniversitesi Bilim Etik Kurulu Sosyal Bilimler Etik Kurulu

Tarih:24.02.2021

No: E-30640013-108.01-8030

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50

2. yazar katkı oranı : % 50

Örgün Eğitimden Açık Liseye Geçişlerin Öğrenciler, Öğretmenler ve Okul Yöneticilerinin Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi

Evaluation of Transitions from Formal Education to Open High School in Line with the Opinions of Students, Teachers, and School Administrators

Serpil DENİZ¹

Öz

Ülkemizde son yıllarda dikkat çekici bir artışla devam eden örgün eğitimden açık liseye geçişler sıklıkla medyaya yansımakta ve eğitim camiasında tartışılmaktadır ancak bu durumun altında yatan sebepler henüz araştırılmamıştır. Çalışmamızın amacı, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı liselerde öğrenim gören öğrencilerin son sınıflarda örgün eğitimi bırakarak açık liseye geçişlerinin sebeplerini eğitimin paydaşları olan öğrenciler, öğretmenler ve okul idarecilerinin görüşleri doğrultusunda derinlemesine incelemektir. Öğrencilerin geçiş tercihlerinin altında yatan sebepleri, yaşanan sorunları ve bu sorunlara getirilen çözüm önerilerini analiz etmektir. Farklı okullardan 10 idareci, 12 öğretmen ve 11 öğrenci ile derinlemesine görüşmelerin yapıldığı bu çalışma; nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseniyle yürütülmüştür. Yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanan verilerin analizi, içerik analiziyle yapılmıştır. Analiz sonucunda (1) Açık liseye geçiş sebepleri, (2) Açık liseye geçişlerin yarattığı sorunlar, (3) Sorunlara yönelik çözüm önerileri şeklinde 3 kategori, 11 tema ve alt temalar elde edilmiştir. Araştırma sonucunda, öğrencilerin sınav odaklı çalışma, üniversiteye hazırlık için zaman kazanma ve açık lisede kolay sınıf geçme nedenleriyle açık liseye geçiş yaptıkları fakat bu geçişlerin okul ve sınıf mevcutlarının düşmesi, okul başarısının gerilemesi ve öğrencilerin okul dışındaki tehlikelere açık olması gibi sorunlar yarattığı ortaya çıkmıştır. Katılımcılar lise öğretim programlarının yeniden düzenlenmesinin ve mevzuatta değişikliklere gidilmesinin, ek olarak okul yöneticileri ve öğretmenler ise açık lise sisteminin yenilenmesinin yaşanan sorunlara çözüm olacağını vurgulamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Açık öğretim lisesi, açık liseye geçiş, örgün öğretim terki, lise öğretim programları

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The transitions from formal education to open high school, which have continued with a remarkable increase in our country in recent years, are often reflected in the media and discussed in education community, but the underlying reasons for this situation have not been investigated yet. Our study aims to examine in depth the reasons why students studying in high schools affiliated with the Ministry of National Education left formal education in the recent years and switch to open high schools in line with the opinions of students, teachers, and school administrators, who are the stakeholders of education. The purpose of this study is to analyze the reasons underlying these preferences of the students who transferred to open high school, the problems experienced and the solution proposals brought to these problems. This study, in which in-depth interviews were conducted with 10 administrators, 12 teachers, and 11 students, was carried out with the case study pattern. The analysis of the data collected with the semi-structured interview form was made by content analysis. As a result, 3 categories, 11 themes, and sub-themes were obtained in the form of (1) Reasons for transition to open high school, (2) Problems caused by transitions to open high school, (3) Solution proposals for problems. It has been revealed that students switch to open high schools due to reasons such as exam-oriented study, gaining time for university preparation, and achieving the class easily, but it created problems such as a decrease in school and class sizes, a decline in school success and the

¹Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, denizserpil02@gmail.com

Atf için (to cite): Deniz, S. (2025). Örgün Eğitimden Açık Liseye Geçişlerin Öğrenciler, Öğretmenler ve Okul Yöneticilerinin Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 57-80.

vulnerability of students to dangers outside school. Participants emphasized that the reorganization of the high school curriculum and changes in legislation, and the renewal of the open high school system would be a solution to the problems experienced.

Keywords: Open high school, switching to open high school, formal education dropout, high school curriculum

Paper Type: Research

1. Giriş

Eğitim bireysel ve zihinsel gelişimin en temel kaynağı (Kırık, 2014) olmakla birlikte, tarihte küçükten büyüğe bütün toplumlarda çok büyük bir öneme sahip olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Toplumun ihtiyaç duyduğu insan gücünü yetiştirmek, çağa uygun gelişmiş toplumun inşasını mümkün kılmak için eğitimin gücü hayati önemini çağlar boyunca hiç yitirmemiştir. Günümüzde gerçekleşen teknolojik gelişmelerle birlikte bir sınıfta dört duvar arasında öğrenciler ve öğretmenlerden ibaret olan klasik eğitim, teknolojinin avantajlarını kullanarak zamansız ve mekânsız, daha çok insana hitap edebilen dinamik bir yapıya sahip bir eğitime dönüşerek yeni bir boyuta evrilmiştir. Bu noktada ülkelerin mevcut eğitim politikalarına uzaktan eğitim kavramı dâhil olmuştur. Var olan mekân ve zaman gibi engelleri ortadan kaldıran, teknolojinin desteğiyle yaş, cinsiyet, coğrafi konum, ekonomik durumlar gibi değişkenleri önemsiz kılan, her kesimden insanın eğitime ulaşma hakkını destekleyen uzaktan eğitim tüm dünyada yaygınlığını sürdürmektedir. Türk Dil Kurumu uzaktan eğitim kavramını “Öğrenci ile öğretmenin yüz yüze olmadan çeşitli iletişim araçları kullanılarak belli bir merkezden yapılan eğitim biçimi” olarak tanımlamıştır (TDK, 2022). Benzer şekilde Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi sözlüğünde uzaktan eğitim; “Zaman ve mekân kısıtlaması olmayan, öğrenenlerin kendi kendilerine öğrenmesine dayanan, açık kaynaklar ile desteklenen, ihtiyaç duyulduğunda öğretim elemanlarının desteğine başvurulmuş bir öğretim yaklaşımıdır.” şeklinde tanımlanmıştır.

Dünyada 19.yy’da uzaktan eğitim uygulamaları yaygınlaşmış, 1920’de ilk olarak Amerika’da daha sonra 1922’de İngiltere ve Fransa’da radyo, Amerika’da 1932’de televizyon kullanılarak ilk uzaktan eğitim uygulamaları başlamış ve 1960 yılında İngiltere’de televizyonla eğitim veren “British Open University” açılmıştır (Uşun, 2006). Türkiye’de ise 1941’de radyo ile kırsal kesimdeki insanlar için “Ziraat Takvimi”, 1957’de “Köyün Saati” adlı eğitim programları yayınlanmaya başlamıştır (İşman, 2011). Türkiye’de uzaktan eğitimin temelleri 1860’da Osmanlı devletinin halka açık dersler sunduğu İstanbul Darülfünunda, derslerin gazetede yayınlanmasına kadar dayandırmak mümkündür (Alkan, 1996). 1927- 1960 yılları arasında Türkiye’deki okuma-yazma oranını arttırmak için uzaktan eğitim çözümleri tartışılmaya başlanmış ancak resmi girişimler gerçekleştirilememiştir (Dinçer, 2006). 1964 Anayasasıyla birlikte TRT tarafından eğitsel yayınlar artırılmıştır. Ancak tam manasıyla Türkiye’de açık öğretim uygulaması Anadolu Üniversitesi bünyesinde Açık Öğretim Fakültesinin kurulmasıyla başlamıştır (Gelişli, 2015). Daha sonra 1992 yılında Açık Öğretim Lisesi, 1998’de Açık Ortaokul açılmıştır. Açık ve uzaktan öğrenme, öğrencilerin ihtiyaçlarını, ilgi ve isteklerini beklentilerini ve yeteneklerini karşılayacak olanaklar sunabilmektedir (Güler, 2017). Günümüzde özellikle yükseköğretim programlarında uzaktan öğretim aktif ve kapsamlı olarak kullanılmaktadır (Horzum vd., 2013). Uzaktan eğitim uygulamaları; mekân ve zaman sorunu yaşayanlar, sosyal, ekonomik veya fiziksel engeli bulunanlar ve eğitimden mahrum kalan insanlar için normalde ulaşamayacakları öğretmenlere ve eğitimlere kolayca ulaşabilmeleri açısından çok büyük bir imkân sunmaktadır.

Ancak uzaktan eğitimin varlığı ve sürdürülmesi 2020 yılında Covid19 salgını ile birlikte farklı bir boyut kazanmış ve küresel boyutta alternatif bir eğitim biçimi olmaktan çıkmıştır ve eğitimin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir (Deniz ve Bağçeci, 2021). Dünya genelinde birçok sektörde beklenmedik büyük sorunlara yol açan salgın, ilk olarak sağlık sektöründe hemen ardından da eğitim sektöründe en ciddi sorunları yaratmıştır (Yamamoto ve Altun, 2020). Pandemi dışında bugün içinde bulunduğumuz koşullar da uzaktan eğitimin öğrenenlere sağladığı

avantajlarla artık bütün eğitim öğretim programlarında yüz yüze eğitimin bir parçası olarak sürdürülebileceğini göstermiştir (Deniz ve Bağçeci, 2021). Yurtdışında da öğrencilerin eğitimlerine devam etmelerini sağlamak adına örgün öğretime alternatif olarak geliştirilen öğretim kurulları bulunmaktadır. Almaya’da “Abendschule”, Hindistan’da “The National Institute of Open Schooling” adı altında açık öğretim kurumları vardır (Açıkel ve Öztürk, 2023). Kanada ve Amerika’da ise uzaktan eğitim veren tam zamanlı ya da tamamlayıcı eğitim kurumları veya sanal okullar işe koşulmaktadır (Murphy, vd., 2011). Türkiye’de de pandemi sebebiyle online eğitimlerin artışı öğrencilerin örgün eğitimden uzaklaşıp açık liseden eğitime devam edebileceklerini düşüncelerine zemin hazırlamıştır denebilir.

Türkiye’de Açık Öğretim Liselerinin temel işleyişi öğrenenlere cazip gelen çok çeşitli imkânlar sunmaktadır; öncelikle derse devam zorunluluğu, sınıfta kalma veya atılma durumlarının olmadığı açık lisede asgari 170 kredi notu almak ve en az 5 dönem öğrenim görmek kaydıyla, örgün eğitimde 4 yılda mezun olabilen öğrenenler, açık öğretimde 2,5 yılda liseden mezun olabilmektedir (MEB, 2017). Tamamen dijital ortamda kayıt yapılan, ders seçim ve ders süreçlerinin yine dijital olarak takip edildiği, çıkmış sorulara ve örnek deneme sınavlarına çevrimiçi ulaşılabilen açık öğretim lisesinde 2020 yılı itibariyle ölçme değerlendirme sınavları da MEB bünyesindeki Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından çevrimiçi ortak sınav şeklinde uzaktan yapılmaktadır. Yapılan çevrimiçi sınavların geçerliği ve güvenilirliği eğitimciler tarafından sorgulansa da uygulama 2021-2022 eğitim öğretim yılında aynı şekilde devam etmiştir. 2022-2023 eğitim öğretim yılı için ise henüz aksi bir açıklama yapılmamıştır ve beklenti sınavların yine çevrimiçi yapılacağı yönünde olmuştur.

Nitekim benzer sebeplerden dolayı Açık Öğretimde öğrenim gören öğrenci sayısı 2022 verilerine göre 1 milyon 738 bin sayısına ulaşmıştır (Anadolu Ajansı, 2022). 2021 yılına oranla açık öğretime geçen liseli sayısı 157 bin civarında artmıştır. Açık liselere olan ilginin artışı Google veri tabanındaki istatistiksel bilgilere göre verilen Google Trends (2022) uygulaması incelendiğinde 2018-2020 yılları arasında Açık Lise aramalarının yıllara göre çok büyük farklılık göstermediği fakat 2020 yılından sonra dikkat çekici bir artış olduğu görülmüştür. Aramalar en büyük yükselişini 2020 ve 2021 yıllarında göstermiş, 2022 yılında ise en büyük çıkışını yapmıştır. 2022 yılında zaman zaman medyada, eğitim programlarında, sosyal medyada öğretmen ve akademisyen gruplarında gündeme gelen liselilerin açık liseye geçişlerindeki bu ani yükselme ciddi bir şekilde okullarda öğretmenler, okul yöneticileri ve bilhassa öğrencilerin gündeminde yer edinmiştir. Giderek yaygınlaşmaya başlayan örgün eğitim terkinin yayın kuruluşlarında da yer bulması (CNN TÜRK, 2022; Fox Haber, 2022; Habertürk, 2022) eğitim camiası dışında da konunun dikkat çekmesine sebep olmuştur. Bir ülkede gerçekleşen okul terkinin oranı, o ülkedeki mevcut eğitim sisteminin yaşanan ve gelecekte yaşayabileceği sorunlarının önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Graeff-Martins vd., 2006). Bununla birlikte eğitimden kopuşların toplumdaki ekonomik ve toplumsal sorunların ve anti sosyal davranışların artışı da beraberinde getirmektedir (Taylı, 2008).

Liselerde sayısal olarak son durum henüz belirlenmemişse de her gün açık liselere geçişlerin devam etmekte olduğu, açık liseye geçme fikrinin lise öğrencilerinin gündeminde bir konu olduğu MEB 2021 verilerinde açıkça görülmektedir. Açık lisede öğrenim gören öğrenci sayısının toplam ortaöğretim öğrenci sayısına oranı 2007-2008 yılında %10,29 iken, 2020-2021 yılında bu oran %22,98’e çıkmıştır (MEB, 2021). Türkiye’de merkezi sınav gerçeği de örgün eğitimin terkine zemin hazırlamıştır. Sınav sisteminden kaynaklanan sebeplerden dolayı, bireysel başarının önem kazanması ve sınava rahat hazırlanmak amacıyla etüt merkezlerine gidilebilmesi amacıyla örgün eğitimin terk edilip açık öğretim liselerine öğrencilerin nakil yaptırdığı gerçeği ortaya çıkmıştır (Çam Tosun ve Bayram, 2015). Can (2010) bu konuda Türk Eğitim sistemindeki merkezî sınavların artık tek amaca dönüştüğünü, tüm öğretim kademelerinde merkezî sınavın okulun amaçlarından öteye geçtiğini belirtmiştir. Bu sebepten ötürü resmi öğretim kurumları olan okulların kolayca gözden çıkarıldığı, merkezî sınavlardaki başarıya odaklanmış özel eğitim ve etüt merkezlerinin öğrenciler ve veliler tarafından tercih edildiği görülmektedir (Can ve Sakallı,

2023). Eğitim Reformu Girişimi [ERG], (2018) raporuna göre, Türkiye genelinde 14-17 yaşında ortaöğretim çağında olan çocukların %6,6'sı açık öğretim öğrencisi olarak eğitimini sürdürmekte olduğu bununla birlikte örgün eğitime devam etmesi gerekirken açık öğretimde olan öğrencilerin eğitimlerinin niteliğinin, akademik ve sosyal becerilerinin sorunlu olduğu belirtilmiştir.

Açık liselere yoğun geçişlerin yarattığı öğrenci sayısı eksikliğinden dolayı sınıf birleştirme ve sınıflar kapatma zorunluluğu doğmakta, yaşanan bu olumsuzluklar ise öğretmen ve ders programlarının değişmesi, kalan öğrencilerin sınıf değişikliği yapmak zorunda kalması, ders azalmasından dolayı öğretmen normlarının düşmesi ve öğretmenlerin okul değiştirmesi gibi sonuçları doğurmaktadır.

Öğrencilerin okula bağlılıkları, sınıf çalışmalarına katılımı, eğitsel beklentileri, okula düzenli devam etme ve okul etkinliklerine katılım ile doğru orantılı olduğu bilinmektedir (Suh ve Suh, 2006).İlgili alanyazın incelendiğinde; açık öğretime geçen öğrencilerin örgün eğitimi terk etme sebeplerinin incelendiği çalışmalarda akademik başarısı yüksek öğrencilerin üniversite sınavına hazırlık içindaha fazla zaman ayırmak amacıyla veli desteği ve onayı dâhilinde açık öğretime geçiş yapmayı tercih ettikleri belirlenmiştir (Şahin ve Uysal, 2017). Açikel ve Öztürk (2023) açık öğretim lisesine devam eden öğrencilerin sosyodemografik özelliklerini inceledikleri çalışmalarında öğrencilerin ortaokuldan ve ortaöğretim ara sınıflardan ayrılarak açık liseye geçtiklerini, açık lise kayıtlarının 2011-2020 tarihleri ve 2021 sonrasında çoğaldığını vurgulamışlardır. Açık öğretim lisesine geçişlerin; öğrencilerin ekonomik sorunlar (Belen vd., 2021), okula erişimin güç olması veya öğrencilerin okul hakkında sahip oldukları olumsuz tutum, ve aile, arkadaş gibi çevresel nedenler (Sözer, 2017), devamsızlık, başarısızlık, çalışma zorunluluğu (Öncü, 2017), örgün eğitimde yaşadıkları not kaygısı, devam zorunluluğu (Aktaş Salman, 2018) gibi sebeplerden kaynaklandığı ortaya çıkmıştır.

Açık öğretim lisesi ile ilgili alan yazında yapılmış çalışmalar incelendiğinde, açık öğretim lisesinin yapısı ve işleyişi (Bozkurt, 2017; Öncü, 2017; Güçlü ve Bozgeyikli, 2017; Çam ve Bayram, 2015; Çetinkaya ve Demirel, 2022) açık öğretime devam eden öğrenci profilleri (Açikel ve Öztürk, 2023) gibi çalışmalar yapılmıştır. Eryılmaz Ballı ve Kartal (2020) örgün eğitimi terk etme nedenlerinin arkadaşların etkisi, bireysel olarak ise başarısızlık, yalnızlık ve değersizlik duyguları olduğunun ve bu durumda öğrencilerin cinsiyetinin ve okula bakışlarının etkili olduğunu belirtmiştir. Son yıllarda örgün eğitim şartlarına uygun olduğu halde öğrencilerin örgün eğitimden ayrılıp açık öğretim lisesine geçiş yapmalarının sebeplerini öğrenci ve veli boyutuyla elen alan Can ve Sakallı (2023) yaptıkları çalışmada geçişlerin temel sebebinin üniversiteye hazırlık olduğunu, velilerin öğrencilerin örgün eğitimden çıkmalarını desteklediğini vurgulamışlardır. Çuhadar Öncü 2017 yılında yaptığı çalışmada açık öğretime geçiş nedenlerini öğrenci, öğretmen, okul yöneticileri ve velilerin görüşleri açısından değerlendirmiştir. Pandemi öncesi yapılan bu çalışma o günden bu güne meydana gelen değişiklikleri karşılaştırma açısından değerli bir çalışmadır. Çuhadar Öncü (2017)örgün eğitimden çıkma nedenlerini eğitimsel, ailesel, sağlık, ekonomik, askerlik ve hafızlık olarak özetlemiştir. Gümüş (2021) açık öğretime geçişleri ekonomik sebepler, okulu sevmeme ve istememe, lisede okulu anlamsız bulma ve etüt merkezi veya özel derslerle üniversite sınavına hazırlanma gibi nedenlere bağlamıştır. Özellikle okula devamı gereksiz bulma nedeni son sınıfta açık liseye geçen öğrencilerin en çok dile getirdiği sebep olmuştur (Kaya, 2019). Çakır ve Çolak'ın da (2019) yaptığı çalışmada belirttikleri gibi üniversite sınavına hazırlanma kaygısı birincil sebep olarak öne çıkmaktadır.

Alanyazında konuyla ilgili öğretmen ve okul idarecilerinin görüşleri doğrultusunda derinlemesine inceleme yapan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Geçişlerin Açık Lisenin kuruluş amaçlarının haricinde bir tablo çizmeye başlaması, öğrencilerin örgün eğitime devam etme şartlarına sahip olmalarına rağmen tamamen keyfi bir tercihle örgün eğitimden vazgeçip açık liseye kayıt yaptırmaları, liselerin 12. sınıf sayılarında ciddi düşüşler yaşanması bu durumun incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bütün mevcut nedenlerden dolayı bu çalışma, gittikçe artan örgün eğitimden açık liseye geçişlerin öğretmenlerin, okul yöneticilerinin ve öğrencilerin görüşleri doğrultusunda incelenmesini amaçlamaktadır. Bu araştırmanın amacı Millî Eğitim

Bakanlığına bağlı liselerde öğrenim gören öğrencilerin son sınıflarda örgün eğitimi bırakıp açık öğretim liselerine geçişlerinin sebeplerini derinlemesine incelemektir. Örgün eğitimden açık liseye geçen öğrencilerin bu tercihlerinin altında yatan sebepleri, örgün eğitimde yaşadıkları sorunları ve bu sorunlara getirilen çözüm önerilerini eğitimin paydaşları olan öğrenciler, öğretmenler ve okul yöneticilerinin görüşleri doğrultusunda analiz etmek, konuyla ilgili bilimsel veriler üretmek ve ilgili kurum ve kuruluşların çözüm arayışlarına katkıda bulunmaktır.

2. Yöntem

Mevcut çalışma nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalar araştırmaya katılan bireylerin araştırma konusuyla ilgili duygu, düşünce, geçmiş tecrübe ve algılarının ortaya çıkarılması için kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Nitel araştırmalar sosyal ve psikolojik olaylar ve durumlarla ilgili derinlemesine bilgi sağlamaktadır (Fraenkel ve Devers, 2000). Bu çalışma nitel araştırma desenlerinden olan durum çalışması kullanılarak yürütülmüştür. Daha çok sosyoloji ve psikoloji alanlarında yapılan çalışmalarda kullanılan durum çalışması deseni; tek bir durum veya olayın derinlemesine incelendiği, verilerin sistematik bir şekilde toplandığı ve gerçek ortamda neler olduğuna bakıldığı bir yöntemdir (Subaşı ve Okumuş, 2017). Bu çalışma Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 04 Ağustos 2023 tarihli, 09 nolu toplantısında alınan izinle gerçekleştirilmiştir.

2.1. Katılımcılar

Çalışmanın katılımcıları belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu tür çalışmalar, uzun ve derinlemesine görüşmeler gerektirdiğinden çalışma grubunun sınırlı kalması beklenen bir durumdur (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Katılımcı olarak 10 okul yöneticisi, 12 öğretmen ve 11 öğrenci araştırmaya dâhil edilmiştir. Örneklem seçiminde okul yöneticileri ve öğretmenlerde; devlet liselerinde görev yapmak, 11 ve 12. sınıflara ders vermek, açık liseye geçişlere tanıklık etmiş olmak, öğrencilerde ise lisede öğrenim görüp 11 veya 12. sınıfta açık liseye geçmiş olmak ve hala açık lisede öğrenim görüyor olmak ve tüm katılımcılarda araştırmaya gönüllü katılmak istemeleri ölçüt olarak alınmıştır. Araştırmaya katılan katılımcıların belirlenmesinde maksimum çeşitlilik ilkesine göre hareket edilmiş, farklı bölgelerdeki farklı seviyeden okullarda görev yapan, farklı cinsiyet, kıdem ve bransa sahip öğretmenler ve okul yöneticileri seçilmiştir, katılımcıların bilgileri Tablo 1’de verilmiştir. Ayrıca araştırmamızda katılımcıların isimleri okul yöneticileri için Y1, Y2, öğretmenler için Ö1, Ö2, öğrenciler için ise (Talebe 1) T1, T2 olarak kodlarla belirtilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Veriler

Okul Yöneticilerine İlişkin Veriler:

Katılımcı	Kıdem	Cinsiyet	Görevi
Y1	20 yıl	Erkek	Müdür Yardımcısı
Y2	12 yıl	Kadın	Müdür Yardımcısı
Y3	25 yıl	Erkek	Okul Müdürü
Y4	24 yıl	Erkek	Okul Müdürü
Y5	16 yıl	Erkek	Müdür Yardımcısı
Y6	13 yıl	Erkek	Okul Müdürü
Y7	16 yıl	Erkek	Müdür Yardımcısı
Y8	14 yıl	Erkek	Okul Müdürü
Y9	11 yıl	Kadın	Müdür Yardımcısı
Y10	17 yıl	Kadın	Okul Müdürü

Öğretmenlere İlişkin Veriler:

Katılımcı	Kıdem	Cinsiyet	Branş
Ö1	20 yıl	Erkek	Matematik
Ö2	12 yıl	Kadın	Tarih
Ö3	25 yıl	Erkek	Edebiyat
Ö4	24 yıl	Erkek	Matematik
Ö5	16 yıl	Erkek	Biyoloji
Ö6	14 yıl	Erkek	İngilizce
Ö7	16 yıl	Erkek	Fizik
Ö8	14 yıl	Erkek	Coğrafya
Ö9	14 yıl	Kadın	Tarih
Ö10	7 yıl	Kadın	Felsefe Grubu
Ö11	10 yıl	Kadın	Fizik
Ö12	7 yıl	Erkek	Edebiyat

Öğrencilere İlişkin Veriler:

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Etüt Merkezine Gitme Durumu
T1	17	Erkek	Gidiyor
T2	17	Kadın	Gidiyor
T3	16	Erkek	Gidiyor
T4	17	Erkek	Gidiyor
T5	16	Erkek	Gidiyor
T6	17	Kadın	Gitmiyor
T7	17	Kadın	Gidiyor
T8	17	Erkek	Gidiyor
T9	16	Kadın	Gitmiyor
T10	17	Kadın	Gidiyor
T11	16	Kadın	Gidiyor

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada katılımcılarla ilgili genel bilgi edinmek için “Kişisel Bilgi Formu” kullanılmış ve Açık Liseye geçişlerin sebeplerini derinlemesine incelemek için araştırmacı tarafından hazırlanan “yarı yapılandırılmış görüşme formu” ile veriler elde edilmiştir. Sorular hazırlanırken alan yazın ve uzman görüşlerinden yararlanılmıştır. Taslak formdaki sorular Eğitim Bilimleri bölümünde görev yapan iki akademisyen ve devlet lisesinde görev yapan iki uzman ve bir başöğretmenin görüşüne sunulmuş ve gerekli görülen düzenlemeler yapıldıktan sonra hazır hale getirilmiştir. Duruma göre görüşme esnasında sonda sorular kullanılmıştır.

2.3. Veri Toplama Süreci

Katılımcılarla görüşmeler araştırmacı tarafından katılımcıların buldukları yerlerde, okullarda, öğrencilerle kafede veya devam ettikleri etüt merkezlerinde yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların onayları ile görüşmeler önce ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir ve daha sonra bilgisayarda yazıya dökülmüştür. Görüşmelerin süresi 15 ve 45 dk. aralığında değişmiştir.

2.4. Veri Analizi

Görüşmeler ses kayıt cihazından bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra verilerin analizinde nitel veri analizlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi verilerin derinlemesine analizini ve önceden bilinmeyen temaların ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). İçerik analizinde görüşme yoluyla elde edilen veriler, dört temel

aşamada analiz edilir: verilerin kodlanması, kod, kategori ve temaların bulunması, kod, kategori ve temaların düzenlenmesi ve bulguların yorumlanması şeklindedir. Analizler yapıldıktan sonra elde edilen veriler araştırmacı tarafından kodlanarak eğitim alanında bir doçent görüşüne sunulmuş, kontrol edilmiştir. Yapılan geribildirimler sonucunda kodlar tekrar gözden geçirilmiş ve düzenlemeler yapılmıştır. İki kodlayıcı arasındaki sonuçlar Miles & Huberman (1994) formülüne göre hesaplanmış ve elde edilen görüş birliğinin %92 ile %95 aralığında olduğu belirlenmiştir. Elde edilen kodlar bulgular bölümünde verilmiştir.

2.5. Geçerlik ve Güvenirlik çalışmaları

Nitel araştırmada geçerlilik araştırmacının araştırma süreci boyunca olabildiğince yansız çalışması anlamına gelmektedir. Katılımcı görüşmeleri ses kaydından yazıya aktarıldıktan sonra görüşmecilerden katılımcı teyidi alınmıştır. Nitel araştırmalarda bulgular verilirken katılımcılardan doğrudan alıntılara yer verilmesi ve alıntılardan yola çıkarak açıklamalar yapılması çalışmanın geçerliliği için önemlidir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Creswell (2013), ayrıntılı betimlemeyle birlikte, kod ve temalara ulaşarak sonuçların güvenilirliğinin daha da artırılabilirliğini belirtmiştir. Geçerlik ve güvenilirliğini arttırmak için kodlamadan raporlamaya kadar betimlenmiş ve doğrudan katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir (Merriam, 2013). Bu araştırmada kodların ve kategorilerin oluşturulduğu katılımcı görüşlerinden birebir alıntı yapılarak araştırmada geçerlilik sağlanmıştır.

3. Bulgular

Araştırma kapsamında yapılan derinlemesine görüşmelerden içerik analiziyle elde edilen bulgulara bu bölümde yer verilmiştir. Yapılan içerik analizi sonucunda öğrencilerin açık liseye geçiş sebeplerine ilişkin bulgular; 3 kategori, 11 tema ve alt temalar altında ele alınmıştır. Kategoriler; (1) Açık liseye geçiş sebepleri, (2) Açık liseye geçişlerin yarattığı sorunlar, (3) Sorunlara yönelik çözüm önerileri şeklindedir. Kategori başlıkları altında bulunan her tema içeriği bölümünde okul yöneticileri, öğretmenler ve son olarak öğrencilerden elde edilen bulgular beraber sunularak, sistematik ve bütüncül bir yaklaşımla durum ele alınmıştır. Bazı temalarda öğretmen ve okul yöneticilerine ait görüşmelerden elde edilen kodlar benzer olduğundan beraber ele alınmış ve aynı yorum altında hem yönetici hem öğretmen ifadeleri ayrı ayrı verilerek sunulmuştur.

3.1. Açık liseye geçiş sebepleri kategorisine ilişkin bulgular

Açık liseye geçiş sebepleri kategorisinde; sırayla okul yöneticileri, öğretmenler ve öğrencilerden elde edilen (1) Sınav odaklı çalışma, (2) Zaman kazanma, (3) Kolay sınıf geçme ve (4) Kişisel sebepler temalarına, bu temalar altında kodlara, ayrıntılı katılımcı görüşlerine ve araştırmacı yorumlarına yer verilmiştir.

3.1.1. Sınav odaklı çalışma teması

Tablo 2. Sınav odaklı çalışma teması altında elde edilen kodlar

Katılımcılar	Kodlar
Okul Yöneticileri	Tam zamanlı etüt isteği, okul dersleri-sınav çatışması, sınava uyumsuz öğretim programları, alan dışı ders istememe
Öğretmenler	Sınava hazırlık, okulun sınava yeterli gelmemesi, zaman sorunu, tam zamanlı etüt, daha fazla soru çözme isteği, rahat ve bireysel ders çalışma, verimsiz okul dersleri
Öğrenciler	Sınava hazırlık, ders çalışma, uzun etütler, soru çözme

Sınav odaklı çalışma teması altında; okul yöneticileriyle yapılan görüşmelerde okul yerine tam zamanlı etüt istenmesi, okul dersleri-sınav çatışması, öğretim programlarını sınava yönelik bulmama, alan dışı dersleri istememe kodları elde edilmiştir. Yöneticiler öğrencilerin açık liseye geçişlerinin temel sebeplerinden biri olarak üniversite sınavını ve öğrencilerin üniversite sınavına etüt merkezleri veya dersane adı altında çalışan özel eğitim kurumlarında daha rahat hazırlanabileceklerini düşünmelerini sebep olarak ifade etmişlerdir. Sınav odaklı çalışma teması ile ilgili Y3 kodlu katılımcı: “12. sınıf öğrenciye ayak bağı gibi geliyor. Seçmeli dersleri istemiyor, kendi alanı dışındaki dersleri İngilizce, Almanca, beden eğitimi gibi dersleri lüzumsuz görüyor.” demiştir. Benzer bir şekilde Y2 kodlu katılımcı okul dersleri-sınav çatışmasıyla ilgili: “12.sınıf ders içeriklerinin TYT ve AYT sınav içeriklerine uygun olmadığını düşünüyorlar, bu konuyu iyi değerlendirmek lazım.” diye vurgulamıştır.

Sınav odaklı çalışma teması altında öğretmenlerle yapılan görüşmelerde; sınava hazırlık, okulun sınava uygun olmaması, okul derslerine zaman ayıramama, tam zamanlı etüt, daha fazla soru çözme, rahat ve bireysel ders çalışma, verimsiz okul dersleri kodları elde edilmiştir. Öğretmenler genel olarak öğrencilerin açık liseye geçiş sebepleri arasında öğrencilerin sınava odaklı çalışma isteklerinin altında en fazla öğrencilerin okulda sınava hazırlanamayacaklarına inanmalarını, etüt olmadan sadece okul eğitimiyle sınavı kazanabileceklerini düşünmemeleri ve okul ve sonrasında etüt merkezlerine gitmek yerine, öğrencilerin okulu tamamen aradan çıkarıp tam zamanlı etüt çalışması yapmak istemeleri olarak ifade etmişlerdir. Öğretmenler okulun öğrencilere yüklediği sorumlulukları yerine getirirken yaşayacakları zaman kaybının önüne geçmek için açık liselere geçişlerin arttığını vurgulamışlardır.

Bu konuda Ö12; “Bugün günlerden ne, hangi dersler var, proje ve performans ödevim var mı, çıkış saatim kaç, etüte yetişir miyim, gece ne kadar ders çalışabilirim, sabah uyanabilecek miyim sorularını kendilerine sormak istemiyorlar. Bu yüzden açık lise onlar için ideal görünüyor.” Öğrencilerin okulda gördükleri dersler hakkında Ö9; “Öğrencilerin çoğu üniversite sınavında soru çıkmayacak, sorumlu olmadıkları dersleri gereksiz gördükleri için ve sınava hazırlık amacıyla daha fazla boş zaman yaratmak için açık liseye geçiyorlar. Öğrenciler alan dışı hiçbir dersi istemiyor.” Ö2 ise; “Ben tarih öğretmeniyim. Sayısal ya da eşit ağırlık sınıfındaki öğrenci benim dersimi tüm yıl boyunca görmek istemiyor. Çünkü sınavda benim dersimden sorumlu hissetmiyor kendini, ödevini, tekrarını yapmak, yazılına çalışmak istemiyor. Zaten beden eğitimi, müzik, seçmeli dersler, İngilizce, Almanca derslerini tamamen kayıp olarak görüyor.” demiştir.

Sınav odaklı çalışma teması altında öğrencilerle yapılan görüşmelerde; sınava hazırlık, ders çalışma, uzun etütler, soru çözme kodları elde edilmiştir. Öğrencilerin açık liseye geçiş sebeplerinde sınav odaklı çalışma teması altında, net bir şekilde okulda sınava yeterince hazırlanamayacakları bu yüzden özel ders takviyesine ihtiyaç duydukları ve bunu da özel bir etüt merkezine kaydolarak çözebileceklerine inanmaları düşüncesi ağır basmaktadır. Öğrenciler açık liseye geçerek aslında etüt merkezinde öğrenimlerini devam ettirme gayesindedirler. Buna sebep olarak da sınavlara daha rahat bir ortamda, kesintisiz, başka derslere zaman ayırmak zorunda kalmadan, sürekli sınav odaklı konu çalışma ve soru çözme fırsatı olarak değerlendirmektedirler. Bu konuda bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir; “Açık liseye geçerim, dershaneye giderim, tüm ilgimi derslere veririm ve bu şekilde odaklanırım. Şimdi açık lisede tamamen derslere odaklanıyorum (T7).” “Okulda ders çalışacak ortam bulamıyordum, teneffüsler, arkadaşlar, sorunlar, etüt yapacak yer yok, kalabalık, gürültülü, çok sebep var yani ders çalışmayı engelleyecek (T9).” “Okul benim için yeterli olmadı, dersler verimsizdi, tamam konular anlatılıyor fakat soru çözümleri için zaman kalmıyordu (T5).”

3.1.2. Zaman kazanma teması

Tablo 3. Zaman kazanma teması altında elde edilen kodlar

Katılımcılar	Kodlar
--------------	--------

Okul Yöneticileri	Okulun zaman kaybı olarak görülmesi
Öğretmenler	Okula gidiş-gelişlerin para ve zaman kaybı yaratması, boş dersler ve teneffüslerin varlığı, etüt yapma zorluğu
Öğrenciler	Okul saatleri, okula gidiş-geliş, bölüm dışı dersler

Zaman kazanma teması altında; idareci görüşmelerinde okulun zaman kaybı olarak görülmesi, okulun gidiş gelişlerin, para ve zaman kaybı olarak değerlendirilmesi, okulun ayak bağı olarak görülmesi, daha erken mezun olma, kodları ortaya çıkmıştır.

Benzer şekilde zaman kazanma teması altında öğretmenlerle yapılan görüşmelerde de aynı kodlar elde edilmiştir. Öğrencilerin özellikle büyük şehirlerde okula gidiş gelişlerde harcadıkları zamanın, olası boş derslerin, teneffüslerin, sınıflarda her zaman etüt ortamının sağlanamayışının, öğrencilerin sınava hazırlık maratonunda okulda zaman kaybettiklerini düşünmelerinin öğrencilerin gözünde okulu bir kayıp olarak gösterdiği düşüncesinde hemfikir oldukları görülmüştür.

Yapılan görüşmelerde genel olarak benzer ifadelere rastlanmıştır. Örneğin Y4 kodlu katılımcı; *“Öğrenci okulda yol, öğle arası, teneffüs, tören, seminer ve bölüm dışı derslerde zaman kaybedeceğime sabahdan akşama kadar etütte soru çözerim diyor. Bunlar sebebiyle inanılmaz bir artış var geçişlerde.”* Y9 kodlu katılımcı ise; *“Üniversite sınavına daha rahat bir ortamda çalışacaklarını düşünüyorlar yani okulu ayak bağı, zaman kaybı olarak görüyorlar.”* diyerek öğrencilerin okulu zaman kaybı olarak gördüklerini vurgulamıştır. Bu tema altında Ö8; *“Okulda haftada 40 saat ders var. Bir de etüt merkezine gidiyor çocuklar. Okuldaki 40 saatlik dersin 12 saati birebir sınava yönelik ama kalan 28 saatlik dersi öğrenci tamamen bir zaman kaybı olarak görüyorlar kendi kafalarında, bu yüzden geçiyorlar açık liseye.”* Ö4 kodlu öğretmen katılımcımız; *“Okul, etüt, ev üçgeninden birini eksilteceğini düşünüyor öğrenci. Evden etüt merkezine giderim, rahat çalışırım, git-gel zamanım kaybolmaz, arkadaş öğretmen kimse karışmaz, bütün zamanımı soru çözmeye ayırırım düşüncesindedir.”* demiştir.

Zaman kazanma teması altında öğrencilerle yapılan görüşmelerde; okul saatleri, okula gidiş-geliş, bölüm dışı dersler kodları elde edilmiştir. Öğrenciler okula gidiş-gelişte harcadıkları zamanı, okulda geçen 8 saatlik zaman dilimini, bölüm dışı veya seçmeli dersleri zaman kaybı olarak nitelendirmiş ve örgün eğitimden açık liseye geçişin en büyük getirilerinden biri olarak kazanılan zamanı göstermişlerdir. Zaman kazanma teması ile ilgili bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir; *“Açık lisede zamandan kazanıyorum, sabah erkenden yollara düşmek, okula gitmek, alan dışı dersler, arkadaş ortamı, 8 saat geçir sonra yine eve dön zaten akşam oluyordu (T4).”* *“Okulda zaman kaybediyormuşum ben onu öğrendim açığa geçince. Bir mecburiyetin yok, zamanlamayı tamamen kendin yapıyorsun, gece istersen sabaha kadar otur çalış (T6).”*

3.1.3. Kolay sınıf geçme teması

Tablo 4. Kolay sınıf geçme teması altında elde edilen kodlar

Katılımcılar	Kodlar
Okul yöneticileri ve Öğretmenler	Çevrimiçi sınavlar, kolay ders geçme, bedava diploma, bunun karşılığında ise okulda; ders çalışma, ödev yapma zorunluluğu, sınavlarda başarısız olma korkusu
Öğrenciler	Çevrimiçi sınavlar, devamsızlık, ödev olmaması, derslere kolay erişim

Kolay sınıf geçme teması altında; okul yöneticileriyle ve öğretmenlerle yapılan görüşmelerden yine benzer kodlar elde edilmiştir.

Açık lisedeki çevrimiçi sınavlar, kolay ders geçme, bedava diploma, bunun karşılığında ise okulda; ders çalışma, ödev yapma zorunluluğu, sınavlarda başarısız olma korkusu kodlarına ulaşılmıştır. Öğretmen ve yöneticiler açık lisede ölçme-değerlendirme sisteminin doğru olmadığı hem başarılı hem başarısız öğrenciler için açık lisenin örgün eğitimden daha kolay geçileceği gerçeğinin öğrencileri cezbedtiğini vurgulamışlardır. Öğrencilerin düşüncesinde açık lisenin çaba gerektirmediği, kayıt yaptırmak dışında hiçbir zorunluluk ve sorumluluk gerektirmediği düşüncesinin yerleştiği ifade edilmiştir.

Y4 bu tema ile ilgili; “Açık lise öğrenciye bulunmaz nimet, biz 8 dönem ders veriyoruz 4 yıl eder ama çocuk açık liseye geçip çok daha erken mezun olabiliyor ve bir dönem bile daha erken mezun olsa çok önemli onun için, sınava hazırlıkla geçiriyor o süreyi.” Y10; “Açık lisede okumak kolay, sınavlar çevrimiçi, yerine başkası girebilir sınava, sınavda her türlü kaynaktan yararlanabilir, açık lisenin öğrenci kimliğini denetlemeye yönelik sistemi yok. Parayla bile başkasını sokabiliyor sınavlara, herkes biliyor bunu.” demiştir. Benzer şekilde Y1; “Öğrenci için açık lise eşittir bedava diploma, o kadar.” diye vurgulamıştır. Öğretmenlerden ise Ö7 bu durum hakkında; “Açık lisede dersi ders, sınavı sınav olarak görmüyor ki, sınav tarihlerini öğreniyor, sınavına girip yapabildiği kadar yapıyor, yapamazsa bir şekilde kopyasını çekiyor.” Ö11; “Öğrenci açık liseden korkmuyor, öğretmen yok, ödev yok, sınavdan düşük not alma kaygısı yok, ne de olsa takılmayacak, tam ihtiyaç duyduğu şey.”

Kolay sınıf geçme teması altında öğrencilerle yapılan görüşmelerde; çevrimiçi sınavlar, devamsızlık, ödev olmaması, derslere kolay erişim kodları elde edilmiştir. Öğrenciler açık lisede her şeyden önce kalma riski taşımadıklarını, ödev yapma, proje ve performans ödevi hazırlamaktan kurtulduklarını ifade etmişlerdir. Devamsızlık sorunu yaşamamalarını, derslere katılım şartı olmadığını, isteyen zaten çok kolay bir şekilde açık lise derslerine internetten ulaşabileceklerini ama genel itibarıyla kimsenin buna bile ihtiyaç duymadığı, sınavların çevrimiçi olmasının onlar için avantaj sağladığını ve ders geçmede hiçbir sorun yaşamadıklarını belirten öğrenciler üniversite sınavına hazırlandıkları lise son sınıfta kolay sınıf geçme avantajından faydalanmak istediklerini belirtmişlerdir.

3.1.4. Kişisel sebepler teması

Tablo 5. Kişisel sebepler teması altında elde edilen kodlar

Katılımcılar	Kodlar
Okul yöneticileri ve Öğretmenler	Arkadaşlara özenme, okul kuralları, okulu sevmeme, özgürlük
Öğrenciler	Arkadaş etkisi, bireysel tercih, rahatlık, disiplinden kaçma, özgürlük

Kişisel sebepler teması altında okul yöneticileri ve öğretmen görüşmelerinden; arkadaşlara özenme, okul kuralları, okulu sevmeme, özgürlük kodları elde edilmiştir. Bu temadaki genel kanının açık liseye geçişlerin son sınıflarda bir modaya dönüştüğü, öğrenciden öğrenciye geçiş sebepleri kısmen farklılık gösterse bile, öğrenciler arasında geçişlerin giderek yaygınlaştığı yönünde olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin Y1 “Çocuk okulda bakıyor açık lisedeki arkadaşı dışarda geziyor, özgür, kendisi okulda disiplin altında, arkadaşı hiç çalışmasa bile

dersleri ondan kolay geçiyor diplomayı alıyor. Orda kafaya koyuyor zaten geçişi.”, Y3 “Lise son sınıf öğrencisi artık okul forması giymek istemiyor, rutin bir şekilde törene katılmak, okula gelmek istemiyor. Devamsızlıktan muaf olmak istiyor. Açık lisede istediği her şeyi yapabileceğini biliyor.” ve Y6 “Okul öğrenciye cazip gelmiyor, özgürce gezeyim, kafelere gideyim, istediğim zaman etüt yaparım istemezsem gezer dolaşırım düşüncesinde.” diyerek kendilerini ifade etmişlerdir.

Kişisel sebepler teması altında öğretmenlerle yapılan görüşmelerde ise öğretmenler öğrencilerin artık 11.sınıfa başlar başlamaz ne zaman açık liseye geçeceğini düşünmeye başladığını, ailelerine açık liselere geçiş için baskı yapmaya başladığını belirtmişlerdir. Başarısı düşük ya da yüksek, okuldaki öğrencilerin bir yandan öğrenim hayatının son sınıfında olmalarının verdiği bıkkınlık, bir yandan üniversite sınavının yarattığı gerginlik ve kaygı yüzünden açık lisedeki arkadaşlarının rahatlığına özendiklerini belirtmişlerdir. Ö6 bu konuda; “Lise son sınıflarda artık bu bir gelenek haline geldi, öğrenciler birbirinden etkileniyor, boş yere okulda bir yıl kaybedeceğime, mezuna kalacağıma, açık lisede bir yıl içinde üniversiteye hazırlığımı yaparım, kazanırım diye düşünüyor.” Ö9; “Bu artık bir moda oldu. O geçti ben de geçeyim hesabına dönüştü. Benim ihtiyacım var mı buna, yok mu diye düşünmüyor.” diyerek vurgulamıştır.

Kişisel sebepler teması altında öğrencilerle yapılan görüşmelerde; arkadaş etkisi, bireysel tercih, rahatlık, disiplinden kaçma, özgürlük kodları elde edilmiştir. Öğrencilerin çoğu 11.sınıftayken bir üst sınıftaki arkadaşlarından, etüt merkezinde açık liseye geçmiş olan öğrencilerin tavsiyelerinden ve etüt merkezlerindeki öğretmenlerinin yönlendirmelerinden etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Öğrenciler bir kısmı ise kendi bireysel sorunlarından dolayı son senelerini daha rahat, daha verimli ve kaygısız geçirmek istedikleri için açık liseye geçmeyi tercih etmişlerdir. Açık lisenin onlara özgür ve okula nispeten daha rahat bir süreç sağladığı konusunda bütün görüşmeciler fikir birliği içindedir. Bu konuyla ilgili bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir; “Açık lise her açıdan avantajlı benim için, çok daha rahatım. İstedğim zaman çalışıyorum, istediğim zaman uyuyorum, istediğim kadar etütte kalabiliyorum, üstüme başıma karışan, müdahale eden, kapıda saat tutan kimse yok (T10).” “Arkadaşlarımın çoğu açık liseye geçti. Bana da sürekli anlatıyorlardı, onlardan duydum ve karar verdim. Ailem istemedi ama iyi ki geçmişim diyorum (T2).” “Etüt merkezindeki arkadaşlardan etkilendim. Baktım onlar sabah akşam orda gece geç saatlere kadar çalışıyorlar, sabah kahvaltı yapıp rahat rahat geliyorlar, ben sabah erkenden okula koştur, akşama ancak gel, sabah okulu var ödevi var, yazılısı var mecburen tekrar eve dön çok geç kalmadan. Zordu. Onlardan etkilenip açığa geçtim (T11).”

3.2.Açık liseye geçişlerin yarattığı sorunlar kategorisine ilişkin bulgular

Örgün eğitimden vazgeçme nedenleri kategorisinde; sırayla okul yöneticileri, öğretmenler ve öğrencilerden elde edilen (1) Sınıf mevcutlarının azalması, (2) Okul başarısının düşmesi, (3) Okul dışındaki tehlikeler, (4) Geçişlerin artarak devam etmesi temalarına ve temalara ait kodlara, ayrıntılı katılımcı görüşlerine ve araştırmacı yorumlarına yer verilmiştir.

3.2.1. Sınıf mevcutlarının azalması teması

Tablo 6. Sınıf mevcutlarının azalması teması altında elde edilen kodlar

Katılımcılar	Kodlar
Okul Yöneticileri	Sınıf kapanmaları, norm fazlalığı, öğretimde aksaklıklar
Öğretmenler	Derslerin işlenişi, motivasyon eksikliği, destekleme ve yetiştirme kurslarının (DYK) işlevsizliği
Öğrenciler	Bölüm değiştirme, nakil isteme, açık liseye geçiş

Sınıf mevcutlarının azalması teması altında okul yöneticileriyle yapılan görüşmelerde sınıf kapanmaları, norm fazlalığı, öğretimde aksaklıklar kodları elde edilmiştir. Okul yöneticilerinin büyük bir çoğunluğunun son sınıflarda öğrencilerin örgün eğitimi bırakıp, açık liseye geçişlerinin okul yöneticilerine ciddi sorunlar yaşattığı, okulun idaresiyle ilgili değişikliklere yol açtığı, bu değişikliklerin ise okul yönetimini zorlaştırdığı belirtilmiştir. Son sınıflarda meydana gelen ciddi mevcut azalmasıyla ilgili Y7 “40 kişilik sınıflarımız son sınıfta 24 ile 21’e kadar düştü. Zaten 20-25 kişilik sınıflarımızda 5-6 öğrenci kalınca mevzuat gereği mecburen sınıfları kapatmak zorunda kaldık. Kalan öğrencileri diğer sınıflara yönlendirdik maalesef.” Benzer şekilde Y4 “Sene başında 40 kişilik sınıf açıyorum. Ona göre program düzenliyoruz. Eylül ayı bitmeden daha sınıf 20’nin altına düşüyor. Sınıf birleştirmek zorunda kalıyorum eğer aynı bölümden sınıfım yoksa mecburen öğrenci başka okula nakil istiyor veya açığa geçiyor ya da şartları müsait değilse bölüm değiştirmek zorunda kalıyor.” demiştir. Açık liseye geçişlerin yarattığı diğer bir sorun olan öğretmenlerde norm fazlalığı konusunda ise okul yöneticileri şu ifadeleri kullanmıştır. “12. Sınıflarda sınıf kapattığımız zaman normumuzda değişiklikler oluyor. Eylül ayındaki normumuz bir bakıyoruz değişmiş. Bu bize büyük sorun yaşıyor. Öğretmen ihtiyacımız azalıyor. Öğretmenime sene başında 30 saat ek ders vermişim 1 ay sonra ek dersi 20 oluyor, hatta bazı branşlarda maaş karşılığını bile doldurmuyor. Öğretmenim dönem ortasında okul değişikliği yapmak zorunda kalıyor ya da maddi gelirinde büyük değişiklik oluyor, bu öğretmen haksızlık değil mi? Ekonomik sorunlarla uğraşan öğretmenimi nasıl motive edebilirim ki?” (Y1). Ayrıca öğretimde yaşanan aksaklıklar konusunda idareciler yaşanan öğrenci ve öğretmen sirkülasyonunun okul dengesine zarar verdiğini, okul düzenini bozduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda Y3 “Okuldaki dalgalanmalar, tayin istemek zorunda kalan öğretmenler, nakil isteyen öğrenciler aynı sebeplerden okula nakil gelen öğrenciler olumsuz bir sinerji yaratıyor okulda. Her okulun okul kültürü farklı öğrencilerin okula alışması, benimsemesi zorlaşıyor, yeniler okulu sahiplenmediği için disiplinsizlikler oluşuyor. Bu da okulla alakalı içerden ve dışardan okul paydaşlarında kötü bir algı yaratıyor.” diyerek bu konudaki sıkıntılarını ifade etmiştir.

Sınıf mevcutlarının azalması teması altında öğretmenlerle yapılan görüşmelerde ise öğretmenlerin idarecilerle karşılaştırdığında bu durumu farklı açılardan değerlendirdiği dikkat çekmiştir. Öğretmenler daha çok geçişlerden kaynaklı mevcutların azalmasının sınıflara etkisi bağlamında ortaya dezavantajlarının üstünde durmuşlardır. Derslerin işlenişi, motivasyon eksikliği, destekleme ve yetiştirme kursları (DYK) işlevsizliği kodları elde edilmiştir.

Sınıf mevcutlarının azalması teması altında katılımcılar yaşanan sorunları şu şekilde tanımlamıştır; “Mevcudu az sınıfta ders anlatmayı sevmiyorum, sınıftaki coşku, öğrenciler arasındaki uyumdan keyif alan bir öğretmenim, 30-35 kişilik sınıfımız 10 kişiye düşünce aynı motivasyonla devam edemiyorsunuz. Bununla birlikte kalanların aklında da bir gitmek sorusu var, hissediliyor.” (Ö9). “Öğrenci talepleri değişti, hocam yok yazma, hocam yazılılar ne olacak, herkes soruları veriyormuş, özel okuldakiler, açığa geçenler bedavadan geçiyor diyorlar. Ben bunu yapamam, böyle bir kanuni yetkim yok, vicdani olarak da kabul edemem, değerlerime aykırı. Fakat yapmayınca da kötü öğretmen oluyorsunuz. Böyle bir şeye dönüştü, arada eziliyoruz.” (Ö4). “DYK kurslarımız var sene başında açıyoruz, öğrenciler gidince kapatmak zorundayız. Etüt merkezine gidemeyen öğrenciye de haksızlık oluyor. Ders saatimiz de azalıyor, norm fazlası olunca okul değişikliği yapan arkadaşlar var, herkesin bir düzeni var, pat diye bütün düzeniniz değişiyor.” (Ö8).

Sınıf mevcutlarının azalması teması altında öğrencilerle yapılan görüşmelerde bölüm değiştirme, nakil isteme, açık liseye geçiş kodları elde edilmiştir. Öğrencilerin çoğunluğunun açık liseye geçişleri ve doğal olarak sınıf mevcutlarındaki bu büyük düşüş okulda kalmayı tercih eden öğrenciler için sorunlar oluşturmuştur. Kendi sınıflarında öğrenci sayısı 5-6 olunca öğrenciler ya sınıf değiştirip başka bir bölüme, ya kendi bölümlerinde kalmak için başka bir okula nakil istemeye veyahut bunların hiçbirini yapamayacak durumda ise istemeyerek de olsa açık liseye geçiş yapmaya mecbur kalmışlardır. Bu seçenekler öğrenciyi ayrı bir kaygıya soktuğu için

olumsuz etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Bu konuda öğrenci görüşleri şu şekildedir; “Sınıfım kapanmasaydı aslında açık liseye geçmezdim. Tekrar yeni bir okul, yeni öğrenciler, öğretmenler, o strese girmemek için ben de açık liseye geçtim (T2).” “Arkadaşlarımın hepsi açık liseye geçti, ben yabancı dil sınıfındayım, geçmesem o saatten sonra bölüm de değiştiremem, başka dil sınıfı olan okullar da daha uzaktı. Açığa geçmeyi tercih ettim (T8).”

3.2.2. Okul başarısının düşmesi teması

Tablo 7. Okul başarısının düşmesi teması altında elde edilen kodlar

Katılımcılar	Kodlar
Okul yöneticileri ve Öğretmenler	Başarılı öğrencilerin kaybı, emek hırsızlığı, başarısızlık damgası ve baskı
Öğrenciler	Bölüm dışı dersler, disiplin, sıkıcı okul ortamı, ders çalışmayan öğrenciler

Okul başarısının düşmesi teması altında okul yöneticileriyle ve öğretmenlerle yapılan görüşmelerde benzer kodlar elde edilmiştir. Bunlar; başarılı öğrencilerin kaybı, emek hırsızlığı, başarısızlık damgası ve baskı olarak öne çıkmıştır. Genel olarak okul yöneticileri ve öğretmenler dört yıllık bir süreçten oluşan lise eğitiminde ilk üç yıl için emek sarf ettikten sonra son yıl açık liseye geçişlerden kaynaklı başarılı öğrencilerini kaybettiklerine vurgu yapmışlardır. Konuyla ilgili öne çıkan bazı ifadeler şu şekildedir; “Başarılı öğrencilerimiz açık liseye geçince sene sonunda kayda değer üniversiteyi kazanan öğrencimiz olmuyor ama bakıyoruz üç yıl boyunca ders, kurs, rehberlik olarak hazırladığımız öğrencinin ismi ve kazandığı üniversite etüt afişlerinde sergileniyor.” (Y9). “Biz vatandaşa, eğitim paydaşlarına, milli eğitime, hepsini bırakın okul olarak kendimize ve öğrencilerimize başarımızı kanıtlamak mecburiyetindeyiz. Ama sene sonunda bakıyoruz ki öğrencilerimiz yok, önüne geçemiyoruz bu kayıpların.” (Y2). “Her sene sonunda üst kurumlara ölçme değerlendirme sonuçlarımızı gönderiyoruz. Bir oran sunmak zorundayım, üniversite kazanan öğrencim benim haneme yazılmıyor, başarı ya etüt merkezlerine ya da açık liseye mal ediliyor. Süreci tamamlayamadan, başarıya şahit olamadan, kendi değerlendirmemi yapmadan öğrencilerimi kaybetmiş oluyorum. Emek hırsızlığı değil mi bu?” (Y10). “Bana çıkıp sen yönettiğin okulda ne kadar başarılısın, üniversite kazandırma oranın nedir, iyi bir okul musun dediklerinde ne diyebilirim? Sınav gerçeğiyle yaşadığımız ülkemizde milli eğitim, veli, öğrenci hatta öğretmenlerim bile bir okulun başarısını sorguladığında hangi cevabı bekler?” (Y5).

Benzer şekilde bazı öğretmen görüşleri şu şekildedir; “Ücretsiz DYK kurslarımız var, yeni mezun, atanamamış değil, yıllardır üniversiteye öğrenci hazırlayan tecrübeli ve kaliteli öğretmenlerimiz var. Ama öğrenci ikna olmuyor, sanıyor ki para verdiği zaman 10 saat çalıştığı zaman daha hazırlıklı olacak. Kaliteli çalışmak, dengeli çalışmak, nitelikli çalışmak umurunda değil.” (Ö5). “İngilizce öğretmeniyim, 9 ve 10.sınıfta öğrenciyi yetiştiriyorum 11.sınıfta dil sınıfına alıyorum, haftada 14-16 saat İngilizce dersi, DYK kursu, deneme sınavları, taramalar, emek veriyoruz. Psikolojik olarak destekliyoruz, kişisel, sosyal, sağlık ve ailevi sorunlarına ortak oluyoruz ama 12.sınıfta özür dileyerek gidiyor öğrenci. Emeklerimin haklı gururunu yaşayamıyorum. Hak ettiği sonucu alabilecek mi bilmiyorum ve duygusal olarak da boşa kürek çekmiş gibi hissediyorum, motivasyonunuzun düşmemesi mümkün değil.” (Ö6).

Okul başarısının düşmesi teması altında öğrencilerle yapılan görüşmelerde; bölüm dışı dersler, disiplin, sıkıcı okul ortamı, ders çalışmayan öğrenciler kodları elde edilmiştir. Öğrenciler bir önceki yıl ders çalışmak için son sınıfların açık liseye geçmesiyle lise son sınıfta okulda kalan öğrencilerin üniversiteye hazırlık içinde olmadıklarını, okulda çalışma ortamını bozduklarını ve okulda tartışmaların, kavgaların onları çalışma ortamından uzaklaştırdığını belirtmişlerdir. Ayrıca son sınıflardaki bölüm dışı derslerin onlara fazladan bir yük yarattığını, okuldan ve sorumluluklarından artık sıkıldıklarını ifade etmişlerdir. Diğer bir yandan okul idaresinin kılık

kıyafet, saç, sakal, takı gibi birçok lüzumsuz şey yüzünden öğrencileri boğduğunu ve tüm bunların öğrencileri okuldan soğuttuğunu ve öğrencilerin okuldan başarı beklentilerini düşürdüğünü veya başarılı öğrencileri okuldan kaçırdığını vurgulamışlardır. Bu tema altında bazı öğrenci görüşleri şu şekildedir; “Müzik ve resim dersimizin olması aşırı saçmaydı, seçmeli tüm dersler mesela. Bütün rakiplerim soru çözerken ben resim yapamam (T9).” “Okulda çok sorunlar yaşadım, psikolojik olarak da etkiledi bunlar beni, belli kurallar var evet, makyaj yapma, küpe takma bir yere kadar evet fakat giydiğim tişört siyah değil lacivert diye müdürden azar işitem de çok anlamsız (T3).” “Okuldaki öğrencilerin seviyesi düşük, öğretmen dersi ortalamaya göre işlemek zorunda anlıyorum ama ders bile dinlemiyorlar, dersi kaynatma peşindeler. Bu yüzden okul başarısı düşük ve ben de daha fazla kalmak istemedim çünkü istediğim gibi verim alamıyordum okuldan (T7).”

3.2.3. Okul dışındaki tehlikeler teması

Tablo 8. Okul dışındaki tehlikeler teması altında elde edilen kodlar

Katılımcılar	Kodlar
Okul yöneticileri ve Öğretmenler	Disiplinsizlik, değer yargılarında değişiklik, kolaya kaçma, sokaktaki tuzaklar
Öğrenciler	(Okul dışında tehlike yaşamadıklarını belirtmişlerdir.)

Okul dışındaki tehlikeler teması altında okul yöneticileriyle yapılan görüşmelerde disiplinsizlik, değer yargılarında değişiklik, kolaya kaçma, sokaktaki tuzaklar kodları elde edilmiştir. Her ne kadar öğrencilerin açık liseye geçişlerinin temel sebebinin üniversiteye daha iyi hazırlanma olduğu ileri sürülse de açık liseye geçen her öğrencinin bunu gerçekleştiremediğine dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte okul yöneticileri öğrencilerde oluşan rahvet, okul disiplininden uzaklaşma, elde ettikleri özgürlük duygusu ve rahatlığın öğrencileri boşluğa sürükleyebileceğini belirtmişlerdir. Öğrencilerin okul sisteminin dışında olmasının onları sokaktaki tehlikelere açık hale getirdiğini, velilerin okul rahatlığına alıştığı için etüt merkezlerini okul yerine koyduklarını fakat açık lisede öğrenim görmek ve etüt merkezlerine devam etmenin asla okul eğitimiyle bir olmadığı ve olamayacağı altını çizmişlerdir. Sadece öğretim değil eğitimin de dikkate alınması gerektiğinin, disiplinin, güvenliğinin, sosyal etkinliklerin, okul kültürünün, değerler eğitiminin öğrencilerin bu çağda en ihtiyaç duyduğu şeyler olduğunu ve eğitimi yarım bırakan öğrencinin bu boşluğu kendi kendine dolduramadığı durumda hem ailesi hem toplum hem de kendisi için büyük sorunlar yaratabileceğini vurgulamışlardır.

Okul yöneticilerinin bazılarının okul dışı tehlikeleri ifade etme biçimleri şu şekildedir; “Biz çocuklarımız için buradayız, kapımızda güvenliğimiz var, nöbetçi öğretmenimiz var, idarecilerimiz var, kapımız velilere her zaman açık, öğrencilere müdahale edecek bir öğretmen ordumuz var. Ben öğrencimi ailesinden iyi tanıyorum kimi zaman, ne zaman gelir, sorunları ne, arkadaşları kim, yanlışları nedir, öğretmen, idareci, rehber öğretmeni, sınıf öğretmeni, arkadaşları ve arkadaşlarının velileri, inanılmaz bir koordinasyon var bunu başak hiçbir kurum sağlayamaz.” (Y2). “Sosyal ve kültürel faaliyetle var. Sadece öğretim boyutu yok. Sosyalleşeceğiz, kitap okuyacağız, masa tenisi, futbol oynayacağız, spor yapacağız, belirli gün ve haftaları kutlayacağız, değerlerimizi öğreneceğiz. Okul bunları vermekten de sorumlu sadece ders öğretmekten ibaret değil okul.” (Y3). “Açık lisede değerlerimiz yozlaşıyor, öğrenci sorumluluklarından kaçıyor, sınavda kopya çekiyor, başkasını sınava sokuyor, hak etmediği notları alıyor, açık liseye geçiş yapamayan öğrenci okul değiştiriyor bazen bölüm değiştiriyor, öğrenci yok diye okulun ücretsiz DYK kursları kapanıyor mağdur olan öğrenciler de var. Yıllarca öğretmeye çalıştığımız değerler yozlaşıyor, kayboluyor.” (Y8). “Çocuklarımız sokaklara emanet, buradan görüyoruz pencereden bakarken, okula geliyorlar kapılarda bekliyorlar. Bir trafik kazası, hırsızlık, madde kullanımı, özellikle büyük şehirlerde sokak suçları bu kadar artmışken

nasil koruyacağız. Ben çıkıp çocuğa müdahale edemiyorum. Hâlbuki okulun görevi sokaktan alıp eğitmek değil miydi? Ben böyle düşünüyorum.” (Y1).

Okul dışındaki tehlikeler teması altında öğretmenlerle yapılan görüşmelerde Ö8 kodlu öğretmen katılımcımız; “Her öğrenci tüm gün gittiği etüt merkezinde çalışmıyor ki, sabah gidip akşam geliyor, o süre zarfında nerede, kiminle ne yaptı bilemez veli. Etüt merkezi bunu denetleyemez.” Ö4; “Öğrenci açık liseden nasıl verim alabilir, açık lisenin sorumluluklarını bile yerine getirmiyor. Kolaya kaçıyor, emek vermektense, çaba sarfetmektense, kopyayla, hileyle sınav geçiyor, vaktini de dışarda tembellikle, zararlı alışkanlıklarla, akranlarıyla gezerek geçiriyor, kontrolsüz bir zaman diyebiliriz.” Ö9; “Okul öğrenciye disiplin kazandırır. Bir kural, sınır var okulda. Sınırlar kalktığı zaman kontrolden çıkabiliyor gençler. Zaten ergenlik çağında ve sınav stresi altındalar, sorunları ve ilişkileri gözetim altında olmazsa çok kolay yanılsıza düşebilirler.” diyerek düşüncelerini ifade etmişlerdir.

Okul dışındaki tehlikeler teması altında öğrencilerle yapılan görüşmelerde öğrenciler okul dışında herhangi bir tehlikeyle karşı karşıya olmadıklarını ifade etmişlerdir.

3.2.4. Geçişlerin giderek artması teması

Tablo 9. Geçişlerin giderek artması teması altında elde edilen kodlar

Katılımcılar	Kodlar
Okul yöneticileri, Öğretmenler ve Öğrenciler	Geçişlerin azalmayacağı aksine giderek artacağı

Geçişlerin giderek artması teması altında okul yöneticileri, öğretmenler ve öğrencilerle yapılan görüşmelerde tamamen aynı sonuçlar elde edilmiştir. Bütün katılımcılar açık liselere geçişlerin azalmayacağını, aksine giderek artacağını ve ilerde önüne geçilemeyecek bir duruma gelebileceğini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin geçişleri normal ve haklı gördükleri, öğretmen ve okul yöneticilerinin ise geçişleri onaylamadıkları halde bütün katılımcıların geçişlerin artarak devam edeceği düşüncesine sahip olması dikkat çekicidir. Bu konuda okul yöneticileri, öğretmenler ve öğrenci görüşleri sırasıyla şu şekildedir; “Eylül ayında geçişler başladı, şu an okulumda 60-70 tane son sınıf öğrencisi kaldı, mevcutlarım 11-12 ye düştü. Kalanlar da şubat ayında geçecek diye düşünüyorum. Yani sene sonuna kadar okulumda 12. sınıf öğrencisi kalmayabilir(Y1)” “Azalmayacak, artacak. Eğer önüne geçilecek acil tedbirler alınmazsa geçişler 10-11. sınıflara kadar düşebilir. (Y5)” “Bu sistem böyle devam ederse önümüzdeki yıl muhtemelen lise son sınıflarda öğrenci bulamayacağız (Y8)”.

“Açık lise olayı toplumda yeni yankı bulmaya başladı, medyada yeni yeni gündeme geliyor, duyuldukça hatta mezunların üniversite kazanma oranlarıyla ilgili istatistikler ortaya çıktıkça talep artacaktır (Ö8).” “Ben onaylamıyorum, doğru bulmuyorum, açık lisenin asla bir örgün eğitimin yerini dolduracağını düşünmüyorum ama mevcut sistemde üzülerek söylüyorum ki daha birçok öğrenci okulu bırakıp açık liseye geçmeye devam edecek (Ö10).”

“Neden azalsın ki? Sınavlar daha rahat, kolay geçiyoruz. Ben azalacağınız hiç zannetmiyorum (T2)”. “Bence geçişler artmaya devam edecek yani 9’da 10’da değil tabii bir lise hayatı yaşanmalı ama 11, 12’lerde kesinlikle, zaten geçmeliler de. Üniversiteye hazırlıksa amaçları çalışmak için, üniversite amacı yoksa neden iki yıl daha lisede kaybedelim ki? (T3)”. “Açık liseye geçişler kesinlikle artacak. Mesela ben soran herkese açık liseye geç diyorum. Daha avantajlı çünkü herkes aynı şeyi söylüyor zaten. Okulların boşalacağını düşünüyorum (T7).”

3.3.Sorunlara yönelik çözüm önerileri kategorisine ilişkin bulgular

Eğitim programı kategorisinde; sırayla okul yöneticileri, öğretmenler ve öğrencilerden elde edilen (1) Açık lise sistemi (2) Lise öğretim programlarının düzenlenmesi ve (3) Mevzuatın

değiştirilmesi temalarına, bu temalara ait kodlara, ayrıntılı katılımcı görüşlerine ve araştırmacı yorumlarına yer verilmiştir.

3.3.1. Açık lise sistemi teması

Tablo 10. Açık lise sistemi teması altında elde edilen kodlar

Katılımcılar	Kodlar
Okul yöneticileri ve Öğretmenler	Açık liseye geçiş ölçütlerinin düzenlenmesi, çevrimiçi sınavların kaldırılması, açık lise süresinin örgün liseden daha kısa olmaması
Öğrenciler	(Açık lise sisteminin aynı şekilde sürdürülmesi gerektiği fikrindedir.)

Açık lise sistemi teması altında okul yöneticileriyle ve öğretmenlerle yapılan görüşmelerde benzer sonuçlar elde edilmiş ve bu tema altında; açık liseye geçiş ölçütlerinin düzenlenmesi, çevrimiçi sınavların kaldırılması, açık lise süresinin örgün liseden daha kısa olmaması kodları elde edilmiştir.

Görüşmeciler özellikle açık liseye geçişlerin mutlaka düzenlenmesi gerektiği konusunda mutabık kalmışlardır. Kırsalda okula gitme imkânı bulamayan ya da çalışmak zorunda olan veya okul çağı dışına çıkmış bireyler için bir fırsat olan açık öğretim liselerinin artık bu şekilde algılanmadığını, geçişlerin çok kolay olduğunu, öğrencilerin çevrimiçi sınavlarda bir şey öğrenmeden kopyayla veya başkasına yaptırarak sınavları geçebildiğini ve erken mezun olma imkânlarını kullanmak istediğini belirten okul yöneticileri ve öğretmenler açık lisenin mevcut sisteminden şikâyetçi olmuşlardır. Bununla birlikte özellikle örgün eğitimin devamlılığı ve lise son sınıflardaki kayıpların daha vahim hale gelmeden durdurulması önce açık lise sisteminde değişikliklere gidilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Bu konuda bazı görüşler şu şekildedir; “*Bunun önüne geçilmezse Türkiye’de kayıp bir nesil yetişiyor, çocuk CV’sini kaybediyor. Lise yok, açık liseden mezun. Ne yaptı ne öğrendi emin değiliz artık, açık lise sınavları herkesim malumu artık. Açık lisenin önü kapanmalı, öğrenciler bu kadar kolay gidememeli (Y9).*” “*Açık lisede sınavlar çevrimiçi olmamalı veya daha denetimli gerçekleştirilmeli. Diploma almak bu kadar kolay olmamalı, örgün eğitimden farkı yok, diploma garanti, devam yok, ders yok, sınav kolay, havadan diploma mı dağıtıyor o zaman? Tabi rağbet artacak. (Y1)*” “*Açık lise örgün eğitim çağında olanlara kapalı olmalı. Belli durumlar dışında mesela ekonomik olarak çalışmak zorunda kalanlara eğitim desteği sağlanamıyorsa -ki sağlanmalı- veya kız çocuğunu okula göndermeyen aileler düşünülerek açık liselere kayıt ölçütleri yenilenmeli, o zaman açık lise amacı dışında kullanılmamış olur (Y2).*” Bu konuda bazı öğretmen görüşleri ise şöyledir; “*Açık liseye geçişler için belirli nedenler olmalı ve öğrenci bu tercihi yaparken resmi olarak sebebini ispatlayabilmeli. Öğrencinin keyfi yaptığı bir tercih olmamalı bu. (Ö5).*” “*Açık lisede yapılan sınavların geçerliği ve güvenilirliği artırıldığı, normal eğitim süresiyle aynı olduğu an bu sorun yarı yarıya düşecektir (Ö11).*”

Açık lise sistemi teması altında öğrencilerle yapılan görüşmelerde öğrencilerin açık lisenin varlığını bir fırsat olarak gördükleri ve bir düzenlemeye gerek olmadığı fikrinde oldukları gözlenmiştir.

3.3.2. Lise öğretim programlarının düzenlenmesi teması

Tablo 11. Lise öğretim programlarının düzenlenmesi teması altında elde edilen kodlar

Katılımcılar	Kodlar
--------------	--------

Okul yöneticileri ve Öğretmenler	Ders içerikleri, bölüm dersleri, seçmeli dersler, yazılılar ve yardımcı kaynaklar
Öğrenciler	Ders saatleri, ders içerikleri, yazılılar, seçmeli dersler

Lise öğretim programlarının düzenlenmesi teması altında okul yöneticileri ve öğretmenlerle yapılan görüşmeler sonucunda; ders içerikleri, bölüm dersleri, seçmeli dersler, yazılılar ve yardımcı kaynaklar kodları elde edilmiştir.

Öğretim programında yapılacak değişikliklerin öğrencilerin okulda kalmasını sağlayacağına, aynı zamanda okul dışında açık lisede, özel öğretim kurumlarında veya etüt merkezlerindeki arayışlarının sonlandıracağına olan inanç öne çıkmıştır. Öğrenci taleplerine cevap verecek nitelikte, ülkemizdeki sınav gerçeğini kabul ederek öğrenciyi üniversiteye hazırlayacak bir öğretim programı sunmak, aynı zamanda eğitimi, sosyal ve sportif etkinlikleri, sanatı ve değerler eğitimiyle öğrenciyi okulu sevdirmek, okul kültürünü aşlamak gerektiğini, liselerde yaşanan kan kaybının ancak bu değişikliklerle telafi edilebileceğinin altı çizilmiştir.

Lise öğretim programlarının düzenlenmesi teması altında bazı görüşmeci görüşleri şu şekildedir; “Ders içerikleri azaltılmalı, hafifletilmeli. Zorunlu ders yükümlülükleri, bölüm dışı lüzumsuz seçmeli dersler kaldırılmalı çünkü öğrencileri çok yoruyor (Y4).” “Üniversiteye hazırlık süreci olan lise son sınıfta öğrencinin ihtiyacını giderecek sınava yönelik konular öne çıkarılmalı, müfredat yeniden düzenlenmelidir (Y2).” “Lise son sınıf mantığı değişmeli, öğrenci seçmeli dersleri, bölüm dışı dersleri, zorunlu dersleri 9, 10, 11. sınıflarda bitirmeli. Lise son sınıfta sadece üniversite sınavında sorumlu olacağı bölüm derslerini ve sınav sistemine uygun ders içeriklerini almalı. Yani biz de dersane mantığıyla hareket etmeliyiz (Y1).” “Lise son sınıf öğretim programı bire bir sınavla bağlantılı olmalı (Ö11).” “Öğrencinin en büyük sebebi üniversite sınavında sorumlu olmadığı dersleri görmek zorunda olması ve okulu kayıp olarak görmesi. Programlardaki ders seçimlerinde değişiklikler yapılmalı, öğrenci kayıpları önlenmeli (Ö11).” “Öğrenciler lise son sınıfta ödev yapmak, yazılıya çalışmak istemiyor fakat yapmak zorundayız. Yazılılar için yeni çözümler bulunmalı, ölçme değerlendirme soru çözümleri, kaynak taraması veya deneme sınavı değerlendirmeleri olarak yapılabilir. Böylece öğrenci yazılıları engel olarak görmez (Ö3).” “Ders içerikleri, kazandırılacak bilgi ve beceriler, yöntem ve teknikler tekrar ele alınmalı. Nasıl ki mevcut program bize istediğimiz sonucu vermedi, demek ki değişikliğe ihtiyacımız var, bu açık (Ö7).”

Lise öğretim programlarının düzenlenmesi teması altında öğrencilerle yapılan görüşmelerde ders saatleri, ders içerikleri, yazılılar, seçmeli dersler kodları elde edilmiştir. Öğrenciler öğretim programlarında üniversite sınavında sorumlu olmayacakları derslerin lise son sınıf ders programında gereksiz olduğunu ve kaldırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca ders saatlerinin fazla olduğunu, içeriklerin fazla olduğunu, baş etmekte zorlandıklarını daha az ders saatine daha temel bilgiler, daha çok örnek soru çözümleri ve alıştırmalar eklenmesine ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir.

Bunlara ek olarak yazılıların öğrencileri zorladığını, lise son sınıfta yazılılar yerine başka çözüm yolları getirilmesi, ders içi performanslarının yeterli olması gerektiğini vurgulamışlardır. Konuyla ilgili bazı ifadeler şu şekildedir. “Ders saatlerimiz çok yoğun olmasa, okul 3’te değil 1’de bitse. İsteyen okuldaki kurslara isteyen dershaneye, isteyen evine gitse. Biraz daha rahat olsak. Hiçbir şey olmasa dahi okulda kütüphanede ya da etüt salonunda çalışabilirsek... (T6)” “Ben bir sayısalcıyım neden tarih dersi alayım zaten 9, 10,11’de aldım. Son sınıfta sadece bölüm derslerine ihtiyacım var. Onlar verilmeli. (T11).” “Okulda etüt salonu olsun, sınıf ortamını bozan öğrenciler gelemesin, resim, beden, müzik gibi bölüm dışı dersler kaldırılınsın, ders saatlerimiz azalsın etütlerimiz artsın (T5).”

3.3.3. Mevzuatın değiştirilmesi teması

Tablo 12. Mevzuatın değiştirilmesi teması altında elde edilen kodlar

Katılımcılar	Kodlar
Okul yöneticileri ve Öğretmenler	Bölüm seçimi, lise eğitim süresi, devamsızlık, rehberlik, koçluk sistemi, kulüpler, okul saatleri, etüt ve sınava hazırlık kursları
Öğrenciler	Devamsızlık, disiplin, okul saatleri

Mevzuatın değiştirilmesi teması altında okul yöneticileriyle ve öğretmenlerle yapılan görüşmelerde benzer sonuçlar elde edilmiş ve bu tema altında; bölüm seçimi, lise eğitim süresi, devamsızlık, rehberlik, koçluk sistemi, kulüpler, okul saatleri, etüt ve sınava hazırlık kursları kodları elde edilmiştir.

Okul yöneticilerinin daha çok mevzuat tarafından sınırlandırıldıklarını, veli, öğrenci ve öğretmen taleplerini mevzuata uymadığı için gerçekleştiremediklerini ve sorunların çözülmesi için öncelikle ve özellikle 11 ve 12. sınıflar için mevzuatta bir değişiklikler yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Öğrencilerin okulda tüm gün değil daha kısa süre geçirmeleri, bir yıl boyunca özürsüz devamsızlık sürelerinin 10 günle kısıtlanmaması, bölüm tercihlerinin 10.sınıf sonunda değil 9.sınıf sonunda yapılması önerileri sunulmuştur. Okullarda rehberlik servisinin etkili çalışması, koçluk sisteminin getirilmesinin öğrencilere faydalı olacağı ve etüt yapabilecekleri ortamların ve zamanların oluşturulması önerilerinde bulunulmuştur. Ayrıca üniversite hazırlık kurslarının etkili bir şekilde okullarda sürdürülmesi gerektiği, DYK kurslarının aktif devam etmesi, düzenli konu taramaları ve deneme sınavlarının yapılması önerileri getirilmiştir. 4 yıl olan lise eğitim süresinin kısaltılabileceği de yapılan öneriler arasındadır. Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin mevzuatın değiştirilmesi teması ile ilgili bazı görüşleri şu şekildedir; “Mevzuat benim elimi kolumu bağlıyor. Öğrenci diyor ki A lisesinde yazılı sorularını veriyorlarmış, B lisesinde yok yazmıyorlarmış, bölüm dışı dersleri işlemiyorlarmış. Ben bunları yapamam, yapılmasına da göz yumamam. Yetkim yok, gayri resmi bir uygulama yapamam. Mevzuatta yapılacak değişiklikler mutlaka geçişleri durduracaktır (Y7).” “Öğrenciye kaynak desteği sağlamamız lazım, düzenli deneme sınavlarıyla takip etmeli, etkin bir rehberlik yaparak doğru yönlendirmeli, DYK kurslarını etkili hale getirmeli, koçluk sistemini hayata geçirmeliyiz ki öğrencileri geri kazanalım. Tabi ki bunun için yeterli mekân, kadro ve mevzuatta değişikliklere ihtiyacımız var (Y5).” “Okulda devamsızlık süresi 10 gün, yasal olarak izin verme yetkimiz de yok. Öğrenciler kısıtlanmış hissediyor kendini, devamsızlık çok ciddi bir açık liseye geçiş sebebidir ve buna çözüm getirilmeli, 20 hatta 30 güne kadar çıkarılabilir (Ö8).” “Lise son sınıflarda ders saatler azaltılması ve belli bir sürenin soru çözme ve etüt saatlerine ayrılması fayda sağlayacaktır (Ö5).” “Lise eğitimi 4 yıl, bu çok uzun geliyor öğrenciye, tekrar üç yıla düşürülmesi tartışmaya açılabilir. Okullarda etüt salonları olsa, öğrenciler öğretmen kontrolünde sınava yönelik ders çalışabilecekleri bir mekân ve zamana sahip olursa, öğrenciler okula isteyerek gelebilir ve okulu zaman kaybı olarak görmekten vazgeçer (Ö1).”

Mevzuatın değiştirilmesi teması altında öğrencilerle yapılan görüşmelerde devamsızlık, disiplin, okul saatleri kodları elde edilmiştir. Öğrencilerin değiştirilmesi gereken mevzuat maddelerinin en başında devamsızlık konusunun geldiği, özürsüz 10 gün devamsızlık hakkının lise son sınıfa giden bir öğrenci için asla yeterli olmadığı kesinlikle artırılması gerektiği belirtilmiştir. Okulun çok erken saatte başlamasına ve geç bitmesine de tepkili olan öğrenciler okul saatlerinde düzenleme yapılmasını önermişlerdir. Ayrıca disiplin konusunda okul idaresinin kıyafet, telefon, saç, sakal değil okuldaki öğrenciler arasında çıkan sataşma, tartışma ve kavgalarda disiplinli olunması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu konudaki öğrenci görüşlerinden örnekler şu şekildedir; “Lise son sınıftayız, sınava hazırlanıyoruz. Devamsızlık hakkı o kadar az ki, iki defa hasta olsak, deneme sınavına girsek ya da birkaç defa ilk derse geç kalsak zaten doluyor, artması lazım (T1).” “Sabah 8’de başlasın 12:30’da bitsin. En azından sınava hazırlık ve dersane için bize bir zaman kazandırılmalı (T8).” “İdare okul kurallarını esnetmeli, kıyafet,

takı gibi şeyler önemsiz asıl önemli olan dersler, öğrenciler ve öğretmenler arasındaki ilişkiler, öğrenci ihtiyaçları ve başarıları olmalı, ama öyle değil (T9).”

Sonuç ve Tartışma

Analizler sonucunda, açık liseye geçişlerin en temel sebebi öğrencilerin sınav odaklı çalışma istekleri, zamanlarını okula gitmekle harcamak istemedikleri, sosyal, ekonomik veya akademik kaygılardan dolayı açık lisede daha kolay okuyabilecekleri ve sınıfı geçebilecekleri düşüncesidir. Sözer (2017) açık liseye geçişleri okulun yetersiz görülmesi, ilgisizlik ve zaman kazanma gibi sebeplere dayandırmıştır. Benzer şekilde Kaya (2019) öğrencilerin örgün eğitime devam etmeyi gereksiz bulduklarını belirtmiştir. İdareciler ve öğretmenler açık liseye geçişlerin öğrenciye ve eğitime ciddi zararlar verebileceğini, ileride bu durumun daha vahim hale geleceğini iddia etmelerine rağmen öğrencilerin açık liseyi mutlaka değerlendirilmesi gereken bir fırsat olarak gördükleri açıkça anlaşılmıştır. Çalışmada elde edilen en dikkat çekici bulgulardan biri ise öğrencilerin artık eğitim sistemine ve lise öğretim programlarına güvenmeyişiştir. Çünkü öğrencilerin okulu üniversite sınavı için yetersiz bulmaları (Can ve Sakallı, 2023; Dirik, 2020; Sözer, 2017) öne çıkmaktadır. Başarının tamamen üniversite sınavındaki performanslarıyla ölçüldüğünü bilen öğrenciler, tüm varlığıyla sınava hizmet etmeyen bir öğretim programından kaçmakta kendilerini haklı bulmaktadırlar. Kutlu'nun (2001) da belirttiği gibi öğrencilerde üniversite sınavında sorulan sorularla okulda öğretilen bilgilerin ilişkili olmadığı düşüncesi hâkimdir. Örgün öğretimi zaman kaybı olarak nitelendiren öğrenciler, açık liseye geçişleriyle birlikte kendi zamanlarını ve çalışma planlarını daha özgür ve kişisel ihtiyaçlarına uygun olarak düzenleyebildiklerini belirtmişlerdir. Bu sonuç Çetinkaya ve Demirel'in (2022) çalışmasında da ortaya çıkan üniversite sınavına hazırlık süreci boyunca zaman ve çalışma şeklinin bireysel planlanması sonucuyla örtüşmektedir. Fakat ortaya çıkan bütün okulla ilişkin öğrenci görüşlerinin aksine idareciler ve öğretmenler sadece öğretim değil eğitim kısmının da çok önemli olduğu, başarı olgusunun sadece sınav sonuçlarıyla ölçülemeyeceğini, öğrencinin sosyal ve sportif etkinlikler, kulüp çalışmaları, değerler eğitimi ve sanat eğitimine de ihtiyacı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çuhadar Öncü (2017) çalışmasında öğretmen ve okul yöneticilerinin görüşlerine göre öğrencilerin özellikle sınıfta kaldıklarında, akademik olarak başarısız olduklarında ve devamsızlık sorunu yaşadıklarında açık öğretime geçiş yaptıklarını belirtmiştir. Fakat elde edilen bu sonuç araştırmada ortaya çıkan başarı beklentisi olan öğrencilerin üniversiteye daha rahat hazırlanma gerekçesiyle okulu terk ettikleri bulguna ters düşmektedir. Bu durumu 2017 şartlarıyla 2023 şartları arasındaki değişkenlere bağlayabiliriz. Çünkü açık liseye geçişlerdeki en büyük artış 2019 ve 2022 yılları arasında yaşanmıştır.

Ayrıca örgün eğitimden açık liseye geçişlerin gün geçtikçe çoğalması, açık lisede öğrenim gören öğrencilerin liselerdeki arkadaşlarını ve alt sınıflardaki öğrencileri ciddi bir şekilde etkilediği, onların da açık liseye geçişlerine sebep oldukları, bu geçişlerin öncelikle okullardaki lise mevcutlarında ciddi bir düşüşe sebebiyet verdiği görülmüştür. Sözer (2017) öğrencilerin açık liseye yönelmelerinin çevresel sebepler başlığı altında arkadaş yönlendirmesinin etkili olduğunu vurgulamışlardır.

Sınıf mevcutlarının düşmesiyle ders programlarının yenilenmesi, öğretmen normlarının düşmesi, okullarda öğretmen ve öğrenci hareketliliğinin yaşanması olumsuzluklar yaratmaktadır. Son sınıf öğrencilerini kaybeden okullar üniversiteye öğrenci yetiştirme konusunda başarısız oldukları algısından, verdikleri emeklerin son yıl başka özel kurumlara mal edilmesinden rahatsızlardır. Okul dışına çıkan öğrenim çağındaki gençlerin ise okul kültüründen, öğretmen ve idareci gözetiminden uzak olmaları, öğretmen ve idareciler tarafından tehlikeli bir durum olarak değerlendirilmiş, öğrencilerin güvenli olmayan ortamlara girebilme, kötü insanlar tarafından yönlendirilme ve zararlı alışkanlıklar edinme ihtimali üzerinde durulmuştur. Fakat öğrenciler açık lisede devamsızlık sorununun olmaması ve ödev olmamasını bir avantaj olarak değerlendirmişlerdir (Çuhadar Öncü, 2017; Kaya, 2019). Öğrenciler örgün eğitimde devam zorunluluğu, ödev ve proje hazırlıkları, sosyal kulüpler, seçmeli ve bölüm dışı derslerin varlığının zamanlarının çoğunu kapladığını belirtmişlerdir. Okulu bir zaman kaybı olarak gören öğrencilerin

bu düşünceden vazgeçmesi ve açık lise arayışına girmemeleri için liselerde özellikle son sınıflarda ciddi bir öğretim programı değişikliğine gidilebileceği hem öğretmenlerin hem öğrencilerin hem de idarecilerin ortak görüşüdür. Ders seçimi, ders süreleri, ders içerikleri, zorunlu ve seçmeli dersler, sınava hazırlık, ölçme değerlendirme gibi bütün katılımcılar tarafından dile getirilen birçok konunun yeniden masaya yatırılması kaçınılmaz bir hal almıştır.

Bu durumun düzeltilmesi, açık liseye geçişlerin tekrar kontrol altına alınması ve örgün eğitimin tekrar işlevini kazanması için öğretmenler ve idareciler öncelikle açık lise öğrenci kayıt sisteminin baştan sona düzenlenmesi gerektiğini, geçerli ve gerekçeli bir neden olmadığı sürece örgün eğitime alternatif olarak seçilmesinin engellenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Öğretim programıyla birlikte mevcut mevzuatın da değiştirilmesi çözüm önerileri arasındadır. Şahin ve Uysal (2017), örgün eğitimde mevcut sistemde yapılacak değişikliklerin açık liseye geçişlerin sebeplerinden biri olan eğitim sistemi ile ilgili sorunlara çözüm olabileceğini belirtmiştir. Liselerde rehberlik öğretmenlerinin kadrosunun artırılması, lise son sınıf öğrencilerine özel üniversiteye hazırlık takipleri ve yönlendirmelerinin yapılması, koçluk sistemine geçilmesi gerektiği, okul saatlerinin ve öğrencilerin özürsüz devamsızlık sürelerinin artırılması fayda sağlayacak düzenlemelerdendir. Okulda öğrencilerin her an öğretmenlerinden faydalanabileceği, kütüphane veya etüt salonlarının olması, bunu gerçekleştirmek için hem zaman hem mekân sağlanabilmesi, destekleme ve yetiştirme kurslarının etkin bir şekilde hafta içi ve hafta sonu öğrencilere sunulması açık liseye geçiş sorunlarını ciddi şekilde önleyebilecek adımlar olarak sıralanmıştır.

Öneriler

Literatür taramasında lise öğrencilerinin örgün öğretimi terk edip açık öğretime geçişlerinin nedenleri hakkında yapılan yeterli sayıda araştırmaya ulaşılamamıştır. Bu çalışma mevcut sorunu katılımcılarıyla sınırlı bir şekilde ele almıştır. Başka bölgelerde başka ortaöğretim öğrencilerinde nicel veya nitel araştırma yöntemleriyle yapılacak araştırmaların alan yazına ve çözüm arayışlarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Özellikle lise son öğrencilerine sağlanacak rehberlik desteğinin üniversiteye hazırlık sürecinde önemli olduğu düşünülmektedir. Öğrencilerin üniversite sınavına hazırlık kaygısı ve bu araştırmanın bulguları dikkate alınarak lise öğrencilerine yönelik eğitim programlarında ve mevzuatta ihtiyaç duyulan değişiklikler ve üniversite sınavına hazırlıkta okulların durumu yeniden ele alınıp, müdahale yaklaşımları geliştirilebilir.

Liselerde yaşanan öğrenci kayıplarının telafi edilemeyecek boyutlara ulaşmadan önce ilgili kurumlar, akademisyenler, öğretmenler, okul yöneticileri ve öğrenciler bir araya getirilerek komisyonlar oluşturulmalı ve liselerin durumu ile birlikte üniversite sınavına hazırlık aşaması birlikte değerlendirilip, çözüm için değerlendirmeler yapılmalıdır.

Açık liseye geçişlerde idarecilerin, öğretmenlerin ve öğrencilerin farklı açılardan mağdur oldukları ortaya çıkmıştır. Açık liseye kayıt, öğrenim görme ve açık lisede uygulanan sınav sistemi üzerinde yapılacak iyileştirmelerin bu mağduriyetlerin önüne geçebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Açıkel, K. S. ve Öztürk, Z. (2023). Açık öğretim liseleri öğrencilerinin sosyodemografik özellikleri ve eğitim süreçlerinin incelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 52 (239), 2203-2240. DOI: 10.37669/milliegitim.1159853

Aktaş Salman, U. (2018, 28 Mart). Uzun hikâye-okuldan uzakta. <https://www.egitimreformugirisimi.org/uzun-hikaye-okuldan-uzakta/> (Erişim tarihi: 10 Aralık 2022).

- Alkan, C. (1996). *Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi*. Türkiye 1. Uluslararası Uzaktan Eğitim Sempozyumu, (12-15 Kasım)Ankara, Uzaktan Eğitim Vakfı Yayınları.
- Belen, A., Kandak, M., Demir, E., Çekin, B., Demir, M. ve Kandak, D. (2021). Açık lise öğrencilerinin görüşleri doğrultusunda açık liseyi tercih nedenlerinin belirlenmesi: Ermenek örneği. *Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi*, 3(6), 99-114 .
<https://dergipark.org.tr/en/pub/sosguz/issue/64638/93>
- Bozkurt, A. (2017). Türkiye’de uzaktan eğitimin dünü, bugünü ve yarını. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 85-124.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/auad/issue/34117/378446>
- Can, E. (2010). *Türk eğitim sisteminde merkezî sınavların yeri*. 19. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayında sunulan sözlü bildiri. Bildiri özetleri içinde (s.27-28). 16-18 Eylül 2010, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa/Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.
- Can, E. ve Sakallı, A. (2023). Örgün öğretimden açık liseye geçiş nedenleri: Bir durum çalışması. *Açıköğretim Uygulamaları Ve Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 194-237.
<https://doi.org/10.51948/auad.1214224>
- CNN TÜRK. (2022, 26 Aralık). Açık liseye geçiş zorlaşıyor.
<https://www.cnnturk.com/video/egitim/lise/acik-liseye-gecis-zorlasiyor>(Erişim tarihi: 10 Aralık 2022).
- Creswell, J. W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand Oaks: SAGE.
- Çakır, R. ve Çolak, C. (2019). Lise öğrencilerinin okul terki riskine ilişkin görüşleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 269-286.
- Çam Tosun, F. ve Bayram, A. (2015). Açık öğretim lisesinde artış: Kadın öğrenciler. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 13(49), 84-99.
- Çam, F. T. ve Bayram, A. (2015). Açık öğretim lisesinde artış: Kadın öğrenciler. *Eğitim Bilim Toplum*, 13(49), 84,99. <https://hdl.handle.net/11494/403>
- Çetinkaya, S. ve Demirel, B. (2022). Öğrencilerin açık öğretim lisesini tercih nedenleri ve açık öğretim lisesi hizmetlerine yönelik görüşleri (Erzin Örneği). Halil Kamışlı (Ed.). *Research in Social Sciences*, Volume II, 79. İzmir: Duvar Yayınları.
- Çuhadar Öncü, E. (2017). *Ortaöğretim öğrencilerinin açık öğretim lisesine geçiş nedenlerine ilişkin öğrenci, okul yöneticisi, öğretmen ve veli görüşleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Deniz S. ve Bağçeci, B. (2022). Öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi, *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(6), 45-64. DOI: <https://doi.org/10.19160/ejjer.1168784>
- Dinçer, S. (2006). *Bilgisayar Destekli Eğitim ve Uzaktan Eğitime Genel Bir Bakış*. Akademik Bilişim 2006 Bildiriler Kitabı (Şubat 2006), 65–68.
- Dirik, H. (2020). *Ortaöğretim kurumlarında okul terkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- ERG. (2018). Eğitim izleme raporu 2017-2018 yönetici özeti.
https://www.egitimreformugirisimi.org/wpcontent/uploads/2017/03/EIR_YoneticisiOzeti-1.pdf(Erişim tarihi: 25 Aralık 2022).
- Eryılmaz Ballı, F. ve Kartal, S. (2020). Okul terki araştırmaları: Sistemik bir analiz çalışması. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 257-278.

- Fox Haber. (2022, 2 Ekim). Eğitimin açığı. Çalar Saat Hafta Sonu. https://www.youtube.com/watch?v=pmm5z1O5hGo&ab_channel=FOXHaber(Erişim tarihi: 15 Aralık 2022).
- Frankel, R. ve Devers, K. (2000). Study Design in Qualitative Research-1: Developing Questions and Assessing Resource Needs. *Education for health (Abingdon, England)*, 13, 251-61. 10.1080/13576280050074534.
- Gelişli, Y. (2015). Uzaktan Eğitimde Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları: Tarihçe ve Gelişim. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 313-21.
- Google Trends. (2022). Erişim tarihi 08.12.2022. <https://trends.google.com.tr/trends/explore?date=today%205y&geo=TR&q=a%C3%A7%C4%B1k%20lise>
- Graeff-Martins, A., Oswald, S., Comassetto, J., Kieling, C., Goncalves, R., and Rihde, L. (2006). A package of intervention to reduce school dropout in public schools in a developing country. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 15(8), 442-449. <https://link.springer.com/article/10.1007/s00787-006-0555-2>
- Güçlü, M. ve Bozgeyikli, H. (2017). Türkiye’de mesleki açık öğretim liseleri: Tarihsel gelişim açısından bir değerlendirme. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(14), 138-155.
- Güler, C. (2017). Açık ve uzaktan öğrenmede bireysel farklılık olarak yaş. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*(AUAd), 3(3), 125-145.
- Gümüş, A. (2021). Örgün eğitimden kopuş. Evrensel. <https://www.evrensel.net/haber/446721/orgun-egitimden-kopus>(Erişim tarihi: 15 Aralık 2022).
- Habertürk. (2022, 27 Eylül). Öğrencilerden YKS formülü: Açık lise. https://www.youtube.com/watch?v=Lvfm5F2JnRc&ab_channel=Habert%C3%BCrkTV, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2022).
- Horzum, M. B., Özkaya, M., Demirci, M. ve Alparıslan, M. (2013). Review of Turkish Distance Education Research. *İnönü University Journal of the Faculty of Education*, 14(2), 79-100.
- İşman, A. (1999). *Uzaktan eğitim: EDOK Uzaktan Eğitim Merkezi*, Birinci Uzaktan Eğitim Sempozyumu (15-16 Kasım 1999) 93-101. Ankara, Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı.
- Kaya, F. (2019). *Ortaöğretim kademesinde örgün eğitim dışına çıkma durumunun çeşitli değişkenler açısından analizi (Malatya ili örneği)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Kırık, A. (2016). Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye’deki durumu. *Marmara İletişim Dergisi*, 0(21), 73-94. doi: 10.17829/midr.20142110299.
- Kutlu, Ö. (2001). Ergenlerin üniversite sınavına ilişkin kaygıları. *Eğitim ve Bilim*, 26(121), 12-21.
- MEB. (2017). <http://aol.meb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2022)
- MEB. (2021). Resmî istatistikler. <https://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64>(Erişim tarihi: 20 Kasım 2022).
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan, Çev.) Nobel Akademik Yayıncılık.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. sage.

- Murphy, E., Rodríguez-Manzanares, M. A., and Barbour, M. (2011). Asynchronous and synchronous online teaching: Perspectives of Canadian high school distance education teachers. *British Journal of Educational Technology*, 42(4),583-591. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2010.01112.x>
- Öncü, E. (2017). *Ortaöğretim öğrencilerinin açık öğretim lisesine geçiş nedenlerine ilişkin öğrenci, okul yöneticisi, öğretmen ve veli görüşleri* (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Sözer, Y. (2017). Mesleki açık öğretim lisesi öğrencilerinin örgün eğitim dışında olma nedenlerine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* (30), 493-507. <https://doi.org/10.14582/DUZGEF.785>
- Subaşı, M. ve Okumuş, K. (2017). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 419-426. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisobil/issue/34503/424695>
- Suh, S. ve Suh, J. (2007). Risk Factors and Levels of Risk for High School Dropouts. *Professional School Counseling*, 10(3), 297-306.
- Şahin, U., ve Uysal, M. (2017). Açık öğretim lisesinin yetişkin eğitiminde katılım sorunsalı bağlamında incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 50(1), 127-159. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/508575>
- Taylı, A. (2008). Eğitim sisteminde önemli bir sorun: Okulu bırakma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(30), 89-101.
- TDK (Türk Dil Kurumu), <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (Erişim Tarihi: 05 Ocak 2023).
- Uşun, S. (2006). *Uzaktan Eğitim*. (1. Baskı). Nobel Yayın.
- Yamamoto, G. T. ve Altun, D. (2020). Coronavirüs ve Çevrimiçi (Online) Eğitimin Önlenemeyen Yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25-34. <https://doi.org/10.32329/uad.711110>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (12. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Tarih: 04.08.2023

No: 09

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Academician Views on the Use of MS Teams in Distance Education: A Case Study

Uzaktan Eğitimde MS Teams Kullanımına İlişkin Akademisyen Görüşleri: Bir Durum Çalışması

Doç. Dr. Tayfun YÖRÜK ¹

Öz

Teknolojik gelişmelerle birlikte hayatımızın temel parçalarından biri olan uzaktan eğitim, adından söz ettirmeye başladığı ilk günlerden bu güne eğitim teknolojileri alanında ilgi çeken bir konu olmuştur. Yer ve zamandan bağımsız olmasının yanı sıra eş zamanlı ve farklı zaman seçeneklerinin bulunması özellikle yükseköğretimde uzaktan eğitimi daha cazip hale getirmiştir. Uzaktan eğitimin etkin bir şekilde devam edebilmesi, öğrenme materyallerinin kalitesinin ve kalıcılığının artırılabilmesi için öğrenme yönetim sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada yükseköğretimde uzaktan eğitimde sıklıkla kullanılan öğrenme yönetim sistemlerine ilişkin öğretim elemanlarının görüşleri alınmıştır. Nitel çalışma yöntemlerinden durum çalışmasının tercih edildiği çalışmaya dokuz akademisyen katılmıştır. Çalışma verileri, katılımcılarla yüz yüze yapılan görüşmeler ve bu görüşmelerde kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen verilere içerik analizi uygulanarak cevaplar gruplandırılmış; temalar ve alt temalar elde edilmiştir. Çalışma bulguları incelendiğinde katılımcıların verdikleri cevapların üç tema altında toplandığı görülmüştür. Bu temalar öğrenme yönetim sistemine ilişkin “sorunlar”, “fayda ve avantajlar” ve “beklentiler ve çözümler” olarak adlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme yönetim sistemleri, durum çalışması, uzaktan eğitim

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Distance education, which is one of the basic parts of our lives with technological developments, has been an interesting subject in the field of educational technologies since the first days it started to make a name for itself. In addition to being independent from place and time, the availability of simultaneous and different time options has made distance education more attractive, especially in higher education. Learning management systems (LMSs) are needed in order for distance education to continue effectively and to increase the quality and permanence of learning materials. In this study, the opinions of the instructors regarding the learning management systems, which are frequently used in distance education in higher education, were taken. Nine academicians participated in the study, in which case study was preferred as one of the qualitative study methods. The study data were collected through face-to-face interviews with the participants and the semi-structured interview form used in these interviews. By applying content analysis to the obtained data, the answers were grouped; themes and sub-themes were obtained. When the study findings were examined, it was seen that the answers given by the participants were grouped under three themes. These themes were named as “problems”, “benefits and advantages” and “expectations and solutions” regarding the learning management system.

Keywords: Learning management systems, case study, distance education

Paper Type: Research

¹Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, tayfun@akdeniz.edu.tr.

Introduction

The rapid developments in the field of technology in the last 20 years have deeply affected many sectors. It can be said that the widespread use of the Internet and the increase in innovations in web technologies have a large share in this effect. Undoubtedly, the education sector has also taken its share from these developments, and the importance of obtaining information and making learning activities more efficient with the effective use of information technologies has become evident. The diversification of the tools introduced in the field of educational technology, which is a system that enables the design of effective learning environments, solving the problems that arise in these environments, and increasing the permanence and quality of learning objects, has drawn attention to innovative methods rather than traditional methods in education (Altıparmak et al., 2011). Within the scope of these innovative methods, solutions such as distance education and e-learning have been put forward for individuals who are faced with situations such as economic problems and physical impossibilities (Özonur et al., 2019).

With the rapid development of IT infrastructures in the 2000s, it is possible to say that many educational institutions have increased their interest in distance education (Çavuşoğlu, 2013). In addition, the opening of distance education centers in many higher education institutions is a natural result of this interest (Kılınç, 2017). Today, distance education, which enables the activities of students and instructors to be carried out with information technologies and mail tools regardless of time and place, can be defined as one or more tools are used to deliver educational content to students and a regular interaction between the teacher and the student is provided synchronously and asynchronously (İşman, 2008; Seaman et al., 2018).

With today's technologies used in distance education, teaching has shifted to virtual environments, expressions such as "virtual school" have entered our literature, and thus the concept of "e-learning" has been introduced. E-learning, which is basically a distance education, includes wide area networks such as the Internet, especially computers, Internet services, telecommunication tools such as radio and television, broadcasting tools such as satellites used in the transmission of images and sounds. Coldeway (1986) mentioned 4 different approaches to e-learning, different from traditional teaching techniques, these approaches and the technologies used are shown in Figure 1 (Gülbahar, 2009):

- a) Same time – Same place
- b) Different time – Same place
- c) Same time – Different place
- d) Different time – Different place

Figure 1. E-Learning Approaches

SIMULTANEOUS (SYNCHRONOUS)			
SAME PLACE	Same Time + Same Place	Same Time + Different Place	DIFFERENT PLACE
	Blackboard Overhead projector Computer – Projection System Document Camera	Audio Conference Teleconferencing Satellite broadcast – TV Internet – Computer Chat	
	Computer Aided Education Multimedia applications CD-ROM,DVD	Internet-Computer WWW Email Discussion List Forum	
	Different Time + Same Place	Different Time + Different Place	
DIFFERENT TIME (ASYNCHRONOUS)			

(Gülbahar, 2009)

It can be said that educational institutions have started to integrate the most appropriate hardware and software technologies into their teaching processes in order to get the most out of these e-learning environments and to achieve success in this type of education. As a result of this integration, institutions need educational software under the title of learning management system in order to function in subjects such as the management of educational content, monitoring of instructors and students, and individualization of the learning process (Özonur et al., 2019). Learning management systems help instructors and students to discuss course content by sending each other, to take care of students' learning processes, and to manage learning activities in an online environment (Falvo & Johnson, 2007). Of course, the biggest advantage of a learning management system is to provide an environment where learning activities can take place regardless of time and place (Epping, 2010). Based on these functions and advantages, the learning management system is the infrastructure that sets and evaluates individual and institutional learning goals, monitors the progress of instructors and students in line with these goals, and undertakes the task of collecting and presenting data in order to fully control the education-training process of an organization (Szabo, 2002).

Learning management systems need a set of tools integrated into them in order to achieve the above-mentioned goals. All of these tools can be found in a learning management system or some of the tools can be included depending on the functionality of the software. Llamas-Nistal et al. (2010) listed the tools that can be found in a learning management system as follows:

a) Course content distribution	j) Calendar
b) Email communication	k) FAQ
c) Assignment distribution
and follow-up	l) Wiki
d) Discussion environments	m) Blog
e) Evaluation	n) Glossary
f) Self-evaluation	o) Video Conferencing
g) Survey	p) Notebook
h) Group work	q) Learner portfolio
i) Instant messaging	r) Learner monitoring

When the literature is examined, it is seen that many studies have been done on learning management systems. According to the study by Emelyanova and Voronina (2014), the efficient and effective use of learning management systems depends on the way the instructors and students accept and perceive the systems used. In another study examining student satisfaction on learning management systems, Naveh et al. (2010) revealed that there is a statistically low-level significant relationship between the use of learning management system and satisfaction. In addition, studies comparing the feature-based advantages and disadvantages of different learning management systems in terms of usability by stakeholders have also contributed to the literature (Lonn et al., 2011; Yapici & Akbayin, 2012). In addition to these studies, the effects of learning management systems on students' academic success were also examined, and it was concluded that students became more advantageous academically in the courses in which the learning management system was used (Han & Shin, 2016; Sezer & Korucu, 2019; Saygılı & Çetin, 2021).

As it can be understood from the studies mentioned above, it has been observed that learning management systems focus on the satisfaction dimension, the effect on academic achievement and a limited amount of usability dimension in the literature. In addition, the fact that the studies mostly center the student can be shown as another limitation. As we will remember from its definition, learning management systems are software that provide interaction between the instructor and the students. For this reason, it is important to examine

the learning management systems from the perspective of instructors, who are another main user.

In the light of the above information, the aim of this study is to reveal the problems, benefits and expectations of academicians from a learning management system from the perspective of academics. Within the scope of this purpose, the following questions formed the basis of the research:

1. What are the problems experienced by academics regarding a learning management system they use?
2. What are the academic views on the benefits of your learning management system?
3. What are the expectations of academics from a learning management system in general?

1. Method

According to Yin (2011), we need qualitative research to understand real-life events. Because qualitative research allows investigating how different people think under different conditions in daily life by directly participating in the contextual richness of real life. For this reason, in this study, the views of academicians on the use of distance education learning management systems, which have become a daily routine in their working life, have been tried to be revealed by qualitative methods. The reason why the case study is preferred in qualitative research designs in the study is that in this type of design, researchers can collect detailed data about a situation and conduct an in-depth analysis (Stake, 1995). Due to the fact that the study is being carried out at Akdeniz University and the choice of Akdeniz University as the learning management system is Microsoft (MS) Teams, only MS Teams have been examined within the scope of the study. As it is known, MS Teams is a cloud-based application that allows interaction with other MS applications, file sharing and organizing audio and video meetings. Although this application is not intended to be an LMS and does not have all the features of an LMS, it is seen that MS Teams is used as an LMS with other applications and especially Office 365 support to the MS family (Laquindanum, 2022). For this reason, this study examines LMS views on the use of MS Teams and from this section onwards, the term LMS is used for MS Teams and its related applications. Thus, with the prepared semi-structured interview form, it is aimed to generalize the answers to other learning management systems analytically.

1.1. Publication Ethics Statement

Ethics committee approval was obtained for this study with the decision of Akdeniz University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee, dated 01.03.2021, and numbered 95.

1.2. Participants

Participants were selected with easily accessible case sampling, one of the purposive sampling methods used in qualitative research (Patton, 1987). The participants of the study are nine academicians working at Akdeniz University in the spring semester of 2020-2021. The demographic information of the participants is presented in Table 1. As can be seen in Table 1, the participants were coded without giving their names for confidentiality reasons.

Table 1. Demographic information of the participants

Code	Title	Department	Seniority
A	Prof.	Marketing	21
B	Assoc. Prof.	Marketing	16
C	Assoc. Prof.	Management Information Systems	15
D	Assoc. Prof.	Educational Sciences	12

E	Assoc. Prof.	Management Information Systems	12
F	Assist. Prof.	Insurance	14
G	Assist. Prof.	Sports Management	6
H	Assist. Prof.	Finance and Banking	4
I	Assist. Prof.	Educational Sciences	4

1.3. Data Collection Tool

Semi-structured interview forms were used as a data collection tool in the study. Before starting the interviews, the participants were informed about the study. While preparing the interview form, the literature was meticulously scanned (Almarashdeh, 2016; Chung et al., 2013; Nurakun Kyzy et al., 2018; Tagoe & Cole, 2020); past studies were examined and care was taken to examine the issues experienced by the academicians but not mentioned in depth.

1.4. Data Analysis

The answers to the open-ended questions in the interviews conducted on a voluntary basis were recorded with the consent of the participants and then transcribed. Content analysis was applied to the obtained transcripts with the NVIVO 10.0 package program, and the themes related to the research questions and sub-themes of these themes were revealed with the coding made as a result of the content analysis. While these themes and sub-themes were included in the findings section, these sub-themes were tried to be explained with the opinions of the participants.

2. Findings

The findings of the study consist of the themes and sub-themes obtained as a result of the content analysis. Accordingly, it was seen that the findings were gathered under three themes "Problems", "Benefits and Advantages" and "Expectations and Solutions". It was observed that the academicians mostly gave answers to the sub-themes of "environment and interface" and "evaluation system" of the learning management system under the theme of "Problems".

2.1. Theme 1: Problems

The distribution of the answers and sub-themes for the "Problems" theme is given in Table 2. Under this theme, both the problems experienced by the academicians during the use of the learning management system and the environmental problems are included.

Table 2. Sub-themes of the "Problems" theme.

Sub-theme	A	B	C	D	E	F	G	H	I	n	%
Environment and Interface	√	√	√	√	√	√	√		√	8	88,9
Evaluation system	√	√	√		√		√	√		6	66,7
Course content		√	√		√		√		√	5	55,6
Authorization and Monitoring		√		√	√		√			4	44,4
Export			√		√					2	22,2
Privacy					√					1	11,1

When Table 2 is examined, the "environment and interface" sub-theme (eight participants, 88.9%) and the "evaluation system" sub-theme (six participants, 66.7%) were reported as the highest problem, respectively, "course content", "authorization and monitoring", "export" and "privacy" were followed by sub-themes. Some of the participant views on the sub-theme "Environment and interface" are as follows:

"I had problems such as not being able to understand both when two people were speaking at the same time because all sounds came from the same source" (A1, 1).

"Among the issues, I can point out that students are not able to enter the discussion from the main screen." (B1, 1)

“I can cite the problems as the absence of a time counter-like structure in the system. It is a handicap that the duration information is not kept from the moment the recording starts.” (C1, 1)

“The main issue I'm facing may be the lack of participation in the Teams platform. I think that a full learning environment cannot be provided because students do not have to attend classes due to pandemic conditions and can watch the course recordings later.” (D1, 1)

“Because Teams is an international software that has attracted great attention and is widely used by both businesses and schools during the pandemic process, the application crashed from time to time and I had access problems.” (E1, 1)

Some of the views of the participants regarding the “Evaluation system” sub-theme mentioned by six participants are as follows:

“With exam security, we could only use the “mix questions and options” feature in the created question form. That was the second biggest downside for me.” (B1, 2)

“There are great difficulties in the exam system, especially when transferring mathematical questions to the system, and the inability to use mathematical expressions in the choices is another problem.” (C1, 2)

“The fact that there is no obligation to open the camera/microphone during the exams provides the opportunity to copy.” (G1, 2)

“I find it problematic as an exam platform. It is impossible on this platform to conduct the exams in a fair environment and in accordance with their purpose.” (H1, 2)

Five participants expressed their opinions on the “course content” theme, which is another sub-theme. Some of the opinions are;

“I think the biggest problem is that the course recordings are deleted within a few weeks.” (B1, 3)

“Within the scope of the license agreement, your access to the synchronous lecture video recordings in the system is limited to 20 days. This creates pressure on the instructor to download the lecture recording and upload it to the files section. In addition, since the files uploaded by the teacher can be deleted and changed by the students, it becomes necessary to constantly check the files.” (E1, 3)

“When you finish the course recording, you cannot transfer the files with a click of a button, some action is required” (I1, 3)

Four participants expressed their opinions on the sub-theme of “authorization and monitoring”. Some of these views are as follows:

“The reporting area of the system is quite limited. Detailed movement records of teachers and students cannot be obtained completely.” (D1, 4)

“In the usage part, for example, as a teacher, I can mute all the participants, but I cannot unmute the student I want to speak to, or I cannot turn them back on myself as I have muted all the participants.” (E1, 4)

“I think that we do not have a chance to know when students do not participate in the course activities for a full time, or when they enter and exit for a short time. I would like to see which student and how many minutes are left in that lesson in a report about attendance.” (G1, 4)

One of the views expressed by two Participants in the sub-theme “Export”:

“The fact that the grades created at the end of the exam cannot be transferred to the student information system, which I know is not a disadvantage of the system, but it can be shown as a problem that it does not give confidence even when transferring to Excel” (C1, 5)

One participant commented on the “Privacy” sub-theme:

“Also, data security issues such as privacy, digital privacy, and protection of my personal data always remain a mystery.” (E1, 6)

When the findings related to the “Problems” theme are analyzed, it is seen that the majority of the participants complained about the LMS environment and interface used. Among the reasons for this may be the fact that the main purpose of the system used as an LMS is not an LMS. It is possible to understand this immediately from the second sub-theme. Because it is seen from the second sub-theme that a significant part of the participants are uncomfortable with the evaluation system. The lack of adequate security for online exams is also a major problem. When we look at the views on the sub-theme, exam security is one of the most important features that should be included in a good LMS, followed by having an exam system that allows different question types.

2.2. Theme 2: Benefits and Advantages

The second theme focuses on the benefits and advantages of learning management systems from the perspective of academics. When the answers given by the participants under the “Benefits and Advantages” theme were examined, it was seen that this theme was gathered under six sub-themes. The sub-themes of the theme are presented in Table 3.

Table 3. Sub-themes of “Benefits and Advantages” theme

Sub-Theme	A	B	C	D	E	F	G	H	I	n	%
User-friendly interface		√		√		√				3	33,3
Increased interaction	√			√	√					3	33,3
Evaluation			√	√						2	22,2
Rapid data sharing	√				√					2	22,2
Integration possibility					√					2	22,2
Continuous education									√	1	11,1

Three participants expressed their opinions on the sub-theme “User-friendly interface”. Some of these views are as follows:

“The simplicity of the user interface is an important advantage.” (B2, 1)

“Easy to use, user-friendly interface, easy to navigate the application and access to the lessons...” (D2, 1)

“As my experience in LMS usage increases, I discover new features of the application. Although I thought it was a complex system at first when I started using it, as I got used to the interface, I started to think that it was user-friendly. Its user-friendliness seems to be an advantage.” (F2, 1)

33.3% of the participants (three participants) expressed opinions that fall under the title of “increased interaction” under the theme of benefits and advantages:

“The most important advantage of the learning management system is that it does not compare with any problem in bringing students and teachers together in the same environment at a time when the whole world is teaching online during the pandemic process. With the help of camera and microphone, it brought together learners and teachers on the same platform with the least mistakes.” (A2, 2)

“I see it as an important benefit that it offers the opportunity to attend classes for a large class size of up to 200 students.” (E2, 2)

Two participants commented on the “evaluation” sub-theme, similar to the previous theme:

“The exam system, on the other hand, was advantageous in that it instantly turned into grades, if we did not take into account the terrible time loss in the preparation process.” (C2, 3)

“...we cannot ignore the fact that the platform offers solutions in exam management issues.” (D2, 3)

Again, it was seen that the opinions expressed by two of the participants were gathered under the sub-theme of “Rapid data sharing”:

“We have the ability to quickly share data on the computer” (A2, 4)

“...I can say as a benefit that it enables synchronous lessons with video and audio, screen plus document plus presentation plus video and similar sharing in the distance education process” (E2, 4)

When the opinions in the second theme are analyzed, it is seen that the sub-themes have approximately equal importance. Although at first glance it may seem like a contradictory answer to the first theme, the emphasis on the ease of use of the user interface in this theme also varies according to the point of evaluation. The fact that the ease of use mentioned in the first theme is related to education and training processes, while the ease of use in this theme is handled in terms of running the application and navigating through the menus in terms of general use, explains the presence of the same sub-theme in the two themes. This is also true for the “Evaluation” sub-theme under this theme. Participants also emphasized that the LMS used under the sub-theme of “increased interaction” provides student-teacher collaboration both synchronously and asynchronously. Therefore, when the opinions are evaluated as a whole, the features that should be included in an LMS include general ease of use, having a structure that encourages interaction and facilitating assessment processes.

2.3. Theme 3: Expectations and Solutions

The last theme to be given under the heading of findings is “Expectations and Solutions”. This theme, on the other hand, includes suggestions for solutions to the problems that academics have declared regarding learning management systems, while also examining the expectations about how a learning management system will be in the future. While there were 5 sub-themes under this theme, 14 different opinions were obtained from nine participants. The sub-themes of this theme are shown in Table 4.

Table 4. Sub-themes belonging to the theme of “expectations and solutions”

Sub-Theme	A	B	C	D	E	F	G	H	I	n	%
Interface and Interaction	√	√	√			√		√		5	55,6
Exam management				√			√		√	3	33,3
Monitoring and Reporting			√	√					√	3	33,3
Hardware and software infrastructure			√		√					2	22,2
Course content sharing				√						1	11,1

Five (55.6%) of the participants presented their opinions under the sub-theme of “Interface and Interaction”. Some of these views are presented below:

“A flexible, integrated and customizable software that will provide user satisfaction in line with the needs of the institution” (B3, 1)

“I can suggest that he should improve on reports - who watched the lectures, how many times he watched them, who downloaded them -” (D3, 1)

“My most important expectation from LMS may be that it allows for increased interaction.” (H3, 1)

Three of the participants drew attention to the forms and administration of the exams and created the sub-theme “Exam administration”:

“Making exams classic, assigning students in groups, requesting handwritten solutions to be uploaded to the system.” (G3, 2)

“I did not have a problem with any of the functions I mentioned in the learning management system platform. However, I believe that the exam function should definitely be improved. I recommend using another software as the exam platform.” (I3, 2)

Three participants mentioned the necessity of monitoring and reporting features of the learning management system:

“To increase the participation of students in the connections established within the learning management system for the meeting of the teacher and the learner, participation can be graded in the courses that include applications, and a certain percentage of students may be asked to attend the lesson according to the pandemic conditions” (C3, 3)

“I think it would be good for students to provide the attendance list – who enters and leaves the class in which minute, how long they are in the class, and how long they are active.” (D3, 3)

Examined the sub-themes and opinions under this theme, it was seen that solutions were presented mostly focused on the problems expressed in the two themes above. When the sub-themes are considered as a whole, we see that there are titles such as synchronous-asynchronous coming together and conducting education-teaching, which take place specifically in distance education. In the process of conducting education and training through LMS, it is possible to say that the participants need important data such as the duration of participation and being active in the course in the online environment in order to successfully provide classroom management.

3. Discussion and Conclusion

In this study, it has been tried to reveal the problems experienced by academicians regarding learning management systems, the benefits they see, their expectations from the system, and solutions to the problems. In terms of the structure of the questions in the semi-structured interview form, and as expected, contradictory questions such as problems and benefits were answered by referring to each other. In the theme of expectations and solutions, the views expressed in the theme of problems were focused on. A remarkable result of the study is that, according to participant views, the views on the problematic aspects of the learning management system are significantly higher than the views on the benefits of the learning management system, in other words, the negative aspects of the learning management system are significantly higher than the positive aspects. This result leads to the conclusion that academicians are generally not satisfied with the learning management system they currently use. This finding, which can be expressed in general terms regarding LMSs, also coincides with the findings of the study conducted by Embi et al. (2011). In the aforementioned study, Embi et al. (2011) gathered his findings under the titles of curriculum applied in the trainings given through LMS, lack of IT knowledge, workload of academicians, suspicious approach to e-learning, LMS usability problems.

According to the findings of the study and in terms of usability, a learning management system should be free from several problems from the perspective of academics. The most

important of these problems is that the virtual environment hosted by the learning management system offers the highest level of adaptation while simulating the education environment. To achieve this, the learning management system must have an effective and user-experience-based interface. According to academics, another important problem is the evaluation system. The evaluation system in education and training systems is a sub-system that shows how well the learning outcomes are met by the student. The problem-free assessment system, which is such an important component of the education and training process, will be the determining factor for the learning management system to do its job. This result is also addressed in this aspect in the study conducted by Khan et al. (2022), and in the suggestions section of the study, they stated that effective distance learning and the effect of this learning platform can be achieved by effective measurement of student performances. In addition, according to the results of the study conducted by Petrakova et al. (2022), an effective measurement and evaluation system in online learning environments increases the motivation of students and teachers in the learning environment. It is possible to say that all these results are compatible with the results of this study.

The inability to effectively control exam security and the limitations experienced while preparing exam questions seriously disrupt the evaluation process and make it problematic. Emelyanova and Voronina (2014), who researched learning management systems used in universities in Russia, revealed that learning management systems can mislead the instructors in the evaluation process, and a wrong picture can be obtained about the situation of students. Another important problem experienced is that the course contents are not permanent for a long time, and the instructors need to make an extra effort to make this content permanent. This is not only extra effort, but also means oblivion and unnecessary human intervention in a learning automation system such as a learning management system. With the study carried out by Chung et al. (2013), making announcements about course contents is an important feature that learning management systems should have.

In terms of the opinions expressed by the participants under the theme of benefits, the learning management system has a user-friendly interface. Users can use the system interface efficiently in situations such as loading course materials and managing the session during the course. Of course, in this efficiency, it can be said that the interface of the system contains features belonging to the field of human-computer interaction such as usability, learnability, and memorability. According to da Costa et al. (2020), interaction plays an important role in the effectiveness of learning management systems as it is directly related to students' learning methods and styles. Learning management systems carry real-life classroom environments to virtual environments. For this reason, trying to capture the interaction that exists in physical classroom environments is the main goal of learning management systems. For this purpose, academicians believe that the learning management systems they use to increase the interaction in their distance courses. The study by Kumar et al. (2011) also confirms this result. According to the study, learning management systems provide both synchronous and asynchronous discussion environments and are therefore very successful in increasing interaction. Another benefit, according to the participants, is the contribution of learning management systems to a faster assessment system. Especially in multiple-choice and short-answer exams, the fact that the evaluation and grading process does not take time even in very crowded classes is seen as an important benefit for academics.

As mentioned above, it is seen that the views on the theme of expectations and solutions mostly and naturally correspond to the views that fall under the theme of problems and are gathered around these views. Under the interface and interaction sub-theme, it is clear that the participants want the learning management system used to be personalized. It can be said that the necessity of shaping the interface according to the needs of the user to ensure satisfaction under the usability dimensions prepared the ground for this result. This result is also similar to the results of the study conducted by Almarashdeh (2016). In the study, it was revealed that the learning management systems should be designed according to the needs of the instructor and students.

Under the theme of problems, opinions on exam administration were found. In the theme of expectations and solutions, solutions to these problems were suggested by the academicians. The expectation from the evaluation system is to ensure security in the exams held in the physical environment and to provide the possibility of the variety of questions offered in the same exams in the virtual environment. Another important expectation from the learning management system is to integrate not only the grading and evaluation system but also a monitoring and reporting element into the system, where students' interest in the course can be seen. In this way, the instructor will be able to follow the performances of the students and include this performance in the evaluation process. In addition, the fact that these features are shown under the e-Leadership features of Akram and Muhammad Khan (2020) study titled "Exploring E-Leadership of Principals: Increasing School Effectiveness by Learning Management System" reveals the importance of learning and monitoring students for distance education management systems. In his study, Fritz (2011) emphasized that interaction in the assessment process allows both the student and the instructor to control and monitor academic activities and that students' participation in the course affects their learning experiences rather than a simple grading process. This situation will inevitably appear as a source of motivation that positively affects learning processes.

Among the limitations of the research, only one learning management system was be examined. At this point, it would be appropriate to examine different learning management systems used in different institutions for further research. In addition, although the participants of the research are academicians, a new study should also be done in terms of the views of students' on learning management systems. In addition, this study contains very general findings. The study should be detailed for specific areas of education such as teaching methods and techniques, evaluation, and feedback.

The following points should be considered within the scope of recommendations for practitioners:

- A highly usable learning management system interface
- An evaluation system that puts more emphasis on security and privacy
- An educational technology that will provide a more detailed transmission of course contents
- Interactive lectures
- A learning management system with the ability to monitor students' work
- High integration with other applications
- Providing faster and easier sharing of data such as lecture notes

References

- Akram, M., & Muhammad Khan, A. (2020). Exploring e-leadership of principals: Increasing school effectiveness by learning management system. *Journal of Education & Social Sciences*, 8(1), 15-30.
- Almarashdeh, I. (2016). Sharing instructors experience of learning management system: A technology perspective of user satisfaction in a distance learning course. *Computers in Human Behavior*, 63, 249-255.
- Altıparmak, M., Kurt, İ. D., & Kapıdere, M. (2011). E-öğrenme ve uzaktan eğitimde açık kaynak kodlu öğrenme yönetim sistemleri [Open source learning management systems in e-learning and distance education]. XI. *Akademik Bilişim Kongresi*, 4(5).

- Chung, C.-H., Pasquini, L. A., & Koh, C. E. (2013). Web-based learning management system considerations for higher education. *Learning and Performance Quarterly*, 1(4), 24-37.
- Coldeway, D.O. (1986). Learner characteristics and success. In I. Mugridge, D. Kaufman (Eds.), *Distance Education in Canada*, (pp. 81-87). London: Croom Helm.
- Çavuşoğlu, Ö. H. (2013). *Mimarlık Eğitim Programında Uzaktan Eğitim Yönetimi* [Unpublished master's thesis]. Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- da Costa, R. D., de Souza, G. F., de Castro, T. B., de Medeiros Valentim, R. A., & de Pinho Dias, A. (2020). Identification of learning styles in distance education through the interaction of the student with a learning management system. *IEEE Revista Iberoamericana de Tecnologías del Aprendizaje*, 15(3), 148-160.
- Embi, M. A. (2011). *E-learning in Malaysian higher education institutions: Status, trends, & challenges*. Putrajaya, Malaysia. Department of Higher Education Ministry of Higher Education.
- Emelyanova, N., & Voronina, E. (2014). Introducing a learning management system at a Russian university: Students' and teachers' perceptions. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 15(1), 272-289.
- Epping, R. (2010). Innovative use of Blackboard (R) to assess laboratory skills. *Journal of Learning Design*, 3(3), 32-36.
- Falvo, D. A., & Johnson, B. F. (2007). The use of learning management systems in the United States. *TechTrends*, 51(2), 40.
- Fritz, J. (2011). Classroom walls that talk: Using online course activity data of successful students to raise self-awareness of underperforming peers. *The Internet and Higher Education*, 14(2), 89-97.
- Gülbahar, Y. (2009). *E-öğrenme [E-learning]*. Pegem Akademi.
- Han, I., & Shin, W. S. (2016). The use of a mobile learning management system and academic achievement of online students. *Computers & Education*, 102, 79-89.
- İşman, A. (2008). *Uzaktan eğitim [Distance education]*. Pegem Akademi.
- Khan, B. S., Makhdom, F. N., & Jabeen, S. (2022). Study to Assess Students' Readiness for Online Learning at Higher Education Level. *Pakistan Journal of Social Sciences*, 42(2), 417-429.
- Kılınç, H. (2017). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi öğrenenlerinin Anadolium eKampüs öğrenme yönetim sistemine ilişkin görüşlerinin kuşaklar bağlamında incelenmesi [Examining the views of Anadolu University Open Education Faculty learners on Anadolium eCampus learning management system in the context of generations]. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 104-124.
- Kumar, S., Gankotiya, A. K., & Dutta, K. (2011). A comparative study of moodle with other e-learning systems. *2011 3rd International Conference on Electronics Computer Technology*.
- Eden M. Laquindanum. (2022). Effectiveness of Microsoft Teams: A Study of Perception among Tertiary Learners. *International Journal of Recent Research in Social Sciences and Humanities*, 9(2), 85-95. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6477320>
- Llamas-Nistal, M., Caeiro-Rodríguez, M., & Castro, M. (2010). Use of e-learning functionalities and standards: the Spanish case. *IEEE Transactions on Education*, 54(4), 540-549.

- Lonn, S., Teasley, S. D., & Krumm, A. E. (2011). Who needs to do what where?: Using learning management systems on residential vs. commuter campuses. *Computers & Education*, 56(3), 642-649.
- Naveh, G., Tubin, D., & Pliskin, N. (2010). Student LMS use and satisfaction in academic institutions: The organizational perspective. *The Internet and Higher Education*, 13(3), 127-133.
- Nurakun Kyzy, Z., Ismailova, R., & DüNDAR, H. (2018). Learning management system implementation: A case study in the Kyrgyz Republic. *Interactive Learning Environments*, 26(8), 1010-1022.
- Özonur, M., KAMIŞLI, H., Yelken, T. Y., & Tokmak, H. S. (2019). Uzaktan eğitim öğrencilerinin Enocta öğrenme yönetim sistemi hakkında görüşlerinin incelenmesi [Investigation of distance education students' opinions about Enocta learning management system]. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (50), 283-302.
- Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. Sage.
- Petrakova, E. A., Divina, T. V., & Beliakova, M. U. (2022). A system for evaluating student learning outcomes with a differentiated approach using the LMS moodle electronic educational platform. *AIP Conference Proceedings*.
- Saygılı, H., & Çetin, H. (2021). The Effects of Learning Management Systems (LMS) on Mathematics Achievement: A Meta-Analysis Study. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen Ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 15(2), 341-362. <https://doi.org/10.17522/balikesirnef.1026534>
- Seaman, J. E., Allen, I. E., & Seaman, J. (2018). *Grade increase: Tracking distance education in the United States*. Babson Survey Research Group.
- Sezer, C., & Korucu, A. T. (2019). Bilişim teknolojileri ve yazılım dersinde öğrenme yönetim sistemi kullanımının öğrenci akademik başarısına etkisi [The effect of learning management system usage on student academic achievement in information technologies and software course]. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5, 157-176.
- Stake, R. E. (1995). *The art of case study research*. Sage.
- Szabo, M. (2002). Cmi theory and practice: Historical roots of learning management systems. In *E-Learn: World Conference on E-Learning in Corporate, Government, Healthcare, and Higher Education* (pp. 929-936). Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).
- Tagoe, M. A., & Cole, Y. (2020). Using the Sakai Learning Management System to change the way Distance Education nursing students learn: are we getting it right? *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, 35(3), 201-221.
- Yapici, I. U., & Akbayin, H. (2012). The Effect of Blended Learning Model on High School Students' Biology Achievement and on Their Attitudes towards the Internet. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 11(2), 228-237.
- Yin, R. K. (2011). *Applications of case study research*. Sage.

Appendix

Interview Form

“Learning management systems are software that enables the management of learning activities. They provide functions such as presenting learning material, sharing and discussing the presented learning material, managing courses, taking assignments, taking exams, providing feedback on these assignments and exams, organizing learning materials, keeping student, teacher and system records, and receiving reports.” (Paulsen Flate Morten, Online Education Systems: Discussion and Definition of Terms, July 2002)

1. Which software do you use as a Learning Management System (LMS)?
2. What are your expectations from a LMS in addition to those listed in the definition above?
3. Which of the functions mentioned in the definition above can you say that your LMS fulfills?
4. What are the advantages of your LMS?
5. What are the disadvantages of your LMS?
6. What kind of problems have you experienced/are you experiencing with the functions that your LMS performs?
7. What solutions can you offer to these problems?
8. In general, what would you compare your LMS to? Why?

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Akdeniz Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih:01.03.2021

No: 95

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Thomas Hobbes ve Jean- Jacques Rousseau'da Doğa Durumu Düşüncesinin Karşılaştırılması

A Comparison of the Idea of State of Nature in Thomas Hobbes and Jean- Jacques Rousseau

Dr. Öğretim Üyesi Erman KAR¹

Öz

Siyaset felsefesinin en temel sorularından birisi doğa durumundan toplum sözleşmesine nasıl geçildiğidir. İnsanlığın neden bir yönetime, dolayısıyla bir yöneticiye, erke ihtiyaç duyduğu ve insanlığın doğa durumunda, doğanın bir parçası olarak hangi şartlarda yaşamlarını sürdürdüğü meselesi de bu ana sorunun birer parçası olarak tartışılmaktadır. Doğa durumu ve toplum sözleşmesi kavramlarının sistematik olarak ilk örneklerine Thomas Hobbes'ın *Leviathan*'ı ve J.J. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* adlı eserlerinde rastlıyoruz. Her iki düşünürde siyaset öğretilerini doğa durumu, toplum sözleşmesi, egemenlik gibi kavramsal çerçeveler üzerine kurmalarına ve söz konusu sorular üzerinde durmalarına rağmen farklı yönetim şekillerini savunmuşlardır. Bunun en temel sebebi şüphesiz ki doğa durumunda insanın temel işlevi, doğa durumu şartları ve bu şartların hangi gereksinimlerle bir yönetime, toplumsal bir sözleşmeye dönüştüğünün her iki düşünür açısından da farklılık göstermesidir.

Bu çalışmada, *Leviathan* ve *Toplum Sözleşmesi* adlı eserlerde doğa durumu şartlarının nasıl tanımlandığı ve bu şartların neden bir toplumsal kontratı gerektirdiği analiz edilecektir. Ardından ikincil önemli aşama olarak tanımlanan toplum sözleşmesinde, en ideal yönetim biçiminin hangisi olduğu incelenecektir. Bu bakımdan günümüz siyaset teorilerinde ideal yönetim biçiminin hangisi olması gerektiğine dair felsefi bir sorunun yanıtlanmasında doğa durumu kavramının önemi *physis ve nomos* ikiliği üzerinden ele alınacaktır. Bununla birlikte hem Hobbes hem de Rousseau'nun doğa durumu tasvirleri devletin varlık nedeninin ne olduğu sorusu ve doğal hak- doğa yasası kavramları üzerinden analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Doğa Durumu, Toplum Sözleşmesi, Siyaset Felsefesi, Doğal Hak, Doğa Yasası.
Makale Türü: Araştırma

Abstract

One of the most fundamental questions of political philosophy is how to transit from the state of nature to the social contract. Some other issues of why humanity needs a government, therefore a ruler and power, and under what conditions humanity lives as a part of nature, are also discussed as a part of this main question. The first systematic examples, which er ascertain, of the concepts of the state of nature and the social contract are Thomas Hobbes' *Leviathan* and J.J. Rousseau's work called *The Social Contract*. Although both thinkers built their political doctrines on conceptual frameworks such as the state of nature, social contract, sovereignty, and they emphasized these questions mentioned above, they advocated different forms of government. The main reason for this is undoubtedly that the basic functions and conditions of people in the state of nature and how these conditions turned into requirements of a government or a social contract differ in terms of both thinkers.

In this study, it will be analyzed how the conditions of the state of nature are defined in the works called *Leviathan* and the *Social Contract* and why these conditions require a government. Then, which is the most

¹Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Felsefe Bölümü, ermankar@karatekin.edu.tr

Alıntı İçin (to cite): Kar, Erman (2025). Thomas Hobbes ve Jean- Jacques Rousseau'da Doğa Durumu Düşüncesinin Karşılaştırılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 93-104.

ideal form of government in the social contract, which is defined as the secondary important stage, will be examined. In this respect, the importance of the concept of state of nature in answering a philosophical question about what should be the ideal form of government in today's political theories will be discussed through the duality of physis and nomos. In addition, both Hobbes and Rousseau's descriptions of the state of nature will be analyzed through the conceptual framework of natural right and natural law, through the question of what is the state's reason.

Keywords: State of nature, Social Contract, Political Philosophy, Right of Nature, Law of Nature.

Paper Type: Research

Giriş

Toplum Sözleşmesi ve Doğa Durumu kavramları modern siyaset felsefesinin en önemli iki kavramıdır. Klasik siyaset felsefesinin temsilcileri insanın doğası gereği politik bir varlık olmasından dolayı onun doğuştan toplumsal yaşamın içerisinde bulunduğunu iddia etmişlerdir. Örneğin, Aristoteles insanı sadece rasyonel bir varlık olarak tanımlamakla kalmaz aynı zamanda onu *zoon politikon*, yani sosyal bir varlık olarak tanımlar (Aristoteles, 2010, s.9). İnsanın doğası gereği siyasi bir varlık olması, onun doğuştan bir toplum içinde, toplumsal norm ve ilkeler ile yaşamaya elverişli olduğu anlamına da gelmektedir. Başka bir deyişle, insanın doğası gereği politik yaşam normlarına hazırlıklı olduğu iddiası, doğa durumu olarak tasvir edilen dönemi siyasetin ya da pozitif hukukun temsil ettiği normlar döneminin doğal bir parçası haline getirmektedir. Oysa Hobbes ve Rousseau, Aydınlanma düşünürleri olarak içinde buldukları toplumu kritize etmek, ideal yönetim biçimini belirlemek ve insani adaletsizliği, çözmek gibi gerekçelerle doğa durumundan toplum sözleşmesine nasıl geçildiği sorusunun peşine düşmüşlerdir. Günümüz yaşam şartları ve yönetim mekanizmaları gereğince, ideal yönetim biçiminin hangisi olması gerektiği sorunu bir yana; herhangi siyasi bir düzenin insan doğası için gerekli ve hatta zorunlu olduğu düşüncesi de doğa durumunu terk edip toplum sözleşmesine geçmenin gerekçelerini analiz etmeyi gerekli kılmaktadır.

Modern siyaset felsefesinin iki önemli düşünürü; Hobbes ve Rousseau'nun temel düşünceleri gereğince insanlık, doğa durumundan çıkmak *zorunda* kalmıştır. Siyasi bir erk ve yönetime geçme isteği Hobbes'a göre doğa durumunun acı ve şiddetle dolu olması, Rousseau'ya göre ise doğa durumunda aslında mutlu olan insanın mülkiyet anlayışı ile yeni bir düzen inşa etme girişimi siyasi bir yönetim biçimini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla genelde Aydınlanma düşünürleri spesifik anlamda ise Hobbes ve Rousseau için devlet ya da egemen yönetim neden var olmalıdır, bir sebeple var olmaları onları evrensel ve genel-geçer kılar mı soruları ile birlikte söz konusu bu ikili sistem tartışmaya açılır. Bu tartışma doğa durumunun ya da doğa tarafından sahip olunan doğal hakların (*physis*), sonradan herhangi bir sebepten dolayı ortaya çıkan, yapay, doğal olmayan yönetim sistemleri (*nomos*) ile bağlantısı üzerinden gerçekleşir. O halde temel sorun modern politik sistemlerin veya insanların bir arada bulunma sebeplerinin doğal dayanaklarını, toplumların belli birer kurallar bütünü içerisinde yönetilmelerinin doğal sebeplerini analiz etmektir. Yalnızca böyle bir analiz ile egemen yönetim biçimi neden var olmalıdır ve dolayısıyla ideal yönetim biçimi hangisi olmalıdır gibi soruların yanıtlanması sağlanabilir.

Doğa durumu insanın diğer canlılardan farklı olmaksızın *physis*'in bir parçası olarak yaşamını sürdürmesi, kendisine verilen doğal haklara sahip bir varlık olarak ilkel ya da yalın bir yaşam sürmesi anlamına gelmektedir. Bu doğal haklar; eşitlik, özgürlük ve yaşam hakkı olarak sıralanabilir. İnsana doğal bir varlık olması bakımından, doğa tarafından bahsedildiği öngörülen

bu haklar sonsuza kadar aynı saflıkta ve aynı garanti altında kalmamıştır. Zamanla insanlık bir arada yaşamaya başlayarak eşitlik ve özgürlüğünü yitirmek ve daha da önemlisi yaşam hakkını kaybetmek gibi tehlikeler ile karşı karşıya kalmıştır. Söz gelişi bu tarihsel süreç insanı bir *nomos*, normlar ve kurallar bütünlüğü içinde yaşamaya iten, bir anlamda onu zorunlu kılan bir anlaşmayı ortaya çıkarır. Bu anlaşma toplum sözleşmesi olarak tanımlanabilir. Bütün bu tarihsel süreç, gerekçeleri ne olursa olsun, modern siyaset felsefecileri tarafından *physis'ten nomos'a* geçiş ya da doğa durumundan toplum sözleşmesine geçiş olarak ifade edilmiştir (Kılıç, 2003, s. 97).

Hobbes ve Rousseau'nun bu iki kavram üzerinden toplumsal bir düzen içerisinde yaşamının temel nedenlerinin analiz edilmesi bu çalışmanın amaçlarından birisidir. İnsanın doğası gereği bir arada yaşamak istemesi ve aynı zamanda Aristotelesçi bir tanımlama ile de iddia edilecek olursa insanın sadece rasyonel bir varlık olmaması bu düzeni elzem kılmaktadır. İnsan bütün bunların yanında doğası gereği ahlaki eylemlerde bulunan ve diğerleriyle bir arada yaşamayı arzulayan bir varlıktır. Doğa durumunun şartları ne olursa olsun insan toplumsal doğası gereğince bir arada yaşamak ister.

Tüm bu kavramsal çerçeve ile birlikte, bu çalışmanın amacı Hobbes ve Rousseau'nun siyaset öğretilerini temel alarak doğa durumu ve toplum sözleşmesi kavramlarını karşılaştırmaktır. Bu karşılaştırmanın temel iddiası ise insanın doğası gereği hayvandan farksız olmayacak şekilde, doğal yaşama uyumlu olduğunu söyleyen *septik* öğretiyi yanlışlamak olacaktır. Bu öğreti bakımından siyaset yaşamı yapay bir oluşum olmaktan öteye varamaz. Toplum sözleşmesi oluşumunun Hobbes ve Rousseau'daki kullanımı, siyaset yaşamının insan için ne denli gerekli olduğu vurgusu üzerinden karşılaştırılıp analiz edilecektir.

1. Doğa Durumu Nedir?

İnsanın doğası gereği toplumsal bir varlık olmasına eleştirel bir bakış olarak ortaya çıkan yaklaşımların bir gereği olarak, doğa durumu tasarısı ortaya çıkarma ve bu tasarı gereğince insanın doğal haklarının analiz edilmesi çabası aydınlanma filozoflarının üzerinde sıklıkla durdukları bir meseledir. Bu konunun bir taraftan siyaset bilimcileri ve düşünürleri tarafından önem arz etmesinin en temel sebeplerinden birisi de söz konusu dönemde insan haklarının neliği ve çerçevesinin yeniden incelenmesidir. 17. Yüzyıldan hemen önce ve hatta Rönesans ile birlikte insan rasyonel ve toplumsal bir varlık olarak tanımlanmaya başlanmış ve insanı diğer canlılardan ayrı kılan bazı doğal hakları olduğunun üzerinde durulmuştur. Evrenin ve doğanın temel ilkelerinin açıklanmasında matematik ve fizik bilimlerinin üstün başarıları ve evrenin ortak bir yasa ile açıklanabilirliğine olan güven, insanın toplumsal bir varlık olması bakımından siyasi ilkelerin temel meselelerini belirlemiş ve hatta yönlendirmiştir. Tıpkı Newton'un evrenin temel hareket ilkesini tek bir yasa ile açıklamada gösterdiği göz kamaştırıcı ve etkileyici başarıda olduğu gibi, insan ve insanın politik olma durumu ve insan haklarının belirlenmesi de benzer bir yöntem ile, *bilimsel yöntem* ile neredeyse bütün Aydınlanma düşünürleri tarafından ele alınmıştır. Thomas Hobbes ve Rousseau bu temel sorun çerçevesinde, insan haklarının ve insanın içinde bulunduğu toplumsal oluşum içerisinde haklarının belirlenmesinin en kritik yolunun ancak insan doğasına yönelmek olduğunu iddia ederler. O halde bir doğa durumu tasviri ortaya çıkarmak, ideal yönetim biçimi, ideal anayasa ve insan haklarının en ideal formuna ulaşması için nelerin gerekli olduğunu görebilmek adına bir gereklilik olmaktadır.

Hem Hobbes hem de Rousseau bu gereklilik konusunda birleşirler. Yönetim biçimlerinden hangisinin yaşadıkları zaman için ideal olacağına karar vermeden ya da bu yönetim biçimini kritize etmeden önce insanın neden bir yönetime ihtiyaç duyduğu sorusu yanıtlanmalıdır. Dolayısıyla doğal bir varlık olarak insanın doğadan, doğuştan getirdiği hakların neler olduğunu

saptamak gerekmektedir. Mutlu ve güven içinde yaşamayı arzulayan insanın² doğal haklarının korunmasının garantisini verecek dolayısıyla doğal hakları güvence altına en etkili şekilde alabilecek olan yönetim biçimi ideal yönetim biçimi olarak işaret edilecektir.

Peki doğal olanın incelenmesi, doğadan gelenin sonradan ortaya çıkarılan, yaratılan bir yaşam düzeninde de korunması neden bu derece önemlidir? Kısacası bu soru şöyle de sorulabilir: doğal hukuk ve doğal hakların temel kriterler olduğu doğa durumu tasvirlerinin, modern düşüncede korunması ve sürdürülmesi gereken şeyler olmasının altında yatan temel sebep nedir? Öncelikle belirtilmelidir ki doğadan gelenin öncelikli ilan edilmesi aydınlanma düşüncesine özgü veya bu düşünceye ait bir iddia değildir. Her ne kadar doğadan gelenin, doğal hakların ve yasanın, ne olduğuna dair tartışmalar 17. ve 18. yüzyılda aydınlanma düşünürleri tarafından sıklıkla üzerinde durulsa da, bu tartışmaların Eskiçağa, özellikle Sofistlere kadar gittiği söylenebilir (Kılıç, 2003, s. 99). Sofistler bilgi, varlık ve siyaset gibi temel meseleler karşısında, evrensel-genel olanın bilinmeyeceği, var olamayacağı ya da ortaya çıkarılamayacağı düşüncesiyle şüpheci-rölativist yaklaşımın felsefe tarihindeki ilk temsilcileri olarak işaret edilirler. Bu tavır insan tarafından ortaya çıkan her şeyin yapay olduğu ve genel geçer olabilmesinin mümkün olmadığı ilkesini de desteklerken, evrensel olanın sadece doğal olan ile mümkün olabileceği iddiasını da beraberinde getirir. (Her ne kadar bu evrensel olan şey Gorgias tarafından var olsa bile bilinmeyen, bilinse bile aktarılamayan şey olarak tarif edilse bile!). Oysa “doğadan gelen şey doğadan geldiği için değişmez, evrensel bir şey olmak durumundadır.” Sofistlere göre, her yerde ve her zamanda geçerli olabilecek olan yasalar, ancak “doğa tarafından konulmuş yasalar” olabilir (Kılıç, 2003, s. 99).

Kısacası 17 ve 18. Yüzyıl düşünürlerinin Sofistlerin mirası olan düşünce ekseninde yeni bir tartışma başlattığı ve bu tartışmanın temel ilkesinin ancak doğal olan ve doğadan gelen şeylerin kalıcı olduğu düşüncesi olduğu söylenebilir. Eşitlik ve özgürlük gibi insanın en temel hakları olarak tanımlanan hakların doğadan geldiği, devredilmez ve değişmez haklar olduğu gerçeği ile ancak güncel ya da modern siyasi yönetim biçimlerinin yeterliliği, ideal olup olmadıkları tartışılabilir. Hobbes ve Rousseau'un birleştiği tek ortak nokta budur. Her ikisi de birbirinde ayrı ilkelere ve formlara dayalı doğa durumu tasvir etmektedirler ve bu durumdan hareketle insanın neden bir yönetim biçimine ihtiyaç olabileceği sorusuna yanıt aramaktadırlar.

1.1. Hobbes ve Doğa Durumu Tasviri

Thomas Hobbes 16. Yüzyıl sonlarında İngiltere'de dünyaya gelmiştir. Bu yüzyılın felsefe tarihi açısından önemi hem Descartes rasyonalizminin yeni bir paradigma ve insan öğretisi olarak ortaya çıkmış olması hem de Rönesans'ın yeni bir toplum öğretisi olmaya başlamasıdır. Bu bakımdan her iki etken de Hobbes'un öğretisini etkilemiş ve şekillendirmiştir diyebiliriz. Bununla birlikte onun felsefi öğretisi kendi yaşamı ile de kaçınılmaz bir şekilde şekillenmiştir. İngiliz aristokrasine mensup, hümanist kriterler ile belirlenmiş eğitim sisteminin bir sonucu olarak ortaya çıkardığı düşünce şekillenmiştir (Gökberk, 2019, s. 319). Yine aynı zamanda siyasetin artık aşkın bir gücün ya da tanrının sorgulanamaz iradesinin gölgesinde gerçekleşen ve bu gölgenin kudreti doğrultusunda belirlenen ilkeler bütünü olarak tanımlanmamaktadır. Siyasi ilkeler ve normlar insan ve doğa merkezi bir zihniyetin çerçevesinde biçimlenmektedir. Bu yeni biçimlenme Hobbes tarafından insanın neden bir siyasi örgütlenmeye ihtiyaç duyduğu, onu doğal bir varoluştan

² Aristoteles *Nikomakhos'a Etik* adlı yapıtının girişinde şöyle yazar: “Her sanat ve araştırmanın, aynı şekilde her eylem ve tercihin de bir iyiyi arzuladığı düşünülür. Bu nedenle iyiyi her şeyin arzuladığı şey diye yerinde dile getirdiler” (Aristoteles, 2009 , s. 10). Dolayısıyla doğası gereği insan da iyi arzular ve insanın arzuladığı bu iyi mutluluk (*eudaimonia*) olarak tanımlanır. İyi yaşam ve iyi olmak insan için arzulanan bir şeydir ve bu durum Aristoteles tarafından *eudaimonia* ile birlikte ele alınır. Elbette söz konusu kavram gelip geçici mutluluk olarak tanımlanmaz, ancak insan doğası gereği diğer insanlarla bir arada yaşayan bir varlık olarak *eudaimonia*'ya uygun bir yaşamı arzular ve onun peşinde koşar (Aristoteles, 2009 , s. 12).

kültürel ve siyasi bir var oluşa götüren gereksinimlerin neler olduğunun sorgulanmasını ortaya çıkarmıştır. Temel sorunun natüralist bir yöntem ile irdelenmesi ve bu temel sorunun önemi Gökberk tarafından şöyle ifade edilir: Galileo Fizikte, Kopernikus astronomide ne yaptıysa Hobbes Siyaset felsefesinde onu yapmıştır. Devleti ve Ahlak felsefesini naturalist bir temele dayandırmasıyla 19. yüzyılda Darwin'in kendi sistemini oluşturmasına yardımcı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Gökberk, 2019, s. 322).

Hobbes'un doğa durumu tasavvurunun ilk ilkesi bütün insanların doğaları gereği eşit olmasıdır. Bu eşitlik durumu dışında doğa durumunda insan için herhangi bir tanımlama getirmek mümkün değildir. İnsan, Aristoteles'in iddia ettiği gibi, doğası gereği ne sosyal bir hayvandır ne de doğası gereği, doğuştan evreni merak eden ve bilmek isteyen bir varlıktır (Aristoteles, *Metafizik*, 1996, s. 75). İnsanın doğa durumundaki durumu sadece dünyaya gelmesi, canlı olması ve yaşam hakkına sahip olması bakımından eşit olduğunun ifade edilmesiyle tanımlanabilir.

“İnsanlar doğuştan eşittir. Doğa insanları, bedensel, zihinsel yetenekleri bakımından öyle eşit yaratmıştır ki, bazen bir başkasına göre bedence çok daha güçlü veya daha çabuk düşünebilen birisi bulunsa bile, her şey göz önüne alındığında iki insan arasındaki fark, bunlardan birinin diğerinde bulunmayan bir üstünlüğe sahip olduğunu iddia etmesine yetecek kadar fazla değildir. Çünkü, bedensel güçler bakımından, en zayıf olan kişi, ya gizli bir düzenle ya da kendisi ile aynı tehlike altında olan başkalarıyla birleşerek, en güçlü kişiyi öldürmeye yetecek kadar güçlüdür” (Hobbes, 1992, s. 92).

İnsanın doğa durumundaki bu eşitliği güvensizlik meydana getirir. Çünkü herhangi başka bir sebeple değil sadece ve sadece yaşam hakkına sahip olması bakımından eşit olan insanın, ulaşmak ve erişmek istediği, onu hayatta kılacak olan bütün hedefleri de eşittir. Doğa durumu insanının doğuştan getirmiş olduğu bu eşitlik o insanın ulaşmak istediği hedefler içinde geçerlidir. Bütün insanlar doğada elde etmek istediği şeyler bakımından da eşittir. Söz konusu doğa durumu insanının fiziksel olarak birbirine eşitlenme imkânı insanın o durumda amaçlarına ulaşma umudunun da eşitlenmesini ortaya çıkarır (Hobbes, 1992, s. 93). Doğanın insana verdiği, ya da insanın doğasından gelen bu eşitlik Hobbes için tehlikelidir. Bu noktada şu soruyu sormak yerinde olacaktır: Herkesin doğası gereği eşit olması ve hatta amaçlarına ulaşma umudunun dahi eşit olması neden tehlikelidir? Hobbes'a göre doğa durumundaki insan kendi canını korumak ve bencilce hareket etmek konusunda da eşittir. Doğa tarafından bahsedilen bu eşitliğin herhangi bir sınırı veya tedbiri söz konusu değildir. Doğanın sağladığı bu eşitlik insana eylem ve hareketlerinde özgürlüğü de sağlar. Haliyle insanın doğası gereği bencilce davranması için herhangi bir engel söz konusu olmadığı gibi, bu bencillik en az onun eşitliği kadar doğal bir özelliğidir.

O halde doğa durumu eşitliği, eşitlik ise güvensizliği doğurur (Hobbes, 1992, s. 93). Yeteneklerin eşit olması ulaşmak istenen amacı da eşit kılar. İki eşit insanın aynı şeyi istemesi, arzulanması gayet doğaldır. Ve bu doğal durum iki eşit arasında savaşa sebep olur. Söz konusu durum iki eşitin aynı şeye ulaşmak uğruna birbirini yok etmesiyle, yok etmeyi göze alarak savaşmasıyla sonuçlanacaktır. Doğası gereği eşit olan insanın her daim şiddet, güvensizlik ve ölüm korkusuyla var olma mücadelesi vermesine, hayatta kalma çabası içinde olması gerçeği söz konusudur. Bütün bunun en temel sebebi eşitlerin birbiri ile rekabet içinde olmasıdır. Hobbes'a göre doğa insanı üç temel sebepten dolayı savaşa, bu savaşın temelinde var olan rekabete maruz kalmaktadır. Rekabet, güvensizlik, şan ve şeref sahibi olma arzusu. İlk sebep başka birisinin sahip olduğu şeye göz koyma ve bu bakımdan onunda savaş haline girmesine sebep olur. İkinci sebep, kendi sahip olduklarını koruma içgüdüleriyle ortaya çıkmaktadır. Doğa insanı başkasının malına ya da canına göz koymasa dahi, başka bir doğa insanı tarafından malına ve canına göz koyulmasının garantisi yoktur. Dolayısıyla onları korumakla yükümlüdür. Üçüncü sebep ise

içinde bulunduğu çevrenin ve yaşadığı toplumun lideri olma, öne çıkma ve zayıf gördüğünü ezme içgüdüsünden kaynaklanmaktadır.

O halde insanın doğa durumundaki bu hali, güvensiz ve her daim tehlike altında yaşama durumu, herkesin herkesle savaş içinde olma halini ortaya çıkarır. Söz konusu rekabet durumu ve doğal olarak insanın kendi hayatını koruma içgüdüğü, aynı zamanda doğal haklarından birisi olan özgürlük ilkesi de herkese karşı savaş halini ortaya çıkarır. Her bir doğa insanı başkasının malına ve canına karşı göz koymak ve onu elde etmek için mücadele etmek, savaşmak gibi konularda da eşit ve özgürdür. Herkesin herkesle kavga halinde olduğu bir durumda çalışmaya da yer yoktur. Çünkü çalışmanın karşılığının ne olduğu belli değildir. Doğa insanı her an yaşama hakkını kaybetme korkusuyla toprak işletme ya da üretime kalkışmaz, kalkışsa dahi bunun bir anlamı yoktur. Var olan yegâne duygu ölüm korkusudur, çünkü bu duyguyu durmaksızın pompalayan bir şiddet vardır. Nihayetinde doğa durumunun sonsuza dek sürmesi mümkün değildir. Doğa durumu insanı sürekli yalnız kalmaya iten, yoksul bir yaşama mahkûm eden, kısa bir ömre sahip olmasına sebep veren bir yaşam olmak durumundadır. Devlet olmadıkça, herkes herkese karşı daima savaş halindedir. Buradan da şu açıkça görünür ki, insanlar hepsini birden korku altında tutacak genel bir güç olmadan yaşadıkları vakit, savaş denilen o durumun içindedirler ve bu savaş herkesin herkese karşı savaştır (Hobbes, 1992, s. 94).

Öte yandan bu savaşta adalete aykırı hiçbir şey de yoktur. Doğa durumunun doğal hakkı; *herkesin eşit olma ve bu eşitlik gereğince sahip olduğu yaşama* hakkıdır. Bu hakkı korumak için her şey ve dahi savaş mubahtır. Savaş durumunun gerekliliği doğrultusunda bir başkasının yaşam hakkını elinden almak herhangi bir doğal hukuk ilkesi gereğince yanlış kabul edilemez. Çünkü doğa durumunun temelinde var olan doğal hak ve bu hakkın koruma altına alındığı doğal hukuk gereğince doğru ve yanlış gibi kavramlar anlamsızdır. Aynı şekilde adalet duygusu doğa insanının sahip olacağı bir duygu olamaz, adalet belli kural ve normlar altında aynı toprak parçası üzerinde yaşayan insanların duygusudur. Bütün bunlara rağmen Hobbes'a göre doğa insanı yine de barıştan yana olmak durumundadır. Her daim karşı karşıya kaldığı tehlike durumu, şiddet ve savaş hali insana rahat ve güvenli yaşama sahip olmanın ne derece önemli olduğunu da hatırlatmaktadır. O halde savaşa ve yok etmeye bencilliği ve doğal güdülerini tarafından hazır olan insan, barışı aramaya da yine aynı sebeplerden dolayı açık olmalıdır. Hobbes bu durumu şöyle özetler: İnsanları barışa yönelten duygular şunlardır: ölüm korkusu, rahat bir yaşam için gerekli şeyleri elde etme arzusu ve çalışarak onları elde etme umudu. Akıl, insanların üzerinde anlaşabilecekleri uygun barış şartlarını gösterir. Bu şartlar doğa yasaları olarak da tanımlanır (Hobbes, 1992, s. 96).

Doğal hak, doğası gereği eşit olan insanın bu eşitliği doğrultusunda yaşamını koruma adına dilediğini yapabilme durumunda ortaya çıkan özgürlüğüdür. Doğa durumundaki insan hayatını korumak adına dilediğini yapabilme hakkına sahiptir. Hayatta kalma dürtüsü ile yapılan her eylem onun doğal hakkıdır. Yaşama hakkı da doğal hakların en yücesidir (Hobbes, 1992, s. 96). O halde doğal hak gereğince, insanın kendi hayatını en iyi şekilde korumaya yönelik aklın emirleri ve ilkeleri ile ortaya koymuş olduğu kurallar, doğa yasası olarak ifade edilmektedir. Kısacası, doğa insanının doğal olarak sahip olduğu özgürlük ilkesi doğrultusunda yapmak veya yapmamak ikiliğinden birini tespit etmesine yardımcı olan, doğal hakların korunmasını emreden yasalar doğa yasası olarak tanımlanır.

Daha önce de belirtildiği gibi ilk doğa yasası barışı aramak ve barışı arulamaktır. Hobbes'ın tam bu noktada henüz toplumsal bir kontrat imzalamasının gerekliliğini gözler önüne sermeden, insanı akıl sahibi ve aklını etkin bir şekilde kullanan bir varlık olarak görmesi anlaşılması kolay bir analiz değildir. Aynı eleştiri Rousseau tarafından da ortaya atılacak ve Hobbes'ın tasvir ettiği doğa insanının aslında çağdaş insan olduğu ortaya atılacaktır. Çünkü Hobbes'a göre herkes onu elde etme umudu olduğu sürece barışı sağlamak için çalışmalıdır. Barışı elde etme ve onu arama çabası ise insanın doğası gereği bencil ve birbirinin kurdu

olmasının yanında rasyonel yapısına göre davranmasını gerektirir. Bu durum bütün problem ya da doğa durumu tasvirini daha en başka vurgulanan klasik siyaset öğretilerinin insanın doğası gereği bir arada yaşamayı arzulamasına geri götürür.

Herkesin herkesle savaş halinde olma durumunu sonlandırmanın toplum sözleşmesine geçmeden hemen önce son bulmasının tek bir sebebi vardır: Doğal yasaya uygun yaşamaya kalkışmak. Barışı aramayı, akli bir emir olarak uygulamak isteyen insan ikinci olarak ve barış durumuna kavuşabilmek arzusu ile her şeyi yapabilmek özgürlüğünü bir kenara bırakmalı ve sınırlı bir özgürlük ile yetinebilmelidir. Çünkü herkesin her dilediğini yapma durumu savaş durumunun sonunu asla getirmez. O halde barışı aramak ve sınırlı özgürlük olarak ifade edilen iki temel doğa yasası mevcuttur. Sınırlı özgürlük ancak doğal hakların bazılarında feragat etmekle mümkündür. Peki neden doğa insanı sınırsız özgürlüklerden feragat etmek istesin ki? Bunun sebebi Hobbes tarafından insanın her şeye rağmen yaşamaya (dolayısıyla barışa) ihtiyaç duyması olarak ifade edilmektedir. Doğal haklardan feragat etmek, karşı tarafın saldırmasını kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramaz. Örneğin başkasının malına göz koymama (arzuladığım barış için eylemlerimi kontrol etmem), bir başkasının o mallara göz koymasını engellemek için yeterli değildir. Bireysel bir doğa insanı olarak ben'in bir başkasının da öteki olarak kendi haklarından feragat etmesini gerektirmez. O halde haklarımın belli bir güvence altına alınması onlardan feragat etmemle tam anlamıyla mümkün olmayacaktır. Haklarımın güvence altına alınması ancak onu koruyacak bir güce devretmekle mümkün olacaktır.

Doğa durumunun temelinde var olan şiddet ve güvensizlik ortamı, doğa insanının karakteristiği olan bencillik ve başkasının kurdu olma emeli, doğal hukuk tarafından sonlanan ya da kontrol altına alınan duygular-durumlar değildir. Çünkü zaten bu yasa insanın ondan cayma hakkını da barındırır (Hobbes, 1992, s. 127). O halde savaş bu yasalar ile sonlanamaz. Doğa yasalarına rağmen (bu yasaya uymak istenildiğinde ve hatta güvenlik içinde uyulması mümkün olduğunda dahi) kurulu bir iktidar yoksa ve hatta var olan iktidar yeterince büyük ve güçlü değilse herkes yine kendini korumak için kendi gücü ve kurnazlığına dayanacak ve bunu meşru olarak yapabilecektir (Hobbes, 1992, s. 127). O halde kalıcı huzur ve barış ortamı ancak ve ancak bu hakları devredebileceği bir güç, erk ya da normlar bütünü ile mümkün olacaktır. Bu erkin sahip olacağı temel özellikler tartışılmadan önce Rousseau'nun yalın, doğa insanı analiz edilmelidir.

1.2. Rousseau ve Doğal-Yalın İnsan

Rousseau da Hobbes'un amacına benzer amaçlar taşıyan analiziyle doğa durumundaki insanı yalın, korunmasız ve doğa içerisinde ancak doğanın bütün unsurlarından izole olmuş bir şekilde resmetmektedir. Hobbes ile ortak noktası, doğa durumu analizinin kendi zamanlarının toplumsal krizini çözmek ve insani adaletsizliğin önüne geçebilmek için bir gereklilik olarak görmesidir. Bununla birlikte Rousseau da klasik filozofların özellikle de Aristoteles'in insan tanımına karşı çıkarak, insanın doğası gereği politik bir canlı olmadığını aksine insanı politik kılan temel ilkelerin doğal yaşamın bir çıkmaz haline gelmesini sağlayan zorunluluklar olduğunu ifade eder.

1712 yılında dünyaya gelen ve aydınlanma düşünürü olarak tanımlanan Rousseau çalışmalarını aydınlanma felsefesi eleştirisi üzerine kurgular. Aydınlanma çağının en temel ilkesi olan, evreni ve insanın en temel özelliği olarak tanımlanan rasyonellik kriterine karşı çıkar. Ona göre insanı insan kılan temel özellik duygularıdır. Bilimsel ve endüstriyel ilerlemenin, dolayısıyla insanı ve evreni yalnızca akılsal temelde anlama çabasının beyhude olduğunu, aklın ve rasyonelitenin insanı özgür kılmak yerine materyalist bir evrene hapsedeceğini iddia eden Rousseau'yu ve öğretisini anlamak için bu iddiası önem arz etmektedir. Bu acıdan çağının en önemli gelişmesi olan bilimsel devrime ve bununla ilişkili olan materyalist yaklaşıma da meydan okumaktadır. Aklın ilerleme ve özgürlüğe varacağı biçimindeki iyimser anlayışın yanlış bir yöne

yöneltildiğini ifade ederken, insanın şartlarında meydana gelen değişimin ilerleme veya gelişmeyle aynı anlama gelmeyeceği uyarısında bulunur.

Doğa durumu insanını analiz etmek, doğa durumunun temel şartlarını tasvir etmeye çalışmak Rousseau için özellikle insani adaletsizliğin kökenini ortaya çıkarmak açısından önem arz eder. Bir taraftan Hobbes ve Locke gibi sözleşme düşünürlerinin doğa durumu tasvirine yönelttiği eleştiriler sebebiyle, öte yandan ise aydınlanma döneminin akıl temelli ilerlemeci yaklaşımını ele alış tarzıyla Rousseau'nun doğa durumu öğretisi eleştirel öğretiyi ya da realist yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. Çünkü ona göre söz konusu düşünürler doğa insanını tanımlamaya çalışırken aslında kendi zamane insanının tasvirini yapmıştır. Rousseau şöyle yazar: "Toplumun temellerini incelemiş olan filozoflar hep uygarlık öncesi tabiat haline kadar gitmek gerektiğini duymuş, ama hiçbiri oraya ulaşamamıştır. Onlar ihtiyaç, aç gözlülük, baskı, istek ve gururdan aralıksız söz ederken, toplumda edinmiş oldukları fikirleri uygarlık öncesi tabiat haline aktarmışlardır: Vahşet halindeki insandan söz açmışlar fakat uygar insanı anlatmışlardır" (Rousseau, 2004, s. 86).

Doğa durumundaki insan henüz sosyalleşmemiştir, aile kurumu ile henüz tanışmamış, sanat ve felsefeyi dolayısıyla dili keşfedememiş toplumsal bütün ilkelerden uzaktır. Diğer insanlarla bir araya gelmesinin tek bir nedeni kendi neslini devam ettirme içgüdüdür. Söz konusu çağdaş, gelişmiş toplum öğelerini keşfetmemesinin ya da henüz onlara ihtiyaç duymamasının temel nedeni onları aktaracak bir nesle, aile, kabile ya da akraba yaşamına sahip olmaması, yalnız- yapayalnız olmasıdır. O halde doğa durumunda insan henüz diğer doğal canlılardan farksız ve üstün bir yaşama sahip değildir. Hobbes, doğa tasvirinde insanın kendisini korumak ve doğaya veya diğer insanlara karşı bir savunma halinde olmak zorunda olduğunu belirtir. Bu durum insanı mutsuz kılan bir etkidir. Oysa Rousseau'nun doğa insanı *yalnız ama mutlu* olarak tasvir edilebilir. İnsanın mutlu olmasının sebebi yalnız olmasıdır. Henüz duygusal bağ kurmadığı, duygusal bağ kuracağı herhangi bir iletişim yöntemini de keşfetmediği için mutsuz olmasına sebep olacak bir şey de yoktur. Bu bakımdan Hobbes'un iddia ettiği gibi korkak, mutsuz ve saldırgan değildir.³ Birbirine zarar vermez çünkü birbirlerine karşı iyi veya kötü olmalarını gerektiren bir duygu mekanizmasına sahip değildirler.

Gerçek ihtiyaçlarından başka bir ihtiyaç duymuyor, görülmesinin ilgi çekici olacağını sandığı şeylerden başkasına bakmıyor, zekâsı da gururdan fazla ilerlemiyordu. Tesadüfen bir keşif yaparsa kendi çocuklarını bile tanımadığına göre, bu keşfi başkalarına daha da az ulaştırabilirdi. Her sanat, onu bulanla birlikte yok oluyordu. Eğitim ve ilerleme yoktu; kuşaklar boş yere çoğalıyordu; her kuşak hep aynı yerden hareket ettiği için yüzyıllar hep ilk çağların kabalığı ve yontulmamışlığı ile akıp gidiyordu; insan türü artık ihtiyarlamıştı ama insan, hep çocuk kalmıştı (Rousseau, 2004, s. 125).

O halde kısacası insan doğal halinde, akıl temelinde eylemde bulunan bir varlık olmayıp, daha ziyade iç güdülerini ve duyguları ile hareket eden bir varlıktır. Ancak zaman içerisinde insanın akli melekeleri gelişmiştir; birbiriyle kurduğu ilişkiler içgüdüsel temeller dışında akli ilkelerle ancak zamanla gelişmiştir. Ancak bu gelişme insanın masumiyetini kaybetmesi, doğallığını

³ İnsanın doğa durumunda "yaşamayı için gerekli olan her şeye, içgüdüselinde sahiptir." Bu yüzden, insan doğayla birleşip, "doğal" bir biçimde, yani kendi çıkarından ve maddi kaygılarından uzak, özgür olarak yaşayabilir. Rousseau bu durumdaki insanı, hisseden, yaşayan, tüm korku ve kaygılarından uzak bir varlık diye görür. Doğa durumundaki insan, henüz "kendi eseri olan dertlerden" uzak durabildiği için rahat bir durumdadır. İnsan(lar) Hobbes'un varsaydığı gibi açgözlü, bencil olsaydı, doğa durumunda eşit olmayan bir durumda olurlardı. Oysa Rousseau'ya göre doğa yasası eşitsizliğe izin vermez. Doğa durumunun tersine, insan "toplumda yaşamak için gerekli olanlara ise ancak işlenmiş bir akılda sahip olabilir." (Kılıç, 2003)

yitirmesi ve yozlaşması uğurunda olmuştur. Rousseau (1990, s. 88), doğal halde bulunan insanın tanımını şu şekilde yapmaktadır: “Onu bir meşe ağacında karnını doyuran, ilk rastladığı derede susuzluğunu gideren, kendisine yemeğini sağlamış olan aynı ağacın dibinde yatağını bulmuş görüyorum.”

İnsanın bu *duygu dolu* doğa durumunda iki temel doğal yasası mevcuttur. Kendini koruması ve kendine olan sevgisi sebebiyle merhamet etmeyi öğrenmesidir. İnsan etrafında gördüğü insanların yok olmasına veya acı çekmesine kaygıyla bakar. Kendisini seven, koruyan ve bu doğrultuda başkasına merhamet etmeyi öğrenen insan barışın hüküm sürdüğü bir doğa durumu içerisinde. Bununla birlikte bu içgüdüsel doğal haklara özgürlükte eklenmelidir. İnsan özgürce seçim yapma ve seçimleri doğrultusunda karar verme haklarına da sahiptir. Hem harar verme hem de özgürlük insanı diğer canlılardan ayırt eden bir özelliğini de ortaya çıkarır: kendini geliştirebilme imkânı. Bu imkânı gerçekleştirebilmesinin ilk adımı, bir arada yalamak yani aile kurumunu keşfetmesidir. Neslinin devamını sağlamak için cinsellik dürtüsüyle bir araya gelen insan bir araya gelebilmek için başka gerekçelere de sahip olmaya başlar. Neslini çoğaltma güdüsü insanı aynı zamanda beraber yaşama ve dünyaya gelen çocuklarını gözlemleme ihtiyacını, dolayısıyla aile kavramının oluşmasına zemin hazırlar. Aile böylelikle ilk ve tek doğal toplumsal varoluş olarak tanımlanabilir.

Bir arada ya da aynı doğal ortamda yaşama fikri manevi duyguların ortaya çıkmasına dolayısıyla insanı yalnızlığından vazgeçmesi pahasına akrabalık ve iş bölümü gibi kavramları keşfetmesine sebep olur. Ancak bu keşif ya da ilerleme insan için bir gelişme olarak kabul edilmemelidir. Çünkü doğal özgürlük alanlarını ve doğal bir hak olarak özgürlüğünü bir araya gelerek yitirmeye başlayan insan doğal olmayan eşitsizlik durumuyla da bu keşfi sonucuyla tanışır. Bir arada yaşamanın kaçınılmaz olarak işaret ettiği beraber çalışma ve üretme iş bölümü ve daha iyi şartlarda yaşamak için doğal olmayan eşitsizliklerin en başta da Mülkiyet hakkına sahip olmanın doğmasına sebebiyet verecektir. İnsanın yalnız ama mutlu doğa durumunun son aşaması bu hakka sahip olma arzusu olacaktır. Rousseau bu durumu şöyle tasvir eder:

“Öyle görünüyor ki, bu toprağın etrafını çevirme olayının olduğu zaman işler o güne kadar oldukları gibi sürüp gidemeyecekleri noktaya artık gelmişlerdi. Çünkü ancak birbiri ardından meydana gelebilen daha önceki birçok fikre dayanan bu mülkiyet fikri insan aklında birdenbire teşekkül etmedi. Tabiat halinin bu en son sınırına varmadan önce hayli ilerlemeler kaydetmek, birçok hünerler ve bilgiler elde etmek, bunları bir çağdan ötekine aktarmak, çoğaltmak gerekmişti” (Rousseau, 2004, s. 135).

Özel mülkiyet kurumu ile birlikte doğal kaynakların eşitsiz bir şekilde dağılımı söz konusu olmuştur. Bu kaynakların bazı insanların elinde eşitsiz bir şekilde birikmesi başka bazı insanların karnını doyurabilmek için zor durumda bırakmıştır. Bu durum toplumda iki ayrı sınıfın ortaya çıkmasına sebep oldu. Doğmakta olan toplumda kesin çizgilerle ayrılan iki sınıfı ortaya çıkarmıştır; Yoksullar ve zenginler. Bu iki sınıf arasında ortaya çıkan savaş durumu doğa durumu ve toplum sözleşmesi arasındaki son aşamadır.

2. Doğa Durumundan Toplum Sözleşmesine

Hobbes ve Rousseau’da doğa durumu her ne kadar farklı şekillerde tasvir edilmiş olsa da her iki düşünürün de devletin gerekliliği ve doğa durumu sonrasında ortaya çıkan bir olgu olduğu görüşü ortaktır. Toplum sözleşmesi ya da bu sözleşmenin güç sahibi tarafı olarak devlet bir olgudur çünkü her şeyden önce Hobbes’a göre doğa durumunun şiddetinden kaçınmak, Rousseau’ya göre ise doğa durumunun çeşitli değişimler ile belli zorunluluklara evrilmesi sonucunda ortaya yine insan tarafından ortaya çıkmış yapay bir oluşumdur. Her ne kadar her iki düşünürde devletin insan tarafından oluşturulan bir olgu olduğu görüşünde ortaklaşmış olsalar da

devlet kurumu, öte yandan, insanlık tarihinin içinde bulunduğu bu doğa durumunun da bir parçası olarak görülebilir. Çünkü temelinde hem doğa durumunun dolayısıyla insanın doğallığının bizzat kendisi mevcuttur hem de doğa durumu olarak tasvir edilen dönemin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Hobbes'un doğa durumu sürekli bir ölüm korkusu ve şiddetin hüküm sürdüğü, insanın hayatta kalmak için kendi gücü ve imkanları ile bitmez bir mücadele sürdürdüğü, dolayısıyla herkesin herkesle savaşının hayatta kalabilmesi ve yaşam hakkını koruyabilmesi adına kaçınılmaz olduğu bir durum olarak tasvir edilmiştir. Bu tasvirin temelinde var olan eşitlik olgusu beraberinde herkesin herkese karşı dilediğini yapabildiği özgürlük olgusunu beraberinde getirir. Dolayısıyla bu sonsuz özgürlük ve doğal hak olarak eşitlik olgusu yaşam hakkının sürekli bir tehdidinden başka bir seçenek sunmaz. Devlet olmadıkça, bu durum sürmeye devam edecektir (Hobbes, 1992, s. 94). O halde doğal hak olarak eşitlik ve özgürlüğün beraberinde getirdiği karşılıklı korku ve şiddet durumu, tek ve bütün bireysellikleri aşan, onlara aşkın ve onlardan bağımsız bir erk tarafından kontrol altına alınmadıkça sürüp gidecektir. O halde doğal insanın kaçınmak için mücadele ettiği ve nihayetinde yaşam hakkı pahasına bu mücadeleyi sonsuza kadar götüremeyeceğini idrak ettiği karşılıklı korku, toplumsal normları belirleyen ve elinde tutan devlet erki tarafından ortak korkuya dönüşmelidir. Karşılıklı korkunun tetiklediği savaşı sonlandıracak olan güç karşılıklı korkuyu ortak korkuya dönüştürecek olan güçtür (Ekici, 2006, s. 82).

Doğa durumunda insanın karşı karşıya kaldığı ne kadar korku ve şiddet unsuru varsa bunların her birini sona erdirecek ve nihayetinde hepsini kontrol altına alacak olan güç ancak toplumsal bir sözleşmenin, doğal hak ve yasaların altında yaşayan her bir bireyin kendi yaşam haklarını güvence altına alma taleplerinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Doğa durumunda söz edilen bütün bu tehditler kendiliğinden sona eremeyeceğine ve doğa insanının bütün bunlara karşı koyacak gücü olmadığına göre, toplumsal uzlaşa ya da barış ancak ortak bir korku tarafından sağlanabilir. Doğa durumundaki bu şiddet halini sonlandırmak adına veya bu duruma geri dönmemesi uğruna kişiyi hak sahibi yapan doğal hakların tamamı bu kişiye, erke ya da yöneticiye devredilmelidir. Dolayısıyla bu yöneticinin ya da normları belirleyen sistemin nasıl bir sistem olduğu bu noktada önem arz etmez. Hobbes'a göre olası her türlü uzlaşayı sağlayan yönetim biçimi, doğa durumu şartlarından kesin surette daha iyi olacaktır.

Doğa insanının bitmek bilmeyen korku ve şiddet durumunu sonlandırmak için haklarını devrettiği bu egemenin gücü ve kudreti de mutlak anlamda sınırsız olmalıdır. Söz konusu egemenin gücünü sınırlayacak her şey, onu değiştirmeye veya dönüştürmeye çalışacak her girişim kolektif ruhun ortak kararı olarak tanımlanan toplum sözleşmesine karşı çıkmak anlamına gelecektir. Toplum sözleşmesi tarafından teminatı sağlanan toplumsal yaşamda bireysel her bir irade kendi haklarını mutlak egemene devrederek genel iradeye dönüşmüş ve haliyle karşı çıktığı ya da başkaldırdığı her şey kendi iradesi haline çoktan dönüşüvermiştir. Dolayısıyla egemen güç cezalandırılmaz ve yargılanamaz, aksi durumda sözleşme geçersiz kılınmış olacaktır.

O halde Hobbes'un devlet öğretisi için idealize ettiği yönetim biçiminin formlarına karşı şu soruyu sormak yerinde olacaktır? Doğal hakkı olan eşit haklarından ve eşitliğin doğal yasalar tarafından desteği olarak ortaya çıkan doğa durumundaki özgürlüğünden feragat eden doğa insanı neden böyle bir erk karşısında sessiz kalsın? Bir diğer ifadeyle, neden böylesi bir yönetim biçimi bu denli kolaylıkla kabul edilsin? Hobbes'a göre egemen gücün en kötü hali bile, egemen gücün yokluğundan, doğa durumundan daha zararlı olmayacaktır. Herhangi bir yönetim biçiminde halkın başına gelecek olan kötülükler doğa durumunda sözü edilen kötülükler yanında bir hiçtir. Bu bakımdan hangi yönetim biçiminin en ideal yönetim biçimi olması gerektiği konusunda Hobbes şu çıkarımlarda bulunur. Egemenliğin dağıtımı konusunda da üç tür yönetim biçiminden söz edilir. Egemenlik tek bir kişideyse yönetim biçimi monarşi, egemenlik belirli bir grup tarafından temsil ediliyorsa yönetim biçimi aristokrasi, egemenlik hakkının temsili herkeste ya da

çoğunluğun seçimiyle belirlenmiş bir heyetteyse yönetim biçimi demokrasi olacaktır. İnsanlar sözleşmeyle egemenlik hakkını bir monarka da devredebilirler, bir gruba da devredebilirler, ama Hobbes'a göre en kötü yönetim ya da devlet biçimi bile devletsizlikten iyidir. Güvenliğin olmadığı bir ortamdan kurtulmanın yoluna insan aklı sayesinde ulaşır. Akıl insanların kendi aralarında yapacağı "sözleşme" ile güvenli bir ortamda yaşayabileceğini söyler, gösterir.

Rousseau için ise toplumsal bir yönetim biçiminin gerekliliği doğal hakların korunmasını garanti altına almak adına ortaya çıkmıştır. Doğa durumu, Hobbes'un sözünü ettiği gibi doğal bir hak olan eşitlik sebebiyle bir şiddet ve korku alanına dönüşmemiştir. Aksine doğa durumunda doğal hak olan özgürlüktür ve eşitlik sadece doğa durumunun doğal insana sunduğu bir alan olarak değerlendirilir. İnsanlar arasındaki eşitliğin sağlandığı bu doğa durumunun, doğal olmayan eşitsizlikler tarafından zarar görmesi sebebiyle bir toplum sözleşmesi imzalamak yani yönetici bir erkin varlığına ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bu doğal olmayan eşitsizlik sürecinin başlangıcı ise yukarıda sözünü ettiğimiz ve doğa durumunun son aşamasında keşfedilen mülkiyet olgusu ve iş bölümü gereksinimidir. Bu bakımdan Rousseau ve Hobbes'un bir ortak noktası da her ikisi için de toplum sözleşmesi imzalanması kaçınılmaz bir sonuçtur. Ancak Rousseau'da Hobbes'tan farklı olarak bu zorunlu ve yüksek bir ihtimalle de geri dönüşü olmayan bir hak teslimiyeti, doğal hakların korunması şartı ile, belli bir meşruiyet zeminine oturtulmalıdır.

Eğer bireysel iradelerin ortak bir kararı sonucunda doğal hakların korunmasına ve özellikle mülkiyet- iş bölümü gibi bir arada yaşamının zorunlu sonuçlarını kontrol altına alma kararına varılacaksa, bu karar bireysel iradelerin mümkün temsili ile olmalıdır. Toplum sözleşmesinin bizzat kendisi de zaten belli bir kolektif bilinci temsil etmektedir. Öyle bir yönetim sistemi belirlenmelidir ki her birimiz bütün varlığımızı bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi veya bireysel iradeyi bir bütünün parçası haline getirmeliyiz (Rousseau, 1990 , s. 26).

Sonuç

Rousseau ve Hobbes için doğa durumun şartları farklılık gösterse bile doğa durumundan toplum durumuna geçiş genellikle doğa durumundaki kimi olumsuzlukların ortadan kaldırılması için bir gereklilik olarak görülmektedir. Hobbes'ın siyaset öğretisinde bu geçiş yaşam hakkını mutlak bir egemene devretmekle mümkünken, Rousseau için benzer zorunluluklar, doğal hakların korunma altına alınma talebi, genel bir iradenin parçası olma koşulu ile kendisini gösterir. Başka bir ifade ile her iki düşünür için de toplum sözleşmesi, doğa durumunun Hobbes açısından özsel, Rousseau açısından ise sonradan ortaya çıkmış olan olumsuzluklarını, kötülüklerini ortadan kaldırması beklenen bir duruma karşılık gelir. Rousseau için önemli olan, insanın doğal bir hakkı olarak ele aldığı özgürlüğüdür. Bu bakımdan sadece doğa durumu tasvirini değil aynı zamanda toplum sözleşmesi önerisi olarak işaret ettiği yönetim biçimini de eleştirir.

Bu sebeple Rousseau, Hobbes'un egemen erk tasvirini az doğa durumu tasviri kadar gerçeklikten uzak ve hatta sakıncalı bulur. İnsan doğası gereği özgür bir varlık olduğundan (onun varlığının asıl ögesi özgürlük olduğundan), haklı olarak, Hobbes'un yönetim biçimi olarak işaret ettiği yol doğa insanını, bir yurttaş yapar ancak insanların başlangıçta mutlak bir efendinin kollarına kendilerini atarak köle haline geldiklerini de söyler (Direk, 1999, s. 153). Dolayısıyla Rousseau, Hobbes'u yurttaşlık olgusunu doğa durumundan çok farklı olmayan bir hal üzerinden ele alması bakımından eleştirir. Özetle bu çalışmada eskiçağdaki *physis-nomos* karşıtlığının 17. ve 18. yüzyıl felsefelerinde, doğa durumu- toplum durumu (ya da doğal hukuk-pozitif hukuk) karşıtlığı biçiminde yeniden tartışıldığı düşüncesi analiz edilmiştir. Hobbes, ve Rousseau tarafından bu karşıtlığın toplum sözleşmesi bağlamında, gerek devletin varlık nedeninin ne olduğu, insanların niçin bir otoriteye boyun eğmeleri gerektiği gibi sorular üzerinden, gerekse de doğal hakların neler olduğu, doğal hukukun kaynağının ne olduğu tartışmaları üzerinden tasarlandıklarını görüyoruz (Akarsu, 1982).

Kaynakça | References

- Aristoteles. (1996). *Metafizik* . (çev. A. Arslan). İstanbul : Sosyal Yayınlar .
- Aristoteles. (2009). *Nikomakhos'a Etik* (çev. S. Babür). Ankara: Bilgesu Yayıncılık .
- Aristoteles. (2010). *Politika* . (çev. M. Akçay). İstanbul : Remzi Kitabevi .
- Akarsu, B. (1982). *Ahlak Öğretileri* . İstanbul : Remzi Kitabevi.
- Direk, Z. (1999). Hobbes ve Rousseau: Doğal Hali Anlatısının Zamansallığı. *Felsefelogus*, 6(3), 145-155.
- Ekici, E. (2006). Hobbes ve Rousseau: Toplumsal Sözleşme Kuramı. *Kaygı* , 6, 78-89.
- Gökberk, M. (2019). *Felsefe Tarihi* . İstanbul : Remzi Kitabevi .
- Hobbes, T. (1992). *Leviathan* (çev. Semih Lim). İstanbul : Yapı Kredi Yayınları .
- Kılıç, Y. (2003). Hobbes ve Rousseau'da Doğa Durumu . *Felsefelogus* , 3(2), 103-145.
- Rousseau, J. (1990). *Toplum Sözleşmesi* (çev. V. Günyol) . İstanbul : Adam Yayınları .
- Rousseau, J. (2004). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*. (ç. R. İleri,) İstanbul: Say Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

İş Stresi ve İş Doymu Arasındaki İlişkide Güvenlik Performansının Aracılık Rolünün İncelenmesi

Investigation of the Mediating Role of Safety Performance in the Relationship Between Job Stress and Job Satisfaction

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZDEMİR¹, Prof. Dr. Salih YILDIZ², Öğr. Gör. Dr. Ali
KÖROĞLU³

Öz

Stres, çalışanların iş doymu üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Çalışanlar maaş, terfi, çalışma ortamı ve işin niteliği gibi iş ile ilgili pek çok faktörden dolayı stres yaşayabilmekte ve bu durum onların iş doymunu düşürmektedir. İşletmeler gerçekleştirdikleri birtakım faaliyetlerle çalışanların stres düzeyini düşürerek iş doymularını yükseltmeye çalışmaktadır. Ancak alanyazında, iş stresi ile iş doymu arasındaki ilişki aracılık rolü bulunan faktörleri inceleyen çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı, çalışanların iş stresi ve iş doymu arasındaki ilişkiyi ve güvenlik performansının bu ilişkideki aracılık rolünü incelemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için Sakarya ilinde bulunan bir süt ürünleri fabrikası çalışanlarından anket yoluyla veriler toplanmıştır (n=301). Analizler sonucunda iş stresi ile güvenlik uyumu, güvenlik katılımı ve iş doymu arasında negatif; güvenlik uyumu ve güvenlik katılımı ile iş doymu arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca iş stresinin iş doymu üzerinde güvenlik uyumu ve güvenlik katılımı aracılığıyla dolaylı bir etkisi bulunmaktadır. Araştırma sonuçlarının özellikle üretim faaliyetinde bulunan işletmeler tarafından iş yerlerinde kullanılması pratikte önemli katkılar sağlayacaktır. İşletmeler, düzenleyecekleri eğitim faaliyetleri, çalışanları karar alma sürecine katma vb. faaliyetlerle çalışanların güvenlik performansını artırarak iş stresinin iş doymu üzerindeki negatif etkisini azaltabilir. İş doymu yüksek olan çalışanların devamsızlık gibi olumsuz tutum ve davranışları azalacak, iş performansları ise artacaktır. Böylece işletme maliyetleri düşürerek karlılığını artırmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İş stresi, güvenlik performans, güvenlik uyumu, güvenlik katılımı, iş doymu

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Stress has a negative effect on the job satisfaction of employees. Employees may experience stress due to many work-related factors such as wage, promotion, working environment and the nature of the job, and this reduces their job satisfaction. Businesses are trying to increase their job satisfaction by reducing the stress level of their employees with some activities they carry out. However, there are not many studies in the literature examining the factors that have a mediating role in the relationship between job stress and job satisfaction. The aim of this study is to examine the relationship between job stress and job satisfaction of employees and the mediating role of safety performance in this relationship. For this purpose, data were collected from the employees of a dairy factory in Sakarya through a questionnaire. As a result of the analysis, there was a negative relationship between job stress and safety compliance, safety involvement and job satisfaction; It was concluded that there is a positive relationship between safety compliance and safety participation and job satisfaction. In addition, job stress has an indirect effect on job satisfaction through safety compliance and safety participation. The use of research results in workplaces, especially

¹Bayburt Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, mozdemir@bayburt.edu.tr.

²Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, salihyildiz@yahoo.com.

³Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat Meslek Yüksekokulu, alikoroglu5461@hotmail.com.

Atf için (to cite): Özdemir, M., Yıldız, S., Köroğlu, A. (2021). İş stresi ve iş doymu arasındaki ilişkide güvenlik performansının aracılık rolünün incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 105-124.

by businesses that carry out production activities, will make significant contributions in practice. Businesses can reduce the negative effect of job stress on job satisfaction by increasing the safety performance of employees through activities such as training and involving employees in the decision-making process. Negative attitudes and behaviors of employees with high job satisfaction, such as absenteeism, will decrease, and their job performance will increase. Thus, the business will increase its profitability by reducing costs.

Keywords: Job stress, safety performance, safety compliance, safety participation, job satisfaction

Paper Type: Research

Giriş

İş güvenliği, çalışanların sağlığını, işe bağlılığını, motivasyonunu, tatminini, işin sürekliliğini, tercih edilebilirliğini, iş yerinin saygınlığını, verimliliğini ve karlılığını etkilemesi gibi nedenlerle işletmeler ve çalışanlar açısından önemli bir kavramdır. Sosyal Güvenlik Kurumunun 2022 yılında yayınladığı verilere göre Türkiye’de 2021 yılında 511.639 iş kazası meydana gelmiştir. 2020 yılı verileri incelendiğinde ise 384.605 iş kazasının meydana geldiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de iş kazaları bir yıl içerisinde %33 oranında artış göstermiştir. İstatistikler incelendiğinde, 2021 yılında iş kazası sonucu hayatını kaybedenlerin sayısının 1394 olduğu görülmektedir. Aynı yıl içerisinde meslek hastalığı sonucu hayatını kaybedenlerin sayısı 35’tir. 2020 yılında iş kazası sonucu hayatını kaybedenlerin sayısı ise 1240 olarak tespit edilmiştir. Aynı yıl içerisinde 5 kişi meslek hastalığı sonucu hayatını kaybetmiştir. 2021 yılında iş kazası sonucu gerçekleşen ölüm sayısı bir önceki yıla göre %11 artış gösterirken, meslek hastalığı sonucu ölenlerin sayısı ise yedi kat artmıştır. Bu oranların her geçen gün ortaya çıkan yeni teknolojiler sayesinde azalması beklenirken, artış göstermesi dikkate alınması gereken bir durumdur (SGK, 2022).

İş kazaları ve meslek hastalıkları, uzuv ve can kaybı gibi sonuçların yanı sıra ciddi ekonomik maliyetlere de yol açmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından açıklanan verilere göre sanayileşmiş ülkelerde meslek hastalığı ve iş kazalarının toplam maliyeti, söz konusu ülkelerin Gayri Safi Yurt İçi Hasıllarının (GSYİH) %1’i ile %3’ü arasında değişmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise bu oran %4’e kadar çıkabilmektedir (Ceylan, 2011, s. 19). İş kazalarının yol açtığı bu sorunlar göz önünde bulundurulduğunda iş kazalarına yönelik güvenlik önlemlerinin önemi daha da iyi anlaşılmaktadır. Heinrich (1941) iş kazalarının sadece %2’sinin önlenemez olduğunu bunun dışında %50’sinin kolaylıkla, %48’inin ise güvenlik önlemleri alınarak önlenebileceğini belirtmektedir (Panel, 2008, s. 16).

İş kazalarının önlenmesi için ilk olarak iş kazalarına yol açan faktörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Yapılan çalışmalar iş kazalarına yol açan faktörleri iş çevresi veya ortamı, kullanılan cihazlar, çalışma yöntemi, yönetim, insanlar, çalışanlar, örgüt yapısı, teknik ekipman, kurum, birlik ve kuruluşlar, ülke ekonomisi, eğitim, toplum, mevzuat ve teknik ilerleme şeklinde fiziksel ve çevresel faktörler olarak sıralamaktadır (Holla vd., 2017, s. 39-40). Ancak bu faktörler iş kazası üzerinde doğrudan değil genellikle strese yol açarak dolaylı bir şekilde etkili olmaktadır. Alanyazında bu faktörlerin stres üzerindeki etkisini gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Aksoy ve Kutluca, 2005, s. 458; Cleveland vd., 2007, s. 277; Gould vd., 1997, s. 361; Haydon vd., 2018, s. 105; Kai-Wen, 2009, s. 1; Karakaya ve Gürel, 2015, s. 29). Stres aynı zamanda çalışanların iş doyumunu üzerinde de etkili olmaktadır. Çalışanlar ailevi nedenler, iş ortamı, maaş, çalışanlar, yöneticiler vb. pek çok faktör nedeniyle iş yerinde stres yaşayabilmektedir. Çalışanların yaşadıkları bu stres, onların işten tatmin düzeyini etkileyerek verimliliklerini düşürebilmektedir (Karakas ve Gökmen, 2018, s. 118). İş stresi ile çalışanların güvenlik performansı arasında da negatif bir ilişki bulunmaktadır (Ayyıldız ve Çam, 2020, s. 451). Stres, çalışanların iş doyumunu düşürerek çalışanların güvenlikle ilgili tutum ve davranışlarını olumsuz etkilemektedir. Stres altındaki çalışanlar güvenlik önlemlerine daha az dikkat edebilmektedir. Güvenlik önlemleri konusunda daha az dikkatli olan bu çalışanların iş kazası geçirme olasılığı daha fazla olmaktadır. Stres düzeyi yüksek olan ve güvenlik önlemlerini dikkate almayan bu çalışanların iş doyumunu

düzeyleri de düşük olabilmektedir. Literatür incelendiğinde iş stresinin iş doyumunu üzerindeki negatif etkisi (Karakaş ve Gökmen, 2018, s. 118; Tekingündüz vd., 2015a, s. 27) ve güvenlik performansının da iş doyumunu ile arasında pozitif ilişki olduğunu (Bayram, 2018, s. 63; Bayram vd., 2017, s. 285) gösteren çalışmalar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çalışanların stresle baş edebilmeleri ve yaptıkları işten tatmin olabilmeleri için güvenlik performanslarının yüksek olması önemli bir faktör olabilir. Özellikle süt ürünleri fabrikası gibi iş riskinin yüksek olduğu çalışma ortamlarında güvenlik performansının önemi daha da artmaktadır. Çalışanların güvenlik önlemlerine uyum sağlamaları ve katılım düzeylerinin yüksek olması işle ilgili stres düzeylerini düşürerek iş doyumlarının artmasını sağlayabilir.

Stres düzeyi yüksek olan çalışanlar güvenlik önlemi alma konusunda gevşek davranabilmektedir. Bu durum, iş kazaları sonucunda yaralanmalara ve can kaybına sebep olmaktadır. Bu tür kazalar sadece kazayı geçiren çalışanın değil tüm çalışanların iş doyumları üzerinde negatif etkiye sahip olabilmektedir. Çalışanların güvenlikle ilgili tedbir almalarının sağlanması halinde bu kayıpların en aza indirilmesi ve çalışanların iş doyumunun artırılması olasıdır.

Stresi etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Ancak stresin güvenlik performansı üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmanın varsayımı; stresin, çalışanların güvenlik performansını olumsuz etkileyerek iş doyumlarını düşürdüğü yönündedir. Çalışanların güvenlik performansı üzerinde stresin etkisi tespit edilirse hem çalışanların güvenlik performansını hem de iş doyumlarını artırmaya yönelik önlemleri almak daha kolay olacaktır. Dolayısıyla çalışmanın amacı; çalışanların yaşadıkları stresin iş doyumları üzerindeki etkisinde güvenlik performansının aracılık rolünün belirlenerek çalışanların güvenlik performansını artırmaya yönelik öneriler sunmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için Sakarya ilinde faaliyet gösteren bir süt ürünleri fabrikası çalışanlarından anket aracılığıyla veriler toplanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ilerideki çalışmalara kaynak sağlayarak iş kazaları üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi ve iş kazalarının önlenmesine yönelik çalışmalar yapılmasını sağlayabilir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. İş Stresi

Stres Latince “estrica” sözcüğünden dilimize geçmiştir ve insanların bazı olay veya durumlara karşı sağlık ve huzurları bakımından bir uyarı veya tehlike işareti olarak kabul edilen, belirgin bir şekli olmayan fizyolojik ve/veya psikolojik birtakım tepkileri olarak ifade edilmektedir (Araujo ve Miyake, 2017, s. 156; Aruldoss vd., 2020, s. 39). İş stresi ise çalışan kişinin işini yaparken gerek işin kendine özgü yapısı ve işin yürütümünden gerekse çalışanın kişisel özelliklerinden kaynaklanan bir uyumsuzluğu ve bu uyumsuzluğa karşı verdiği birtakım tepkileri ifade etmektedir (Büyükyılmaz vd., 2020, s. 108; Deveci, 2017, s. 41; Mwamwenda, 1997: 418).

Kişinin bu uyumsuzluğa verdiği tepki olumlu veya olumsuz olabilir. Diğer bir ifadeyle stresin olumsuz sonuçları olduğu gibi olumlu sonuçları da bulunmaktadır. Araştırmalar stresin sonuçlarının olumlu veya olumsuz olmasının stres düzeyiyle ilgili olduğunu belirtmektedir. Düşük düzeyde yaşanan stresin motivasyonu, sevk ve idareyi artırmak, uyanıklık ve canlılığı sağlamak, yüksek enerji hissi vermek, detaylara dikkat edilmesini sağlamak, heyecan ve umut hisleri vermek, kendine güveni artırmak, amaç ve hedef duygusu sağlamak gibi sonuçları bulunmaktadır (Aksoy ve Kutluca, 2005, s. 463; Gökler ve Işıtan, 2012, s. 164; Tortumlu ve Taş, 2019, s. 352).

Stres düzeyi yüksek kişilerde ise stres belirtisi olarak, tansiyon yükselmesi, sindirim bozukluğu, nefes darlığı, baş ağrısı, yorgunluk, alerji ve mide bulantısı gibi fiziksel belirtilerin yanı sıra uykusuzluk, uyuma isteği, iştahsızlık, yemede artış, konuşma güçlükleri, sigara kullanma ve alkol kullanma gibi davranışsal belirtiler ve gerginlik, geçimsizlik, sürekli endişe, yetersizlik

duygusu, yersiz telaş ve düş kırıklığı gibi psikolojik belirtiler görülebilmektedir (Aksoy ve Kutluca, 2005, s. 462; Can ve Can, 2011, s. 769; Çevik vd., 2016, s. 24).

Çalışan, işyerinde var olan stres kaynaklarını algılamaya başladığında iş stresi yaşamakta ve normal fonksiyonlarında sapsmalarla birlikte psikolojik veya fiziksel davranışlarında birtakım değişiklikler meydana gelmektedir. İş stresi nedeniyle görülen olumsuz değişiklikler de örgütsel verimsizliğe, kalitenin düşmesine, hastalıklar nedeniyle iş devamsızlığına, endişe düzeyinin artmasına, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili maliyetlerin artmasına ve iş doyumunun azalmasına yol açmaktadır (Gül, 2007, s. 321; Hwang ve vd., 2014, s. 61; Iqbal vd., 2014, s. 191). İş stresi, iş kazaları sayılarında artışa, sigara ve alkol kullanımı gibi bağımlılıklara, kalp ve hipertansiyon gibi sağlık sorunlarına ve psikolojik bazı rahatsızlıklara neden olmaktadır. Örgütlerde ise düşük iş tatmini, performans kalitesinin düşmesi ve işe olan devamsızlığın artması gibi olumsuzluklara neden olabilmektedir (Tekingündüz vd., 2015b, s. 52).

1.2. Güvenlik Performansı

Güvenliğin tüm organizasyonlar için en önemli sorunlardan birisi olduğu ve gerek doğrudan ve dolaylı maliyetler gerekse verimlilik üzerinde oldukça büyük etkileri olduğu bilinmektedir (Karamık ve Şeker, 2015, s. 575). İşyerinin güvenliğinin sürekli olarak iyileştirilmesi başarılı sayılan her örgütün temel amaçları arasında olmuştur. Günümüzde örgütlerin güvenlik performansları bazı yöntemlerle ölçülebilmektedir.

Griffin ve Neal (2000, s. 349), performans bileşenleri, belirleyicileri ve öncülleri arasında bir ayırım yapan güvenlik performansı ile ilgili bir model önermişlerdir. Performans bileşenleri belli bir işe ait görevlerin yapılması sırasında yürütülen davranışsal boyutlardır. Bu model güvenlik performansını uyumluluk ve katılım olmak üzere iki boyut olarak ele almaktadır. Güvenlik uyumu, güvenlik standart ve kurallarına uymayı ve işin yürütümünü güvenli bir şekilde yapmayı içerirken, güvenlik katılımı ise iş arkadaşlarına yardımcı olmayı, iş yerinde bir güvenlik programı için teşvik edici olmayı, bu konuda inisiyatif almayı ve iş güvenliğinin üst seviyelere gelmesi için çaba göstermeyi gerektirmektedir (Neal vd., 2000, s. 101).

Güvenlik konusunda farkındalık sahibi çalışanların güvenlik uyumu ve katılımı daha yüksektir. Bu nedenle çalışanların güvenlik uyumu ve güvenlik katılımını artırmak için çalışanlarda güvenlikle ilgili konularda farkındalık oluşturmak gerekmektedir (Dursun ve Keser, 2014, s. 6-7). Güvenlik performansı üzerinde etkili olan diğer önemli faktör ise güvenlik kültürüdür. Güvenlik kültürü kapsamında güvenlik iletişimi, güvenlik önceliği, güvenlik farkındalığı, raporlama kültürü ve çalışanların katılımı iş yerinde güvenlik performansını artıran unsurlardır (Yıldız ve Yılmaz, 2017, s. 146). Bu nedenle yöneticilerin güvenlikle ilgili politikalar üretirken bu faktörleri göz önünde bulundurması gerekmektedir.

1.3. İş Doymu

İş doymu ile ilgili pek çok tanım yapılmaktadır. Ancak iş doymu genel olarak kişinin işini veya iş deneyimlerini değerlendirmesi sonucu ve işiyle ilgili belirli ihtiyaçların karşılanması veya tatmin edilmesi sonucu ortaya çıkan zevkli veya olumlu bir duygusal durumdur (Locke, 1976, s. 1304; Robins ve Judge, 2013, s. 720). İş doymu belirli iş faktörleri bireysel özellikler ve iş dışındaki grup ilişkisi olmak üzere üç alandaki pek çok özel tutumun sonucu oluşan genel bir tutumdur. İş doymu, işin gereklilikleri çalışanların istek ve beklentilerine uygun olduğunda ortaya çıkar. Çalışanın kendi kaderini tayin etme/özerklik, psikolojik güçlenme, işe bağlılık, iş yorgunluğu ve iş stresi, yaşı, sağlığı, mizacı, istekleri ve istek düzeyi, aile ilişkileri, sosyal statüsü, vb. iş doymu üzerinde etkili olan bireysel faktörlerdir (Aloisio, 2021, s. 1; Mishra, 2013, s. 45). İş doymu üzerinde etkili olan iş ve örgütlerle ilgili faktörler ise ücret, terfi, yöneticiler, ek imkanlar, olası ödüller, işleyiş prosedürleri, iş arkadaşları, işin kendisi ve iletişim şeklinde sıralanmaktadır (Aşan ve Erenler, 2008, s. 205; Vuong vd., 2021, s. 203).

Yüksek iş doyumunun yüksek performansa yol açtığı pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. Bu varsayım insan ilişkileri hareketinin değerler sitemine uygun olmasının

yanı sıra bu varsayımı destekleyen pek çok araştırma verisi bulunmaktadır. Western Electric araştırmaları kapsamında gerçekleştirilen, Röle Montaj Odası Deneyinde (Relay Assembly Test Room) elde edilen kanıtlar, çalışan performansındaki artışı iş tatminindeki artışla ilişkilendirmektedir (Lawler ve Porter, 1967, s. 20). İş doyumu çalışanların örgüte bağlılıkları üzerinde de etkili olmaktadır. İş imkanlarının oldukça sınırlı olduğu günümüzde çalışanların fiziksel olarak iş yerinde bulunmaları yeterli değildir. Çalışanlar fiziksel olarak iş yerinde bulunsalar bile psikolojik olarak örgütle bütünleşmeyebilirler. Psikolojik olarak örgütle bütünleşmeyen çalışanlar örgütün beklentilerini karşılamada yetersiz kalacaktır (Kök, 2006, s. 310). İş doyumu fiziksel olmaktan çok duygusal bir kavramdır. Bunun yanı sıra kişiye özgüdür. Bu nedenle yöneticinin çalışanlarına optimum düzeyde bir doyuma ulaşmaları için yardımcı olması gerekmektedir. İş doyumu ile ilgili araştırmalar, iş doyumunun genel olarak örgütsel davranış geliştirme konusunda etkili olan ve verimlilik artışı sağlayan bir faktör olduğunu belirtmektedir (İşcan ve Timuroğlu, 2007, s. 125; Platis vd., 2015, s. 480; Türkoğlu ve Yurdakul, 2017, s. 88).

1.4. Hipotez Geliştirme Süreci

Araştırmanın hipotezleri geliştirilmeden önce kapsamlı bir alanyazın taraması gerçekleştirilmiş ve araştırmanın modeli oluşturulmuştur. Alanyazın taraması gerçekleştirirken öncelikle iş stresi ve iş doyumu arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda iş stresinin iş doyumunu negatif olarak etkilediğine yönelik çalışmalara ulaşılmıştır. Karakaş ve Gökmen (2018), kamu çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada çalışanların işleriyle ilgili yaşadıkları stresin iş doyumları üzerinde negatif etkisi olduğunu tespit etmiştir. Söyler (2018), sağlık çalışanlarının yaşadığı iş stresi ile iş tatminleri arasındaki ilişkinin etki büyüklüğünü incelediği araştırmada iş stresinin iş tatmini negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Mansoor vd. (2011), Pakistan'da Telekom sektöründe çalışanlar üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada iş stresinin iş doyumunu negatif etkilediğini tespit etmiştir. Ahsan vd. (2009), Malezya'daki üniversite çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada, çalışanların işleriyle ilgili yaşadıkları stresle iş doyumları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Özkaya vd. (2008), üniversite çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada çalışanların iş yerinde ve iş yeri dışında yüksek derecede stres yaşamadıkları durumda iş doyumlarının da yükseleceğini tespit etmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur;

H1: Çalışanların yaşadıkları iş stresi, iş doyumlarını negatif olarak yordamaktadır.

Alanyazın incelendiğinde güvenlik performansının bazı çalışmalarda güvenlik davranışı olarak yer aldığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle alanyazında yer alan bazı çalışmalar güvenlik davranışını ölçmek için güvenlik performansı ölçeğini kullanmaktadır. Bu nedenle alanyazın incelemesi yapılırken güvenlik davranışı ve güvenlik performansı ile ilgili çalışmalar birlikte incelenmiş ve hipotezler bu bağlamda oluşturulmuştur. Jung vd. (2016), fiziksel çevre ve güvenlik davranışı arasındaki ilişkide iş stresinin aracılık ve düzenleyicilik rollerini inceledikleri çalışmalarında iş stresinin fiziksel çevre ve güvenlik davranışı arasındaki ilişkide hem aracı hem de düzenleyici etkisi olduğunu tespit etmiştir. De Boeck vd. (2017), iş stresinin gıda güvenliği iklimi ve gıda güvenliği davranışı arasındaki ilişkide düzenleyici rolünü inceledikleri çalışmada iş stresi ve gıda güvenliği davranışı boyutlarından güvenlik katılımı boyutu arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kim vd. (2017), iş stresinin fiziksel çevresel risk ile çalışanların güvenlik davranışları arasındaki ilişkiye aracılık edip etmediğini inceledikleri araştırmada, iş stresinin bu ilişkide aracılık rolü olduğunu tespit etmiştir. Leung vd. (2016), iş stres faktörleri, stres, güvenlik davranışı ve kazalar arasındaki ilişkileri inceledikleri araştırmada fiziksel stres ve güvenlik davranışı arasında negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Rifqi ve Bangun (2022), güvenlik iklimi ve iş stresinin güvenlik performansını nasıl etkilediğini inceledikleri araştırmada iş stresinin güvenlik performansı üzerinde negatif bir etkisi olduğunu tespit etmiştir. Vosughi vd. (2022), duygusal zeka ve iş stresi ile güvenlik davranışları arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmada çalışanların kaygı düzeyi ile güvenlik davranışları arasında negatif yönlü bir ilişki

olduğu sonucuna ulaşmıştır. Wu vd. (2018), gerçekleştirdikleri çalışmada iş stresi ile güvenlik davranışı arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur;

H2: Çalışanların yaşadıkları iş stresi, güvenlik uyumu davranışlarını negatif yordamaktadır.

H3: Çalışanların yaşadıkları iş stresi, güvenlik katılımı davranışlarını negatif yordamaktadır.

Güvenlik performansının iş doymu üzerindeki etkilerini incelemek ve bu doğrultuda hipotezleri oluşturmak için kapsamlı bir alanyazın taraması gerçekleştirilmiştir. Yapılan tarama sonucunda güvenlik performansı ve iş doymu arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit eden çalışmalara ulaşılmıştır. Chu vd. (2019), kişiliğin güvenlik performansı ve iş doymu ile arasındaki ilişkileri inceledikleri çalışmada güvenlik performansı boyutlarından güvenlik uyumu ve güvenlik katılımının iş doymu ile arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Eytmiş ve Kaplan (2021), iş güvenliği farkındalığının belirlenmesi ve iş doymu, motivasyon ve işten ayrılma niyeti ile bunlar arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, iş güvenliğinin iş doymunu pozitif olarak yordadığı sonucuna ulaşmıştır. Ni vd. (2020), yeni nesil inşaat işçilerinin iş doymu ve güvenlik davranışları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada, iş doymu boyutları olan ücretten memnuniyet, iş arkadaşlarından memnuniyet, yöneticilerden memnuniyet, çalışma ortamından memnuniyet ve işin kendisinden memnuniyetin, güvenlik uyumu ve güvenlik katılımı ile arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tengilimoğlu vd. (2016), güvenlik kültürü, güvenlik performansı ve iş doymu arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, iş doymu ile güvenlik performansı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur;

H4: Güvenlik uyumu, çalışanların iş doymunu pozitif olarak yordamaktadır.

H5: Güvenlik katılımı, çalışanların iş doymunu pozitif olarak yordamaktadır.

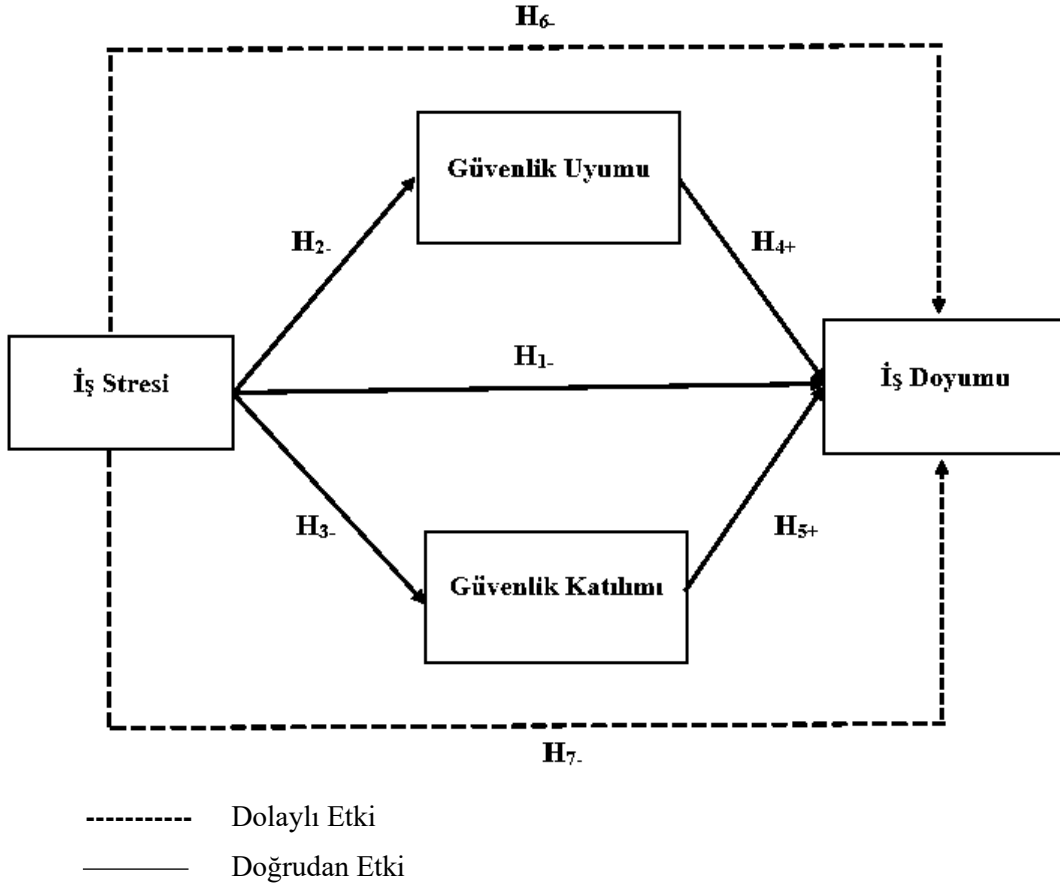
Bu çalışmada güvenlik performansının, iş stresi ve iş doymu arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlendiği varsayılmaktadır. Bu varsayımı desteklemek amacıyla kapsamlı bir alanyazın çalışması gerçekleştirilmiştir. Yapılan taramada, güvenlik performansının iş stresi ve iş doymu arasındaki ilişkide aracılık rolünü gösteren çalışmalara ulaşılamamıştır. Fakat iş doymunun çeşitli faktörlerle arasındaki ilişkide güvenlik performansının aracı ve düzenleyici rolünü gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Rarindo ve Satata (2021), inşaat işçilerinde iş güvenliği davranışını düzenlemenin, motivasyon ve iş tatmini arasındaki ilişkilere etkisini belirlemeyi amaçladıkları çalışmada, iş güvenliği davranışının, inşaat işçilerinin motivasyon ve iş tatmini ilişkilerini düzenlediği sonucuna ulaşmıştır. Bir başka çalışmada ise Tengilimoğlu vd. (2016), iş doymunun, güvenlik kültürü ve güvenlik performansı arasındaki ilişkide aracılık rolü bulunduğunu tespit etmiştir. Chu vd. (2019), iş doymunun, kişiliğin dört boyutu ile güvenlik uyumu ve güvenlik performansı arasındaki ilişkide aracılık rolü olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur;

H6: Güvenlik uyumunun, iş stresi ve iş doymu arasındaki ilişkide aracılık rolü bulunmaktadır.

H7: Güvenlik katılımının, iş stresi ve iş doymu arasındaki ilişkide aracılık rolü bulunmaktadır.

Araştırmanın modeli ve oluşturulan hipotezler Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2. Yöntem

2.1. Katılımcılar ve Veri Toplama Süreci

Araştırma verilerinin toplanması için Bayburt Üniversitesi Etik Kurulundan (19.11.2020 tarih ve 2020/99 nolu karar) izin alınmıştır. Araştırmanın evrenini Sakarya ilinde faaliyet gösteren bir süt ürünleri fabrikasının çalışanları oluşturmaktadır. Evren 321 çalışandan oluşmaktadır. Evreni oluşturan çalışanların 116'sı kadın 205'i ise erkektir. Araştırmanın örneklemini ise bu evren içerisinde seçilen 301 çalışandan meydana gelmektedir. Örneklem tam sayımdan yola çıkılarak belirlenmiş ve çalışanların tümü araştırmaya dahil edilmiştir. Fabrikada üç farklı bölüm bulunmakta ve bu bölümlerin vardiya sayıları da farklılık göstermektedir. Ayrıca gün içerisinde öğle yemeği molası dışında iki adet de çay molası verilmekte fakat tüm çalışanlar çay molasına aynı saatte çıkmamaktadır. Tüm çalışma koşulları göz önünde bulundurularak veri toplamak için iki adet anketör görevlendirilmiş ve bir ay içerisinde vardiya değişimleri de göz önünde bulundurularak veriler toplanmıştır. Araştırmaya katılmak gönüllük esasına dayandığından anketörler çalışanlara ilk olarak araştırmaya katılmak isteyip istemediklerini sormuşlar ve araştırmaya katılmak isteyenlere anket uygulamışlardır. Bir aylık süre içerisinde araştırmaya katılmaya gönüllü olan 301 katılımcı üzerinde araştırma gerçekleştirilmiştir. 20 çalışan ise araştırmaya katılmak istemediklerini belirtmişlerdir.

Örneklemin süt ürünleri fabrikasında çalışanlardan seçilmesinin sebebi, fabrikada vardiya sisteminin uygulanması ve çalışma koşulları açısından iş güvenliğinin önemli bir faktör olmasıdır. Örneklem bilgileri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Örnekleme Ait Bilgiler

<i>Değişken</i>	<i>Düzye</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	106	35
	Erkek	195	65
Eğitim Durumu	İlkokul/Ortaokul	78	26
	Lise	119	39
	Ön Lisans	47	16
	Lisans	57	19
Çalışma Süresi	1 Yıldan Az	70	23
	1-5 Yıl	98	33
	6-10 Yıl	80	27
	11 Yıl ve Üzeri	53	17
Başka Yerde Çalışma	Evet	87	29
	Hayır	214	71
Toplam		301	100,0

Katılımcılara ait bilgiler Tablo 1’de gösterilmektedir. Araştırmada, evreni oluşturan çalışanların %94’üne ulaşılmıştır. Dolayısıyla örneklemin evreni temsil etme düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir. Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun erkeklerden (%65) oluştuğu görülmektedir. Erkek çalışanlar araştırma evreninin de %64’ünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla elde edilen verilerin cinsiyete göre dağılımının gayet normal olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde çoğunluğun ilkokul/ortaokul (%26) veya lise (%39) mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların çalışma süresi genel olarak 10 yıl ve altındadır (%83). Söz konusu işletmenin 1964 yılında kurulduğu ve bu işletmenin çalışanların çoğunun ilk çalışma yeri olduğu (%71) düşünüldüğünde işletmede işe devam oranının çok yüksek olmadığı söylenebilir. Çalışanların yaş ortalaması ise 33 olarak tespit edilmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Araştırmada veri toplamak için anket formu kullanılmıştır. Anket formunun ilk bölümü demografik bilgileri belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Bu bölümde katılımcılara cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, mevcut iş yerinde çalışma süreleri ve daha önce başka iş yerinde çalışıp çalışmadıklarını belirlemeye yönelik sorular yöneltilmektedir.

İş Stresi Ölçeği: İş stresi kavramını ölçmek için House ve Rizzo (1972) tarafından geliştirilen ve Öztürk ve Şahverdioğlu’nun (2019) çalışmasında kullandığı iş stresi ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, çalışanların iş yerinde yaşadığı psikosomatik ve psikolojik stres belirtilerini ölçmektedir. Ölçek, çalışanların iş yerinde yaşadıkları stresin düzeyini, uyku problemlerini, kafasının meşgul olma derecesini ve işin günlük hayatlarına olumsuz etkisini belirlemek amacıyla düzenlenmiştir. Ölçekte yer alan yedi ifade 5’li likert ölçeğine göre düzenlenmiştir. İfadelere katılım düzeyini belirlemek için ölçek, Kesinlikle Katılmıyorum-Katılmıyorum-Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum-Katılıyorum-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde düzenlenmiştir.

Güvenlik Performansı Ölçeği: Çalışanların güvenlik performansını ölçmek için Yıldız ve Yılmaz’ın (2017) çalışmasında kullandığı Neal vd. (2000) tarafından geliştirilen güvenli davranış ölçeği kullanılmıştır. Altı ifadenin yer aldığı ölçek güvenlik uyumu ve güvenlik katılımı olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Her iki boyutta da üçer ifade yer almaktadır. Ölçekte yer alan altı ifade 5’li likert ölçeğine göre düzenlenmiştir. İfadelere katılım düzeyini belirlemek için ölçek, Kesinlikle Katılmıyorum-Katılmıyorum-Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum-Katılıyorum-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde düzenlenmiştir.

İş Doyumu Ölçeği: Çalışanların iş doyumunu ölçmek için Efeoğlu'nun (2006) çalışmasında kullandığı Quinn ve Shepard (1974) tarafından geliştirilen iş doyum ölçeği kullanılmıştır. Altı ifadenin yer aldığı ölçek tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte yer alan altı ifade 5'li likert ölçeğine göre düzenlenmiştir. İfadelere katılım düzeyini belirlemek için ölçek, Kesinlikle Katılmıyorum-Katılmıyorum-Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum-Katılıyorum-Kesinlikle Katılıyorum şeklinde düzenlenmiştir.

2.3. Veri Analizi

Anket aracılığıyla toplanan verilerin analizinde, SPSS PROCESS ve AMOS 24 programları kullanılmıştır. Çalışmada ilk olarak katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla frekans analizi yapılmıştır. Daha sonra ölçeklerin güvenilirliğini belirlemek için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Ölçekler daha önce Türk kültüründe kullanılmış ve geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış olduğundan ölçeklere açıklayıcı faktör analizi yapılmamış, sadece doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 317). Daha sonra elde edilen verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek için analizler gerçekleştirilmiştir. Sonraki aşamada değişkenlerin birbirleri ile ilişkilerini belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Son olarak araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla SPSS PROCESS programında regresyon ve aracılık testleri yapılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırma verilerinin normal dağılıp dağılmadığını ve değişkenler arası ilişkileri belirlemek amacıyla yapılan analizin sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Değişkenler arası ilişkiler ve tanımlayıcı istatistikler

	Ort.	S.S.	Çarpıklık	Basıklık	1.İş Stresi	2.Güvenlik Uyumu	3.Güvenlik Katılımı	4.İş Doyumu
1. İş Stresi	2,14	0,05	1,375	1,382	1			
2.Güvenlik Uyumu	3,87	0,05	-1,408	1,822	-0,43**	1		
3.Güvenlik Katılımı	4,03	0,05	-1,127	0,819	-0,56**	0,59**	1	
4.İş Doyumu	3,84	0,05	-1,320	1,380	-0,57**	0,54**	0,73**	1

**p<0,01

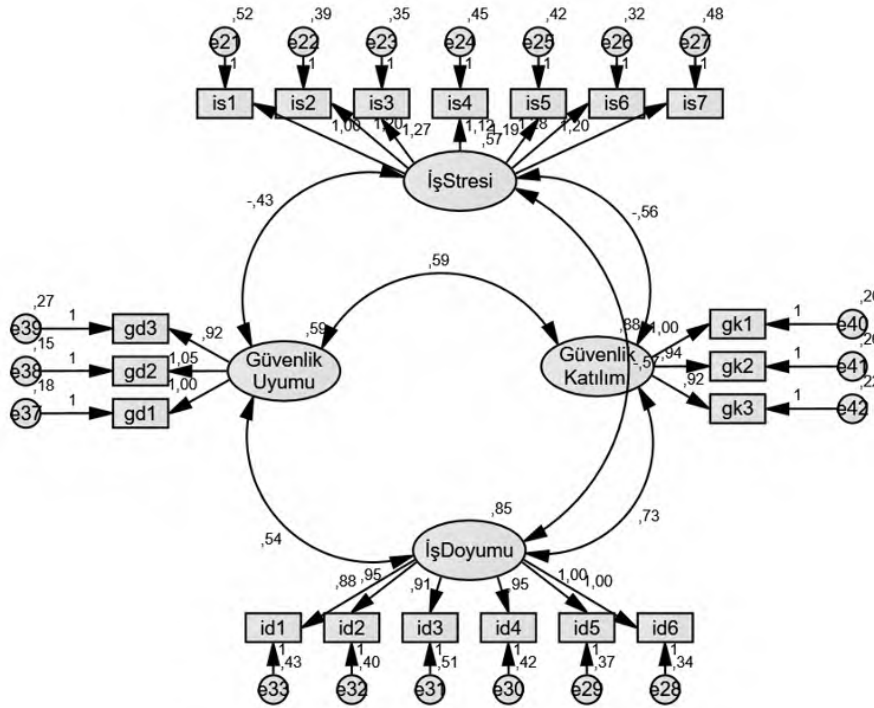
Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların iş stresi düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir. Buna karşılık güvenlik uyumu, güvenlik katılımı ve iş doyum düzeyleri orta-üst seviyededir. Araştırmada yapılacak testlerin parametrik mi nonparametrik mi olması gerektiğine karar vermek için verilerin normal dağılıp dağılmadığı incelenmiştir. Verilerin normal dağılımını belirlemek için hipotez testlerinden (Shapiro Wilk, Kolmogorov Smirnov vb.), grafiklerden (histogram, kutu grafiği, normal Q-Q grafiği vb.) ve betimsel istatistiklerden (çarpıklık ve basıklık değerleri vb.) yararlanılmaktadır (Pituch ve Stevens, 2016, s. 228). Uysal ve Kılıç (2022, s. 233) bu yöntemleri karşılaştırdıkları araştırmada çarpıklık ve basıklık katsayısı yönteminin 1. tip hata açısından tüm koşullarda kabul edilebilir sonuçlara sahip olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Demir vd. (2016, s. 144) çarpıklık ve basıklık katsayıları gibi betimsel istatistiklere dayalı yöntemlerin sosyal bilimler araştırmalarında normalliği belirlemek için en sık kullanılan yöntem olduğunu belirtmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda bu çalışmada verilerin normal dağılımını incelemek için ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerleri temel alınmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1 ve +1 değerleri arasında olması mükemmel bir değeri göstermektedir. Değerlerin -2 ve +2 aralığında olması ise kabul edilebilir sınırlardır (George ve Mallery, 2010, s. 114-115). Tablo 2 incelendiğinde ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ve +2 değerleri arasında olduğu görülmektedir. Bu sonuç verilerin normal dağılım gösterdiği şeklinde yorumlanmaktadır. Değişkenler arası ilişkiler incelendiğinde iş stresi ile güvenlik uyumu, güvenlik katılımı ve iş doyum arasında orta düzey negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Güvenlik uyumunun,

güvenlik katılımı ve iş doymu ile arasında orta düzey pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Aynı şekilde güvenlik katılımı ile iş doymu arasında da orta düzey pozitif bir ilişki vardır (Karagöz, 2019, s. 808).

3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan ölçekler daha önce Türkçeye uyarlanmış ve Türkçe geçerlilik ve güvenilirlikleri test edilmiş olduğundan sadece doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Analiz sonuçları Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2. DFA modeli

Değişkenler arasındaki kovaryanslar Şekil 2’de gösterilmektedir. Ölçüm modelini test etmek için gerçekleştirilen DFA sonucunda tüm ölçeklerde yer alan ifadeler için faktör yüklerinin 0,30’un üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu değerler alanyazında yer alan kabul edilebilir sınırlar içerisinde (Yaşlıoğlu, 2017, s. 78). Analiz sonucunda elde edilen uyum değerleri de ($\chi^2/sd=$ 1.818; RMSEA= 0.05, GFI: 0.92, CFI: 0.98, RFI: 0.94, NFI: 0.95, IFI: 0.98, TLI: 0.97) iyi uyum sınırları içerisinde (Şimşek, 2007, s. 48).

3.3. Araştırma Modeli

Ölçüm modeli test edildikten sonra araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla SPSS paket programında PROCESS eklentisi kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Aracılık etkisini belirlemek için Hayes (2018, s. 585) tarafından önerilen Model 4 kullanılmıştır. Aracılık analizlerinde en çok kullanılan yöntemlerden biri olan Baron ve Kenny (1986) yöntemi son yıllarda sık olarak eleştirilmektedir. Bu yöntemin yerine, yeni geliştirilen yaklaşımların kullanılması tavsiye edilmektedir. Yeni yaklaşım, aracılık modellerinde dolaylı etkiyi hesaplayarak bundan çıkarımlar yapılmasına dayanmaktadır. Yeni yaklaşım, gerçekleştirilen analizler sonucunda bağımsız değişkenin aracı değişken aracılığıyla bağımlı değişken üzerindeki etkisinin anlamlı olması durumunda aracılık rolünün bulunduğunu kabul etmekte ve başka kanıt ihtiyacı duymamaktadır (Gürbüz ve Bayık, 2021, s. 6; Preacher ve Hayes, 2008, s. 886). Bu

çalışmada da aracılık modelini test etmek için yeni yaklaşım kullanılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Hipotez testi sonuçları

Hipotezler	Doğrudan Etki	S.H	t	Dolaylı Etki	p	%95 GA		Hipotez Test Sonuçları
						AL	ÜL	
IS → GU	-,60	,04	-16,1586		,000*	-,6691	-,5238	Desteklendi
IS → GK	-,73	,04	-18,0598		,000*	-,8143	-,6543	Desteklendi
IS → ID	-,76	,04	-20,5786		,000*	-,8301	-,6852	Desteklendi
GU → ID	,17	,06	3,0507		,000*	,0614	,2847	Desteklendi
GK → ID	,37	,05	7,0932		,000*	,2639	,4666	Desteklendi
IS → GU → ID		,20		-,10	,000*	-,1858	-,0352	Desteklendi
IS → GK → ID		,20		-,27	,000*	-,3575	-,1750	Desteklendi

*p < .01 (IS: İş Stresi; ID: İş Doymu; GU: Güvenlik Uyumu, GK: Güvenlik Katılımı)

Tablo 3 incelendiğinde iş stresinin güvenlik uyumu ($\beta=-,60$), güvenlik katılımı ($\beta=-,73$) ve iş doymu ($\beta=-,76$) üzerinde negatif bir etkisi olduğu görülmektedir. Güvenlik uyumu ($B=,17$) ve güvenlik katılımının ($B=,37$) iş doymu üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır. Aracılık testi sonuçları incelendiğinde ise iş stresinin iş doymu üzerinde güvenlik uyumu ($B=-,10$) ve güvenlik katılımı ($B=-,27$) aracılığıyla dolaylı bir etkisi olduğu görülmektedir. Bootstrap güven aralığı değerleri incelendiğinde güven aralıklarının sıfırı kapsamadığı görülmektedir. Bu sonuçlar aracılık etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir (Reutter ve Bigatti, 2014, s. 15).

Sonuç ve Öneriler

İş stresinin çalışanların iş doymu üzerindeki etkisinde güvenlik performansının aracılık rolünü incelemeyi amaçlayan bu çalışmada öncelikle iş stresinin iş doymu üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, iş stresinin, çalışanların iş doymunu negatif olarak yordadığı bulgusu elde edilmiştir. Bu bulgular H1 hipotezini desteklemektedir. Alanyazın incelendiğinde benzer bulguları elde eden çalışmalar olduğu görülmektedir. Karakaş ve Gökmen (2018), Söyler (2018), Mansoor vd. (2011), Ahsan vd. (2009) çalışanların işleriyle ilgili yaşadıkları stresin iş doymularıyla negatif ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Çalışanların aile ilişkilerinde yaşadıkları sıkıntılar, çalışma ortamı, yöneticilerin tutumu, iş arkadaşları, maaşlarının azlığı vb. pek çok faktör çalışanlarda strese yol açabilmektedir (Cleveland vd., 2007, s. 277). Çalışanlar iş yerleri ile ilgili bazı beklentilere sahiptir. Bu beklentileri karşılanmadığında stres yaşamakta ve bu stres iş doymularını da etkilemektedir. Örneğin üniversite mezunu bir çalışan, yaptığı işin uzmanlık alanı ile ilgili olmasını arzu etmektedir. Ayrıca maaş konusunda da beklentisi yüksek olabilmektedir. Basit bir işte çalıştırıldığında ve düşük maaş aldığına bu durum yaşadığı stresi artırmaktadır. İş yerindeki koşulların sağlıklı olmaması, yöneticilerin katı kontrol yöntemleri kullanması, çalışanların fikirlerinin önemsenmemesi ve işle ilgili sorumlulukların fazla olması da çalışanlarda strese yol açabilmektedir. İşle ilgili beklentisi karşılanmayan çalışanların iş doymu da yaşadıkları strese bağlı olarak düşmektedir.

Yapılan analizler sonucunda iş stresinin güvenlik performansı boyutlarını (güvenlik uyumu ve güvenlik katılımı) negatif olarak yordadığı bulgusu elde edilmiştir. Bu bulgular H2 ve H3 hipotezlerini desteklemektedir. Alanyazın incelendiğinde benzer bulgulara ulaşan çalışmalar olduğu görülmektedir. De Boeck vd. (2017), Leung vd. (2016), Rifqi ve Bangun (2022), Wu vd. (2018) çalışanların işleriyle ilgili yaşadıkları stresin güvenlik performanslarıyla negatif ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Çalışanların yaşadıkları stres düzeyi, onların algı, tutum ve davranışlarını da etkilemektedir. Çalışanların yaşadıkları stres düzeyinin yüksek olması onların işleriyle veya iş yerleriyle ilgili ayrıntılara dikkat etmemesine neden olabilmektedir. Güvenlikle ilgili hususlar da bu kapsamda değerlendirilebilir. Stres düzeyi yüksek çalışanlar iş yerinde güvenlikle ilgili alınan önlemlere uyma konusunda daha gevşek davranabilmektedir. İş yeri tarafında kendisine sağlanan

güvenlik ekipmanlarını kullanmamakta veya güvenlikle ilgili prosedürlere uymayabilmektedir. Ayrıca stres düzeyi yüksek çalışanlar motive olmakta zorlanabilmekte ve iş esnasında diğer sorunlarını düşündükleri için dalgın olabilmektedir. Bu durum onların güvenlikle ilgili tedbirleri almalarını da engelleyebilmektedir. Bunun yanı sıra stres düzeyi yüksek çalışanlar, genel olarak güvenlikle ilgili yapılacak çalışmalarda fazladan çaba harcamamakta veya bu çalışmalara gönüllü olarak katılmamaktadır. Kendilerinde strese yol açan faktörlerin iş yerindeki güvenlikle ilgili çalışmalardan daha önemli olduğunu düşünebilmektedirler. Bunun yanı sıra stres düzeyi yüksek çalışanların iş yerine bağlılıkları da düşük olacağından iş yerinde gerçekleşen güvenlik faaliyetleri de dahil herhangi bir faaliyete gönüllü olarak katılma ihtimalleri de düşük olacaktır.

Yapılan analizler sonucunda güvenlik performansı boyutlarının (güvenlik uyumu ve güvenlik katılımı) iş doyumunu pozitif olarak yordadığı bulgusu elde edilmiştir. Bu bulgular H4 ve H5 hipotezlerini desteklemektedir. Alanyazın incelendiğinde benzer bulgulara ulaşan çalışmalar olduğu görülmektedir. Chu vd. (2019), Ni vd. (2020), Tengilimoğlu vd. (2016) çalışanların güvenlik performanslarının yaşadıkları iş doymu ile pozitif ilişkili olduğunu tespit etmiştir. İşletmenin çalışanların güvenliğini sağlamaya yönelik önlemler alması çalışanlarda işletmenin kendilerini önemseydiğine yönelik bir algı oluşturacaktır. İşletme tarafından önemsendiğini hisseden çalışanların işletmeye bağlılıkları artacak ve işlerini severek yapacaklardır. Başka bir ifadeyle yaptıkları iş, çalışanları tatmin edecektir. Ancak çalışanlar işletmenin kendilerine yönelik aldıkları güvenlik önlemlerinin farkında olmayabilir. Bu durumda alınan güvenlik önlemleri tek başına iş doyumunu artırmayacaktır. Çalışanların bu önlemlerin farkında olması sağlanmalıdır. Çalışanların güvenlik önlemlerine yönelik farkındalığının sağlanması ise çalışanların güvenlik uygulamalarına katılımının sağlanması ile mümkün olacaktır. Alınan güvenlik uygulamalarını benimseyen, bu uygulamaları yerine getiren ve diğer çalışanların da bu önlemlere uyması için çaba gösteren çalışanlar işlerini daha fazla benimsemekte ve iş doymu düzeyleri daha yüksek olmaktadır.

Son olarak güvenlik performansı boyutlarının (güvenlik uyumu ve güvenlik katılımı), iş stresi ve iş doymu arasındaki ilişkide aracılık rolü bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda güvenlik uyumu ve güvenlik katılımı boyutlarının, iş stresi ve iş doymu arasındaki ilişkide aracılık rolü bulunduğu bulgusu elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle iş stresi, iş doyumunu, güvenlik uyumu ve güvenlik katılımı üzerinden dolaylı olarak etkilemektedir. Bu bulgular H6 ve H7 hipotezini desteklemektedir. Alanyazın incelendiğinde iş stresi, güvenlik performansı ve iş doymu arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar değişkenler arasındaki doğrudan ilişkilerin yanı sıra dolaylı ilişkileri de incelemektedir (Chu vd., 2019; Jung vd., 2016; Rarindo ve Satata, 2021; Tengilimoğlu vd., 2016). Çalışanlar üzerinde etkili olan pek çok stres faktörü bulunmaktadır. Bunların bir kısmı işletme ve çevresinden kaynaklı olabilirken bir kısmı çalışanın ailesi veya özel hayatıyla ilgili olabilir. Yöneticiler işletmeyle ilgili olan stres kaynaklarını tespit ederek bunları ortadan kaldırabilir veya etkisini en aza indirebilir. Ancak çalışanın ailesi veya özel hayatıyla ilgili olan stres kaynaklarını tespit etmek veya etkilerini azaltmak zordur. Dolayısıyla işletmelerin bu stres kaynaklarına karşı önlemler alması da kolay değildir. İşletmeler bu stres kaynaklarını tespit edemese bile çalışanlara yönelik gerçekleştirecekleri faaliyetlerle bu stres kaynaklarının etkisini azaltabilir. Stres kaynaklarının etkisini azaltmanın yollarından biri de çalışanların iş güvenliğinin sağlanmasıdır. Özellikle risk içeren işlerde çalışanlar, işletmenin onların güvenliğine önem verdiğini hissederse, kendilerinde strese yol açan işletme dışı faktörleri en azından çalışma ortamında unutmaya eğiliminde olacaktır. Bu durum onların işlerini daha dikkatli yapmasını sağlayacaktır.

Güvenlik konusunda karar alma sürecine çalışanların da katılımının sağlanması, çalışanların güvenlik performansını artırabilir. Çalışanlar karar alma sürecine katıldıkları faaliyetleri uygulama konusunda daha istekli olacaktır. Aynı zamanda bu uygulamaların tüm çalışanlar tarafından benimsenmesi için gönüllü olarak çaba gösterecektir. Bu nedenle işletmelerin güvenlik konusunda karar alma sürecine çalışanları da dahil etmesi önerilmektedir. Çalışanların yaşadıkları stres onların güvenlik performansı ve iş doymu üzerinde olumsuz bir

etkiye sahiptir. Düşük maaş, çalışanın yetenekleri dışında bir işte çalıştırılması, çalışan üzerinde baskı kurulması vb. strese yol açan faktörler işletmeden kaynaklı stres faktörleridir. İşletmelerin, çalışanlarda hangi faktörlerin strese yol açtığını tespit ederek bunların etkilerini en aza indirmek veya ortadan kaldırmak için çalışmalar yapması gerekmektedir. Çalışan üzerinde etkili olan stres kaynakları sadece işletmeyle ilgili değildir. İşletmenin işletmeyle ilgili olmayan bu stres kaynaklarının etkisini de en aza indirmesi gerekmektedir. Çalışanların iş güvenliğini sağlamak için önlemlerin alınması, stres kaynaklarının etkisini azaltma yollarından biridir. Ancak işletme her türlü güvenlik önlemini aldığı halde çalışanlar alınan bu önlemleri algılayamayabilir. Bu nedenle çalışanlara iş güvenliği ile ilgili eğitimlerin verilmesi ve iş güvenliği ile ilgili karar alma sürecine çalışanların da dahil edilmesi tavsiye edilmektedir. Verilen iş güvenliği eğitimleri ve çalışanların karar alma sürecine katılması, çalışanların güvenlik performansını da artıracaktır (Tengilimoğlu vd., 2016, s. 9). Ayrıca işletmede çalışanlardan bir güvenlik komisyonu kurularak çalışanlara iş güvenliği ile ilgili sorumluluk vermek çalışanların motivasyonunu artıracak ve çalışanların iş güvenliği ile ilgili gerçekleştirilen faaliyetleri daha iyi algılamalarını sağlayacaktır.

İş kazalarına sebep olan faktörlerden biri de çalışanların dikkatsizliği veya güvenlik önlemlerini önemsememesidir. Başka bir ifadeyle iş kazalarının önemli bir kısmı çalışanlardan kaynaklanmaktadır. Çalışanlar bazen tehlikeli olduğunu bildikleri halde daha kolay olması nedeniyle yapmamaları gereken davranışlar gerçekleştirebilmektedir. Örneğin süt ürünleri fabrikasında peynir dilimleme makinasında dilimlenen peynir, makinanın bıçaklarına yapışıp kalmakta ve makina düzgün çalışmamaktadır. Makinanın bıçaklarına yapışan bu peynir parçalarının elle temizlenmesi gerekmektedir. Bunun için de öncelikle makinanın durdurulması gerekmektedir. Ancak çalışanlar makinayı durdurmadan, elleriyle peynir parçalarını temizlemeye çalışabilmektedir. Bu durum makinanın bıçaklarının çalışanların ellerini kesmesine neden olmaktadır. Bir diğer iş kazası örneği de kaşar peyniri yapmak için kullanılan kuru haşlama makinasında gerçekleşmektedir. Bu makinanın içine buhar verilerek kaşar peyniri pişirilmektedir. Makinanın işi bitince buharın dışarıya salınması ve makinanın kapağının daha sonra açılması gerekmektedir. Ancak çalışanlar daha hızlı olmak ve işlerini daha çabuk bitirmek amacıyla makinanın buharı dışarıya salınmadan makinanın kapağını açmaya çalışabilmektedir. Bu durumda makinanın içinde sıkışan buhar patlayarak yakındaki çalışanların yanmasına sebep olmaktadır. Tüm bu iş kazaları çalışan kaynaklıdır ve çalışanların güvenlik performansının düşük olması sebebiyle gerçekleşmektedir. Süt ürünleri işletmeleri bu tür kazaların önüne geçmek için çalışanlarını iş kazaları konusunda eğitmelidir. Bu eğitimler sırasında geçmişte yaşanan kazalarla ilgili örnekler verilerek ve tecrübeler paylaşılarak çalışanlar bilinçlendirilmelidir.

Araştırma bulguları stresin tatminsizliğe yol açan önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Literatür incelendiğinde her ne kadar düşük düzeyde stresin olumlu sonuçları olduğunu gösteren çalışmalar olsa da (Aksoy ve Kutluca, 2005, s. 463; Gökler ve Işıtan, 2012, s. 164) stres yöneticilerin dikkate alması gereken önemli bir konudur. Dolayısıyla stres önlenmekten ziyade kontrol altında tutulması gereken bir kavramdır. Çalışanlar strese karşı önlem alırken stresi ortadan kaldırmak değil kontrol altında tutmak için önlem almalıdır. Alınacak önlemlerin çalışanları gevşek, umursamaz veya dikkatsiz davranmaya sevk edecek düzeyde olmamasına dikkat edilmelidir. Dolayısıyla işletme yöneticilerinin stresi ortadan kaldırmanın değil çalışanların tatmin düzeyini artırmak suretiyle verimliliği sağlamak için çalışanların stres düzeyini azaltmanın yollarını bulması gerekmektedir. Bu doğrultuda yöneticilere ilk olarak çalışan sağlığını önemsemeleri önerilmektedir. Özellikle risk düzeyi yüksek işlerde çalışanlar sağlıklarının önemsendiğini hissettiklerinde daha istekli olabilirler. Bunun için yöneticilerin çalışanların sağlık güvencesi, çalışma koşullarının sağlıklı olması, iş yerinin sağlığı olumsuz etkileyecek unsurlardan arındırılması gibi konularda önlem alması gerekmektedir. Bir diğer öneri çalışanların sosyalleşebileceği imkanların oluşturulmasıdır. Çalışanların iş yerinde sosyalleşebilmesine imkan sağlayan mekanların bulunması ve çalışanların işle ilgili olmayan konularla ilgilenbilmesi de stres düzeylerini düşürecektir. Tabi ki çalışanların sosyalleşebileceği mekanlar tek başına yeterli olmayacaktır. Çalışanların bu mekanlardan faydalanabilmesi için yeterli boş zamana da ihtiyaçları bulunmaktadır. Örneğin araştırmanın gerçekleştirildiği süt

ürünleri fabrikasında öğle yemeği molası dışında öğleden önce ve öğleden sonra 15-20 dakika civarında iki adet çay molası uygulanmaktadır. Bu mola vakitlerinin biraz daha artırılarak, çalışanların bu vakitleri çalıştıkları bölüm dışında onları işlerinden uzaklaştıracak bir mekanda geçirmeleri stres düzeylerini de azaltabilir.

Araştırmada elde edilen önemli bir diğer bulgu da güvenlik performansının çalışanların iş doyumları üzerinde pozitif bir etkisi olduğu yönündedir. Bir işletmenin en önemli amaçlarından biri karlılığı ve verimliliği artırmaktır. Verimlilik üzerinde etkili olan önemli faktörlerden biri de iş doyumudur. Dolayısıyla işletmenin güvenlik performansını artıracak önlemler alması aynı zamanda çalışanların iş doyumunu artırarak işletmenin karlılığına da olumlu yansıtacaktır. Bu nedenle işletmelerin çalışanların güvenlik performansını artıracak önlemler alması gerekmektedir. Güvenlik performansını artırmak için alınabilecek en temel önlem çalışılan mekanın güvenli bir şekilde tasarlanmasıdır. Bunun dışında çalışanların iş esnasında kullanacakları güvenlik ekipmanlarının temin edilerek çalışanların bunları kullanması sağlanmalıdır. Bazı iş yerlerinde bulunan cihazların koruyucu donanımları çeşitli gerekçelerle sökülebilmekte ve bu cihazlar çalışanlar için tehlike oluşturmaktadır. Bu nedenle cihazların koruyucu donanımlarının sökülmemesi ve bu konuda denetimin sağlanması gerekmektedir. Güvenlik performansını artırmak için alınabilecek en önemli tedbirlerden biri de personel eğitimidir. Çalışanlara işyeri hekimi veya iş güvenliği uzmanı tarafından periyodik eğitimler verilerek iş güvenliği konusunda çalışanlarda farkındalık oluşturulmalıdır. Özellikle üniversite bulunan şehirlerde üniversite ile iş birliği içerisinde eğitimler verilebilir. İş sağlığı ve güvenliği alanında uzman akademisyenler tarafından çalışanlara eğitimler verilmesi çalışanların farkındalığını daha fazla artırabilir.

İş kazaları ve bu kazalara alınacak önlemler iş sektörüne göre değişmektedir. Örneğin inşaat işlerinde yaşanabilecek iş kazaları ile fabrika ortamında yaşanabilecek iş kazaları genel olarak farklıdır. Farklı üretim işleri yapan fabrikalarda yaşanabilecek kazalar da genel olarak farklı olmaktadır. Dolayısıyla bu kazaları engellemek için alınacak önlemler de farklı olacaktır. Bu çalışma süt ürünleri üreten bir fabrikada yapılmıştır. Bu nedenle araştırmanın sonuçları aynı sektörde yer alan işletmeler için genellenebilir.

Kaynakça

- Ahsan, N., Abdullah, Z., Fie, D. Y. G., ve Alam, S. S. (2009). A study of job stress on job satisfaction among university staff in Malaysia: Empirical study. *European Journal of Social Sciences*, 8(1), 121-131.
- Aksoy, A. ve Kutluca, M. (2005). Çalışma hayatında stres kaynakları, stres belirtileri ve stres sonuçlarının incelenmesi üzerine bir araştırma. *Journal of Social Policy Conferences*, 49, 457-486.
- Aloisio, L. D., Coughlin, M., ve Squires, J. E. (2021). Individual and organizational factors of nurses' job satisfaction in long-term care: A systematic review. *International Journal of Nursing Studies*, 123, 104073.
- Araujo, E., ve Miyake, M. A. M. (2017). Stress and sleep disorders in medical practitioners. Rossi, A. M., Meurs, J. A. ve Perrewe, P. L. (Ed.), *Stress and quality of working life* içinde (ss. 155-171). Charlotte, N. C., Information Age Publishing.

- Aruldoss, A., Kowalski, K. B. ve Parayitam, S. (2021). The relationship between quality of work life and work-life-balance mediating role of job stress, job satisfaction and job commitment: Evidence from India. *Journal of Advances in Management Research*, 18(1), 36-62.
- Ayyıldız, F., ve Çam, D. İ. (2020). İş stresi ve güvenlik performansı arasındaki ilişkide güvenlik ikliminin düzenleyici rolü: Sağlık sektöründe bir inceleme. *Psikoloji Çalışmaları*, 40(2), 451-475.
- Baron, R. M., ve Kenny, D. A., (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bayram, M. (2018). The management commitment to OHS, employee satisfaction and safety performance: An empirical study. *International Journal of Latest Engineering and Management Research*, 3(07), 63-71.
- Bayram, M., Üngan, M. C., ve Ardiç, K. (2017). The relationships between OHS prevention costs, safety performance, employee satisfaction and accident costs. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 23(2), 285-296.
- Büyükyılmaz, O., Vargün, H., ve Uygurtürk, H. (2020). Muhasebe meslek mensuplarının mesleği bırakma niyeti üzerinde iş stresinin etkisi: Kariyer memnuniyetinin düzenleyici rolü. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 61, 105-124.
- Can, S. ve Can, Ş. (2011). Kamu Personeli Seçme Sınavı öncesinde öğretmen adaylarının stres düzeyleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(3), 765-778.
- Ceylan, H. (2011). Türkiye’deki iş kazalarının genel görünümü ve gelişmiş ülkelerle kıyaslanması. *International Journal of Engineering Research and Development*, 3(2), 18-24.
- Chu, F., Fu, Y., ve Liu, S. (2019). Organization is also a “life form”: Organizational-level personality, job satisfaction, and safety performance of high-speed rail operators. *Accident Analysis & Prevention*, 125, 217-223.
- Cleveland, J. N., O’Neill, J. W., Himelright, J. L., Harrison, M. M., Crouter, A. C. ve Drago, R. (2007). Work and family issues in the hospitality industry: Perspectives of entrants, managers, and spouses. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 31(3), 275-298.
- Çevik, M., Çevik, Y., Tengilimoğlu, D., ve Daş, M. (2016). İş yerinde oluşan stresin çalışanlar üzerindeki etkileri; acil servis hizmetleri kapsamında bir uygulama. *Akademik Araştırma Tıp Dergisi*, 1(1), 24-34.
- De Boeck, E., Mortier, A. V., Jacxsens, L., Dequidt, L., ve Vlerick, P. (2017). Towards an extended food safety culture model: Studying the moderating role of burnout and jobstress, the mediating role of food safety knowledge and motivation in the relation between food safety climate and food safety behavior. *Trends in Food Science & Technology*, 62, 202-214.
- Demir, E., Saatçioğlu, Ö., ve İmrol, F. (2016). Uluslararası dergilerde yayımlanan eğitim araştırmalarının normallik varsayımları açısından incelenmesi. *Current Research in Education*, 2(3), 130-148.

- Deveci, B. (2017). İş stresi ve turizm işletmelerinde yapılan araştırmalara ilişkin bir değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 39-53.
- Dursun, S., ve Keser, A. (2014). İş güvenliği farkındalığı ve iş güvenliği davranışları arasındaki ilişkilerin araştırılması: uygulamalı bir araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 5(2), 1-9.
- Efeoğlu, İ. E. (2006). *İş-aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyumu ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: İlaç sektöründe bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Eyitmiş, A. M., ve Kaplan, S. (2021). İş güvenliği ile motivasyon, iş doyumu ve işten ayrılma ilişkilerinin uluslararası lojistik firması çalışanları üzerin etkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 12(1), 74-93.
- George, D. ve Mallery, P. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference 17.0 update*, 10. Baskı, Boston: Pearson.
- Gould, D., Bridges, D., Udry, E. ve Beck, L. (1997). Stress sources encountered when rehabilitating from season-ending ski injuries. *The Sport Psychologist*, 11(4), 361-378.
- Gökler, R. ve Işıtan, İ. (2016). Modern çağın hastalığı; Stres ve etkileri. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 154-168.
- Griffin, M. A., ve Neal, A. (2000). Perceptions of safety at work: A framework for linking safety climate to safety performance, knowledge, and motivation. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(3), 347-358.
- Gül, H. (2007). İş stresi, örgütsel sağlık ve performans arasındaki ilişkiler: Bir alan araştırması, *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 318-332.
- Gürbüz, S. ve Bayık, M. E. (2021). Aracılık modellerinin analizinde yeni yaklaşım: Baron ve Kenny'nin yöntemi hâlâ geçerli mi? *Türk Psikoloji Dergisi*, 36(88), 1-14.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Haydon, T., Leko, M. M. ve Stevens, D. (2018). Teacher stress: Sources, effects, and protective factors. *Journal of Special Education Leadership*, 31(2), 99-107.
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: Guilford Press.
- Heinrich, W. H. (1931). *Industrial accident prevention: A scientific approach*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Hola, B., Nowobilski, T. Szer, I. ve Szer, J. (2017). Identification of factors affecting the accident rate in the construction industry. *Procedia Engineering*, 208, 35-42.
- House, R. J., ve Rizzo, J. R. (1972). Role conflict and ambiguity as critical variables in a model of organizational behaviour. *Organizational Behaviour and Human Performance*, 7, 467-505.

- Hwang, J., Lee, J. J., Park, S., Chang, H., ve Kim, S. S. (2014). The impact of occupational stress on employee's turnover intention in the luxury hotel segment. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 15(1), 60-77.
- Iqbal, S., Ehsan, S., Rizwan, M., ve Noreen, M. (2014). The impact of organizational commitment, job satisfaction, job stress and leadership support on turnover intention in educational institutes. *International Journal of Human Resource Studies*, 4(2), 181.
- İşcan, Ö. F. ve Timuroğlu, K. (2007). Örgüt kültürünün iş tatmini üzerindeki etkisi ve bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 119-136.
- Jung, S. Y., Kim, B. J., ve Go, D. W. (2016). A effect of physical environment on safety behavior: Mediation of job stress, and moderation of safety climate. *Journal of the Korea Safety Management & Science*, 18(1), 89-97.
- Kai-Wen, C. (2009). A study of stress sources among college students in Taiwan. *Journal of Academic and Business Ethics*, 2, 1-8.
- Karakaş, A., ve Gökmen, G. (2018). Kamu çalışanlarında iş tatmini, duygusal emek ve iş stresi: Konya'da bir araştırma. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 99-127.
- Karakaya, A. ve Gürel, S. (2015). Kardemir AŞ çalışanlarının stres faktörleri algılarına yönelik bir araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 17-31.
- Karamık, S., ve Şeker, U. (2015). İşletmelerde iş güvenliğinin verimlilik üzerine etkilerinin değerlendirilmesi. *Gazi University Journal of Science Part C: Design and Technology*, 3(4), 575-584.
- Kim, B. J., Ji, W. K., ve Jeon, S. G. (2017). A mediating effect of job stress between physical environmental risk and safety behavior, and moderating effect of perceived control. *Journal of the Korean Society of Safety*, 32(2), 105-111.
- Kök, S. B. (2006). İş tatmini ve örgütsel bağlılığın incelenmesine yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 291-317.
- Lawler III, E. E., ve Porter, L. W. (1967). The effect of performance on job satisfaction. *Industrial Relations: A journal of Economy and Society*, 7(1), 20-28.
- Leung, M. Y., Liang, Q., ve Olomolaiye, P. (2016). Impact of job stressors and stress on the safety behavior and accidents of construction workers. *Journal of Management in Engineering*, 32(1), 04015019, 1-10.
- Locke, E. A. (1976). The nature and causes of job satisfaction. M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology* içinde (ss. 1297–1343). Chicago: Rand McNally.
- Mansoor, M., Fida, S., Nasir, S., ve Ahmad, Z. (2011). The impact of job stress on employee job satisfaction a study on telecommunication sector of Pakistan. *Journal of Business Studies Quarterly*, 2(3), 50-56.
- Mishra, P. K. (2013). Job satisfaction. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 14(5), 45-54.
- Mwamwenda, T. S. (1997). Occupational stress among secretarial personnel at the University of Transkei. *Psychological Reports*, 81(2), 418-418.

- Neal, A., Griffin, M. A., ve Hart, P. M. (2000). The impact of organizational climate on safety climate and individual behavior. *Safety Science*, 34(1-3), 99-109.
- Ni, G., Zhu, Y., Zhang, Z., Qiao, Y., Li, H., Xu, N., Deng, Y., Yuan, Z. ve Wang, W. (2020). Influencing mechanism of job satisfaction on safety behavior of new generation of construction workers based on Chinese context: The mediating roles of work engagement and safety knowledge sharing. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(22), 8361, 1-24.
- Özkaya, M. O., Yakın, V., ve Ekinçi, T. (2008). Stres düzeylerinin çalışanların iş doymu üzerine etkisi celal bayar üniversitesi çalışanları üzerine ampirik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(1), 163-179.
- Öztürk, M., ve Şahverdioğlu, H. (2019). Çalışan kadınların kişilik özellikleri ile iş stresi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Isparta ilinde bulunan özel hastaneler üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 679-702.
- Quinn, R.P. ve Shepard, L.G. (1974) *The 1972-1973 Quality of employment survey*. An Arbor: University of Michigan, Institute for Social Research.
- Platis, C., Reklitis, P., ve Zimeras, S. (2015). Relation between job satisfaction and job performance in healthcare services. *PROCEDIA-Social and behavioral sciences*, 175, 480-487.
- Preacher, K. J. ve Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40, 879-891.
- Rarindo, H., ve Satata, D. B. M. (2021). Perilaku keselamatan kerja sebagai moderator hubungan antara motivasi dan kepuasan kerja pada pekerja konstruksi. *Jurnal Psikologi Teori dan Terapan*, 12(1), 52-63.
- Reutter, K. K., ve Bigatti, S. M. (2014). Religiosity and spirituality as resiliency resources: Moderation, mediation, or moderated mediation? *Journal For The Scientific Study of Religion*, 53(1), 56-72.
- Rifqi, M. ve Bangun, M. Y. R. (2022). Influence of job stress and safety climate on safety performance in Indonesia rock mining company. *TIJAB (The International Journal of Applied Business)*, 6(1), 77-89.
- Robins S. P., ve Judge T. A. (2013). *Organizational behavior*. 15th ed. Boston: Pearson.
- SGK (2021). *SGK istatistik yıllıkları*. <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/> (Erişim Tarihi 05.12.2022).
- Söyler, S. (2018). Sağlık çalışanlarının maruz kaldıkları iş stresi ile iş doymu ilişkisinin incelenmesi: Bir meta-analiz çalışması. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(4), 190-205.
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş temel ilkeler ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Ekinox.
- Tekingündüz, S., Kurtuldu, A., ve Öksüz, S. (2015a). İş-aile yaşam çatışması, iş tatmini ve iş stresi arasındaki ilişkiler. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 27-42.

- Tekingündüz, S., Top, M. ve Seçkin, M. (2015b). İş tatmini, performans, iş stresi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Hastane örneği. *Verimlilik Dergisi*, 4, 39-64.
- Tengilimoğlu, D., Celik, E., ve Guzel, A. (2014). The effect of safety culture on safety performance: Intermediary role of job satisfaction. *Methodology*, 15(3), 1-12.
- Tersanelerde ve Sanayide İş Sağlığı ve Güvenliği Paneli (2008). İş kazalarının yüzde 98'i önlenir. *Mühendis ve Makine*, 49(580), 16-17.
- Tortumlu, M., ve Taş, M. A. (2019). Örgüt İklimi, İş Stresi ve Çalışan Performansı İlişkisi: İstanbul Avrupa Yakası İlçe Belediyelerinde Bir Uygulama. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 349-367.
- Türkoğlu, T., ve Yurdakul, Ü. (2017). Mobilya endüstrisinde çalışanların iş doyumunu ile iş performansı arasındaki ilişkinin araştırılması. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 18(1), 88-97.
- Uysal, İ., ve Kılıç, A. F. (2022). Normal distribution dilemma. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 12(1), 220-248.
- Vuong, B. N., Tung, D. D., Tushar, H., Quan, T. N., ve Giao, H. N. K. (2021). Determinates of factors influencing job satisfaction and organizational loyalty. *Management Science Letters*, 11(1), 203-212.
- Wu, X., Li, Y., Yao, Y., Luo, X., He, X., ve Yin, W. (2018). Development of construction workers job stress scale to study and the relationship between job stress and safety behavior: An empirical study in Beijing. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(11), 2409, 1-12.
- Vosughi, S., Davari, M., Ebrahimi, H., Abolghasemi, J., ve Talebi, M. (2022). The relationship between emotional intelligence and job stress with safety behavior among work permit issuers in one of the oil industries. *Journal of Occupational Hygiene Engineering*, 9(1), 29-36.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yıldız, S., ve Yılmaz, M. (2017). Türk inşaat sektöründe çalışanların güvenlik kültürü düzeyinin ve güvenlik performansı ile ilişkisinin incelenmesi. *Politeknik Dergisi*, 20(1), 137-149.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Bayburt Üniversitesi Etik Kurulu

Tarih: 19.11.2020

No: 2020/99

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %33

2. yazar katkı oranı : %33

3. yazar katkı oranı : %34

İçsel Pazarlama Uygulamaları, İş Akış Deneyimi ve İş Tatmini İlişkisi: Otel Çalışanlarıyla Bir Uygulama

The Relationship Between Internal Marketing Practices, Workflow Experience and Job Satisfaction: Research with Hotel Employees

Doç. Dr. Sezer KARASAKAL¹, Doç. Dr. Oğuz DOĞAN²

Öz

Çalışanlarına değer veren, iletişim halinde olan, motive eden ve eğitimler ile güçlendiren otel işletmeleri hem çalışanların hem de dış müşterilerin memnuniyeti konusunda başarı sağlamaları beklenir. Bu çalışmada otel yöneticileri tarafından gerçekleştirilen içsel pazarlama uygulamalarının çalışanların iş akışı yaşamalarına etkisi ve iş akışının iş tatminine etkisi incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Antalya’da faaliyet gösteren beş yıldızlı konaklama işletmelerinde çalışan bireylerden elde edilmiş olan veriler analiz tabii tutulmuştur. Elde edilen bulgular, içsel pazarlama uygulamalarının iş akış deneyimi üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Bulgular ayrıca iş akış deneyiminin çalışanların iş tatmini üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Bu çalışma, içsel pazarlama faaliyetlerinin akış deneyimi ve iş tatmini üzerindeki rolünü inceleyerek literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İçsel pazarlama, iş akış deneyimi, iş tatmini, otel işletmesi, Antalya

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Hotels that value, communicate, motivate and strengthen their employees with training are expected to be successful in the satisfaction of both employees and external customers. In this study, the effect of internal marketing practices carried out by hotel managers on employees' experiencing workflow and the effect of workflow on job satisfaction were examined. For this purpose, the data obtained from the employees working in the 5-star hotels operating in Antalya was analyzed. The findings showed that internal marketing has a positive impact on workflow experience. The findings additionally showed that workflow experience has a positive impact on job satisfaction of the employees. This study aims to fill the gap in literature by investigating the role of internal marketing activities on flow experience and flow on work satisfaction.

Keywords: Internal marketing, workflow experience, job satisfaction, hotels, Antalya

Paper Type: Research

Giriş

Otel çalışanlarının performansı müşteri memnuniyeti ve sadakatine etki etmektedir (Yang, 2010). Çalışanların tutum ve davranışları bir performans olarak hizmet sürecine doğrudan yansımaktadır (Karatepe ve Sokmen, 2006). Dolayısıyla, çalışanların memnuniyetini sağlamanın hizmet sürecinin en önemli basamaklarından birisi olduğu söylenebilir. İş tatmininin oluşmasında

¹Antalya Bilim Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, sezer.karasakal@antalya.edu.tr.

²Antalya Bilim Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, oguz.dogan@antalya.edu.tr.

Atf için (to cite): Karasakal, K. Ve Doğan, O. (2025). İçsel Pazarlama Uygulamaları, İş Akış Deneyimi ve İş Tatmini İlişkisi: Otel Çalışanlarıyla Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 125-138.

iş çevresi, işin yapısı, ödül (Lam, Baum ve Pine, 2001), fark edilmek, ücret ve şirket politikası (Chuang, Yin ve Dellmann-Jenkins, 2009) gibi unsurlar etkili olmaktadır.

Mücellili, Tatar ve Erdil (2019), çalışanların iş tatmini yaşamada psikolojik unsurların da etkin rol aldığını ortaya koymuşlardır. Örneğin, Bilgin ve Demirer (2012) otel çalışanlarının yaşadıkları duygusal katılımın iş tatminine etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Maeran ve Cangiano (2013) ise iş tatmini ve akış deneyimi arasındaki ilişkiyi vurgulamıştır. İşin belirli bir zorluk derecesinde olması ve çalışanın yetkinliğinin bu zorluğu karşılayacak düzeyde olması (dengeli) akış deneyimi yaşanmasına zemin hazırlamaktadır (Fullagar, Delle Fave ve Van Krevelen, 2018). İşin zorluğu çalışan yeteneğinden fazla olduğunda kaygı, çalışanın yeteneği işin zorluğundan fazla olduğu durumda ise sıkılma ortaya çıkmaktadır (Csikszentmihalyi, 1975). İş yerinde sağlanan destek, profesyonel gelişim imkânları ve yöneticinin rehberlik etmesi gibi unsurlar akış deneyimi yaşanmasını sağlamaktadır (Fullagar vd., 2018). Dolayısıyla çalışanların yetkinliklerinin işin gerektirdiği yetkinlik düzeyine çıkartılması iş akışı yaşanmasına katkı sağlayabilir. Çalışanların akış yaşamaları iş verimliliğini, yaratıcılığı ve gelişimlerini olumlu yönde etkilemektedir (Csikszentmihalyi, 2004). Bu durumda, işletmelerin içsel pazarlama uygulamaları kritik bir öneme sahip olmaktadır.

Bir işletme politikası olarak içsel pazarlama, çalışanların gelişimini ve motivasyonunu destekleyen bir uygulamadır (Chiang ve Liu, 2017). İçsel pazarlama anlayışı, çalışanları bir müşteri gibi görüp memnun edilmesini ve motivasyonlarının yüksek tutulmasını amaçlar (Kuslivan, Kuslivan, Ilhan ve Buyruk, 2010). Diğer taraftan, çalışan iş tatmininin otel müşteri memnuniyeti ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır (Rogers, Clow ve Kash, 1994). Dolayısıyla otel çalışanlarının iş tatminine neden olan unsurların ortaya konmasının önemli bir araştırma konusu olduğu söylenebilir. Günümüzde birçok otel işletmesi maddi unsurlardan farklı olarak, ek uygulamalar (örn. eğitimler, eğlenceli programlar, kişisel gelişim programları) ile çalışanlarının örgüte bağlılığını ve motivasyonlarını artırma uğraşı içindedir. Bu çalışmada, çalışan memnuniyeti üzerinde etkili olan unsurları belirleyerek otel yöneticilerine farklı bir paradigma kazandırması amaçlanmaktadır. Özellikle bu çalışma, ücret ve terfi gibi motivasyon unsurlarından farklı olarak, pozitif psikolojinin bir parçası olan akış deneyiminin rolüne odaklanmaktadır. Akış deneyimi ile ilgili yapılan alanyazın taramasında, otel çalışanlarının iş akışı ve iş tatmini ilişkisini inceleyen araştırmaya rastlanmamıştır. Bu araştırma ayrıca içsel pazarlama uygulamalarının iş akışı üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, araştırmanın turizm yazınına ve uygulamacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Alanyazın Taraması

İçsel pazarlama, hizmet yönetimi alanında çalışanlara müşteri gibi davranarak ve kurum içi organizasyonları harekete geçirerek gelir elde edilmesini sağlayan bir kavram olarak bilinmektedir (Hashimoto, 2018). İçsel pazarlama, iç müşterileri, diğer bir ifadeyle çalışanları, dış müşteriler için memnuniyet yaratmaya yönelik motive etmeyi, eğitmeyi, koordine etmeyi ve dolayısıyla işletmelerin performansını artırmayı amaçlayan planlı bir yönetim anlayışıdır (Turkoz ve Akyol, 2008). İçsel pazarlama uygulamaları, net hedefler belirlemek ve fırsatlar sağlamanın yanı sıra çalışanlara sağlanan faydalar, performans ikramiyeleri, iletişim kanalları ve eğitim-öğretim faaliyetlerini kapsamaktadır (Chiang ve Liu, 2017). Dolayısıyla iç haberleşme, ödüllendirme, güçlendirme ve iç pazar araştırması gibi içsel pazarlama uygulamaları, güven, coşku ve mutlulukla karakterize edilen olumlu çalışma ortamları yaratmaktadır. İçsel pazarlamayla ulaşılmaması gereken hedefler açıktır. Bu hedefler; memnun ve motive olmuş bir işgücü, memnun ve sadık müşteriler ve sürdürülebilir performans ve rekabet avantajının elde edilmesidir (Qaisar ve Muhamad, 2021).

İçsel pazarlama uygulamaları yalnızca müşteri ile birebir etkileşime giren çalışanlarla sınırlı değil, hizmet kalitesine etki eden müşteri ile doğrudan etkileşim içerisinde olmayan çalışanları da kapsamaktadır (Varun ve Indu, 2015). Organizasyonun tüm üyelerini harekete geçiren ve motive eden bir yönetim yaklaşımı olarak sunulan içsel pazarlama, tüm üyelerini

rollerini incelemeye ve sonuç olarak bir dereceye kadar müşteri bilinci ve hizmet yönelimi benimsemeye teşvik etmektedir (Turkoz ve Akyol, 2008).

Turizm sektöründe çalışanlar, müşterilerle etkili etkileşimler yoluyla kuruluşun stratejilerinin uygulanmasını ve yüksek performansa ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla hizmet sektöründe çalışan memnuniyeti, firma başarısı için önemlidir (Kaurav, Paul ve Chowdhary, 2015). Zira memnun çalışanlar, memnun ve sadık müşteriler yaratarak firma performansına katkıda bulunmaktadır (Črnjar, Dlačić ve Milfelner, 2020). Bu bağlamda hizmet sektöründe içsel pazarlama uygulamalarının çalışanların davranışlarını ve memnuniyet düzeylerine olumlu yönde katkı sağlayacağı ve böylece misafirlerin hizmet kalitesi algılarının etkilenebileceği ifade edilmektedir (Hee Yoon vd., 2001, akt. Marques, Leal, Marques ve Cabral, 2018, s. 37).

Akış, bireyin bir faaliyete yoğun bir şekilde kapıldığı, başka hiçbir şeyin önemi yokmuş gibi görünen durum olarak tanımlanabilmektedir (Csikszentmihalyi, 1990, akt. Bakker, 2005, s. 27). Akış, yoğun bir zevk ve tatmin edici başarı duygularıyla birlikte, normal hayatı daha tatmin edici hale getirmede güçlü bir etkiye sahip olduğu iddia edilen pozitif bir psikoloji hareketidir (Kasa ve Hassan, 2015). Anlık olarak ortaya çıkan zihinsel bir durum olan akış sürecinin, yoğun konsantrasyon ile etkinlikten haz duyulmasını ya da etkinliğe tam olarak kapılma durumu olarak ifade edilmektedir (Güzel, Karabacak ve İşçi, 2020). Söz konusu bu unsurların bir araya geldiği her durumda bireyler akış yaşayabilmektedirler. Örneğin, heykel yaparken, şiir yazarken, dağ tırmanışı yaparken, yüzerken veya güzel bir sohbet sırasında akış yaşanabilmektedir (Csikszentmihalyi, Khosla ve Nakamura, 2016).

Akış, işyerinde de gerçekleşebilmektedir (Güzel vd., 2020). İşyerinde akış veya iş akış deneyimi, odaklanma, yapılan işten haz duyma ve içsel motivasyonla nitelendirilen kısa süreli zirve deneyimi olarak tanımlanabilmektedir (Bakker, 2005). Odaklanma, çalışanların tamamen işlerine konsantre oldukları ve etraflarındaki diğer her şeyi unuttukları bir durumu; işten zevk alma, çalışanların işlerinden zevk almaları ve iş-yaşam kalitesinden memnun olmalarını ve içsel motivasyon ise çalışanların aktivitede içsel zevk ve tatmin yaşamak amacıyla işi yaptıkları bir durumu ifade eder (Lan, Wong, Jiang ve Mao, 2017). Dolayısıyla işyerinde akış, çalışanların kendilerini işine kaptırdıkları, sevdikleri faaliyetlerle meşgul oldukları ve yüksek içsel motivasyon elde ettikleri bir durumdur (Khan, Mubarik, Ahmed, Islam ve Khan, 2021).

İş tatmini genellikle bireyin işinin önemli iş değerlerini yerine getirdiği algısından kaynaklanan zevkli duygusal durum olarak ifade edilmektedir (Maeran ve Cangiano, 2013). İş tatmini genel bir tutum olduğu kadar işin belirli boyutları, ücret, işin kendisi, denetim, terfi, çalışma grubu ve çalışma koşullarından duyulan memnuniyet olarak da görülmektedir (Appollis, 2010). Tatmin, işten ayrılma ve devamsızlık gibi çalışan davranışlarını ve firmaların üretkenliklerini ve rekabet edebilirliğini etkilemektedir (Marques vd., 2018).

2. Araştırmanın Hipotezleri

İçsel pazarlama uygulamalarını temel alan, önceki yıllarda gerçekleştirilmiş çalışmalarda çoğunlukla içsel pazarlama uygulamalarının örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerindeki etkileri incelenmiştir. Örneğin, Črnjar vd.'nin (2020) otel işletmelerindeki içsel pazarlama uygulamaları ile çalışan bağlılığı boyutları (duygusal, bilişsel ve fiziksel) arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmalarında, içsel pazarlama uygulamalarının, duygusal ve bilişsel bağlılık boyutlarını olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir. Marques vd. (2018) çalışmalarında, içsel pazarlama uygulamalarının, örgütsel bağlılık ve iş tatminine yönelik etkilerini incelemiş ve içsel pazarlama uygulamalarının hem örgütsel bağlılığı hem de iş tatminini olumlu yönde etkilediğini belirlemiştir. Ergün ve Boz (2017) ve Taştan ve Davoudi (2020) otellerdeki içsel pazarlama uygulamalarının iş tatminiyle olan ilişkisini inceledikleri çalışmalarında, içsel pazarlama uygulamalarının iş tatminiyle pozitif yönlü bir ilişkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Eşitti ve Buluk (2018), otel çalışanları ile yapmış oldukları çalışmada, içsel pazarlama faaliyetleriyle iş performansı ve iş tatmini arasında olumlu bir ilişki olduğunu belirlemiştir. İlaveten, Qaisar ve

Muhamad (2021), 1980-2020 yılları arasında yayınlanmış, içsel pazarlama uygulamalarını temel alan araştırmaları incelediği çalışmada, içsel pazarlama uygulamalarının iş tatminini ve performansını artırdığı, çalışanların işyerindeki mutluluğunu olumlu yönde etkilediği, olumlu ağızdan ağıza iletişimi, tekrar satın alma davranışını ve müşterilerle uzun vadeli ilişkileri teşvik ettiği sonucuna ulaşmıştır.

İlgili alanyazında içsel pazarlama uygulamaları ile iş akış deneyimi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak, örgütün sahip olduğu kaynakların veya uygulamaların, çalışanların işyerlerinde akış deneyimi yaşamalarına etki edebileceklerini söylemek mümkündür. Salanova, Bakker ve Llorens (2006), 258 ortaokul öğretmeniyle yapmış oldukları çalışmada, örgütsel kaynakların işle ilgili akışı (iş özümsenme, işten zevk alma ve içsel motivasyon) kolaylaştırdığı sonucuna ulaşmıştır. Bu bağlamda, içsel pazarlama uygulamaları ile iş akış deneyimi arasındaki ilişkinin incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, çalışma kapsamında geliştirilen hipotez şu şekildedir:

H1: İçsel pazarlama uygulamaları ile iş akış deneyimi arasında pozitif bir ilişki vardır.

İlgili alanyazında iş akış deneyiminin örgütsel vatandaşlık (Kasa ve Hassan, 2015, 2017), iş tatmini (Akçakanat, Erhan ve Uzunbacak, 2019; Ilies vd., 2017; Maeran ve Cangiano, 2013), işten ayrılma niyeti ve tükenmişlik (Kasa, Hassan ve Yatim, 2018) gibi değişkenlerle olan ilişkisini inceleyen çalışmalar yer almaktadır. Kasa ve Hassan (2015) iş akış deneyimi ve örgütsel vatandaşlık arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla 293 otel çalışanıyla yapmış oldukları çalışmada, iş akış deneyimi ile örgütsel vatandaşlık arasında olumlu bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Akçakanat vd. (2019) akademisyenlerle gerçekleştirdikleri çalışmalarında, iş akış deneyimi ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi incelemiş ve iş akış deneyiminin iş tatminiyle olumlu bir ilişkisinin olduğunu belirlemiştir. Maeran ve Cangiano (2013) akış deneyiminin iş tatminindeki rolünü inceledikleri çalışmalarında, iş akış deneyiminin iş tatminin güçlü bir belirleyicisi olduğunu belirlemişlerdir. Ilies vd. (2017) bir Amerikan üniversitesinde görev yapmakta olan 150 kişiyle gerçekleştirdikleri çalışmalarında, iş akış deneyiminin, iş tatminini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Kasa vd. (2018), 210 otel çalışanıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında, iş akış deneyiminin işten ayrılma niyetini ve tükenmişliği azaltacağı sonucuna ulaşmışlardır. Buradan hareketle, çalışma kapsamında geliştirilen hipotez şu şekildedir:

H2: İş akış deneyimi ile iş tatmini arasında pozitif bir ilişki vardır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı otel yöneticileri tarafından gerçekleştirilen içsel pazarlama uygulamalarının çalışanların iş akış deneyimi yaşamalarına etkisini ve iş akışının ise iş tatminine etkisini ortaya koymaktır. Bu bağlama elde edilen verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistik, açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve basit doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Verilerin normallik varsayımlarını belirlemek amacıyla çarpıklık ve basıklık değerleri dikkate alınmıştır. Verilerin önemli bir kısmının çarpıklık ve basıklık değerleri -1,5 ile +1,5 arasındadır. Böylece normal dağılım varsayımı sağlanmıştır (Tabachnick, Fidell ve Ullman, 2013).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Antalya'da beş yıldızlı konaklama tesislerinde çalışan ve yönetici kademesinde (örn. genel müdür, bölüm müdürü, operasyon müdürü) olmayan kişiler oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmada yöneticiler kapsam dışında tutulmuştur. Zira, içsel pazarlama uygulamalarının yönetici ve diğer çalışanlar arasında farklılık gösterebileceği; iki grup arasında içsel pazarlama uygulamalarına yönelik oluşan algı farkının, analiz sonuçlarının niteliğini etkileyebileceği varsayılmıştır. Çalışmada kolayda örneklem yöntemi kullanılmış olup,

verileri elde etmek amacıyla hem çevrim içi hem de yüz yüze teknikler kullanılmıştır. Çevrim içi anket Google forms üzerinden oluşturulmuştur. Ağustos ve Kasım 2022 tarihleri arasında toplam 339 anket toplanmıştır. Eksik ve hatalı doldurulan 26 anket çıkarıldıktan sonra 313 kullanılabilir anket elde edilmiştir. Örneklem sayısının belirlenmesinde, ankette bulunan ifade sayısının beş ile 10 katı arasında bir katılımcıya ulaşılması beklenmektedir (Hair vd. 2014, akt. Rahmiati, Othman, Bakri, Ismail ve Amin, 2020, s. 963). Bu çalışmada kullanılan soru formunda 33 ifade bulunduğundan, ulaşılan örneklem sayısının yeterli olduğu söylenebilir.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda oluşturulan anket formu dört bölümden oluşmaktadır. İlk üç bölüm sırasıyla içsel pazarlama uygulamaları, iş akışı ve iş tatmini ölçeklerinden oluşmaktadır. İlgili bölümde yer alan ifadeler 5'li Likert tipi ölçeğe göre düzenlenmiştir (1= Kesinlikle katılmıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum). Son bölüm ise otel çalışanlarının demografik (örn. cinsiyet, yaş) ve iş ile ilgili bilgilerini içeren sorulardan (örn. bölüm, otelde çalışma süresi) oluşmaktadır. On beş ifadeden oluşan içsel pazarlama ölçeği, Kocaman, Durna ve İnal (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmadan; on üç ifadeden oluşan iş akışı ölçeği, Yaşın (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmadan ve beş ifadeden oluşan iş tatmini ölçeği, Şeşen (2010) tarafından gerçekleştirilen çalışmadan uyarlanmıştır. Anket uygulamasına başlamadan önce Antalya Bilim Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu onayına sunulmuş olup, 03.06.2022 tarihinde (Karar No: 2022/25) etik kurul izni alınmıştır.

3. Bulgular

3.1. Demografik ve Çalışma Özelliklere İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan kişilerin demografik özellikleri incelendiğinde %55,8'i (174) erkek, %44,2'si (138) ise kadın olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %33,9'u (105) 18-24 yaş aralığında, %21,9'u (68) 25-34 yaş aralığında, %22,6'sı (70) 35-44 yaş aralığında, %18,1'i (56) 45-54 yaş aralığında ve son olarak %3,5'i (11) 55 yaş ve üstü yaş aralığındadır. Mezuniyet durumları incelendiğinde, katılımcıların yarısının lise, %13,5'nin (42) lisans, %12,3'nün (38) ortaokul, %10,3'nün (32) ilkokul, %10'nun (31) ön lisans ve %3,9'nun (12) ise lisansüstü mezunu olduğu belirlenmiştir. Kişilerin iş ile ilgili özellikleri incelendiğinde %47,1'nin (146) yiyecek-içecek, %27,4'nün (85) kat hizmetleri, %6,8'nin (21) ön büro, %3,9'nun (12) teknik servis, %2,9'nun (9) satış ve pazarlama, %2,6'sının (8) finans/muhasebe, %1,6'sının (5) insan kaynakları ve %7,7'sinin (24) ise diğer bölümlerde çalıştığı tespit edilmiştir. Son olarak, katılımcıların %52,6'sı (159) 1-3 sene, %24,8'i (75) 4-6 sene, %22,5'i (68) ise 7 sene ve üstü zamandır işletmede çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılara ilişkin bilgiler örneklemin genel özelliklerini ortaya koymak amacıyla sunulmuştur (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcılara ilişkin demografik ve iş özellikleri

<i>Demografik Değişkenler</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	
<i>Cinsiyet</i>	Kadın	138	44,2
	Erkek	174	55,8
<i>Yaş</i>	18-24 yaş arası	105	33,9
	25-34 yaş arası	68	21,9
	35-44 yaş arası	70	22,6
	45-54 yaş arası	56	18,1
	55 ve üstü	11	3,5
<i>Eğitim düzeyi</i>	İlkokul	32	10,3
	Ortaokul	38	12,3
	Lise	155	50
	Ön lisans	31	10
	Lisans	42	13,5
	Lisansüstü	12	3,9
<i>Departman</i>	Kat hizmetleri	85	27,4
	Ön büro	21	6,8
	İnsan Kaynakları	5	1,6
	Yiyecek-içecek	146	47,1
	Finans/Muhasebe	8	2,6
	Satış ve Pazarlama	9	2,9
	Teknik servis	12	7,7
	Diğer	24	7,7
<i>İş deneyimi</i>	1-3 sene	159	52,6
	4-6 sene	75	24,8
	7 ve üstü	68	22,5

f: Frekans

3.2. Açıklayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

AFA, genellikle kişilerin algı ve tutumlarını ölçmek için kullanılan anketlerde yer alan çok sayıdaki değişkenden birbirine yakın olanları ilişkilendirilerek gruplara ayrılması için kullanılan bir analizdir. Böylece elde edilen bulgular daha tutarlı sonuçlar vermektedir (Kozak, 2017). Bu sebeple, araştırmada kullanılan üç ölçeğin (içsel pazarlama, iş akışı ve iş tatmini) faktör yapılarını belirlemek amacıyla Varimax döndürme yöntemi ile AFA uygulanmıştır. İçsel pazarlama ölçeği özdeğeri 1'in üzerinde, 15 ifadeden oluşan, faktör yükleri 0,851 ile 0,916 arasında değişen tek faktör altında toplanmıştır. İş tatmini ölçeği, özdeğeri 1'in üzerinde beş ifadeden oluşan, faktör yükleri 0,869 ile 0,926 arasında oluşan tek faktör altında toplanmıştır. İş akışı ölçeğinde yer alan "Çalışırken etrafımdaki her şeyi unuturum" ve "Eğer daha az ücret alsaydım bu işi yine de yapardım" ifadelerine ait eş kökenlilik değerleri 0,50 altında olduğu için, ölçekten çıkartılıp tekrardan faktör analizi uygulanmıştır (Hair, Ronald, Rolph ve William, 1998). İş akışı ölçeği için tekrarlanan gerçekleştirilen AFA sonucunda, özdeğeri 1'in üzerinde, 11 ifadeden oluşan, faktör yükleri 0,759 ile 0,922 arasında olan tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Her bir ölçekte değişkenler arasındaki ilişki değerini ifade eden Barlett Küresellik Testi ve örneklem sayısının yeterliliğini test eden KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değerleri ideal düzeyde çıkmıştır (Büyüköztürk, 2012; Durmus, Yurtkoru ve Çinko, 2011) (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. İçsel pazarlama, iş akışı ve iş tatmini ölçeklerine ilişkin AFA değerleri

	Faktör yükü	Öz değer	Açıklanan varyans	Ortalama	α
Faktör 1: İçsel Pazarlama		11,85	79,02	4,91	0,98
İçsel pazarlama 1	,916				
İçsel pazarlama 2	,915				
İçsel pazarlama 3	,911				
İçsel pazarlama 4	,902				
İçsel pazarlama 5	,900				
İçsel pazarlama 6	,896				
İçsel pazarlama 7	,894				
İçsel pazarlama 8	,890				
İçsel pazarlama 9	,887				
İçsel pazarlama 10	,885				
İçsel pazarlama 11	,878				
İçsel pazarlama 12	,874				
İçsel pazarlama 13	,871				
İçsel pazarlama 14	,864				
İçsel pazarlama 15	,851				
KMO= 0,950, Bartlett's Test of Sphericity= 3155,323 (p= 0,00)					
Faktör 2: İş Akışı		8,31	75,59	5,17	0,97
İş akışı 1	,922				
İş akışı 2	,922				
İş akışı 3	,906				
İş akışı 4	,896				
İş akışı 5	,891				
İş akışı 6	,882				
İş akışı 7	,880				
İş akışı 8	,879				
İş akışı 9	,828				
İş akışı 10	,782				
İş akışı 11	,759				
KMO= 0,948, Bartlett's Test of Sphericity= 3768,970 (p= 0,00)					
Faktör 3: İş tatmini		4,09	81,81	4,98	0,94
İş tatmini 1	,926				
İş tatmini 2	,922				
İş tatmini 3	,916				
İş tatmini 4	,887				
İş tatmini 5	,869				
KMO= 0,884, Bartlett's Test of Sphericity= 1470,124 (p= 0,00)					

3.2. Regresyon Analizi

Geliştirilen hipotezlerin sınanması için basit doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizi, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin yönünü belirlemek için kullanılan bir analiz yöntemidir (Kozak, 2017). Regresyon analizi

öncesinde, içsel pazarlama ölçeğine ilişkin AFA sonrasında ortaya çıkan tek faktörlü yapıyı oluşturan ifadelerin ortalamaları alınarak tek bir değişkene dönüştürülmüştür. Benzer şekilde, iş akışı faktörünü oluşturan ifadeler ile iş tatminini oluşturan ifadelerin ortalamaları alınarak birer değişken oluşturulmuştur.

Tablo 3'te içsel pazarlama uygulamalarının iş akışı yaşanması üzerinde etkisini sınamak amacıyla gerçekleştirilen analiz sonucu bulunmaktadır. Analiz bulguları oluşturulan modelin anlamlı ($F= 144,886$, $p= 0,000$) olduğuna işaret etmektedir. İçsel pazarlamanın iş akışını açıklama oranı %51'dir. Bu oran, konaklama işletmelerinin uyguladığı içsel pazarlama faaliyetlerinin, çalışanların iş akışı yaşaması üzerinde oldukça önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir ifade ile otel işletmeleri içsel pazarlama uygulamalarını geliştirdikçe ve artırdıkça, çalışanların iş akışını deneyimleri de artacaktır. Dolayısıyla, içsel pazarlama uygulamaları ile iş akışı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Böylece, H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 3. İçsel Pazarlama Uygulamalarının İş Akışı Üzerine Etkisi

Değişken	B	Standart hata	β	t	p
Sabit	1,123	0,344		3,269	0,001
İçsel pazarlama	0,775	0,064	0,717	12,037	0,000
R= 0,717, R ² = 0,514, F= 144,886					
Bağımlı değişken= iş akışı					

İş akışının iş tatmini üzerindeki etkisini ortaya koymak için gerçekleştirilen analiz sonucu Tablo 4'te sunulmuştur. Elde edilen bulguya göre, oluşturulan modelin anlamlı ($F= 1329,943$, $p= 0,000$) olduğu görülmektedir. İş akışının iş tatminini açıklama oranı %82'dir. Elde edilen bu değer, konaklama işletmeleri çalışanları tarafından yaşanan iş akışının, iş tatmini yaşanması üzerinde son derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Otel çalışanlarının iş akışı deneyimlemelerindeki artış, iş tatmini yaşamalarını da artıracaktır. Bu bakımdan, iş akışı ve iş tatmini arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla, H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4. İş Akışının İş Tatmini Üzerine Etkisi

Değişken	B	Standart hata	β	t	p
Sabit	-0,018	0,147		-0,120	0,904
İş akışı	0,975	0,027	0,907	36,468	0,000
R= 0,907, R ² = 0,823, F= 1329,943					
Bağımlı değişken= iş tatmini					

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada otel yöneticileri tarafından gerçekleştirilen içsel pazarlama uygulamalarının çalışanların iş akışı yaşamalarına etkisi ve iş akışının ise iş tatminine etkisi incelenmiştir. Bu bağlamda Antalya'da bulunan beş yıldızlı konaklama işletmelerinde çalışan bireylerden elde edilmiş olan veriler analize tabi tutulmuştur.

Çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlar, otel işletmelerinde gerçekleştirilen içsel pazarlama uygulamalarının, bireylerin iş akışı yaşamaları üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Önceki yıllarda yapılan çalışmalarda genellikle içsel pazarlama uygulamaları ile örgütsel bağlılık (Črnjar vd., 2020; Kan Sönmez ve Hacıoğlu, 2019; Marques vd., 2018) ve iş tatmini (Ergün ve Boz, 2017; Eşitti ve Buluk, 2018; Marques vd., 2018; Taştan ve Davoudi, 2020) arasındaki ilişki irdelenmiştir. Mevcut çalışmada, önceki yıllarda yapılan çalışmalara katkı olarak, içsel pazarlama uygulamalarının iş akış deneyimi üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda otel işletmelerinde içsel pazarlama uygulamalarının gerçekleştirilmesi halinde, çalışanların iş akışı yaşamalarını artacağı ifade edilebilir. Özellikle, insan kaynakları politikası olarak doğru personelin doğru işe atanması sürecinin iyi yönetilmesi gerekmektedir. Personelin yetkinliklerinin doğru tespit edilmesi ve en uygun işe yönlendirilmesi iş akışı yaşamalarına yol açabilir. Yetkinliklerin iyi tespit edilemediği durumlarda, daha

önce de belirtildiği üzere, çalışanlarda sıkılma ya da kaygı durumu ortaya çıkabilir. Bu durum iş tatminsizliğine ve sonrasında müşteri memnuniyetsizliğine yol açabilir.

Çalışma kapsamında, iş akış deneyiminin, otel çalışanlarının iş tatminleri üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Ulaşılan bu sonuç, önceki yıllarda yapılan çalışmaların (Maeran ve Cangiano, 2013) bulgularını desteklemektedir. Bu bağlamda çalışanların, iş akış deneyimi yaşamaları halinde, motivasyonlarının, işe bağlılıklarının (Kasa ve Hassan, 2015) ve üretkenliklerinin (Köse Yürük, Akçakanat ve Bayrakçı, 2022) artmasının yanı sıra işlerine yönelik tatmin düzeylerinin artacağı söylenebilir. Otel işletmeleri, personeli en uygun pozisyona atamış olsa da zaman zaman eğitimler ve motivasyon artırıcı uygulamalar ile destek vermelidir. Çünkü emek yoğun bir sektörde her zaman belirsizlikler, zorluklar ve yeni durumlar ortaya çıkabilir. Dolayısıyla, içsel pazarlama uygulamaları ile çalışanların yetkinlikleri için gerektirdiği düzeye çekilerek, akış yaşamalarına sebep olabilir. Frash Jr ve Blose'a (2019) göre akış deneyiminin yaşanmasında kişinin yetenekleri ve yaptığı işin zorluğunun dengede olması gerekmektedir. Kişinin yetkinliğinin yaptığı işe göre fazla olması sıkılma durumunu ortaya çıkarmaktadır. Diğer taraftan kişinin yetkinliğinin, gerçekleştirdiği iş için düşük kalması kaygı durumunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, karar vericilerin içsel pazarlama uygulamalarında bu dengeye dikkat etmeleri gerekmektedir. İnsan kaynaklarınca yapılacak yetkinlik belirleme testleri ile kişilere uygun içsel pazarlama faaliyetleri (örn. eğitim) zenginleştirilebilir ve çeşitlendirilebilir. İçsel pazarlama uygulamaları ile çalışanların yetkinliklerinin artırılması ve yaptıkları iş için uygun duruma gelmesi, akış yaşamalarına neden olacaktır. Akış yaşayan çalışanların iş tatmin düzeyleri de artacaktır. Taşlıyan'a (2007) göre iş tatmini müşteri memnuniyetine de olumlu yönden etki etmektedir.

Çalışmanın en temel kısıdı tek bir destinasyon özelinde olmasıdır. Çalışmada Antalya'da faaliyet gösteren beş yıldızlı oteller temel alınmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, aynı yöntem izlenerek, Türkiye'nin önde gelen farklı destinasyonlarında faaliyet gösteren otel işletmeleri incelenebilir. Yine aynı yöntem izlenerek, dünya turizm pazarında Antalya'nın rakibi konumunda olan destinasyonlardaki otel işletmeleri incelenerek karşılaştırmalar yapılabilir. Son olarak, gelecek çalışmalarda çalışanların demografik ve iş özellikleri dikkate alınarak iş tatmini ve iş akışı üzerinde farklılıklar olup olmadığı incelenebilir.

Kaynakça

- Akçakanat, T., Erhan, T., ve Uzunbacak, H. H. (2019). Meslek aşkinin i tatmin üzerin etkis: Akış deneyimin araci rolü. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 80-95.
- Appollis, V. P. (2010). *The relationship between intention to quit, pyschological capital and job satısfaction in the tourism industry in the western cape (unpublished thesis)*. (The Degree of Magister CommerciI). University of The Western Cape,
- Bakker, A. B. (2005). Flow among music teachers and their students: The crossover of peak experiences. *Journal of vocational behavior*, 66(1), 26-44.
- Bilgin, N., ve Demirer, H. (2012). The examination of the relationship among organizational support, affective commitment and job satisfaction of hotel employees. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 51, 470-473.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* Ankara: Pegem Akademi.
- Chiang, C.-F., ve Liu, B.-Z. (2017). Examining job stress and burnout of hotel room attendants: Internal marketing and organizational commitment as moderators. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 16(4), 367-383.

- Chuang, N. K., Yin, D., ve Dellmann-Jenkins, M. (2009). Intrinsic and extrinsic factors impacting casino hotel chefs' job satisfaction. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 21(3), 323-340.
- Črnjar, K., Dlačić, J., ve Milfelner, B. (2020). Analysing the relationship between hotels' internal marketing and employee engagement dimensions. *Market-Tržište*, 32(Special Issue), 49-65.
- Csikszentmihalyi, M. (1975). *Beyond boredom and anxiety*. CA: Jossey-Bass San.
- Csikszentmihalyi, M. (2004). *Good business: Leadership, flow, and the making of meaning*: Penguin.
- Csikszentmihalyi, M., Khosla, S., ve Nakamura, J. (2016). Flow at work. *The Wiley Blackwell Handbook of the Psychology of Positivity and Strengths-Based Approaches at Work*, 99-109.
- Durmus, B., Yurtkoru, E. S., ve Çinko, M. (2011). *Sosyal bilimlerde spss 'le veri analizi*. Istanbul Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Ergün, G. S., ve Boz, H. (2017). İşletmeleri içsel pazarlama uygulamaları ve işgörenlerin iş tatmini ilişkisi: Konaklama işletmelerinde bir araştırma. *Pazarlama İçgörüsü Üzerine Çalışmalar*, 1(1-2), 1-12.
- Eşitti, B., & Buluk, B. (2018). İçsel pazarlama faaliyetlerinin iş performansına etkisinde iş tatmininin aracı rolü: beş yıldızlı konaklama işletmeleri örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 10(18), 288-303.
- Frash Jr, R. E., ve Blose, J. E. (2019). Serious leisure as a predictor of travel intentions and flow in motorcycle tourism. *Tourism Recreation Research*, 44(4), 516-531.
- Fullagar, C., Delle Fave, A., ve Van Krevelen, S. (2018). Flow at work: The evolution of a construct. In *Current issues in work and organizational psychology* (pp. 278-299): Routledge.
- Güzel, B., Karabacak, G., ve İşçi, C. (2020). Turizm çalışanlarında i doyum ve bütünleşme: Akış kuramı yaklaşımı. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(37), 445-470.
- Hair, J. F., Ronald, L., Rolph, E. A., ve William, B. (1998). *Multivariate data analysis*. New Jersey: Prentice Hall.
- Hashimoto, S. (2018). Consideration of internal marketing the case of japanese hotels. *Journal of Global Tourism Research*, 3(1), 63-68.
- Ilies, R., Wagner, D., Wilson, K., Ceja, L., Johnson, M., DeRue, S., ve Ilgen, D. (2017). Flow at work and basic psychological needs: Effects on well-being. *Applied Psychology*, 66(1), 3-24.
- Kan Sönmez, N., ve Hacıoğlu, N. (2019). Otel işletmelerinde içsel pazarlama uygulamalarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Antalya örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 609-624.
- Karatepe, O. M., ve Sokmen, A. (2006). The effects of work role and family role variables on psychological and behavioral outcomes of frontline employees. *Tourism management*, 27(2), 255-268.
- Kasa, M., ve Hassan, Z. (2015). The role of flow between burnout and organizational citizenship behavior (ocb) among hotel employees in malaysia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 211, 199-206.

- Kasa, M., & Hassan, Z. (2017). The relationship of burnout dimensions with organizational citizenship behavior (OCB) among bank employees in sarawak: Mediating role of flow experience. *International Journal of Business and Society*, 18(S4), 685-691.
- Kasa, M., Hassan, Z., ve Yatim, A. (2018). Does flow experience really matter among hotel employees in sarawak. *International Journal of Engineering and Technology*, 7(3.30), 11-14.
- Kaurav, R. P. S., Paul, J., ve Chowdhary, N. (2015). Effect of internal marketing on hotels: Empirical evidence for internal customers. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 16(4), 311-330.
- Khan, M. M., Mubarik, M. S., Ahmed, S. S., Islam, T., ve Khan, E. (2021). Innovation with flow at work: Exploring the role of servant leadership in affecting innovative work behavior through flow at work. *Leadership & Organization Development Journal*, 42(8), 1267-1281.
- Kocaman, S., Durna, U., ve İnal, M. E. (2013). Konaklama işletmelerinde içsel pazarlama uygulamalarının örgütsel bağlılığa etkisi: Alanya örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1), 21-29.
- Kozak, M. (2017). *Bilimsel araştırma: Tasarım, yazım ve yayım teknikleri* (3 ed.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Köse Yürük, S., Akçakanat, T., ve Bayrakçı, E. (2022). Akış deneyim: İşyer bağlamında bi inceleme. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(9), 50-59.
- Kusluyan, S., Kusluyan, Z., İlhan, I., ve Buyruk, L. (2010). The human dimension: A review of human resources management issues in the tourism and hospitality industry. *Cornell Hospitality Quarterly*, 51(2), 171-214.
- Lam, T., Baum, T., ve Pine, R. (2001). Study of managerial job satisfaction in hong kong's chinese restaurants. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 13(1), 35-42.
- Lan, J., Wong, C.-S., Jiang, C., ve Mao, Y. (2017). The effect of leadership on work-related flow: A moderated mediation model. *Leadership & Organization Development Journal*, 38(2), 210-228.
- Maeran, R., ve Cangiano, F. (2013). Flow experience and job characteristics: Analyzing the role of flow in job satisfaction. *TPM-Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 20(1), 13-26.
- Marques, C. P., Leal, C. T., Marques, C. S., ve Cabral, B. T. (2018). Internal marketing and job satisfaction in hotels in via costeira, natal, brazil. *Tourism & Management Studies*, 14(1), 36-42.
- Müceldili, B., Tatar, B., ve Erdil, O. (2019). Çalışanlarda akış deneyimi oluşturulması: İ biliş envanteri ve içsel statünün önemi açısından bir inceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2845-2855.
- Qaisar, F. S., ve Muhamad, N. (2021). Internal marketing: A review and future research agenda. *Asia Pacific Business Review*, 27(2), 267-300.
- Rahmiati, F., Othman, N. A., Bakri, M. H., Ismail, Y., ve Amin, G. (2020). Tourism service quality and tourism product availability on the loyalty of international tourists. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(12), 959-968.
- Rogers, J. D., Clow, K. E., ve Kash, T. J. (1994). Increasing job satisfaction of service personnel. *Journal of services Marketing*, 8(1), 14-26.

- Salanova, M., Bakker, A. B., ve Llorens, S. (2006). Flow at work: Evidence for an upward spiral of personal and organizational resources. *Journal of Happiness studies*, 7(1), 1-22.
- Şeşen, H. (2010). *Kişilik özellikleri ve psikolojik sermayenin psikolojik iyi oluş, akış deneyimi, iş tatmini ve çalışan performansına etkisi (Yayımlanmamış doktora tezi)*. Ankara: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., ve Ullman, J. B. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston, MA: Pearson
- Taşlıyan, M. (2007). Turizm ve seyahat sektöründe çalışanların iş tatmini ile müşterilerin memnuniyeti arasındaki ilişki: Kahramanmaraş'ta bir alan çalışması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2007(1), 185-195.
- Taştan, S. B., ve Davoudi, S. M. M. (2020). Investigating the mediating role of job satisfaction on the relationship between internal marketing and job performance: A research within services industry. *Middle East Journal of Management*, 7(5), 492-517.
- Turkoz, I., ve Akyol, A. (2008). Internal marketing and hotel performance. *Anatolia*, 19(1), 149-154.
- Varun, K., ve Indu, B. (2015). Internal marketing: A tool for success of hotel industry. *Advances in Management*, 8(4), 1.
- Yang, J.-T. (2010). Antecedents and consequences of job satisfaction in the hotel industry. *International Journal of Hospitality Management*, 29(4), 609-619.
- Yaşın, T. (2016). *Kişilik özellikleri ve psikolojik sermayenin psikolojik iyi oluş, akış deneyimi, iş tatmini ve çalışan performansına etkisi (Yayımlanmamış doktora tezi)*. Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ek: Anket Formu

İfadeler	Kesinlikle katılmıyorum			Kesinlikle katılıyorum	
	1	2	3	4	5
Bu işletme çalışanlarına inanabilecekleri bir vizyon sunar.	1	2	3	4	5
Bu işletme vizyonunu çalışanlarına uygun bir şekilde iletir.	1	2	3	4	5
Bu işletme çalışanlarını işlerinde iyi performans göstermesi için hazırlar.	1	2	3	4	5
Bu işletme çalışanlarının bilgi ve becerilerini geliştirmeyi bir maliyetten ziyade bir yatırım olarak görür.	1	2	3	4	5
Bu işletmedeki çalışanların bilgi ve becerileri örgütün işleyen sürecinde gelişir.	1	2	3	4	5
Bu işletme çalışanlarına işlerin nasıl yapılması gerektiğini değil, niçin yapılması gerektiğini öğretir.	1	2	3	4	5
Bu işletme çalışanlarını yetiştirmenin ötesinde aynı zamanda eğitir.	1	2	3	4	5
Bu işletmenin performans ölçümü ve ödüllendirme sistemleri iş görenlerini birlikte çalışmalarını için teşvik eder.	1	2	3	4	5
Bu işletme çoğunlukla örgütün vizyonuna katkıda bulunan iş görenlerin performanslarını ölçer ve ödüllendirir.	1	2	3	4	5
Bu işletme çalışanların görevlerini iyileştirmek ve örgütün stratejisini geliştirmek için çalışanlardan bilgi toplar.	1	2	3	4	5
Bu işletme çalışanlarına hizmet rollerinin önemini iletir.	1	2	3	4	5
Bu işletmede mükemmel hizmet sağlayan çalışanlar cabalarından dolayı ödüllendirilirler.	1	2	3	4	5
Bu işletmede çalışanlar hizmet rollerini yapmaları için uygun bir şekilde yetiştirilirler.	1	2	3	4	5
Bu işletme çalışanların farklı ihtiyaçlarını tedarik etmek için gerekli esnekliğe sahiptir.	1	2	3	4	5
Bu işletmede çalışanlarla iletişime büyük önem verilir ve iletişimin önemi örgüte yerleştirilir.	1	2	3	4	5
Çalışırken başka bir şey düşünmem.	1	2	3	4	5
Kendimi işe kaptırıyorum	1	2	3	4	5
Çalışırken etrafımdaki her şeyi unuturum					
Tamamıyla yaptığım işe odaklanırım	1	2	3	4	5
İşim kendimi iyi hissettirir	1	2	3	4	5
İşimi çok büyük bir zevkle yaparım	1	2	3	4	5
İşimi yaparken kendimi mutlu hissederim.	1	2	3	4	5
Çalışırken kendimi neşeli hissederim.	1	2	3	4	5
Eğer daha az ücret alsaydım bu işi yine de yapardım					
Boş zamanlarımda bile çalışmak istediğimi fark ediyorum.	1	2	3	4	5
Çalışıyorum çünkü çalışmayı seviyorum.	1	2	3	4	5
İşimle ilgili bir şeye çalışırken kendim için çalışıyorum.	1	2	3	4	5
Motivasyonumu sonunda elde edeceğim ödüllerden değil işi yaparken elde ediyorum.	1	2	3	4	5
İşim benim için hobi gibidir.	1	2	3	4	5
İşimde diğer birçok insandan daha mutlu olduğumu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
Mevcut işimin bulabileceğim diğer işlerden daha ilgi çekici olduğunu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
İşimden çok keyif alıyorum.	1	2	3	4	5
Genel olarak işim beni tatmin ediyor.	1	2	3	4	5

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Antalya Bilim Üniversitesi Sosyal ve Beşerİ Bilimler Etik Kurulu

Tarih: 03.06.2022

No: 2022/25

ARAşTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Türkiye’de Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyümenin Çevre Kirliliği Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Investigation of The Impact of Health Expenditures and Economic Growth On Environmental Pollution in Turkey

Dr. Servet KAPÇAK ¹

Öz

Son dönemlerde çevre kirliliği, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki hem ulusal hem de uluslararası akademik literatürde üzerinde durulan konular arasında yer almıştır. Bu doğrultuda çalışmada, Türkiye’de 1980-2020 arası dönemi kapsayacak şekilde sağlık harcamaları ve ekonomik büyümenin çevre kirliliği (CO₂) üzerindeki etkisi ARDL sınır testi ile araştırılmıştır. Değişkenlerin ADF ve PP birim kök testleri ile durağanlıkları, yönü ise Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Bulgular, değişkenlerin birinci farkında durağan ve uzun dönemde eşbütünlük oldukları göstermektedir. Diğer taraftan uzun dönemde sağlık harcamaları ve ekonomik büyümenin çevre kirliliğini artırdığı, yenilenebilir enerji tüketiminin çevre kirliliğini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak; çevre kirliliğinden ekonomik büyümeye doğru, sağlık harcamalarından çevre kirliliğine doğru, yenilenebilir enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru ve ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığına rastlanılmıştır. Görüldüğü gibi uygun sağlık harcaması, sosyal refah düzeyi ve çevresel kaliteetkileşim içindedir. Bu ilişki, hükümetlerin daha tutarlı ve gerçekçi politika oluşturmasında önemli kanıtlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre kirliliği, sağlık harcamaları, ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Recently, environmental pollution, the relationship between health expenditures and economic growth, both national and International are among the topics that are emphasized in the academic literature. In this direction, in the study, the effect of health expenditures and economic growth on environmental pollution (CO₂) was investigated by ARDL bounds test approach to cover the period between the 1980-2020 in Turkey. The stationarity of the variables were examined by ADF and PP unit root tests and their direction was examined by Granger causality test. The results show that the variables are stationary at the first awareness and are cointegrated in the long term. On the other hand, it has been concluded that long-term health expenditures and economic growth increase environmental pollution, and renewable energy consumption reduces environmental pollution. Finally, there is a one-way causality from environmental pollution to economic growth, from health expenditures to environmental pollution, from renewable energy consumption to economic growth and from economic growth to health expenditures. As can be seen, appropriate health expenditure, social welfare level and environmental quality interact. This relationship provides important evidence for governments to create more consistent and realistic policies.

Keywords: Environmental pollution, health expenditures, economic growth, renewable energy consumption

Paper Type: Research

¹Bağımsız Araştırmacı, servet.kapcak@hotmail.com

Atf için (to cite): Kapçak, S. (2025). Türkiye’de sağlık harcamaları ve ekonomik büyümenin çevre kirliliğinin üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 139-150.

Giriş

Devletler her zaman toplum refahının yükselmesini ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesini istemektedirler. Bu durumun en büyük aracı ekonomik büyümedir. Ekonomik büyüme bir ülkenin gelişimini ortaya koymaktadır (Antonia ve Zamora, 2000).

Ekonomisi güven veren ve sürekli bir büyüme içinde olan toplumlar aynı zamanda yabancı sermayenin cazibe merkezi haline gelmektedirler. Bu yüzden ekonomik büyümeyi sağlamak için gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, çeşitli teşvikler ile devlet ve özel sektör desteğiyle yabancı yatırımcıları desteklemektedirler (Acemoğlu ve Restrepo, 2017).

Ekonomik büyüme, tüm dünyanın yakından ilgilendiği ve çok sayıda çalışma konusu arasında yer almaktadır. Ekonomik büyüme, önemli bir faktör olmakla birlikte çeşitli büyüme modellerinin temelini oluşturmaktadır. Solow büyüme modelinin eksikliği, büyümenin nasıl gerçekleşeceğini ve hangi faktörlerin etki edeceği konusunda çeşitli iktisat okullarının oluşmasına ışık tutmuştur. 1980 yılından sonra içsel büyüme modeli, beşeri sermayenin artan gelirin temel girdisi olduğunu açıkça belirtirken, fiziksel sermayenin yıllarca abartıldığını ifade etmiş ve asıl büyüme kaynağının beşeri sermaye olduğunu vurgulamıştır (Kibritcioğlu, 1998, s. 224).

Toplumların sahip olduğu beşeri sermayenin sağlıklı, bilgili, becerikli, mutlu ve eğitilmiş olması işgücünün verimliliğini ve kalitesini artırarak gelecekteki refah düzeyini artırmaktadır (Woodhall, 1987, s. 21). Beşeri sermayenin temel kaynağı eğitim ve toplumun sağlık düzeyidir. Bu iki faktör beşeri sermayeyi destekleyen ve besleyen önemli kavramlardır. Sağlıklı olmak sadece hasta olmamak anlamında değil, aynı zamanda bireyin hayatı boyunca kendini geliştirmesi ve potansiyel düzeyini artırmak anlamını ifade etmektedir (Lustig, 2006, s. 1). Barro’nun (1996) ifade ettiği gibi “sağlık, büyümenin motorudur ve sermaye üreten bir varlıktır.” Böylece bu ifadeden yola çıkarak sağlığın beşeri sermayenin belirleyicilerinden biri olduğu açıklanabilir. Sağlıklı bir toplum beşeri sermayeyi artırmaktadır. Sağlık, toplumların temelini oluşturan ve bireylerin temel yaşam konuları arasında yer almaktadır. Böylece sağlık, üretimin artışı, işgücü katılımı, işçi verimliliği, tasarruf oranları, yatırım oranları ve demografik faktörler üzerinde doğrudan etkili olmaktadır (Antonia ve Zamora, 2000).

Son yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler daha sağlıklı bir toplum ve temiz bir çevre için sağlık harcamalarını önemli ölçüde dikkate almışlardır. Sağlık harcamaları, sağlıklı bir toplumun temelini oluşturan ve yaşam kalitesini temsil etmektedir. Sağlık, bireyler arasında önemli bir konudur. Bu yüzden insan sağlığına katkıda bulunan her türlü harcama, üretim düzeyine katkı sağlayacaktır. Bu nedenle ülkenin kalkınması ve büyümesi hakkında bilgi veren önemli bir husus olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede bazı hükümetler halk sağlığı için önemli harcamalar yaparken, bazı hükümetler ise özel yatırımlar yaparak halkın dikkatini çekmektedirler (Grigoli ve Kapsoli, 2018).

Sağlık harcamaları, sağlığın korunması, desteklenmesi ve geliştirilmesi adına yapılan tüm harcamaları kapsarken, öte yandan iktisadi verimliliği doğrudan etkileyen harcamalar olarak da literatürde önemli yer kapsamaktadır. Sağlık harcamaları, beşeri sermayeyi destekleyerek ekonomik büyümeye katkı sağladığı gibi aynı zamanda çevre kirliliğini de etkilemektedir. Çevre kirliliği, toplum sağlığı üzerinde negatif etki oluşturmaktadır. Bu yüzden insanların ve canlıların maruz kaldığı zararlı maddeler doğrudan veya dolaylı olarak ekolojik dengeyi bozmaktadır (Foon Tang, 2011, s. 201). Çevresel kirliliği sadece sağlık harcamaları artırmamaktadır. Aynı zamanda ekonomik büyümenin gerçekleşmesi de kirliliğe neden olmaktadır. Ekonomik büyümenin meydana gelmesiyle hem yaşamsal kalitenin artması hem de karbon gazlarının havaya salınmasıyla çevre üzerinde negatif etkiler oluşturmaktadır. Söz konusu sera gazının artış göstermesi, ozon tabakasının incelenmesi, hava sıcaklığının yükselmesi ve su kaynaklarının kirlenmesi gibi faktörler iklim değişikliğine sebep olmaktadır. Havanın kirlenmesiyle beraber bu durum, devletlerin politikalarında değişikliğe gitmelerine neden olmuştur. Sürdürülebilir kalkınma ve temiz yaşanabilir bir çevre için var olan kaynakları daha verimli ve temiz kullanmak

için hükümetleri yeni alternatif enerji kaynaklarına yönlendirmiştir (Karakurt, vd., 2015, s. 702). Genel olarak, dünyada enerji ihtiyacı geleneksel enerji kaynakları ve yenilenebilir enerji kaynaklarından istifade edilmektedir. Ancak yenilenebilir enerji kaynakları hem maliyetli hem teknolojik faktörlerden dolayı istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bu yüzden dünya genelinde ülkeler enerji talebini hala yoğun olarak fosil yakıtlardan tedarik etmektedirler. Fosil yakıtların yoğun olarak kullanılması hem insan sağlığını olumsuz etkilemekte hem de çevre kalitesini azaltarak iklim değişikliğine neden olmaktadır (Schmieder ve Neidell, 2008, s. 690).

Bu çalışmada, yukarıda belirtilen konular ile paralellik göstererek sağlık harcamaları ve ekonomik büyümenin çevre kirliliği üzerindeki etkisi ARDL sınır testi ile araştırılmıştır. Değişkenlerin yönü hakkında fikir sahibi olabilmek için literatürde en çok kullanılan testlerden biri olan Granger (1969) nedensellik testine başvurulmuştur. Ek olarak incelenen dönem Türkiye için 1980-2020 arası kapsamaktadır. Ayrıca mevcut çalışma dört bölüm olarak planlanmaktadır. Giriş kısmında konunun önemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde konuyla ilgili literatür taranmıştır. İkinci bölümde model, veri seti ve yöntem tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde bulgulara yer verilmiştir. Son ve dördüncü bölümde ise sonuç ve değerlendirme olarak yer almaktadır.

1.Literatür Özeti

Son yıllarda sağlık harcamaları, ekonomik büyüme ve çevre kirliliği ile ilgili çalışmalar artış göstermiştir. Modele dahil edilen bu seriler toplumsal değerler üzerinde önemli etkileri olmaktadır. Literatür taraması iki kısımda incelenmiştir. Tablo 1’de sağlık harcamaları ile çevre kirliliği (CO₂) ve Tablo 2’de ise ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara yer verilmiştir.

Tablo 1: Sağlık harcamaları ve çevre kirliliği (CO₂) üzerine literatür taraması

Yazar ve Çalışma Yılı	Bölge	Dönem	Yöntem	Bulgular
Moosa (2019)	Avustralya	1995-2017	Panel OLS	Sağlık harcamaları, karbon emisyonlarını negatif etkilemektedir.
Yazdi ve Khanalizadeh (2017)	Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri	1995-2014	Panel GMM	Sağlık harcamaları ile karbon emisyonları eşbütünlük oldukları bulunmuştur.
Zaidi ve Saidi (2018)	Sahra altı Afrika	1990-2015	ARDL	Uzun dönemde karbon emisyonları sağlık harcamaları üzerinde olumsuz etki oluşturmaktadır.
Atay-Polat ve Ergün (2018)	Türkiye	1980-2016	Toda Yamamoto nedensellik testi	Sağlık harcamalarından karbon emisyonlarına doğru nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir.
Gövdeli (2019)	26 OECD ülkesi	1992-2014	Granger nedensellik ve VECM	Sağlık harcamalarından karbon emisyonlarına doğru nedensellik tespit edilmiştir. Uzun dönemde karbon emisyonu sağlık harcamalarının artmasına neden olmaktadır
Wang vd. (2019)	18 OECD ülkesi	1975-2017	Panel ARDL	Yeni Zelanda, Norveç ve ABD için sağlık harcamalar ile karbon emisyonları arasında çift, diğer ülkelerde ise tek yönlü bulunmuştur.

Atuahene vd. (2020)	Çin ve Hindistan	1960-2019	Panel GMM	Karbon emisyonları ile sağlık harcamaları arasında pozitif ilişki bulunmaktadır.
Ibukun ve Osinubi (2020)	47 Afrika ülkesi	2000-2018	GMM, OLS	Çevre kalitesi ile sağlık harcamaları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığına rastlanılmıştır
Zeeshan vd. (2021)	Çin	1990-2019	NARDL	Karbon emisyonlarının olumlu bileşenleri sağlık harcamalarını pozitif etkilediği, negatif şokları ise sağlık harcamalarını azalttığı bulunmuştur
Sancar ve Atay-Polat (2021)	BRICS-T	2000-2016	Panel veri analizi	Sağlık harcamaları ile karbon emisyonları arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir.
Bilgili vd. (2021)	36 Asya ülkesi	1991-2017	GMM ve Kantil regresyon	Sağlık harcamalarındaki artış çevre kalitesine katkı sağlamaktadır
Kılıç ve Özbek (2018)	Türkiye ve OECD ülkeleri	1995-2016	Panel veri analizi	Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 2: Ekonomik büyüme ve çevre kirliliği (CO₂) üzerine literatür taraması

Yazar ve Çalışma Yılı	Bölge	Dönem	Yöntem	Bulgular
Akbulut ve Bekar (2018)	Türkiye	19977-2014	Var analizi	Karbon emisyonundan büyüme doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.
Lean ve Smyth (2010)	ASEAN-5	19980-2006	Panel Granger nedensellik	Karbon emisyonlarından ekonomik büyümeye doğru nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir
Raza ve Shah (2018)	G7 ülkeleri	1991-2016	Panel Var analizi	Ekonomik büyümeden karbon emisyonuna doğru tek taraflı ilişki bulunmuştur.
Chaabouni ve Saidi (2017)	51 düşük, orta ve yüksek ülke	1995-2013	GMM	Karbon emisyonları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiştir
Ghorashi ve Rad (2017)	İran	1972-2012	GMM	Karbon emisyonları ile ekonomik büyüme arasında çift taraflı nedenselliğin varlığına rastlanılmıştır
Bakhsh (2017)	Pakistan	1980-2014	Panel nedensellik	Çevre kirliliği, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.
Dağ ve Kızılkaya (2021)	Türkiye	1975-2019	Faurier nedensellik testi	Büyümeden karbon emisyonlarına doğru tek taraflı nedensellik tespit edilmiştir

Mikayilov vd. (2018)	Azerbaycan		ARDL	Uzun dönemde ekonomik büyümenin karbon emisyonları üzerinde pozitif ve anlamlıdır.
Akdoğan (2019)	G20	2007-2017	Panel veri analizi	İktisadi büyüme ve karbon emisyonları uzun dönemde pozitif ve tek taraflı ilişki bulunmuştur.
Özdemir ve Koç (2020)	Türkiye		ARDL	Karbon emisyonları ile kişi başına gelir arasında N-şeklinde kübik ilişki bulunmuştur.

2. Model, Veri Seti ve Yöntem

Sağlık harcamaların ve ekonomik büyümenin karbon emisyonları üzerindeki etkisi Türkiye için araştırılan bu çalışmada, 1980-2020 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada, ARDL sınır ile Granger nedensellik testine başvurulmuştur. Değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır. Tablo 1’de değişkenler ilgili bilgiler sunulmuştur. Çevre kirliliğini CO₂ temsil etmektedir. CO₂ bağımlı değişken, sağlık harcamaları (HE) ve ekonomik büyüme (GDP) ise bağımsız değişken, diğer taraftan yenilenebilir enerji tüketimi (REN) ise açıklayıcı değişken olarak modele eklenmiştir. Analiz beklentileri olarak ekonomik büyüme ve sağlık harcamalarının çevre kirliliğini artırdığı ve yenilenebilir enerji tüketimi ise çevre kirliliğini azalttığı yönündedir. Eşitlik 1’de bu çalışma için uygun model aşağıda gösterilmiştir.

$$\ln CO_{2it} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln HE_{it} + \alpha_2 \ln GDP_{it} + \alpha_3 \ln REN_{it} + \varepsilon_i \quad 1$$

Eşitlik 1’de α_0 sabit terimi, α_1 , α_2 ve α_3 değişkenlerin katsayılarını, ε_i ise hata terimini temsil etmektedir.

Tablo 3: Değişkenlerle ilgili açıklamalar

Değişken	Tanımı	Kaynak
CO ₂	Karbon emisyonları (kişi başı metric ton)	Dünya Bank.
GDP	Kişi başına düşen gelir (2015 sabit fiyat, dolar)	Dünya Bank.
HE	Sağlık harcamaları (kişi başı)	Dünya Bank.
REN	Yenilenebilir enerji tüketimi (toplam enerji içindeki %)	Dünya Bank.

2.1. ARDL Eşbütünlük Testi

Genel olarak, ampirik çalışmalarda geleneksel eşbütünlük yerine Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL eşbütünlük testi yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu testin en önemli avantajı değişkenlerin farklı düzeyde durağan olmasına bakılmaksızın uygulanabilir olmasıdır. Ayrıca daha küçük veriler ile güvenilir sonuçlar vermektedir (Pesaran vd., 2001, s. 291). Modeli tahmin etmede iki adım söz konusudur. Birinci adım uzun vadede değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmektedir. İkinci adım ise uzun vadede ilişkinin parametrelerini ve kısa dönemli hata düzeltme modelini tahmin etmektir (Ahmad ve Hasan, 2016, s. 33). Değişkenlerin uzun dönem ilişkisini araştıran eşitlik 2 aşağıda verilmektedir.

$$\Delta CO_{2it} = \alpha_0 + \alpha_{1i} CO_{2it-1} + \alpha_{2i} GDP_{it-1} + \alpha_{3i} REN_{it-1} + \alpha_{4i} HE_{it-1} + \sum_{j=1}^p \alpha_{5i} \Delta CO_{2it-j} + \sum_{i=0}^q \alpha_{6i} \Delta GDP_{it-j} + \sum_{i=0}^q \alpha_{7i} \Delta REN_{it-j} + \sum_{i=0}^q \alpha_{8i} \Delta HE_{it-j} + \varepsilon_{1,it} \quad 2$$

Geleneksel eşbütünlük testleri, belirli kısıtlar aralığında uygulanmaktadır. Ancak ARDL eşbütünlük testi bu kısıtları kaldırmıştır. (0) ve (1) düzeyinde durağan olmasına bakılmaksızın (2) düzeyinde durağan olma ihtimaline karşı sınanabilmektedir (Akel & Gazel,

2014, s. 31). Uzun vadeli ilişkinin yokluk hipotezi $H_0: \alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = \alpha_4 = 0$ 'a karşı (Eşbütünleşme ilişkisi yoktur) $H_1: \alpha_1 \neq \alpha_2 \neq \alpha_3 \neq \alpha_4 \neq 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi vardır) F istatistik değerine duyarlıdır (Pesaran vd., (2001). Hesaplanan F istatistik değeri, kritik değerlerin üst sınırından yüksekse, değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığı ve boş hipotez reddedilmektedir. Buna karşılık, hesaplanan F istatistik değeri, alt sınırın altına düşerse, boş hipotez reddedilemez ve değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, eğer F -istatistiği kritik değer aralığında yer alırsa, ilgili değişkenlerin belirsizliğini koruduğunu ve herhangi bir yorumlama yapılmayacağı anlamı taşımaktadır (Ahmad ve Hasan, 2016, s. 32).

2.2. Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik testi zaman serileri arasındaki neden sonuç ilişkilerini göstermektedir. Granger nedensellik testi (Granger, 1969), iki zaman serisi arasındaki nedensellik yönü saptamak için geliştirilmiştir. Granger'ın nedensellik tanımına dayanarak, Sims (1980) bir varyant sağladı. Bu test Var Modeline dayanmaktadır. İki zaman serisi Y_t ve X_t olan iki değişkenli (Granger, 1969) model 4 ve 5 no'lu eşitlikte gösterilmiştir.

$$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (4)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^n \delta_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \theta_i Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (5)$$

4 ve 5 no'lu modelde n gecikme uzunluğunu, α_i ve β_i, δ_i ve θ_i değişken tahmin katsayılarını, ε_{1t} ve ε_{2t} ise hata terimlerini göstermektedir. Granger nedenselliğın X serisinden Y serisine doğru gidip gitmediğini test edebilmek için boş hipotez (H_0) sınanması gerekmektedir (Chiou-Wei vd.,2008).

$H_0: \beta_i = 1, 2, 3, 4, \dots, q$

Eğer H_0 reddedilirse o zaman X 'in geçmiş değerinin Y 'nin mevcut değeri üzerinde önemli doğrusal tahmin gücü var demektir. Normal olarak, X Granger Y 'ye neden olur ve bunun tersi de geçerlidir.

3. Ampirik Bulgular

Çalışmada, Türkiye için analiz edilen değişkenlerin bir bütünlük içinde olabilmesi için birim kök testlere tabi tutulması gerekmektedir. Literatürde birçok birim kök testi bulunmaktadır. Ancak ampirik alışmalarda en çok kullanılan Philips-Perron (1988) ve Geliştirilmiş Dickey-Fuller (1981) ADF birim kök testleri kullanılmıştır. Değişkenlere PP ve ADF durağanlık testleri uygulanmış ve tüm değişkenler birinci farkında durağan olarak tespit edilmiştir. Birim kök test sonuçları Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: Birim kök test sonuçları

Testler	Değişkenler	Düzy		(I)	
		Sabitli	Sabitli+ Trendli	Sabitli	Sabitli+ Trendli
PP	$\ln CO_2$	-1.280 (0.101)	-0.571 (0.283)	-2.378*** (0.007)	-2.683*** (0.002)
	$\ln GDP$	2.122 (0.982)	-0.241 (0.401)	-2.872*** (0.003)	-4.186*** (0.003)
	$\ln HE$	1.174 (0.879)	-0.045 (0.482)	-3.473*** (0.000)	-4.881*** (0.000)
	$\ln REN$	-2.491*** (0.006)	-5.852** (0.032)	-1.836** (0.033)	-2.539*** (0.005)
ADF	$\ln CO_2$	6.218 (0.428)	8.849 (0.715)	27.228*** (0.007)	22.582** (0.031)
	$\ln GDP$	1.012 (0.915)	3.388 (0.992)	17.194 (0.142)	19.459* (0.078)
	$\ln HE$	9.470 (0.662)	7.388 (0.830)	31.252*** (0.001)	35.374*** (0.000)
	$\ln REN$	6.651 (0.879)	10.457 (0.575)	53.338*** (0.000)	41.022*** (0.000)

Not:***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 kritik değerleri temsil etmektedir.

Değişkenlere durağanlık testi uygulandıktan sonra uzun dönemde değişkenler arasında bir ilişkinin varlığını test edebilmek için ARDL eşbütünlüşmeye başvurulmuştur. Elde edilen F istatistiği alt sınır ve üst sınır değerleriyle karşılaştırılıp yorumlanmaktadır. F istatistiği 7.854 olarak tespit edilmiştir. %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyde üst sınır (I) değerinden daha yüksektir. Böylece değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin olduğu yani birlikte hareket ettiğinin sonucuna varılmıştır. ARDL eşbütünlüşme test sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: ARDL (1, 1, 2, 1) modelinin eşbütünlüşme test sonuçları

F İstatistiği	k	Kritik değerler					
		%1		%5		%10	
7.854	2	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
		4.12	4.42	2.62	3.75	2.50	3.53

Not: I(0) alt kritik değer, I(1) üst kritik değeri ifade etmektedir.

Modelin sağlamlığı, Breusch-Godfrey seri korelasyon LM testi, ARCH testi, Jacque-Bera normallik testi ve Ramsey Reset gibi testlerle doğrulanmaktadır. Tüm testler, modelin doğru fonksiyonel forma sahip olduğu ve modelin kalıntılarının seri olarak ilişkisiz ve ekonometrik modele uygun olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, elde edilen sonuçlar tutarlı ve güvenilir yorumlama için geçerli olduğunu göstermektedir.

Tablo 4'de ARDL (1, 1, 2, 1) modelinin uzun dönem sonuçları gösterilmiştir. Uzun dönem parametrelerinin bağımlı değişkeni olan çevre kirliliğini (CO_2) açıklamada anlamlı olduğu

görülmektedir. Türkiye’de sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme katsayılarında meydana gelen %1’lik bir artış çevre kirliliğini(CO₂) sırasıyla 0.237 ve 1.730 oranında artırmaktadır. Ayrıca diğer önemli açıklayıcı değişken olan yenilenebilir enerji tüketimi çevre kirliliğini(CO₂) anlamlı etkilemektedir. Yenilenebilir enerji tüketiminde meydana gelen %1’lik bir artış çevre kirliliğini(CO₂) 0.420 oranında azalttığını göstermektedir. Bu bulgu, Türkiye gibi enerji tüketiminde dışarıya bağımlı olan bir ülke için önem arz etmektedir. Bu yüzden ülkenin enerji politikaları yenilenebilir enerji kaynaklarına ve yenilenebilir enerji teknolojisine doğru bir eğilim gösterebilir. Kısa dönemde değil ancak uzun dönemde ekonomik büyümeyi ciddi oranda pozitif etkileyeceği söylenebilir. Aynı zamanda yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması hem insan sağlığını olumlu etkileyebilir hem de ekolojik çevre kalitesini artırabilir.

Tablo 6: ARDL (1,1,2,1) modelinin uzun dönem test sonuçları

Seriler	Kats.	t-İst.	Olasılık
(CO ₂ = Bağımlı Değişken)			
Uzun Dönem Değerleri			
lnHE	0.237***	8.134	(0.000)
lnGDP	1.730***	-10.718	(0.000)
lnREN	-0.420***	-5.402	(0.000)

3.1. Granger Nedensellik Testi

Değişkenler arasında neden sonuç ilişkin varlığını tespit etmek ve değişkenlerin yönünü bulmak için nedensellik testleri uygulanmaktadır. Ancak uzun dönemde değişkenler arasında uzun dönemde ilişkinin olması değişkenler arasında neden sonuç ilişkinin olması anlamına gelmemektedir. Bu durumun tersi de geçerlidir. Kurulan hipotezler H₀ = Nedensellik yoktur ve H₁ = Nedensellik vardır şeklinde sınanmaktadır. Tahmin sonuçlarında olasılık değerleri %1, %5 ve %10 önem derecelerinde küçük ise H₀ hipotezi reddedilerek değişkenler arasında nedensellik yorumlanmaktadır. Tablo 7’de Granger nedensellik test sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 7: Granger nedensellik test sonuçları

H ₀ hipotezi	χ^2	Olasılık	Sonuç	Karar
GDP ≠ CO ₂	2.363	0.421	GDP ≠ CO ₂	CO ₂ → GDP
CO ₂ ≠ GDP	6.192	0.022	CO ₂ → GDP	
HE ≠ CO ₂	9.151	0.020	HE → CO ₂	HE → CO ₂
CO ₂ ≠ HE	3.922	0.201	CO ₂ ≠ HE	
REN ≠ CO ₂	2.258	0.901	REN ≠ CO ₂	CO ₂ ≠ REN
CO ₂ ≠ REN	1.187	0.665	CO ₂ ≠ REN	
REN ≠ GDP	5.941	0.033	REN → GDP	REN → GDP
GDP ≠ REN	1.602	0.314	GDP ≠ REN	
HE ≠ GDP	3.222	0.485	HE ≠ GDP	GDP → HE
GDP ≠ HE	6.035	0.024	GDP → HE	
REN ≠ HE	3.862	0.227	REN ≠ HE	HE ≠ REN
HE ≠ REN	1.652	0.836	HE ≠ REN	

Tablo 5'te sağlık harcamaları, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi değişkenlerin nedensellik sonuçları sunulmuştur. Çevre kirliliğinden ekonomik büyümeye doğru, sağlık harcamalarından çevre kirliliğine doğru, yenilenebilir enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru ve ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığına rastlanılmıştır. Değişkenler arasındaki nedenselliğin varlığı H_0 hipotezinin reddedildiğinin kanıtını oluşturmaktadır.

4. Sonuç

Ekonomik faaliyetlerin sağlıkla ilişkisini kuran ve güçlendiren çevresel faktördür. Sanayi Devriminden sonra hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yaşam standartlarının iyileşmesi gelir düzeyinde artış sağlamıştır. Ancak ekonomik faaliyetlerde meydana gelen artış refah düzeyini iyi seviyelere getirirken, aynı zamanda fosil yakıtlarının yoğun olarak kullanılması çevresel tahribatlara yol açmıştır. Böylece büyüme sonucunda ortaya çıkan negatif atıklar hem çevreyi hem de toplumların sağlık düzeylerini olumsuz etkilemiştir. Bu durumda hükümetler, sağlık ve çevresel problemleri ele alarak çevre ve sağlık politikalarının belirlenmesi ve gerekli önlemlerin alınmasına katkı sağlamıştır.

Türkiye örneğini ele alan bu çalışmada, sağlık harcamaların ve ekonomik büyümenin çevre kirliliği üzerindeki etkisini, 1980-2020 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak ARDL sınır testi ile araştırılmıştır. Modelde kullanılan değişkenler ADF ve PP birim kök testi tabii tutulmuş ve birinci farkında durağan bulunmuştur. Teorik beklentilere cevap veren analiz değişkenleri arasında uzun dönemde eşbütünlük oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca uzun dönemde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme çevre kirliliğini artırırken, yenilenebilir enerji tüketimi çevre kirliliğini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle sağlık hastalıklarını azaltmak bununla ilgili çevrenin kalitesiyle ilgili önlemler ve politikalar benimsemeleri gerekmektedir. Çünkü sağlık harcamaları çevre kirliliğini artırıcı bir faktör olarak tespit edilmiştir. Öte yandan enerjiye dışa bağımlı olan Türkiye, yenilenebilir enerji kaynaklarına daha çok yatırım yapması gerekmektedir. Böylece hem dışa bağımlılığı azaltmış olur hem de çevresel kaliteyi artırmış olacaktır. Değişkenlerin yönü Granger nedensellik testi ile belirlenmiş ve çevre kirliliğinden ekonomik büyümeye doğru, sağlık harcamalarından çevre kirliliğine doğru, yenilenebilir enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru ve ekonomik büyümeden sağlık harcamalarında doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Genel olarak bu çalışmada elde edilen bulgular literatürde yapılan ampirik çalışmalarla paralellik göstermektedir. Ancak literatürde yapılan her çalışma yazara özgü özellikler taşımaktadır. Yazarın uyguladığı yöntem, seçtiği bölge, veri setinin genişliği, bölgenin yapısal özellikleri ve insanların tercihine bağlı olarak sonuçlar farklılık gösterebilir. Örneğin; Atuahene vd.(2020), Ibukun & Osinubi (2020) ve Bilgili vd.(2021) gibi iktisatçılar sağlık harcamalarının çevre kirliliğini artırdığını; Moosa (2019) ise azalttığını tespit etmişlerdir. Ancak Atay-Polat ve Ergün (2018)'ün çalışmalarında sağlık harcamaları ile çevre kirliliği arasında her hangi bir ilişki tespit edilememiştir. Ayrıca Saida & Kais (2018) ve Mikayilov vd. (2018) gibi iktisatçılar büyümenin çevre kirliliğini artırdığını; Apergis vd. (2010), Zeb vd. (2014), Ito (2017) ve Canbay (2019) gibi yazarlar ise yenilenebilir enerji tüketiminin çevre kirliliğini negatif (azaltıcı) etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu bulgular, mevcut çalışmanın sonuçlarını desteklemektedir.

Kaynakça

- Acemoglu, D. ve Restrepo, P. (2017). Secular Stagnation? The effect of aging on economic growth in the age of automation. *American Economic Review*, 107(5), 174-79.
- Akdoğan, T. (2019). Yenilenebilir enerji tüketimi, CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Seçilmiş G20 ülkeleri. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi*, 1(75), 27-36.
- Akel, V. ve Gazel, S. (2015). Döviz kurları ile BİST Sanayi Endeksi arasındaki eşbütünlük ilişkisi: Bir ARDL sınır testi yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(44), 23-41.

- Antonio, J. ve Zamora, C. (2000). *Investment in health and economic growth: a perspective from Latin America and the Caribbean*. XXXV Meeting of The Advisory Committee on Health Research, Havana, Cuba, 17-19 July, *Division of Health and Human Development*, Washington, DC.
- Apergis, N., Payne, E.J., Menyah, K. ve Wolde-Rufael, Y. (2010). On the causal Dynamics between emissions, nuclear energy, renewable energy, and economic growth. *Ecological Economics*, 69, 2255-2260.
- Atay-Polat, M. ve Ergün, S. (2018). Yapısal kırılma altında Türkiye’de Ekonomik Büyüme, CO₂emisyonu ve sağlık harcamaları ilişkisi. *Business and Economics Research Journal*, 9(3), 481–498.
- Atuahene, S.A., Yusheng, K. ve Bentum-Micah, G. (2020). Health expenditure, CO₂ emissions, and economic growth: China vs. India. *Preprints*. doi: 10.20944/preprints202009.0384.v1
- Bakhsh, K., Rose, S., Ali, M. F., Ahmad, N., ve Shahbaz, M. (2017). Economic growth, CO₂ emissions, renewable waste and FDI relation in Pakistan: New evidences from 3SLS. *Journal of Environmental Management*, 196, 627-632.
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443.
- Başar, S. ve Temurlenk M. S. (2007). Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 1-12.
- Bilgili, F., Kuşkaya, S., Khan, M., Awan, A. ve Türker, O. (2021). The roles of economic growth and health expenditure on CO₂ emissions in selected Asian countries: A Quantile Regression Model Approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 1–24.
- Canbay, Ş. (2019). Türkiye’de iktisadi büyüme ile yenilenebilir enerji tüketiminin çevre kirliliği üzerindeki etkileri. *Maliye Dergisi*, 176, 140-151.
- Chaabouni, S. ve Saidi, K. (2017). The Dynamic links between carbon dioxide emissions, health spending and GDP growth: A case study for 51 countries. *Environmental Research*, 158, 137–144.
- Chiou-Wei, S. Z., Chen, C. F. ve Zhu, Z (2008). Economic growth and energy consumption revisited — evidence from Linear and Non-linear Granger Causality. *Energy Economics*, 30, 3063–3076.
- Dağ, M. ve Kızılkaya, F. (2021). Türkiye için sağlık harcamaları, CO₂ emisyonları ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmalara Dergisi*, 19(3), 211-229.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 74, 427-431.
- Foon Tang, C. (2011). Multivariate Granger Causality and The Dynamic relationship between health care spending, income and relative price of health care in Malaysia. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 52, 199-214.
- Ghorashi, N. ve Alavi-Rad, A. (2017). CO₂emissions, health expenditures and economic growth in Iran: Apply Dynamic Simultaneous-Equations Models. *Journal of Community Health Research*, 6(2), 109–116.
- Gövdeli, T. (2019). health expenditure, economic growth and CO₂ emissions: Evidence from the OECD countries. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 488–516.
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods, *Econometrica*, 37, 424-438.

- Grigoli, F. ve Kapsoli, J. (2018). Waste not, Want not: The efficiency of health expenditure in emerging and developing economies. *Review of Development Economics*, 22(1), 384-403.
- Ibukun, C. O. ve Osinubi, T. T. (2020). Environmental quality, economic growth and health expenditure: Empirical evidence from a Panel of African countries. *African Journal of Economic Review*, 8(2), 119–140.
- Ito, K. (2017). CO2 Emissions, renewable and non-renewable energy consumption, and economic growth: Evidence from Panel Data for developing countries. *International Economics*, 151, 1-6.
- Karakurt, B., Şentürk, S.H. ve Ela, M. (2015). *Çevre vergilerinin teknolojik inovasyon üzerinde etkisi: Türkiye'nin durumunun değerlendirilmesi ve öneriler*, Türkiye maliye sempozyumu bildiri kitabı, Antalya.
- Khoshnevis-Yazdi, S. ve Khanalizadeh, B. (2017). Air Pollution, economic growth and health care expenditure. *Economic Research-Ekonomska İstraživanja*, 30(1), 1181–1190.
- Kılıç, R. ve Özbek, R. İ. (2018). Sağlık ve eğitim hizmetleri ile ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkeleri uygulaması. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 369-391.
- Kıbrıçoğlu, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(1), 207-230.
- Lean, H. H. ve Smyth, R. (2010). CO₂ Emissions, electricity consumption and output in Asean. *Applied Energy*, (87), 1858-1864.
- Lustig, N. (2004). Investing in health for economic development. Mexican commission on macroeconomics.
- Moosa, N.(2019). CO₂emissions, environmental degradation, and healthcare expenditure: Evidence from Australia. 5, 1–6.
- Ödemir, B. K. ve Koç, K. (2020). Türkiye’de Karbon emisyonları, yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 11 (1) , 66-86.
- Pesaran, M. H., Shin Y. ve Smith R. J. (2001). ARDL bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.
- Phillips, P.C.B ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335 346.
- Raza, S. A. ve Shah, N. (2018). Testing Environmental Kuznets Curve Hypothesis in G7 Countries: The role of renewable energy consumption and trade. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 26965-26977.
- Saida, Z. ve Saidi, K. (2018). Environmental pollution, health expenditure and economic growth and in the Sub-Saharan Africa countries: Panel ARDL Approach. *Sustainable Cities and Society*, 41.
- Sancar, C. ve Atay-Polat, M. (2021). CO₂emisyonları, ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları ilişkisi: Türkiye ve seçilmiş ülke örnekleri için ampirik bir uygulama. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 236–252.
- Schmieder, J. ve Neidell, M. (2008). Air pollution and infant health: Lessons from New Jersey, National Bureau of economic research. *Journal of Health Economics*, 28(3), 688–703.
- Sims, C.A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica*, 48, 1–48.
- Wang, C. M., Hsueh, H. P., Li, F. ve Wu, C. F. (2019). Bootstrap ARDL on health expenditure, CO₂ emissions, and GDP growth relationship for 18 OECD countries. *Frontiers in Public Health*, 7, 324.

- Woodhall, M. (1987). *Human Capital Concepts*. Economics of education research and studies, advances in education, Pergamon Pres, The World Bank, Washington, DC, USA.
- Zaidi, S. ve Saidi, K. (2018). Environmental pollution, health expenditure and economic growth in the Subsaharan Africa countries: Panel ARDL Approach. *Sustainable Cities and Society*, 41, 833–840.
- Zeb, R., Salar, L., Awan, U., Zaman, K. ve Shahbaz, M. (2014). Causal links between renewable energy, environmental degradation and economic growth in selected SAARC countries: Progress towards green economy. *Renewable Energy*, 71, 123-132.
- Zeeshan, M., Han, J., Alam Rehman, I. U. ve Afridi, F. E. A. (2021). Exploring Asymmetric Nexus between CO₂emissions, environmental pollution and household health expenditure in China. *Risk Management and Healthcare Policy*, 14, 527–539.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Bu çalışmada etik kurulu onayı gerekmemektedir

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

Yazar katkı oranı : %100

Çevrimiçi Alışveriş Platformlarında Markalar Müşteri Marka İlişkisini Nasıl Geliştirebilir: Marka Cinsiyeti Özelliklerinin Düzenleyici Rolü (Trendyol Türkiye Uygulaması)

How Brands on Online Shopping Platforms Can Improve Customer-Brand Relationship: The Moderating Roles of Brand Gender Characteristics (Trendyol Turkey Application)

Dr. Öğr. Üyesi Parisa ALİZADE ¹

Öz

Marka sevgisi son zamanlarda pazarlama literatüründe çok önem kazan bir konu olmuştur. Çalışmanın odak noktası marka sevgisinin bazı öncüllerini ortaya koymaktır. Çalışmada marka sevgisi öncülleri olarak marka itibarı ve teknolojik özellikler öne sürülmüştür. Bu faktörlerin marka sevgisi üzerindeki doğrudan etkisinden söz edilmemiştir. Bu nedenle, çalışmada kullanım kolaylığı ve kullanılabilirlik teknolojik özelliklerinin ve marka itibarının doğrudan marka sevgisini etkileyip etkilemediği araştırılmıştır. Bu çalışma, Trendyol alışveriş platformunda faaliyet gösteren markaların itibarı ve teknolojik özelliklerinin tüketicilerin marka sevgisi duyguları üzerinde ve marka sevgisinin marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, yapısal modeldeki ilişkilerde marka cinsiyeti özelliklerinin düzenleyici rolü de incelenmiştir. Çalışmada İstanbul'da yaşayan ve Trendyol çevrimiçi platformundan alışveriş yapan kişilere anket çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Dağıtılan anketlerden 480 veriye ulaşılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde SPSS ve AMOS programları kullanılarak güvenilirlik analizi, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, korelasyon ve yapısal eşitlik modellemesi analizleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, algılanan kullanılabilirlik teknolojik özelliği tüketicilerin markaya yönelik sevgi duygularını etkilememektedir. Araştırma bulguları, marka itibarının ve algılanan kullanım kolaylığının marka sevgisi üzerindeki etkisini, marka sevgisinin marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisini ve aynı zamanda marka itibarı, marka sevgisi, marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkilerde marka cinsiyeti özelliklerinin yarattığı düzenleyici etkiyi ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marka itibarı, marka sevgisi, marka sadakati, olumlu ağızdan ağıza iletişim, marka cinsiyeti

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Brand love has become a very important topic in the marketing literature lately. The focus of the study is to reveal some antecedents of brand love. In the study, brand reputation and technological features were suggested as the precursors of brand love. Therefore, in the study it was investigated whether the technological features and brand reputation directly affect brand love. The present study aims to determine the impact of attributes of brands operating on Trendyol shopping platform on brand love and the impact of brand love on brand loyalty and positive word of mouth. In addition, the moderator roles of brand gender characteristics in the relationships of structural model were examined. In the study the questionnaire was applied to 480 consumers living in Istanbul and shopping from Trendyol online platform. In the analyses of the obtained data, explanatory and confirmatory factor analyzes, correlation and structural equation modeling analyzes were performed using SPSS and AMOS programs. The findings elicited the impact of

¹parisaalizadeh58@yahoo.com,

Atf için (to cite): Alizade, P. (2025). Çevrimiçi Alışveriş Platformlarında Markalar Müşteri Marka İlişkisini Nasıl Geliştirebilir: Marka Cinsiyeti Özelliklerinin Düzenleyici Rolü (Trendyol Türkiye uygulaması). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 151-169.

brand reputation and perceived ease of use on brand love, the impact of brand love on brand loyalty and positive word of mouth communications and also the moderating roles of brand gender characteristics on correlations between brand reputation, brand love, brand loyalty and positive word of mouth communications.

Keywords: Brand reputation, brand love, brand loyalty, positive word of mouth, brand gender

Paper Type: Research

Giriş

Kurumlar interneti müşterilerle iletişim noktaları olarak kullanmaktadır ve internet aracılığıyla markalarını farklı şekillerde sunmaktadır. Firmalar internet ve bütünleşik pazarlama iletişimi kampanyaları ile müşterilerini bilgilendirmektedir. Şirketler marka bilgilerini ve deneyimlerini çevrimiçi kanallar üzerinden oluşturmakta ve paylaşmaktadır (Simon, Brexendorf ve Fassnacht, 2013). Tüketicilerin internet kullanımı ve çevrimiçi platformları kullanmaları onlar için teknoloji kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Günümüzde çevrimiçi alışveriş platformlarında yer alan markaların ürünlerini satın alan müşteriler, teknolojik açıdan bu platformların ve ürünlerin kullanımı için gerekli bilgilere sahip olmalıdır. Başka bir ifadeyle, tüketiciler ürünleri çevrimiçi ortamlardan satın alma niyetinde buldukları zaman teknolojinin kullanım kolaylığı ve kullanılabilirlik boyutlarına dikkat etmektedir.

Marka deneyimini yaratmak için saf çevrimiçi markaların yaşadığı pazarlama zorlukları çevrimdışı markalardan daha çoktur (Morgan-Thomas ve Veloutsou, 2013). Bu nedenle çevrimiçi markalar duygusal tepkileri uyandırmak için tasarım, düzen, grafik vb. görsel ipuçları kullanılmalıdır (Luo, Chen, Ching ve Liu, 2011). Morgan-Thomas ve Veloutsou (2013)'ya göre, çevrimiçi markalar çevrimdışı markalara kıyasla iki yönlü bağlantılar ve etkileşimler yoluyla müşterilerle daha tutarlı ilişkiler geliştirmektedir.

Tüketiciler imajlarına ve algılarına uygun ürünleri tercih ederek kişiliklerini ortaya koymaktadır. Bu nedenle tüketicilerin kişisel özellikleri ve imajları ile ilişkilendirilen ürünler tercih edilmektedir (Foroudi, Dinnie, Kitchen, Melewar ve Foroudi, 2017). Bu algılar, bu çalışmada incelenen marka itibarı, markanın ürünlerinin ve/veya web sitesinin kullanım kolaylığı algısı, markanın ürünlerinin ve/veya web sitesinin kullanılabilirlik algısı gibi çeşitli faktörlerle ilişkilendirilmektedir.

Tüketicilerin algıları onların markalara yönelik duygularını ve hislerini büyük ölçüde etkilemektedir. Bu duygulardan biri de markaya yönelik sevgi ve aşk duygusudur. Tüketiciler ile marka arasındaki olumlu etkileşim onlarda markaya yönelik olumlu duyguların ve özellikle sevgi ve aşk duygularının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Carroll ve Ahuvia, 2006).

Tüketicilerin markaya yönelik kullanım kolaylığı ve kullanılabilirlik algıları onların deneyimini artırmaktadır (Morgan-Thomas ve Veloutsou, 2013; Xia, Zhang ve Zhang, 2018). Burada tüketicinin çevrimiçi marka deneyimi, markanın çevrimiçi platformlarda ve sosyal medya sayfalarında web sayfaları, ürünler ve hizmetler şeklinde bulunduğu imkanların tüketiciler tarafından kullanılması ve denenmesidir. Çevrimiçi deneyim tüketicinin zihninde markaya yönelik imaj yaratmaktadır (Xia vd., 2018). Tüketicilerin marka hakkında çevrimiçi ortamlardan elde ettiği bilgiler ve bu bilgileri sağlayan kaynaklar çevrimiçi imaj üzerinde önemli derecede etkilidir (Choi, Lehto ve Morrison, 2007). Marka imajı marka sevgisinin bir öncülüdür ve markaya yönelik sevgi hissini güçlü bir şekilde etkilemektedir (Islam ve Rahman, 2016; Rageh Ismail ve Spinelli, 2012). Bu şekilde bir markanın dijital ortamlarda sunduğu imkanların kullanım kolaylığı ve kullanılabilirlik gibi teknolojik özellikler tüketicilerde markaya yönelik sevgi hissini ortaya çıkarabilir. Ayrıca, marka itibarı da marka sevgisini etkilemektedir (Iqbal, Malik, Yousaf ve Yaqub, 2021).

Çalışmada tüketicilerin markanın itibarı ve kullanım kolaylığı ve kullanılabilirlik gibi teknolojik özellikler hakkında algılarının markaya yönelik sevgi ve aşk duygularını nasıl etkilediğini öne çıkarmaya çalışılmıştır. Literatürdeki çalışmalar teknoloji kullanım niyetinin marka sevgisi üzerindeki direkt etkisinden söz etmemiştir. Ayrıca, marka cinsiyeti markanın bir kişilik özelliği olduğu için ve markaya yönelik duyguları ve hisleri öne çıkaran bir faktör olduğu için marka-müşteri ilişkisini etkilemektedir. Bu yüzden, çalışma çevrimiçi markaların cinsiyetinin tüketiciler tarafından markanın tercih edilmesinde ve marka-müşteri ilişkisinde ne kadar etkili olduğunu araştırmıştır. Literatürdeki çalışmalarda marka cinsiyetinin düzenleyici etkisine bakılmamıştır. Bu araştırmada literatürdeki bu boşlukları kapatmak amacıyla marka itibarının ve teknoloji kullanım niyetinin marka sevgisi üzerindeki etkisine, marka sevgisinin marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisine ve marka cinsiyetinin düzenleyici etkisine bakılmıştır.

Çalışmanın amacı, Trendyol alışveriş platformunda faaliyet gösteren markaların itibarının ve teknolojik özelliklerinin tüketicilerin marka sevgisi duyguları üzerindeki etkilerini ve marka sevgisinin marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisini incelemektir. Bu çalışma, marka sevgisi (aşkı) öncüllerinin geliştirilmesini ve doğrulanmasını ve marka aşkının çevrimiçi alışveriş yapanların sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişimlerini üzerindeki etkisini raporlamayı amaçlamıştır. Çalışmanın bir diğer amacı ve ayrıca çalışmaya özgünlük kazandıran yapısal modelde marka itibarı, marka aşkı, marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkilerde dişillik ve erillik marka cinsiyet özelliklerinin düzenleyici rolü olmuştur. Bu çalışma çevrimiçi marka yöneticileri ve geliştiricileri için önemli stratejik etkilere sahip olabilir. Öne sürülen amaçlar doğrultusunda öncelikle teknoloji kullanım niyeti, marka itibarı, marka sevgisi, marka sadakati, ağızdan ağıza iletişim kavramları ve aralarındaki ilişkiler açıklanmıştır. Ardından marka itibarı, marka sevgisi, marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkilerde markanın dişillik ve erillik cinsiyet özelliklerinin düzenleyici rolünden bahsedilmiştir. Son olarak çalışmanın hipotezleri ve araştırma modeli öne sürüldükten sonra güvenilirlik, geçerlilik, korelasyon ve yol analizleri yapılmıştır. Yapılan analizlerin sonuçları ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır ve araştırmanın sonucu ortaya konulmuştur.

1. Literatür Taraması, Hipotezler ve Model

1.1. Marka İtibarı ve Etkileri

Son zamanlarda hem akademisyenler hem de uygulayıcılar için marka itibarının önemi artmıştır. İtibar, şirketlerin veya markaların dikkat çekici özelliklerine ilişkin bireysel algıların toplamıdır (Fombrun ve Rindova, 2000). Marka itibarı zamanla gelişmektedir ve markanın çeşitli müşteriler tarafından değerlendirilmesini göstermektedir. Şirketler veya markalar sözlerini yerine getirmede başarılı olduklarında olumlu bir itibar geliştirebilirler. Firmanın geliştirdiği pazarlama sinyallerini piyasaya göndermek ve pazarlama sinyallerini organizasyonel taktiklerle desteklemek marka itibarını geliştirmenin temel adımlarındandır (Herbig ve Milewicz, 1995).

Çevrimiçi bir marka yalnızca bir teknoloji değil aynı zamanda bir ürün olduğu için ve teknoloji kullanıcıları aynı zamanda tüketiciler olduğu için marka itibarı teknoloji kabulünün belirleyicisidir (Song, Zhang, Xu ve Huang, 2010). Marka tarafından sunulan bir teklifin itibarı, bu teklifin öneminin toplam algısıdır (Fombrun ve Rindova, 2000). Markanın tüketiciler tarafından değerlendirilmesi, marka ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Esch, Langner, Schmitt ve Geus, 2006). Teknoloji araştırmaları bağlamında itibar ve imaj teknolojinin algılanan değeri ve kullanılabilirliği üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir (Venkatesh ve Davis, 2000). Markayı tanımak (Ha ve Perks, 2005) ve markaya ilişkin olumlu algılar gizlilik veya güvenle ilgili endişeleri azalttığı için güveni artırır (Eastlick, Lotz ve Warrington, 2006). Song ve diğerleri (2010) marka itibarını teknoloji kabulünün öncülü olarak tanımlamıştır. Venkatesh ve Davis (2000)'e göre, olumlu imaja ve itibara sahip markalar teknoloji değerini ve tüketicilerin kullanım kolaylığı algılarını etkilemektedir. Literatürdeki çalışmalardan yola çıkarak

marka itibarı tüketicilerin kullanım kolaylığı algıları üzerinde etkilidir. Bu nedenle, aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

H_1 : Marka itibarının algılanan kullanım kolaylığı üzerinde olumlu etkisi vardır.

Yapılmış çalışmalar marka itibarını güçlü müşteri-marka ilişkilerinin öncülü olarak tanımlamıştır (Jurisic ve Azevedo, 2011; Veloutsou ve Moutinho, 2009). Müşterilerin bir marka hakkında olumlu itibara sahip inançları müşteriler ve marka arasındaki duygusal bağlantıları ve markaya yönelik iyi niyetlerini yansıtmaktadır (Bartikowski ve Walsh, 2011). Marka itibarı, marka özellikleri ve ürün performansı gibi markayla ilgili müşteri deneyimleri markaya yönelik olumlu tutum ve duygulara yol açmaktadır (Harmeling, Moffett, Arnold ve Carlson, 2017). Bu nedenle, aşağıdaki hipotez önerilmiştir.

H_2 : Marka itibarının marka sevgisi üzerinde olumlu etkisi vardır.

1.2. Teknoloji Kullanım Niyeti ve Etkileri

Günümüzde bireyler teknolojiyi günlük hayatta yaygın olarak eğitim, alışveriş ve eğlence amaçlı kullanmaktadır. Legris, Ingham ve Collette (2003) çalışmalarında teknoloji kullanımını etkileyen faktörleri öne sürmüştür. Bu faktörler kullanım kolaylığı ve kullanışlılık teknolojik özelliklerinden oluşmaktadır. Teknoloji kabulünü ve kullanımını değiştirmek için çeşitli modeller geliştirilmiştir. Bu modeller içinden Teknoloji Kabul Modeli (TAM) teknoloji kabul çalışmaları tarafından büyük oranda onay almıştır (Davis, Bagozzi ve Warshaw, 1989).

Davis (1989) TAM modelini kullanıcı kabulünü sağlayan; algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan kullanışlılığı içeren iki bileşenle geliştirmiştir. Algılanan kullanım kolaylığı bireyin herhangi bir çaba harcamadan sistemin kullanım kolaylığına olan inancını yansıtmaktadır. Algılanan kullanışlılık sistemi kullanmanın bireyin performansını iyileştireceğine dair inancını göstermektedir.

Palvia (2009) algılanan kullanım kolaylığının algılanan kullanışlılığı etkilediğini öne sürmüştür. Önceden yapılan pazarlama araştırmalarında algılanan kullanım kolaylığı algılanan kullanışlılığı pozitif yönde etkilemiştir (Ha ve Stoel, 2009; Lin ve Lu, 2000; Moon ve Kim, 2001). Bu çalışmalar algılanan kullanım kolaylığının ve algılanan kullanışlılığın kullanıcının tutumunu etkilediğini ve bunun da kullanım amacını etkilediğini doğrulamıştır. Dolayısıyla, algılanan kullanım kolaylığının algılanan kullanışlılığı olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

H_3 : Algılanan kullanım kolaylığının algılanan kullanışlılık üzerinde olumlu etkisi vardır.

Marka aşkı ya da marka sevgisi memnun müşterinin belirli bir ticari markaya yönelik tutkulu duygusal bağlılığına denir (Carroll ve Ahuvia, 2006, s. 81). Marka sevgisi tüketiciler ve markalar arasındaki duygusal temasın algılanmasıyla ilgilidir (Albert, Merunka ve Valette-Florence, 2008; Batra, Ahuvia ve Bagozzi, 2012). Birçok yazar marka sevgisini tüketicilerin bir markaya yönelik derin ve güçlü bir duygusal ilgi ve bağlılık olarak tanımlamıştır ve tüketicilerin markayla ilgili deneyimlerinde algıladıkları gizem, duygusallık ve samimiyete dayalı olarak geliştirildiğini öne sürmüştür (Albert vd., 2008; Carroll ve Ahuvia, 2006; Roberts, 2004). Marka sevgisi markanın tüketicilere kişisel ve duygusal düzeyde çekiciliğini anlatmaktadır (Roberts, 2004).

Tüketiciler bir markayı bir kişi olarak kabul edebilir; bu nedenle müşteriler bir kişiyi sevdiği gibi bir markayı da sevebilir (Ranjbarian, Kazemi ve Borandegi, 2013). Marka sevgisi; markaya duyulan ihtiyaç, markaya bağlılığı, markanın olumlu değerlendirilmesini, markaya karşı olumlu duyguları ve markaya duyulan sevgiyi içermektedir (Carroll ve Ahuvia, 2006). Sevgi kavramı hayatımızda sıklıkla duyduğumuz bir kavramdır. Sevgi dolu bağlar, ürünler/hizmetler ve markalarla da kurulabilir. Marka sevgisini araştıran akademisyenler bu kavramı, kişilerarası sevgide olduğu gibi müşteri ile ürünler veya markalar arasında güçlü bir bağ olarak tanımlamıştır (Unal ve Aydın, 2013).

Bazı çalışmalar çevrimiçi bir marka ile etkileşimlerin yararlılığına ilişkin kullanıcıların sezgilerinin, onların tutum ve davranışlarını etkilediğini belirtmiştir (Flavián, Guinalú ve Gurrea, 2006; Hernandez, Jimenez ve Martín, 2009). Ayrıca, algılanan kullanışlılık memnuniyet üzerinde önemli ve olumlu etkiye sahiptir (Chiu, Chang, Cheng ve Fang, 2009). Bazı araştırmalar algılanan kullanım kolaylığı ile memnuniyet arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki olduğunu öne sürmüştür (Chang ve Wang, 2007; Stoel ve Lee, 2003). Algılanan kullanım kolaylığı ve kullanışlılık tüketicilerin çevrimiçi deneyimlerinde olumlu memnuniyet duygusunu geliştirmektedir (Pavlou, 2003). Lin (2008) kullanım kolaylığı ve kullanışlılığın tüketici memnuniyeti üzerinde önemli etkileri olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca, marka aşkının en önemli öncüllerinden biri tüketici memnuniyetidir (Roy, Eshghi ve Sarkar, 2013). Bazı çalışmalar müşteri memnuniyetinin marka aşkı üzerindeki olumlu etkisini doğrulamıştır (Drennan, Bianchi, Cacho-Elizondo, Louriero, Guibert ve Proud, 2015; Roy vd., 2013). Yapılan çalışmalarda teknoloji kullanım niyetinin müşteri memnuniyeti üzerinde etkili olduğundan (Chang ve Wang, 2007; Chiu vd., 2009; Lin, 2008; Pavlou, 2003; Stoel ve Lee, 2003) ve müşteri memnuniyetinin marka sevgisi üzerinde etkili olduğundan (Drennan vd., 2015; Roy vd., 2013) dolayı teknoloji kullanım niyetinin tüketicilerin marka sevgisi duygularını etkilediği ortaya çıkmıştır. Literatürdeki araştırmalardan yola çıkarak tüketicilerin marka (ürün/web sitesi) kullanım kolaylığı ve marka (ürün/web sitesi) kullanışlılığı algıları yüksek olduğunda marka sevgisi duygularının artması beklenmektedir (Drennan vd., 2015; Roy vd., 2013). Bu nedenle aşağıdaki hipotezlerde algılanan kullanım kolaylığının ve algılanan kullanışlılığın tüketicilerin marka sevgisi duyguları üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu önerilmiştir.

H_4 : Algılanan kullanım kolaylığının marka sevgisi üzerinde olumlu etkisi vardır.

H_5 : Algılanan kullanışlılığın marka sevgisi üzerinde olumlu etkisi vardır.

1.3. Marka Sevgisi ve Etkileri

Sevgi ilişkisel bir yapıdır ve diğer ilişkisel yapılarla bağlantılıdır. Marka sevgisi, müşteri marka ilişkisinde önemli bir yapıdır. Marka sevgisi bir takım davranışlara da neden olmaktadır. Satın almanın tekrarlanması, sadakat, olumlu ağızdan ağıza iletişim gibi unsurlar marka sevgisinin sonuçlarıdır (Carroll ve Ahuvia, 2006). Marka sevgisi ürün ya da markanın özelliklerinden dolayı ortaya çıkabilir (Batra vd., 2012; Carroll ve Ahuvia, 2006).

Roberts (2004), marka sevgisinin aşk markası teorisinin ana bileşeni olduğunu belirtmiştir. Aşk markası (Lovemark) teorisi, tüketicileri marka sadakati yoluyla tutmayı amaçlayan markaya yönelik aşk duygularını ortaya koymaktadır. Bazı çalışmalar prim ödeme isteğini, elektronik ağızdan ağıza iletişimi, marka sadakatini ve satın alma niyetini marka sevgisinin sonuçları olarak belirtmiştir (Roberts, 2006; Roy vd., 2013). Marka sevgisi marka sadakatini ortaya çıkaran bir faktördür (Carroll ve Ahuvia, 2006). Özel bir markaya yoğun duygusal bağlılık aynı markaya sadık olmaya yol açmaktadır (Park, MacInnis, Priester, Eisingerich ve Iacobucci, 2010). Ayrıca, sevilen bir marka müşterilerin kişiliği ile ilişkilidir ve müşteriler sevdikleri marka hakkında olumlu bilgiler yayma eğilimindedir (Ahearne, Bhattacharya ve Green, 2005). Böylece aşağıdaki hipotez önerilmiştir.

H_6 : Marka sevgisinin marka sadakati üzerinde olumlu etkisi vardır.

Ağızdan ağıza iletişim (WOM), mal ve hizmetlerin değerlendirilmesinde bireysel gruplar arasında resmi olmayan ve rahat bir iletişim şeklidir (Singh, 1990). Olumlu ağızdan ağıza iletişim, başkalarıyla iletişim kuran tüketiciler arasındaki markayı takdir etme derecesi olarak tanımlanmaktadır (Westbrook, 1987) ve marka seçimini etkilemektedir (East, Hammond ve Lomax, 2008). Bir marka hakkında başka insanlarla iletişim kurmak, ağızdan ağıza iletişimi artırır ve marka aşkıyla da ilişkilidir (Holt, 1997). Marka aşkı yüksek seviyede ağızdan ağıza iletişimi sağlayabilir (Carroll ve Ahuvia, 2006) ve olumlu ağızdan ağıza iletişimin öncülüdür (Batra vd., 2012). Bu nedenle, aşağıdaki hipotez önerilmiştir.

H₇: Marka sevgisinin olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerinde olumlu etkisi vardır.

1.4. Marka Cinsiyeti Özelliklerinin Düzenleyici Rolü

Bu çalışmada marka müşteri ilişkisine odaklanıldığı için bazı marka özelliklerinin bu ilişkiye etki edebileceği düşünülmüştür. Araştırma modelinde olduğu gibi çalışmada müşteri marka ilişkisinin odak noktasını marka sevgisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda markaya yönelik hisleri ve duyguları etkileyen tüketicilerin marka kişiliği ile ilgili algılarıdır (Roy, Khandeparkar ve Motiani, 2016). Ayrıca, markanın cinsiyet özelliği markanın bir kişilik özelliği olduğu için markaya yönelik duyulan his ve duygular üzerinde etkilidir. Bu nedenle, çalışmada çevrimiçi alışveriş platformlarında tüketiciler tarafından tercih edilen markanın cinsiyet özellikleri (erillik ve dişillik) onların sevdikleri markayla ilişkilerini nasıl etkilediği araştırılmıştır.

Son zamanlarda pazarlama çalışmalarında marka cinsiyetine olan ilgi artmıştır. Markanın cinsiyeti insanın kişilik özelliklerinin bir boyutu olan cinsiyet ile ilişkilidir (Grohmann, 2009, s. 106). Marka cinsiyeti Aaker'in marka kişiliği modelinde önemli bir marka kişiliği özelliği niteliğindedir (Aaker, 1997; Grohmann, 2009). Marka cinsiyeti tüketicilerin markalara yönelik hem duygusal hem de tutumsal tepkileri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Grohmann, 2009). Tüketiciler marka cinsiyetinin onların cinsiyet özellikleri üzerinde gelişimsel etkiye sahip markaları tercih etmekte ve kullanmaktadır (Avery, 2012). Bu nedenle, marka cinsiyeti markanın önemli bir yapısı olarak tüketici davranışlarında büyük etkiye sahiptir.

Bazı çalışmalar marka cinsiyetinin erillik ve dişillik olarak iki bağımsız boyuttan oluştuğunu öne sürmüştür (Grohmann, 2009; Machado, Vacas-de-Carvalho, Azar, André ve dos Santos, 2019). Marka cinsiyeti marka tutumunu (Chaudhuri ve Holbrook, 2001), marka çağrışımını (Freling ve Forbes, 2005) ve marka sadakatini (Ramaseshan ve Stein, 2014; Roy, Khandeparkar ve Motiani, 2016) etkilemektedir.

Tüketicilerin markanın erillik ve dişillik belirtilerini tanımaları ve yorumlamaları markaya dair erillik veya dişillik algılarını ortaya çıkarmaktadır (Grohmann, 2009). Bundan dolayı, tüketicilerin markaya yönelik dişillik ve erillik algıları onların tercihlerini etkilemektedir. Tüketicilerin marka cinsiyeti algıları müşteri-marka ilişkisinde farklı etkiler yaratabilmektedir. Lieven ve Hildebrand (2016)'a göre, tüketiciler marka cinsiyetini kendi biyolojik cinsiyetlerine göre değerlendirmektedir. Bu çalışma kadınların dişil markalara daha çok değer verdiklerini ve erkeklerin ise eril markalara daha çok değer verdiklerini öne sürmüştür. Lieven, Grohmann, Herrmann, Landwehr ve Van Tilburg (2015)'a göre, dişillik ya da erillik cinsiyet özellikleri yüksek seviyede olan markalar tüketiciler tarafından daha çok tercih edilmektedir. Başka bir ifadeyle, markanın yüksek dişillik ve erillik cinsiyet özelliklerine sahip olması tüketicilerde olumlu davranışlara ve tepkilere neden olabilmektedir. Alreck, Settle ve Belch (1982)'e göre, erkekler dişil markaları reddetmekte ve kadınlar ise eril markaları kabul etmektedir.

Diğer taraftan, markanın dişillik cinsiyet özelliği duygusallığı ifade etmekte ve markanın erillik cinsiyet özelliği duygusal kontrolü ifade etmektedir (Boeuf, 2020). Bu nedenle, erillik marka cinsiyeti özelliği markanın duygusal boyutunu yansıtmadığı için markaya yönelik tutumları, güdüleri ve niyetleri etkileyemez (Boerman, Van Reijmersdal ve Neijens, 2014; Thompson ve Malaviya, 2013). Başka bir ifade ile markanın erillik cinsiyet özelliği tüketicilerin duygularını yansıtmakta yetersiz kaldığı için marka samimiyeti üzerinde olumsuz etki yaratabilir (Jain ve Posavac, 2004). Markanın erillik cinsiyet özelliği duygusal kontrolü ifade ettiği için duygu uyumu ve tutumsal tepkileri olumsuz etkilemektedir (Barrett ve Bliss-Moreau, 2009; Boeuf, 2020). Markanın dişillik cinsiyet özelliği duygusallığı ifade etmektedir ve duygusal kontrol bağlamında tüketici tepkilerini olumsuz yönde etkilemektedir (Boeuf, 2020). Başka bir deyişle, bazen markanın düşük seviyede dişillik veya erillik cinsiyet özellikleri tüketicilerde olumlu davranışlara ve tepkilere yol açabilmektedir.

Literatürdeki çalışmalardan yola çıkarak çalışmamızda Trendyol çevrimiçi alışveriş platformunda yüksek seviyede erillik ve düşük seviyede dişillik cinsiyet özelliklerine sahip markalarda marka itibarının marka sevgisi üzerindeki etkisinin ve marka sevgisinin marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisinin güçlü olması öngörülmüştür. Sonuç olarak markanın cinsiyeti özellikleri tüketici davranışlarında bazen olumlu ve bazen de olumsuz etkilere sebep olabilir. Literatürdeki çalışmalar markanın cinsiyet özelliklerinin tüketici davranışlarında yarattığı etkileri incelemektedir (Boeuf, 2020; Lieven vd., 2015; Lieven ve Hildebrand, 2016) ancak yarattığı düzenleyici etkilere odaklanmamaktadır. Bundan dolayı, çalışmada markanın dişillik ve erillik cinsiyet özelliklerinin düzenleyici rolü incelenmiştir ve bu konu çalışmaya özgünlük kazandırmıştır.

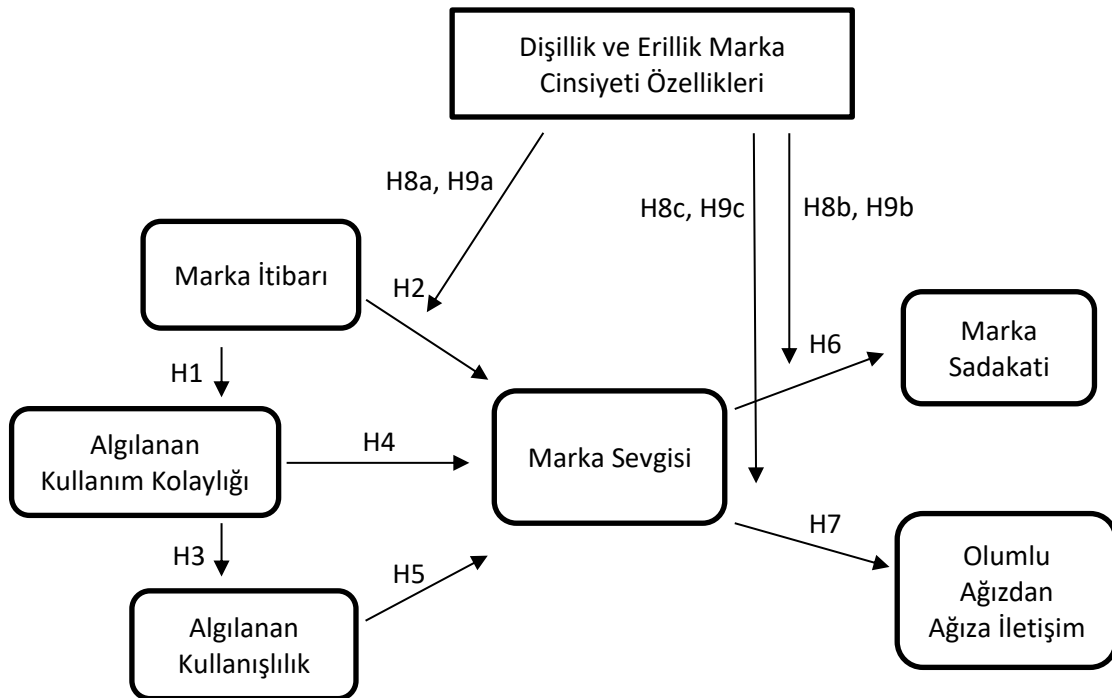
H_8 : Markanın dişillik cinsiyet özelliği; marka itibarı ile marka sevgisi ilişkisini, marka sevgisi ile marka sadakati ilişkisini ve marka sevgisi ile olumlu ağızdan ağıza iletişim ilişkisini **olumsuz** yönde düzenlemektedir.

- Marka itibarının marka sevgisi üzerindeki etkisi düşük dişillik cinsiyet özelliğine sahip markalarda daha güçlüdür.
- Marka sevgisinin marka sadakati üzerindeki etkisi düşük dişillik cinsiyet özelliğine sahip markalarda daha güçlüdür.
- Marka sevgisinin olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisi düşük dişillik cinsiyet özelliğine sahip markalarda güçlüdür.

H_9 : Markanın erillik cinsiyet özelliği; marka itibarı ile marka sevgisi ilişkisini, marka sevgisi ile marka sadakati ilişkisini ve marka sevgisi ile olumlu ağızdan ağıza iletişim ilişkisini **olumlu** yönde düzenlemektedir.

- Marka itibarının marka sevgisi üzerindeki etkisi yüksek erillik cinsiyet özelliğine sahip markalarda daha güçlüdür.
- Marka sevgisinin marka sadakati üzerindeki etkisi yüksek erillik cinsiyet özelliğine sahip markalarda daha güçlüdür.
- Marka sevgisinin olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisi yüksek erillik cinsiyet özelliğine sahip markalarda daha güçlüdür.

Şekil 1. Kavramsal model

2. Yöntem

Bu çalışmanın amacı marka itibarının ve teknoloji özelliklerinin marka sevgisi üzerindeki etkisini ve marka sevgisinin marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Ayrıca, çalışma marka itibarı, marka sevgisi, marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim ilişkilerinde marka cinsiyeti özelliklerinin düzenleyici rolünü ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda araştırmaya dahil edilen kişiler, İstanbul ilinde yaşayanlar ve Trendyol çevrimiçi alışveriş platformundan alışveriş yapanlar arasından basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle çevrimiçi dağıtılan anketteki tüm soruları cevaplayan 480 tüketici olmuştur. Katılımcılardan Trendyol çevrimiçi alışveriş platformunda faaliyet gösteren ve sevdikleri veya ilgi duydukları bir marka üzerinden anket sorularını yanıtlamaları istenmiştir. Başka bir deyişle katılımcılar Trendyol’da sevdikleri çevrimiçi tek bir markaya göre soruları cevaplamıştır. SPSS 24 ve AMOS24 programlarıyla toplanan veriler analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında ele alınan marka itibarı, teknoloji özellikleri, marka sevgisi, marka sadakati, ağızdan ağıza iletişim ve markanın cinsiyet özellikleri anket formunda 35 ifade ile ölçülmüştür. Algılanan kullanım kolaylığı 4 ifade, algılanan kullanılabilirlik 4 ifade, marka itibarı 3 ifade, marka sevgisi 5 ifade, marka sadakati 6 ifade, olumlu ağızdan ağıza iletişim 3 ifade, markanın cinsiyet özellikleri 10 ifade ile ölçülmüştür. Ölçeklerin alındığı kaynaklar Tablo 2’de gösterilmiştir. Araştırmanın anket soruları 5’li Likert tipi ölçek kullanılarak değerlendirilmeye alınmıştır. Ayrıca, anket formunun ilk kısmında yaş, cinsiyet ve medeni durumu içeren demografik sorular yer almıştır.

2.1. Örneklem ve Veri Toplama

Verilerin toplanmasında kullanılan anket için “... Üniversitesi, 19.11.2021 tarih ve 2021-35 sayılı” etik kurulu onay kararı verilmiştir. Verilerin toplanması çevrimiçi olarak Ocak ve Nisan 2022 tarihleri arasında olmuştur ve veri toplamada olasılıklı olmayan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Anket uygulaması için İstanbul’da yaşayan ve Trendyol çevrimiçi alışveriş platformundan alışveriş yapan kişiler arasından katılımcılar seçilmiştir. Ankete katılanların demografik özellikleri Tablo 1’de verilmiştir. Trendyol çevrimiçi platformundan alışveriş yapan ve araştırmaya katılanların büyük kısmı 19-29 yaş arasındadır (42.9%), katılanların büyük bölümü lisans mezuniyetine sahiptir (48.3%) ve katılımcıların çoğu kadınlardan (64.8%) oluşmaktadır.

Tablo 1. Örneklem profili (N = 480)

	n	%
CİNSİYET		
Erkek	169	35.2
Kadın	311	64.8
YAŞ		
19-29	206	42.9
30-40	166	34.6
41-51	79	16.5
52-62	28	5.8
63+	1	0.2
EĞİTİM		
Lise	1	0.2
Lisans	232	48.3
Yüksek Lisans	160	33.3
Doktora	87	18.1

3. Bulgular

Elde edilen verilerin güvenilirlik ve geçerlilik (güvenilirlik, keşfedici ve doğrulayıcı faktör) analizleri yapılmıştır. Ardından korelasyon analizi ve yapısal modeldeki ilişkilerin anlamlılığını test etmek için yapısal eşitlik modellemesi ile yol analizi yapılmıştır. Son aşamada Trendyol'daki markaların cinsiyet özelliklerinin marka itibarı, marka aşkı, sadakat ve olumlu ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkilerde düzenleyici rolü analiz edilmiştir.

3.1. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Güvenilirlik analizi ve keşfedici faktör analizi verilerin güvenilirliğini ve geçerliliğini test etmek amacıyla yapılmıştır. İlk olarak 50 anketi uygulayarak cevaplayıcılardan alınan tepkilere göre sorularda anlaşılmayan ve yanlış ifade edilen yerlerde düzeltmeler yapılmıştır. Bu da çalışma yapılarının içerik geçerliliğini göstermektedir. Güvenilirlik ve geçerlilik analizlerinin sonuçlarına Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2. Güvenilirlik analizi ve keşfedici faktör analizi sonuçları (N = 480)

Ölçekler ve İfadeleri	Ortalama	St. Sapma	St. Faktör Yükleri
Algılanan Kullanım Kolaylığı (Açıklanan Varyans = 54.918, KMO= 0.724 , $\alpha = 0.725$) Morgan-Thomas ve Veloutsou, (2013)			
Kolay1. Bu markanın ürünlerini kullanmak benim için kolaydır.	4.190	0.775	0.743
Kolay2. Bu markanın ürünlerini çevrimiçi alışveriş platformunda kolay bulurum.	4.229	0.754	0.793
Kolay3. Bu markanın ürünlerini kullanma konusunda kendime güveniyorum.	4.152	0.772	0.701
Kolay4. Bu markanın çevrimiçi alışveriş platformundaki sayfasında istediğimi bulmak kolaydır.	4.173	0.729	0.724
Algılanan Kullanışlılık (Açıklanan Varyans = 54.364, KMO= 0.702, $\alpha = 0.712$) Morgan-Thomas ve Veloutsou, (2013)			
Kullan1. Bu marka hakkında yaptığım aramalar, istediğimi bulma becerimi geliştirir.	3.998	0.921	0.674
Kullan2. Bu markanın çevrimiçi alışveriş platformundaki sayfası bilgi aramak için uygundur.	4.121	0.798	0.781
Kullan3. Bu markanın çevrimiçi alışveriş platformundaki sayfası sorularıma hızlı yanıt verir.	4.131	0.776	0.761
Kullan4. Genel olarak bu markanın çevrimiçi alışveriş platformundaki sayfasını kullanışlı buluyorum.	4.198	0.708	0.730
Marka İtibarı (Açıklanan Varyans = 64.791, KMO= 0.661, $\alpha = 0.725$) Morgan-Thomas ve Veloutsou, (2013)			
İtibar1. X markası iyi bilinen bir markadır.	4.313	0.679	0.801
İtibar2. X markası önde gelen markalardan biridir.	4.244	0.737	0.850
İtibar3. X markası kolayca tanınır.	4.215	0.763	0.761
Marka Sevgisi (Açıklanan Varyans = 54.167 , KMO= 0.757, $\alpha = 0.788$) Loureiro, Ruediger ve Demetris, (2012)			
AŞK1. X markası harika bir markadır.	4.125	0.714	0.721
AŞK2. X markası bana kendimi iyi hissettirir.	4.142	0.762	0.769
AŞK3. X markası bana kendimi mutlu hissettirir.	4.137	0.782	0.799
AŞK4. X markası benim için bir zevktir.	4.181	0.769	0.731
AŞK5. X markasını çok seviyorum.	4.167	0.738	0.653
Marka Sadakati (Açıklanan Varyans = 50.881, KMO= 0.816, $\alpha = 0.804$) Foroudi, Jin, Gupta, Foroudi ve Kitchen, (2018)			
SAD1. Benzer özelliklere sahip diğer markalarla karşılaştığımda X markası için daha yüksek bir fiyat ödemeye razıyım.	3.983	0.956	0.715
SAD2. Trendyol'da X markası varsa diğer markaları almam.	3.979	0.914	0.726
SAD3. X markasından alışveriş yapmaktan zevk alıyorum.	4.175	0.733	0.625
SAD4. X markasına sadık olduğumu düşünüyorum.	4.137	0.790	0.790
SAD5. X markası çevrimiçi alışveriş konusunda ilk tercihim olur.	4.167	0.757	0.728
SAD6. İnsanlara X markasının web sayfasını ziyaret etmelerini tavsiye ederim.	4.142	0.781	0.684
Ağızdan Ağıza İletişim			

(Açıklanan Varyans = 65.245, KMO= 0.673, $\alpha = 0.732$)			
Tuškej, Golob ve Podnar, (2013)			
AAİ1. X markasıyla ilgili kişisel deneyimlerimi tanıdığım insanlara aktarırım.	4.125	0.795	0.805
AAİ2. Tanıdığım insanlara X markası hakkında tavsiyeler veririm.	4.129	0.759	0.842
AAİ3. X markası hakkında insanlarla konuşurum çünkü iyi ürünler sunar.	4.152	0.791	0.775
Markanın Dişillik Cinsiyeti Özelliği			
(Açıklanan Varyans = 61.287, KMO= 0.822, $\alpha = 0.842$)			
Grohmann, (2009)			
Dişil1. X markası benim için hassastır.	3.946	0.860	0.748
Dişil2. X markası benim için zariftir.	3.940	0.846	0.801
Dişil3. X markası benim için ince duygular ifade eder.	3.812	0.944	0.830
Dişil4. X markası benim için tatlıdır.	3.865	0.825	0.751
Dişil5. X markası benim için naiftir.	3.904	0.852	0.782
Markanın Erillik Cinsiyeti Özelliği			
(Açıklanan Varyans = 57.802, KMO= 0.767, $\alpha = 0.817$)			
Grohmann, (2009)			
Eril1. X markası benim için maceracıdır.	3.798	0.929	0.747
Eril2. X markası benim için cesurdur.	3.892	0.930	0.799
Eril3. X markası benim için gözü pektir.	3.946	0.905	0.827
Eril4. X markası benim için egemen bir markadır.	4.058	0.860	0.754
Eril5. X markası benim için güçlü bir markadır.	4.198	0.708	0.665

Bu çalışmada güvenilirlik analizi ele alınan değişkenler için yapılmış ve Cronbach's Alpha değerleri kabul edilebilir seviyede elde edilmiştir ($\alpha > 0.70$). Bu şekilde, verilerin güvenilir olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmanın ölçeklerinin geçerliliğini ölçmek için keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Keşfedici faktör analizi sonucunda tüm değişkenler için tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Elde edilen açıklanan varyans değerlerinin ve faktör yüklerinin 0.50'den büyük olması bu değerlerin kabul edilebilir seviyede olduğunu ve verilerin geçerliliğini göstermiştir (Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham, 2006).

Tablo 3'te çalışma modelinde uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonuçları yer almıştır. Doğrulayıcı faktör analizi (CFA) sonucunda Kolay3, Kolay4, Kullan1, Kullan2, İtibar3, AŞK4, AŞK5, SAD1, SAD2, SAD3 and AAİ3 maddeleri analizden çıkarılmıştır. Ölçeklerin doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ilgili maddeleri çıkardıktan sonra kabul edilebilir uyum iyiliği değerleri elde edilmiştir (Tablo 3).

Korelasyon analizi ve doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre yapısal modelin yakınsak geçerliliği, ayırıcı geçerliliği ve bileşik güvenilirliği sağlanmıştır. Tüm değişkenlerin bileşik güvenilirlik değerleri 0.7'den büyük olduğu için ve ortalama varyans (AVE) değerleri 0.5'ten büyük olduğu için yapısal modelin bileşik güvenilirliği ve yakınsak geçerliliği sağlanmıştır (Bagozzi ve Yi, 1988). Çift değişkenler arasındaki korelasyonun karesi ortalama varyans değerlerinden küçük olduğu ($AVE/(Corr)^2 > 1$) için yapısal modelin ayırıcı geçerliliği de sağlanmıştır (Fornell ve Larcker, 1981).

Tablo 3. Korelasyon analizi ve doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

	CR (>0.7)	AVE (>0.5)	Kullanım Kolaylığı	Kullanışlılık	İtibar	M. Aşk	Sadakat	AAİ
K.Kolaylığı	0.703	0.519	1					
Kullanışlılık	0.701	0.510	0.486**	1				
İtibar	0.706	0.546	0.475**	0.422**	1			
M.Aşk	0.770	0.529	0.575**	0.500**	0.527**	1		
Sadakat	0.718	0.561	0.523**	0.463**	0.487**	0.566**	1	
AAİ	0.705	0.534	0.508**	0.485**	0.513**	0.566**	0.490**	1

** 0.01 anlamlılık düzeyinde önemli derecede korelasyon var.

Uyum İyiliği Değerleri

$\chi^2/df = 1.384$; RMSEA = 0.028; GFI = 0.979; CFI = 0.992; NFI = 0.971; IFI = 0.992; AGFI = 0.961

Not: df serbestlik derecesidir, GFI uyum iyiliği indeksidir, CFI karşılaştırmalı uyum indeksidir, NFI Bentler-Bonett normlu uyum indeksidir, IFI Bollen'in artan uyum indeksidir, AGFI düzeltilmiş uyum iyiliği indeksidir ve RMSEA yaklaşım hatasının ortalama karesinin köküdür.

İyi uyum değerleri: $0 \leq \chi^2/df \leq 2$; $0 \leq RMSEA \leq 0.05$; $0.95 \leq GFI \leq 1$; $0.95 \leq CFI \leq 1$; $0.95 \leq NFI \leq 1$; $0.95 \leq IFI \leq 1$; $0.90 \leq AGFI \leq 1$ (Kline, 2011; Schermelleh-Engel ve Moosbrugger, 2003).

Kabuledilebilir uyum değerleri: $2 \leq \chi^2/df \leq 3$; $0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$; $0.90 \leq GFI \leq 0.95$; $0.90 \leq CFI \leq 0.95$; $0.90 \leq NFI \leq 0.95$; $0.90 \leq IFI \leq 0.95$; $0.85 \leq AGFI \leq 0.90$ (Kline, 2011; Schermelleh-Engel ve Moosbrugger, 2003).

Korelasyon analizi yapılarak modelde yer alan yapılar arasındaki ilişkiler test edilmiştir. Bu analiz sonucunda tüm değişkenler arasında olumlu yönde korelasyonun olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler arası korelasyon değerleri 0.85'den küçük olduğu için korelasyonların uygun derecede olduğu saptanmıştır (Köklü, Büyüköztürk ve Coklu, 2006).

3.2. Yapısal Eşitlik Modellemesi Analizi ve Hipotezlerin Değerlendirilmesi

AMOS programı aracılığıyla yol analizi (yapısal eşitlik modellemesi) yapılmış ve geliştirilen hipotezler değerlendirilmiştir. Tablo 4'te yol analizi sonuçları ve uyum iyiliği değerleri gösterilmiştir.

Tablo 4. Yapısal eşitlik modellemesinin sonuçları

Hipotezler	Değişkenler Arası İlişkinin Yönü	β	C.R.	P Değeri
H_1	Marka İtibarı \rightarrow Kullanım Kolaylığı	0.726	9.811	***
H_3	Kullanım Kolaylığı \rightarrow Kullanışlılık	0.766	10.719	***
H_2	Marka İtibarı \rightarrow Marka Sevgisi	0.306	3.617	***
H_4	Kullanım Kolaylığı \rightarrow Marka Sevgisi	0.515	3.732	***
H_5	Kullanışlılık \rightarrow Marka Sevgisi	0.184	1.909	0.056
H_6	Marka Sevgisi \rightarrow Sadakat	0.826	11.268	***
H_7	Marka Sevgisi \rightarrow Ağızdan Ağıza İletişim	0.851	11.768	***

Modelin Uyum İyiliği Değerleri

$\chi^2/df = 1.798$	CFI = 0.980	GFI = 0.968	AGFI = 0.950	RMSEA = 0.041	NFI = 0.956	IFI = 0.980
---------------------	-------------	-------------	--------------	---------------	-------------	-------------

Yol analizi sonucunda marka itibarı, algılanan kullanım kolaylığı, algılanan kullanışlılık, marka sevgisi, marka sadakati ve ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkiler ile ilişkin önerilen H_1 , H_2 , H_3 , H_4 , H_6 ve H_7 hipotezler doğrulanmıştır ($P < 0.05$). Algılanan kullanışlılık marka sevgisini etkilememektedir ($P > 0.05$). Bu nedenle, H_5 hipotezi reddedilmiştir.

Marka itibarının algılanan kullanım kolaylığı üzerinde ve algılanan kullanım kolaylığının algılanan kullanışlılık üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu saptanmıştır ($P < 0.05$). Bununla birlikte, marka itibarına göre algılanan kullanım kolaylığının marka sevgisi üzerindeki etkisi daha güçlüdür ($\beta_{Kullanım\ kolaylığı} > \beta_{Marka\ itibarı}$). Marka sevgisinin marka sadakatini ve olumlu ağızdan ağıza iletişimi olumlu yönde etkilediği ortaya çıkmıştır ($P < 0.05$). Marka itibarının marka sevgisine göre algılanan kullanım kolaylığı üzerindeki etkisi daha güçlüdür. Algılanan kullanım kolaylığının marka sevgisine göre algılanan kullanışlılık üzerindeki etkisi daha güçlüdür.

Elde edilen sonuçlara göre, marka itibarı ve algılanan kullanım kolaylığı yüksek olduğunda tüketicilerin marka sevgisi duyguları da yüksek olacaktır. Tüketicilerin markaya yönelik sevgi ve aşk duyguları çok olduğunda markaya daha sadık olmalarını ve markayla ilgili çevrelerindeki insanlarla daha çok olumlu şeyler paylaşmalarını sağlayacaktır.

3.3. Çevrimiçi Markaların Dişillik ve Erillik Marka Cinsiyeti Özelliklerinin Düzenleyici Rolü

Bu çalışmada tüketiciler açısından çevrimiçi markaların sahip olduğu dişillik ve erillik cinsiyet özelliklerinin marka itibarı, marka sevgisi, sadakat ve olumlu ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkiler üzerindeki etkileri tespit edilmiştir. Çalışma verileri kullanılarak (n = 480), Grohmann (2009)'ın ölçeğine göre çevrimiçi alışveriş platformlarında faaliyet gösteren markaları yüksek ve düşük dişillik ve yüksek ve düşük erillik cinsiyet özellikleri olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Katılımcılar Trendyol'da sevdikleri bir markaya yönelik soruları yanıtlamıştır. Bu şekilde katılımcılar Trendyol çevrimiçi alışveriş platformunda faaliyet gösteren ve sevdikleri bir markayı (tek bir markaya göre) iki cinsiyet özelliği (erillik ve dişillik) açısından değerlendirmiştir. Trendyol çevrimiçi alışveriş platformunda tüketiciler açısından markaların sahip olduğu erillik ve dişillik cinsiyet özelliklerinin değişkenler arası ilişkilerde nasıl etkiler yaratacağını incelenmekte, hem erillik hem de dişillik marka cinsiyeti özellikleri iki gruba ayrılmıştır. Dişillik ve erillik marka cinsiyeti özelliklerinin medyan değerleri hesaplanarak her iki değişken de iki gruba bölünmüştür. Dişillik marka cinsiyeti özelliği için medyan değeri 4.000 ve erillik marka cinsiyeti özelliği için medyan değeri 4.200 çıkmıştır. Medyan değerlerinden büyük olanlara yüksek dişillik ya da yüksek erillik ve küçük olanlara düşük dişillik ya da düşük erillik denilmiştir.

Dişillik ve erillik marka cinsiyeti özellikleri değişkenlerinin gruplandırması sonucunda, araştırmaya katılan 480 tüketiciden 212 kişi yüksek dişillik cinsiyet özelliğine, 268 kişi düşük dişillik cinsiyet özelliğine, 168 kişi yüksek erillik cinsiyet özelliğine ve 312 kişi düşük erillik cinsiyet özelliğine sahip markaları tercih ettikleri ortaya çıkmıştır. Her grup tüketiciye yol analizi yapılarak model test edilmiştir ve gruplar arası farklar ortaya çıkmıştır.

Tablo 5. Markanın dişillik cinsiyet özelliğinin düzenleyici rolüne ilişkin analiz sonuçları

Değişkenler Arası İlişkinin Yönü	Düşük Dişillik (n = 268)			Yüksek Dişillik (n = 212)		
	β	C.R.	P	β	C.R.	P
Marka İtibarı → Marka Sevgisi	0.292	2.781	0.005	0.186	2.027	0.043
Marka Sevgisi → Marka Sadakati	0.955	9.247	***	0.842	2.008	0.045
Marka Sevgisi → Ağızdan Ağıza İletişim	1.080	9.980	***	0.642	1.756	0.079

Modelin Uyum İyiliği Değerleri

$$X^2/df = 1.325 (P = 0.011) \quad CFI = 0.978 \quad GFI = 0.953 \quad AGFI = 0.926 \quad RMSEA = 0.026 \quad NFI = 0.916 \quad IFI = 0.978$$

Trendyol çevrimiçi alışveriş platformunda faaliyet gösteren markalara yönelik marka itibarının marka sevgisi üzerindeki etkisini, marka sevgisinin marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisini test etmek amacıyla yüksek ve düşük dişillik marka cinsiyeti özelliğine bakılmıştır. Düşük dişillik cinsiyet özelliğine sahip çevrimiçi markaları tercih eden tüketiciler açısından marka itibarının marka sevgisi üzerindeki etkisi ve marka sevgisinin marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisi anlamlı ve daha güçlüdür ($\beta_{Düşük Dişillik} > \beta_{Yüksek Dişillik}$). Bu nedenle, $H_{8(a,b,c)}$ hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 6. Markanın erillik cinsiyet özelliğinin düzenleyici rolüne ilişkin analiz sonuçları

Değişkenler Arası İlişkinin Yönü	Düşük Erillik (n = 312)			Yüksek Erillik (n = 168)		
	β	C.R.	P	β	C.R.	P
Marka İtibarı → Marka Sevgisi	0.217	2.621	0.009	0.374	2.096	0.036
Marka Sevgisi → Marka Sadakati	0.949	9.554	***	1.182	2.915	0.004
Marka Sevgisi → Ağızdan Ağıza İletişim	0.998	10.143	***	1.407	3.035	0.002

Modelin Uyum İyiliği Değerleri

$$X^2/df = 1.447 (P = 0.001) \quad CFI = 0.972 \quad GFI = 0.950 \quad AGFI = 0.922 \quad RMSEA = 0.031 \quad NFI = 0.916 \quad IFI = 0.973$$

Trendyol çevrimiçi alışveriş platformunda faaliyet gösteren markalara yönelik marka itibarının marka sevgisi üzerindeki etkisini, marka sevgisinin marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisini test etmek amacıyla yüksek ve düşük erillik marka cinsiyeti özelliğine de bakılmıştır. Yüksek erillik cinsiyet özelliğine sahip çevrimiçi markaları tercih eden tüketiciler açısından marka itibarının marka sevgisi üzerindeki etkisi ve marka sevgisinin marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisi anlamlı ve daha güçlüdür ($\beta_{Yüksek Erillik} > \beta_{Düşük Erillik}$). Bu nedenle, $H_{9(a,b,c)}$ hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 7. Araştırma modelinin hipotez testi sonuçları
Değişkenler Arası İlişki Yönü

Hipotezler	Değişkenler Arası İlişki Yönü	Durum
H_1	Marka İtibarı → Kullanım Kolaylığı	Desteklendi
H_2	Marka İtibarı → Marka Sevgisi	Desteklendi
H_3	Kullanım Kolaylığı → Kullanışlılık	Desteklendi
H_4	Kullanım Kolaylığı → Marka Sevgisi	Desteklendi
H_5	Kullanışlılık → Marka Sevgisi	Desteklenmedi
H_6	Marka Sevgisi → Sadakat	Desteklendi
H_7	Marka Sevgisi → Ağızdan Ağıza İletişim	Desteklendi
$H_{8(a,b,c)}$	Marka İtibarı → Marka Sevgisi	Desteklendi
	Marka Sevgisi → Sadakat	
	Marka Sevgisi → Ağızdan Ağıza İletişim (Markanın dişillik cinsiyet özelliğinin olumsuz düzenleyici etkisi)	
$H_{9(a,b,c)}$	Marka İtibarı → Marka Sevgisi	Desteklendi
	Marka Sevgisi → Sadakat	
	Marka Sevgisi → Ağızdan Ağıza İletişim (Markanın erillik cinsiyet özelliğinin olumlu düzenleyici etkisi)	

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma Türk çevrimiçi alışveriş platformu olan Trendyol'da faaliyet gösteren markaları ele almıştır. Çalışma marka itibarı, algılanan kullanım kolaylığı, algılanan kullanışlılık ile marka aşkı arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Ayrıca, bu çalışma Trendyol çevrimiçi alışveriş platformunda marka aşkının marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisini ortaya çıkarmıştır. Buna ek olarak, çalışma Trendyol'daki markaların cinsiyet özelliklerinin düzenleyici rolünü de araştırmıştır.

Teorik Katkılar

Önceden yapılan çalışmalar algılanan kullanım kolaylığının ve algılanan kullanışlılığın memnuniyet üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmüştür (Amin, Rezaei ve Abolghasemi, 2014). Önceki çalışmalara göre, memnuniyet yüksek olduğunda marka aşkı duygularına yol açabilmektedir (Carroll ve Ahuvia, 2006). Carroll ve Ahuvia (2006)'nın çalışması ile tutarlı olarak, marka aşkının bir tatmin modu olduğu ve belirli memnun müşteriler tarafından deneyimlenen bir tepki olduğu ifade edilebilir. Literatürde memnuniyetin teknoloji kabul modeli (TAM) bileşenlerinin bir sonucu olduğu ve aynı zamanda marka sevgisinin bir öncülü olduğu ortaya konulmuştur. Bu araştırma teknoloji özelliklerinin marka sevgisi üzerindeki etkisini ampirik olarak araştıran ilk çalışmadır. Bu nedenle, çalışmamız marka sevgisi literatüründe algılanan kullanım kolaylığının ve algılanan kullanışlılığın marka aşkı üzerindeki etkisinin teorik olarak daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Yapısal eşitlik modellemesi analizi sonucuna göre, algılanan kullanışlılık marka aşkını etkilememektedir. Baker-Eveleth ve Stone (2020) eğlence sektöründe ve eğlence teknolojilerinde algılanan kullanışlılığın kullanıcı memnuniyeti üzerindeki anlamsız etkisini savunmuştur. Bu çalışmaya göre, müzik dinlemek veya oyun oynamak gibi eğlence uygulamaları tüketici

memnuniyetini etkilemeyebilir. Eğlence teknolojilerinin kullanışlılığı kullanıcının bu teknolojilerden sıkılması ile ve bu uygulamalarla tanık olmamasıyla ilişkilendirilebilir (Fullwood, Quinn, Kaye ve Redding, 2017). Bu da kullanıcıda memnuniyetsizliğe yol açabilir ve sonuç olarak teknoloji kullanışlılığı marka sevgisini etkilemeyebilir.

Bu çalışma marka itibarı ile marka sevgisi, marka sevgisi ile marka sadakati ve marka sevgisi ile olumlu ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkileri araştırarak literatürü desteklemektedir. Çalışma teorik ve ampirik olarak marka itibarının marka sevgisi duygusunun oluşumunda önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Bazı çalışmalar da marka itibarının marka sevgisi üzerindeki etkisi ortaya koymuştur (Karjaluo, Munnukka ve Kiuru, 2016; Unal ve Aydın, 2013). Ayrıca, literatürde tüketicilerin marka sevgisi duygularının marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerinde etkili olduğu görülmüştür (Batra vd., 2012; Carroll ve Ahuvia, 2006; Park vd., 2010).

Çalışmada kullanım kolaylığı ve kullanışlılık teknolojik özellikler ve marka itibarı marka sevgisi öncülleri olarak ele alınmıştır. Literatürde teknolojik özelliklerin ve marka itibarının marka sevgisi üzerindeki doğrudan etkisi var olmadığından dolayı bu çalışma özgün bir çalışma olarak pazarlama literatürüne katkı sağlamaktadır. Çalışmaya özgünlük kazandıran bir diğer konu, marka cinsiyeti özelliklerinin düzenleyici rolüdür.

Çalışmanın bulguları araştırma modelinde marka itibarı, marka aşkı, marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkilere dişillik ve erillik marka cinsiyeti özelliklerinin düzenleyici rollerini vurgulamaktadır. Trendyol çevrimiçi platformundan alışveriş yapanlar arasında marka itibarının marka sevgisi üzerindeki etkisi ve marka sevgisinin marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisi *dişillik cinsiyet özelliği düşük* olan markaları ve *erillik cinsiyet özelliği yüksek* olan markaları tercih eden tüketicilerde daha güçlüdür.

Araştırmanın Kısıtları ve Gelecek Çalışmalar için Öneriler

Bu çalışmanın belirli kısıtları vardır. Çalışmanın verileri sınırlı bir süre içerisinde toplanmıştır. Elde edilen verilerin sadece İstanbul'da yaşayanlar arasından toplanması verilerin bir coğrafi bölge ile sınırlandırıldığını göstermektedir. Çalışma Trendyol çevrimiçi platformunda yer alan markalar üzerinde odaklanmıştır. Çalışmanın temel kısıtı, Türkiye'de çevrimiçi alışveriş platformlarının çok sayıda olması ve bu çalışmada sadece Trendyol çevrimiçi alışveriş platformuna odaklanıyor olmasıdır. Ayrıca, sadece marka cinsiyeti özelliklerinin düzenleyici rolünü araştırmak da çalışmanın bir diğer kısıtıdır.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda kavramsal çerçeve ve ilgili hipotezler farklı coğrafi bölgelerde ve farklı tüketici gruplarına uygulanabilir ve test edilebilir. Çalışmanın yapısal modeli gelecekteki çalışmalarda farklı sektörlerde faaliyet gösteren markalar üzerinde uygulanabilir ve farklı değişkenlere yer verilerek geliştirilebilir. Ayrıca, gelecekteki çalışmalarda marka cinsiyeti özellikleri dışında marka değeri, tüketicilerin doğuştan gelen kişisel, tutumsal ve davranışsal eğilimleri gibi başka faktörlerin ve değişkenlerin düzenleyici etkisine yer verilebilir.

Bu çalışmanın kavramsal çerçevesinin cevapladığı kadar çok soruya yol açabileceği kabul edilse de, çalışma yapısal olarak teknoloji özellikleri, marka itibarı, marka aşkı ve tüketici- marka ilişkileri arasında kavramsal ve anlamsal bir köprü kurmayı amaçlamıştır. Çalışmanın kavramsal çerçevesi müşteri-marka ilişkilerinin geliştirilmesinde ve analizinde üst yöneticilere ve pazarlama yöneticilerine yol göstericidir ve akademisyenler ve uygulayıcılar arasındaki işbirliğine de yardımcı olmaktadır. Tüketiciler açısından erillik cinsiyet özelliği yüksek olan ve dişillik cinsiyet özelliği düşük olan markalar daha çekici olduğundan ve onların davranışlarını ve tutumlarını daha çok etkilediğinden dolayı bu çalışmada marka yöneticileri ve pazarlama yöneticilerinin bu markaları tercih etmeleri ve bu markalar üzerinde odaklanmaları önerilmektedir.

Kaynakça

- Aaker, J. (1997), "Dimensions of brand personality", *Journal of Marketing Research*, 34(3), 347–356.
- Ahearne, M., Bhattacharya, C. B., & Gruen, T. (2005), "Antecedents and consequences of customer-company identification: Expanding the role of relationship marketing", *Journal of Applied Psychology*, 90(3), 574–585.
- Albert, N., Merunka, D., & Valette-Florence, P. (2008), "When consumers love their brands: Exploring the concept and its dimensions", *Journal of Business research*, 61(10), 1062-1075.
- Alreck, P. L., Settle, R. B., & Belch, M. A. (1982). Who responds to "gendered" ads, and how? Masculine brands versus feminine brands. *Journal of Advertising Research*, 22(2), 25–32.
- Amin, M., Rezaei, S., & Abolghasemi, M. (2014), "User satisfaction with mobile websites: the impact of perceived usefulness (PU), perceived ease of use (PEOU) and trust", *Nankai Business Review International*, 5(3), 258-274.
- Avery, J. (2012), "Defending the markers of masculinity: Consumer resistance to brand gender bending", *International Journal of Research in Marketing*, 29(4), 322-336.
- Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988), "On the evaluation of structural equation models", *Journal of the academy of marketing science*, 16(1): 74-94.
- Baker-Eveleth, L., & Stone, R. W. (2020), "User's perceptions of perceived usefulness, satisfaction, and intentions of mobile application", *International Journal of Mobile Communications*, 18(1), 1-18.
- Barrett, L. F., ve Bliss-Moreau, E. (2009). She's emotional. He's having a bad day: Attributional explanations for emotion stereotypes. *Emotion*, 9(5), 649-658.
- Bartikowski, B., & Walsh, G. (2011), "Investigating mediators between corporate reputation and customer citizenship behaviors", *Journal of Business Research*, 64(1), 39-44.
- Batra, R., Ahuvia, A., & Bagozzi, R. P. (2012), "Brand love", *Journal of marketing*, 76(2), 1-16.
- Boerman, S. C., Van Reijmersdal, E. A., ve Neijens, P. C. (2014). Effects of sponsorship disclosure timing on the processing of sponsored content: A study on the effectiveness of European disclosure regulations. *Psychology & Marketing*, 31(3), 214-224.
- Boeuf, B. (2020). Boys do not cry: the negative effects of brand masculinity on brand emotions. *Marketing Letters*, 31(2), 247-264.
- Carroll, B. A., & Ahuvia, A. C. (2006), "Some antecedents and outcomes of brand love", *Marketing letters*, 17(2), 79-89.
- Chang, H. H., & Wang, H. W. (2007), "The relationships among e-service quality, value, satisfaction and loyalty in online shopping", *ACR European Advances*, 8, 10-14.
- Chaudhuri, A., & Holbrook, M. B. (2001). The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance: The role of brand loyalty. *Journal of Marketing*, 65(2), 81–93.
- Chiu, C. M., Chang, C. C., Cheng, H. L., & Fang, Y. H. (2009), "Determinants of customer repurchase intention in online shopping", *Online information review*, 33(4), 761-784.
- Choi, S., Lehto, X. Y., & Morrison, A. M. (2007), "Destination image representation on the web: Content analysis of Macau travel related websites", *Tourism management*, 28(1), 118-129.
- Davis, F. D. (1989), "Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology", *MIS Quarterly*, 13(3), 319-340.

- Davis, F.D., Bagozzi, R.P., & Warshaw, P.R. (1989), "User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models", *Management Science*, 35(8), 982–1003.
- Drennan, J., Bianchi, C., Cacho-Elizondo, S., Louriero, S., Guibert, N., & Proud, W. (2015), "Examining the role of wine brand love on brand loyalty: A multi-country comparison", *International Journal of Hospitality Management*, 49, 47-55.
- East, R., Hammond, K., & Lomax, W. (2008), "Measuring the impact of positive and negative word of mouth on brand purchase probability", *International journal of research in marketing*, 25(3), 215-224.
- Eastlick, M. A., Lotz, S. L., & Warrington, P. (2006), "Understanding online B-to-C relationships: An integrated model of privacy concerns, trust, and commitment", *Journal of business research*, 59(8), 877-886.
- Esch, F. R., Langner, T., Schmitt, B. H., & Geus, P. (2006), "Are brands forever? How brand knowledge and relationships affect current and future purchases", *Journal of product & brand management*, 15(2), 98-105.
- Flavián, C., Guinalíu, M., & Gurrea, R. (2006), "The role played by perceived usability, satisfaction and consumer trust on website loyalty", *Information & management*, 43(1), 1-14.
- Fombrun, C. J., & Rindova, V. P. (2000), "The road to transparency: Reputation management at Royal Dutch/Shell", *The expressive organization*, 7, 7-96.
- Fornell, C. and Larcker, D.F. (1981), "Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error", *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Foroudi, P., Dinnie, K., Kitchen, P. J., Melewar, T. C., & Foroudi, M. M. (2017), "IMC antecedents and the consequences of planned brand identity in higher education", *European Journal of Marketing*, 51(3), 528-550.
- Foroudi, P., Jin, Z., Gupta, S., Foroudi, M. M., & Kitchen, P. J. (2018), "Perceptual components of brand equity: Configuring the Symmetrical and Asymmetrical Paths to brand loyalty and brand purchase intention", *Journal of Business Research*, 89, 462-474.
- Freling, T. H., & Forbes, L. P. (2005). "An examination of brand personality through methodological triangulation", *Journal of brand management*, 13(2), 148-162.
- Fullwood, C., Quinn, S., Kaye, L. K., & Redding, C. (2017), "My virtual friend: A qualitative analysis of the attitudes and experiences of Smartphone users: Implications for Smartphone attachment", *Computers in Human Behavior*, 75, 347-355.
- Grohmann, B. (2009), "Gender dimensions of brand personality", *Journal of Marketing Research*, 46, 105–119.
- Ha, H. Y., & Perks, H. (2005), "Effects of consumer perceptions of brand experience on the web: Brand familiarity, satisfaction and brand trust", *Journal of consumer behaviour: An international research review*, 4(6), 438-452.
- Ha, J., & Stoel, L. (2009), "Consumer E-Shopping acceptance: Antecedents in a technology acceptance model", *Journal of Business Research*, 62(5), 565 –571.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. (2006), *Multivariate data analysis*, Uppertsaddle River, 6th Edition.
- Harmeling, C. M., Moffett, J. W., Arnold, M. J., & Carlson, B. D. (2017), "Toward a theory of customer engagement marketing", *Journal of the Academy of marketing science*, 45(3), 312-335.
- Herbig, P., & Milewicz, J. (1995), "The relationship of reputation and credibility to brand success", *Journal of consumer marketing*, 12(4), 5-11.

- Hernandez, B., Jimenez, J., & Martín, M. J. (2009), "Adoption vs acceptance of e-commerce: two different decisions", *European Journal of Marketing*, 43(9/10), 1232-1245.
- Holt, D. B. (1997), "Poststructuralist lifestyle analysis: Conceptualizing the social patterning of consumption in postmodernity", *Journal of Consumer research*, 23(4), 326-350.
- Iqbal, J., Malik, M., Yousaf, S., & Yaqub, R. M. S. (2021), "Brand reputation, brand experience, and electronic word of mouth toward smartphone: investigating the mediating role of brand love", *Journal of Public Affairs*, 21(3), e2455.
- Islam, J. U., & Rahman, Z. (2016), "Linking customer engagement to trust and word-of-mouth on Facebook brand communities: An empirical study", *Journal of Internet Commerce*, 15(1), 40-58.
- Jain, S. P., & Posavac, S. S. (2004). Valenced comparisons. *Journal of marketing Research*, 41(1), 46-58.
- Juriscic, B., & Azevedo, A. (2011), "Building customer-brand relationships in the mobile communications market: The role of brand tribalism and brand reputation", *Journal of Brand Management*, 18(4), 349-366.
- Karjaluoto, H., Munnukka, J., & Kiuru, K. (2016), "Brand love and positive word of mouth: the moderating effects of experience and price", *Journal of Product & Brand Management*, 25(6), 527-537.
- Kline, R.B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York: The Guilford Press.
- Köklü, N., Büyüköztürk, Ş., ve Coklu, Ö. (2006), *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*. Pegem A Yayınları, Ankara.
- Legrís, P., Ingham, J., & Collette, P. (2003), "Why do people use information technology? A critical review of the technology acceptance model", *Information and Management*, 40(3), 1-14.
- Lieven, T., Grohmann, B., Herrmann, A., Landwehr, J. R., & Van Tilburg, M. (2015), "The effect of brand design on brand gender perceptions and brand preference", *European Journal of Marketing*, 49(1-2), 146-169.
- Lieven, T., & Hildebrand, C. (2016). The impact of brand gender on brand equity: Findings from a large scale cross-cultural study in ten countries. *International Marketing Review*, 33(2), 178-195.
- Lin, W.B. (2008), "Construction of on-line consumer behavior models: a comparative study of industries in Taiwan", *International Journal of Commerce and Management*, 18(2), 123-149.
- Lin, J. C. C., & Lu, H. (2000), "Towards an understanding of the behavioural intention to use a web site", *International journal of information management*, 20(3), 197-208.
- Loureiro, S. M. C., Ruediger, K. H., & Demetris, V. (2012), "Brand emotional connection and loyalty", *Journal of Brand Management*, 20(1), 13-27.
- Luo, M. M., Chen, J. S., Ching, R. K., & Liu, C. C. (2011), "An examination of the effects of virtual experiential marketing on online customer intentions and loyalty", *The Service Industries Journal*, 31(13), 2163-2191.
- Machado, J. C., Vacas-de-Carvalho, L., Azar, S. L., André, A. R., ve dos Santos, B. P. (2019). "Brand gender and consumer based brand equity on Facebook: The mediating role of consumer-brand engagement and brand love", *Journal of Business Research*, 96, 376-385.
- Moon, J. W., & Kim, Y. G. (2001), "Extending the TAM for a World-Wide-Web context", *Information & management*, 38(4), 217-230.

- Morgan-Thomas, A., & Veloutsou, C. (2013), "Beyond technology acceptance: Brand relationships and online brand experience", *Journal of Business Research*, 66(1), 21-27.
- Palvia, P. (2009), "The role of trust in e-commerce relational exchange: A unified model", *Information & management*, 46(4), 213-220.
- Park, C. W., MacInnis, D. J., Priester, J., Eisingerich, A. B., & Iacobucci, D. (2010), "Brand attachment and brand attitude strength: Conceptual and empirical differentiation of two critical brand equity drivers", *Journal of marketing*, 74(6), 1-17.
- Pavlou, P. A. (2003), "Consumer acceptance of electronic commerce: Integrating trust and risk with the technology acceptance model", *International journal of electronic commerce*, 7(3), 101-134.
- Rageh Ismail, A., & Spinelli, G. (2012), "Effects of brand love, personality and image on word of mouth: The case of fashion brands among young consumers", *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 16(4), 386-398.
- Ramaseshan, B., & Stein, A. (2014). "Connecting the dots between brand experience and brand loyalty: The mediating role of brand personality and brand relationships", *Journal of Brand Management*, 21(7), 664-683.
- Ranjbarian, B., Kazemi, A., & Borandegi, F. (2013), "Analyzing the antecedents and consequences of brand love with a case study on apple cell phone users", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(11), 320-329.
- Roberts, K. (2004), *Lovemarks—Pour l'amour des marques*, Paris: Editions d'Organisation.
- Roberts, K. (2006), *The lovemarks effect: Winning in the consumer revolution*, Sydney, Australia: Mountaineers books.
- Roy, S. K., Eshghi, A., & Sarkar, A. (2013), "Antecedents and consequences of brand love", *Journal of Brand Management*, 20(4), 325-332.
- Roy, P., Khandeparkar, K., & Motiani, M. (2016). "A lovable personality: The effect of brand personality on brand love", *Journal of Brand Management*, 23(5), 97-113.
- Schermelleh-Engel, K., & Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Simon, C., Brexendorf, T. O., & Fassnacht, M. (2013), "Creating online brand experience on Facebook", *Marketing Review St. Gallen*, 30(6), 50-59.
- Singh, J. (1990), "Voice, exit, and negative word-of-mouth behaviors: An investigation across three service categories", *Journal of the academy of Marketing Science*, 18(1), 1-15.
- Song, P., Zhang, C., Xu, Y. C., & Huang, L. (2010), "Brand extension of online technology products: Evidence from search engine to virtual communities and online news", *Decision support systems*, 49(1), 91-99.
- Stoel, L., & Lee, K. H. (2003), "Modeling the effect of experience on student acceptance of web-based courseware", *Internet Research*, 13(5), 364-374.
- Thompson, D. V., & Malaviya, P. (2013). Consumer-generated ads: Does awareness of advertising co creation help or hurt persuasion?. *Journal of Marketing*, 77(3), 33-47.
- Tuškej, U., Golob, U., & Podnar, K. (2013), "The role of consumer-brand identification in building brand relationships", *Journal of business research*, 66(1), 53-59.
- Unal, S., & Aydın, H. (2013), "An investigation on the evaluation of the factors affecting brand love", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 92, 76-85.

- Veloutsou, C., & Moutinho, L. (2009), "Brand relationships through brand reputation and brand tribalism", *Journal of Business Research*, 62(3), 314-322.
- Venkatesh, V., & Davis, F. D. (2000), "A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies", *Management science*, 46(2), 186-204.
- Westbrook, R. A. (1987), "Product/consumption-based affective responses and postpurchase processes", *Journal of marketing research*, 24(3), 258-270.
- Xia, M., Zhang, Y., & Zhang, C. (2018), "A TAM-based approach to explore the effect of online experience on destination image: A smartphone user's perspective", *Journal of destination marketing & management*, 8, 259-270.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: İstanbul Gelişim Üniversitesi

Tarih: 19.11.2021

No: 2021-35

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

COVID-19 Salgınının Tarım Sektörü Üzerindeki Sosyoekonomik Etkilerinin Analizi *

Analysis of The Socioeconomic Effects of The Covid-19 Pandemic on The Agricultural Sector

Prof. Dr. Özlem ÇAKIR¹, Doç. Dr. Gözde TÜRKÖZ BAKIRCI², Dr. Öğr. Üyesi Işıl KELLEVEZİR³

Öz

COVID-19 Pandemi süreci tüm dünyada üretim ve tüketim açısından çeşitli etkiler yaratmıştır. Gıda sektörü ve gıdanın kaynağı tarım sektörü artan güvenli gıda talebi nedeniyle bu süreçten en çok etkilenen sektör olmuştur. Bu etki sosyal ve ekonomik boyutlarda geniş bir kitleyi kapsamaktadır. Gerçekleştirilen araştırmada İzmir ilinde tarım sektörü açısından öne çıkan Ödemiş, Kemalpaşa ve Bergama ilçelerinde pandemi sürecinin sosyo-ekonomik etkileri karma araştırma deseni ile incelenmiştir. Araştırma kapsamında, toplam **85 bireysel katılımcıdan soru formu aracılığıyla; 15 kurumsal temsilciden derinlemesine görüşmeler yoluyla veri toplanmıştır**. Yapılan odak grup görüşmesi ile de sektör temsilcilerinden veri elde edilmiştir. Elde edilen bulgular pandemi sürecinin, tarımsal üretimi başlangıçta düşük bir seviyede olumsuz etkilese de ilerleyen zamanda üretimin artarak devam ettiği, genel olarak işçilerle kendi nam ve hesabına çalışan çiftçilerin COVID-19 salgınından olumsuz etkilenmediğini göstermiştir. Bulgular tüm dünyada olduğu gibi artan gıda talebi nedeniyle, açık havada çalışma koşulları ve kent merkezleri ile ilişkilerin kısıtlı kalması nedenleriyle tarım sektörünü olumsuz etkilemediğini göstermiştir. Sosyal ve psikolojik etkiler bakımından ise “sağlık”, “kırsal yaşamın değeri”, “köye dönüş” ve “toprağın değeri” gibi kavramların öne çıktığı görülmüştür. Toprağın ve tarımsal üretimin hem kentli nüfus hem de kırsal nüfus açısından öneminin anlaşıldığı, salgın hastalık ve benzeri afetlere karşı dirençlilik açısından tarıma ve güvenli gıdaya verilen değerlerin artması gerektiği bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: COVID 19 Pandemisi, tarım sektörü, tarımsal işgücü, gıda sektörü

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The fact that the Covid-19 virus has come under the influence of the whole world due to its rapid transmission feature has necessitated the implementation of various restrictive measures in countries. In the research carried out within the scope of the project, the socio-economic effects of the pandemic process were investigated in the districts of Ödemiş, Kemalpaşa and Bergama. Within the scope of the research, a total of 85 individual participants were interviewed. sectoral interviews were conducted with 15 companies and focus group interview were also analyzed. The findings obtained showed that although the pandemic process negatively affected agricultural production at a low level initially, production continued to increase later on, in general, workers and farmers working on their own behalf were not negatively affected by the COVID 19 pandemic. The results have shown that due to the increasing food demand in the world, the agricultural sector has not been negatively affected by the epidemic due to outdoor working conditions and limited relations with urban centers. In terms of social and psychological effects, it was observed that

*Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir, proje no: SCD-2021-2631.

¹Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ozlem.cakir@deu.edu.tr.

²Dokuz Eylül Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, gozde.turkoz@deu.edu.tr.

³İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, isil.kellevezir@idu.edu.tr.

concepts such as “health”, “the value of rural life”, “return to the village” and “the value of land” came to the fore.

Keywords: COVID 19 Pandemic, agricultural sector, agricultural workforce, food industry

Paper Type: Research

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca milyonlarca insanın ölmesine sebep olan insan varlığını tehlikeye atan ve küresel çapta ekonomi üzerinde yıkıcı etkiye sahip olan birçok salgın meydana gelmiştir. 2019 yılında ilk olarak Çin'in Wuhan eyaletinde ortaya çıkan Corona virüsü (COVID-19) insanlık tarihinin son zamanlarda karşı karşıya kaldığı önemli salgınlardan biridir. Covid-19 salgınının hızlı bulaş etkisiyle tüm dünyayı etkisi altına alması, salgınla mücadele edilmesi için dünya ülkelerinde çeşitli kısıtlayıcı tedbirlerin uygulanmasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, insanların evde kalması için çeşitli kısıtlayıcı tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler kapsamında bireyler gıda ihtiyaçlarına olduğundan daha fazla önem vermeye başlamış, kriz ortamının doğurduğu etkilerle satın alma davranışlarında aşırı tepkiler oluşturmuşlardır. Hal böyleyken tarım ve gıda sektörü; kısıtlama ve COVID-19 tedbirleri çerçevesinde üretim açısından diğer sektörlerden farklı bir seyir izlemiştir. Tüketiciler hane halkının ihtiyaçlarını karşılama güdüsüyle gıda stoğu yaparak gıda talebini ve fiyatlarını etkilemişlerdir (Poudel vd., 2020:3). Dolayısıyla, COVID-19 salgını insanların eylemleri ve faaliyetleri üzerinde büyük bir etkiye sahip olurken (Siche, 2020), ülke ekonomileri de bundan çeşitli yönleriyle etkilenmiştir. Salgının yarattığı sorunlarla mücadele kapsamında alınan önlemler aynı zamanda dünya ekonomilerinde daralmaya da yol açmıştır (Doğan, 2021: 250). Gıda sektörü ve gıdanın kaynağı tarım sektörü artan güvenli gıda talebi nedeniyle bu süreçten en hızlı ve derin şekilde etkilenen sektör olmuştur. Bu etki sosyal ve ekonomik boyutlarda geniş bir kitleyi kapsamaktadır.

1. COVID-19 Salgınının Tarım Sektörüne Etkileri

Dünya Bankası'nın 2021 yılı Ekim ayı küresel ekonomik büyüme tahmini incelendiğinde, küresel ekonominin 2022 yılında %5,9'dan %4,9'a düşeceği tahmin edilmekteyken 2022 Ocak ayında yayınlanan yeni raporda küresel ekonominin %4,4 ile aşağı yönlü revize edildiği gözlemlenmiştir. Buna ek olarak, aynı raporda 2023 sonuna kadar daralmanın devam ederek %3,8'e düşeceği öngörülmektedir (Dünya Bankası, 2022: 3-5).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından COVID-19 salgınının yarattığı sosyal ve ekonomik etkiler nedeniyle, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan en büyük ekonomik kriz olarak nitelendirilmiş ve birçok sektör salgından olumsuz yönde etkilenmiştir (ILO, 2020). Dünya çapında hem gıda arzının kaynağı hem de sanayi için ham madde kaynağı olarak küresel ekonominin bel kemiğini oluşturan tarım sektörü (Benos vd., 2020: 20) salgından etkilenen sektörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Stephens vd. (2020) COVID-19'un dünya çapında farklı gelir yelpazesinde bulunan ülkelerde dağıtım kanallarını kesintiye uğrattığını, özellikle en savunmasız ülkeler için olumsuz sonuçları beraberinde getirdiğini belirlemiştir. Gıda tedariğindeki ve gıdaya ulaşımındaki sorunların nedenleri ise aşağıdaki şekilde sıralanmıştır (Stephens vd. 2020: 1):

- Tamamen veya kısmen izinli olan çalışanların satın alma gücünü etkileyen gelir kaybı
- Evde kalma zorunluluğu nedeniyle gıdaya ilişkin hizmetlere kısıtlı erişim,
- Gıda güvenlik ağlarını destekleyen kurumların kapatılması veya kapasitelerinde azalma meydana gelmesi,
- Bireylerin hızlı ve panik tüketici davranışları sonucu ortaya çıkan satın alma eğilimlerinin perakende ve merkezi dağıtım sistemlerinde stok yönetimine ilişkin sorunlar yaşanması,
- Çiftçiler ve girişimcilerin üretim noktasından yerel pazarlardan veya yakınlardaki şehir veya şehirlerdeki süpermarketlerden taşıma yetersizlikleri sebebiyle sebze, meyve ve süt israfı olarak sıralanmıştır.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ile Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) ortak hazırladığı “Tarımsal Görünüm 2021-2030” raporunda, COVID-19 salgınının ardından yaşanan ekonomik daralmanın yanı sıra yaşanan gelir kayıpları ve tüketici gıda fiyatlarındaki enflasyonun bileşik etkisinin birçok insan için sağlıklı beslenmeye erişimini daha zor hale getirdiği bildirilmiştir (OECD, 2021). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından 2021 yılında yayınlanan “Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenmenin Durumu” raporu incelendiğinde ise benzer şekilde sağlıklı beslenmenin özellikle yoksullar için erişilemez hale gelmesinin yaklaşık 3 milyar insanı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Buna ek olarak aynı raporda, 2020’de dünyada yaklaşık üç kişiden birinin yeterli gıda erişiminin olmadığı ve toplam yetersiz beslenen insan sayısının bir önceki yıla göre 118 milyon kişi artarak 768 milyona ulaştığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, dünyada azımsanamayacak kadar çok insanın sağlıklı ve yeterli beslenemediği görülmektedir. Salgının ardından 2020’de başlayan küresel ekonomik durgunluk, dünyanın birçok ülkesinde rekor düzeyde işsizlik, geçim kaynaklarının yitilmesi ve artan yoksulluk düzeyleriyle 2021’e kadar devam etmesinin yanı sıra salgın sebebiyle alım gücünde artışın derinleşerek sağlıklı beslenmeyi daha da erişilemez hale getireceği öngörülmüştür (FAO, 2021).

2. Covid-19 Salgınının Gıda Sektörüne Etkileri

Her insanın temel ihtiyacı ve hakkı olan, temiz ve sağlıklı her türlü gıdaya erişimi yaşamın sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için şarttır. Bu bağlamda, insanların yeterli ve güvenli gıdaya erişimi hayati bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla, gıda tedarik zincirinde meydana gelebilecek olumsuzluğun doğrudan insan yaşamını etkileyebileceğini söylemek mümkündür. COVID -19 salgınıyla küresel çapta meydana gelen sosyo-ekonomik kriz ise gıda tedarik zincirinin kırılmasına yol açmış ve gıda arzında aksaklıkları beraberinde getirmiş, “tarım, beslenme ve gıda güvenliği” konuları insanlar üzerinde ilk sırada endişelenilen konular olarak yer almıştır (Aydın ve Güner, 2020: 156). Özellikle sokağa çıkma yasağı, karantina, seyahat kısıtlamaları gibi alınan çeşitli politika tedbirleri de gıda piyasalarını etkilemiştir. Alınan tedbirler doğrultusunda insanların evlerine kapanması online alışverişe eğilimin artmasına sebep olmuştur. Bu durumda çeşitli gıdalara yoğun talep olmuş ancak tedarik süreçlerindeki kısıtlamalar gıdaların bulunabilirliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Öyle ki Mahajan ve Tomar (2020), kapanma sonrasında çeşitli gıdaların online olarak bulunabilirliklerinin %10’luk düzeyde azaldığını ve özellikle ilk kapanmanın olduğu mart ve nisan aylarında meyve ve sebzelerin pazara ulaşmasında da %20’lik düzeyde bir düşüş olduğunu tespit etmiştir. Bu durum gıda ürünlerinin fiyatlarında artış yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Narayanan ve Saha (2020), yenilebilir yağlar dahil olmak üzere emtia ürünlerin fiyatlarında kapanma sonrasında aniden bir yükseliş yaşandığı sonucuna ulaşmıştır. Yaşanan bu ani fiyat artışının şehirler arası ve ülkeler arası hareket sınırlılığından kaynaklandığı belirtilmiştir. Buna bağlı olarak tarım ürünleri piyasaları da etkilenmiştir.

COVID-19 salgını başladığı sıralarda önlemlerin alınmasıyla birlikte, evde kalma zorunlulukları ve sokağa çıkma kısıtları nedeniyle insanlar ihtiyaç duyacakları temel gıdalara erişimde panik algısıyla hareket etmeye başlamış, bu durum tarım ürünleri piyasalarında gıda talebini yükseltmiştir. Ancak bu aşırı gıda talebi yaklaşık 1 ay kadar devam ettikten sonra normale dönmeye başlamıştır (FAO, IFAD ve UNDP,2020). Bu süreçte stratejik tarım ürünleri üreten bazı ülkeler, kendi toplumlarının yeterli beslenmesi ve iç talebi güvence altına almak adına gıda ürünleri ihracatına kısıtlama getirmişlerdir. Örneğin, Avrasya Ekonomik Birliği ülkeleri temel gıda ürünlerini oluşturan “soğan, sarımsak, çavdar, pirinç, darı, tahıl, karabuğday, kepekli un, fasulye, ayçiçeği” gibi tarım ürünleri için geçici ihracat yasağı getirirken; Rusya, Avrasya Ekonomik Birliği ülkeleri dışındaki ülkeler için “buğday, meslin, arpa, çavdar, mısır” gibi tarım ürünleri ihracatı düzeyini sınırlandırarak 7 milyon ton olarak belirlemiştir. Buna ek olarak, Cezayir’de ise “ırmik, un, bakliyat ve pirinç, makarna, yağlar, taze sebze, kırmızı ve beyaz et, taze sebze ve meyve” ihracatı askıya alınarak iç gıda talebi karşılanmaya çalışılmıştır (Aydın ve Güner, 2020). Bütün bu gelişmeler insanların panik durumuna geçerek gıda satın almayı

artırmaları, gıda stoğu yapılması, pandemiye ilişkin alınan ulusal politika önlemleri ve ihracata getirilen kısıtlamalar gıda fiyatlarında artışa ve fiyatlarda istikrarsızlığa sebep olmuştur (ILO, 2020).

Pandemi küresel olarak gıda güvenliği ve erişimini olumsuz yönde etkilemekle birlikte birçok zorluğu beraberinde getirmiştir. İlk olarak 1996 yılında Dünya Gıda Zirvesinde dile getirilen gıda güvenliği “*insanların her zaman sağlıklı ve aktif bir yaşam için beslenme ihtiyaçlarını karşılayan yeterli ve sağlıklı gıdaya fiziksel, sosyal ve ekonomik olarak erişmesi*” olarak tanımlanmıştır (Dağdur ve Olhan, 2015: 50). Küresel Gıda Güvenliği Endeksi, erişilebilirlik, bulunabilirlik ile kalite ve güvenlik alt başlıklarında ülkelerin gıda güvenliğindeki seviyesini belirleyen bir endekstir. Küresel Gıda Güvenliği 2021 yılı endeksine göre 113 ülke arasında ilk sırada İrlanda yer alırken Türkiye 48. sırada yer almıştır (GFSI, 2021). Bu bağlamda Türkiye için gıda güvenliğini artırmaya yönelik politikaların gerektiği aşikardır. Günümüzde pandemi etkileri devam ederken küresel gıda üretimi ve erişiminde önemli arz kaynaklarına sahip olan Rusya ve Ukrayna arasında çıkan savaş yaşanan zorluğa yeni bir zorluk daha eklemiştir. Öyle ki, Rusya buğday ihracatında lider ülke konumundayken, Ukrayna, buğday ihracatında beşinci sırada yer almaktadır. Küresel tahıl ihracatının da üçte birini karşılayan bu iki ülke; arpayı %19 oranında, buğdayı %14 oranında ve mısırı %4 oranında sağlamaktadır. Ayrıca, ayçiçek yağının yarısından fazlasını (%52) tedarik etmekle birlikte kolza tohumunun da önemli tedarikçileri arasında bulunmaktadır (FAO, 2022b). Türkiye’de tahıl ürünlerinin ithalinin %25 oranında Rusya’dan yapılması, bu savaştan etkilenmemesini olanaksız kılmaktadır (Küçükçongar vd., 2021). Dolayısıyla tarım ürünleri piyasalarında önemli yere sahip olan bu iki ülke arasında yaşanan savaşın küresel düzeyde gıda üretimini, tüketimini, bulunabilirliğini ve tedarikliğini olumsuz yönde etkilemesi beklenmektedir.

Asya ülkelerinin gübre arzının yarısından fazlasını Rusya’dan beklemesi, bu ülkeler açısından bir kıtlığın yaşanmasına ek bir sebep olabilir. Dolayısıyla, tahıl piyasalarının bu iki ülke arasında çıkan savaştan etkilenmesi kaçınılmaz bir durumu göstermektedir. Savaşın süresinin belirsizliği ve yoğunluğu tarımsal faaliyetlerde kesinti yaşanmasına sebep olurken bu durum küresel olarak gıda güvensizliğinin artmasıyla ve yüksek olan gıda ve girdi fiyatlarının daha da tırmanmasıyla sonuçlanabilir. Özellikle pandeminin patlak vermesinin ardından, girdi ve lojistik maliyetlerin artmasının yanı sıra lojistik sektöründe, özellikle limanlarda oluşan aksaklıklar nedeniyle, gıda talebi ve fiyatları 2022 Şubat ayında en yüksek seviyeye ulaşarak zirve yapmıştır. Örneğin, küresel olarak buğday ve arpa fiyatları %31 oranında artarken kolza ve ayçiçek yağında %60 oranında bir artış meydana gelmiştir. Gübre maliyetleri ise doğal gaz fiyatlarındaki dalgalı ve yüksek fiyatlardan nasibini almıştır. Öyle ki bir önceki yıla göre gübrenin fiyatının üç kat fazla arttığı tespit edilmiştir (FAO, 2022). Tarımsal üretimde oldukça önemli girdi maliyetlerinden biri olan gübre fiyatlarının artışı, üretim maliyetinin fiyatlara yansımalarıyla birlikte insanların satın alma gücüne olumsuz etki etmektedir. Ayrıca, pandemiyle birlikte başlayan yüksek talepler ve çeşitli kısıtlamalar fiyatların artışıyla sonuçlanırken savaşın etkilerine dair sonuçların önümüzdeki günlerde ortaya çıkması muhtemeldir.

COVID-19 pandemisinin etkilerinin gıda ürünlerinin topraktan sofraya gelene kadarki süreçteki yansımaları görülmektedir. Buna ek olarak, artan gıda talebi, iklim değişikliği ve lojistik aksaklıklar da hem üretimi hem güvenli gıdaya erişimi hem de gıda fiyatlarını olumsuz yönde etkileyen diğer önemli etkenler olarak sıralanabilir.

3. COVID-19 Pandemisinin Tarım İşgücü Piyasasına Etkilerine İlişkin Araştırmalar

Tarım, hizmet sektöründen sonra en büyük istihdam kaynağını oluşturan sektördür. Ancak, COVID-19 virüsünün hızlı bulaş etkisi ve salgının seyri ilerledikçe tarımda istihdam edilen işgücü sayısında azalma meydana gelmiştir. Bireylerin virüse yakalanması ve akabinde karantinaya alınması gibi durumlar, tarımda çalışan insan sayısında gerileme yaşanmasına neden olmuştur. Dünya çapında tarımda istihdam edilen (ormancılık ve balıkçılık dahil) çalışan sayısının

son 20 yıllık süre içerisinde %17 oranında (173 milyon kişi) azalarak 2020 yılında yaklaşık 874 milyon kişi olduğu tespit edilmiştir. Asya kıtası, 20 yıllık süreçte %77'den %67 oranına gerileyerek %10 puanlık düşüş ile en fazla istihdam kaybı yaşayan bölge olurken Afrika'da %15'ten %26'ya artış ile tam tersine bir durum yaşanmıştır. Diğer bir ifadeyle, Asya'da tarımsal istihdam azalırken Afrika bölgesinde artmıştır. Asya, dünya tarımında istihdamın yaklaşık yarısını (%45) oluşturmaktadır. Çin ve Hindistan ise bölgedeki istihdamın üçte ikisini oluşturan ülkeler olarak yer almaktadır. Hindistan'da tarımsal üretimde 2000-2019 yılları arasında yaklaşık 23 milyon kişi tarım sektörünü bırakmış olsa da, işgücü piyasasında tarım önemli bir paya sahip olmaya devam etmektedir. Çin'de ise aynı yıllar arasında tarımsal üretimde çalışan 169 milyon kişi olduğu tespit edilmiştir. Asya'da, tarımda istihdam edilen çalışan sayısının ise 800 milyondan yaklaşık olarak 590 milyona düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle, Asya bölgesinde çalışan her 4 tarım işçisinden 1'den fazlasının, artık, tarım dışı sektörde çalıştığı veya tarım sektöründen ayrıldığı söylenebilmektedir (FAO, 2021: 4-5).

Tarım sektöründe yapılan üretimin doğrudan mevsime endeksli durumda olması da üretim, iş gücü ve iş yoğunluğunu farklılaştırmaktadır. Diğer bir ifadeyle, yapısal olarak, tarımsal üretim yıl boyu sağlanamamaktadır. Bu sebeple, ürünlerin stoklanması gerekliliği ortaya çıkmakta ve zaruri olarak mevcut olan ürünlerde stoklama yapılmaktadır. Ayrıca, üretim yıl boyunca sağlanamadığı için istihdam da dönemsel gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, bu sektörde "mevsimsel işsizlik" önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Şentürk, 2021).

Özellikle pandeminin başladığı süreçte mevsimlik işçi temin etmekte büyük zorluklar yaşanmıştır. Bu süreçte öncelikle sorun yaşayan Avrupa ve Amerika ülkeleri olurken salgın tedbirleri doğrultusunda evde tüketime yönelim de arz fazlalıklarının oluşmasına sebep olmuş, ürünlerin tarlalarda kalması ve imha edilmesi gibi durumlar yaşanmıştır (Cook, 2020). Son 20 yıllık süreçte "tarım, ormancılık ve balıkçılık" ta istihdam edilen çalışan oranında, küresel çapta yaklaşık %40'tan %27,4'e düşüş meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu süreçte en fazla düşüş Avrupa'da yaşanmış olup tarımda istihdam edilen 35 milyon kişi sayısının 18 milyona düştüğü bulgulanmıştır (FAO, 2021). Diğer bir ifadeyle, Avrupa'da tarım işgücünün yaklaşık olarak yarısının sektörden çekildiği söylenebilmektedir. Aksine tarımda istihdam payı düşmesine rağmen Afrika'da tarım sektöründe çalışan kişi sayısında artış yaşanarak 224 milyon kişiye yükseldiği gözlemlenmiştir.

Pandemi, sadece toprak ve sebze meyve ile ilgili üretimi etkilememiştir. Çalışma koşullarında zorunlu olarak meydana gelen değişim, et ve süt üreticilerini de etkilemiş, kasap ve et işleme tesislerinin kapanmasına sebep olmuştur (Harvey, 2020). Çin'de işçilerin salgına yakalanması ve karantinaya alınması, hayvansal üretimde azalma meydana gelmesine neden olmuştur. Bu durum doğal olarak, fiyatların artmasıyla sonuçlanmıştır (Schmidhuber vd., 2020: 14). Pandeminin etkisinin yoğun olarak yaşandığı ülkelerden biri de İtalya olmuştur. Salgınla mücadele kapsamında alınan tedbirler sebebiyle İtalya'da da benzer olumsuzluklar yaşanmıştır. Özellikle "hasat, paketleme, nakliye" süreçlerinde alınan tedbirler tarım sektörünü oldukça olumsuz yönde etkilemiş ve aksaklıklar yaşanmıştır (DeAndreis, 2020). İtalya'da salgının etkisi yoğun olduğu için mevsimlik işçi temininde de tedbir alınmış olup Romanya ve Arnavutluk olmak üzere benzeri diğer ülkelerden İtalya'ya gelecek mevsimlik işçilerin tedarik edilmesinde sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Bu nedenle işgücü alımında yaşanan bu sorunun üretim açısından aksaklıkları beraberinde getirmesi beklenmektedir (Win, 2020). İşçi tedarik sürecinde Fransa'da da benzer sorunlar söz konusu olmuştur. Ancak, devlet bu soruna çare bulmak amacıyla mevcut durumda işsiz olan veya pandemi sebebiyle işten çıkarılmış olan vatandaşları için "tarımsal vatanseverlik" çağrısında bulunarak tarım üretiminde aksaklık yaşanmasına engel olmaya ve sürekliliği sağlamaya çalışmıştır (Barbiere, 2020). Pandeminin etkisinin yoğun olduğu bir diğer ülke olan ABD'de de benzer senaryolar yaşanmıştır. Elde edilen resmi kayıtlara göre tarım sektöründe çalışan kişi sayısı 2,5 milyon iken, bunların yaklaşık olarak 1.4 milyonunun "gezici ve geçici mevsimlik tarım işçisi"nden oluştuğu tespit edilmiş, resmi olmayan kayıtlarda ise 3-5 milyon aralığında tarım işçisinin çalıştığı belirtilmiştir. Bu bağlamda, tarımsal üretimde aksaklık

yaşanmaması ve sürekliliğin sağlanabilmesi adına eyalet hükümetleri tarafından çeşitli tedbirler alınırken, üreticiler merkezi hükümet tarafından salgına yönelik sürekli bilgilendirilerek, salgının olası etkileri ve alınması gereken tedbirleri öğrenmeleri sağlanmıştır (Akin vd., 2020). Böylece, pandeminin tarımsal üretimde olumsuz etki yaratması önlenmeye çalışılmıştır. Her ülkede pandeminin seyri farklı olsa da benzer sonuçlar yaşanmıştır. Özellikle alınan tedbirler doğrultusunda bakıldığında, tarım sektörü, işgücü piyasası olumsuz yönde etkilenmiştir. Mevsimlik ve yevmiye usulüyle çalışan tarım işçilerinin ise daha çok etkilendiğini söylemek mümkündür.

Pandemide alınan tedbirler doğrultusunda yapılan kısıtlamalar sanayi ve hizmet sektörünü tarım sektörüne göre daha derinden etkilemiştir. Özellikle pandemi öncesinde turistik bölgelerde çalışan bireylerin işyerlerinde yaşanan kapanma sebebiyle tarım sektörüne geçiş yaptığı ve tarımda istihdam edildiği tespit edilmiştir. Tarımda üretimin durmaması için kısıtlamaların daha esnek tutulması yeni iş fırsatları yaratmıştır. 2019-2020 yılları arasında tarımsal istihdam payının sanayi ve hizmet sektörüne göre Avrupa haricinde neredeyse tüm bölgeler için artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Tarımsal istihdamda en yüksek pay %49,5 oranıyla Afrika olurken en düşük payın %5,2 oranıyla Avrupa'da olduğu tespit edilmiştir. Tarımsal üretimin durma noktasına gelmemesi için alınan tedbirlerde esneklik sağlanmasının bu durumda etkili olduğu düşünülmektedir. Bu durum ekonomik ve sosyal değişimlere sebep olurken iş fırsatlarında artış yaşanmasını sağlamıştır. Öyle ki yeni iş fırsatlarında yaklaşık %12,7 oranında artış yaşandığı bildirilmiştir. Özellikle sera üretiminde yaşanan talep artışı, sera kiralarda yaklaşık olarak %10-15'lik oranında bir artışa sebep olmuştur (FAO, 2021).

Pandemide alınan tedbirlerden biri de 65 yaş ve üzeri bireyler ile 18 yaş altı bireylerin sokağa çıkmasının yasaklanmasıdır. Bu durumda bu yaş grubu içerisinde yer alan tarım işçileri için problem yaratırken ekonomik ve sosyal açıdan birtakım değişiklikleri gerekli kılmıştır (UNDP, 2021: 25-26). Özellikle tarımın ana geçim kaynağı olan kırsal kesimde hayat koşullarının iyileştirilmesi genç nüfusun tarım sektöründe yer alması için çeşitli teşvik edici politikaların yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Yavuz, 2020: 89; Akın vd., 2020: 908). Buna ek olarak alınan tedbirlerden bir diğeri ise, okulların kapanması ve eğitime çevrimiçi devam edilmesidir. Bu durum, aile işletmesine sahip olan lise ve üniversitede okuyan gençlerin, üretim faaliyetlerine katkı sağlama olanağını doğurmuştur. Böylece, aile içerisinde emek varlığı artarken ev dışından sağlanan işgücü ihtiyacı azalmış ve elde edilen kazanç hane halkı içerisinde kalmıştır (ILO, 2020).

Tarımsal istihdamda kadınlar ve erkeklerin payı da farklılık göstermektedir. Tarımsal üretimde kadın işçiler genellikle gelire katkı sağlayan aile işçisi olarak yer alırken erkek olan işçiler gelir getiren kendi hesabına bağımsız çalışanlar olarak yer alması söz konusudur. Buna ek olarak, kadınlar çoğunlukla çocuk ve yaşlı bakımı ile ücretsiz ev içi faaliyetlerinin yürütülmesinde erkeklere göre daha fazla zaman ayırmaktadır (FAO, 2021). Yemek hazırlama sürecinde gıda ürünlerinin tarladan sofraya ulaşmasında büyük bir emek harcamalarına rağmen emeklerinin genel olarak görünmez olduğunu söylemek mümkündür. Pandeminin başladığı 2019 yılı içerisinde tüm tarım işçileri arasında kadınların yarısından fazlasını Afrika oluştururken kadınlar tüm tarım işçilerinin %36,7'sini temsil etmektedir (FAO, 2021).

Kadınların genel olarak aile işçisi statüsüyle aylık gelire katkı sağlayıcı olarak yer almalarının bu sonucun meydana gelmesinde önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Ayrıca pandemide salgına yönelik alınan tedbirler doğrultusunda evde daha fazla vakit geçirilmesi ev içi faaliyetlerin artmasına sebep olurken salgına yakalanmamak için paketli gıda yerine taze, doğal ve organik besinlere yönelik artan talep de kadınların bu süreçte daha fazla emek harcamasına sebep olmuştur. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde salgının hızla yayılmasını engellemek üzere alınan tedbirler tarımsal üretimi ve istihdamı etkilemiştir. Salgından korunmak ve sağlığını korumak için insanların güvenli gıda ürünlerine ulaşması oldukça önemlidir. Bu bağlamda, alınan tedbirler doğrultusunda ulaşımda yaşanan aksaklıklar tarım ürünlerinin tarladan sofralarımıza ulaşması için pazarlara erişimde sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Bu yüzden, birçok ülkenin tarım politikalarında kıtlık sorunuyla karşı karşıya kalınmasını engelleyebilmek amacıyla

önlemler alınmasını gerekli kıldığı belirtilmiştir (Torun Kayabaşı, 2020: 41; Yavuz, 2020: 88). Buna ek olarak çoğunlukla kırsal alanlarda yaşam ortamı kentsel alanlara göre daha sağlıklı ve güvenli olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, kentlerden kırsal alanlara doğru göçte bir artış olması beklenmektedir (Akın vd, 2020:908).

FAO tarafından 2020'de yayınlanan, pandeminin göçmen işçilere etkilerinin incelendiği "Migrant Workers and The COVID-19 Pandemic" adlı raporda mevsimlik gezici tarım işçileri de göçmen işçiler içerisinde değerlendirilmekte olup bu işçilerin güvenilir gıdaya erişimlerinin kısıtlı olduğu, sağlık ve sosyal korumadan yeterli düzeyde faydalanamadıkları ve salgına karşı savunmasız oldukları vurgulanmaktadır. Bu işçilerin genellikle gayri resmi düzenlemeler altında çalıştıkları bilinmektedir. Dolayısıyla, iş sağlığı ve güvenliği konusunda da tehlike altındadırlar ve pandemiyle birlikte sağlık hizmetlerine erişimlerinin daha az olmaları da salgına yakalanmalarında daha fazla risk taşıdıkları anlamına gelmektedir. Özellikle işçi yerleşiminin fazla olduğu ve ulaşımın sınırlı gerçekleştiği yerlerde işçilerin salgına yakalanma olasılığı artarken sağlık hizmetlerine yeterince erişim olmaması, işverenler tarafından yetersiz bilgilendirme, koruyucu ekipman eksikliği, hijyen koşullarının yetersiz kalması gibi durumların bu yerleşim yerlerini enfeksiyon merkezi haline getirdiği belirtilmektedir. Bu koşullar altında çalışan tarım işçileri salgına karşı hem savunmasız hem de korunmasız bırakılmakta olduğunu söylemek mümkündür.

Bochtis vd. (2020) tarafından yayınlanan "Agricultural Workforce Crisis in Light of the COVID-19 Pandemic" isimli makalede, pandemi bağlamında tarım işgücü piyasası ve piyasadaki krizler incelenmekle birlikte pandeminin sektörde çalışan işçilerin çalışma koşullarına etkileri analiz edilmiştir. Tarımsal işgücünde yer alan çalışanların meslekleri gereği birçok insanla birlikte yakın mesafede çalışması ve farklı insanlarla buluşması gibi etkenler, salgına yakalanma risklerini artıran unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Araştırmada elde edilen sonuca göre tarımsal işgücünü yarısının salgına yakalanma olasılığının orta ve yüksek arasında yer aldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca dikkat çekici bir diğer sonuç ise, tarımsal işgücünde yer alan çalışanların maaşları için yıllık tarıma ayrılan bütçenin orta ila yüksek risk altında olduğunu değerlendirdikleri tespit edilmiştir. Bu durum, pandemiyle birlikte ekonomik olarak tarımsal işgücünde yer alan işçilerin maaşlarını alma konusunda güvensizliğini göstermektedir.

Benek vd. (2020) tarafından yayınlanan "COVID-19 Pandemi Sürecinde Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği ve Çalışma Koşulları Üzerine Bir İnceleme" adlı makaledeki en çarpıcı sonuçlardan biri çalışma yaşının 10-12 yaş aralığına kadar düşerken çalışma saatlerinin ise neredeyse günün yarısını (yaklaşık 11-12 saat) oluşturmasıdır. Ayrıca, bu çalışanların genellikle yevmiye usulüyle, çok düşük ücretlerle ve sigortasız bir şekilde çalıştırıldıkları tespit edilmiştir. Araştırmanın dikkat çekici sonuçlarından birisi de mevsimlik gezici tarım işçilerinin ulaşım maliyetlerinin yaklaşık iki kat artmasının yanı sıra konaklama imkanlarında yeterli hijyen ve sağlık koşullarının sağlanmamasıdır. Öyle ki araştırmaya katılan işçilerin sembolik olarak sadece ateş ölçümleri gerçekleştirilirken temiz su ve sabun gibi salgına karşı en temel gerekliliklerin bile yeterli düzeyde sağlanmadığı belirtilmiştir. Buna ek olarak, araştırmaya katılan kadın işçilerin hem ev içi faaliyetlerini yürütmeleri hem de tarlada çalışmalarıyla birlikte günün yaklaşık 15 saatini çalışarak geçirdikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla kadın işçilerin çift mesai yaptıklarını söylemek mümkündür.

4. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, COVID 19 Pandemi sürecinde yaşanan kısıtlama ve tedbirlerin tarımsal üretim ve ona bağlı olarak gıda üretimi üzerindeki sosyo ekonomik etkileri araştırmaktır. Sektörel olarak tarım işletmeleri, tarım işçileri ve kendi hesabına çalışanlar ile gıda üretim ve pazarlamasında istihdam edilen işgücü profilindeki gelir, çalışma şartları, sosyal çevre ilişkilerindeki değişimin tespiti amaçlanmıştır. Araştırma Türkiye'nin gelecek yıllarda tarım sektöründe kazanacağı dirençli yapı ile üretici ve tarımsal işgücünü güçlendirerek yol alması ve milli gelir içinde tarım sektörünün katma değerli ve yerli markalar ile katkı sağlaması, uluslararası kuruluşların dikkat çektiği gıda yetersizliği

ve gıda güvenliğine ilişkin politikalarda aktif rol alan bir ülke konumuna gelmesi açısından önem arz etmektedir.

5. Yöntem

Araştırmada karma araştırma deseni kullanılmıştır. Karma araştırma; bir araştırma konusu ve problemi ile ilgili olarak aynı çalışma içerisinde hem nitel hem nicel araştırma verilerinin toplanmasını, analiz edilmesini ve yorumlanmasını içermektedir (Leech ve Onwuegbuzie, 2009: 266; Creswell ve Plano Clark, 2007). Nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin beraber kullanılması ile tek bir yöntemin sahip olduğu eksikliklerin giderilmesi ve daha nitelikli araştırmalar yapılabilmesine de olanak sağlamaktadır (Greene, 2005: 209). Karma yöntemde üç farklı yol izlenebilmektedir. Bunlardan ilki nitel+nicel, ikincisi nicel+nitel, üçüncüsü ise nitel ve nicel veri toplama sürecinin eş zamanlı yürütüldüğü çalışmalardır. Veri toplama aşamasında karma araştırma deseninin tamamlayıcılık ve genişletme işlevlerinden yararlanılmıştır. Tamamlayıcılık, amaçlanan nitel ve nicel verileri birlikte kullanarak araştırmanın zenginleştirilmesi ve daha ayrıntılı şekilde düzenlenebilmesidir. Genişletme ise araştırmanın ayrı olguları farklı yöntemlerle incelenerek, araştırmanın sınırlarının genişletilebilmesi hedeflenmektedir. Creswell tipolojisi dikkate alınarak eşzamanlı üçgenleme deseni ile eşzamanlı dönüşümsel desen kullanılmıştır. Eşzamanlı üçgenleme deseninde nicel ve nitel veriler arasında eşit baskınlık söz konusu olup nicel ve nitel veriler aynı zamanda toplanıp analiz edilmekte, eşzamanlı dönüşümsel desende ise veriler aynı zamanda toplanarak analiz edilmekte olup öncelik genellikle nitel veya nicel veri türlerine verilse de her iki veri türü de eşit önem taşımaktadır. (Tunalı vd., 2016: 108-110). Araştırmada nitel ve nicel veri toplama süreci eşzamanlı yürütülmüştür.

Evren, İzmir'in tarımsal üretiminde büyük paya sahip olan, Kemalpaşa, Ödemiş ve Bergama'daki tarımsal üretim yapan işletmeler, tarım kooperatifleri ve istihdam ettikleri çalışanlar ile salgın nedeniyle ücretsiz izne çıkarılan ve işsiz kalmış bireyler ile kendi hesabına çalışan çiftçilerdir. Bu üç ilçenin özellikle tercih edilme nedeni, yöredeki tarım kredi kooperatifi yoğunluğunun ve tarımsal üretimin en yüksek olduğu ilçeler olmasıdır. Araştırmada amacına uygun, önceden belirlenmiş ve tanımlanmış bir grup veya grupların ele alındığı olasılıksız amaçlı örneklem tipi tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme amacı, araştırmada çalışılan problemleri aydınlığa kavuşturacak zengin bilgi içeren durumları seçmektir (Başaran, 2017: 490).

Araştırma verilerinin toplanmasında kullanılan soru formları⁴ uzman görüşüne sunulmuş gözden geçirilmiştir. Daha sonra, İzmir ili coğrafi durumu göz önüne alınarak, saha araştırmasında etkinlik ve verimlilik gözetilmiş ve görüşme programları hazırlanmıştır. Buna göre, ilk olarak tarımsal üretimin ve aynı zamanda nüfusun yoğun olduğu Ödemiş; daha sonra Kemalpaşa ve en son Bergama ilçelerine saha ziyareti yapılmıştır. Ayrıca, sahadaki görüşmeler sonucunda, Ödemiş'e çok yakın olan Kiraz ilçesinden de veri elde edilmiştir. Görüşmeciler listelerinin belirlenmesi aşamasında, daha önceden katılım sağlanan Tarım Fuarından elde edilen ağ ile başlanmıştır. Daha sonra, amaçsal, kartopu (birbirini tanıyan üreticiler) ve kolayda örnekleme (üretici pazarları, pazar satıcıları) olarak ifade edebileceğimiz yöntemler (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 111,113) kullanılarak, örneklemden bilgi toplanması sağlanmıştır. Belirli bir noktadan sonra, verilerden alınan sonuç tekrara girdiğinden araştırma sırasında yeterli bulguya ulaşıldığı görüldüğünde örnek almaya son verilmiştir.

Evrenin çerçevesi olan üç ilçedeki tarım işletmeleri, çiftçi ve tarımsal aile işletmelerine, kooperatiflere, tarımsal üretimde kendi adına ve hesabına çalışanlara, sürekli ve mevsimlik işçilere, ücretsiz aile işçilerine kartopu örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Firmalar ve kooperatif yönetimlerinin izin verdiği çalışanlar ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Diğer hedef gruplar için araştırma kriterine uygun bir deneğin seçilmesiyle başlayan ve seçilen denekten diğer deneklere aynı özelliğe uygun birini veya birilerini önermesi ile ulaşılan kartopu örnekleme yoluyla veri toplanmıştır. Bu süreç bir süre sonra belli kişiler üzerine odaklanıp örnekleme oluşturmayla sonlanmaktadır (Başaran, 2017: 492). Bilindiği gibi nitel veri toplanmasında, nicel araştırmalarda

yapıldığı gibi sayılara indirgeme amaçlanmamaktadır (Özdemir, 2010:327). Nitel araştırmalarda, elde edilmesi planlanan verinin derinliği ve genişliği, örneklem büyüklüğü ile genellikle ters orantılıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 115).

Bu nedenle belirli bir sayı kararlaştırılmamış olup, araştırma takvimi çerçevesinde optimal örnek sayısına ulaşılması ve yeterli veri toplanması hedeflenmiştir. Yürütücü, araştırmacı ve bursiyerler veri toplama sürecinde hep birlikte çalışmışlardır. Görüşmeler, gerekli esnekliğin ve aynı zamanda akıcılığın sağlanabilmesi ve zamanın verimli kullanılması açısından yarı yapılandırılmış görüşme formları ile gerçekleştirilmiştir.

Veri toplama araçlarında Sektörel GZFT Analizine uygun sorular belirlenmiştir. Böylece sektörün hem üretim hem de işgücü boyutuyla güçlü ve zayıf-kırılgan yönler ile fırsat ve tehditlerini içeren bir veri setine de erişilmiştir. Kurumsal küme nicel veri toplama aracı olarak, salgının sektörel etkileri, ürün miktarı-kalitesi ve verimlilik açısından yaşanan sorunlar, gelir ve kazanç durumundaki değişim, işgücü- istihdama ilişkin sorunlar, mali ve ekonomik sorunlar, organizasyonel değişimler, alınan önlemler, sektörel başarı ve başarısızlık faktörleri gibi başlıklarda oluşturulan alt sorulardan oluşan anket formu ile tarımsal üretim işletmelerinden veri toplanmıştır.

Bireysel Küme Nitel Veri Toplama Aracı ile sektörde istihdam edilen tarım işçileri, mevsimlik tarım işçileri, kendi adına ve hesabına çalışanlar ve salgın sürecinde işsiz kalan, kısa çalışma ödeneğinden yaralanan veya ücretsiz izne ayrılan işçilerden derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. COVID-19 Salgını nedeni ile yaşadıkları sorunlar, aldıkları önlemler, karşılaştıkları mesleki riskler, gelir ve kazanç durumlarındaki değişim, aile ve sosyal yaşamda etkileri, psiko-sosyal etkiler başlıklarında yarı yapılandırılmış görüşme formu rehberliğinde veri elde edilmiştir.

Çalışmada,

- Tarım işletmeleri, çiftçi ve tarımsal aile işletmeleri ile kooperatif yetkililerinden soru formu aracılığıyla veri toplanmıştır.
- Tarım ve gıda işletmeleri ile tarım kooperatiflerinde hali hazırda çalışanlar ile derinlemesine görüşme yoluyla nitel veri toplanmıştır.
- Sürekli ve mevsimlik tarım işçilerinden derinlemesine görüşme yoluyla nitel veri toplanmıştır.
- Kırsal yerleşimde yaşayan ve geçimini kendi toprağını işleyerek sağlayan çiftçi ve ücretsiz aile işçilerinden derinlemesine görüşme yoluyla nitel veri toplanmıştır.

Evren içinde kurumlar ve bireyler olmak üzere iki ayrı küme yer almaktadır. Dolayısıyla elde edilen veriler de kurumsal ve bireysel olmak üzere iki ayrı kategoride analiz edilmiştir. Kurumsal veriler ağırlıklı olarak nicel verileri oluştururken, nitel veriler ise bireysel kümeden elde edilmiştir. Araştırma sürecinde derinlemesine görüşme imkânı tanıyan kurum temsilcilerinden nitel veri toplanmıştır. Nicel veriler MS-Excel Programı ile analiz edilmiş, 3 Kasım 2022 tarihinde proje kapsamında gerçekleştirilen “çalıştay” notlarındaki nitel verilerin ise betimleme ve temaların oluşturulması aşamaları sonrasında, nitel veri analiz ve raporlama programı olan MAXQDA ile gerçekleştirilmiştir. Her iki program da Dokuz Eylül Üniversitesi’nde lisanslı olarak kullanılan programlardır.

6. Bulgular ve Tartışma

Araştırma kapsamında, 53’ü erkek (%62), 32’si kadın (%38) olmak üzere toplam **85 bireysel katılımcı** ile görüşülmüştür. Katılımcıların, %72,6’sı 33-62 yaş aralığında; %39,3’ü ilkokul ve altı, %42,8’i ortaokul-lise ve %17,9’u üniversite eğitim düzeyindedir. **15 firma** ile sektörel görüşmeler yapılmıştır. *Çalışan sayısına göre*; 0-9 arası çalışanı bulunan 1 firma, 10-49 arası çalışanı bulunan 7 firma, 50-99 arası çalışanı bulunan 3 firma, 100-499 arası çalışanı bulunan 2 firma, 500+ çalışanı bulunan 1 firma ile görüşme yapılmıştır. 1 firmadan çalışan sayısı hakkında yanıt alınamamıştır. Bu firmaların üretim alanları ise şöyledir: kuru meyve, süt ve süt ürünleri, sirke, salça, turşu, mısır, domates, kiraz, şeftali ve zeytin.

6.1. Bireysel Bulgular

COVID-19 hastalığını geçirdiğini bildirenlerin sayısı 57 olup, örneklemin % 67,06'sını oluşturmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: COVID-19 Geçirenlerin sayısı ve yüzdesi

COVID-19 Geçirdiniz mi?		
Evet	57	67,06%
Hayır	20	23,53%
Yanıt yok	8	9,41%
Toplam	85	100

Hastalığı geçirenlerin bölgesel dağılımları ve kırılımları Tablo 2’de yer almaktadır. Buna göre, hastalığı geçirenlerin oranı ilçelerde, %18,75 ile %32,43 arasında değişmektedir.

Tablo 2: COVID-19 Geçirenlerin bölgesel dağılımı (Kişi)

İlçe	Toplam	Cevapsız	Kalan Top.	Hastalığı Geçiren	Oran (%)	Bölge
Bergama	16	0	16	3	18,75	Kuzey
Kemalpaşa	17	1	16	4	25,00	Doğu
Ödemiş	43	6	37	12	32,43	Güney
Kiraz	6	1	5	1	20,00	
Toplam	82	8	74	20		

COVID-19 geçirenlerin sağlık harcamalarında kısmi bir artış gözlenmiştir. Görüşmecilerin %60’ı ise sağlık giderlerinin değişmediğini belirtmiştir. Sağlık harcamalarının azaldığını belirten kimse yoktur (Tablo 3).

Tablo 3: COVID-19 Geçirenlerin sağlık giderlerinin durumu

Arttı	Kısmen Arttı	Değişmedi	Kısmen Azaldı	Arttı+K.Arttı	Değişmedi Az.+K.Azaldı
7	1	12	-	8	12

COVID-19 hastalığını geçirenler, sağlık giderlerinin arttığını, aylık ortalama gelirlerinin ve çalıştıkları gün sayılarının ise azaldığını belirtmişlerdir. Ailesinde COVID-19 geçiren 12 kişi bulunmaktadır ve 2 kişi yakınlarını bu hastalıktan kaybetmiştir.

Tablo 4: COVID-19 Geçirenlerin Sağlık Gideri, Gelir ve Çalışma Gün Sayısındaki Değişim

Soru	Sağlık Giderleri			Aylık Ortalama Gelir			Çalışılan Gün Sayısı		
	Arttı+K.A.	Değişmedi	Azaldı +K.A.	Arttı+K.A.	Değişmedi	Azaldı +K.A.	Arttı+K.A.	Değişmedi	Azaldı+K.A.
Değişim									

Kuzey	1	2	0	1	0	2	0	1	2
Doğu	3	1	0	0	1	3	0	1	3
Güney	4	8	0	2	6	5	1	6	6
Toplam	8	12	0	3	7	10	1	8	11

Ayrıca, COVID-19'a yakalanmayan bireyler kısmen benzer şekilde sağlık harcamalarının arttığından, aylık ortalama gelirlerinin ve çalıştıkları gün sayılarının ise azaldığından bahsetmişlerdir (Tablo 4). Bu sonuç, hastalığın, genel olarak hem hastalığı geçirenleri hem de kısıtlamalardan kaynaklı olarak üreticilerin tamamını etkilediğini düşündürmektedir.

Katılımcıların yarısından fazlasını erkek çalışanlar oluştururken kadın katılımcı oranı %36,9 ile 31 kişi olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların çalışma durumları incelendiğinde, erkek katılımcılara görece yüksek oranda kadın katılımcıların aile işçisi olarak çalıştığı görülmüştür. Erkek katılımcılarda çalışma süresi açısından en fazla payın 10-19 yıl aralığı olduğu görülmüştür. Bir diğer sonuç ise, kadın katılımcılarda lise altı düzeyde öğretim seviyesine sahip olanların oranı %76,6 iken erkeklerde bu oran %54,7'tir. Bu bağlamda kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre daha düşük eğitim düzeyine sahip oldukları söylenebilir.

Katılımcıların %89,9'unun (73 kişi) tarım sigortasının olmadığı tespit edilmiştir. Bu katılımcıların yarısından fazlasının (48 kişi) Güney İlçelerde (Ödemiş ve Kiraz); 15'inin Doğu İlçelerde (Kemalpaşa ve Manisa) ve 13'ünün Kuzey İlçelerde (Bergama ve Kınık) sigortasız olarak çalıştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Mevcut çalışma durumları incelendiğinde; araştırmaya katılan 14 tarım işçisinden 10'unun, kendi adına ve hesabına çalışan 24 kişiden 21'inin ve ücretli çalışan 6 kişiden 5'inin sigortasız olarak çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda katılımcıların sigorta primlerini ödemediği/ödeyemediği veya primlerinin ödenmediği/ödenmediği görülmektedir. Ayrıca, araştırmaya katılan mevsimlik işçilerin tamamının sigortasız yani kayıt dışı çalıştığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, mevsimlik işçilerin sosyal güvence korumasının kazanımlarından mahrum olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan, mevcut çalışma durumunu belirtmeyen 23 katılımcının olması da dikkat çekici bir bulgu olarak değerlendirilmiştir. Bu durum katılımcıların bu soruya yanıt vermede çekimser kaldığını düşündürmektedir. Ancak araştırmaya katılan katılımcıların yaklaşık yarısının kendi adına ve hesabına çalışanlardan oluşmasının bu çekimserlikte etkili olabileceği düşünülmektedir.

Katılımcıların aylık ortalama gelir düzeyleri incelendiğinde, yarısından fazlasının (%58,5) asgari ücretin altında bir düzeyde gelir elde ettiği gözlemlenmiştir. Kendi adına ve hesabına çalışanların yaklaşık yarısının asgari ücretle çalıştığı görülürken, asgari ücretin üzerinde geliri olduğunu belirtenlerin oranı oldukça düşüktür. Bu açıdan, kendi adına ve hesabına çalışan katılımcıların önemli bir bölümünün aylık ortalama asgari ücretin altında gelir elde ettikleri görülmektedir.

Katılımcıların çoğunluğu (27 kişi) pandemide çalıştıkları gün sayısının azaldığını ifade etmiştir. Değişmediğini ifade edenler (19 kişi) ikincisi sırada yer almaktadır. Benzer şekilde, katılımcıların büyük çoğunluğu (38 kişi) pandemide aylık ortalama gelir düzeyinde azalma meydana geldiğini ifade ederken sadece 5 kişi aylık ortalama gelirinin arttığını belirtmiştir. Aylık ortalama gelir düzeyinin değişmediğini ifade eden katılımcılar ise 28 kişidir. Pandeminin sağlık giderlerine etkisi incelendiğinde ise, katılımcıların büyük çoğunluğunun sağlık giderlerinde bir değişiklik olmadığını ifade ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, pandeminin çalışılan gün sayısı ve aylık ortalama gelir açısından azalma yönünde etki ettiği görülürken, sağlık giderlerini görece daha az oranda olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür.

Sağlık giderlerinde değişik olmadığını belirtilen katılımcıların görece fazla olması nedeninin, bu katılımcıların kırsalda yaşamaları, kalabalıklarla daha az temasta olmaları ve sağlıklı gıdaya daha

kolay erişimleri gibi nedenlerle, COVID-19 virüsü ile enfekte olma risklerinin daha düşük olması olasılığı olduğu söylenebilir. Katılımcılardan COVID-19 geçirmedini belirtenlerin sayısının yüksek olması bulgusu da bu savla tutarlılık göstermektedir. Buna ek olarak, bu katılımcıların doğal ve sağlıklı gıdaya daha kolay erişimlerinin olması, genel sağlık durumlarını olumlu etkilemenin yanı sıra, COVID-19'un olumsuz etkilerine karşı daha dirençli olmalarını sağlayabileceği öngörülebilir.

6.2. Sektörel Bulgular

Pandemi süreci için, 15 katılımcı firmanın 8 tanesi işçi sayısında değişiklik olmadığını, 6 tanesi azaldığını veya kısmen azaldığını, 1 tanesi ise kısmen arttığını belirtmiştir. Arttığını ifade eden firma bulunmamaktadır. Ayrıca 12 firma kârlarının azaldığını veya kısmen azaldığını belirtmektedir. Firmaların 5 tanesi üretim miktarının azaldığını, 2 tanesi kısmen azaldığını ifade ederken, 6 tanesi değişim olmadığını belirtmiştir. Arttığını belirten firma sayısı ise 2'dir. Satış miktarına ilişkin yanıtlar incelendiğinde, 10 firmanın satış miktarının azaldığını veya kısmen azaldığını, 3 firmanın değişmediğini, 2 firmanın ise arttığını ifade ettiği görülmüştür (Tablo 5).

Kârının arttığını belirten firma bulunmamaktadır. Kısmen arttığını belirten tek firma (+500 çalışanlı) görüşülen en büyük firmadır. Çalışan sayısını azaltmak durumunda kaldığını belirten firmaların tamamı, müşteri sayısının da azaldığını belirtmektedir. Girdi maliyetlerindeki artışı, bu dönemde yaşanan sorunlar arasında göstermeyen sadece 3 firma bulunmaktadır. Bunların tamamı süt ürünleri üretimi yapan kooperatiflerdir. Ayrıca ürünün, satış ve pazarlama olanaklarında azalma yaşadığını belirtmeyen firmaların tamamı da süt ürünleri üreticileridir.

Kısa çalışma ödeneğinden 3 firma yararlandığını belirtmiştir. Bu firmalar aynı zamanda 50 ve altında çalışana sayısına sahiptir, çalışan sayısında azaltmaya gitmişlerdir ve çalışanlarını ücretsiz izne çıkarmışlardır. Tüm katılımcılar arasında kısa çalışma ödeneğinden faydalandığını belirten işletmeler aynı zamanda çalışanlarını ücretsiz izne çıkaran firmalardır.

Mevcut çalışanlarına ek olarak yabancı işgücü istihdam ettiğini belirten 2 firma bulunmaktadır. Bu 2 firma da işçi sayılarını azalttıklarını ve işçi ücretlerinin arttığını belirtmektedir. Ayrıca üretim miktarlarının arttığını sadece bu iki firma ifade etmektedir.

Tablo 5: Tarımsal faaliyet ve istihdama ilişkin bulgular

Sorular	Frekans
*Salgın süresince tarımsal faaliyetlerinizde karşılaştığınız sorunlar nelerdir?	
Girdi maliyetlerinde artış	12
Ürünün satış olanağının ve miktarının azalması	8
Ürün fiyatlarında düşüş	4
Üretim ve pazarlama sorunları	10
İklim ve kuraklık	4
Hastalık ve zararlılar	0
*Salgın sürecinde tarımsal faaliyetlerinizde yaşadığınız mali/finansal sorunlar nelerdir?	
Kredi borcunun ödenmesinde zorluk	4
Kredi almakta zorluk/alamama	1
Devlet yardımlarından yararlanamama	5
İşçi ücretlerini ödemedeki zorluk	5
Tarım ilacı, gübre vb. tedarikinde ödeme zorluğu	4

***2020 Mart ayından itibaren COVID-19 salgını ile birlikte istihdama ilişkin ne gibi değişimler gerçekleşti?**

Çalışan sayısı azaltıldı	4
Çalışanları ücretsiz izne çıkardık	4

Belirtilen unsurların etki düzeyleri incelendiğinde öne çıkan bazı bulgular şöyledir. İşçi sayısı ile ilgili olarak, Tablo 6'da görüldüğü gibi, 6 firma tarafından azaldı ve kısmen azaldı, 8 firma tarafından değişmedi şeklinde cevap vermiştir. Genel olarak işçi ücretlerinin değişmediği belirtilirken, arttığını ve kısmen arttığını belirten firmalar da bulunmaktadır. Makine/ekipman sayısı, üretim miktarı ve ürün kalite sorunları unsurları için genel olarak değişmedi yanıtlarının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Özellikle kâr ve satış miktarında azalma öne çıkmaktadır. Müşteri sayısı, üretim alanı, verimlilik ve işçi sayısı unsurlarında da azalma ve kısmen azalma dikkat çekmektedir. İhracat miktarı ve ihrac edilen ürün değerine ilişkin olarak katılımcı firmalar yüksek oranda yanıt vermemeyi tercih etmişlerdir.

Tablo 6: Pandemi süreci etki düzeyleri

	Arttı	Kısmen Arttı	Değişmedi	Kısmen Azaldı	Azaldı	Yanıt Yok
İşçi Sayısı	0	1	8	3	3	0
İşçi Ücreti	3	2	7	1	1	0
Makine/Ekipman	2	2	10	1	0	0
Kar	0	1	2	3	9	0
Verimlilik	1	0	4	3	4	3
Üretim Alanı	2	0	6	2	5	0
Üretim Mk.	2	0	9	2	2	0
Satış Mk.	2	0	3	4	6	0
İhracat Mk.	2	1	2	1	2	7
İhr.Ürün Değ.	1	2	1	1	2	8
Müşteri Sayısı	3	1	4	3	4	0
Ürün Kalite Sorun.	1	0	13	0	1	0

6.3. Katılımcıların Açık Uçlu Sorulara Verdikleri Yanıtlar

Soru: Kendi açınızdan, salgın döneminde tarımsal üretimde çalışma konusunun bireysel, toplumsal ve ekonomik boyutları hakkında bilgi verir misiniz?

Yanıt:

Bergama'dan bireysel katılımcı, kadın, lise, 48 yaşında.

İnsan kendilerine daha çok önem verdiler, doğal beslenme ile. Bir mikrobun insan hayatını nasıl değiştirdiğini gördüler. İnsan ilişkileri değişti, kötü yönde. COVID 19 güven yitirildi.

Yanıt:

Bergama'dan bireysel katılımcı, kadın, çiftçi, ilkokul, 55 yaşında.

Bize iyi geldi ama insanlar için üzüldüm. Bizi olumsuz etkilemedi. Eşim de kargocu. O da bu dönem daha çok kazandı.

Yanıt:

Bergama'dan bireysel katılımcı, kadın, açık lise devam ediyor, 48 yaşında.

Çok şey değişti. İnsanların bakış açısı değişti. Aile hayatının, iletişimin ve diyalogun önemi anlaşıldı. Doğal beslenmenin önemi anlaşıldı.

Yanıt:

Bergama'dan bireysel katılımcı, erkek, emekli sonrası çiftçi, lise, 72 yaşında.

Kendi yaşamımı değiştirmedim. Covid çok inanmıyorum. Bizim çocukluğumuz sağlıklıydı. Ben bahçeli evde yaşıyorum. Benim için Covid yoktu.

Yanıt:

Bergama'dan bireysel katılımcı, kadın, çiftçi, ilkokul, 49 yaşında.

İnsanları asosyal yaptı. Psikolojik sıkıntılar arttı. Sosyal aktivite tamamen bittiği için insanlar içine kapandı. İnsanlar doğal beslenmeye yöneldi. Biz insanlara gıda yardımı yaptık ama nereye kadar yardım edeceğiz. Üreten çok azaldı. Bu çevrede bir tek ben kalmıştım. Siparişleri teslim etmek zorlaştı.

Yanıt:

Kemalpaşa'dan bireysel katılımcı, erkek, emeklilik sonrası çalışma, lise, 53.

Çiftçinin girdi maliyeti çok yüksek. Sanayi arazisinde hala kiraz ağaçları var. Geçen sene rekor %90 düştü. 5 ton kiraz üreten yer 500 kg kiraz aldı. Covid dönemi önce işçilere izin verilmedi, izinler sonra sağlandı. İşçiler çevre ilçeler ve köylerden geldiği için, izinlerde sorunlar yaşandı, şehir değiştiren işçiler var. (Salihli – Alaşehir)

Yanıt:

Kemalpaşa'dan bireysel katılımcı, erkek, kendi h. çalışan, üniversite, 23.

Ekonomik olarak daha zor zamanlar geçirdik. Bireysel olarak hastalık ve ekonomi daha çok psikoloji bozuyor. Toplum olarak psikolojik çok fazla etkilendik. Bu da çalışma koşullarını etkiledi.

Yanıt:

Kemalpaşa'dan bireysel katılımcı, erkek, çiftçi, ortaokul, 65.

Bireysel anlamda yaşımdan dolayı hasta olmaktan korktum. Maskesiz insanların etrafta çalıştığı için tarım alanlarına mal alım satım yerlerine gitmeye çekindik. Pandemi dolayısıyla firmalar fırsatçılar piyasayı alt üst ettiler. Üreticiden az ücrete aldıkları malı 10 katına halka sattılar.

Yanıt:

Kemalpaşa'dan bireysel katılımcı, kadın, mevsimlik tarım işçisi, ilkokul, 48.

Maske, mesafe ile çalışmak zordu. Ekonomik olarak daha çok paraya ihtiyaç vardı. Evdekiler ücretsiz izne çıkartıldı. Bu süreçte daha çok gündelik tarım işlerine yoğunlaştım. Toplumsal olarak herkes sarılmayı tokalaşmayı kesti. Bu yüzden temas ortadan kalktı. Temas halinde sürekli bir sağlık şüphesi meydana geldi.

Yanıt:

Ödemiş'ten bireysel katılımcı, kadın, kendi h. çalışan, ilkokul, 44.

Hayvancılık devam etti her şey kısıtlandı. Sadece hayvanlar ve kendimiz için gıda alabildik. Peynir yapmadığımızda sütçüye verdik. Ürünleri kendimiz tükettik. Pahalılık, ilişkiler koptu. Kimseyle görüşemedik. Psikolojik olarak bunaldım.

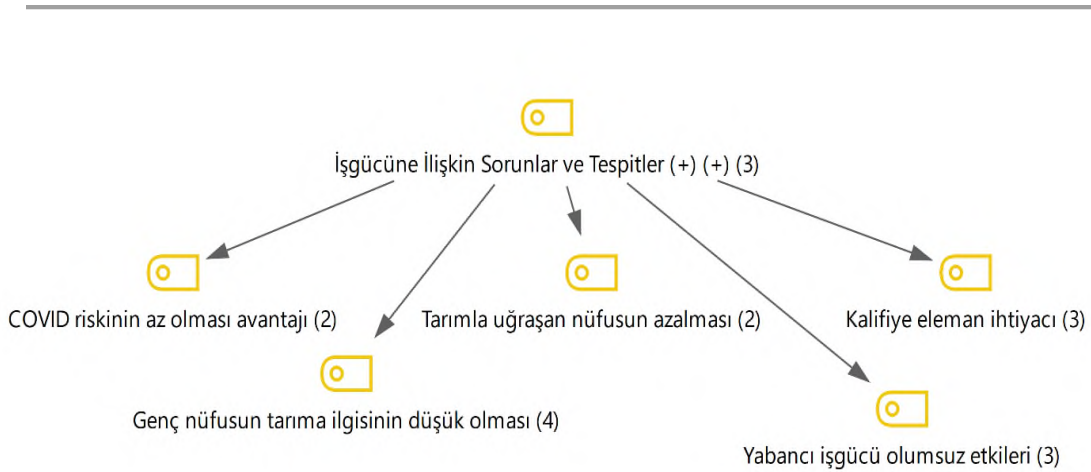
6.4. Odak Grup Görüşmesi Bulguları

Proje kapsamında sektör temsilcileri ve uzmanlarla gerçekleştirilen odak grup görüşmesi ile toplanan veriler MAXQDA 2020 Nitel Veri Analiz Programında analiz edilmiştir. Odak grup görüşmesinde elde edilen notlar ve kayıt metinleri kod ve alt kodlar belirlenerek programda tanımlanmıştır. Proje konusu ve araştırma amacı COVID 19 pandemisinin tarım sektöründeki etkilerini araştırmak olmasına rağmen katılımcıların hemen hepsi öncelikli olarak tarımsal üretimde girdi maliyetlerindeki artışa, toprak kullanımına ilişkin yaşanan problemlere, iklim değişikliği nedeniyle ortaya çıkan sorunlar ile işgücüne ilişkin genel sorunlara eğilmiştir.

COVID 19 Pandemisi ile ilgili etkilerde dile getirilen başlıca tespit sağlıklı ve güvenli gıdanın öneminin anlaşılmasıdır. Benzer şekilde toprağın ve tarımın öneminin anlaşılması sonucu “toprağın bilinçsiz kullanımı” ve “hobi bahçelerine olan ilgi artışı”nın zarar verdiği yönünde ifadeleri olmuştur. Bu durum, kod sisteminde toprak kullanımına ilişkin sorunlar olarak belirtilmiştir.

İşgücüne ilişkin olarak belirtilen sorunlarda (Şekil 1) nitelikli eleman ihtiyacının yüksek olduğu, yabancı işgücünün arttığı belirtilmiş olup, pandemi döneminde hem tarım hem hayvancılıkla ilgili üretimin devam ettiği çiftçi, tarım işçisi ve veterinerlerin sahada olduğu üzerinde durulmuştur.

Şekil 1: İşgücüne ilişkin sorunlar ve tespitler

Kod haritasında hastalığa yakalanma riskinin düşük olması avantaj olarak belirtilirken tarımsal üretimde istihdamın azalması, kalifiye eleman ihtiyacı gençlerin tarıma ilgisinin düşük olması gibi vurgular sektörün kronik diğer sorunlarına işaret etmektedir.

İklim değişikliği ile ilgili sorunlarda tarım sektöründeki hazırlıkların önemi vurgulanmış, iklim değişikliği ve küresel ısınma etkileriyle karşılaşan tarım sektörünün bu sırada COVID 19 pandemisi ile karşılaştığı ve çoklu etki altında farklı yönlerden sektörel değişimler yaşadığı üzerinde durulmuştur.

Tarımsal üretim ve Pandemi etkisine ilişkin olarak aşağıdaki tabloda kalın ve italik olarak vurgulanan ifadelerde “Köylülerin kıymetini bilmeye başladı; Köylünün efendi olduğu tekrar anlaşıldı; Kırsal üretimin önemi anlaşıldı; Kısıtlamalar, sokağa çıkma yasağı yok; COVID-19’dan köylü %5 etkilendi; Pandemi döneminde tarımın saygınlığının artması kolaylaştı; Pandemi sonrası

öğrenci profili bile değişti; Tarıma yönelme olduğunu gördük; Pandemi, şehirliler için kötü, köylüler için iyi oldu; Pandemide ben de çocuklarımı aldım, köye gittim üretimi öğrettim” şeklinde toprağın ve tarımsal üretimin hem kentli nüfus hem de kırsal nüfus açısından öneminin anlaşıldığı ve toprağın tekrar kazandığı yönünde düşünceler yer almaktadır. Pandemi torağın, tarımın, tarımsal üretimin ve tarımsal nüfusun ihtiyaçları karşılama ve salgına karşı korunmada ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından önemli bir olgu olarak görülmüştür.

Ayrıca “Pandemide kooperatifçiliğin de önemi görüldü” ifadesi de dayanışmacı yaklaşımın ve iş birliğinin de belirli tarımsal sorunların aşılmasında bir çözüm yolu olarak benimsenmeye başlandığını göstermektedir. Buna karşılık “Lojistik sektörü büyük ölçüde darbe yedi; Lojistik, COVID-19 nedeniyle kısıtlandı” ifadeleri de tarımsal üretim olsa bile satış ve dağıtım olanakları ile desteklenmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.

Tablo 7: Tüm kodlar ve tarımsal üretim bulguları

	Kodlu Bölümler	Kodlar
OD	Arazi küçüldü ancak teknoloji ile verim arttı	
OD	<i>Aslında tarıma odaklanılması hoşuma gitti. Herkes daha minimal yaşamaya başladı.</i>	
CA	Ata tohumu yasaklandı. Çiftçi hibrit tohuma zorlandı. Çok uluslu firmalar. Kendi toprağımızda sertifikalı tohum diye hibrit tohumu kullanılıyor.	
EA	Biz Tire Süt Kooperatifi olarak kendi paydaşlarımızın maliyetlerini düşürüyoruz.	
TB	<i>COVID-19 bize bir anda gıdanın arabadan kıymetli olduğunu gösterdi.</i>	Sağlıklı ve güvenli gıdanın öneminin anlaşılması
TB	Daha paylaşımcı, sürdürülebilir tarıma ihtiyaç var.	
EA	Daha üst teknoloji yurtdışında var. Üreticiyi teknoloji ile buluşturmak gerekiyor.	
EA	Devlet yöneticileri, bakanlar vb. B, C, D planımızın olması gerektiğini anladı.	
TB	Endemik türlerimize, ata tohumlarına bilinçli olarak sahip çıkılmalı.	
ST	Eğer endüstriyel tarım olmasa nasıl bu kadar insan doyacak tezinin karşı savı iyi anlatılmalı.	
EA	Hayvancılıkta da teknolojiye erişim artmalı.	
CA	<i>Kardeşim bankacı, zeytinliğimizi bilmezdi, zeytinliğin yerini sordu.</i>	
BE	Kooperatifleşme oldukça önemli.	
EA	Kooperatifleşme pandemi zamanında çok önemsendi.	
CA	<i>Köylülerin kıymetini bilmeye başladı.</i>	
CA	<i>Köylünün efendi olduğu tekrar anlaşıldı.</i>	
EA	<i>Kırsal üretimin önemi anlaşıldı.</i>	
CA	<i>Kısıtlamalar, sokağa çıkma yasağı yok. COVID-19'dan köylü %5 etkilendi</i>	

OD	Lojistik sektörü büyük ölçüde darbe yedi
OD	Lojistik, COVID-19 nedeniyle kısıtlandı.
TE	Pandemi döneminde tarımın saygınlığının artması kolaylaştı. Pandemi sonrası öğrenci profili bile değişti. Tarıma yönelme olduğunu gördük.
CA	Pandemi, şehirliler için kötü, köylüler için iyi oldu
CA	Pandemide ben de çocuklarımı aldım, köye gittim üretimi öğrettim.
EA	Pandemide kooperatifçiliğin de önemi görüldü
EA	Plansızlık yüzünden, üretim planlaması yok.
OD	Son dönemde insanlar tarımla daha ilgili. Tohum, fidan satışları arttı. Önemli ilgi artışı oldu, bu ilgi yadsınamaz
TB	Süratle ata tohumlarından vazgeçtik.
EA	Tarım Bakanlığı'ndan veri istedik, yanıt alamadık. Bizim hangi ürüne ne kadar ihtiyacımız var bilmiyoruz.

Sonuç ve Öneriler

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü tarafından da çeşitli raporlarda dile getirilen tarım sektörü çalışanlarının ve tarım işçilerinin sağlık ve sosyal korumadan yeterli düzeyde faydalanamadıkları ve salgına karşı savunmasız oldukları konusu Türkiye’de de tartışmalı konulardan biri olmuştur. Çalışma ile İzmir İli kapsamında tarım sektörünün, tarımsal üretimin, tarım işçilerinin ve tarımda kendi hesabına çalışanlar ile ücretsiz aile işçilerinin COVID 19 Pandemisinden etkileniş biçimlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Sosyo-ekonomik boyutlar üzerinde durulması hedeflenen çalışmada üretim miktarı, gelir, çalışma ilişkileri ve bunların dolaylı etkileri yüz yüze yapılan görüşmeler ve derinlemesine mülakatlarla belirlenmeye çalışılmıştır. Karma yöntem tercih edilmesi itibarıyla ve hedef kitledeki çeşitlilik nedeniyle her bir statü için karşılaştırılabilir seviyede geçerli ve güvenilir veri elde edilmesi mümkün olmamıştır. Ancak her bir tarımsal üretim bölgesinde (Ödemiş-ve Kiraz-, Kemalpaşa ve Bergama) araştırma ekibinin yüz yüze veri toplayarak ve gözlem yoluyla da elde ettiği veriler, araştırmada belirlenen araştırma problemine ilişkin yeterli nicelik ve nitelikte bulgu elde edilmesine olanak sağlamıştır.

COVID-19’a yakalanmayan bireyler kısmen benzer şekilde sağlık harcamalarının arttığından, aylık ortalama gelirlerinin ve çalıştıkları gün sayılarının ise azaldığından bahsetmişlerdir. Bu sonuç, hastalığın genel olarak hem hastalığı geçirenleri hem de kısıtlamalardan kaynaklı olarak üreticilerin tamamını etkilediğini düşündürmektedir.

Katılımcıların çoğunluğu pandemide çalıştıkları gün sayısının azaldığını belirtirken, değişmediğini ifade edenler ikincisi sırada yer almıştır. Benzer şekilde, katılımcıların büyük

çoğunluğu pandemide aylık ortalama gelir düzeyinde azalma meydana geldiğini ifade ederken sadece az sayıda katılımcı aylık ortalama gelirinin arttığını belirtmiştir. Dolayısıyla, pandeminin çalışılan gün sayısı ve aylık ortalama gelir açısından azalma yönünde etkide bulunduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde kendi adına ve hesabına çalışan katılımcılarının önemli bir bölümünün aylık ortalama asgari ücretin altında gelir elde ettikleri görülmüştür. İş sağlığı ve güvenliği açısından gerekli önlemlerin alınması konusunda tarım işgücünün yeterli seviyede olmadığı, pandemiyle birlikte sağlık hizmetlerine erişimlerinin daha az olması, kısıtlamalara rağmen üretimin ve çalışmanın devam etmesi nedeniyle hastalığa yakalanma riski taşıdıkları araştırma probleminin temel varsayımlarından biridir. Genel olarak maske, mesafe ve hijyen kurallarına gelen olarak uydukları, açık havada çalışmaları ve genellikle toplu olarak gerçekleştirilen kırsal faaliyetlere ara verdikleri, kendi haneleri içinde iletişim ve birlikliğin sürdürdükleri görülmüş, bu etkenlerin salgından sağlık ve aile ilişkileri açısından olumsuz etkilenmesini önlediği tespit edilmiştir. Tarım işçileri ve çiftçilerin salgına karşı hem savunmasız hem de korunmasız olduğu düşüncesine rağmen hastalığa yakalanma düşük seviyede kalması olumlu bir durum olarak tespit edilmiştir.

Pandemi sürecinde sosyal güvence durumları değerlendirildiğinde katılımcıların sigorta primlerini ödemediği/ödeyemediği veya primlerinin ödenmediği/ödenemediğinin tespit edilmiş olası aylık gelirin düşmesi ile ilişkili görülmüştür. Ayrıca, araştırmaya katılan mevsimlik işçilerin tamamının sigortasız yani kayıt dışı çalıştığı gerçeği de projede karşılaşılan önemli saptamalardan biri olmuştur. Mevsimli tarım işçilerinin sosyal güvenceden mahrum çalışması sadece pandemi sürecine özgü bir olgu olmayıp genel olarak tarım sektöründe yaygın olarak karşılaşılan bir sorundur. Çalışma durumunu belirtmeyen katılımcıların varlığı ise ücretsiz aile işçiliğiyle kayıt dışı çalışma ile ilişkili bulunmuştur.

Kurumsal bulgular açısından ulaşılan sonuçlar genel olarak işçi ücretlerinin değişmediği belirtilirken, arttığını ve kısmen arttığını belirten firmalar da bulunmaktadır. Makine/ekipman sayısı, üretim miktarı ve ürün kalite sorunları unsurları için genel olarak değişmedi yanıtlarının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Özellikle kâr ve satış miktarında azalma öne çıkmaktadır. Müşteri sayısı, üretim alanı, verimlilik ve işçi sayısı unsurlarında da azalma ve kısmen azalma dikkat çekmektedir.

Araştırma kapsamında analiz edilen Tarım ve Orman İl Müdürlüğü, tarım sektöründen kooperatif temsilcileri, kendi hesabına çalışan çiftçi, ziraat fakültesi öğretim üyelerinden ve proje ekibinden oluşan katılımcıların yer aldığı çalıştay raporuna göre belirli tema ve kodlar çerçevesinde ortaya çıkan bulgularda, katılımcıların pandeminin etkisinden çok, tarım sektörünün son zamanlardaki sorunlarına yoğunlaştıklarını göstermiştir.

COVID-19 salgınının tarım ve gıda sektörü üzerindeki etkileri üretici, çiftçi ve tarımsal işgücü açısından değerlendirildiğinde büyük ve küçük üretim potansiyeline bağlı olarak olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurduğu görülmüştür. Artan gıda talebinin sonucunda büyük üretim potansiyeline sahip ve çalışan sayısı görece yüksek olan tarımsal işletme ve gıda işletmelerinde gelir artışı sağlandığı; çalışan sayısında bir azalmanın gerçekleşmediği saptanmıştır. Ancak küçük işletmeler ve çiftçi olarak ifade edilen kendi hesabına çalışan üreticilerin çalışma gün ve saatleri ile işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin kaygılar nedeniyle gelir kayıpları, hastalık geçirme durumlarına göre de sağlık harcama artışları yaşadıkları görülmüştür. Kendi hesabına çalışan ve ücretsiz aile işçiliğinin bulunduğu ailelerde üretim sosyal dayanışma ve iş birliğinin Pandemi sürecindeki zorluklarla baş etmede oldukça önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir.

Yapılan araştırmada bireysel görüşmeler, kurumsal görüşmeler ve çalıştay raporu ile elde edilen bulgulardan yola çıkılarak geliştirilen öneriler aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

İleride yaşanabilecek benzer salgınlardan korunma ve sağlık ve güvenlik koşullarının hem çalışanları hem de üreticiler açısından destekleyici politikaların üretilmesi,

Tarım sektörünün iyileştirilmesi ve üretimin artırılması için sürdürülebilir tarım politikalarının hayata geçirilmesi,

Genç nüfusun ve genç işgücünün teşvik edilmesi, tarımsal üretim konusunda eğitimin desteklenmesi,

Yatırımlarda tarım öncelikli alanlara öncelik tanınması,

Sürdürülebilir teknolojinin tarıma entegre edilmesi,

Sürdürülebilir teknolojilerin tarım işçilerine erişilebilir hale getirilmesi,

Tarımda kalitenin ve ihracatın artarak ülke ekonomisine katkı sağlaması hedeflerinin gerçekleştirilmesi için sürdürülebilir bütünlük tarım uygulamalarının hayata geçirilmesinin benzeri toplumsal ve ekonomik etkiler doğuran olaylara karşı dirençli bir sektör haline gelmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akın, Y., Çelen, B., Çelen, M. F. ve Karagöz, A. (2020). Tarım ve Pandemi: Covid-19 Sonrası Türk Tarımı Nasıl Değişmeli?. *EJON International Journal on Mathematics.Engineering – Natural Sciences*, 16, 904-901.
- Aydın, A. ve Güner, A. (2020). Covid-19 Salgınının Tarım Sektörü Ve Gıda Güvenliği Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 155-171.
- Başaran, Y.K. (2017). Sosyal bilimlerde örnekleme kuramı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(47), 480-495.
- Barbiere, C. (2020). COVID-19: France Calls Unemployed to Work in Fields as Borders Stay Closed. Çev. Daniel Eck. (24 Mart 2020). <https://www.euractiv.com/section/coronavirus/news/covid-19-france-calls-unemployed-to-work-in-fields-as-borders-stay-closed/> (Erişim Tarihi: 16.05.2022).
- Benek, S., Baydemir, R. ve Bozdoğan, S. (2020). COVID-19 Pandemi Sürecinde Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği ve Çalışma Koşulları Üzerine Bir İnceleme: Beylikova (Eskişehir) Örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, 76, 75-94.
- Benos, L., Tsaopoulos, D. ve Bochtis, D. (2020). A Review on Ergonomics in Agriculture. Part I: Manual Operations. *Applied Sciences*, 10(6), 1905.
- Bochtis, D., Benos, L., Lampridi, M., Marinoudi, V., Pearson, S. ve Sorensen, C. G. (2020). Agricultural Workforce Crisis In Light Of The COVID-19 Pandemic. *Sustainability*, 12(19): 8212.
- Cook, C. D. (2020). Farmers are Destroying Mountains of Food. Here's What to do about it. *The Guardian*. (2020). <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/may/07/farmers-food-covid-19>. (Erişim Tarihi: 19.08.2022).
- Creswell, J., ve Plano Clark, V. L. (2007). Understanding mixed methods research. In J. Creswell (Ed.), *Designing and conducting mixed methods research* (pp.1-19). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dağdur, E. ve Olhan, E. (2015). Küresel Gıda Güvencesi Endeksi Kapsamında Türkiye'nin Değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 21(2), 49-61.
- DeAndreis, P. (2020). *Coronavirus Epidemic Hits Italy's Agriculture Sector*. (27 Şubat 2020). <https://www.oliveoiltimes.com/production/coronavirus-epidemic-hits-italys-agriculture-sector/80460>. (Erişim Tarihi: 16.05.2022).
- Doğan, M. (2021). Covid-19 Öncesi ve Sonrası Dönemlerinde Tarım, Sanayi ve Turizm Sektörleri Kamu, Mevduat ve Katılım Bankalarının Kredi Performanslarına Etkisi. *Academic Knowledge*. 4(2), 249-266.

- Economist Impact (2021). *Küresel Gıda Güvenliği Endeksi (GFSI)* <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index> (Erişim Tarihi: 28.04.2022).
- FAO (2022a). *Türkiye’de FAO*. <https://www.fao.org/turkey/news/detail-news/en/c/1475695/> (Erişim Tarihi: 24.04.2022).
- FAO (2022b). *Türkiye’de FAO: Rusya-Ukrayna Çatışmasına Dayalı Yeni Küresel Gıda Güvenliği Senaryoları*. <https://www.fao.org/turkey/news/detail-news/en/c/1476538/> (Erişim Tarihi: 22.04.2022)
- FAO (2022c). *FAO Food Price Index*. <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/> (Erişim Tarihi: 28.04.2022)
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP ve WHO. (2021). *The State Of Food Security And Nutrition In The World 2021: Transforming Food Systems For Food Security, Improved Nutrition And Affordable Healthy Diets For All*. Rome: FAO. <https://www.fao.org/documents/card/en?details=cb4474en>. (Erişim Tarihi: 22.04.2022)
- FAO, IFAD ve UNDP (2020). *COVID-19: Rapid Impact Assessment on the Agri-Food Sector and Rural Areas in Turkey*. <https://www.undp.org/turkiye/publications/covid-19-rapid-impact-assessment-agri-food-sector-and-rural-areas-turkey> (Erişim Tarihi: 22.04.2022)
- Greene, J. C. (2005). The generative potential of mixed methods inquiry. *International Journal of Research & Method in Education*, 28(2): 207 – 211.
- Harvey, F. (2020). *Coronavirus Measures Could Cause Global Food Shortage, UN Warns*. *The Guardian*. (26 Mart 2020). <https://www.theguardian.com/globaldevelopment/2020/mar/26/coronavirus-measures-could-cause-global-food-shortageun-warns>. (Erişim Tarihi: 18.08.2022)
- ILO (2020). *Covid-19 and The Impact on Agriculture and Food Security*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_742719.pdf (Erişim Tarihi: 19.04.2022)
- ILO (2020). *Cinsiyete ve Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam-ILO Modelli Tahminler*. https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer25/?lang=en&segment=indicator&id=EMP_2EMPSEX_ECO_NB_A. (Erişim Tarihi:19.08.2022)
- ILO (2020). *ILO Monitor: COVID-19 and the world of work*. Third edition. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_743146.pdf. (Erişim Tarihi: 20.01.2022)
- IMF (2021). *World Economic Outlook October 2021. Recovery During A Pandemic Health Concerns, Supply Disruptions, And Price Pressures*. pp. 1-171. USA: Washington, DC. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlook-october-2021> (Erişim Tarihi: 06.02.2021).
- IMF (2021). *World Economic Outlook Update, January 2022. Rising Caseloads, A Disrupted Recovery, and Higher Inflation* pp. 1-11 <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/01/25/world-economic-outlook-update-january-2022> (Erişim Tarihi: 06.02.2021).
- Küçükçongar, M., Özdemir, F., Karakurt, C., Özdemir, E., Önder, M., Topal, İ., Pekergin, Z.B. ve Öztürk, E. (2021). *Covid-19 Salgınının Konya İlinde Tarım İşletmelerine Etkisinin İncelenmesi*. Bahri Dağtaş Uluslararası Tarımsal Araştırma Enstitüsü (BDUTAEM). Konya.
- Leech, N. L. ve Onwuegbuzie, A. J. (2009). A typology of mixed methods research designs. *Qual Quant*. 43, 265–275.

- Mahajan, K. ve Tomar, S. (2020). Here Today, Gone Tomorrow: COVID-19 and Supply Chain Disruptions (June 9, 2020). *Forthcoming, American Journal of Agricultural Economics*. DP No:28.
- Narayanan, S. ve Saha, S. (2020). Urban Food Markets and the Lockdown in India (May 12, 2020). *Global Food Security*, 29, 100515.
- OECD/FAO (2021). *OECD-FAO Agricultural Outlook 2021-2030*. Paris: OECD Publishing. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/19428846-en/1/3/3/index.html?itemId=/content/publication/19428846-en&csp=78a77099f3b0c6eae1de8bfe93d3b09e&itemIGO=oecd&itemContentType=book> (Erişim Tarihi: 23.04.2022).
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Poudel, P. B., Poudel, M. R., Gautam, A., Phuyal, S., Tiwari, C. K., Bashyal, N. ve Bashyal, S. (2020). COVID-19 and Its Global Impact on Food and Agriculture. *Journal of Biology and Today's World*. 9(5), 221-225.
- Schmidhuber, J., Pound, J., ve Qiao, B. (2020). *Covid-19: Channels Of Transmission to Food and Agriculture*. Roma.
- Şentürk Ulucak, Z. (2021). Histeri Mi, Doğal Oran Mı? Türkiye'nin Uzun Vadeli İşsizlik Deneyiminden Kanıtlar. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 299-315. <https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.991738>
- Siche, R. (2020). What is The Impact of COVID-19 Disease On Agriculture?. *Scientia Agropecuaria*. 11(1), 3-6.
- Stephens, E. C., Martin, G., Van Wijk, M., Timsina, J. ve Snow, V. (2020). Impacts of COVID-19 on agricultural and food systems worldwide and on progress to the sustainable development goals. *Agricultural systems*, 183, 102873.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). *2022 Ocak Tarım Ürünleri Piyasaları: Mısır, Ocak-2022 Tarım Ürünleri Piyasa Raporu*. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge> (Erişim Tarihi: 23.04.2022).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). *2022 Ocak Tarım Ürünleri Piyasaları: Çeltik, Ocak-2022 Tarım Ürünleri Piyasa Raporu*. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge> (Erişim Tarihi: 08.06.2022).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). *2022 Ocak Tarım Ürünleri Piyasaları: Buğday, Ocak-2022 Tarım Ürünleri Piyasa Raporu*. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge> (Erişim Tarihi: 05.05.2022).
- The World Bank. (2022). <https://www.worldbank.org/tr/news/press-release/2022/01/11/global-recovery-economics-debt-commodity-inequality>. (Erişim Tarihi: 18.08.2022).
- Torun Kayabaşı, E. (2020). Covid-19'un Tarımsal Üretime Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(5), 38-45.
- Tunalı, S., Gözü, Ö. ve Özen, G. 2016. Nitel ve Nicel Araştırma Yöntemlerinin Bir Arada Kullanılması, Karma Araştırma Yöntemi. *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt:24, Sayı: 2, 106-112.
- TÜİK. (2022). *Bitkisel Üretim 1. Tahmini 2022*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Uretim-1.Tahmini-2022-45502> (Erişim Tarihi: 08.05.2022)
- TÜİK. (2022). *Bitkisel Ürün Denge Tabloları, 2020-2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Urun-Denge-Tabloları-2020-2021-45505>. (Erişim Tarihi: 12.05.2022)

- TÜİK. (2021). *Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, III. Çeyrek: Temmuz-Eylül, 2021.* <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-III.-Ceyrek:-Temmuz---Eylul,-2021-37183>. (Erişim Tarihi: 25.01.2022)
- TÜİK. (2021). *Bitkisel Üretim İstatistikleri, 2021* <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Uretim-Istatistikleri-2021-37249>. (Erişim Tarihi: 23.01.2022)
- UN (2022). *Global Impact Of War in Ukraine on Food, Energyand FinanceSystems* <https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/04/UN-GCRG-Brief-1.pdf> (Erişim Tarihi: 12.05.2022)
- UNDP (2021). *Covid-19 Rapid Impact Assessment On The Agri-Food Sector And Rural Areas in Turkey.* <https://www.undp.org/turkiye/publications/covid-19-rapid-impact-assessment-agri-food-sector-and-rural-areas-turkey> (Erişim Tarihi: 18.08.2022)
- Win, T. L. (2020). *Coronavirus Lockdown Leaves Italian Farmers Struggling Toplant for Spring.* Reuters. (12 Mart 2020). <https://www.reuters.com/article/us-healthcoronavirus-italy-farming/coronavirus-lockdown-leavesitalian-farmers-struggling-to-plantfor-springidUSKBN20Z2WD>. (Erişim Tarihi: 18.08.2022).
- Yavuz, F. (2020). Tarıma Koronavirüs Etkisi. *Kriter. Aylık Siyaset toplum ve Ekonomi Dergisi*, 5(46), 86-89.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu

Tarih: 30.06.2021 tarihli toplantısı

No: 15 sayılı karar, E-87347630-640.99-76964 sayılı ve 01/07/2021 tarihli yazısı

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %40

2. yazar katkı oranı : %30

3. yazar katkı oranı : %30

Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir, Proje No: SCD-2021-2631.

Analysis of Sustainable Supply Chain Risks: An Application in the Food Industry

Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Risklerinin Analizi: Gıda Sektöründe Bir Uygulama

Dr. Öğr. Üyesi Damla ÇEVİK AKA ¹,

Abstract

Limited production resources and high competition expose supply chains in the food industry to various risks. Therefore, it is crucial to manage the risks implement sustainable supply chain in the food industry. The objective of this study is to determine the importance weights of sustainable supply chain risks in the food industry (confectionery and chocolate). The results are expected to help food industry managers better manage a sustainable supply chain. In this document, the process was managed with four experts to prioritize nine sub-risk factors, including supply, demand and internal risks as the main criteria. Sub-risk factors were created with both literature review and expert opinions. BWM, one of the multi-criteria decision making methods, was used in the study. Findings show that the most important risk factors are finding sustainable suppliers and using sustainable technology. The least important risk factor in the sustainable supply chain was determined as the stock shortage due to demand change. In addition, the consistency ratio of the findings was less than 0.1, which also demonstrates the reliability of the results.

Keywords: Sustainable Supply Chain, Sustainable Supply Chain Risks, Risk Factor, BWM, MCDM.

Paper Type: Research Article

Öz

Sınırlı üretim kaynakların ve rekabetin yüksek olması gıda endüstrisindeki tedarik zincirlerini çeşitli risklerle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu nedenle, gıda endüstrisinde sürdürülebilir tedarik zincirini uygulamak için karşılaşılan riskleri yönetmek çok önemlidir. Bu çalışmada gıda endüstrisindeki (şekerleme ve çikolata) sürdürülebilir tedarik zinciri risklerinin önem ağırlıklarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Sonuçların, gıda endüstrisi yöneticilerinin sürdürülebilir bir tedarik zincirini daha iyi yönetebilmesine yardımcı olması beklenmektedir. Bu belgede tedarik, talep ve iç riskler ana kriterler olmak üzere dokuz alt risk faktörünü önceliklendirmek için dört uzman ile çalışılmıştır. Alt risk faktörleri hem literatür taraması hem de uzman görüşleri ile oluşturulmuştur. Uzmanlar şekerleme ve çikolata sektöründe en az beş yıl deneyime sahip tecrübeli kişilerden seçilmiştir. Çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan BWM kullanılmıştır. Karar verici pozisyonunda olan yöneticiler kriterleri ağırlıklandırmak için bulanık ortamda dilsel değişkenler kullanmış ve kriterleri subjektif ifadelerle göre değerlendirmiştir. Bulgular en önemli risk faktörlerinin sürdürülebilir tedarikçi bulma ve sürdürülebilir teknoloji kullanımı olduğunu göstermektedir. Sürdürülebilir tedarik zincirinde en düşük öneme sahip risk faktörü ise talep değişimine bağlı olarak oluşan stok sıkıntısı olarak belirlenmiştir. Ayrıca bulguların tutarlılık oranının 0.1'den düşük olması sonuçların güvenilirliğini de ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Tedarik Zinciri, Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Riskleri, Risk Faktörü, BWM, ÇKKV.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

¹Kirklareli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, damlacevik@sakarya.edu.tr.

Atf için (to cite): Çevik Aka, D. (2025). Analysis of Sustainable Supply Chain Risks: An Application in the Food Industry. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 193-209.

Introduction

While firms have implemented strategies such as competitive pricing and product differentiation in traditional supply chains, there is increasing pressure to implement sustainable behaviors in today's supply chains. Increasing awareness of stakeholders, customers and government about environmental issues is forcing businesses to integrate sustainability into their supply chain management (Fritz, 2019). As supply chains become global and emerging economies grow, businesses need to become more sustainable in managing the world's resources and the environment. Sustainable supply chain differs from traditional supply chain and it implements the environmental management system (Curkovic & Sroufe, 2011).

Sustainable supply chain aims to minimize environmental damage with the supply chain partners of businesses. On the one hand, consumer awareness of environmental issues is increasing. On the other hand, sustainability is seen as an important strategy for companies to monitor long-term performance on social, environmental and economic targets (Li, Liu & Wei, 2020). Therefore, it is critical for companies to address sustainability issues in supply chain management. From this point of view, many companies are transitioning to a sustainable supply chain by adopting sustainable practices in traditional supply chain models.

A sustainable supply chain can give businesses competitive advantages such as cost savings and reduction in energy consumption by processing waste (Zhu, Sarkis, Cordeiro & Lai, 2008). These situations help companies gain more opportunities in the market and improve their performance (Abdel-Basset & Mohamed, 2020; Burki, Ersoy & Najam, 2019). However, various risks may arise in the sustainable supply chain due to market uncertainties, outsourcing and the development of advanced technologies, and this may even cause disruption of various activities (Song, Ming & Liu, 2017). There are various risk factors in supply chains, such as supply, demand, production, logistics, flexibility. The realization of risks and their consequences are often uncertain. Failure to cope with these risks results in poor performance for companies (Nazam, Xu, Tao, Ahmad & Hashim, 2015).

Sustainable supply chain management is increasingly becoming a strategic requirement for companies. In order to manage sustainable supply chain risks, companies must react quickly to uncertainties in their supply chains and use their resources correctly. Therefore, it is crucial to anticipate and manage these risks in order to fully implement the sustainable supply chain. Especially when production resources are limited, managers need to identify critical risk factors. In the literature, prioritization of risks encountered in sustainable supply chains has been studied. However, the sectors in which the studies were carried out were mostly on the automotive industry (Hudin, Hamid, Habidin & Mustafa, 2019; Tobescu & Seuring, 2015) and the textile industry (Oelze, 2017). Research in the food industry (confectionery and chocolate) for risk management are in its infancy and, to the author's knowledge, the only study in the food industry is Abadi and Darestani (2023).

The food industry is one of the most important sectors facing significant environmental, economic, social and political challenges (Kuwarnu et al., 2023; Mastos & Gotzaman, 2022). Due to the increases in the global population, the demand for different and better quality food has made the food sector more important (Molotoks, Smith & Dawson, 2020). Recently, the sustainable food supply chain has also been a major concern among stakeholders and it has contributed to the unprecedented development of management (Kuwarnu et al., 2023). On the other hand, consumers began to be careful about the origin of food, production methods and whether food is environmentally friendly (Mastos & Gotzaman, 2022). For this reason, the food industry all over the world is characterized by advanced supply chain relationships aimed at achieving high sustainability performance (Beske, Land & Seuring, 2014).

The food industry is directly related to evaluating agricultural products, supplying raw materials to the industry and contributing to employment. Therefore the food industry is of

strategic socio-economic importance in all countries. The food sector in Turkey is one of the sectors with the highest share in the manufacturing industry (Ministry of Industry and Technology, 2022). Many different types of products have the potential to be produced in Turkey. Many different types of products such as meat and meat products, fish varieties, milk and dairy products, bakery and bakery products, oils, chocolate and confectionery, beverages and ready-to-eat foods can be produced. Most of the raw materials in the food industry are processed as raw materials in the industry and produced in the form of packaged foods.

The first objective of this study is to determine the most common risks related to the implementation of a sustainable supply chain in the confectionery and chocolate food sector. The second aim is to prioritize or rank the identified risks. This study contributes to the literature in many ways. Although many previous studies have provided valuable insight into the risk factors of traditional supply chain management, less attention has been paid to analyzing risks in the context of sustainable supply chains. On the other hand, traditional risk assessment methodologies assume that risk factors have the same importance (Can & Toktas, 2018). Determining the importance weights of these risks is seen as the most important issue of the sustainable supply chain (Moktadir, Dwivedi, Khan, Paul & Khan 2021). This study contributes to the limited literature by dynamically combining expert opinions with multi-criteria decision making and determining the importance weights of risks. Finally, the most important limitation of the study is at the point of data collection. It is very difficult to reach businesses that implement or plan to implement a sustainable supply chain in the food industry. In addition, the narrowing of the application in the confectionery and chocolate sector is effective in this situation.

This document first provides a theoretical background on sustainable supply chain risks and their management. In the next section, the steps of the BWM (Best Worst Method) used in the study are explained. In the application part of the study, the evaluations of the decision criteria made by the experts are analyzed by the BWM and the results are given. In the last part, the results are discussed and suggestions are made for researchers who are interested in the subject.

1. Theoretical Background

Supply chain risks are one of the important issues that have been studied especially in recent years (Chen, 2018). However, it is said that the issues that supply chain risks and sustainability are studied together have received little attention by researchers (Abdel-Basset & Mohammed, 2020; Rostamzadeh, Ghorabae, Govindan, Esmaili & Noba, 2018; Syed, Li, Junaid, Ye & Ziaullah, 2019). It is important to define and understand the risks correctly, as these risks can affect the performance of the firm. Businesses' ignoring risk management can lead to failure. Therefore, it is important for organizations to evaluate risk factors (Cervantes-Cabrera & Briano-Turrent, 2018). Deciding on the most important risks plays a necessary role in the industry.

A risk factor is considered to be the uncertainty and unexpected situation related to the occurrence of any event (Gurnani, Mehrotra & Ray, 2012). Uncertainties in the evaluation process are one of the biggest problems that decision makers can face. Identifying risks in a sustainable supply chain is the first step in identifying all the risks of a sustainable supply chain. A team of experts, senior engineers and supply chain managers from different departments of a company perform to identify relevant risk factors (Prakash et al., 2022).

Sustainable supply chain risks are related to events that affect companies economically, socially and environmentally (Giannakis & Papadopoulos, 2016; Zarbakhshnia, Govindan, Kannan & Goh, 2022). At the top of the economic risks are factors such as decreased market share (Afgan & Carvalho, 2004), loss of reputation or brand damage (Abadi & Darestani, 2023; Sodhi, Son & Tang, 2012) and price and cost fluctuations (Tang & Musa, 2011). In economic terms, firms should determine their competitors by controlling costs and price fluctuations and they try not to lose their market share (Abadi & Darestani, 2023). Environmental risks, one of the second largest risk types, are one of the important areas of sustainable supply chain. Purchasing, operations and implementing services in a sustainable supply chain are quite complex. Each of

these processes requires environmental commitment. Environmental pollution (Blackburn, 2007), packaging waste (Atherton, 2011), inefficient use of resources (Diesendorf, 2007), hazardous waste generation (Dües, Tan & Lim, 2013), energy use (Atherton, 2011) and CO² emissions are among the main environmental risks. Another risk class is defined as social risks. Social risks are often caused by human rights violations (Clift, 2003), failing to fulfill social commitment (Maloni & Brown, 2006), dangerous and unhealthy working environment (Halldórsson, Kotzab & Skjøtt-Larsen, 2009), unfair wages, employment policies (contract, insurance policies) (Abadi & Darestani, 2023).

Sustainable supply chain risk factors have been a topic. It has been addressed in many different ways in current studies. There are constant risks at different levels of the supply chain, such as the supply of materials, the production process and distribution. In the literature, it is seen that many researchers group risk factors in different ways. In addition, in the literature, the main risk factors related to the supply chain have been defined by researchers such as Chopra and Sodhi (2004); Cagliano, De Marco, Grimaldi and Rafele, (2012); Govindan and Fattahi (2017); Prakash, Kumar, Soni, Jain and Rathore, (2020); Soni and Kodali (2013). Chopra and Sodhi (2004) defined risks as system risks such as supply disruption, supply delay, price fluctuations, demand fluctuations, exchange rate fluctuations, deterioration of information infrastructure, forecast risks due to inaccuracies, supply and inventory risks, capacity risks, and intellectual property risks. Cagliano et al. (2012) defined risks within the class of internal risks, strategic, tactical, operational, and within the class of external risks, catastrophic, economic, social, political, legal, cultural, industrial risks. Zhao, Huo, Sun and Zhao (2013) classified supply chain risk into three categories: internal risks, supply-based risks, and demand-driven risks. Internal risks are risks that occur within the firms themselves. Sustainable supply risks and sustainable demand risks are external risks. Aqlan and Lam (2015) classified risks as supplier risks, customer risks, process and control risks, technology risks, product risks, occupational risks, culture risks, transportation risks, stock risks. Rogers, Srivastava, Pawar and Shah (2015) examined risks as cultural, operational, infrastructure, economic, forecasting and supplier-related risks.

In general classifications, risks are separated as supply risk, process risk and demand risk. Problems arising from supply concern both companies and customers. For this reason, supply risks are very critical and important for businesses. Supply risks can be evaluated in terms of availability of materials (Prakash et al., 2022), supplier delivery delays (Abadi & Darestani, 2023; Ortegoli & Ghadim, 2016; Rostamzadeh et al., 2018) and poor quality at the source of supply (Abadi & Darestani, 2023; Nazam et al., 2015; Ortegoli & Ghadim, 2016; Rostamzadeh et al., 2018; Tummala & Schoenherr, 2011). In addition, supply risks include the flexibility of supply sources (Kumar Sharma & Bhat, 2014), information sharing risks (Dubey et al., 2017), supplier financial instability (Rostamzadeh et al., 2018), supplier uncertainty/lack of appropriate supplier selection (Abadi & Darestani, 2023; Luthra, Garg & Haleem, 2015; Rostamzadeh et al., 2018; Song et al, 2017) can be given as examples. In the sustainable supply chain, it is vital to find especially sustainable suppliers. Selection of the right suppliers is important in providing raw materials on time and at appropriate quality. Choosing suppliers with better sustainability performance on social, environmental and economic goals plays a major role (Jharkharia & Shankar, 2007).

Demand risks are also an important issue in a sustainable supply chain. The main demand risks include the inability of businesses to respond quickly to changes in demand (volume, variety, location) and with reasonable cost (Simchi-Levi, 2010), demand uncertainty that causes unexpected or incorrect demand forecasts (Tang & Musa, 2011) are important demand risks. In addition, stock shortages and market price uncertainties due to demand changes (Zhao et al., 2013) can be shown as the main demand risks.

All identified risks are critical to a business. Because the risks that arise in the supply chain will cause the production process to deteriorate (Kosasih & Brintrup, 2021). The robustness of the supply chain can only be achieved through the reduction of uncertainty and the

implementation of activities that limit the occurrence of risks. Sustainable supply chain risk management is recommended as a holistic approach for risk management that requires the supply chain to be durable, robust or agile (Andrea & Wallenburg, 2012). The main tasks of risk management in the supply chain are to identify all risks in the production cycle, analyze risks, control, track and provide solutions for accountability (Rostamzadeh et al., 2018). Risk management in sustainable supply chains also helps companies be more confident in their performance. Firms need to develop operational approaches such as risk avoidance, risk transfer, risk mitigation or risk acceptance to manage supply chain risk (Syed et al., 2019). However, after identifying the risks, determining the importance weights of the risks is necessary for the management of a sustainable supply chain.

2. Method

In this study, multi-criteria decision making technique is used to determine the importance weights of sustainable supply chain risk factors. In recent years, multi-criteria decision making techniques have been used frequently for applications in different sectors within supply chain risk management. In a study published by Wang, Chan, Yee and Diaz-Rainey (2012), Fuzzy AHP (Analytical Hierarchy Process) method was used to evaluate supply chain risks in the fashion industry. The fuzzy AHP method was also used in the studies of Ganguly and Guin (2013), Mangla, Kumar and Baru (2015) for a similar purpose. The DEMATEL (The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) method, which is one of the multi-criteria decision-making methods, was included in the studies of Rajesh and Ravi (2015), Su et al. (2016) and Song et al. (2017), which were also made for risk assessment. The studies of Su et al. (2016) and Song et al. (2017) were prepared directly on sustainable supply chain risks. Junaid et al. (2020) used both the Analytical Hierarchy Process and the TOPSIS (Technique For Order Preference By Similarity To An Ideal Solution) method for risk research in the auto industry field. Risk assessment studies with fuzzy TOPSIS were conducted by Samvedi, Jain and Chan (2013) and Prakash et al. (2022). Finally, Moktadir et al. (2021) used the BWM approach, while Wang, Lin, Fu and Wang (2022) used the VIKOR approach.

In this study, BWM, one of the multi-criteria decision-making methods, was preferred for the evaluation of sustainable supply chain risk factors. There are many important reasons for choosing the method. One of these reasons is to have a basically structured data collection method. Secondly, since there are nine criteria in the application, the method can provide high efficiency according to the amount of data. In addition, other important reasons are that the method is user-friendly due to the ease of operation and especially the ability to calculate the consistency of the analysis results. In this way, the concern about the reliability of the study results can be eliminated.

BWM was first developed in 2015 by Rezaei. The BWM method is a widely used method to improve the consistency ratio by showing precise values and allowing less pairwise comparisons (Rezaei, Wang & Tavasszy, 2015). BWM method gives more reliable results than methods such as AHP, Analytic Network Process (ANP) and Simple Multi-Attribute Rating Technique (SMART) (Rezaei, 2015). The BWM, which is used in the weighting of the criteria, is based on a systematic comparison between the best criterion and other criteria, and between the worst criterion and other criteria. This method is much easier, more precise and eliminates unnecessary comparisons (Akbari et al., 2021).

The steps of the method are as follows (Razei, 2015), (van de Kaa, Fens & Rezaei, 2019):

1. Stage: Determine the criteria (C_j) for decision analysis.
2. Stage: Identify the most important/best criterion and the least desirable/worst criterion together. The values of the criteria are not taken into account at this stage and no comparison is made.
3. Stage: Prioritize the best criterion using a 1 to 9 pairwise comparison scale (see Table 1). (Here 9 indicates that best is most preferred over the other criterion.)

$$A_{(best)} = (\alpha_{(best(1))}, \alpha_{(best(2))}, \dots, \alpha_{(best(n))})$$

4. Stage: Express the worst preference for all criteria using a 1 to 9 pairwise comparison scale (see Table 1). (Here 9 indicates that the criterion is least preferred.)

$$A_{(worst)} = (\alpha_{(worst(1))}, \alpha_{(worst(2))}, \dots, \alpha_{(worst(n))})$$

Table 1. Pairwise comparison scale with BWM

Important Level	Explanation
1	Equally important
2	Equally moderately important
3	Moderately more important
4	Moderately much more important
5	Strongly important
6	Very important as strong
7	Important as very strong
8	More important as very strong
9	Quite very important

Reference: Rezaei, 2015

5. Stage: Calculate the optimum weights. Optimal weights can be obtained by solving the linear optimization problem, which finds the weights for which the maximum deviation of pairwise comparisons and their corresponding weight ratios (for all j's) are minimized.

Min ξ

$$|w_{(best)} - \alpha_{(best(j))} \cdot w_j| \leq \xi \text{ and } \forall_j \quad (1)$$

$$|w_j - \alpha_{jw} \cdot w_{(best(j))}| \leq \xi \text{ and } \forall_j \quad (2)$$

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (3)$$

$$w_j \geq 0$$

$w_{(best)}$ shows the relative weight of the best criterion, $w_{(worst)}$ shows the relative weight of the worst criterion.

6. Stage: The optimal weights and the optimal objective function value, which are defined as the consistency indicator of the binary comparison system, are found. This step is to check the consistency of the comparisons and to see if the results are reliable. The consistency value, which is close to zero, shows that the pairwise comparison system has consistent and reliable results. The Consistency Index (CI) values used in BWM are given in Table 2.

Table 2. CI values used in BWM

a_{BW}	1	2	3	4	5	6	7	8	9
CI	0.00	0.44	1.00	1.63	2.30	3.00	3.73	4.47	5.23

Reference: Rezaei, 2015

The Study Consistency Ratio (CR) is calculated using ξ and CI as follows:

$$\text{Consistency ratio(CR)} = \xi / \text{Consistency Index(CI)} \quad (4)$$

In general, if the consistency ratio is ≤ 0.1 , this value shows that the obtained vector is acceptable.

3. Implementation

This section includes the implementation of BWM to assess sustainable supply chain risks in the food industry. In the study, a total of 14 criteria were evaluated by four experts.

3.1. Deciding on Criteria

The criteria in this study were decided by making use of expert opinions and previous studies in the literature. Firstly, the classification made for the sustainable supply chain by Zhao et al. (2013) was taken into consideration in the selection of the criteria. Three main risk classes were used in the study; internal risks, supply risks and demand risks. The adaptation of Zhao's study to the sustainable supply chain was carried out by Syed et al. (2019). Syed's study used a total of 14 criteria. However, Syed et al. was interested in the "green" factors. However, the criteria used by Syed with the theme of "green" were adapted to "sustainable" in this study. From this point of view, seven criteria in Syed's study were used for this study. These criteria are "finding sustainable suppliers", "supplier quality issues for sustainable raw materials", "major changes in demand for sustainable products", "out of stock due to demand changes", "market price decline uncertainties", "sustainable package design" and "long delivery times due to sustainable process". The sector in which the research was conducted and the opinions of experts working in these sectors were particularly effective in selecting the criteria. Interviews with experts took place in the form of group discussions based on brainstorming. In line with expert opinions, the "supplier price increase for sustainable raw materials" (C₁₃) and "use of sustainable or green technology" (C₃₁) criteria were included in the study.

In this study, there are three risks in the internal risks class, three risks in the demand risks class and three risks in the supply risks class. From this point of view, there are a total of nine criteria in this study.

C₁ (Supply Risks):

C₁₁: Finding sustainable suppliers

C₁₂: Supplier quality issues for sustainable raw materials

C₁₃: Supplier price increase for sustainable raw materials

C₂ (Demand Risks):

C₂₁: Major changes in demand for sustainable products

C₂₂: Out of stock due to demand changes

C₂₃: Market price decline uncertainties

C₃ (Internal risks):

C₃₁: Use of sustainable or green technology

C₃₂: Sustainable package design

C₃₃: Long delivery times due to sustainable process

3.2. Deciding on Experts

Evaluations from the experience of experts in fuzzy environments are very practical and useful. In this study, experts working in the confectionery and chocolate industry were interviewed to assess the critical risks in sustainable food supply chain. Since the employees in the managerial position in the sector can reach this position after having at least 5 years of experience, the selected people are experienced people in the sector. Two of the decision makers have been working full-time in the relevant sector for 5 years, one for 7 years and one for 10 years. Experts were expected to evaluate "sustainable supply chain risks" on the prepared form. Experts evaluated the criteria according to subjective expressions using linguistic variables in a fuzzy environment.

3.3. Results

In the traditional risk assessment procedure, risk factors are evaluated predictively before the risk occurs. It is difficult to give direct numerical values to risk factors in real applications. For this reason, they use linguistic variables such as "more important, much more important or less important" rather than numerical values in the assessment of risks. In this study, the implementation was carried out by experts using linguistic variables. The analysis of the evaluations made by the experts was carried out with BWM. It is based on linear programming model based on BWM. In this study, the findings were easily obtained by placing the criteria in the cells on Microsoft Excel, entering the preference levels made by the decision makers (according to Table 1), and writing the related equations (Equations 1, 2 and 3) with the help of the solver.

Initially, all decision criteria were listed for experts to evaluate. Then, each of the expert determined the best criterion and then the worst criterion and compared it with the other criterion, which is binary. Table 3 shows the comparisons made by the decision-making group according to the best criteria. The scale shown in Table 1 was used for these comparisons.

Table 3. Evaluation chart by best criterion

Experts	The Best	C ₁₁	C ₁₂	C ₁₃	C ₂₁	C ₂₂	C ₂₃	C ₃₁	C ₃₂	C ₃₃
E ₁	C ₃₁	2	7	5	4	9	5	1	5	7
E ₂	C ₁₁	1	9	4	5	7	4	2	5	6
E ₃	C ₁₁	1	8	5	4	9	4	3	7	5
E ₄	C ₃₁	2	7	4	6	9	5	1	5	6

According to Table 3, while the first and fourth decision makers considered the green technology criterion to be the most important, the other two decision makers stated the finding sustainable suppliers criterion as more important than the others.

After this step, each of decision maker compared the criteria just as in the previous step. However, the biggest difference here is that they decided on the worst criterion first and they compared the criteria accordingly (Table 4). The experts made the comparison in line with the scale shown in Table 1.

Table 4. Evaluation table by worst criterion

Criteria	E ₁	E ₂	E ₃	E ₄
	The worst:C ₂₂	The worst:C ₁₂	The worst:C ₂₂	The worst:C ₂₂
C ₁₁	7	9	9	8
C ₁₂	2	1	2	2
C ₁₃	3	4	3	4
C ₂₁	5	3	4	3
C ₂₂	1	2	1	1
C ₂₃	3	4	4	3
C ₃₁	9	7	4	9
C ₃₂	3	3	2	3
C ₃₃	2	2	3	2

According to Table 4, the criterion, which is seen as less important than the others, is seen as stock shortage due to demand changes. In addition, an even more unimportant criterion for one of the experts was supplier quality issues for sustainable raw materials. After the pairwise comparison of the worst criterion with all other criteria was completed, the final weights of the criteria were calculated. For this purpose, a model was established for the Simple LP method with

the help of solver parameters in Excel. Weight values were calculated separately for each decision maker. For example, Figure 1 shows the Excel program output of Expert 1.

Figure 1. Program inputs and outputs in Excel (for E₁)

Criteria Number =9	Criterion 1	Criterion 2	Criterion 3	Criterion 4	Criterion 5	Criterion 6	Criterion 7	Criterion 8	Criterion 9
Names of Criteria	C ₁₁	C ₁₂	C ₁₃	C ₂₁	C ₂₂	C ₂₃	C ₃₁	C ₃₂	C ₃₃
Select the Best	C31								
Select the Worst	C22								
Best to Others	C11	C12	C13	C21	C22	C23	C31	C32	C33
C31	2	7	5	4	9	5	1	5	7
Others to the Worst	C22								
C11	7								
C12	2								
C13	3								
C21	5								
C22	1								
C23	3								
C31	9								
C32	3								
C33	2								
Weights	C11	C12	C13	C21	C22	C23	C31	C32	C33
	0,1945582	0,0555881	0,0778233	0,0972791	0,0307197	0,0778233	0,332797	0,0778233	0,0555881
Input-Based CR	0,0694444 The pairwise comparison consistency level is acceptable								
Associated Threshold									

The simple LP model was the same for every decision maker. The program was run separately for all decision makers. Simple LP model in Excel solver:

Min \$C\$26

\$C\$32: \$K\$33 ≤ \$C\$26

\$C\$35: \$K\$36 ≤ \$C\$26

SUM(C24:K24)= 1

\$C\$24: \$K\$24 ≥ 0 (The model was set up this way.)

In order to express the equations more clearly, the following equations have been established as an example.

\$C\$26 = ξ,

\$C\$32=IF(\$C\$10=1;\$C\$24;IF(\$D\$10=1;\$D\$24;IF(\$E\$10=1;\$E\$24;IF(\$F\$10=1;\$F\$24;IF(\$G\$10=1;\$G\$24;IF(\$H\$10=1;\$H\$24;IF(\$I\$10=1;\$I\$24;IF(\$J\$10=1;\$J\$24;IF(\$K\$10=1;\$K\$24)))))))-C10*C24

\$D\$32=IF(\$C\$10=1;\$C\$24;IF(\$D\$10=1;\$D\$24;IF(\$E\$10=1;\$E\$24;IF(\$F\$10=1;\$F\$24;IF(\$G\$10=1;\$G\$24;IF(\$H\$10=1;\$H\$24;IF(\$I\$10=1;\$I\$24;IF(\$J\$10=1;\$J\$24;IF(\$K\$10=1;\$K\$24)))))))-D10*D24

\$E\$32=IF(\$C\$10=1;\$C\$24;IF(\$D\$10=1;\$D\$24;IF(\$E\$10=1;\$E\$24;IF(\$F\$10=1;\$F\$24;IF(\$G\$10=1;\$G\$24;IF(\$H\$10=1;\$H\$24;IF(\$I\$10=1;\$I\$24;IF(\$J\$10=1;\$J\$24;IF(\$K\$10=1;\$K\$24)))))))-E10*E24 etc.

\$C\$33 = -C32, \$D\$33 = -D32, \$E\$33 = -E32 etc.

\$C\$35=C24-

\$C13*IF(\$C\$13=1;\$C\$24;IF(\$C\$14=1;\$D\$24;IF(\$C\$15=1;\$E\$24;IF(\$C\$16=1;\$F\$24;IF(\$C\$17=1;\$G\$24;IF(\$C\$18=1;\$H\$24;IF(\$C\$19=1;\$I\$24;IF(\$C\$20=1;\$J\$24;IF(\$C\$21=1;\$K\$24))))))

$\$D\$35 = D24 - (\$C14 * IF(\$C\$13=1; \$C\$24; IF(\$C\$14=1; \$D\$24; IF(\$C\$15=1; \$E\$24; IF(\$C\$16=1; \$F\$24; IF(\$C\$17=1; \$G\$24; IF(\$C\$18=1; \$H\$24; IF(\$C\$19=1; \$I\$24; IF(\$C\$20=1; \$J\$24; IF(\$C\$21=1; \$K\$24))))))$

$\$E\$35 = E24 - (\$C15 * IF(\$C\$13=1; \$C\$24; IF(\$C\$14=1; \$D\$24; IF(\$C\$15=1; \$E\$24; IF(\$C\$16=1; \$F\$24; IF(\$C\$17=1; \$G\$24; IF(\$C\$18=1; \$H\$24; IF(\$C\$19=1; \$I\$24; IF(\$C\$20=1; \$J\$24; IF(\$C\$21=1; \$K\$24))))))$ etc.

$\$C\$36 = -C35, \$D\$36 = -D35, \$E\$36 = -E35$ etc.

The outputs of the problem modeled with linear programming were obtained with the Excel program solver. These data are shown in Table 5.

Table 5. Weights and Consistency Ratios of Criteria

	C ₁₁	C ₁₂	C ₁₃	C ₂₁	C ₂₂	C ₂₃	C ₃₁	C ₃₂	C ₃₃	CR	
E ₁	0.194	0.055	0.077	0.097	0.030	0.077	0.332	0.077	0.055	0.069	
E ₂	0.331	0.032	0.093	0.074	0.053	0.093	0.186	0.074	0.062	0.041	
E ₃	0.360	0.050	0.080	0.100	0.035	0.100	0.134	0.057	0.080	0.083	
E ₄	0.194	0.055	0.097	0.064	0.031	0.077	0.335	0.077	0.064	0.041	
W _j	0.270	0.048	0.087	0.083	0.037	0.087	0.247	0.071	0.065	0.059	$\sum \cong 1.0$
Rank	1	8	3	5	9	4	2	6	7		

Table 5 shows the weight value of each criterion and the consistency rates according to the evaluations made by decision makers. The values in the table were reached with the solver of the Excel Program. According to Table 5, the consistency rate of the first decision maker was 0.069, the consistency rate of the second and fourth decision makers was 0.041, and the consistency rate of the third decision maker was 0.083. Finally, the final consistency rate of the study was 0.059. These data indicate that the weight values of the risk factors in the study can be trusted. Because the rates are consistent.

Conclusion and Evaluation

Industries must recognize potential risk factors and threats in the business environment to improve their sustainability practices. Supply chain risks have a significant impact on the short and long-term performance of businesses. These risks need to be managed effectively in order to reduce the possible performance losses.

This study is an attempt to identify a comprehensive assessment of sustainable supply chain risk factors, considering the state of the food industry. The critical importance of this study is that it can reveal different findings since the application was conducted in a specific area of the food industry. Because the prioritization of sustainable supply chain risks has only been studied a few times in the food industry. Based on the literature review and experts reviews, nine critical risk factors were identified. The suitability of nine risk factors for sustainability was provided by experts.

The risk factors identified for the successful execution of sustainable supply chain management practices were divided into three groups as supply, demand and internal risks. Supply risks in the study were determined as finding sustainable suppliers, supplier quality problems for sustainable raw materials and supplier price increase for sustainable raw materials. Demand risks were determined as large changes in the amount of demand for sustainable products, stock shortage due to demand changes, and market price decline uncertainties. Finally, internal risks were long delivery times due to sustainable process, sustainable use of technology and sustainable package design. The BWM was applied to evaluate the importance of each

relevant risk factor in order to decide on the most important criteria. It is important that the method is user-friendly and gives consistent results.

When the findings obtained from the study are evaluated; finding sustainable suppliers, one of the supply risks, is seen as the most important risk. The risk of finding sustainable suppliers is the most critical risk with a value of 0.270, in other words, with a rate of 27% among the total risks. This result shows that sustainable supplier selection is the most obvious risk factor for sustainable supply chain. Initiatives that increase the sustainability performance of suppliers are becoming increasingly important for the supply chain risk management of enterprises (Fan, Xiao, Zhang & Guo 2021). Because supplier selection plays an important role in achieving the social, environmental and economic benefits of sustainable supply chain management. (Luthra et al., 2015; Song et al., 2017). For this reason, supplier selection should always be evaluated in the risk management and it should ultimately be rated as a decision-making tool (Tavakoli Haji Abadi & Avakh Darestani, 2023).

The second most important risk criterion has resulted in the use of sustainable or green technology, which is one of the internal risks. The risk of using sustainable technology is the second most critical risk with a value of 0.247, in other words with an average of 25% among the total risks. According to this result, clean technology strategies should be considered in order to design a sustainable supply chain. From this point of view, it can be stated that the interviewed experts are also in this awareness. Adopting green technology is often more costly than non-green technologies, and this situation challenges emerging businesses (Fathollahi-Fard et al., 2021). Even the presence of such an effect may be influential in experts' opinion of being one of the most critical risks. In many studies in the literature, the weakness of green technology systems is seen as one of the most important risks that organizations should consider (Chaleshigar Kordasiabi, Gholizadeh, Khakifirooz & Fathi, 2023; Ozkan-Ozen, Sezer, Ozbiltekin-Pala & Kazancoglu 2022; Rostamzadeh et al., 2018; Xu & Zhan, 2021).

The third and fourth criteria with the highest weighting of sustainable supply risks are in the same weight ratio. One of them is supplier price increase for sustainable raw material. The other is market price decline uncertainties from demand risks. These two criteria have a weight of 0.087 and they have a lower weight ratio compared to the other two criteria. What is remarkable for the two criteria is that they are related to the economic dimension. Both market uncertainty and price change of suppliers are very important on the economic power of the businesses. The economic uncertainty that businesses face can be a cause for concern in many ways. In the literature, economic risks have an important place in studies where sustainable supply chain risks have been evaluated. Many researchers indicate that economic risks are among the dominant risks (Abadi & Darestani, 2023; Alshehri, Jun, Shah & Solangi, 2022; Elmsalmi, Hachicha & Aljuaid, 2021; Ozkan-Ozen et al., 2022;). On the other hand, two of the first four risks are demand risks. This result shows that the risk group that businesses in the food sector are most concerned about is demand risks.

When the other criteria are examined, the big changes in the amount of demand for sustainable products and sustainable package design are among the criteria with the highest weight. Major changes in demand for sustainable products are also seen as one of the important risk factors. It is important for businesses to balance supply and demand. Businesses that achieve this can expand into new markets, increase revenues and gain momentum for sustainable economic performance (Piprani, Jaafar, Ali, Mubarik & Shahbaz, 2022).

As a result of the evaluations of the experts, the sustainable packaging risk has a share of 7.1% in the total of the sustainable supply chain risks. Currently, food packaging constitutes the largest share (85%) in the total packaging industry (Silva, Dourado, Gama & Poças, 2020). This is a very high rate. Product packaging is one of the most critical components of the food industry. The purpose of product packaging is to protect foods in a cost-effective manner until the products reach consumers, complying with legal requirements (Sangroniz et al., 2019). The food industry

demands environmentally friendly packaging materials with improved physical and mechanical properties, and the use of unsustainable materials raises environmental concerns (Silva et al., 2020). Sustainable packaging practices generally have positive consequences for supply chain sustainability performance (Zailani, Jeyaraman, Vengadasan & Premkumar, 2012). For this reason, the industry is trying to develop renewable and sustainable alternatives with competitive features (Mondal, 2018). On the other hand, consumers expect and demand sustainable packaging materials that will reduce the environmental problems associated with plastic waste (Omerović et al., 2021). Businesses are also trying to improve their packaging in this direction.

The criterion with the lowest weight, with a weight ratio of 0.037, is that the enterprise has stock shortages due to demand changes. In other words, the situation that the experts consider the least important in terms of sustainable supply chain risks is the stock problem. This is similar to the study findings of Dang and Chang (2023). Although the immediate stock holding strategy is often recommended in this study, it is not always preferred to reduce the negative impact of demand changes (Dang & Chang, 2023). According to the findings of our study, businesses in the food sector do not have stock concerns.

Finally, it can be said that the criterion weight values expressed so far are reliable. Because it is seen that the consistency rate in the findings is 0.059 (see Table 5). As can be seen, the consistency rate is below the 0.1 limit in the evaluations made by four experts. These ratios are a measure of the consistency of results. For this reason, it can be stated that the research findings are valid.

It is important that the study was applied in the food industry. However, the implementation is possible to repeat the application both in different sectors and in different sub-business lines of the food sector by using the relevant criteria. For researchers who are interested in this field, the study can be repeated in different business areas. In addition, the study can be enlarged by adding different demand, supply and internal criteria apart from the nine criteria used in the study. On the other hand, researchers can carry out different implementations by including different environmental criteria such as energy, water consumption and CO₂ emission, which are not included in this study. If this is the case, it is likely that the study will make different contributions.

References

- Abdel- Basset, M. & Mohammed, R. (2020). A novel plithogenic TOPSIS- CRITIC model for sustainable supply chain risk management. *Journal of Cleaner Production*, 47, 119586.
- Afgan, N.H. & Carvalho, M.G. (2004). Sustainability assessment of hydrogen energy systems. *International Journal of Hydrogen Energy*, 29(13), 1327-1342.
- Akbari, M., Meshram, S. G., Krishna, R. S., Pradhan, B., Shadeed, S., Khedher, K.M., ... & Darabi, F. (2021). Identification of the groundwater potential recharge zones using MCDM models: Full consistency method (FUCOM), Best Worst Method (BWM) and Analytic Hierarchy Process (AHP). *Water Resources Management*, 35, 4727-4745.
- Alshehri, S.M.A., Jun, W.X., Shah, S.A.A. & Solangi, Y.A. (2022). Analysis of core risk factors and potential policy options for sustainable supply chain: An MCDM analysis of Saudi Arabia's manufacturing industry. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-31.
- Aqlan, F. & Lam, S.S. (2015). A fuzzy-based integrated framework for supply chain risk assessment. *International Journal of Production Economics*, 161, 54-63.
- Atherton, J. (2011). Supply chain sustainability. *UNEP Business and Industry Global Dialogue* (April), 23-26.

- Beske, P., Land, A. & Seuring, S. (2014). Sustainable supply chain management practices and dynamic capabilities in the food industry: A critical analysis of the literature. *International Journal of Production Economics*, 152, 131–143.
- Blackburn, W.R. (2007). *The sustainability handbook: the complete management guide to achieving social, economic, and environmental responsibility*. Environmental Law Institute, Washington, USA.
- Burki, U., Ersoy, P. & Najam, U. (2019). Top management, green innovations, and the mediating effect of customer cooperation in green supply chains. *Sustainability*, 11, 1031.
- Cagliano, A.C., De Marco, A., Grimaldi, S. & Rafele, C. (2012). An integrated approach to supply chain risk analysis. *Journal of Risk Reserarch*, 15(7), 817-840.
- Can, G.F. & Toktas, P. (2018). A novel fuzzy risk matrix based risk assessment approach. *Kybernetes*, 47(9), 1721-1751.
- Cervantes-Cabrera, O.A. & Briano-Turrent, G.D. (2018). The importance of risk management assessment: a proposal of an index for listed companies. *Journal of Accounting Research, Organization and Economics*, 1(2), 122-137.
- Chaleshigar Kordasiabi, M., Gholizadeh, H., Khakifirooz, M. & Fathi, M. (2023). Robust-heuristic-based optimisation for an engine oil sustainable supply chain network under uncertainty. *International Journal of Production Research*, 1-28.
- Chen, H.L. (2018). Supply chain risk's impact on corporate financial performance. *International Journal of Operations and Production Management*, 38, 713–731.
- Chopra, S. & Sodhi, M. M. S. (2004). Managing risk to avoid: Supply-chain breakdown. *MIT Sloan Management Review*, 46(1), 53– 61.
- Clift, R. (2003). Metrics for supply chain sustainability. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 5(3–4), 240-247.
- Curkovic, S. & Sroufe, R. (2011). Using ISO 14001 to promote a sustainable supply chain strategy. *Business Strategy Environment*, 20, 71–93.
- Diesendorf, M. (2007). *Greenhouse solutions with sustainable energy*. University of New South Wales Press, Sydney, Australia.
- Dubey, R., Gunasekaran, A., Papadopoulos, T., Childe, S.J., Shibin, K.T. & Wamba, S.F. (2017). Sustainable supply chain management: Framework and further research directions. *Journal of Cleaner Production*, 142, 1119-1130.
- Dües, C.M., Tan, K.H. & Lim, M. (2013). Green as the new lean: How to use lean practices as a catalyst to greening your supply chain. *Journal of Cleaner Production*, 40, 93-100.
- Elmsalmi, M., Hachicha W. & Aljuaid A.M. (2021). Prioritization of the best sustainable supply chain risk management practices using a structural analysis based-approach. *Sustainability*, 13. <https://doi.org/10.3390/su13094608>.
- Fan, D., Xiao, C., Zhang, X. & Guo, Y. (2021). Gaining customer satisfaction through sustainable supplier development: The role of firm reputation and marketing communication. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 154, 102453.
- Fritz, M.M.C. (2019). Sustainable supply chain management. Leal Filho, W., Azul, A., Brandli, L., Özuyar, P. and Wall, T. (Eds), in *Responsible consumption and production. Encyclopedia of the UN sustainable development goals*, Springer, Cham.
- Ganguly, K.K. & Guin, K.K. (2013). A fuzzy AHP approach for inbound supply risk assessment. *Benchmarking: An International Journal*, 20(1), 129-146.

- Giannakis, M. & Papadopoulos, T. (2016). Supply chain sustainability: a risk management approach. *International Journal of Production Economics*, 171, 455-470.
- Govindan, K. & Fattahi, M. (2017). Investigating risk and robustness measures for supply chain network design under demand uncertainty: a case study of glass supply chain. *International Journal of Production Economics*, 183, 680-699.
- Gurnani, H., Mehrotra, A. & Ray, S. (2012). *Supply chain disruptions: Theory and practice of managing risk*, Springer, London, UK.
- Halldórsson, Á., Kotzab, H. & Skjøtt-Larsen, T. (2009). Supply chain management on the crossroad to sustainability: A blessing or a curse? *Logistics Research*, 1(2), 83-94.
- Hudin, N.S., Hamid, A.B.A., Habidin, N. F. & Mustaffa, W.S.W. (2019). Barrier analysis of supply chain risk management adoption in automotive companies. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 9(3), 295– 299.
- Jharkharia, S. & Shankar, R. (2007). Selection of logistics service provider: An analytic network process ANP approach. *Omega*, 35 (3), 274-289.
- Junaid, M., Xue, Y., Syed, M.W., Li, J.Z. & Ziaullah, M. (2020). A neutrosophic AHP and TOPSIS framework for supply chain risk assessment in automotive industry of Pakistan. *Sustainability*, 12(1), 154.
- Kosasih, E.E. & Brintrup, A. (2021). A machine learning approach for predicting hidden links in supply chain with graph neural networks. *International Journal of Production Research*, 1-14.
- Kumar Sharma, S. & Bhat, A. (2014). Supply chain risk management dimensions in Indian automobile industry: a cluster analysis approach. *Benchmarking: An International Journal*, 21 (6), 1023-1040.
- Kuwornu, J. K., Khaipetch, J., Gunawan, E., Bannor, R. K. & Ho, T. D. (2023). The adoption of sustainable supply chain management practices on performance and quality assurance of food companies. *Sustainable Futures*, 5, 100103.
- Li, P., Liu, J. & Wei, C. (2020). Factor relation analysis for sustainable recycling partner evaluation using probabilistic linguistic DEMATEL. *Fuzzy Optimization and Decision Making*, 19, 471-497.
- Luthra, S., Garg, D. & Haleem, A. (2015). An analysis of interactions among critical success factors to implement green supply chain management towards sustainability: An Indian perspective. *Resources Policy*, 46, 37–50.
- Maloni, M.J. & Brown, M.E. (2006). Corporate social responsibility in the supply chain: an application in the food industry. *Journal of Business Ethics*, 68(1), 35-52.
- Mangla, S.K., Kumar, P. & Barua, M.K. (2015). Risk analysis in green supply chain using fuzzy AHP approach: a case study. *Resources, Conservation and Recycling*, 104, 375-390.
- Mastos, T. & Gotzamani, K. (2022). Sustainable supply chain management in the food industry: a conceptual model from a literature review and a case study. *Foods*, 11(15), 2295.
- Ministry of Industry and Technology. (2022). *Gıda sektörü analiz raporu ve kılavuzu. TR22 bölgesi*. <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/gida-tr22-.pdf> (The Access Date: 11.04.2023).
- Moktadir, M.A., Dwivedi, A., Khan, N.S., Paul, S.K. & Khan, S.A. (2021). Analysis of risk factors in sustainable supply chain management in an emerging economy of leather industry. *Journal of Cleaner Production*, 283, 124641.
- Molotoks, A., Smith, P. & Dawson, T.P. (2020). Impacts of land use, population, and climate change on global food security. *Food and Energy Security*, 10.1002/fes3.261.

- Mondal, S. (2018). Review on nanocellulose polymer nanocomposites. *Polymer-Plastics Technology and Engineering*, 57(13), 1377–1391.
- Nazam, M., Xu, J., Tao, Z., Ahmad, J. & Hashim, M. (2015). A fuzzy AHP-TOPSIS framework for the risk assessment of green supply chain implementation in the textile industry. *International Journal of Supply and Operations Management*, 2(1), 548–568.
- Oelze, N. (2017). Sustainable supply chain management implementation-enablers and barriers in the textile industry. *Sustainability*, 9(8), 1435.
- Omerović, N., Djisalov, M., Živojević, K., Mladenović, M., Vunduk, J., Milenković, I., ... & Vidić, J. (2021). Antimicrobial nanoparticles and biodegradable polymer composites for active food packaging applications. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 20(3), 2428-2454.
- Ozkan-Ozen, Y. D., Sezer, D., Ozbiltekin-Pala, M. & Kazancoglu, Y. (2022). Risks of data-driven technologies in sustainable supply chain management. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 34(4), 926-942.
- Piprani, A.Z., Jaafar, N.I., Ali, S.M., Mubarik, M.S., & Shahbaz, M. (2022). Multi-dimensional supply chain flexibility and supply chain resilience: The role of supply chain risks exposure. *Operations Management Research*, 15, 307–325.
- Prakash, S., Kumar, S., Soni, G., Jain, V. & Rathore, A.P.S. (2020). Closed-loop supply chain network design and modelling under risks and demand uncertainty: An integrated robust optimization approach. *Annals of Operations Research*, 290, 837-864.
- Prakash, S., Kumar, S., Soni, G., Jain, V., Dev, S. & Chandra, C. (2022). Evaluating approaches using the Grey-TOPSIS for sustainable supply chain collaboration under risk and uncertainty. *Benchmarking: An International Journal*.
- Rajesh, R. & Ravi, V. (2015). Modeling enablers of supply chain risk mitigation in electronic supply chains: A Grey–DEMATEL approach. *Computers & Industrial Engineering*, 87, 126-139.
- Rezaei, J. (2015). Best-worst multi-criteria decision-making method. *Omega*, 53, 49-57.
- Rezaei, J., Wang, J. & Tavasszy, L. (2015). Linking supplier development to supplier segmentation using Best Worst Method. *Expert Systems with Applications*, 42(23), 9152-9164.
- Rogers, H., & Srivastava, M., Pawar, K.S. & Shah, J. (2015). Supply chain risk management in India – practical insights. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 19(4), 1-22.
- Rostamzadeh, R., Ghorabae, M.K., Govindan, K., Esmaeili, A. & Nobar, H.B.K. (2018). Evaluation of sustainable supply chain risk management using an integrated fuzzy TOPSIS-CRITIC approach. *Journal of Cleaner Production*, 175, 651-669.
- Samvedi, A., Jain, V. & Chan, F.T.S. (2013). Quantifying risks in a supply chain through integration of fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS. *International Journal of Production Research*, 51(8), 2433-2442.
- Sangroniz, A., Zhu, J.B., Tang, X., Etxeberria, A., Chen, E.Y.X. & Sardon, H. (2019). Packaging materials with desired mechanical and barrier properties and full chemical recyclability. *Nature Communications*, 10, 1–7.
- Silva, F. A., Dourado, F., Gama, M. & Poças, F. (2020). Nanocellulose bio-based composites for food packaging. *Nanomaterials*, 10(10), 2041.
- Simchi-Levi, D. (2010). The 6 forces driving supply chain design. *MIT Sloan Management Review*, 51(2), 17-24.

- Sodhi, M.S., Son, B.G. & Tang, C.S. (2012). Researchers' perspectives on supply chain risk management. *Production and Operations Management*, 21(1), 1-13.
- Song, W., Ming, X. & Liu, H.-C. (2017). Identifying critical risk factors of sustainable supply chain management: a rough strength-relation analysis method. *Journal of Cleaner Production*, 143, 100-115.
- Soni, G. & Kodali, R. (2013). A decision framework for assessment of risk associated with global supply chain. *Journal of Modeling in Management*, 8(1), 25-53.
- Su, C.M., Horng, D.J., Tseng, M.L., Chiu, A.S.F., Wu, K.J. & Chen, H.P. (2016). Improving sustainable supply chain management using a novel hierarchical grey-DEMATEL approach. *Journal of Cleaner Production*, 134, 469-481.
- Syed, M.W., Li, J.Z., Junaid, M., Ye, X. & Ziaullah, M. (2019). An empirical examination of sustainable supply chain risk and integration practices: A performance-based evidence from Pakistan. *Sustainability*, 11(19), 5334.
- Tang, O. & Musa, S.N. (2011). Identifying risk issues and research advancements in supply chain risk management. *International Journal of Production Economics*, 133(1), 25-34.
- Tavakoli Haji Abadi, Y. & Avakh Darestani, S. (2023). Evaluation of sustainable supply chain risk: Evidence from the Iranian food industry. *Journal of Science and Technology Policy Management*, 14(1), 127-156.
- Tobescu, C. & Seuring, S. (2015). Internal enablers for the implementation of sustainable supply chain risk management systems. In *Logistics management* (pp. 17– 26). Springer.
- Tummala, R. & Schoenherr, T. (2011). Assessing and managing risks using the supply chain risk management process SCRMP. *Supply Chain Management: An International Journal*, 16(6), 474-483.
- Wang, X., Chan, H.K., Yee, R.W.Y. & Diaz-Rainey, I. (2012). A two-stage fuzzy-AHP model for risk assessment of implementing green initiatives in the fashion supply chain. *International Journal of Production Economics*, 135(2), 595-606.
- Wang, P., Lin, Y., Fu, M. & Wang, Z. (2022). VIKOR method for plithogenic probabilistic linguistic MAGDM and application to sustainable supply chain financial risk evaluation. *International Journal of Fuzzy Systems*, 1-14.
- van de Kaa, G., Fens, T. & Rezaei, J. (2019). Residential grid storage technology battles: a multi-criteria analysis using BWM. *Technology Analysis & Strategic Management*, 31(1), 40-52.
- Xu, T. & Zhan, J. (2021). Green product design and pricing decisions in a risk-averse supply chain under alternative power structures. *Mathematical Problems in Engineering*, 1-20.
- Zailani, S., Jeyaraman, K., Vengadasan, G. & Premkumar, R. (2012). Sustainable supply chain management (SSCM) in Malaysia: A survey. *International Journal of Production Economics*, 140(1), 330–340.
- Zarbakshnia, N., Govindan, K., Kannan, D. & Goh, M. (2022). Outsourcing logistics operations in circular economy towards to sustainable development goals. *Business Strategy and the Environment*, 32(1), 134- 162.
- Zhao, L., Huo, B., Sun, L. & Zhao, X. (2013). The impact of supply chain risk on supply chain integration and company performance: A global investigation. *Supply Chain Management: An International Journal*, 18, 115–131.
- Zhu, Q., Sarkis, J., Cordeiro, J.J. & Lai, K.H. (2008). Firm-level correlates of emergent green supply chain management practices in the Chinese context. *Omega*, 36, 577–591.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Kırklareli Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 24.04.2023

No: E-35523585-302.99-83807

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100

Türkiye’de Nesnelerin İnterneti Kullanımı ve Çoklu Uyum Analizi ile İncelenmesi

The Use of Internet of Things in Turkey and its Investigation with Multiple Correspondence Analysis

Dr.Öğr.Üyesi Duygu TUNALI ¹

Öz

Çalışmada nesnelerin interneti kavramı açıklanarak, Türkiye’de özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemler incelenmiştir. Bu kapsamda söz konusu cihaz ve sistemlerden en çok hangilerinin kullanıldığı ve kimler tarafından tercih edildiği araştırılarak; kullanmayanların neden kullanmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Türkiye genelinde 29581 kişiye ait bilgilerin yer aldığı, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2022 yılında yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması’nın mikro veri seti kullanılmıştır. Veriler SPSS paket programı kullanılarak, frekans tabloları, betimleyici istatistikler ve çoklu uyum analizi ile analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Özel amaçla en çok kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemler olduğu belirlenen “akıllı giysi” olarak genelleştirilebilen; akıllı saat, güvenlik takip cihazları, internet bağlantılı aksesuar vb.’nin; hangi cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyindeki kişiler tarafından tercih edildiği çoklu uyum analizi ile grafiksel olarak gösterilerek yorumlanmıştır. Bu tür cihaz veya sistemleri kullanmama nedenleri incelendiğinde; ilk sırada bu cihaz ya da sistemlere gerek duyulmaması ve ikinci sırada fiyatlarının çok yüksek bulunması gelmektedir. Bunun yanında bu tür cihaz veya sistemlerin varlığından haberdar olmayanların profilleri çoklu uyum analizi ile yorumlanmıştır. Literatürde nesnelerin interneti konusunda sayısal veri analizi yapılan az sayıda çalışma olması, kullanmama nedenlerinin araştırıldığı bir çalışmaya rastlanmaması ve Türkiye genelinin görüşlerini yansıtan, güncel verilere dayalı olması nedenleriyle; bu çalışma özgün, önemli ve araştırmaya değer bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nesnelerin interneti, kategorik veri, çoklu uyum analizi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In the study, the concept of internet of things is explained and internet-connected devices or systems used for special purposes in Turkey are discussed. In this context, it is aimed to determine which devices and systems are most used, reveal why those who don't use them, and interpret who prefers the most used ones. The Information and Communication Technology Usage Survey in Households and by Individuals Micro Data Set conducted by the Turkish Statistical Institute (TUIK) in 2022, which includes information on 29581 people throughout Turkey, is used. The data are analyzed and evaluated with the help of frequency tables, descriptive statistics, and multiple correspondence analysis using the SPSS program. It can be generalized as “smart clothing”, which is determined to be the most used internet-connected device or systems for special purposes; smart watches, security tracking devices, internet-connected accessories, etc.; preferred by people of which gender, age and education level is interpreted by presented graphically with multiple correspondence analysis. When the reasons for not using such devices or systems are examined, these devices or systems aren't needed is the first and their prices are very high is the second. In addition, the profiles of those who are not aware of the existence of such devices or systems are interpreted with multiple correspondence analysis. Because there are few studies on the internet of things in the literature, there is no study investigating the reasons for not using it, and it is based on up-to-date data that reflects the views of Turkey in general; this study is found to be original, important and worth researching.

¹Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, dcoskun@anadolu.edu.tr

Atf için (to cite): Tunali, D. (2025). Türkiye’de Nesnelerin İnterneti Kullanımı ve Çoklu Uyum Analizi ile İncelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 210-224.

Keywords: Internet of things, categorical data, multiple correspondence analysis

Paper Type: Research

Giriş

Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişim ve internetin kullanımının hızlı artışı, bilgi paylaşımını ve etkileşimi artırarak günümüzde insan hayatını önemli ölçüde değiştirmiştir. Özellikle son yıllarda internet artık tek başına değil, nesnelerle ilişkilendirilip değerlendirilerek pek çok alanda insan hayatını kolaylaştırmaktadır. Nesnelerin İnterneti (Internet of Things - IoT) olarak adlandırılan kavram temelde nesnelerin kendileri ve çevreleri hakkında bilgi paylaşmak için internete bağlanmasıyla ilgilidir (Giusto, Iera, Morabito, & Atzori, 2010, s. 3).

Çalışmada, nesnelerin kendi aralarında internet sayesinde veri alışverişi yapabilirliği ile ifade edilen nesnelerin interneti kavramının açıklanması ve Türkiye’de özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemler değerlendirilerek, kullanım durumu ile kimler tarafından tercih edildiğinin yorumlanması amaçlanmaktadır. Araştırmanın analiz kısmında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2022 yılında yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması’nın mikro veri seti kullanılmıştır. Demografik sorular haricinde nesnelerin interneti ile ilgili iki yanıtı (evet-hayır) soruların yer aldığı mikro veri setinden elde edilen sonuçlarla frekans tabloları oluşturularak değerlendirilmiş ve çoklu uyum analizi (multiple correspondence analysis) yapılarak söz konusu teknolojilerin hangi kullanıcılar tarafından tercih edildiği yorumlanmıştır.

Çalışmada kullanılan mikro veri setindeki değişkenler arasındaki ilişkiler incelenirken; temelde çapraz tablolardaki kategorik değişkenler arasındaki ilişkileri yorumlamak için kullanılan; ikiden fazla kategorik değişkendeki birlikte değişimi gösterebilen ve görsel olarak elde edilen çıktının anlamayı kolaylaştırdığı çoklu uyum analizi tercih edilmiştir. Amacı karmaşık yapıdaki bir veri matrisini önemli bir veri kaybı yaratmayacak biçimde daha basit olan yeni bir veri matrisi ve grafiksel gösterim yardımıyla ortaya koymak olan uyum analizinde kategorik verilerin frekansları ile analiz yapılmaktadır. Bu nedenle normallik dağılım gibi parametrik testler için gerekli olan varsayımları sağlaması gerekmez. Kategorik verilerin analizinde kullanılan Log-lineer modeller ise değişken kümeleri arasındaki ilişkileri analiz ederken uyum analizi değişken kategorileri arasındaki ilişkileri analiz etmektedir (Alpar, 2021, s. 363; Clausen, 1998, s. 43). Çalışmada herhangi bir modelden bağımsız ve çapraz tablo frekanslarının pozitif olması dışında varsayımı olmayan çoklu uyum analizi kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk kısmında nesnelerin interneti kavramı açıklanarak bu konuda yapılan akademik çalışmalara yer verilmiştir. Ardından çalışmanın yöntem kısmını oluşturan uyum analizi anlatılıp son bölümde araştırma metodolojisi ve bulgulara yer verilerek sonuçlar yorumlanmıştır.

1. Nesnelerin İnterneti

İnternet teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde nesneler kendilerinde bulunan ya da eklenen çeşitli sensörler aracılığıyla kablolu ya da kablosuz internete bağlanarak birbirleri ile iletişime geçebilmektedir. Bu bağlamda nesneler, Radyo Frekansı Tanımlama (Radio-frequency identification, RFID), Kablosuz Sensör Ağları (Wireless sensor network, WSN), Bluetooth, Yakın Alan İletişimi (Near-field communication, NFC), Uzun Süreli Evrim (Long-Term Evolution, LTE) gibi araçlarla internete bağlanabilmektedir (Erdal & Ergüzen, 2020, s. 25). Nesnelerin interneti, kablosuz iletişim teknolojileri geliştikçe yaşamı kolaylaştırmak adına dünyadaki nesnelerin birbirleri ile etkileşimini sağlayacak uygulamaların geliştirilmesidir (Atzori, Iera, & Morabito, 2010, s. 2787).

Nesnelerin interneti kavramının ortaya çıkışı açıklanmak istendiğinde; ilk uygulamasının 1991 yılında olduğu söylenebilir. Cambridge Üniversitesinde yaklaşık 15 araştırmacı akademisyenin çalıştıkları binada bulunan bir adet kahve makinesinin doluluk durumunu

öğrenebilmek adına bir dakikada üç adet görüntüsünü bilgisayarlarına aktaran bir sistem tasarımları ilk uygulama örneği kabul edilmektedir. Nesnelerin interneti (Internet of Things - IoT), kavramının ilk kez kullanımı 1999 yılına dayanmaktadır. Procter & Gamble şirketi için Kevin Ashton tarafından hazırlanan bir sunumda, tedarik zincirinde radyo frekansı tanımlama teknolojisinin kullanımının yararlarını açıklarken bahsedilmiş ve şirket için kullanımı önerilmiştir (Kutup, 2011, s. 152; Ashton, 2009, s. 97). O günden günümüze, değişen teknolojik gelişmeler ışığında insanlar akıllı olarak da adlandırılan cihazlarla internete bağlanarak yaşamlarını kolaylaştırmaktadır.

Nesnelerin internete bağlanması, uzaktan sensör verilerine erişilmesini ve nesneler dünyasının uzaktan yönetilebilmesini olanaklı hale getirmektedir. Elde edilen verileri Web gibi diğer kaynaklardan alınanlarla birleştirerek tek bir veri kaynağı yaratmak; izole edilmiş gömülü sistemden sağlanabilen hizmetlerin ötesine geçen yeni sinerjik hizmetlerin oluşumuna yol açmaktadır. Kopetz (2011, s. 307), nesnelerin internetini bu vizyona dayandırmaktadır ve burada kavramın temel yapı taşı olan akıllı cihaz, internete bağlı gömülü sistemin diğer adını oluşturmaktadır.

Nesnelerin interneti ile günlük hayatta kullanılan pek çok nesne birbiriyle iletişime geçerek, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için internet aracılığıyla veri ve bilgi paylaşabilmektedir. Böylece kısıtlı zaman ve dikkate sahip olan insanlar bu tür cihazlar yardımıyla gerçek dünyadaki birçok sorunu halletme, çeşitli faydalar sağlama, yaşam kalitesini artırma ve güvenlik sağlama olanakları bulmaktadır. Nesnelerin İnterneti, bilgi teknolojisinin sanal dünyasının nesnelerin gerçek dünyasıyla sorunsuz bir şekilde bütünleştiği bir kavramdır.

Nesnelerin interneti hayatın her alanında kullanıma sahip geleceğe yön verecek önemli teknolojilerden biridir. Günümüz imkânlarıyla internetin, bilgisayar ve mobil teknolojilerin hızla yaygınlaşmasıyla pek çok alanda kullanımına rastlanmaktadır. Sağlık, ulaşım, kamu, üretim, tarım, pazarlama, enerji vb. birçok sektörde; acil durum, alışveriş, lojistik, güvenlik, kontrol gibi alanlarda; tıbbi otomasyon, trafik sistemleri, akıllı tarım ve hayvancılık, akıllı şebekeler, güvenlik bağlantılı evler, akıllı arabalar, akıllı giysiler (bileklik, saat, gözlük), görüntüleme ve kontrol sistemleri gibi sayısız uygulama alanına sahiptir. Çok geniş bir çerçevede akla gelebilecek pek çok nesne teknoloji sayesinde birbiriyle iletişime geçmektedir. Bu alanda yapılan ilgili çalışmalar ile; çalışmada ele alınan özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemlerin kullanımına ilişkin incelenen bazı yayınlar izleyen kısımda sunulmuştur.

Ashton (2009) “nesnelerin interneti” ifadesini ilk kez 1999 yılında yaptığı bir sunumun başlığında kullanarak hayata geçirdiğini ve insanları veya nesnelere tanımlamak için radyo dalgalarını kullanan Radyo Frekansı Tanımlama (RFID) teknolojisini internet ile ilişkilendirerek yöneticilerin dikkatini çektiğini belirtmiştir. Yazar bilgi teknolojisini, insanlar tarafından oluşturulan verilere dayandığını ve bilgisayarların kendi bilgi toplama araçlarıyla güçlendirmesi gerektiğini; RFID ve sensör teknolojileri ile insan tarafından girilen verilerin sınırlamaları olmadan bilgisayarların dünyayı gözleme, tanıma ve anlama fırsatı olabileceğini açıklamıştır.

Atzori, Iera ve Morabito (2010) çeşitli teknolojilerin ve iletişim çözümlerinin entegrasyonunun nesnelerin internetinde temel etkinleştirici faktör olduğunu belirterek; farklı bakış açılarını ve bu özellikteki teknolojileri açıklamaktadır. Nesnelerin interneti teknolojilerinin günlük hayatta yayılmasının başlıca faydalarını örnek göstererek açıklayıp, bilim dünyasının halen yüzleşmek zorunda olduğu zayıf yönler ve risk faktörleri gibi sorunlara değinmişlerdir.

Kopetz (2011) gerçek zamanlı sistemleri ele aldığı kitabının on üçüncü bölümünü nesnelerin internetine ayırmıştır. Bu bölümde nesnelerin internetinin vizyonunu tanıtarak gelişimini etkileyen unsurlar üzerinde durmuştur. Ayrıca kitlesel bir pazara getirmek için ele alınması gereken teknoloji konularına değinerek RFID teknolojisini tartışmış ve uzaktan veri toplayan ve fiziksel çevreyi kontrol eden akıllı cihazların yaygınlaşmasının; dünya güvenliği ile özel hayat mahremiyeti için ciddi bir tehdit oluşturması üzerinde durmuştur.

Nesnelerin internetine genel bir bakış açısıyla yaklaşip dünya genelinde uygulama alanlarını kapsayan bir tarama yapan Görkem ve Bozoklu (2016), sağlık, otomasyonu, akıllı çevre, su yönetimi, tarım, modern hayvancılık, enerji yönetimi, akıllı şehirler, akıllı ölçüm sistemleri, endüstriyel nesnelerin interneti çalışmaları, güvenliğin sağlanması ve acil durumlar, alışveriş ve lojistik alanlarındaki çalışmaları ortaya koymuştur. Türkiye’de bu konuda yapılan tez çalışmalarını inceleyerek, nesnelerin interneti alanında çalışan şirketlerin mevcut durumları hakkında bilgi vermişlerdir.

Giyilebilir teknolojiler hakkında Çakır, Aytekin ve Tüminçin (2018) yaptıkları çalışmada; bu teknolojilere sahip ürünler hakkında bilgi vererek, tarihsel gelişimini anlatmıştır. Akıllı özelliğe sahip saat, spor malzemeleri, sağlık ürünleri, implantlar, takılar ve giysiler açıklanarak kullanım alanları, avantajları ve dezavantajlarını incelemiştir. Ayrıca bu alanda karşılaşılabilen problemlere de değinilerek çözüm yollarından bahsedilmiştir. Betimleyici bir çalışma niteliğindedir.

Nesnelerin internetinin insan, süreç, veri ve nesne olmak üzere dört bileşenden oluştuğunu belirten Gündüz ve Daş (2018), internetin gelişim evreleri ve nesnelerin internetine geçiş sürecini inceleyerek bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Yayınlamış oldukları makalede nesnelerin interneti tanım ve uygulamalarını belirterek, söz konusu dört bileşeni ayrıntılı olarak açıklamış ve güvenlik önlemleri üzerinde durmuşlardır.

Keleş ve Keleş (2018), nesnelerin internetinin mevcut durumu ve gelişimini internetin gelişimine paralel olarak açıklamış ve 1969’dan 2018’e kadar tarihsel bir kronoloji sunmuştur. Kullanım alanlarının ise; insandan-insana, insandan-nesneye ve nesneden-nesneye iletişim sağlamak biçiminde üç şekilde olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca evrensel standartlar, enerji, güvenlik ve gizlilik sorunlarına da değinilen bu çalışma betimleyici niteliktedir.

Nesnelerin internetiyle ilgili yapılan ve yukarıda özetlenen çalışmalar değerlendirildiğinde; kullanıldığı alanla ilgili getirdiği yenilikler, sağladığı faydalar, oluşabilecek güvenlik sorunları ile ilgili daha çok betimleyici çalışmalar olduğu ve sayısal bir veri analizinin yer almadığı değerlendirilmiştir.

Üniversite öğrencilerinin nesnelerin interneti kavramına olan bakış açılarını değerlendirmek adına anket uygulayarak veri topladıkları çalışmalarında Topaloğlu vd. (2019) faktör analizi ile ankette yer alan 25 maddeyi, %65 varyans açıklama oranıyla 6 faktör altında toplamış; bu faktörlerin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini parametrik olmayan testlerle inceleyerek yorumlamışlardır. Bu konuda sayısal veri analizinin yapıldığı az sayıdaki çalışmadan biri olan makale alana bu özelliğiyle katkı sağlamıştır.

Kağnıcıoğlu ve Çolak (2019) tarafından yapılan çalışmada gelecekte nesnelerin interneti teknolojilerinin tüketiciler tarafından kabulüne yönelik davranışsal niyetin belirlenmesi amacıyla Bütünleşik Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisi 2’de yer alan değişkenlere, güven ile güvenlik ve mahremiyet değişkenlerini de ekleyerek bütünleşik bir model önerisinde bulunmuşlardır. Yapısal eşitlik modellemesiyle analiz ettikleri modelde anlamlı çıkan ilişkiler yorumlanmıştır.

Tiryaki ve Önder (2022) Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli (GTKM) ile nesnelerin interneti teknolojisine sahip akıllı giyilebilir nesnelerin kullanımına yönelik yaptıkları araştırmada kolayda örnekleme ile Ankara’da 18 yaş üstü 470 tüketiciye ulaşip anket uygulamışlardır. Elde ettikleri veriyle öngördükleri modeli yapısal eşitlik modellemesi ile analiz ederek; teknoloji bilgisinin, algılanan kullanım kolaylığının ve algılanan faydanın kullanıma yönelik tutum üzerinde; tutumun da kullanım niyeti üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu belirlemiştir.

Koohang vd. (2022) çalışmalarında beş yapıdan oluşan bir araştırma modeli önermektedir. Bu yapılar nesnelerin interneti farkındalığı, kullanıcıların nesnelerin interneti gizlilik bilgisi, kullanıcıların nesnelerin interneti güvenlik bilgisi, kullanıcıların nesnelerin internetine güveni ve nesnelerin internetini kullanma niyetinin devam etmesi olarak belirtilmiştir.

ABD'nin 9 bölgesindeki çeşitli kuruluşlardan 297 kişinin katıldığı araştırmada path modellemesi ile belirlenen boyutlar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Nesnelerin interneti farkındalığının, kullanıcıların nesnelerin interneti gizliliği ve güvenliği hakkındaki bilgilerini olumlu yönde etkileyeceği; ayrıca kullanıcıların nesnelerin interneti gizliliği ve güvenliğine ilişkin bilgisinin, kullanıcıların nesnelerin interneti güvenini olumlu yönde etkileyeceği belirlenmiştir. Bunun yanında kullanıcıların nesnelerin internetine olan güveninin, nesnelerin internetini kullanma niyetinin devamını olumlu yönde etkileyeceği de görülmüştür. Ek olarak, nesnelerin interneti gizlilik bilgisi, nesnelerin interneti güvenlik bilgisi ve nesnelerin internetine olan güveninin önerilen modelde aracı değişkenler olduğu saptanmıştır.

Bayanati (2023), nesnelerin internetinin iş dünyasında kullanımı ve iş modellerini araştırmak amacıyla yaptığı çalışmada; nesnelerin interneti ve blokzincir (blockchain,) uygulamaları ile elektronik ticarete iş modellerinin daha kolay geliştirilmesine yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Cep telefonu operatörlerinin ele alındığı bu çalışmada sunulan çerçevenin, gelişmekte olan ülkelerde IoT ve blockchain uygulamaları için bir iş modeli oluşturmak için bir başlangıç noktası olarak kullanılabilmesi belirtilmiştir. Ayrıca blockchain teknolojisinin cep telefonu operatörlerinin mevcut iş sorunlarını çözmeye yardımcı olabileceği, bu da işletme maliyetlerinde ve mali kayıplarda büyük tasarruflar sağlayacağı açıklanmaktadır.

Qadir vd. (2023) çalışmalarında 6G teknolojisine yönelik son faaliyetleri ve eğilimleri, ağ gerekliliğini ve 6G ağları için gerekli etkinleştirme teknolojilerini açıklamaktadır. 5G iletişim sisteminin yeterli olmadığı durumlarda 6G ağlarının yeni iletişim sistemleri çağının taleplerini etkili bir şekilde karşılayabilecek şekilde tasarlanmasını gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca holografik hüzme oluşturma, yapay zeka destekli nesnelerin interneti ağları, uç bilişim ve alışveriş merkezlerine hizmet etmek için geri saçılım iletişim gibi yeni ortaya çıkan 6G bağlantı çözümlerini araştırmaktadır. Bunun yanında küresel olarak artan dijital uçurum karşısında, 6G sistemlerinin ve bunların nesnelerin internetindeki uygulamaları için olanak sağlayan teknolojilerin geliştirilmesi gerektiğini de vurgulamaktadır.

Nesnelerin interneti konusunda literatürde az sayıda sayısal veri analizi tekniğinin kullanıldığı çalışmaya rastlanması bu çalışmanın yapılması kararının alınmasında önem taşımaktadır. Bununla birlikte Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) daha önceki yıllarda nesnelerin internetine ilişkin veri toplamaması ve ilk kez 2022 yılında Türkiye geneli için bu verileri yayınlaması; çalışma konusu ve kapsamının bu bağlamda literatüre katkı sağlayacağını düşündürmektedir. Türkiye geneli için özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemlerin kullanımına ilişkin betimleyici istatistikler, frekans tabloları ve çoklu uyum analizi sonuçları yorumlanarak güncel durumun ortaya konması önemli bulunmaktadır.

Çalışmada ele alınan özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemler geniş bir yelpazede; internete bağlı ev alarm sistemlerinden akıllı arabalara, internete bağlı sağlık göstergelerinin olduğu cihazlardan ev aletlerine ve hatta robot oyuncaklara kadar farklı kullanım alanlarını kapsamaktadır. Ayrıca Türkiye genelinden veri derlendiği için her kategoriden insan görüşünü yansıttığı düşünülmektedir. Yapılan literatür taramalarında nesnelerin interneti teknolojisine sahip, internete bağlı cihaz veya sistemlerin kullanılmama nedenlerinin araştırıldığı bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Bu bağlamda, frekans tabloları ve çoklu uyum analizi tekniğinin uygulandığı bu çalışmanın alana katkıda bulunacağı ve özgün olma niteliği taşıdığı; ayrıca elde edilen bulguların özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistem geliştiricileri ve üreticilerine karar verme süreçlerinde fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada Türkiye genelinde özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemlerden hangilerinin daha çok kullanıldığı, en çok kullanılanların kimler tarafından tercih edildiği; kullanmayanların neden kullanmadığı gibi soruların cevapları frekans tabloları, betimleyici istatistikler ve çoklu uyum analizi (multiple correspondence analysis) ile ortaya konarak yorumlanmaya çalışılmıştır. İzleyen kısımda uyum analizi hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

2. Uyum Analizi (Correspondence Analysis)

Uyum analizi (correspondence analysis) kontenjans tablosu haline getirilmiş kategorik verilerin satır ve sütunlarının birlikte değişimlerini grafiksel olarak göstermeyi amaçlayan, çok değişkenli açıklayıcı bir istatistiksel tekniktir. Verilerin geldiği dağılım hakkında herhangi bir varsayımda bulunmayan bu teknik; geometrik bir yaklaşım olarak, kontenjans tablosundaki değişkenlerin iki boyutlu uzayda noktalar ile gösterilmesi ve ilişkilerin yorumlanmasına dayanmaktadır (Çoşkun, 2007, s. 3). Çok değişkenli analiz tekniklerinden Temel Bileşenler Analizi (TBA) ile boyut indirgeme ve veriyi daha basit yapıdaki bir matris ile açıklama açısından benzerlikler gösterse de, veri türü açısından temel bileşenler analizinde çok değişkenli normal dağılım varsayımını sağlayan sürekli ya da kesikli sayısal veri kullanılmaktadır (Benzecri, 1992, s. 57; Alpar, 2021, s. 363).

Kontenjans tablosu haline getirilmiş çok boyutlu büyük bir veri setinin satır, sütun ve kategorilerinin mekânsal birlikteliğini gösteren bu teknikte, iki kategorinin birbirine yakın olması yakın bir ilişkiye sahip olduklarını, kategorilerden birinin orijinden uzaklaşması ise kategorinin ortalama profilden uzaklaştığını gösterir. Kontenjans tablosu analizinde sağlıklı bir karşılaştırma için satır ve sütunların aynı temelde ele alınması yaklaşımı benimsendiğinden; satır ve sütunlardaki değerlerin, satır ve sütun toplamlarına oranlanmasıyla hesaplanan yüzdeler kümesine profil adı verilir (Greenacre & Blasius, 1994, s. 9). Satır ve sütun profillerinin elemanları, vektör uzayında satır ve sütun profil noktalarını göstermek için kullanılan koordinat bileşenlerine karşılık gelmektedir (Çoşkun, 2007, s. 8). Ortalama satır profili, sütun toplamlarının genel toplam değerine bölünmesiyle; ortalama sütun profili de satır toplamlarının genel toplama bölünmesiyle elde edilir ve geometrik gösterimde ortalama satır (veya sütun) profili, satır (veya sütun) profil noktalarının merkezinde yer alır (Greenacre & Blasius, 1994, s. 8; Hoffman & Franke, 1986, s. 216).

Uygunluk analizinde, profil noktaları arasındaki uzaklıkları grafiksel gösterimde belirtmek için kullanılan uzaklık türü ölçüsü ki-kare uzaklığıdır. Bu uzaklık Ağırlıklandırılmış Öklid uzaklığı olarak da adlandırılır. Kontenjans tablolarında ki-kare uzaklığı; herhangi bir satır (veya sütun) profili elemanları ile ortalama satır (veya sütun) profili elemanları arasındaki karesi alınan farkların her birinin, ortalama satır(veya sütun) profilinin karşılık gelen elemanı ile bölünüp, bu değerlerin toplamının karekökünün alınmasıyla hesaplanır (Greenacre & Blasius, 1994, s. 8). Buna göre; rxc boyutlu bir kontenjans tablosu için, i’nci satır profili ile b ortalama satır profili arasındaki ki-kare uzaklığı $d_b(i,b)$ olarak gösterilir ve izleyen şekilde hesaplanır.

$$d_b(i,b)^2 = \sum_{j=1}^c \frac{\left(\frac{n_{ij}}{n_i} - \frac{n_{.j}}{n_{..}}\right)^2}{n_{.j}/n_{..}}$$

Benzer biçimde, j’nci sütun profili ve a ortalama sütun profili arasındaki ki-kare uzaklığı $d_a(j,a)$ izleyen biçimde elde edilmektedir.

$$d_a(j,a)^2 = \sum_{i=1}^r \frac{\left(\frac{n_{ij}}{n_{.j}} - \frac{n_{i.}}{n_{..}}\right)^2}{n_{i.}/n_{..}}$$

Verilen formüllerde; n_i satır toplamlarını, $n_{.j}$ sütun toplamlarını ve $n_{..}$ genel toplamı göstermektedir. n_{ij} ise, i’nci satır ve j’nci sütundaki veri sayısını (frekansı) verir.

Ki-kare uzaklığı, bir kontenjans tablosunun inertia (hareketsizlik) değerinin hesaplanmasında rol oynayan önemli bir istatistiksel kavramdır. Uyum analizinde değişkenler arasındaki ilişki inertia değerlerinden yararlanılarak incelenir. Inertia değeri, χ^2 değerinin toplam gözlem sayısına bölünmesiyle elde edilir (Clausen, 1998, s. 15; Greenacre & Hastie, 1987, s. 438).

$$Inertia = \frac{\chi^2}{n..}$$

Verideki değişkenliğin kaba bir ölçüsü olarak değerlendirilebilecek olan toplam inertia değeri düşük olduğunda, veride değişkenliğin az olduğu veya değişkenlik olmadığı anlaşılır (Greenacre & Blasius, 1994, s. 24). Inertia değeri 0,2'den büyük olan boyutların analize dahil edilmesi pratik bir kuraldır (Hair, Anderson, Tatham, & Black, 1998, s. 553). Bunun yanında algısal haritalama bakımından üç ya da daha az boyutlu gösterimlerin kullanılması yorumlamayı kolaylaştırmaktadır.

İlk kez Fransa'da çalışılmaya başlanan bu tekniğin Türkçe'ye farklı şekillerde çevrilmesinden kaynaklı literatürde uyum analizinden farklı olarak; uygunluk analizi ve karşılık getirme analizi olarak da başlıklarda yer aldığı belirlenmiştir. Kontenjans tablosundaki değişken sayısına bağlı olarak basit ve çoklu uyum analizi olmak üzere iki başlıkta incelenmektedir. İki kategorik değişkenin düzeyleri arasındaki ilişkileri belirlemek için basit uyum analizi, üç veya daha çok kategorik değişkenden oluşan kontenjans tablolarının analizi için çoklu uyum analizi (multiple correspondence analysis) kullanılır. Bu tür tablolarda değişkenlerin alt kategorileri arasındaki ilişkileri ortaya koymak için başvurulan bir yöntemdir. Çoklu uyum analizi homojenlik analizi (homogeneity analysis) adıyla da bilinmektedir. Çoklu uyum analizi, basit uyum analizinin çok değişkenli genişletilmesidir (Aşan, 1999, s. 12; Kaciak & Louviere, 1990, s. 457).

Uyum analizi bir çapraz tablonun yalnızca satır ve sütunlarındaki değişkenler arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda satır veya sütunlarda yer alan değişkenlerin kategorileri arasındaki ilişkiyi de tasvir eder. Böylece satır ve sütunda yer alan kategorilerin eş zamanlı olarak incelenmesine olanak sağlar. Bununla birlikte, grafiksel bir teknik olduğu için hem satırlar hem de sütunlar açısından aykırı değerlere karşı oldukça duyarlıdır (Hair, Anderson, Tatham, & Black, 1998, s. 554).

Çoklu uyum analizinde, değişkenler arasındaki farkı belirten kayıp fonksiyonunu en düşük seviyede; değişkenler arası homojenliği ise en yüksek seviyede elde etmek amaçlanır. Dalgalı en küçük kareler yöntemi ile kayıp fonksiyonu en düşük kılınır ve homojenliğin en yüksekliğini sağlayan nesne skorları ile kategori nicelleştirmelerine ulaşılmış olunur (Aytaç & Bayram, 2001; Filiz & Çemrek, 2007, s. 211).

3. Yöntem

Çalışmanın bu kısmında amaç ve kapsam ortaya konarak, yapılan analizler ve elde edilen bulgular açıklanmıştır.

3.1. Amaç ve Kapsam

Çalışmada; nesnelerin kendi aralarında internet sayesinde veri alışverişi yapabildiği, insanların hayatlarını kolaylaştırarak yaşam standartlarını yükselten akıllı uygulama ve hizmetlerin kullanım durumunun ve Türkiye'de hangi kullanıcılar tarafından tercih edildiğinin yorumlanması amaçlanmaktadır. Çalışmada ele alınan veri 2022 yılında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'nın mikro veri setidir. Bilgi toplumu olma ölçütlerinin oluşturulması ve ilgili istatistiklerin üretilmesi amacıyla yapılan temel araştırmaların başında gelen Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2004 yılından itibaren (2006 yılı hariç) düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda söz konusu ankette yer alan sorular arasından nesnelerin interneti ile ilgili olan, özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemlere ilişkin sorular değerlendirilmiştir. Türkiye genelinde anketi yanıtlayanların nesnelerin interneti ile ilgili görüşleri; özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemlerden hangilerinin kullanıldığı, kullanmayanların nedenleri gibi sorularla ölçülmüştür. Çalışmada elde edilen veriler SPSS 25 paket programı kullanılarak analiz edilmiş ve özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemlerden hangilerinin daha çok kullanıldığı, en çok

kullanılanların kimler tarafından tercih edildiği; kullanmayanların neden kullanmadığı değerlendirilmiştir. Bu amaçla veriler frekans tabloları, betimleyici istatistikler ve çoklu uyum analizi ile analiz edilerek yorumlanmıştır.

3.2. Analiz ve Bulgular

Çalışmada incelenen, Türkiye genelinde yapılan anketle toplanan veri setinde 29581 kişiye ait bilgiler yer almaktadır. Bu kişilere ait cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve uyruk gibi demografik bilgiler Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1: Demografik Bilgilere İlişkin Tablo

Değişken	Boyutları	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	14458	48,9
	Kadın	15123	51,1
Yaş	16-30	8097	27,4
	31-45	9243	31,2
	46-60	7665	25,9
	61-75	4576	15,5
Eğitim Durumu	Bir okul bitirmede	2739	9,3
	İlkokul	9045	30,6
	Ortaokul/İlköğretim	5204	17,6
	Lise	6668	22,5
	2 veya 3 yıllık	1654	5,6
	Yüksekokul		
	4 yıllık Yüksekokul veya Fakülte	3724	12,6
	Yüksek lisans	470	1,6
Doktora	77	0,3	
Uyruk	T.C.	29298	99,0
	Diğer	283	1,0

Çalışmada kullanılan veri setinde yer alan yaş değişkeni veri setinde tam sayılı ölçüm değeri olarak verilmektedir. Yapılacak analizlerde ve yorumlamada kolaylık sağlaması için Sturges Kuralı’na göre gruplandırılarak 15 yaş sınıf aralığına sahip 4 yaş grubu elde edilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde; veri setinde bulunan erkek ve kadınların sırasıyla %49 ve %51 oranlarıyla neredeyse aynı ağırlıkta olduğu, yaş gruplarında 60 yaş üstü olanların %15’lik oranla diğer gruplardan az olduğunu, ilkokul mezunlarının %30’luk en büyük grubu oluşturduğunu ve veri toplanan kişilerin %99 oranıyla tamamına yakınının Türk vatandaşı olduğu görülmektedir.

İncelenen veri setinde özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemlere ilişkin sorular ve bu sorulara verilen cevaplar Şekil 1’de özetlenmiştir.

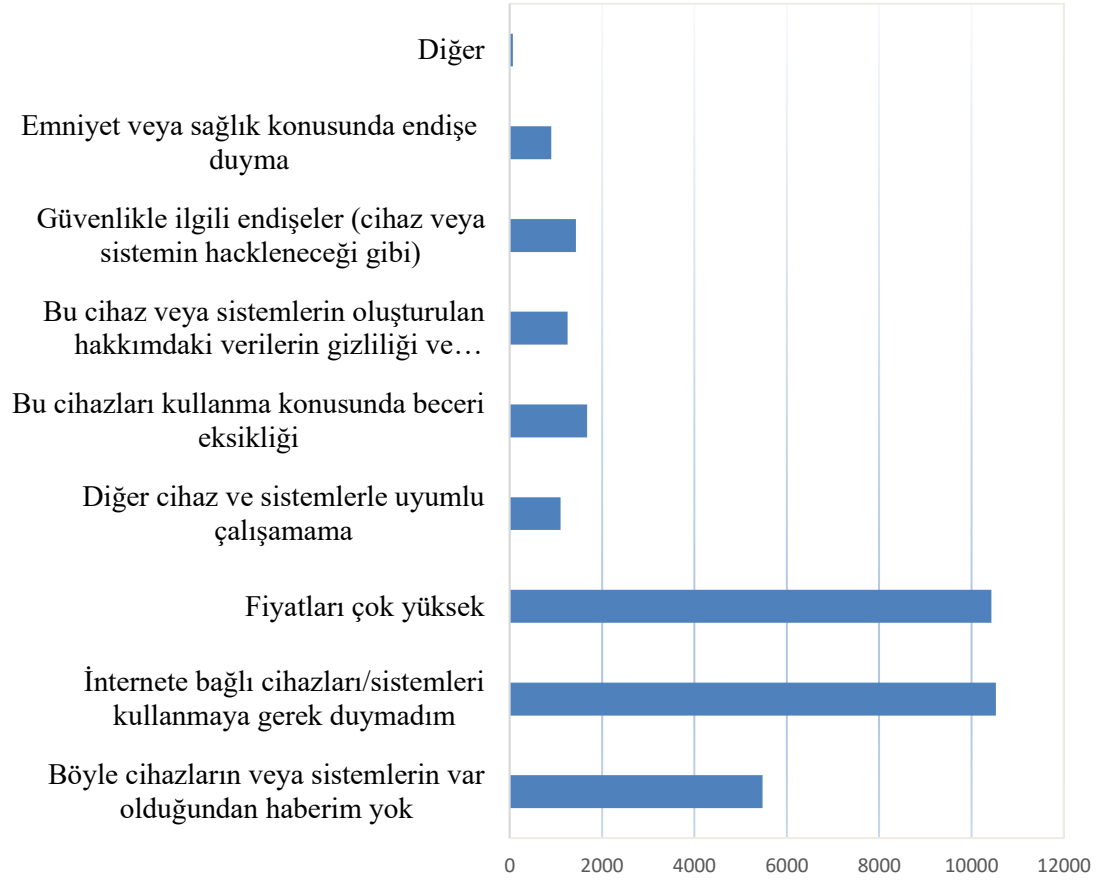
Çalışmada kullanılan veri toplama aracında söz konusu cihaz ve sistemler arasından daha çok evde kullanılanlarla ilgili grafikteki ilk dört ifade sorulduktan sonra kullanmıyor seçeneği de sorulmuş ve 21268 kişi tarafından işaretlenmiştir. Bir başka deyişle, 29581 kişiden oluşan veri setinin yaklaşık %72 sini oluşturan bir çoğunluk söz konusu cihaz ya da sistemleri kullanmadığını belirtmiştir. Şekil 1’de yer alan son dört ifade ise akıllı cihazların daha çok kişisel kullanımlarıyla ilgilidir. Şekil 1 incelendiğinde, en çok kişinin kullandığı “akıllı giysi” olarak genelleyebileceğimiz; akıllı saat, internet bağlantılı spor/direnç bandı, gözlük veya kulaklıklar, güvenlik takip cihazları, internet bağlantılı aksesuarlar, internet bağlantılı giysi veya ayakkabılardır. Onu 1435 kişinin evet olarak yanıtladığı; bir akıllı hoparlör veya bir uygulama biçiminde sanal asistan kullanımı takip etmektedir. Üçüncü sırada ise 1238 kişi ile; robot süpürgeler, buzdolapları, fırınlar, kahve makineleri gibi internete bağlı ev aletleri kullanımı yer almaktadır. Grafikte yer alan diğer sorulara evet yanıtı veren kişi sayıları ise sırasıyla; 528, 446, 411, 408 ve en son sırada 75 kişinin evet yanıtını verdiği internete bağlı oyuncaklardır.

Şekil 1. Özel Amaçla Kullanılan İnternete Bağlı Cihaz veya Sistemlere İlişkin Yanıtlar

Özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemlerin kullanmama nedenlerini yorumlamak adına, konu hakkında sorulan sorular Şekil 2’de çubuk grafiği şeklinde özetlenmiştir. Şekil 2 incelendiğinde kullanım tercihi etkileyen en önemli unsurların, 10527 kişinin evet yanıtı verdiği bu cihaz ya da sistemlere gerek duyulmaması ve 10431 kişinin de fiyatlarını çok yüksek bulunması olduğu söylenebilir. Ardından veri setini oluşturanlardan 5475 kişinin böyle cihazların veya sistemlerin var olduğundan haberinin olmaması gelmektedir. Bu cihazları kullanma konusunda beceri eksikliği 1675; güvenlikle ilgili endişeler (cihazın veya sistemin saldırıya uğrayacağı (hackleneceği) gibi) 1435, bu cihazlar veya sistemler tarafından oluşturulan hakkımdaki verilerin gizliliği ve korunması ile ilgili endişeler 1254 kişi tarafından evet olarak yanıtlanmıştır. Diğer cihaz ve sistemlerle uyumlu çalışmama ve emniyet veya sağlık konusunda endişe duyma (cihazın veya sistemin kullanımının bir kazaya, yaralanmaya veya sağlık sorununa yol açabileceği gibi) sorularında da sırasıyla 1105 ve 901 kişi tarafından evet tercih edilmiştir. 67 kişi ise bu cihaz veya sistemleri kullanma durumunu diğer nedenlere dayandırmaktadır.

Şekil 2. Özel Amaçla Kullanılan İnternete Bağlı Cihaz veya Sistemlerin Kullanılmama Nedenleri

Şekil 1’de özetlenen yanıtlayıcıların kullanmayı tercih ettikleri özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemler arasında en çok tercih edilen; akıllı saat, internet bağlantılı spor/direnç bandı, gözlük veya kulaklıklar, güvenlik takip cihazları, internet bağlantılı aksesuarlar, internet bağlantılı giysi veya ayakkabıları kullananların cinsiyet, yaş ve eğitim seviyesine göre yorumlanması amacıyla çoklu uyum analizi yapılmıştır. Analiz sonucu elde edilen gösterimlerin ve yorumların anlaşılabilmesi adına eğitim durumu sorusunun seçenekleri Tablo 1’de belirtilen 9 şık yerine; bir okul bitirmede, ilkökul-ortaokul-lise, yüksekokul-üniversite, yüksek lisans-doktora olmak üzere 4 seçenekte düzenlenmiş ve analizlere dahil edilmiştir.

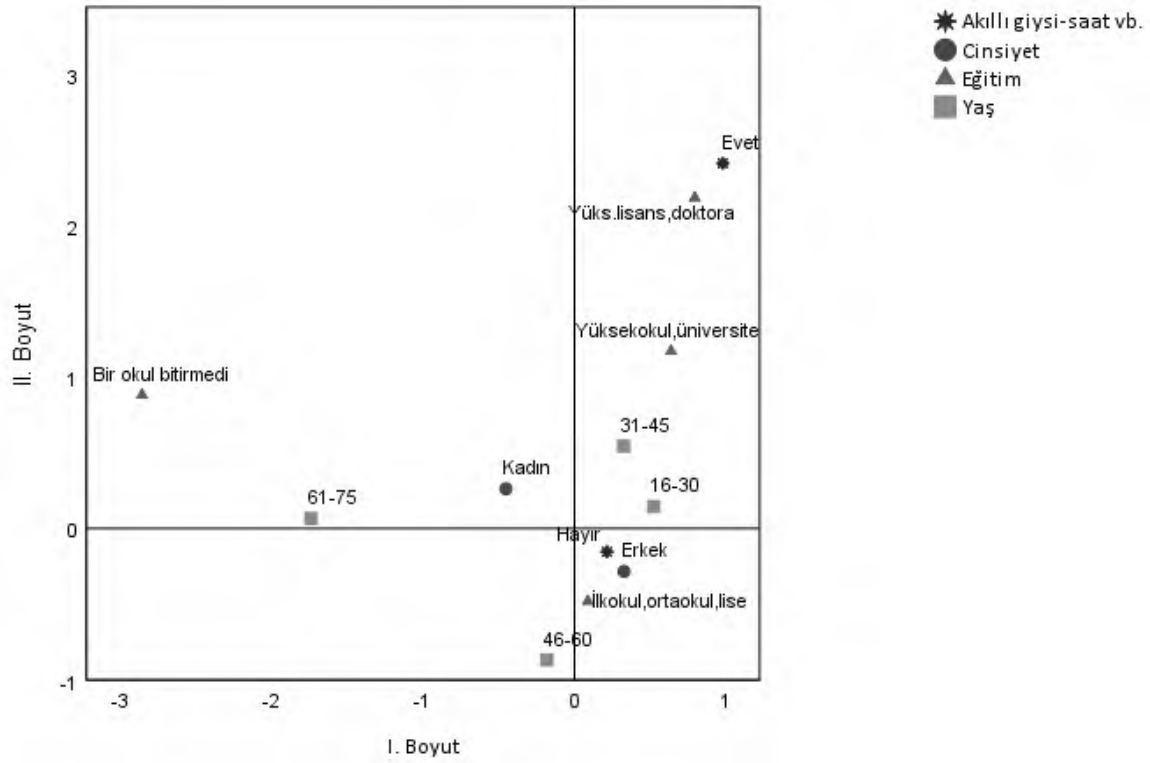
Akıllı saat, internet bağlantılı spor/direnç bandı, gözlük veya kulaklıklar, güvenlik takip cihazları, internet bağlantılı aksesuarlar, internet bağlantılı giysi veya ayakkabıları kullanmanın cinsiyet, yaş ve eğitim seviyesi ile ilişkisine dair çoklu uyum analizi sonuçları Tablo 2 ve Şekil 3’de verilmiştir.

Tablo 2. Boyutlardaki inertia değerleri

Boyut	Inertia
1	0,418
2	0,318

Yapılan analiz sonucu inertia değerleri birinci ve ikinci boyut için sırasıyla 0,42 ve 0,32 olarak hesaplanmıştır. Inertia, varyansa benzer biçimde her bir boyutun değişkenliğinin ne kadarını açıkladığını göstermektedir (Goodwill, Allen, & Kolarevic, 2014, s. 228). Buna göre ilk boyut varyansın %41,8’ini ve ikinci boyut %31,8’ini; toplam da %73,6’sını açıklamaktadır.

Şekil 3. Akıllı Giysi-Aksesuar Kullanımı, Cinsiyet, Eğitim Düzeyi ve Yaş Değişkenleri İçin Çoklu Uyum Analizi Gösterimi

Şekil 3'te verilen çoklu uyum analizi çıktısı incelendiğinde; akıllı saat, internet bağlantılı spor/direnç bandı, gözlük veya kulaklıklar, güvenlik takip cihazları, internet bağlantılı aksesuarlar, internet bağlantılı giysi veya ayakkabıları kullananların yüksek okul, üniversite veya lisans üstü eğitime sahip 16-45 yaş arası bireyler olduğu, kullanmayanların ise ilköğretim düzeyinde eğitime sahip 46-60 yaş arası erkeklerden oluştuğu söylenebilir. Bu soruda 61-75 yaş arası, herhangi bir okul bitirmemiş ve kadın yanıtlayıcıların diğer kategorilerle ilişkili olmadıkları görülmektedir.

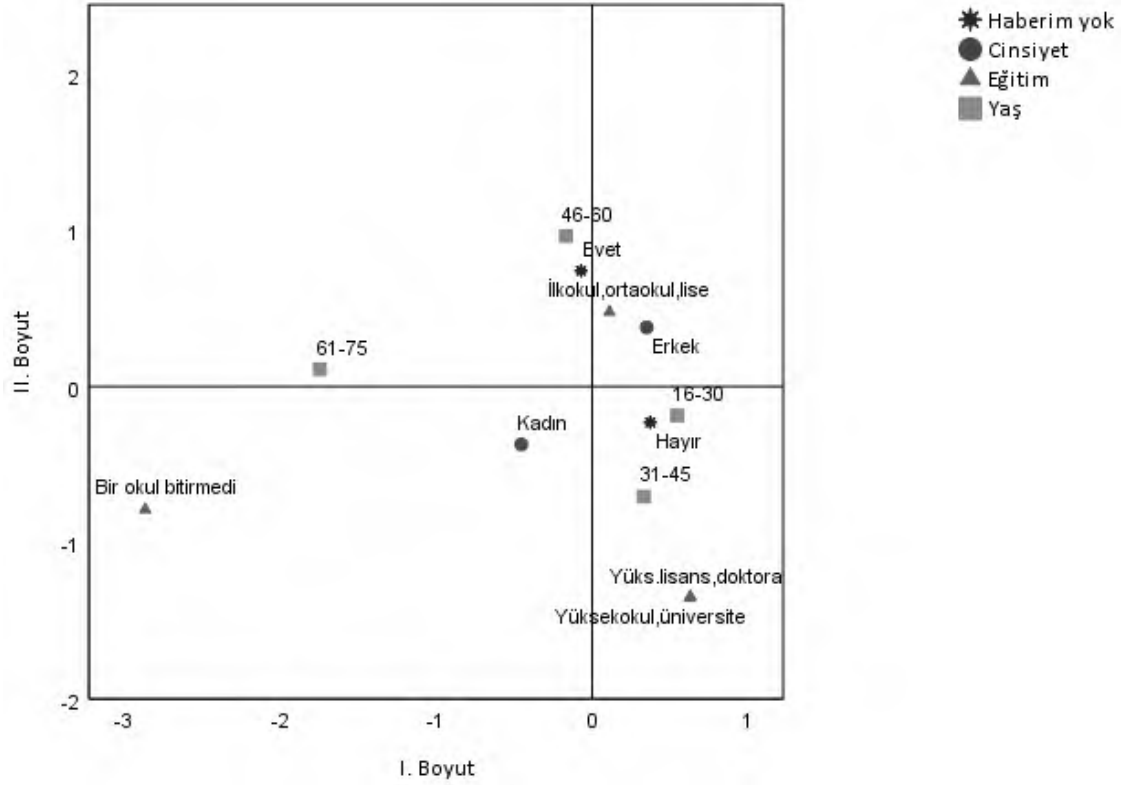
Nesnelerin internetiyle ilgili yapılan araştırmada, özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemlerin kullanılmama nedenleri arasından, bu tür cihaz veya sistemlerin var olduğundan haberinin olmaması ile cinsiyet, yaş ve eğitim seviyesi ilişkisi yapılan çoklu uyum analizi sonuçları Tablo 3 ve Şekil 4'de verilmiştir.

Tablo 3. Boyutlardaki inertia değerleri

Boyut	Inertia
1	0,419
2	0,315

Analiz sonucu inertia değerleri birinci boyutta 0,42 ve ikinci boyutta 0,32 olarak hesaplanmıştır. Bu değerlere yapılan analiz sonucu ilk boyutta varyansın %41,9'u, ikinci boyutta %31,5'i açıklamaktadır.

Şekil 4. Bu Özellikteki Cihaz veya Sistemlerin Var Olduğundan Haberin Olmaması, Cinsiyet, Eğitim Düzeyi ve Yaş Değişkenleri İçin Çoklu Uyum Analizi Gösterimi

Yapılan analiz sonucu elde edilen çoklu uyum analizi görseli incelendiğinde; 46-60 yaş arası İlkokul-ortaokul ya da lise mezunu erkeklerin böyle cihaz veya sistemlerin var olduğundan haberinin olmadığı; 16-45 yaş arası en az yüksekokul, üniversite mezunlarının ise bu tür cihaz veya sistemlerden haberdar oldukları söylenebilir. Analiz çıktısına göre, herhangi bir okul bitirmemiş olanlar, 61-75 yaş arasındakiiler ve kadın yanıtlayıcılar diğer kategorilerle ilişkili görünmemektedir.

Sonuç ve Öneriler

İçinde bulunduğumuz teknoloji ve iletişim çağında bilgi iletimi en dikkat çeken unsurlardan biri haline gelmiştir. İnternetin yaygınlaşması ve ucuzlaması sayesinde akıllı cihaz olarak nitelendirilen nesnelere ve uygulamalarının kullanımı, teknolojideki gelişmelere paralel olarak hızla artmış; böylece nesnelerin internetinin kullanım alanları da artarak insanların hayatını kolaylaştıran önemli bir yere sahip olmuştur. Nesnelere, gerçekleştirmekte oldukları işlerin yanı sıra internete bağlanabilme ve veri aktarabilme nitelikleri kazanmış ve sonucunda daha işlevsel hale gelmiştir.

Çalışmada nesnelerin kendi aralarında internet sayesinde veri alışverişi yapabilirliği olarak tanımlanan nesnelerin interneti kavramı açıklanarak; bu kapsamda Türkiye’de özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemler değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmada incelenen veri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2022 yılında yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması’nın mikro veri setinden elde edilmiştir.

Çalışma kapsamında özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemlerden en çok kullanılanın; akıllı saat, internet bağlantılı spor/direnç bandı, gözlük veya kulaklıklar, güvenlik takip cihazları, internet bağlantılı aksesuarlar, internet bağlantılı giysi veya ayakkabılar olduğu ve ikinci sırada da akıllı hoparlör ya da bir sanal asistan uygulamasının geldiği belirlenmiştir. Her iki kullanımın da cep telefonları ile uyumlu ve kullanılabilir olması; günümüzde insanların büyük bir çoğunluğu için vazgeçilmez hale gelen akıllı telefonların

kullanıcılar açısından önemini yansıtmaktadır. İnsan hayatını kolaylaştıran ve zaman kazandıran internete bağlı ev aletleri de üçüncü sırada tercih edilmiştir. Bu sonuçlar dikkate alındığında, yatırımcıların söz konusu sıralamadaki unsurları göz önünde tutarak teknolojilerini geliştirmeleri ve kullanılmayan alanlarda ise daha çok tanıtım yaparak kullanıcıları bilgilendirmeleri önerilmektedir.

Özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemlerin kullanım tercihini etkileyen en önemli unsurların, bu tür cihaz ya da sistemlere gerek duyulmaması ve fiyatlarının çok yüksek bulunması olduğu söylenebilir. Üçüncü sırada da böyle cihaz veya sistemlerden haberinin olmaması gelmektedir. Bu yanıtlardan, kullanıcıların internete bağlı cihaz veya sistemlerle ilgili farkındalıklarını arttırmak adına üreticilerin daha çok kişiye ulaşarak bilgilendirmeleri kullanıcıların akıllarına takılan sorunları gidermeleri önerilmektedir.

Çalışmada internete bağlı cihaz veya sistemlerden en çok kullanılan, akıllı saat vb. internet bağlantılı giysi ya da aksesuarların hangi kullanıcılar tarafından tercih edildiğinin yorumlanması amacıyla cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi değişkenleri ile birlikte çoklu uyum analizi yapılarak, analiz sonucu elde edilen grafiksel gösterim değerlendirilmiştir. Buradan; akıllı saat vb. internet bağlantılı giysi ya da aksesuarları kullananların yüksek okul, üniversite veya lisans üstü eğitime sahip 16-45 yaş arası bireyler olduğu, kullanmayanların ise ilköğretim düzeyinde eğitime sahip 46-60 yaş arası erkeklerden oluştuğu söylenebilir. Bu analiz sonucu 61-75 yaş arası, herhangi bir okul bitirmemiş ve kadın yanıtlayıcıların diğer kategorilerle ilişkili olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde giyilebilir teknolojiler ve sağladıkları avantajlarla ilgili yapılan çalışmalara benzer olarak; insan hayatını kolaylaştıran günlük faaliyetinin kaydını tutabilme ve bunların istatistiki sonuçlarını değerlendirebilme gibi pekçok faydalı özelliği bulunan akıllı saat vb. internet bağlantılı giysi ya da aksesuarlar ilk sırada tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Özel amaçla kullanılan internete bağlı cihaz veya sistemlerin kullanılmama nedenleri arasından; bu tür cihaz veya sistemlerin var olduğundan haberinin olmadığını belirtenler ile cinsiyet, yaş ve eğitim seviyesi arasındaki ilişkiyi yorumlamak adına yapılan çoklu uyum analizi çıktısına göre; 46-60 yaş arası İlkokul-ortaokul ya da lise mezunu erkeklerin böyle cihaz veya sistemlerin var olduğundan haberinin olmadığı; 16-45 yaş arası en az yüksek okul, üniversite mezunlarının ise bu tür cihaz veya sistemlerden haberdar oldukları söylenebilir. İlaveten; herhangi bir okul bitirmemiş olanlar, 61-75 yaş arasındakiler ve kadın yanıtlayıcılar diğer kategorilerle ilişkili görünmemektedir.

Çoklu uyum analizleri ile elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, Türkiye’de ileri yaşlarda ilk öğretim ve lise düzeyinde eğitime sahip yanıtlayıcıların internete bağlı cihaz veya sistemler hakkında bilgi sahibi olmadıkları ve bu tür cihaz ve sistemleri kullanmadıkları; eğitim düzeyi yüksek olan orta ve genç yaşta kullanıcıların daha çok cep telefonu ile bağlantılı uygulamaları tercih ettikleri yorumu yapılabilmektedir.

Çalışmadaki bulgular tümüyle değerlendirildiğinde, bu alanda çalışma ve üretim yapmayı planlayan yatırımcılar ve araştırmacılar için planlama ve karar verme süreçlerinde dikkate alınması gereken bulgulara ulaşıldığı düşünülmektedir. Ayrıca, bu alanda akademik çalışma yapmayı düşünen araştırmacılara da ışık tutarak, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alpar, R. (2021). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ashton, K. (2009). That 'internet of things' thing. *RFID Journal*, 97-114.
- Aşan, Z. (1999). *Çok boyutlu kontenjans tablolarında loglinear ve correspondence analizinin birlikte kullanımı ve bir uygulama*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Atzori, L., Iera, A., & Morabito, G. (2010). The internet of things: a survey. *Computer Networks*, 2787-2805.

- Aytaç, M., & Bayram, N. (2001). Çoklu karşılık getirme analizi ve öğretim elemanları üzerine bir uygulama. *V. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*. Adana: Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölüm.
- Bayanati, M. (2023). Business Model of Internet of Things and Blockchain Technology in Developing Countries. *International Journal of Innovation in Engineering*, 3(1), 13-22.
- Benzecri, J. P. (1992). *Correspondence analysis handbook*. USA: Marcel Dekker Inc.
- Clausen, S. E. (1998). *Applied correspondence analysis*. USA: Sage Publications.Inc.
- Çakır, F. S., Aytekin, A., & Tüminçin, F. (2018). Nesnelerin interneti ve giyilebilir teknolojiler. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 84-95.
- Çoşkun, D. (2007). *Kredi kartı kullanımında etkili olan faktörlerin çoklu uygunluk analizi ile incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Erdal, E., & Ergüzen, A. (2020). Nesnelerin interneti (IoT). *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 24-34.
- Filiz, Z., & Çemrek, F. (2007). Üniversite öğrencilerinin barınma sorunlarının uygunluk analizi ile incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 207-224.
- Giusto, D., Iera, A., Morabito, G., & Atzori, L. (2010). *The Internet of Things. 20th Tyrrhenian Workshop on Digital Communications*. London: Springer.
- Goodwill, A. M., Allen, J. C., & Kolarevic, D. (2014). Improvement of thematic classification in offender profiling: classifying serbian homicides using multiple correspondence, cluster, and discriminant function analyses. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 221-236.
- Görkem, L., & Bozoklu, M. (2016). Nesnelerin interneti: Yapılan çalışmalar ve ülkemizdeki mevcut durum. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 47-68.
- Greenacre, M., & Blasius, J. (1994). *Correspondence analysis in the social sciences*. USA: Academic Press.
- Greenacre, M., & Hastie, T. (1987, Haziran). The geometric interpretation of correspondence analysis. *Journal of American Statistical Association*, 82(398).
- Gündüz, M. Z., & Daş, R. (2018). Nesnelerin interneti: Gelişimi, bileşenleri ve uygulama alanları. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 327-335.
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L., & Black, W. C. (1998). *Multivariate Data Analysis (Fifth Edition b.)*. USA: Prentice Hall.
- Hoffman, D. L., & Franke, G. R. (1986, August). Correspondence analysis: Graphical representation of categorical data in marketing research. *Journal of Marketing Research*, Vol XXIII,, 23.
- Kaciak, E., & Louviere, J. (1990, November). Multiple correspondence analysis of multiple choice experiment data. *Journal of Marketing Research Association*, 27.
- Kağmıçoğlu, C. H., & Çolak, H. (2019). Tüketicinin nesnelerin interneti teknolojilerini benimsemesi ve bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 241-268.
- Keleş, A., & Keleş, A. (2018). Nesnelerin internetinin getirdiği yenilikler ve sorunları. *Turkish Studies Information Technologies & Applied Sciences*, 53-66.
- Koohang, A., Sargent, C. S., Nord, J. H., & Paliszkievicz, J. (2022). Internet of Things (IoT): From awareness to continued use. *International Journal of Information Management*, 62, 102442.

- Kopetz, H. (2011). *Internet of things. In real-time systems*. Boston: Springer.
- Kutup, N. (2011). Nesnelerin interneti; 4H her yerden, herkesle, her zaman, her nesne ile bağlantı. XVI. *Türkiye'de İnternet Konferansı*, (s. 151-156). İzmir.
- Qadir, Z., Le, K. N., Saeed, N., & Munawar, H. S. (2023). Towards 6G Internet of Things: Recent advances, use cases, and open challenges. *ICT Express*, 9(3), 296-312.
- Tiryaki, İ., & Öder, L. G. (2022). Tüketicilerin akıllı giyilebilir nesnelerin kullanımına yönelik davranış niyetlerinin genişletilmiş teknoloji kabul modeli aracılığıyla incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 182-202.
- Topaloğlu, M., Tekkanat, E., & Malakçı, G. (2019). Akıllı cihaz ve insan etkileşimi: Nesnelerin interneti. *Ege Eğitim Teknolojileri Dergisi*, 3(1), 11-19.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Tıp Uzmanlık Derneklerinin Topluma Yönelik Sağlık Tavsiyelerinin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

A Content Analysis of Medical Specialty Associations' Health-Related Recommendations for the Community

Mehmet AVDAN¹, Prof. Dr. Ayhan ULUDAĞ²

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki tıp uzmanlık derneklerinin topluma sundukları sağlık tavsiyelerinin etkinliğini değerlendirmektir. Çalışmada, uzmanlık derneklerinin sağlık bilgisi paylaşımı yaptığı sosyal medya ve web platformları aracılığıyla yayımladıkları 1736 mesaj analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları, derneklerin sağlık bilgilendirme faaliyetlerinin niceliksel ve niteliksel açıdan yeterli olup olmadığını incelemeyi amaçlamaktadır. İçerik analizi yöntemiyle elde edilen veriler, sağlık tavsiyelerinin genel topluma yönelik yoğunlaşmasına rağmen, belirli hedef gruplara yönelik bilgilendirme faaliyetlerinin yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Çalışmada, mesajların çoğunlukla web siteleri üzerinden paylaşıldığı ve sağlık tavsiyelerinin büyük oranda genelleştirilmiş bir biçimde iletildiği gözlemlenmiştir.

Araştırmanın sonuçları, sağlık tavsiyelerinin özellikle yılın ilk çeyreği ve yaz aylarında yoğunlaştığını, ancak yılın diğer dönemlerinde bu tavsiyelerin azaldığını göstermektedir. Bu durum, toplumsal sağlık bilincinin belirli zaman dilimlerinde arttırılmaya çalışıldığını, ancak yıl boyu devam eden bir sağlık eğitimi ihtiyacının bulunduğunu işaret etmektedir. Cinsiyet bazında yapılan analiz, kadın sağlığına yönelik tavsiyelerin daha fazla yer bulduğunu ve kadınlara özgü sağlık sorunlarının toplumsal farkındalığının artırılmasının önemini vurgulamaktadır. Diğer yandan, akılcı ilaç kullanımı ve düzenli sağlık kontrolleri gibi kritik sağlık konularında yapılan paylaşımların düşük sayıda olması, bu alanlarda daha fazla farkındalık oluşturulması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, tıp uzmanlık derneklerinin toplumsal sağlık bilincini artırma ve koruyucu sağlık hizmetlerine erişimi sağlama konusunda daha etkili iletişim stratejileri geliştirmeleri, dijital platformlarda daha aktif olmaları ve hedef gruplara yönelik özelleştirilmiş tavsiyeler sunmaları gerektiği ifade edilmektedir. Bu çabalar, toplumsal sağlık düzeyinin iyileştirilmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İçerik analizi, sağlığın geliştirilmesi, sağlık tavsiyeleri, uzmanlık dernekleri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to evaluate the effectiveness of the health advice provided by medical specialty associations in Turkey to the public. In the study, 1736 messages published by these associations through social media and web platforms were analyzed. The findings of the research aim to assess whether the health communication activities of the associations are sufficient both quantitatively and qualitatively. The data obtained through content analysis reveal that while the health advice primarily targets the general public, the information directed at specific target groups is insufficient. It was observed that the majority

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazarın danışmanlığında tamamladığı "Tıp Uzmanlık Derneklerinin Topluma Yönelik Sağlık Tavsiyelerinin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, mehmetavdan96@gmail.com.

²Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, ayhanuludag@yahoo.com.

of messages were shared through websites and that health advice was largely conveyed in a generalized manner.

The results of the study show that health advice is concentrated mainly in the first quarter of the year and during the summer months, but decreases during other times of the year. This suggests that public health awareness is being increased during specific periods, but there is a need for continuous health education throughout the year. The analysis based on gender highlights that advice related to women's health is more prevalent and emphasizes the importance of raising awareness about gender-specific health issues. On the other hand, the low number of messages regarding rational drug use and regular health check-ups indicates that more awareness needs to be raised in these areas.

In conclusion, it is suggested that medical specialty associations need to develop more effective communication strategies, be more active on digital platforms, and provide tailored advice to specific target groups in order to enhance public health awareness and access to preventive healthcare services. These efforts will contribute significantly to improving the overall health level of society.

Keywords: Content analysis, health advice, health promotion, specialty associations

Paper Type: Research

Giriş

Sağlığın teşviki ve geliştirilmesi, 1980'lerin ortalarından bu yana önemli bir kamu politikası konusu haline gelmiştir. Bu dönemde sağlık kuruluşları ve kitle iletişim araçları, sağlık bilincini artırmak için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Özellikle sağlık ve egzersiz videolarının popüleritesi 1980'lerden itibaren artmıştır (Ayo, 2012, s. 99).

Sağlığın teşviki ve geliştirilmesi, bireylerin ve toplumun sağlık bilincini ve yaşam becerilerini geliştirerek sağlıklı seçimler yapmalarını teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Ottawa Charter, 1987, s. 3; Sağlık Bakanlığı 2011b). Uzman derneklerin toplum sağlığını artırmaya yönelik web siteleri ve sosyal medya hesapları aracılığıyla yaptıkları tavsiyelerin etkisi üzerine yapılan çalışmalar, bu mesajların hem niceliksel hem de niteliksel olarak yeterli olup olmadığını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın önemi, bireylerin ve toplumun sağlığını korumak için önleyici sağlık hizmetlerine erişimini artırmak ve sağlık bilincini artırmaktır. Bu bağlamda uzmanlık derneklerinin sağlık bilgilendirme çalışmalarının tutarlı, etkili ve toplum üzerinde olumlu bir etki yaratmasının önemi büyüktür. Gelecekte, bu derneklerin rolünün ve etkinliklerinin daha da belirlenmesi ve güçlendirilmesi gerekmektedir.

Ülkemizdeki tıp uzmanlık derneklerinin sağlık tavsiyeleri ve bu tavsiyelerin yayılma süreçleri üzerine yapılan araştırmalar, sağlık iletişimi ve toplum sağlığı perspektifinden önemli bilgiler sunacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Sağlığın Geliştirilmesi

Sağlığın geliştirilmesi kavramı, Winslow'un 1920'li yıllarda halk sağlığını tanımladığı döneme kadar uzanmaktadır. Winslow, halk sağlığını, çevre sağlığı, bulaşıcı hastalıkların kontrolü, kişisel sağlık uygulamaları, erken teşhis ve tedavi, sağlığın sürdürülmesi ve sosyal kalkınmanın desteklenmesi gibi unsurlarla tanımlamaktadır. Bu tanıma göre halk sağlığı, sağlık seviyesinin artırılması, hastalıkların önlenmesi ve yaşam süresinin uzatılması için toplumsal bir çaba gerektiren bir bilim ve teknoloji olarak ön plana çıkmaktadır (Winslow, 1920, s. 183).

Sağlığın teşviki ve geliştirilmesi, bireylerin ve toplumların sağlığı etkileyen faktörleri kontrol ederek sağlıklarını iyileştirmeyi amaçladığı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Epp, 1987, s. 419). Bu süreç, hastalıkları önlemek, hastalıkların ilerlemesini yavaşlatmak ve vücudu zararlı

etkilerden korumakla ilgilidir (Özvarış, 2001, s. 93). Sağlığın geliştirilmesi ve teşvik edilmesi, bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmelerini ve kaliteli bir yaşam sürmelerini sağlayan bir süreçtir (Edelman ve Mandle, 2002, s. 24). Bu süreçlerin temel amacı, sağlıkla ilgili tutum ve davranışların geniş kitlelere ulaşmasını ve doğru şekilde şekillenmesini sağlamaktır. Sonuç olarak, sağlığın teşvik edilmesi, kişisel tercihlerin ve toplumsal sorumluluğun artırılmasına katkıda bulunmakta ve bireylerin sağlıklarını en yüksek seviyeye taşımaya destek olmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2011, s. 15).

Sağlığın teşviki ve geliştirilmesi genellikle benzer anlamlarda kullanılsa da aslında farklı kavramlardır. Sağlık koruma, bir davranışın engellenmesini ifade ederken, sağlığı geliştirme, sağlığı aktif olarak teşvik etmek ve en üst seviyeye taşımaya amaçlamaktadır. Her iki kavram da birbirine yakın ancak farklı süreçleri ifade etmektedir (Temel Sağlık Hizmetleri Sempozyumu, 2005, s. 51).

Sağlığın geliştirilmesi kavramı, dünya genelinde kabul gören temel bir değişim sürecine girmiştir. Ulusal sağlık politikalarının odak noktası, sağlıklı bir toplum oluşturmak ve sağlık bilincini artırmaktır. Bu hedefin önemli bir yönü, sağlık sektöründe ilk adım olarak kabul edilen koruyucu ve önleyici tedbirlerin güçlendirilmesidir. Sağlığın teşviki ve geliştirilmesi, ulusal koordinasyon altında ve diğer sektörlerle iş birliği içinde hayata geçirilmesi beklenmektedir (Öztürk, 2020, s. 26-27).

Sağlığın teşviki ve geliştirilmesi, bireylerin ve toplumların kapasitelerini artırmayı ve sağlığı etkileyen sosyal, ekonomik ve çevresel koşulları değiştirmeyi odak noktası haline getirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, sağlığı iyileştirmenin yolları şunları içerebilir:

- Sağlık hizmetlerinin arzını artırmak,
- Bireysel ve toplumsal sağlığı geliştirmek,
- Sağlıklı bir toplum oluşturmak için sektörler arası iş birliği sağlamak,
- Sağlık hizmetlerinin donanımını ve altyapısını güçlendirmektir (Özvarış, 2011, s.

168).

1.2. Sağlığın Geliştirilmesinde Rol Oynayan Uluslararası Sağlık Bildirgeleri

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), tüm insanların, ırkı veya sosyal sınıfı ne olursa olsun, en yüksek sağlık seviyesine ulaşmak için çaba göstermeleri gerektiğini ve sağlığın en temel hak olduğunu defalarca vurgulamıştır. DSÖ, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak amacıyla ülkeler arasında daha kapsamlı bir iş birliği oluşturmayı hedeflemektedir. 1948 yılında kurulan DSÖ, başlangıçta sağlıkla ilgili sorunları daha yerel bir düzeyde ele alırken, zamanla artan adalet, sosyal sorunlar ve insan hakları gibi küresel meselelerin çözülmesine yönelik gerekli adımları atmaya başlamıştır. 20. yüzyılda, salgın hastalıklarla mücadele, insan ömrünün uzaması, kronik hastalıkların sağlık üzerindeki olumsuz etkileri gibi küresel sağlık sorunlarının nasıl çözüleceğine dair yapılan araştırmalar hız kazanmıştır (Yardım ve diğ., 2009, s. 31).

1.2.1. Alma-Ata Bildirgesi

Alma-Ata Deklarasyonu, tüm ülkelerin temel sağlık hizmetlerini kurabilmek için gerekli olan iç ve dış kaynakları kullanarak, bu hizmetlerin sağlanabilmesi için gereken politika ve stratejilerin geliştirilmesini talep etmektedir. Deklarasyona göre, her ülkede sağlık hizmetlerinin kalitesinde önemli iyileşmeler sağlanmıştır (Ulusoy Gökkoça, 2001, s. 374).

Alma-Ata Deklarasyonu, birinci basamak sağlık hizmetlerinin kritik önemini vurgulamaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 1973 yılında ulusal sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğunu belirterek, bu hizmetlerin iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yapıldığını ve "herkes için sağlık" ilkesine dayalı hedeflerin belirlendiğini ifade etmiştir. 2000 yılına gelindiğinde, yüksek sağlık standartlarına ulaşmanın, gelişmişlik göstergesi olarak kabul edildiği ve bu seviyeye

ulaşmada temel sağlık hizmetlerinin rolünün bir kez daha önemle vurgulandığı açıklanmıştır (Aydın, 2019, s. 23).

1.2.2. Bali Bildirgesi

Bali Bildirgesi'nde öne çıkan bazı önemli maddeler bulunmaktadır:

- Psikolojik sorunları olan ve bilinci kapalı hastalara yönelik hekimlerin tutumu,
- Yasal ehliyeti bulunmayan bir hastanın, mantıklı bir karar verdiğinde bu kararına saygı gösterilmesi gerektiği,
- Sağlık eğitimi konusundaki ileriye dönük yaklaşım (Aydın, 2019, s. 24)

1.2.3. Lizbon Bildirgesi

1981 yılında, Dünya Tabipler Birliği (DTB) tarafından yayımlanan Lizbon Deklarasyonu, hasta haklarına odaklanmaktadır. Bu deklarasyonla, hekimlerden, uygulamada ortaya çıkabilecek ahlaki ve hukuki zorlukları göz önünde bulundurarak, hastalarının çıkarlarını gözetken vicdani kararlar almaları ve bu doğrultuda hareket etmeleri beklenmektedir (Sayek, 1998, s. 27).

1.2.4. Ottawa Şartı

Ottawa Sözleşmesi, 1986 yılında Kanada'nın Ottawa kentinde gerçekleştirilen Birinci Uluslararası Sağlık Teşviki ve Geliştirilmesi Konferansı'nda, 2000 yılı ve sonrasındaki dönemde evrensel sağlık hedeflerine ulaşmak için yapılan çabaları ele almaktadır. Sağlık teşviki ve geliştirilmesi alanındaki araştırmaların amaçlarından biri, sağlık hizmetlerini davranışsal, ekonomik, politik, çevresel ve biyolojik faktörler çerçevesinde güçlendirmektir. Bir diğer hedef ise, mevcut sağlık eşitsizliklerini ortadan kaldırarak, insanlara daha adil ve erişilebilir sağlık hizmeti sunmaktır (Madenoglu Kıvanç, 2015, s. 163).

1.2.5. Kopenhag Bildirgesi

1994 yılında, Danimarka'nın Kopenhag kentinde, DSÖ yetkilileri tarafından yayımlanan bir bildiri, sağlık politikası üzerine önemli değerlendirmeler içermektedir. Bu bildiri, Avrupa'daki sağlık uygulamaları eleştirilmiş ve sağlık sistemlerinde iyileştirici değişikliklerin hızla yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, gelecekte bu değişikliklerin etkin bir şekilde yönetilmesi gerektiği belirtilmiştir. Avrupa Birliği (AB) ile uluslararası şirketler arasındaki iş birliğinin olumlu yönleri de öne çıkarılmış ve sağlık gelişiminin sürdürülebilirliğinin nasıl sağlanabileceği hakkında önerilerde bulunulmuştur (Madenoglu Kıvanç, 2015, s. 163).

1.2.6. Adelaide Tavsiyeleri

1988 yılında Avustralya'nın Adelaide şehrinde düzenlenen 2. Uluslararası Sağlık Teşviki ve Geliştirilmesi Konferansı'nda, halk sağlığına yönelik alınması gereken önlemler tartışılmıştır. Toplum sağlığı uygulamalarının ana amacının, bireylerin sağlıklı bir yaşam sürmelerini sağlamak ve zararlı davranışları ortadan kaldırmak olduğu vurgulanmıştır. Halk Sağlığı Eylem Planı çerçevesinde, beslenme, gıda, tütün, alkol, kadın sağlığı ve destekleyici ortamların oluşturulması konularında yapılan araştırmalara özel bir dikkat gösterilmiştir (Fedai ve Fedai, 2019, s. 80).

1.2.7. Amsterdam Bildirgesi

1995 yılında Avrupa Hasta Hakları Bildirgesi adıyla ilan edilmiştir. Bu beyanname ile Lizbon Bildirgesi'nin, hasta haklarına ilişkin noksan yönlerini azaltmak hedeflenmiştir.

- İnsan hayatının önemi,
- Veri aktarımı,
- Kabul,
- Özel hayatın korunması,

• Tedavi öncesinde ve sonrasında uygulanan aşamaları incelenmiştir (Oğuz, 1997, s. 53).

1.2.8. Ljubljana Bildirgesi

Ljubljana Deklarasyonu, ortak ilkelerin oluşturulması amacıyla 1996 yılında Ljubljana'da gerçekleştirilen Avrupa Sağlık Hizmetleri Reformu Konferansı'nda kabul edilmiştir. Konferansta yapılan açıklamada, Güneydoğu Avrupa'da yaşayan ve yeterli sağlık hizmetlerine erişim imkânı olmayan bireylerin, kaliteli ve sürekli tıbbi bakım hizmetlerine ulaşabilmesinin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır (Seçtim, 2019, s. 117).

1.3. Türkiye'de Sağlık Geliştirilmesine Yönelik Çalışmalar

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, Türkiye'nin sağlık sisteminin temelleri atılmış ve sağlık sektörünün düzenlenmesi ve planlanmasından sorumlu olan Sağlık Bakanlığı'nın yetkileri ve görevleri belirleyen yasal çerçeve oluşturulmuştur. Sağlık Bakanlığı, sağlık politikasının oluşturulmasından, sağlık hizmetlerinin organizasyonuna kadar birçok alanda yetki sahibidir. Ayrıca, sağlık alanındaki projeler için Dünya Bankası'ndan alınan kredilerin kullanım şekli, Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü tarafından belirlenmektedir (Özkal, 2002, s. 46).

1.4. Dernek Kavramı

Dernek, en az yedi gerçek ya da tüzel kişinin bir araya gelerek, yasal olarak yasaklanmamış bir kâr paylaşımı olmaksızın belirli bir ortak amacı gerçekleştirmek için oluşturduğu tüzel kişilikler grubudur (T.C. Resmi Gazete, 2011). Bu tanıma göre, derneğin temel unsuru bireydir ve derneği oluşturan kişiler "üye" olarak adlandırılır. Derneğin kurulabilmesi için en az yedi gerçek ya da tüzel kişinin bilgi ve çabalarını birleştirmesi gerekmektedir (Özsunay, 1974).

Derneğin ikinci unsuru, amacını içermektedir. Çünkü bir dernek, belirli ve ortak bir hedefi gerçekleştirmek için bir araya gelen bireylerin oluşturduğu bir topluluktur. Ancak önemli bir nokta, derneğin amacının hukuka veya ahlaka aykırı olmaması gerektiğidir. Derneklerin kuruluşunda esas olarak serbest kuruluş sistemi benimsenmiştir. Yani, herkes, önceden izin almak zorunda kalmadan dernek kurma hakkına sahiptir (T.C. Resmi Gazete, 2001).

Türkiye'de faaliyette olan derneklerin toplam sayısı 101.588 olarak kaydedilmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2023). 2004 yılından itibaren mevcut dernek sayıları her yıl düzenli olarak artmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2023). Coğrafi olarak bakıldığında, en fazla dernek Marmara bölgesinde bulunmaktadır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2023).

Dernekler, faaliyet alanlarına göre incelendiğinde, en fazla sayıya sahip olanların meslek ve dayanışma dernekleri olduğu görülmektedir. Sağlık alanında faaliyet gösteren derneklerin oranı, tüm faal dernekler arasında %2,61'dir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2023).

1.5. Sağlık Tavsiyeleri

Koruyucu faktörler, sağlığı olumlu yönde etkileyen unsurlar olarak tanımlanabilir. Örneğin, düzenli fiziksel aktivite, yüksek kan basıncı ve aşırı vücut ağırlığının kontrol altına alınması için etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, bol miktarda meyve ve sebze tüketmek ve doymuş yağlardan düşük bir diyet tercih etmek, kanser ve kalp hastalıklarına karşı koruyucu bir etki yaratabilir (AIHW, 2012).

Bazı risk faktörlerinin yokluğu, koruyucu bir faktörün varlığını işaret edebilir; ancak bu durum her zaman geçerli olmayabilir. Örneğin, sigara içenlerin akciğer kanserine yakalanma riski daha yüksektir, ancak sigara içmeyenler de akciğer kanseri geliştirme riskinden tamamen korunmuş sayılmaz. Bir kişinin fiziksel olarak aktif olmaması, onun pasif olduğu anlamına gelir. Koruyucu faktörlerin faydaları da farklı seviyelerde olabilir; örneğin, fiziksel aktivite seviyeleri

arttıkça, sağlığa olan olumlu etkiler de artar. Ancak, bazı durumlarda aşırı fiziksel aktivite, spor yaralanmalarına yol açabilir (DOHA, 2008).

Fiziksel aktivite, her yaş grubunda hem fiziksel hem de zihinsel sağlık açısından pek çok fayda sağlar. Düzenli fiziksel aktivite, kalp hastalıkları ve diğer kronik hastalıkların risklerini engellemeye veya bu riskleri azaltmaya yardımcı olabilir. Ayrıca, vücut ağırlığını yönetmek, yüksek tansiyon ve yüksek kan basıncı gibi biyomedikal risk faktörlerini denetlemek açısından oldukça etkilidir. Fiziksel aktivite, benlik saygısını artırarak, stres, kaygı, yorgunluk ve depresyon gibi zihinsel sağlık sorunlarını da azaltabilir (AIHW, 2011a).

Fiziksel aktivite, hastalık sonrası iyileşme sürecine de katkı sağlayabilir. Örneğin, meme kanseri tedavisi gören kadınlarda fiziksel aktivitenin rehabilitasyon sürecine destek olduğu gözlemlenmiştir (McNealy ve ark., 2006).

Beslenme alışkanlıkları, genel sağlık ve yaşam kalitesi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Yediğimiz yiyecekler, yalnızca genel sağlığı iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda kalp hastalıkları, tip 2 diyabet ve kanser gibi kronik hastalıkların önlenmesine de yardımcı olabilir. Yapılan araştırmalar, beslenme ile depresyon, anksiyete bozuklukları ve diğer duygusal sağlık sorunları arasındaki bağlantıyı da ortaya koymaktadır (Rydzewski, 2010).

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'deki tıp uzmanlık alanlarında faaliyet gösteren meslek kuruluşlarının, çeşitli araçlarla topluma sundukları sağlık tavsiyelerinin tespit edilmesidir. Sağlıklı bireyler ve toplumlar oluşturulabilmesi için, koruyucu sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması, sağlık bilincinin artırılması ve farkındalık oluşturulması büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, uzmanlık derneklerinin gerçekleştirdiği sağlık bilgilendirme faaliyetlerinin düzenli, etkili ve toplumsal açıdan etkili olması, sağlık tavsiyelerinin daha doğru bir biçimde şekillendirilmesine ve genel sağlık düzeyinin iyileştirilmesine katkıda bulunacaktır.

3. Yöntem

Bu çalışmada, tarama modeline dayalı içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, sözlü ve yazılı verilerin belirli bir soruya veya amaca odaklanarak sınıflandırılması, özetlenmesi ve anlamlı kategoriler altında gruplanması sürecini içeren bir araştırma yöntemidir (Arık, 1998, s. 119). İçerik çözümlemesi, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birleştirilmesiyle uygulanmaktadır (Wright, 1986, s. 125). Nitel çözümleme, belirli bir zaman diliminde bir mesaj kaynağının hedeflediği öznel amacı ortaya çıkarmaya yönelik olarak kullanılmaktadır (George, 2003, s. 10). Diğer yandan, nicel çözümleme, metin içerisinde yer alan belirli özelliklerin veya kategorilerin ne sıklıkla ortaya çıktığını tespit etmeye yönelik bir yaklaşımdır (Altheide, 1996, s. 15-16). İçerik analizi, metinlerdeki mesajlar, imgeler, temsiller ve bu metinlerin toplumsal anlamları hakkında derinlemesine bilgi edinmeyi amaçlamaktadır (Hansen, 2003, s. 55).

3.1. Evren

Bu araştırma, Türk Tabipler Birliği Uzmanlık Dernekleri Eşgüdüm Kurulu (TTBUDEK) üyesi tıp uzmanlık alanlarına ait meslekî dernekler üzerine gerçekleştirilmiştir. TTBUDEK'in resmi internet sitesinde, "dernekler" başlığı altında 3 ana kategori altında toplam 103 dernek bulunmaktadır. Çalışma, 2019 yılında, bu derneklerin resmi web siteleri ve sosyal medya hesapları üzerinden yayımlanan 1736 tavsiye içerikli mesajın incelenmesi yoluyla yürütülmüştür.

3.2. Veri Toplama Teknikleri

Bu çalışmada, veri toplama sürecinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi için belirlenen kriterler, iletilen mesajların hangi gruplara yönelik olduğu, alıcı grubun toplumdaki konumu, mesajların iletilmesinde kullanılan sosyal medya platformları ve metin analizinden elde edilen sorulardan oluşmuştur. Kriterler, topluma yönelik sağlık tavsiyelerinin incelenmesi sonucu geliştirilmiş ve belirlenmiştir. Çalışmada, uzmanlık dernekleri tarafından

topluma yönelik sağlık tavsiyelerinin incelenmesi amacıyla bir kodlama sistemi yardımıyla bir form hazırlanmıştır. Bu form, uzmanlık derneklerinin topluma yönelik sağlık mesajlarının belirli sosyal medya platformlarındaki yerini tespit etmek amacıyla yapılan literatür taraması ile oluşturulmuştur. Kodlama formunda, mesajların içerik bilgileri, iletilen sosyal medya araçları, tavsiye mesajlarının paylaşıldığı zaman dilimi, mesajların hedef kitlesi ve uzmanlık derneklerinin gündeme getirdiği konular üzerinde durulmuştur. Hazırlanan form, sorumlu yazar dışında bir uzman tarafından gözden geçirilmiş ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Elde edilen paylaşım metinleri, titizlikle kontrol edilerek kodlanmıştır.

4. Bulgular

Toplamda 103 dernek arasında, 47 dernek sosyal medya platformlarından en az birinde sağlık tavsiyesi paylaşmıştır. Yapılan inceleme sonucunda, 35 derneğin sosyal medya hesaplarına erişilememiştir. Ayrıca, 5 derneğin web sitesine ulaşamamıştır. Sosyal medya bağlantısı bulunan 18 dernek ise, medya kanallarına ait yapılan analizlerde sağlık tavsiyeleriyle ilgili herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Tablo 1. Zaman dilimlerine yönelik sağlık tavsiyelerinin dağılımı

Zaman Dilimi	Adet	Yüzde (%)
1.-4. Ay Aralığı	598	34,4
5.-8. Ay Aralığı	531	30,6
9.-12. Ay Aralığı	434	25
Belirtilmemiş	173	10
Genel Toplam	1736	100

Veriler incelendiğinde, en fazla mesajın 598 (%34,4) ile 1.-4. ay aralığında ve 531 (%30,6) ile 5.-8. ay aralığında verildiği gözlemlenmektedir. Zaman dilimi kriterine bakıldığında, mesajların özellikle yılın ilk aylarında yoğunlaştığına dair bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde toplumun sağlık kontrollerini yapmak veya kış aylarının sağlığa olumsuz etkilerini minimize etmek amacıyla bu zaman dilimi tercih edilmiş olabilir. Ayrıca, 1-4 ay aralığına benzer şekilde, yaz mevsimiyle birlikte sıcaklıkların artış göstermesi nedeniyle 5-8. ay aralığında da toplumun gerekli önlemleri alabilmesi adına bir dizi sağlık tavsiyesi iletilmiştir.

Tablo 2. Sosyal medya platformlarına yönelik sağlık tavsiyelerinin dağılımı

Sosyal Medya Platformu	Adet	Yüzde (%)
Web Sayfası	903	52
Instagram	346	19,9
Facebook	275	15,8
Twitter	212	12,2
Toplam	1736	100

Tablo 2 incelendiğinde, en fazla mesaj paylaşımının 903 (%52) ile web siteleri üzerinden yapıldığı, bunu takip eden medya kanalının ise 346 (%19,9) mesaj ile Instagram olduğu

görülmektedir. En düşük mesaj paylaşımı ise 212 (%12,2) mesaj ile Twitter üzerinden gerçekleşmiş, onu takiben 275 (%15,8) mesaj ile Facebook yer almıştır.

Tablo 3. Hedef kitleye yönelik sağlık tavsiyelerinin dağılımı

Alıcı Grup	Sayı	Yüzde (%)
Tüm bireyler	1709	98,4
Yaşlılar	12	0,7
Yetişkinler	12	0,7
Çocuklar	2	0,1
Gençler	1	0,1
Toplam	1736	100

Tabloya göre, en fazla mesaj genel topluma yönelik olarak iletilmiştir ve bu sayı 1709 (%98,4) mesaj seviyesinde yer almaktadır. Paylaşımlar incelendiğinde, belirli bir hedef gruba yönelik paylaşımların sayısının düşük olması, sağlık tavsiyelerinin uygulanabilirliğinin sorgulanmasına zemin hazırlamaktadır.

Tablo 4. Alıcının toplumsal konumuna yönelik sağlık tavsiyelerinin dağılımı

Alıcının Toplumdaki Yeri	Sayı	Yüzde (%)
Tüm bireyler	1331	76,7
Hasta olanlar	373	21,5
Hastalık belirtisi olanlar	21	1,2
Kronik hastalar	7	0,4
Sağlıklı olanlar	4	0,2
Toplam	1736	100

Tabloya göre, mesajların büyük bir kısmı, 1331 (%76,7) ile toplumun tamamına yönelik olarak hazırlanmıştır. İkinci sırada ise 373 (%21,5) mesaj ile hastalara yönelik tavsiyeler yer almaktadır. Mesaj içeriklerinde, düzenli doktor kontrolleri ve ilaç kullanımı gibi temel sağlık konuları yoğun bir şekilde vurgulanmaktadır.

Tablo 5. Cinsiyete yönelik sağlık tavsiyelerinin dağılımı

Cinsiyete ait tavsiye	Sayı	Yüzde (%)
Belirtilmemiş	1662	95,7
Kadın	62	3,6
Erkek	12	0,7
Toplam	1736	100

Tablodaki veriler incelendiğinde, 1662 (%95,7) mesajda cinsiyet bilgisi yer almazken, 62 (%3,6) mesaj ise kadınlara yönelik olarak iletilmiştir. Cinsiyete özgü hastalıkların etkisi göz önüne alındığında, kadın kategorisinin erkek kategorisine göre daha fazla temsil edildiği

görülmektedir. Bu durum, kadınlara özgü sağlık sorunlarında toplumsal farkındalığın artırılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Tablo 6. Sağlık kontrolüne yönelik sağlık tavsiyelerinin dağılımı

Düzenli Kontrol	Sayı	Yüzde (%)
Yok	1648	94,9
Var	88	5,1
Toplam	1736	100

Topluma yönelik sağlık tavsiyelerinde, düzenli kontrol konusu yalnızca 88 (%5,1) mesajda yer almakta, 1648 (%94,9) mesajda ise bu konuya değinilmemektedir. Mesaj içeriklerinin incelenmesi sonucunda, yılda iki kez muayene olma, düzenli doktor takibi gibi başlıklara vurgu yapıldığı belirlenmiştir.

Tablo 7. Doğru ve düzenli beslenmeye yönelik sağlık tavsiyelerinin dağılımı

Doğru ve Düzenli Beslenme	Sayı	Yüzde (%)
Yok	1476	85
Var	260	15
Toplam	1736	100

Doğru beslenme ile ilgili 260 (%15) mesaj paylaşılmıştır. Bu mesajlarda, obeziteyi önlemek amacıyla dengeli beslenmenin önemi vurgulanmakta, ayrıca sağlığın korunması ve hastalık sonrası iyileşme sürecinin hızlanması açısından düzenli ve doğru beslenmenin gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Tablo 8. Akılcı ilaç kullanımına yönelik sağlık tavsiyelerinin dağılımı

Akılcı İlaç Kullanımı	Sayı	Yüzde (%)
Yok	1672	96,3
Var	64	3,7
Toplam	1736	100

Akılcı ilaç kullanımıyla ilgili olarak yalnızca 64 (%3,7) mesaj paylaşılması, bu önemli konuda sağlık tavsiyelerinin ve bilgilendirmelerinin yetersiz olduğunu göstermektedir. Akılcı ilaç kullanımı, bireylerin sağlığını koruma, tedavi süreçlerini optimize etme ve gereksiz ilaç kullanımını engelleme açısından kritik bir konudur. Bu nedenle, tıp uzmanlık derneklerinin, bu konuda toplumu bilinçlendirmek amacıyla daha fazla içerik üretmeleri beklenirdi. İlaçların doğru kullanımıyla ilgili mesajların sayısının düşük olması, sağlık kurumlarının bu alandaki iletişim stratejilerinin zayıf olduğunu veya bu konuya yeterince önem verilmediğini gösterebilir.

Tartışma

Boztepe Taşkıran ve Yıldız (2019) tarafından yapılan araştırma, sağlık iletişimi kampanyalarının sağlıkla ilgili risk konularının belirlenmesinde etkili bir rol oynadığını ve yeni medyanın bu kampanyaların mesajlarını hedef kitlelere ulaştırmada güçlü araçlar sunduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda, hedef kitlenin sağlıkla ilgili konularda uzmanlar veya kurumlarla iletişim kurma ve sağlık bilgisi almak için yeni medyayı kullandığı sonucuna varılmıştır. Elde edilen bulgular, uzman derneklerinin toplumu geniş bir şekilde bilgilendirebilmek için sosyal medya ağlarını belirli bir ölçüde kullandıklarını, ancak buna

rağmen bu derneklerin toplumun ihtiyaçlarını karşılamak noktasında yetersiz kaldığını göstermektedir.

Yıldız (2019) çalışmasında, sağlık iletişimi kampanyalarının ve tanıtım mesajlarının yeni medya üzerinden hedef kitlelere iletilmesinin, geniş bir toplum kesiminin sağlık risklerini hızlı bir biçimde kavrayabilmesini, farkındalıklarını artırmasını ve istenen sağlık davranışlarını benimsemelerini sağlayabileceği belirtilmiştir. Araştırma, derneklerin halkı bilgilendirme çabalarının mevcut olduğunu ancak bu çabaların yeterli olmadığını ortaya koymuştur. Derneklerin daha sistematik ve daha fazla tavsiye mesajı sunmasının, halkın sağlık davranışlarında olumlu gelişmeleri artıracığı vurgulanmaktadır.

İlhan ve ark. (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, katılımcıların yaklaşık yarısının sağlık sorunları olduğunda bir sağlık kuruluşuna başvurmadığı ve büyük bir kısmının ilaç kullanımı ya da bitkisel/geleneksel tedavi yöntemlerini tercih ettiği sonucuna varılmıştır. Yapılan araştırma, akılcı ilaç kullanımı ve düzenli doktor kontrolü gibi konularda verilen mesajların niceliksel olarak yetersiz kaldığını göstermektedir. Uzman dernekler, Türkiye’de devam eden akılcı ilaç kullanımı sorunu hakkında toplumda yeterli farkındalık oluşturamamıştır.

Sorenson ve arkadaşları (2015), sekiz Avrupa ülkesini kapsayan bir çalışmada, European Health Literacy Survey (HLS-EU) sağlık okuryazarlığı anketini uygulamış ve elde edilen bulgular, her on kişiden birinin sağlık okuryazarlığının yetersiz (%12) olduğunu, her iki kişiden birinin ise sınırlı (%47) sağlık okuryazarlığına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumun, özellikle ekonomik zorluk yaşayan, düşük eğitim seviyesine sahip ve yaşlı bireylerde daha yaygın olduğu gözlemlenmiştir. Elde edilen veriler, Avrupa genelinde uygulanan sağlık politikalarına ışık tutmaktadır. Sağlık eşitliğini sağlamak ve halk sağlığını iyileştirmek için Avrupa’da stratejiler geliştirilirken, sağlık okuryazarlığındaki toplumsal değişikliklerin göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, toplumun tüm yaş gruplarına hitap eden bir dil kullanımının önemi vurgulanmış, sosyal medya platformlarındaki paylaşımların ise 65 yaş ve üzeri bireyler için yetersiz kaldığı belirtilmiştir.

Tıp uzmanlık derneklerinin toplum sağlığına yönelik sağlık tavsiyelerinde, yalnızca 371 (%21,4) mesajda hastalıklar hakkında bilgi verilmiş, 1365 (%78,6) mesajda ise bu konu ele alınmamıştır. Hastalıklar hakkında bilgi içeren mesajlarda, öncelikle hastalıkların temel özellikleri ve belirtileri açıklanmakta, ardından hastalıkla mücadele etmek için alınabilecek önlemler ve tedavi seçenekleri tartışılmaktadır. Toplumun hastalıklarla ilgili bilgi düzeyi, iletilen mesajların etkinliği açısından kritik bir rol oynamaktadır. Sağlık okuryazarlığının düşük seviyelerde olması ve hastalıklarla ilgili bilgi verme kriterine gereken özenin gösterilmemesi, önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonuçlarına göre, Türkiye’deki tıp uzmanlık derneklerinin topluma yönelik sağlık tavsiyeleri, sosyal medya ve web platformlarında yapılan paylaşımlar üzerinden değerlendirilmiştir. 103 dernek arasında 47 dernek sosyal medya aracılığıyla sağlık tavsiyeleri sunmuş, ancak birçok derneğin sosyal medya hesaplarına erişim sağlanamamıştır. Ayrıca, bazı derneklerin web sitelerine ulaşamamıştır. Bu durum, uzmanlık derneklerinin dijital platformlarda sağlık iletişimi konusunda eksiklikler yaşadığını göstermektedir. Sosyal medya kullanımı, günümüzde halkın sağlık bilgisi edinme yöntemlerinden biri haline geldiği için, derneklerin bu platformlarda daha aktif olmaları önemlidir. Ancak, bazı derneklerin bu araçları etkin bir şekilde kullanmaması, sağlık tavsiyelerinin ulaşabilirliğini ve etkileşimini sınırlamaktadır.

Mesajların zaman dilimlerine göre dağılımı incelendiğinde, sağlık tavsiyelerinin özellikle yılın ilk aylarında ve yaz mevsiminde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Bu, toplumsal sağlığı koruma çabalarının, kış mevsiminin olumsuz etkilerinden korunma ve yazın artan sıcaklıkların sağlık üzerindeki etkilerini minimize etme amacı taşıdığını düşündürmektedir. Ancak, yılın diğer

dönemlerinde daha az sağlık tavsiyesi paylaşılması, bu dönemde toplumun sağlık bilincinin artırılmasına yönelik eksikliklere işaret etmektedir.

Paylaşılan mesajların büyük çoğunluğunun genel topluma yönelik olması, derneklerin sağlık tavsiyelerini geniş bir kitleye ulaştırma amacını güttüğünü gösterse de, belirli hedef gruplara yönelik mesajların sayısının düşük olması, tavsiyelerin hedef kitlesi üzerinde etkili olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Sağlık tavsiyelerinin uygulanabilirliği, özellikle belirli gruplara yönelik özelleştirilmiş bilgilendirme eksikliği nedeniyle kısıtlı kalmaktadır.

Cinsiyet bazında yapılan analizde, kadınlara yönelik sağlık tavsiyelerinin daha fazla yer bulması, kadın sağlığına dair farkındalığın artırılması gerektiğini işaret etmektedir. Cinsiyete özgü sağlık sorunlarına dair daha fazla içerik üretmek, bu alandaki toplumsal farkındalığı artırmak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu durum, uzmanlık derneklerinin kadın sağlığına yönelik daha fazla bilgilendirme ve eğitim çalışmalarına odaklanmaları gerektiğini ortaya koymaktadır.

Beslenme ve fiziksel aktiviteye ilişkin mesajlar, toplum sağlığını iyileştirmeye yönelik önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, beslenme ve spor gibi temel sağlık konularında yapılan paylaşımların sayısının yetersizliği, bu alanlardaki toplum bilincinin artırılması gerektiğini göstermektedir. Özellikle obezite ve sağlıklı yaşam tarzı konularında daha fazla tavsiye mesajı paylaşılması, toplumda daha sağlıklı bireylerin yetişmesine katkı sağlayacaktır.

Akılcı ilaç kullanımı konusunda yalnızca 64 mesaj paylaşılması, bu alandaki sağlık tavsiyelerinin ciddi şekilde yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Akılcı ilaç kullanımı, bireylerin sağlığını korumak, tedavi süreçlerini optimize etmek ve gereksiz ilaç kullanımını engellemek açısından kritik öneme sahiptir. Bu konuda daha fazla eğitim ve bilgilendirme yapılması, toplum sağlığının iyileştirilmesine büyük katkı sağlayacaktır. Ancak, uzmanlık derneklerinin bu konuya yeterince önem vermediği ve sağlık iletişimi stratejilerinde eksiklikler bulunduğu gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak, uzmanlık derneklerinin sağlık tavsiyeleri alanında daha etkin bir iletişim stratejisi geliştirmeleri, dijital platformları daha aktif kullanmaları, hedef kitlelere yönelik özelleştirilmiş mesajlar sunmaları ve özellikle akılcı ilaç kullanımı gibi kritik konularda daha fazla farkındalık yaratmaları gerekmektedir. Bu çabalar, toplum sağlığının geliştirilmesine ve sağlık bilincinin artırılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Altheide, DL (1996). *Qualitative media analysis*. California: Thousand Oaks, Sage Publications.
- Arık, İA (1998). *Psikolojide Bilimsel Yöntem*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Australian Institute of Health and Welfare (AIHW). Risk factors contributing to chronic disease. Cat No. PHE 157. Canberra. 2012. <https://www.aihw.gov.au/reports/chronic-disease/risk-factors-contributing-to-chronic-disease/summary>.
- Aydın, N (2019). Sağlıkın teşviki ve geliştirilmesi . *Black Sea Journal of Health Science* , 2 (1) , 21-29.
- Ayo, N (2012). Understanding health promotion in a neoliberal climate and the making of health conscious citizens. *Critical Pub Health*, 22 (1), 99-105. doi:<https://doi.org/10.1080/09581596.2010.520692>
- Boztepe Taşkıran, H ve Yıldız, E (2019). Sağlığa ilişkin risklerin önlenmesi bağlamında sağlık iletişimi kampanyalarının ve yeni medyanın rolü. *Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergi* , 2 (2) , 111-133 . doi:<https://doi.org/10.33464/dorduncukuvvet.582332>
- DOHA (2008). *Fruit and Vegetable Campaign*. Viewed 16 February 2011
- Edelman, CL ve Mandle, CL (2002). *Health promotion*. Toronto: Mosby Company, 24-31.

- Epp, J (1987). Achieving health for all: A framework for health promotion. Ministry Of Supply And Services, 419-428. doi:<https://doi.org/10.1093/heapro/1.4.419>
- Fedai, R ve Fedai, M (2019). Birleşmiş milletlerin sağlık politikalarının üretilmesindeki rolü. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi 2019; 88: 78- 92. doi:10.16992/ASOS.14689
- George Alexander L (2003). İçerik çözümlemesinde nicel ve nitel yaklaşımlar. İletişim araştırmalarında içerik çözümlemesi (Derleyen ve Çeviren: Murat S. Çebi). Ankara: Alternatif Yayınları.
- Hansen, A (2003). İçerik çözümlemesi. (Derleyen: Çebi M.S). İletişim araştırmalarında içerik çözümlemesi. Ankara: Alternatif Yayınları.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Müdürlüğü (2023). <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-bolgelere-gore-dagilimi> (Erişim Tarihi 30 Kasım 2022).
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Müdürlüğü (2023). <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarına-gore-dagilimi> (Erişim Tarihi 30 Kasım 2022).
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Müdürlüğü (2023). <https://www.siviltoplum.gov.tr/genel-kurulus-bilgileri> (Erişim Tarihi 30 Kasım 2022).
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Müdürlüğü (2023). <https://www.siviltoplum.gov.tr/yillara-gore-faal-dernek-sayilari> (Erişim Tarihi 30 Kasım 2022).
- İlhan, M, Aydemir Ö, Çakır M. ve Aycan, S (2014). Akılcı olmayan ilaç kullanım davranışları: Ankara'da üç ilçe örneği . Turkish Journal of Public Health , 12 (3) , 188-200. doi:<https://doi.org/10.20518/thsd.91650>
- Madenoğlu Kıvanç M. (2015). Evrensel sağlık bildireleri ve Türkiye'de sağlık reformları. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi 2015; 3(2):162.
- McNeely, ML, Campbell KL, Rowe BH, Klassen TP, Mackey JR ve Courneya KS (2006). Effects of exercise on breast cancer patients and survivors: a systematic review and meta-analysis. Canadian Medical Association Journal 175(1):34–41. doi:10.1503/cmaj.051073
- Oğuz, NY (1997). Hasta hakları alanındaki gelişmeler ve değişen değerler. Türkiye Klinikleri J Med Ethics. 5(2), 50-55.
- Ottawa Charter (1987). Ottawa charter for health promotion. Oxford University Press, Printed in Great Britain, Health Promotion, 1 (4): 3-5.
- Özkal, İ (2002). Türkiye'de sağlık sektörü ve küreselleşme. Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi, 3(11): 46-49
- Özsunay, E (1974). Medenî hukukumuzda tüzel kişiler, tüzel kişilerin genel teorisi. İstanbul: Dernekler – Vakıflar, 3. Baskı, 77.
- Öztürk, C (2020). Sağlıkın geliştirilmesinde sağlık iletişiminin ve sosyal medya kanallarının rolü. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul.
- Özvarış, ŞB (2001). Sağlık eğitimi ve sağlığı geliştirme. Ankara: Hacettepe Halk Sağlığı Vakfı.
- Özvarış, ŞB (2011). Sağlığı geliştirme ve sağlık eğitimi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Rydzewski, M (2010). Diet and nutrition may influence risk for depression. 2011.
- Sağlık Bakanlığı, Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü. 2011b. Sağlık teşviki ve geliştirilmesine yönelik dönüm noktaları. Global Konferanslardan Bildiriler. Dünya Sağlık Örgütü 2009. Ankara: Bakanlık Yayın No: 813. ISBN: 978-975-590-362- 01.
- Sayek, F (1998). Sağlıkla ilgili uluslararası belgeler, Ankara: Türk Tabipleri Birliği Konseyi.
- Seçtim, H (2019). Sağlıkta dönüşüm programı üzerine bir değerlendirme . Management and Political Sciences Review , 1 (1) , 117-133. doi:<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mpsr/issue/45230/523980>
- Sørensen, K. Pelikan, JM. Rothlin, F. Ganahl, K. Slonska, Z. eth al. (2015). Health literacy in europe: comparative results of the european health literacy survey (Hls-Eu). European Journal Of Public Health, 25(6): 1053–058. doi: <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckv043>

- T.C. Resmi Gazete (2001). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/12/20011208.htm> (Erişim Tarihi: 30 Kasım 2022).
- T.C. Resmi Gazete (2011). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/12/20111223.htm> (Erişim Tarihi: 30 Kasım 2022).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. Türkiye sağlık sistemi performans değerlendirmesi (2011). Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü Yayınları. Ankara 2011: 9-43
- Temel Sağlık Hizmetleri Sempozyumu (2005). Sağlıkta Sektörler Arası İş birliği. Manisa: 3-5-6 Mayıs 2005
- Ulusoy Gökkoca, F.Z (2001). Sağlık eğitimi açısından temel ilkeler. Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi. Halk Sağlığı Dergisi, 10(10): 371- 374.
- Winslow, CE (1920). The untilled field of public health modern medicine, 2:183. doi: 10.1126/science.51.1306.23
- Wright, CR (1986). Mass communication: a sociological perspective. New York: Random House.
- Yardım, N., Gögen, S. ve Mollahaliloğlu, S (2009). Sağlıkın geliştirilmesi: Dünya’da ve Türkiye’de mevcut durum. Journal of Istanbul Faculty of Medicine, 72: 29-35. doi:https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuitfd/issue/9271/115938
- Yıldız E (2019). Sağlığa ilişkin risklerin önlenmesi bağlamında sağlık iletişimi kampanyalarının ve yeni medyanın rolü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı:

Tarih:

No:

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

21. yy.'ın Başında, Uluslararası Alanda “Yeni Bir Dünya Düzeni”

Arayışı: Rusya-Çin İlişkileri

The Search For “A New World Order” in The International Area in The Beginning of The 21st Century: Russian-China Relations

Dr. Öğr. Üyesi Erden KİŞİ ¹

Öz

Dünya insanlığı neredeyse her yüzyılda, yeni bir küresel güç ile karşılaşmıştır. Süreç içerisinde bu küresel güçlerin bir kısmı etkisini yitirmiş, bir kısmı ise tarih sahnesinden silinmiştir. Tıpkı insanlar gibi devletler de bir çocukluk, gençlik ve yetişkinlik evresi geçirirler. Özellikle yetişkinlik evresini doğru şekilde değerlendiren devletler, küresel güç olarak tarih sahnesinde yerlerini alırlar. Her küresel gücün, belli bir dönem sonra küresel üstünlük kabiliyetini kaybettiği görülmüştür. Soğuk Savaş sürecinde dünyanın iki kutba ayrıldığı; Batı tarafında ABD'nin, Doğu tarafında ise SSCB'nin küresel bir güç olarak öne çıktığı görülmüştür. Soğuk Savaş sonrasında ise ABD öncülüğünde “tek kutuplu” bir sistemin olduğu anlaşılmıştır. Uzun bir dönem dünyanın tek süper gücü olarak, adeta dünyanın jandarmalığı rolünü üstlenen ABD'nin, tüm dünya coğrafyalarında, askeri ve ekonomik politikalar yürüttüğü görülmüştür. 2000'li yıllar sonrasında tıpkı ABD gibi askeri, ekonomik ve politik imkânlarla sahip yeni aktörlerin, uluslararası arenada boy gösterdiği görülmüştür. Bu aktörlerin başında ise Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu gelmiştir. Bu çalışmada; 2000 yılı sonrasında uluslararası politikada gerek ekonomik gerekse askeri kabiliyetleri ile adından oldukça fazla söz ettiren Çin ve Rusya'nın ikili ilişkileri ve küresel alandaki kabiliyetleri üzerine, bir analiz yapılacaktır. Sonrasında Rusya ve Çin birlikteliğinin, “yeni bir dünya düzeni” kurabilecek imkanlara sahip olup olmadığı tartışılacaktır. Nihayetinde ise iki ülke ilişkilerinin, geldiği nokta ve varacağı hedef üzerine tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Siyaset, Çin-Rus İlişkileri, Yeni Küresel Düzen, Güç Rekabeti.

Makale Türü: Derleme

Abstract

World humanity has encountered a new global power in almost every century. In the process, some of these global powers lost their influence and some disappeared from the stage of history. Just like people, states also go through childhood, youth and adulthood phases. Especially states that evaluate the adulthood phase correctly take their place on the stage of history as global powers. It has been observed that every global power loses its global superiority after a certain period. During the Cold War, the world was divided into two poles; It was seen that the USA stood out as a global power on the Western side and the USSR on the Eastern side. After the Cold War, it was understood that there was a "unipolar" system under the leadership of the USA. It has been observed that the USA, which for a long time was the world's only superpower and almost assumed the role of the world's gendarmerie, carried out military and economic policies in all world geographies. After the 2000s, new actors with military, economic and political capabilities, just like the USA, appeared in the international arena. The leading actors are the People's Republic of China and the Russian Federation. In this study; An analysis will be made on the bilateral relations and global capabilities of China and Russia, which have made a name for themselves in international politics with both their economic and military capabilities after 2000. Afterwards, it will be discussed whether the cooperation of

¹Van YYÜ., İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, erdenkisi@yyu.edu.tr.

Russia and China has the means to establish a "new world order". Ultimately, determinations will be made on the current state of the relations between the two countries and the goal they will reach.

Keywords: Global Politics, Sino-Russian Relations, New Global Order, Power Rivalry.

Paper Type: Compilation

Giriş

19. yüzyıl sürecinde önemli sayıda Çinli, Batılılar tarafından ülkelerinin işgalinin öncekilerden farklı olduğunu anlamaya başlamadan önce Batı'nın, Çin üzerindeki onlarca yıllık yoğun etkisine ihtiyaç duymuşlardır, paradoksal olarak bu farkındalığın belirginleşmesine en çok katkıda bulunan olay, Japonya'nın 1894'te Çin'e saldırısı olmuştur (Levi, 1953: s. 3). Hem kendi komşularından hem de Batılı ülkelerden gelen işgalci eylemler karşısında afallayan Çin, 19. yüzyıl sürecini bir işgaller ve iç çatışmalar yüzyılı olarak tamamlamıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise imparatorluğun yıkılması ile beraber yeni bir siyasal süreç yaşanmıştır. Daha sonrasında ise çetin bir iktidar mücadelesi sonrasında 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur.

20. yüzyıla gelindiğinde uzun bir dönem istilalar, saldırılar ve iç savaşlar yaşayan Çin, oldukça yıpranmıştır. Gerek Çin halkı gerekse iktidar tarafında bu yıpranmanın etkileri, oldukça fazla hissedilmiştir. Özellikle kadim bir medeniyete sahip olan Çin halkının, Batılılar tarafından esarete mahkûm edildiği düşüncesi, ağır bir psikolojik bunalıma neden olmuştur.

Bireysel psikoloji bu nedenle Çinliler için önemli bir olguya dönüşmüştür. Konfüçyüsçü devlet adamına göre uluslararası ilişkiler, tüm toplumsal ilişkiler gibi, gruplar arasında değil, onları yürüten bireyler arasındaki ilişkilerden ibaret olmuştur (Levi, 1953: s. 6). Bu nedenle uzun bir dönem Çin'in, uluslararası alanda oldukça temkinli bir diplomasi yürüttüğü görülmüştür. Bu olgunun nedeni olarak en öne çıkan faktör ise güven sorunu olmuştur. 1949 sonrasında Çin, bağımsız bir devlet olarak uluslararası alanda yer almasına karşın Batılı ülkeler tarafından, ciddi manada karşılık bulamamıştır. 1970'li yılların sonralarına yakın ise katı bir komünist ekonomi politikası ile idare edilen Çin, daha sonrasında kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşmeye başlamıştır (Akdağ, 2023: s. 73). Bu durumun günümüze gelindiğinde durmaksızın devam ettiği anlaşılmaktadır.

1980'li yıllara kadar kendi kabuğuna çekilen Çin, öncelikle halkının sorunları ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Özellikle büyük nüfusu doyurmak en önemli öncelik olmuştur. Bu süreçte yaşanan kuraklıklar ve iklimsel sorunlar, Çin halkını ve iktidarını sancılı süreçlerin içerisini itmiştir. Öte yandan 1960'lı yıllardaki Kültür Devrimi sürecinde Konfüçyüsçülük karşıtlığının tepe noktada olmasına rağmen, Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) Konfüçyüsçülüğe ait bazı değerleri özümsemesi nedeniyle Konfüçyüsçülük çağdaş Çin'de en parlak dönemini yaşamaktadır (Beyaz, 2024: s. 67). Bu olgu, Çin'in sosyo-politik hayatında büyük bir etkiye sahiptir.

1980'lere kadar Çin siyasal hayatını, katı sosyalist değerler ile ele almamış gerekmektedir. Bu tarihten sonra ise bir yumuşamanın yaşandığını Çin'in, yavaş yavaş sosyalist değerlerden, kapitalist değerlere doğru ilerlediği anlaşılmaktadır. Öte yandan Çin'in dış politikasında “pragmatizm” ile ekonomik reformların yer alması ve uluslararası ilişkileri bunların düzenlemesi Çin'in eski “Savaş ve Devrim” teorisinden uzaklaşarak “Barış ve Kalkınma” doktrinini tercih ettiğini göstermektedir (Tabak, 2008: s. 73). Bu tercih doğrultusunda Çin'in dış dünya ile daha da fazla yakınlaştığı anlaşılmaktadır.

Özgün bir tarihe ve medeniyete sahip olan Çin, Batılı ülkelere göre oldukça farklı bir siyasal süreç yaşamıştır. Bu süreç, Çin halkında gerek psikolojik gerekse sosyolojik gerekse de politik bir algı oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bilindiği üzere, bir Batılı için en azından teoride ahlak, her zaman ve her durumda insan davranışını yönetmesi gerektiği anlamında topyekûn bir yere sahiptir, ahlaklı olmak, birey ile Tanrı arasındaki bir meseledir, mutlak ve ebediyen var olan

bir yükümlülüktür, Konfüçyüsçü Çinliler için ahlak, Konfüçyüsçülük tarafından toplumu oluşturan, özetle kabul edilen belirli toplum içi kişisel ilişkilere uygulanabilir, bu kategorilerin dışındaki ilişkiler, yani yetkililer arasındaki ve diplomatlar arasındaki ilişkiler, bu ahlak anlayışının dışında tutulmuştur (Levi, 1953: s. 9). Gerek Batı toplumlarının gerekse Çin'in, toplumsal ahlak ve ilkeler konusunda farklı değerlere sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Çin'in, uluslararası alanda alışılmış normların dışında bir davranış kabiliyeti ortaya koyması muhtemeldir. Gerek Batılı toplumların gerekse Çin'in, bugün için dış politikasının temel belirleyicisinin "ulusal çıkar" olduğu, açık bir şekilde görülmektedir. Bu olgu temelinde Çin'in, 2000'li yıllar sonrasında küresel ölçekli politikalar üretmeye başladığı sezilmiştir. Bugüne gelindiğinde ise her yönü ile küresel hedeflere sahip bir Çin, görebilmemiz mümkündür.

Rusya'nın uluslararası alandaki konumuna gelecek olursak; Winston Churchill, bir keresinde "Rusya'nın muammasını" anlamanın anahtarının, onun ulusal çıkarlarını anlamak olduğunu gözlemlemiştir, ancak bu olgunun ne olduğunu açıklamamıştır, bu nedenle Rusların kendilerinin nasıl değerlendirdiklerini ortaya çıkarmak, akademik camianın görevidir, dış politika çıkarları ve hedefleri, Churchill'in düşüncesinin aksine Rusya'nın ulusal çıkarlarına ilişkin algılarında büyük bir değişikliğe sebep olmuştur (Tsygankov, 2010: s. xxiii). 20.yy. sürecinde, isminden oldukça fazla söz ettiren Rusların gerek SSCB döneminde gerekse Rusya Federasyonu ile küresel hedefler belirlediği görülmüştür. Bu küresel hedeflerin etkisi, Orta Asya'dan Kafkaslara ve Doğu Avrupa'ya kadar hissedilmiştir.

Günümüze geldiğinde büyük bir tarihi mirasa ve önemli bir siyasi tecrübeye sahip olan Rusya, sahip olduğu değerler ile uluslararası alanda hak ettiği konuma gelme mücadelesi vermektedir. Bu noktada her türlü etki aracını kullanmaktan geri durmayan Rusya, savaş dahil tüm siyasal etki araçları ile yeni bir küresel düzen kurmanın hesaplarını yapmaktadır.

En azından Büyük Petro'dan bu yana Avrupa için Ruslar, etkileri taklit edilmesi veya kontrol altına alınması gereken, ancak asla göz ardı edilmemesi gereken üstün bir medeniyeti temsil etmişlerdir, zaman içerisinde Batı politikaları, değişmiş ve Rusya'yı farklı politika ikilemleri ile karşı karşıya bırakmıştır, daha spesifik olarak, Ruslar için Batılar, sırasıyla egemen monarşi, liberal bir siyasi sistemin yükselişi ve son olarak liberal bir siyasi sistemin sağlamaştırılması ile ilişkilendirilmiştir (Tsygankov, 2010: s. 2). Yaşanan süreç, tıpkı Batılı ülkelerin kafasında bir Rusya imajı olduğu gibi Rusya'nın zihninde de bir Batı imajının olduğunu göstermiştir.

Öte yandan Avrupa, yükselen liberal fikirlerin kriziyle savaşırken, bazı Ruslar hem eski hem de yeni Avrupa'dan bir kopuşu savunmaya başlamıştır. Örneğin Alexander Herzen (Rus yazar ve düşünür), 1840'larda Avrupa'daki muhafazakâr restorasyonlardan hayal kırıklığına uğramış ve Rusya'nın ekonomik ve sosyal olarak "Avrupalı olmayan yetişme" yolunu takip etmesini savunmuştur, Bolşevikler ise bu düşünce çizgisini, uç noktalara kadar zorlamış ve kökten farklı bir siyasi sistem ve dış politika benimsemişlerdir (Tsygankov, 2010: s. 3). Uzun bir süredir, her yönü ile Batı ve Rusya ilişkilerinin, bıçak sırtında ilerlediği görülmüştür. Özellikle Rusya'nın Avrupa'ya ve Akdeniz'e açılması noktasında Batı'nın engelleyici politik tavrı, daima varlığını korumuştur.

Soğuk Savaş sonrasındaki süreçte ise ABD önderliğinde "tek kutuplu" sistemin etkileri, tüm dünyada sezilmiştir. ABD ve AB önderli küresel düzen, Batılı ülkelerin istediği şekilde ilerlemiştir. Bu sistemin oluşturduğu etkiler ise hem Rusya'yı hem de Çin'i oldukça rahatsız etmiştir. Rusya, Hıristiyan kimlikli bir Batı devletidir, bu durum Rus kimliğinin temel unsurudur, bu nedenle Rusya tüm Batı dünyası ile aynı kimliği taşımaktadır, lakin Rusya, Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebini benimsemiştir, dolayısı ile diğer Batılı millet ve ülkelerden farklı özelliklere sahiptir (Büyükbaş, 2013: s. 253). Rusya'nın sahip olduğu bu tür sosyolojik özellikler, Rusya ile Batılı ülkelerin siyasal iletişimde dönem dönem sorunlara neden olmuştur.

Nihayetinde bu çalışmada; Son dönemlerde küresel alanda Rusya, ABD ve Çin arasındaki rekabetin alt yapısı, analiz edilmeye çalışılmıştır. ABD ve AB ittifakına karşı, Rusya-Çin

ittifakının, “yeni bir küresel düzen” oluşturabilme kabiliyetinin olup olmadığı tartışılmıştır. Daha sonrasında ise eğer 21. yy. sürecinde Çin ve Rusya eliyle “yeni bir küresel düzen” oluşacaksa bu küresel düzenin, temel yapısının nasıl oluşacağı ve küresel anlamda ne gibi değişimlere sebep olacağı anlaşılmaya çalışılmıştır.

1. Teorik Çerçeve

Çalışma sürecinde Türkçe ve İngilizce eserlerden doneler toplanıp, analiz edilerek çalışmanın gerekli görülen bölümlerine eklenmiştir. Ayrıca tarihi bilgilere de yer verilmiştir. Küresel alanda yaşanan olayların etkisi üzerinden, Çin-Rusya ittifakının olabilirliği ve kalıcılığı analiz edilmiştir. Çalışma boyunca genel itibari ile literatür taraması yapılarak bilimsel bir metot izlenmiştir. Ayrıca çalışmamız, uluslararası ilişkileri teorilerinden biri olan “realist teori” çerçevesinde şekillenmiştir. Bu temelde çalışmamız, bir derleme çalışması olma gayesi taşımıştır.

Çalışmamız sürecinde realist teoriyi tercih etmemizdeki temel neden; Realizmin uluslararası politikayı ele alırken dikkat ettiği gerçekçi yaklaşımlar olmuştur. Biz de bu temelde uluslararası politikada yaşanan değişimleri, gerçekçi bir bakış açısı ile analiz edebilmek adına realizmi tercih etmiş bulunmaktayız. Bu noktada temel amacımız, Çin ve Rusya eliyle ortaya atılan politikaları gerçekçi bir bakış açısı ile analiz etmektir.

Çalışmamızın içeriğine geçmeden önce, realizm ne demektir ve nasıl bir yapıya sahiptir? Bu konu üzerine, biraz değinmek gerektiği kanaatindeyiz. Bilindiği üzere siyasal gerçekçilik, realpolitik, güç politikası, uluslararası ilişkilerin en eski ve en çok benimsenen teorileridir, her ciddi araştırmacı, yalnızca politik gerçekçiliğin derin bir takdirini kazanmakla kalmaz, aynı zamanda kendi görüşlerinin, gerçekçi teoriyle nasıl ilişkili olduğunu da anlamaya çalışır (Burchill, and vd., 2005: s. 29). Bu nedenle realizm, bir araştırmacının olay veya olgu analizinde, olabildiğince gerçekçi analizlerde bulunmasını önerir. İdeal bir yaklaşımdan ziyade var olan nesnel durumu tespit etmesini öğütler.

Öte taraftan pek çok realist, özellikle son yıllarda neredeyse özel olarak anarşiye, uluslararası alanda hiyerarşik siyasi yönetimin yokluğuna vurgu yapmıştır (Burchill, and vd., 2005: s. 31). Uluslararası politikayı anlamlandırma noktasında realizm, yaşanan durumları en gerçekçi şekliyle analiz etme uğraşı vermektedir. Bu noktada realistler için yapılan en önemli nitelendirme, hayalperestlikten uzak salt gerçekçi olduklarıdır.

2. Putin İktidarı Sonrasında Rusya'nın Dış Politikası

Rusya, birçok yönden özel bir ülkedir. Bu da bizi düzenli siyasi ve ekonomik analizlerin uygulanamayacağına inandırabilir, bu bazı açılardan kesinlikle doğru olabilir, ancak diğer birçok ülkede olduğu gibi Rusya'da da geçerli olan birçok politik boyut vardır (Rosefielde, 2021: s. 23). Önemli bir medeniyete ve devlet kimliğine sahip olması nedeniyle Rusya, uluslararası politikada yaşanan değişimler karşısında beklenenin dışında tepkiler verebilir. Sahip olduğu iç politik dinamiklerin, Rusya'nın dış politikasını şekillendiriyor olması da büyük bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

Özellikle Vladimir Putin'in iktidarı ile beraber Rusya'nın küresel alanda Sovyet mirasını sürdürmek gayesi güttüğü anlaşılmaktadır. Bu politikanın etkisi, özellikle son dönemlerde Orta Asya'da, Kafkasya'da ve özellikle Doğu Avrupa'da güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Örneğin Putin'in merkezîyetçi politikaları sonucunda Rusya için önem taşıyan Çeçenistan sorunu çözülmüş, Kuzey Kafkasya'da istikrar sağlanmış, diğer özerk cumhuriyetler üstünde Rusya'nın etkisi güçlendirilmiştir (Kemaloğlu, 2016: 4).

Temelde Putin iktidarı, uzun vadeli bir büyüme stratejisine odaklanarak, 2000'den sonra kaybettiği zemini geri kazanmaya çalışmıştır. Temel inovasyonu ise Rusya'nın doğal kaynak (petrol ve gaz) ihracatına olan ağır bağımlılığını azaltmayı, çeşitlendirmeyi, uluslararası rekabet gücünü artırmayı ve yaşanan bir toplum tarafından engellenen olumsuz bir ortamda işgücü verimliliğini artırmayı amaçlayan ekonomi politikası olmuştur (Rosefielde, 2021: s. 51). Sahip

olduğu kaynakları, doğru bir şekilde iç politikada kullanmaya çalışan Putin iktidarının, daha sonrasında dış politikaya açılmaya çalıştığı görülmüştür. Özellikle ülke içerisinde yaşanan sorunların, acilen çözüme kavuşturulması için önemli bir çaba sarf edilmiştir.

Dış politikada elinde birden çok politik koz olmasına gayret eden Putin'in, bugüne gelindiğinde dahi elindeki en önemli kozun, enerji kartı olduğu gözükmektedir. Bunun yanında askeri teknolojide de önemli adımlar atan Rusya'nın, önümüzdeki dönemlerde yeni politik argümanlar edinmesinin, şart olduğu anlaşılmaktadır.

Dış politikada birçok politik argüman edinmesi, Rusya için hayati bir önemdedir. Tek bir politik argümanla Rusya'nın, ABD ve AB'nin karşısında çok fazla bir şansının olabileceğini düşünmek oldukça hayalperest bir yaklaşım olur. Bu durumun farkında olan Putin'in, çeşitli politik arayışlar içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Putin'in 17 Kasım 2004 tarihinde Rusya'nın, BM Güvenlik Konseyi'nin Rusya haricindeki dört daimî üyesi olan ABD, İngiltere, Fransa ile Çin'de bulunmayan ve gelecek dönemlerde de bulunmayacak olan bir nükleer silah geliştirdiğine dair açıklamada yapması, ciddi derecede etki uyandırmıştır (Cankara ve Cankara, 2007: s. 203). Bu temelde gerek eylem gerekse söylem boyutu ile Rusya'nın, Batı'yı oldukça rahatsız ettiği anlaşılmaktadır.

Öte taraftan Rusya'nın, uluslararası politikada daha rahat hareket etmesi için sahip olduğu iç sorunları çözmesi, önemli bir olgudur. Bu sorunların başında ise pek tabii ki nüfus ile ilgili sorunlar gelmektedir. Mevcut Rus demografik eğilimlerinin kökleri, Sovyet döneminin derinliklerine kadar gitmektedir, Büyük Yurtseverlik Savaşı (1941-1945 arasında Nazilere ve Mihver Devletleri'ne karşı yürütülen savaş) sırasında doğumlarda önemli bir düşüş yaşanmamıştır, ancak 1960'ların sonlarında ve yine 1990'larda, nesiller arası kopuşlar olmuş, doğurganlık çağındaki daha az sayıda yetişkin, o zamanlar daha az sayıda çocuğa sahip olmuştur (Rosefielde, 2021: s. 97). Pek tabii ki bir ülkenin nüfusunun niteliği, niceliğinden daha önemlidir, fakat Rusya gibi küresel hedefleri olan bir ülkenin, oldukça fazla sayıda nitelikli bir nüfusa sahip olması gerekmektedir. Çalışabilecek yaşta ve askeri politikaları hayata geçirebilecek sayıda bir nüfusa sahip olmak, Rusya'nın öncelikli hedeflerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan Rus dış politikasında 2000'li yıllardan bu tarafa belirli değerler öne çıkmıştır, genel olarak çok kutupluluk, çok yönlülük, pragmatizm ile seçici küreselleşme kavramlarıyla özetlenen bu değerlerden en önemlisi, Rusya'nın küresel sisteme bakış açısını anlatan çok kutupluluk olmuştur (Sağlam, 2013: s. 213). Çok kutupluktan yana tavır alan Rusya'nın bu yaklaşımda oldukça ısrarcı olduğu anlaşılmaktadır.

Rusya için SSCB mirasının çok önemli olduğunu, daha önce belirtmiştik. Peki bu mirasın genel özellikleri nelerdir ve bugün için bu miras, neden önemini korumaktadır? gibi sorular, Rusya'nın siyasal gelişimi ile ilgilenen tüm araştırmacıları, yakından ilgilendirmektedir. Bilindiği üzere "Sosyalist Kamp"ın çöküşü, gaddar bir güç gösterisi şeklinde hayata geçmiştir, bu da genel anlamıyla Soğuk Savaş'a karşılık gelmektedir, bu savaş, bir şekilde tüm dünyaya tesir etmiş, etkisi ise yıllarca sürmüştür (Losurda, 2018: s. 26). Tüm dünya ülkelerinde devam eden bu etki, en yoğun şekilde Rusya'da hissedilmektedir. Öylesine büyük bir ateş çemberinin içine düşen SSCB'nin yok oluşu, ardından birçok bağımsız devletin ortaya çıkması, Rusya için kolay hazmedilecek bir durum olmamıştır.

Tıpkı Soğuk Savaş sürecinde olduğu gibi daha önceki dönemlerde de Rusların, oldukça sancılı bir siyasal yaşamı olduğu bilinmektedir. Ekim 1917'den, Josef Stalin'in ölümüne kadar devam eden süreci inceleyecek olursak, hemen hemen beş savaşın ve iki ihtilalin yaşandığını görebilmemiz mümkündür (Losurda, 2018: s. 41). Her dönemde ciddi iç ve dış sorunlarla muhatap olmak zorunda kalan Rusların yaşadığı bu çalkantılı süreçlerin, Batılar nedeni ile yaşandığını düşünenler bulunmaktadır.

Kendisini tam manası ile Batı ittifakının "öteki"si olarak gören Rusya, bir şekilde yaşadıkları bu sancılı süreçlerin sonlanması için çaba sarf etmektedir. Ayrıca bir taraftan yaşanan sorunların çözümü için mücadele eden Rusya, diğer taraftan Batı'ya karşı kaybettiği cepheleri

geri kazanma mücadelesi vermektedir. Bu politikanın etkisi, özellikle Putin iktidarı ile oldukça bariz bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır.

Bu noktada Putin iktidarının, nasıl bir Rusya oluşturduğunu ve nasıl bir dış politika hedeflediğini doğru analiz etmemiz gerekmektedir. Görüleceği üzere Rusya'nın mevcut anayasası, gücü oldukça fazla şekilde başkanın eline vermiştir ve Putin, bunu daha da artırma eğiliminde olmuştur (Roskin, 2016: s. 339). İç politikada güçlü bir başkan figürü oluşturmaya çalışan Putin, kendi ülkesinde topladığı enerji çerçevesinde bir dış politika oluşturma gayreti gütmektedir. Yaşanan süreç Putin iktidarının, daha demokratik bir Rusya hedeflediğini göstermemektedir.

Öte taraftan mevcut Rus federalizminin, Sovyet federalizminden daha gerçekçi olduğu söylenemez, her ikisi de en yüksek yetkiyi, merkeze verme gayretindedir (Roskin, 2016: s. 352). Rusya'nın sahip olduğu siyasal yapının ne bugün ne de daha öncesinde çok da demokratik bir yapı olduğunu ifade edebilmemiz mümkün değildir. Her yönü ile iktidarı güçlendiren ve yetkiyi her açıdan merkezde toplayan bir siyasal yapının oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu siyasal sistemin, sadece iktidarın isteği doğrultusunda oluştuğunu ifade etmek mümkün değildir. Yaşanan siyasal süreç, Rusya halkının da böyle bir sistemden yana olduğunu göstermektedir.

Bilindiği üzere Rusya ve ABD arasındaki siyasi yarışın kökleri, bir hayli eskilere uzanmaktadır. Dönem dönem ilişkilerde bazı yumuşamalar yaşansa da genel anlamda, iki ülke arasında soğuk rüzgârların estiği bilinmektedir. Soğuk Savaş'tan hemen sonra ise ABD'nin Ruslara karşı yaklaşımında oldukça büyük bir değişimin olduğu görülmüştür. Örneğin 1990 sonrasında yeni Rus yöneticilerine karşı, Batı tarafından özellikle ABD tarafından gösterilen dostane yaklaşım, Rusya'nın dış politika yapımındaki Sovyet sonrası Batılılaşmacılar için oldukça önemli bir cesaret kaynağı olmuştur (Brzezinski, 2005: s. 143). Rusya'nın Batılı formlarda bir devlet olmasını tasarlayan bazı Rus yöneticilerin, Soğuk Savaş sonrasında ABD ile sıcak ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır, fakat günümüze gelindiğinde Rusya'nın Batılılaşmasını hedefleyen Rus seçkinlerin etkisini yitirdiği anlaşılmaktadır.

Yakın tarihe tekrar dönecek olursak Soğuk Savaş sürecinde ABD önderli NATO'nun ve SSCB önderli Varşova Paktı'nın kurulduğu görülmüştür. Bu iki blok arasındaki siyasi yarışın, bir şekilde tüm dünya ülkelerinde çeşitli etkileri olduğu da bilinmektedir. Soğuk Savaş sonrasında Varşova Paktı'nın etkisi ortadan kalkarken, NATO'nun etkisinin ise artarak devam ettiği görülmüştür. Bugüne gelindiğinde bile NATO'nun, Rusya'ya karşı her daim hazır olduğu ve Rusya karşıtı askeri politikaları hayata geçirdiği anlaşılmaktadır. Şüphesiz, Rusya'nın NATO genişlemesi karşısındaki tavrı, tamamen yasallıktan uzak veya kötü niyetli bir yaklaşım değildir (Brzezinski, 2005: s. 145). Kimi yönleri ile NATO'nun, Rusya karşısında ortaya koyduğu askeri politikalara binaen Rusya'nın haklı bir tepki gösterdiği anlaşılmaktadır. Özellikle son yıllarda Rusya'nın sınırlarının NATO savunma sistemleri ile çevrilmesi, Rusya tarafından oldukça sert bir şekilde eleştirilmiştir.

Yaşanan süreç, tıpkı Soğuk Savaş sürecinde olduğu gibi bugün de ABD'nin, Rusya'yı çevrelemeye çalıştığını göstermektedir. Gerek ekonomik gerekse siyasi gerekse de askeri olarak ABD önderli Batı'nın, Rusya'yı bir çember içerisine alma gayesi içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Rusya ise her yönü ile bu çemberin dışına çıkmaya çalışmakta ve ABD öncülüğünde kurulan, bu küresel düzenin yıkılması için mücadele etmektedir. Rusya'nın, gerek komşu ülkeler ile kurduğu ilişkilerin gerekse Kafkasya ve Doğu Avrupa'da yaşadığı askeri çatışmaların temel nedeni, bu olgudur. Nihayetinde Rusya, yeni bir küresel düzen kurmak isterken, ABD ise kurduğu düzeni ve kazanımları koruma mücadelesi vermektedir.

Bu mücadelenin, en önemli ayağı da Doğu Avrupa'da yürütülmektedir. Bilindiği üzere 2004 senesinde Kremlin, Kırım'ın Rusya'ya dahil olacağını ilan etmesi ile doğal olarak “Rusya'nın tarihe dönüşünü” de ilan etmiş bulunmuştur (Budraitskis, 2023: s. 21). Bu yaklaşım, Rusya'nın tam anlamı ile Doğu Avrupa'da irredentist (kurtarımcılık) bir dış politika yürüteceğini göstermiştir. Peki, Rusya'nın genelde Doğu Avrupa'ya özelde ise Ukrayna'ya karşı olan bu

politik yaklaşımın arka perdesinde neler bulunmaktadır? sorusu, bugün için kafamızı kurcalamaya devam etmektedir. Yaşanan süreçten ortaya çıkan sonuç, Rusya'nın Ukrayna'ya hâkim olamadan küresel bir güç olamayacağına inandığını göstermektedir. Bu nedenle Rusya'nın Ukrayna'yı devamlı bir sınır sorunu içerisinde çekmeye çalıştığı ve kendi sistemine dahil etme gayesi güttüğü anlaşılmaktadır.

Doğusundan batısına tüm dünya coğrafyalarında Rusya, Batı'nın hegemonyasını reddettiğini gerek eylemleri gerekse söylemleri ile ifade etmiştir. Örneğin 2007 tarihinde Münih Güvenlik Konferansı'nda Putin, "tek kutuplu" dünya sistemine meydan okuduğunu belirten, meşhur bir konuşma yapmıştır (Budraitskis, 2023: s. 30). Bu politik hamlenin gerek Rus toplumunda gerekse Batı toplumunda önemli yankıları olduğu görülmektedir. Daha sonraki süreçte yaşanan gelişmeler ise Putin iktidarının işe, eski Sovyet coğrafyasından başladığını göstermiştir. Ayrıca Putin'in başkanlık sürecinde Moskova'nın en önemli dış politika gayelerinden birisi de Rusya'nın uluslararası siyasette ABD, AB ve Çin gibi imtiyazlı bir konuma sahip olduğunu dünya kamuoyuna kabul ettirmek olmuştur (Erşen, 2014: s. 121).

Her yönü ile Rusya'nın son dönemlerde ortaya koyduğu politikalar, Avrasyacı bir mantık ile şekillenmektedir. Bu temelde stratejik bakımdan Rusya'nın, Avrasya ile bütünleşen fevkalade bir kıtasal bütünden meydana geldiği de görülmektedir (Dugin, 2014: s. 3). Coğrafi imkanların farkında olan Rusya'nın, tam manası ile coğrafi imkanları dahilinde bir stratejik hedef belirlediği görülmektedir. Bu nedenle ABD'nin politika yürüttüğü coğrafyaları, kendi arka bahçesi olarak gören Rusya, tahammülsüz davranışlar sergilemektedir.

Rusya ile Batı arasında gerek stratejik gerekse kültürel gerekse de coğrafi bir çatışmanın olduğu anlaşılmaktadır. Bugün için Batıların, Rusya için önerdiği bölgesel devlet olma sıfatı, Rus halkı için bir nevi intihar manasına gelmektedir (Dugin, 2014: s. 37). Küresel hedefleri olan Rusya için Batı'nın önerdiği bölgesel güç statüsü, her yönü ile hem Rusya'nın siyasal seçkinlerini hem de Rus halkını rahatsız etmektedir. Bu nedenle Rusya, Batı'nın hegemon olduğu küresel düzenin dışına çıkmaya çalışmaktadır.

Bugün için uluslararası alanda yaşanan bu küresel güç olma yarışının, oldukça uzun bir zaman alacağını ifade edebilmemiz mümkündür. Bu sürecin, Rusya'nın lehine sonuçlanması için Rusya, büyük ve güçlü ittifaklara ihtiyaç duymaktadır.

Rusya'nın, Batı karşısında önemli imkânlarla sahip olduğunu ve bunların başında da enerji kartının geldiğini, daha önce de ifade etmiştik. Anlaşılacağı üzere Rusya, büyük bölümü Sibiry'a da Urallar ile Orta Sibiry'a Platosu arasında bulunan, dünyanın en büyük doğal gaz, ikinci büyük kömür ve sekizinci sırada gelen petrol kaynaklarına sahip olmakla övünmeye çalışmaktadır (Kaplan, 2019: s. 215). Böyle büyük bir imkâna sahip olması, pek tabii ki Rusya için büyük bir avantaj sağlamaktadır. Avrupa ülkelerinin, bu enerji kaynaklarına büyük bir ihtiyacı bulunmaktadır. Yeni bir küresel düzen tesis etme gayreti içinde olan Rusya'nın, sadece enerji kartı ile bunu başarabilmesi pek de mümkün gözükmemektedir.

Rusya'nın siyasi kültürü, bir küresel güç olabilme imkanını kimi yönleri ile taşımaktadır. Örneğin Sovyetizm, hiçbir devletin tek bir etnik yapı ile bütünleşmemesini ifade etmektedir, Fergana Vadisi'nde veya başka bir yerde ortaya çıkan bazı karışıklıklara rağmen Rusya bu hedefini, ironik bir şekilde Orta Asya'da belli bir istikrar içinde oluşturmuştur (Kaplan, 2019: s. 219). Sahip olduğu siyasal kültürün farkında olan Rusya, arka bahçesi olarak gördüğü coğrafyalarda supranasyonal (uluslar üstü) bir kapsayıcılık ile hareket etmeye çalışmaktadır. SSCB döneminde bunun, kısmen de olsa başarılmış olması Rusya'ya, büyük bir tecrübe ve imkân sunmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sonundan bugüne Batı ve Rusya ilişkileri, iniş ve çıkışlarla bugüne ulaşmıştır. Bir tarafta kendi düzenini korumaya çalışan bir ABD varken, diğer tarafta yeni bir düzen kurmanın arayışı içinde olan bir Rusya vardır. Her iki tarafın da elinde, önemli kozların olduğu anlaşılmaktadır. Yaşanan süreç üzerinden ortaya çıkan en önemli gerçeklik ise Rusya'nın

sahip olduğu küresel hedefleri gerçekleştirmek için yeni politik argümanlara ve güçlü müttefiklere ihtiyaç duyduğudur.

3. 2000 Yılı Sonrası Çin'in Dış Politikası

Bugün için Çin deyince, hepimizin aklına devasa bir nüfus ve büyük bir ekonomi gelmektedir. Önümüzdeki yıllarda Çin'in ekonomik beklentilerine ilişkin dış değerlendirmeler, oldukça iyimserden aşırı kötümserliğe kadar uzanacaktır. Karamsarlık yanlıları, yaklaşık 2011'den beri iyimserliğin çoğunluk yerini, düzenli bir şekilde almaktadır, etkili iyimserlerin başında, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) politik ekonomist olan Edward Steinfeld gelmektedir, Steinfeld, çok beğenilen 2010 monografisinde Çin'in ekonomik ve politik geleceği hakkında umutlu olmak için güçlü nedenler olduğunu, çünkü ÇKP'nin (Çin Komünist Partisi), uzun yıllardır sanayileşmiş demokrasilerden önemli kurumları ödünç aldığını ve taklit ettiğini savunmuştur (Lynch, 2015: s. 20). Çin'in ekonomik büyümesinin iç ve dış dinamikleri olduğu görülmektedir. Çin ekonomisinin büyümesi ile birlikte Çin'in, uluslararası politikadaki belirleyiciliği de artmaktadır.

Ekonomik büyüme sürecinde Çin'in yörüngesini etkileyen tüm faktörler arasında demografik yeniden yapılanma, kesinlikle değişime en dayanıklı olanıdır. Pek çok Çinli analist, Çin nüfusunun hızla yaşlanmasının, çok yakında başlayacak olan ekonomik kalkınma beklentileri üzerinde, son derece olumsuz bir etkiye sahip olacağından endişe etmektedir, Nisan 2011'de açıklanan 2010 nüfus sayımı sonuçları, 1990'larda yüzde 1,07 olan ve tahmin edilenin çok altında kalan yıllık nüfus artış hızının, 2000'lerde yalnızca yüzde 0,57 olduğunu ortaya koymuştur (Lynch, 2015: s. 40). Küresel bir güç olma yolunda ilerleyen Çin'in, demografik olarak da güçlü olması gerekmektedir. Bu nedenle çalışabilecek yaşta genç nüfusun, Çin ekonomisi için önemli bir yeri bulunmaktadır. İstatistiki veriler, nüfus artış hızının oldukça düşük seviyelerde olduğuna ve yaşlanan bir Çin nüfusu olduğuna işaret etmektedir. Bu durum hem Çin'in ekonomisi hem de toplumsal istikrar için önemli bir sorun teşkil etmektedir.

Çinli siyasi analistler arasında yaygın olarak kabul edilen bir görüş, devlet ile toplum arasındaki gerilimlerin arttığı ve yaşanan gerilimlerin hem siyasi değişimi hedeflediği hem de yeni değişimlerin habercisi olduğu yönündedir, bu noktada ortaya çıkan tek soru, ne tür bir siyasi değişim beklenmektedir? bu tür sorulara cevap olarak Çinli Liberal akademisyenler, Çin'in giderek daha çoğulcu hale geldiğini ve ekonominin pazar odaklı olarak genişlemesi ile beraber daha da fazla çoğulcu olacağını ifade etmişlerdir (Lynch, 2015: s. 76). Yaşanan süreç Çin'in, ilerleyen dönemlerde halktan gelen tepkiler doğrultusunda ciddi bir demokratikleşme süreci yaşayacağını göstermektedir. Bu nedenle ilerleyen dönemde Çin'in yaşayacağı iç siyasal çalkantılar, dış politikadaki verimliliği sekteye uğratabilir.

Çin'in uluslararası alandaki etkinliği, 2000'li yıllar sonrasında oldukça yükselmiştir. Gerek ekonomik gerekse politik olarak, önemli adımlar attığı gözlenmiştir. Küresel alanda yeni siyasi hamleler hesabı yapan Çin, bu işe öncelikle kendi arka bahçesinden başlamıştır. Örneğin, 1995-96 Tayvan Boğazı Krizi sırasında Çin'in, bir dizi askeri tatbikatı, bir dereceye kadar irrasyonel davranış olarak görülmüştür, ilk olarak Çin'in boğazlar arası askeri tatbikatları, 1995'in ortasından 1996'nın başına kadar altı aydan fazla sürmüştür, bu genişletilmiş geçici askeri sindirme, yalnızca bir askeri tatbikatın normalde yaptığı caydırıcılık etkisini azaltmakla kalmamış, aynı zamanda Çin Donanması'nın, Tayvan ve ABD'ye karşı askeri zayıflıklarını da ortaya çıkarmıştır (He, 2016: s. 31). Uzun bir süredir Çin'in bir dış politika açmazı olarak görülen Çin-Tayvan sorunu, güç geçtikçe daha da önemli bir soruna dönüşmektedir. Bu konuda ABD'nin ısrarı da oldukça manidardır.

Tayvan Boğazı'nın dünya ticaretinin önemli bir kavşağı olması nedeniyle ABD'nin, bu bölge üzerinden Çin'i kendi anakarasına hapsedmeye çalıştığı görülmektedir. Bunun karşısında Çin ise her yönü ile “Tek Çin” ilkesini uygulayarak gerek Tayvanlı muhalifleri gerekse ABD'nin Tayvan üzerindeki hesaplarını, boşa çıkarmaya çalışmaktadır. Önümüzdeki dönemlerde eğer

büyük bir küresel çatışma yaşanırsa Tayvan üzerinden bu çatışmanın fitilinin ateşleneceğini düşünmek, gayet mantıklı gelmektedir.

Temelde, Çin ve ABD arasında askeri gerilimlerin tarihi bir hayli eskilere gitmektedir. Yakın tarihe dönülecek olursa bilindiği üzere, 1999 senesinde elçilik bombalama olayı NATO'nun Kosova Savaşı sırasında meydana gelmiştir, Missouri'deki Whitman Hava Kuvvetleri Üssü'nden kalkan iki ABD Hava Kuvvetleri'ne ait B-2 bombardıman uçağı, 8 Mayıs 1999'da Belgrad'daki Çin Büyükelçiliği'ne beş adet 2.000 Poundluk ortak doğrudan saldırı mühimmatı fırlatmıştır, saldırıda üç kişi ölmüş, yaklaşık yirmi Çinli vatandaş yaralanmıştır (He, 2016: s. 67). Yaşanılan süreç ABD'nin, Çin'e karşı oldukça tahammülsüz olduğunu ve iki büyük güç arasında fiili bir çatışmanın yaşanma ihtimalinin, oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Bu noktada şu hususu belirtmekte oldukça büyük bir fayda vardır: Tıpkı Kosova'da olduğu gibi bir bombalama olayının, Tayvan'da yaşanması ise daha büyük bir askeri çatışmanın yaşanmasına sebebiyet verebilir. Bu nedenle gerek Çin'in gerekse ABD'nin birbirlerine karşı yaklaşımlarında oldukça itidalli davrandıkları anlaşılmaktadır.

Tıpkı ABD ile olduğu gibi Çin'in Japonya ile de uluslararası alanda dönem dönem birtakım krizler yaşadığı bilinmektedir. Örneğin Çin ve Japonya arasındaki "tekne çarpışma krizi", 7 Eylül 2010'da bir Çinli balıkçı teknisinin Diaoyu/Senkaku Adaları yakınlarında iki Japon Sahil Güvenlik (JCG) gemisiyle çarpışması sonucu meydana gelmiştir, JCG on beş Çinli balıkçıyı tutuklamış ve trol teknisini bağlamıştır, Çin Dışişleri Bakanlığı, Japonların eylemleri üzerine diplomatik bir protesto düzenlemiş, ardından mürettebatın derhal serbest bırakılmasını ve geminin güvenliğinin sağlanmasını talep etmiştir (He, 2016: s. 96). Yaşanan gelişmeler dizisi Çin'in hem kendi bölgesinde hem de küresel alanda sorunlu olduğu ülkelerin var olduğunu göstermektedir.

Bu ülkelerden birisi olan Güney Kore ile Çin arasındaki ilişkilerde son dönemlere gelindiğinde ciddi bir artış yaşandığı anlaşılmaktadır. 2012 senesinde Güney Kore ile Çin arasında resmi diplomatik ilişkilerin kurulmasının 20. yıldönümü yaşanmıştır, temelde Kore Savaşı düşmanları arasındaki ilişkilerin normalleşmesi, Soğuk Savaş'ın tam olarak sonunu simgelemiştir, bu olgu, Güney Kore'nin Nordpolitik'i (Başkan Roh Tea-woo imzalı dış politika) ile Çin'in reform ve açıklık politikalarının doruk noktası olmuştur, o zamandan beri Güney Kore-Çin ilişkileri, muazzam ilerlemeler kaydetmiştir (Rozman, 2012: s. 8). Bu ilerlemelerin etkisi, Çin'in kendi arka bahçesinde yeni ilişki ağları kurmasına, ardında diğer dünya coğrafyalarına yönelmesine imkân sağlamıştır. Kısacası, kendi coğrafyasındaki ülkelerle Çin'in kurmaya çalıştığı yapıcı ilişki, her daim Çin'in öncü ve örnek bir model olarak görüldüğü sonucunu doğurmaktadır.

Öte taraftan 2010 yılında Çin, dış politikası sayesinde Doğu Asya'daki inisiyatifi, ele geçirmiştir, ABD ise 2011'de Irak'tan ve ardından Afganistan'dan çekilme hesapları yaparken, 2000'li yıllarda küresel arenayı belirlemeye başlayan iki önemli savaş, uluslararası arenada cazibesini kaybetmiştir, daha sonrasında Başkan Barack Obama, ABD'nin önceliğinin geniş anlamda Doğu Asya olacağını açıkça belirtmiştir (Rozman, 2012: s. 10). Uluslararası alanda yaşanan tüm gelişmeler, zaman içerisinde Çin ve ABD'yi bir şekilde karşı karşıya getirmiştir. Özellikle 2000'li yıllar sonrasında gerek ekonomik gerekse politik gerekse de askeri konularda dünya üzerinden yaşanan tüm gelişmelerin, iki büyük gücün ya arasında ya da etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır.

Çin dış politikasındaki son dönüm noktalarının incelenmesi, 2009'un ikinci yarısında ABD ve müttefiklerine karşı büyüyen meydan okumalardan 2010'un sonunda artan uyumluluğa kaymasına kadar, kararların nasıl ve neden alındığına dair birçok fikir ortaya çıkmıştır, bazı uzmanlar, Çin'in esas olarak ABD'nin neden olduğu sorunlara, büyük ölçüde tepki gösterdiğini ileri sürerken, yorumcuların bir kısmı, iç sorunlara ilişkin derinleşen güvensizliklerin varlığına rağmen Çin'in, uluslararası arenadaki duruşuna artan güvenin belirleyici olduğuna işaret etmişlerdir (Rozman, 2012: s. 12). Gerek iç gelişmelerden gerekse dış gelişmelerden güç alan

Çin'in, kısa sürede önemli bir mesafe kat ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle komşu ülkelere yaptığı kredi desteği ile Çin, kendi bölgesinde mali ve siyasi olarak öncü bir güç olarak öne çıkmaya başlamıştır. Ekonomik imkanlarını, önemli bir dış politik argüman olarak kullanmayı başaran Çin hem kendi coğrafyasında hem de diğer dünya coğrafyalarında bu gücünü kullanmaktadır.

Bilindiği üzere Çin'in uluslararası ilişkilerdeki profili, 1989'daki Tiananmen Meydanı Olayları'nın ve 1995-96'daki Tayvan Boğazı Krizi'nin ardından, kesin bir değişime uğramıştır, bu süreç sonrasında Çin'in uluslararası arenadan izolasyonu, ülkenin mevcut uluslararası kurumlar sistemine uymayan ve Asyalı komşuları için potansiyel bir tehdit oluşturan, yükselen bir küresel güç olduğu algısını, oldukça yoğunlaştırmıştır, Çin'in silahlı kuvvetlerini modernize etme ve büyütme çabaları, bu algıları daha da beslemiştir (Pradt, 2016: s. 1). Çin'in, sahip olduğu potansiyelleri geliştirme girişiminin gerek bölgesel gerekse küresel bazda birtakım aktörleri rahatsız ettiğini düşünmekteyiz. Bugün için Çin'in, küresel sistem ile entegre olduğunu ifade edebilmek mümkündür.

Çin'in yeni dış politikasının anlaşılması, çok taraflı örgütlerdeki taktikleri ve çatışma çözümüne yönelik yaklaşımları, uluslararası ilişkilerin yeni gerçeklerini kavramak isteyen herhangi bir araştırmacı veya politika yapıcı için temel gereksinimlerdir. Ayrıca gelişmekte olan Asya siyasi sisteminin yeni kurulan kurumlarının bilgisi, bu kıtanın siyasetini analiz etmek için esastır, siyasi alana ilişkin bu gözlemlerin altında realpolitiğin katı gerçekleri, yani askeri yetenekler yatmaktadır (Pradt, 2016: s. 2). Bu nokta da Çin, bölge ülkelerine kıyasla oldukça büyük bir gelişme yaşamıştır. Günümüze gelindiğinde gerek askeri teknolojide gerekse askeri personelin nitel ve nicel gelişiminde Çin'in, önemli bir mesafe kat ettiği düşünülmektedir.

Çin, artık Asya ile beraber dünyanın hemen hemen her yerinde varlığını göstermektedir. Bu olgunun arkasında yatan temel neden ise Çin'in yatırımları kendi topraklarına çekmesi ve yurtdışı ortaklıklarını oldukça artırmasıdır (Aydın, 2020: s. 146). Böylece Çin hem ülke içerisindeki üretim ağını güçlendirmekte hem de küresel alanda yeni ve güçlü bir ticari ağ kurmaktadır. Bu ticari gelişimin, doğal olarak dünya üzerinde ciddi bir siyasal ve kültürel etkisi ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan Çin, 2013 senesinde “Bir Kuşak Bir Yol Projesi'ni” faaliyete sokmuştur, projenin öne sürülen gerçekleşme tarihinin 2049 yılı olarak tespiti dolayısı ile bu proje, Çin'in küresel güç olma hedefinin bir sonucu olarak yorumlanmıştır (Karamurtlu, 2020: s. 54). Ortaya atılan yorumların, ciddi oranda haklılık payının olduğu görülmektedir. Ayrıca, Çin'in önümüzdeki dönemlerde küresel hesaplar peşinde olduğu da artık bir sır niteliğini taşımamaktadır. Çin, her ulusal ve uluslararası platformda bu eğilimini, her şekilde ifade etmiştir.

Özünde, “Bir Kuşak Bir Yol Projesi” ismi ile bilinen bu proje, Çin'in İpek Yolu'nu tekrar faaliyete geçirme projesi, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21.Yüzyıl Deniz İpek Yolu Projeleri'nin tek bir başlık öncülüğünde bir araya getirilmesine verilen isimdir (Tutar ve Koçer, 2019: s. 620). Her yönü ile Çin'in gerek kendi bölgesinde gerekse küresel alanda iktisadi, sosyolojik ve siyasal olarak büyük bir vizyona sahip olduğunu ifade eden bu proje, büyük bir yankı uyandırmıştır. Bölge ülkelerinin bu projeden umutlu olduğu görülmesine karşın, Batılı ülkelerin çeşitli tedirginlikleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu proje ile Çin'in tarihi bir misyonu tekrar canlandırmaya çalıştığı sonucu karşımıza çıkmaktadır.

Yaşanılan gelişmeler Çin'in, artık önemli bir küresel güç olduğunu ve uluslararası arenada ciddi bir belirleyici role sahip olduğunu göstermektedir. İlerleyen dönemlerde en çok merak edilen konu ise Çin'in sahip olduğu bu imkânlar dahilinde yeni bir küresel düzenden taraf olup olmayacağıdır.

4. İki Ülke İlişkilerinin Geleceği

Bilindiği üzere 1949 senesinde ÇKP zaferiyle sonuçlanan savaşın akabinde kurulan Çin Halk Cumhuriyeti'yle beraber SSCB-Çin ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştır (Özsağlam, 2019: s. 74). Daha sonrasında ise Sovyetlerin bilgi ve uzmanlığını, Çin'e aktarmaya çalıştığı

gözlenmiştir. Bu sayede SSCB, Soğuk Savaş süreci içerisinde yanı başında büyük bir nüfusa ve medeniyete sahip olan Çin'in desteğini alma gayesi gütmüştür. Dönem dönem iki ülke ilişkilerinde pürüzler yaşansa da iki ulusun ilişkileri, kesintisiz bir şekilde bugüne kadar gelmeyi başarmıştır.

Soğuk Savaş sonrasında ise Rusya ve Çin arasında önemli iş birliklerin olduğu görülmüştür. Ekonomik ve siyasi anlamda oldukça gelişen Çin-Rusya ilişkileri, bazı noktalarda tıkanma yaşasa da kesintisiz bir şekilde sürmeye devam etmiştir. Özellikle Orta Asya enerji kaynaklarına her iki ülkenin de ciddi şekilde ihtiyaç duyması nedeniyle ilişkilerde tıkanma yaşanacağı düşünülmüştür. İlerleyen süreçte bu konu nedeniyle iki ülke arasında ciddi bir kriz yaşanmamıştır.

Çin'in küresel güç statüsüne yükseldiği son dönemlerde diğer büyük güçlerle ilişkileri sürekli olarak yeniden müzakere edilmektedir. Buna, Çin'in giderek artan enerji açlığı döneminde önemli bir komşu ve önemli bir kaynak üssü olan Rusya ile olan ilişkisi de dahildir, bu noktada Orta Asya da önemli bir stratejik yer tutmaktadır, Orta Asya'nın hatırı sayılır enerji rezervleri hem Rusya Federasyonu'nu hem de Çin'i oradan ithalat yapmaya yöneltmektedir, son dönemlerde bu durum, oldukça hassas bir konu haline gelmiştir (Eder, 2014: s. 7). Orta Asya enerji kaynaklarının paylaşımı, ilerleyen dönemde Rusya ve Çin arasında birtakım itilaflara sebep olacak gibi görünmektedir. Bu bölge üzerinden Rusya ve Çin'in, bir enerji ortaklığı oluşturması da kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan Rusya'nın dış politikasından bahsederken birden çok bölge dikkate alınmak zorundadır, bu işe Uzak Doğu'dan başlayacak olursak, bu noktada karşımıza ilk çıkan ülke hızla küresel sistemle bütünleşerek güç kazandığını gördüğümüz Çin'dir (Tellal, 2010: s. 194). Bu önemli gerçeklik ekseninde iki ülke ilişkilerindeki gelişmeleri okumamız önemlidir.

Çin'in ekonomik gücü ve bunun sonucunda ortaya çıkan siyasi ağırlığı, dramatik bir şekilde ilerlemeye devam ettikçe, Çin'in komşuları ve uluslararası toplum karşısındaki konumu yeniden tanımlanmaktadır. Çin üzerine çalışan araştırmacılar, sürekli yeniden müzakere edilen bu ilişkileri yakalamak zorunda kalmaktadırlar, bu tür çalışmalar, Çin'in uluslararası sistemdeki değişen göreceli gücünü ve aynı zamanda Çin'in diğer aktörleri ve kendisini nasıl algıladığını, diğer aktörlerin ise "Çin imajı" konusundaki farkındalığını ve niyetini, hesaba katmalıdırlar (Eder, 2014: s. 13). Sahip olduğu imkânlar ve stratejik derinliği ile Çin'in, Rusya ile yapıcı bir ilişki ağı kurmasının daha kolay ve anlaşılabilir olduğu ortaya çıkmaktadır. Çin ve Rusya arasında derin kültürel ve siyasi bir bağın olduğu bilinmektedir. Özellikle devrim sürecinde Çin'in, Sovyetlerin bilgi ve tecrübesinden oldukça fazla beslendiği bilinmektedir.

Soğuk Savaş'ın akabinde Batılı ülkeler, eski Sovyet bölgelerinde Rusya'nın eski gücünü ulaşamaması ve bölgedeki ülkelerin Rusya'nın kontrolünden çıkması için politikalar üretmişlerdir (İsmayıl, 2016: s. 143). Aynı durum, Rusya-Çin ilişkileri için de geçerlidir.

İki ülke arasında uzun vadede açık sürtüşme tahminleri hala geçerliliğini korumaktadır. Çinli araştırmacılar, Orta Asya'nın Çin'in enerji güvenliğindeki merkezi önemini altını, defalarca çizmişlerdir, Çin-Orta Asya enerji ilişkilerini, doğal ve kaçınılmaz olarak nitelendirmişlerdir, bu noktada Moskova liderliğinde ortaya atılan "Avrasya Birliği" hayali ile uyuşmayan bir gerçekliğe Rusya'nın aşırı tepkileri, sabırlı davranan Pekin'i, Orta Asya konusunda her zaman yeni tavizler vermeye itebilir (Eder, 2014: s. 8). Her iki aktörün de Orta Asya üzerinde önemli birtakım hedefleri olduğu anlaşılmaktadır. Rusya'nın, Orta Asya ülkeleri ile olan tarihi ve kültürel bağının, daha eski dönemlere uzandığı bilinmektedir. Bu nedenle Orta Asya konusunda Çin'in, Rusya'ya karşı daha yumuşak bir politika ortaya koyması gerekmektedir. Yaşanan sürecin çatışma yerine anlaşmayla sonuçlanması, her iki tarafın da çıkarına olacak bir durumdur. Nihayetinde her iki tarafın da birbirine, önemli oranda ihtiyacı bulunmaktadır.

Bir küresel güç statüsüne ulaşmayı ve bunu sürdürmeyi amaç edinen Çin ve Rusya'nın, birbirlerine karşı uzlaşmacı politikalar üretmeleri gerekmektedir. Realpolitik çerçeveden bakıldığında Rusya ve Çin'in uzun soluklu bir iş birliği ihtiyacı olduğu görülmektedir.

Rusya-Çin ilişkileri, Putin'in 2000 senesinde Rusya devlet başkanı olması ile iç siyasette istikrarı yakalayarak, daha etkin bir dış siyaset yürütmeye başlamasıyla yeni bir seviyeye ulaşmıştır (Güneş, 2015: s. 841). Gerek Rusya'nın gerekse Çin'in, Batılı ülkelerle tarihten gelen önemli itilaflarının olduğu bilinmektedir. Bu sebeple hem Rusya hem de Çin, ABD'nin öncülüğünde ilerleyen küresel düzenden hoşnut olmadıklarını, eylem ve söylemleri ile belli etmişlerdir. Bir taraftan Rusya'nın Sovyetlerin etki alanına dönme girişimleri sürekken diğer taraftan Çin, siyasi ve ekonomik eylemleri ile yeni bir küresel düzen arayışında olduğunu göstermiştir.

Son dönemlerde Rusya'nın, Kafkaslarda ve Doğu Avrupa'da ortaya koyduğu askeri politikalar, ayrıca Çin'in ABD ile yaşadığı “ticaret savaşları” her iki tarafın da yeni bir küresel düzenden yana olduklarını göstermektedir. Bu yeni düzenin tesisi için her iki ülke de birbirlerine ihtiyaç duymaktadır. Bu durumun fakında olan Rusya ve Çin'in ikili ilişkilerinin, önümüzdeki dönemlerde daha da yoğunlaşacağı anlaşılmaktadır.

Çin-Rusya ilişkisi, kısmen ABD'nin iki ülkeyi birbirine yaklaştıran politikalar izlemesi nedeniyle, 2014'ten bu yana giderek daha sağlam, pragmatik bir stratejik ortaklık haline gelmiştir, Putin ve Xi Jinping'in birincil meşguliyetleri, rejimin hayatta kalması, Batı'nın iç sistemlerine yönelik eleştirileri ve hükümetlerinin baskıcı politikalarına alerjisi olan otoriter liderler olmuştur, Çin ve Rusya, kendi çıkarlarını dikkate alan ve otoriter yönetime elverişli bir Batı sonrası küresel düzen oluşturma taahhüdünü paylaştıkları ölçüde revizyonist güçler olarak öne çıkmaktadırlar (Stent, 2020: s. 1). Yaşanılan süreç Çin ve Rusya'nın, Batı'nın oluşturduğu sistemin dayatmaları sebebiyle birbirlerini yakınlaştıklarını göstermektedir. Bu duruma ek olarak, her iki tarafın da birbirleri ile yapıcı ilişkiler kurmaktan yana oldukları anlaşılmaktadır.

Putin ve Xi Jinping arasındaki yakın bağlar, ABD'nin egemen olduğu bir dünya düzenine meydan okuma, ülke içinde istikrarı koruma ve ülke içinde renkli devrimleri önleme konusundaki karşılıklı çıkarlara dayanmaktadır. Her iki lider de birbirinin dış politikalarını, desteklemişlerdir, Putin ve Xi Jinping, geçmişte ülkelerinin, Batı tarafından haksız muamele gördüğüne dair şikayetleri paylaşmışlardır, kendilerine dayatıldığına inandıkları ve meşru çıkarlarını hiçe sayan ABD hakimiyetindeki mevcut uluslararası düzeni eleştirmişlerdir (Stent, 2020: s. 3). Sonuç itibari ile Batı'nın “öteki”si olduklarına inanan Çin ve Rusya'nın, yeni bir küresel düzen kurmaktan başka çareleri olmadığını idrak ettiği sezilmektedir.

Diğer taraftan Rusya-Çin güvenlik ilişkilerindeki son dönemdeki iyileşmenin sürdürülmesinin birkaç nedeni vardır: İlk olarak, geçmişte ilişkileri alt üst eden sorunlar (Marksist doktrin ve devrimci strateji tartışmaları gibi) ya ortadan kalkmış ya da sınır anlaşmazlığı ve askeri tehdit gibi itilaflar, büyük ölçüde çözülmüştür; İkincisi, ticaret, ekonomik iş birliği ve silah satışında karşılıklı yarar sağlayan bağlar kurulmuştur (Menon, 1997: s. 115). Her konuda bir şekilde güçlü ilişkiler kurmayı başaran Çin ve Rusya'nın, daha güçlü bir ilişki ağı ile ilerleyen dönemlerde gündeme gelecekleri anlaşılmaktadır. Bu noktada en önemli merak konusu ise iki ülke arasında güçlenen bu ilişki ağının, herhangi bir aktör tarafından sabote edilip edilemeyeceğidir.

Çin ve Rusya arasında önemli ilişki alanlarında birisi de askeri konulardır. Çin için Rus silahları, birçok fayda sağlamıştır. Çin Ordusu'nun Sovyet yapımı veya tasarımı silahların hâkim olduğu bir kuvvet yapısına entegre edilmesi daha kolaydır, Çinliler, tersine mühendislik ve Rus silahlarını güçlendirmede Batı askeri teknolojisinden çok daha büyük başarı elde etmişlerdir, Rus silahları, Çinli askeri planlamacılar için iki önemli öncelik olan, askeri modernizasyona ve güç projeksiyonuna önemli katkıda bulunmuştur (Menon, 1997: s. 111). İki ülke arasındaki ilişki ağının, çeşitliliği ve artışı sayesinde önümüzdeki dönemlerde Çin ve Rusya arasındaki, “karşılıklı bağımlılık”ın güçleneceği düşünülmektedir.

Çin-Rusya ilişkileri son zamanlarda moda olmasa da çok tartışılan, hatta popüler hale gelen bir konu olmuştur. Bu olguda belirli bir mantık vardır: İki ülkenin sahip olduğu dev topraklar, siyasi nüfuzları, coğrafi konumları, ekonomik ve askeri potansiyelleri gibi nesnel

sebeplerden dolayı Çin-Rusya ilişkileri, en önemli küresel siyasi meselelerden birine dönüşmüştür, ancak 2014'teki önemli yakınlardan bu yana, Çin-Rusya ilişkilerinin daha da dikkat çekmesi, Moskova-Pekin dinamiklerini araştırmaya olan ilgiyi artırmıştır (Lubina, 2017: s. 9). Bu nedenle tüm dünya ülkelerinde Çin ve Rusya ilişkilerine ilgi duyan araştırmacıların sayısının arttığı görülmektedir. Gerek bölgesel aktörlerin gerekse küresel aktörlerin gerekse de stratejistlerin oldukça ilgisini çeken Rusya-Çin ilişkilerinin, yeni dünya düzenine doğru bir adım olduğunu düşünenler de bulunmaktadır.

Bilindiği üzere hiçbir siyasi olay boşlukta olmaz. Yerel bağlam, kaçınılmaz olarak karar verme sürecini etkiler. Siyasi kültür kalıplarını, siyasi tercihleri, çıkarları, kararları etkileyen tarihsel geleneği, zihniyet ve siyasi sistemlerin yapısını anlamak, Rusya-Çin ilişkilerinin dinamiklerini anlamak için son derece önemlidir, Rusya ve Çin'in uluslararası ilişkilere ilişkin algıları, köklerini tarihsel deneyimlerden aldığından, önce tarihsel geçmiş analiz edilmelidir (Lubina, 2017: s. 27). Bu temelde her iki ülkenin de yakın geçmişine bakıldığında yani 20. yüzyıl sürecinde gerek Rusya'nın gerekse Çin'in, Batılı ülkeler tarafından oldukça kötü siyasal şartlar içerisine sürüklendiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle bugün Çin ve Rusya'yı aynı çizgiye getiren temel olgunun, Batı karşıtlığı olduğunu açık bir şekilde ifade etmek gerekmektedir.

Yakın geçmişe tekrar dönecek olursak, Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'nun 2005 senesinde Moskova'yı ziyaret etmesi sürecinde Rusya ile "21. Yüzyılda Uluslararası Düzen Hakkında Rusya Federasyonu ile Çin Halk Cumhuriyeti Arasında Ortak Deklarasyon" gerçekleştirmesi ve sonrasında 2006 senesinde Putin'in, Pekin'e gitmesi, dış politikada iki ülkenin beraber hareket etmesi noktasında ciddi gelişmeler olmuştur (Akman, 2022: s. 6). Yaşanan süreç, iki ülke ilişkilerinin geçmişten günümüze bir kurumsallaşma mantığı ile ilerlediğini göstermektedir. Bu nedenle iki ülke ilişkilerinin, sağlam bir temel üzere geliştiği söylenebilir.

Öte yandan Rusya, BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi yeni uluslararası platformlarda başta Çin ile ciddi ilişkiler kurarak, daha evvelki iktisadi ve politik maliyetleri, ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Kazımov, 2020: s. 38). Rusya'nın, Çin ile ilişkilerinde ciddi derecede istekli adımlar attığı görülmektedir. Ayrıca Çin'in de Rusya'nın bu istekli tavrına, aynı oranda yapıcı bir karşılık ile cevap verdiği görülmektedir.

2017 senesinde Çin ve Rusya'nın deniz kuvvetleri, Baltık Denizinde ilk kez birlikte bir tatbikat yapmış ve ardından Eylül 2018'de de Çin, Rusya'nın Vostok askerî harekâtında bulunarak başka bir ilke imza atmıştır (<https://www.tasam.org>). İki ülke ilişkilerinin, her alanda önemli gelişmeler yaşadığı görülmektedir. Bu temelde iki ülke ilişkilerinin, önümüzdeki dönemlerde daha da artacağı düşünülmektedir. Özellikle askerî alanda iki ülke ilişkilerinin, daha üst bir seviyeye ulaşması küresel denklem için büyük bir önem taşımaktadır.

5. Çin-Rusya İlişkilerinin Batı Toplumlarındaki Etkisi

Moskova ve Pekin arasındaki stratejik ortaklık, uzun bir süredir devam etmektedir ve daha fazla konsolidasyona doğru gelişme göstermiştir, bu birliktelik, Koronavirüs pandemisi sürecinde de hızlanmıştır (Lukin, 2020: s. 363). Pandemi sürecinin getirdiği sınırlamalara karşın iki ülke ilişkilerinde kesintisiz bir ilerleyişin olduğu anlaşılmaktadır. Sağlam bir zemine sahip olan iki ülke ilişkilerinin, 2000'li yıllar sonrasında oldukça yüksek bir seviyeye ulaştığı görülmektedir.

İki ülke ilişkilerinin, Batılı ülkeleri rahatsız ettiği ise oldukça aşikârdır. Rusya, uzun bir dönemdir küresel alanda Batılı ülkeler tarafından engellenmektedir. Çin'in de yakın geçmişte aynı süreci yaşadığı görülmektedir. Bu temelde yaşanan sürecin, tıpkı Soğuk Savaş sürecinde olduğu gibi dünyanın Doğu ve Batı olmak üzere iki ayrı kampa dönüşeceği, tahmin edilmektedir. Her iki tarafın da zihninde canlandırdığı dünya tasavvuru, tam anlamı ile karşısındaki kampı pasifleştirmek üzerine kuruludur.

Öte yandan Rusya ve Çin ilişkilerinde bazı pürüzlerin olduğu da anlaşılmaktadır, Moskova, Pekin’in ekonomik yörüngesine girerken, siyasi bağımsızlığı ve egemenliği için risk oluşturabilecek düzeydeki bağımlılıktan kaçınmaya çalışmaktadır (Lukin, 2020: s. 366). Bu noktada Rusya’nın, birtakım kaygılarının olması oldukça doğaldır. Bugün için Çin hem ekonomik hem demografik hem de siyasal olarak küresel alanda Rusya’dan daha büyük bir etkiye sahiptir. Bu nedenle Rus politika yapıcıları, Çin ile siyasi ilişkiler kurarken Çin’e entegre olmamak gerektiğini düşünmektedirler.

Rusya’nın sahip olduğu kaygılar üzerinden ilerleyen dönemlerde Rusya ve Çin iş birliğinin, Batılı ülkeler tarafından sabote edilmeye çalışılacağı düşünülebilir. Bu noktada Çin’e büyük bir görev düşmekte ve Rus politika yapıcılarına, Çin’in “devletlerin egemen eşitliği” ilkesine sadık olduğunu ifade etmesi gerekmektedir.

Anlaşılabileceği üzere Çin, son kırk yılda siyasi travma, ekonomik durgunluk ve neredeyse uluslararası ilgisizlik durumundan çıkıp, hızla artan askeri kapasite ve buna uygun siyasi nüfuzla dünyanın ikinci ekonomisi haline gelmiştir, Çin’in yaşadığı bu süreç, tarihsel paralellik bağlamında Almanya’nın, 19. yy.’in ikinci yarısında İngiltere’nin endüstriyel gücünü geride bırakarak, I. Dünya Savaşı’na yol açan gerilimler ortaya çıkarması ile benzeştirilmektedir (Brenton, 2013: s. 231). İlerleyen dönemlerde bu benzetme üzerinden, Çin’in hem uluslararası istikrar için hem de Rusya için bir tehlike oluşturabileceği düşüncesi ortaya atılabilir.

Önümüzdeki dönemlerde büyük bir ihtimalle Çin ve Rusya yakınlaşmasından rahatsızlık duyan Batılı ülkeler, böyle bir done ile Rus politika yapıcılarını etkilemeye çalışabilirler. Yaşanan süreç, Çin ve Rusya’nın gerek tarihi gerekse siyasi olarak birbirini oldukça yakından tanıdığını göstermektedir.

İki ülke arasındaki yakın tarihe kısaca göz atacak olursak: 1950’deki “Dostluk, İttifak ve Karşılıklı Yardım Antlaşması”nda Rusya’nın, Çin’in nükleer programına yardım da dahil olmak üzere devasa bir yardım programına kendini adadığını göstermektedir, Çin ise Stalin Rusyası’nı ideolojik, siyasi ve ekonomik bir model olarak almıştır, ardından iki ülke arasındaki ticaret hızla büyümüş ve 1950’lerde Çin’in dış ticaretinin yarısından fazlası, SSCB ile yapılmıştır (Brenton, 2013: s. 234). Anlaşılabileceği üzere iki ülke arasında gerek siyasal gerekse ticari ilişki ağları, uzun bir dönemdir sürmektedir. Bu noktada önemli bir konuyu aydınlatmamız gerekmektedir: Çin ve Rusya ilişkileri, 1950’li yıllarda Batılı ülkeleri, çok da fazla rahatsız etmemiştir. Ancak bugüne gelindiğinde iki ülke ilişkilerinin, Batılı ülkeleri oldukça rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumun temel nedeni ise Rusya’nın Sovyetlerin etki alanına dönme çabası ve Çin’in yükselen bir güç olarak, küresel arenada yerini almasıdır.

Bugünlerde Rusya ve Çin, enerjinin yanı sıra diplomasi, savunma ve güvenlik alanlarında kapsamlı iş birliğinden oluşan, stratejik bir ortaklık sürdürmektedirler, ancak Pekin-Moskova ilişkilerinde yakın zamana kadar Rusya başı çekerken, şimdi bu durum tam tersine dönmüştür (Haas, 2013: s. 1). Çin’in kısa sürede yakaladığı bu yükseliş trendi, tüm dünyanın dikkatini çekmektedir. Bu gelişim trendinin, 21. yy.’da Çin-Rusya iş birliğine büyük kazanımlar ve imkânlar sunacağı düşünülmektedir.

SSCB’nin dağılmasından sonra, Rusya’nın Çin ile ilişkisi, 1990’larda istikrarlı bir şekilde gelişmiştir. Başlangıçta, Başkan Boris Yeltsin yönetiminde Rusya, ekonomik krizden kurtulmak için Batı’ya umutsuzca ihtiyaç duyduğu için Batı ile bütünleşme rotası izlemiştir (Haas, 2013: s. 13). Kısa süre sonrasında ise tam anlamı ile Rusya’nın, bu eğilimden vaz geçtiği görülmüştür. Özellikle Putin’in iktidara gelmesi ile Rusya’nın, tam anlamı ile Batı karşıtı politikalar üretmeye çalıştığı görülmektedir. Aynı dönemde Çin’in de büyük bir siyasal ve ekonomik değişim yaşadığı bilinmektedir. Bu temelde Rusya ve Çin iş birliğini anlamlandırmak, daha kolay olmaktadır. Dolayısı ile Çin ve Rusya’nın, neden güçlü bir birlikteliğe yöneldiği ve Batılı ülkelerin neden bundan bu kadar rahatsız olduğu, açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Çin ve Rusya ilişkilerinde en önemli kurumsallaşma örneği, 1996 yılında kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü olmuştur, 21. yy.'ın küresel mücadele bölgesi olarak görülen Avrasya'da, ABD'nin liderliğinde oluşan "tek kutuplu" sistemden rahatsız olan iki önemli gücün en ciddi iş birliği örneği olarak, bu örgüt ortaya çıkmıştır (Aydoğan, 2021: s. 147). Çin ve Rusya öncülüğünde önce Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın daha sonrasında ise Özbekistan'ın katılımıyla üye sayısı altıya yükselen ŞİÖ, sınır bölgelerinin güvenli hale getirilmesi ve bölgesel iş birliğinin artırılması amacıyla oluşmuştur.

Yaşanılan süreç, Çin ve Rusya ilişkilerinin oldukça güçlü temellere dayandığını göstermektedir. Özellikle Orta Asya ülkelerinin desteğini alan Çin ve Rusya'nın ortaya koydukları bu irade, her yönü ile ABD önderli Batı ittifakını rahatsız etmeyi başarmıştır.

Sonuç

ABD karşıtlığı, Çin-Rus ilişkilerinde önemli bir olgudur, "iki kutuplu" sistem ortadan kalkınca Çin, tek süper güç olarak ortaya çıkan ABD ile ilişkilerini artırmak zorunda kalmıştır (Çolakoğlu, 2016: s. 49). Daha sonrasında ise küresel alanda artan kapasitesi sonucunda Çin, ABD'nin yörüngesinden çıkmak gerektiği kanaatine varmıştır. Çin'in uluslararası alanda yaşadığı bu eksen değişikliği, Rusya'nın dış politikası ile örtüşünce iki ülke ilişkilerinde önemli bir yükseliş yaşanmıştır.

Bugün için Çin ve Rusya ilişkileri, ekonomik, siyasi ve askeri konular başta olmak üzere birçok alanda derinleşerek devam etmektedir. İki ülke ilişkilerinin, son dönemlere gelindiğinde bölgesel boyuttan sınırlarak, küresel boyuta ulaşan bir grafik yakaladığı sezilmiştir. Bu yükseliş trendi, her yönü ile ABD öncülü "tek kutuplu" dünya sisteminden yana olan aktörleri, oldukça rahatsız etmiştir.

Şu an için küresel alanda karşımıza çıkan tablo, tam anlamı ile büyük bir güç mücadelesinin yaşandığını bizlere göstermektedir. Bir tarafta uzun bir dönemdir kurduğu sistem ile önemli kazanımlar elde eden ABD'nin, bu kazanımlarını korumak için ısrarcı olduğu görülürken, diğer tarafta mevcut sistemden rahatsız olan Çin ve Rusya'nın, kendilerinin öncü olacağı bir küresel sistem için çaba sarfettikleri anlaşılmaktadır. İlerleyen süreçte, bu çatışmanın nasıl bir noktaya varacağını tam anlamı ile kestirebilmek, çok da mümkün gözükmemektedir.

Yaşanan gelişmeler Rusya'nın, artık ABD'nin kurduğu bu sisteme karşı her yönü ile bir direnç gösterdiğini ve askeri politikalar da dahil tüm etki araçlarını kullanarak hareket ettiğini göstermektedir. Kafkasya'dan Doğu Avrupa'ya kadar Rusya'nın ortaya koyduğu askeri politikaların temel nedeni, bu durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Çin'in de Rusya'nın mücadelesine destek verdiği anlaşılmaktadır. Yaşanan askeri çatışmaların, Çin ve Rusya ilişkilerine olumsuz bir etkisi olduğu görülmektedir.

Çin ise özellikle ekonomik konularda ABD ile oldukça çetin bir mücadele içindedir. Özellikle iki ülke arasında yaşanan "ticaret savaşları" bu durumun, en önemli kanıtı olmuştur. İlerleyen süreçte iki ülke arasında, askeri bir mücadelenin yaşanacağını düşünenler de bulunmaktadır. Özellikle Tayvan konusunda ABD'nin ortaya koyduğu tavır, tam anlamı ile Çin'in tahammül edemediği bir noktada tezahür etmektedir. Bu nedenle Çin ve ABD'nin, Tayvan üzerinden karşı karşıya geleceği düşünülmektedir. Bu noktada karşımıza çıkan en önemli soru ise ABD'nin Tayvan konusunda neden bu kadar ısrarcı olduğudur? Küresel ticarete yaşanan gelişmeler incelendiğinde dünya ticaretinin yarısına yakınının Tayvan Boğazı'ndan geçtiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle ABD'nin Tayvan konusundaki ısrarının temel nedeni, Çin'i ekonomik olarak köşeye sıkıştırmak olduğu ortaya çıkmaktadır.

NATO eliyle Rusya'yı kendi bölgesine sıkıştırmaya çalışan ABD, Tayvan üzerinden ise Çin'i kendi topraklarına hapsedmenin hesaplarını yapmaktadır. Gerek Çin'in gerekse Rusya'nın, ABD'nin ortaya koyduğu bu politikalar karşısında oldukça güçlü bir direnç gösterdikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca yaşanan süreç üzerinden Rusya ve Çin'in, ABD karşısında iş birliği yapmak gerektiğini kararlaştırdıkları da anlaşılmaktadır.

21. yüzyıl, her yönü ile tüm dünya coğrafyalarında önemli değişimlere sebep olmuştur. Değişen dengeler ile beraber yeni aktörlerin ve yeni çatışma alanların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. En önemli değişimin ise ABD, Rusya ve Çin arasında yaşanan ilişkilerde olduğu anlaşılmaktadır.

Önümüzdeki dönemlerde yeni bir küresel düzen tesis etmek için çaba sarf eden Çin ve Rusya'nın, daha güçlü bir şekilde ABD'nin karşına çıkacağı düşünülmektedir. Bu mücadelenin kazananının kim olacağını, bugünden kestirmek zordur. Yaşanan süreç, Çin ve Rusya birlikteliğinin, küresel dengeler için çok şey ifade ettiğini göstermektedir. Her iki ülke de son dönemlerde eskiye nazaran sahip oldukları imkân ve teknikleri, oldukça fazla geliştirmişlerdir.

Kaynakça

- Akdağ, Z. (2023). Çin Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 11(1), 72-96.
- Akman, H. (2022). Soğuk Savaş Sonrası Rusya-Çin İlişkileri. *Avrasya Çalışmaları Dergisi*, 2, 1-28.
- Aydın, F. (2020). Çin Dış Politika Dinamiklerini Anlamlandırmak. *İş ve Hayat*, 6/11 (August), 142-155.
- Aydoğan, S. (2021). Rusya ve Çin'i Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumuna Götüren Sebepler. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 135-149.
- Beyaz, F. (2024). Konfüçyüsçü Değerlerin Çin'in Dış Politikası Üzerindeki Etkisi. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 7(14), 63-83.
- Brenton, Sir T. (2013). Russia and China: an axis of insecurity. *Asian Affairs*, 44(2), 231-249.
- Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*. Çev. Yelda Türedi, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Budraitskis, I. (2023). *Rusya'da Sol: Muhalifler Arasındaki Muhalifler*. Çev. Aydın Çavdar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Burchill, S.- Linklater, A.- Devetak, R.- Donnelly, J.- Paterson, M.- Reus-Smiti, C. and True, J. (2005). *Theories of International Relations*. New York: Palgrave Macmillan.
- Büyükbaş, H. (2014). Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-13 Yıllarında Rusya'nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 245-276.
- Cankara, P. Ö. ve Cankara, Y. (2007). Vladimir Putin döneminde Rus dış politikasında yapılan değişiklikler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 193-212.
- Çolakoğlu, S. (2016). Çin-Rus İlişkileri Çerçevesinde Sibirya'yı Tartışmak. *Journal of Central Asian & Caucasian Studies*, 10(21), 47-77.
- Dugin, A. (2014). *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*. Çev. Vügar İmanov, İstanbul: Küre Yayınları.
- Ed. Rozman, G. (2012). *China's Foreign Policy: Who Makes It, and How Is It Made?* New York: Palgrave Macmillan.
- Eder, Thomas S. (2014). *China-Russia Relations in Central Asia: Energy Policy, Beijing's New Assertiveness and 21st Century Geopolitics*. Wien: Springer VS.
- Erşen, E. (2014). Rusya'nın Arap Baharı Politikası. *Ortadoğu Analiz*, 6(61), 78-81.
- Güneş, E. (2015). Çin-Rusya İlişkilerindeki Asimetrik Denge ve Amerika Birleşik Devletleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(4), 839-867.

- Haas, Marcel d. (2013). Russian–Chinese Security Relations: Moscow’s Threat from the East? *Netherlands Institute of International Relations Clingendael*. No: 3, Report.
- He, K. (2016). *China's Crisis Behavior: Political Survival and Foreign Policy After the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- İsmayıl, E. (2016). Rusya’nın Avrasya Birliği Politikası. *Avrasya Etüdleri*, 49(1), 125-151.
- Kaplan, Robert D. (2019). *Coğrafyanın İntikamı: Yaklaşan Çatışmalar ve Kaderle Savaş Hakkında Harita Bize Neler Söyler?* Çev. Zahide Tuba Kor. İstanbul: Küre Yayınları.
- Karamurtlu, B. (2020). Kuşak Yol Projesi Bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti’nin Küresel Hegemonya Girişimi. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 54-81.
- Kazımov, U. (2020). Rusya ve Çin İlişkileri ve Soğuk Savaş Sonrası Askeri İlişkiler. *Ahi Evran Akademi*, 1(1), 37-52.
- Kemaloğlu, İ. (2016). 21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 1-14.
- Levi, W. (1953). *Modern China's Foreign Policy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Losurda, D. (2018). *Tarihten Kaçış: Günümüzde Rus ve Çin Devrimleri*. Çev. Çoşkun Erdemir, İstanbul: Yordam Kitap.
- Lubina, M. (2017). *Russia and China: A Political Marriage of Convenience–Stable and Successful*. Berlin: Verlag Barbara Budrich.
- Lukin, A. (2021). The Russia–China entente and its future. *International Politics*, 58(3), 363-380.
- Lynch, Daniel C. (2015). *China’s Futures: PRC Elites Debate Economics, Politics, and Foreign Policy*. California: Stanford University Press.
- Menon, R. (1997). The Strategic Convergence Between Russia and China. *Survival*, 39(2), 101-125.
- Özsağlam, Muhittin T. (2019). Sınırlı Stratejik Ortaklık: Rusya-Çin İlişkileri. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 70-90.
- Pradt, T. (2016). *China’s New Foreign Policy: Military Modernisation, Multilateralism and the ‘China Threat’*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Roskin, Michael G. (2016). *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*. Çev. Bahattin Seçilmişoğlu. Ankara: Adres Yayınları.
- Rosefielde, S. (2021). *Putin's Russia: Economy, Defense and Foreign Policy*. London: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.
- Sağlam, M. (2013). İnadin Ötesinde: Rusya’nın Suriye Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(4), 211-217.
- Stent, A. (2020). Russia and China: Axis of Revisionists. *Brookings Institution, February*. 1-14.
- Tabak, H. (2008). Mao Devletinden Devlet Maosu’na: Çin Dış Politikasında Tarih ve Değişim. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 2, 63-76.
- Tellal, E. (2010). Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(03), 189-236.
- Tutar, F. K., ve Koçer, F. Ş. B. (2019). Çin’in yeni ipek yolu projesi: Bir kuşak bir yol. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(17), 618-626.
- Tsygankov, Andrei P. (2010). *Russia's Foreign Policy: change and continuity in national identity*. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers.

Çin-Rusya İlişkileri, [https://www.tasam.org/ Files/ Icerik/ File/C%CC%A7I%CC%87NRUSYA_I%CC%87LI%CC%87S%CC%A7KI%CC%87LERI%CC%87_ihs_pdf_ef1caa4-92f2-4c7f-b801-48684a17f017.pdf](https://www.tasam.org/Files/Icerik/File/C%CC%A7I%CC%87NRUSYA_I%CC%87LI%CC%87S%CC%A7KI%CC%87LERI%CC%87_ihs_pdf_ef1caa4-92f2-4c7f-b801-48684a17f017.pdf), (Erişim tarihi: 11.12.2023).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Arazi Tekelini Sınırlama ve Arazi Rantlarını Vergilendirme Üzerine Henry George'un Tek Vergi Önerisi

Henry George's Proposal for a Single Tax on Abolition of Land Monopoly and Taxation of Land Rent

Prof. Dr. Coşkun Can AKTAN¹, Arş. Gör. Abdülhamid Özgün BİRKALAN²

Öz

Bu çalışma 19. yüzyılda yaşamış önemli iktisat filozoflarından biri olan Henry George'un arazi tekeli ve bundan doğan rantın vergilendirilmesine dair görüşlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Henry George 1879 yılında İlerleme ve Yoksulluk adlı eserini yayınlamıştır. Henry George arazi tekelinin zenginlerle yoksulluk arasındaki dengesizliğin nasıl bir piramit toplumu yarattığını inceleyerek toplumdaki yoksulluğu ve eşitsizliği çözmek için "tek vergi" olarak bilinen bir rant vergisi önermiştir. Henry George'un ana gayesi mülkiyet hakkını ihlal etmeksizin arazinin değeri ve ayrıca arazinin değerlendirilmesinden ortaya çıkacak olan rantı vergilendirmektir. George tüm devlet gelirinin arazinin tam kira değeri ve o değerdeki artış (rant) üzerinden alınacak bir vergi üzerinden sağlanabileceği görüşünü savunmuştur. Henry George'un bu görüşleri birçok bilim insanı ve düşünür tarafından takdirle karşılanmış ve desteklenmiştir. Öte yandan Henry George'un İlerleme ve Yoksulluk kitabındaki fikirlerine ve spesifik olarak da tek vergi önerisine olumsuz bakan düşünür ve yazarların da bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Henry George'un yazılarından ilham alan akım Georgizm olarak bilinmektedir. Georgizm John Locke'un mülkiyet hakları felsefesini esas alan; insanların kendi emeklerini ortaya koyarak ürettikleri değere sahip olmaları gerektiğini savunan bir liberal felsefedir. Henry George'un fikirlerinin temelinde başta John Locke ve Adam Smith'in özgürlükçü fikirleri hakimdir.

Anahtar Kelimeler: Henry George, Georgizm, Arazi Tekeli, Arazi Rantı, Tek Vergi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This paper aims to explore the views of Henry George, the famous economic philosopher of the 19th century, on single tax idea. Henry George published *Progress and Poverty* (1879), in which he argued how land ownership and land monopoly create a pyramid society, whereby the rich to live off the poor. He proposed a single land tax to solve the poverty and inequality in the society. According to him all government revenues should be derived from a tax equivalent to the full rental value of land. These views of Henry George were appreciated and supported by many scientists and philosophers. On the other hand, it should not be ignored that there are also writers who did not support Henry George's single tax proposed in his *Progress and Poverty*. The movement inspired by Henry George's writings came to be known as Georgism. The movement of Georgism, which is based on John Locke's philosophy of property rights, is a liberal philosophy that argues that people should have the value they produce by putting forth their own labor. Henry George's ideas are based primarily on the libertarian ideas of John Locke and Adam Smith.

Keywords: Henry George, Georgism, Land Monopoly, Land Rent, Single Tax

Paper Type: Research

¹Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ccan.aktan@deu.edu.tr.

²Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, a.ozgun.birkalan@adu.edu.tr.

Atf için (to cite): Aktan, C. C. ve Birkalan, A. Ö. (2025). Arazi Tekelini Sınırlama ve Arazi Rantlarını Vergilendirme Üzerine Henry George'un Tek Vergi Önerisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 256-269.

Arazi rantı üzerinden alınan vergi, tüm vergiler arasında en adil ve eşit olanıdır. (...) Toplumun ihtiyaçlarına yönelik olarak tüm rant vergilendirilerek alındığında, Doğa tarafından emredilen eşitlik sağlanacaktır. İşi, becerisi ve zekâsı dışında hiçbir yurttaşın diğer yurttaşlara göre bir avantajı olmayacaktır (...) İşte o zaman emek tam karşılığını alacak ve sermaye de doğal getirisini elde etmiş olacaktır.”(George, 1879, s. 421).

Giriş

Amerikalı düşünür Henry George 1879 yılında yayınlanan *İlerleme ve Yoksulluk* (Progress and Poverty) adlı kitabında Fizyokratların tek vergi düşüncesine benzer bir tek vergi önerisinde bulunmuştur. Henry George arazinin değeri ve bu değerdeki artış üzerinden bir rant vergisi alınması görüşünü savunmuştur. George, arazi üzerindeki tek bir verginin devlet faaliyetlerini finanse etmek için yeterli olacağına inanmıştır. Henry George'un kısmen liberalizm ve kısmen kolektivizme yakın görüşleri literatürde Georgizm olarak bilinir. Bu bağlamda 1879 yılında yayımladığı *İlerleme ve Yoksulluk* kitabı, o yıllarda Amerika'da en çok satan kitap olmuş, bazı kesimlerce 19.yy'nin ikinci yarısının en önemli kitabı olarak addedilmiştir. George kitabını yazdıktan sonra çeşitli seyahat ve konferanslarla fikirlerini yaymayı amaçlamıştır. Henry George aynı zamanda serbest ticaretin de güçlü bir savunucusu olmuştur. 1905 yılında yayınlanan *Korumacılık mı, Serbest Ticaret mi? (Protection or Free Trade)* adını taşıyan kitabında tarifeler (gümrük vergileri) ve diğer korumacılık araçlarının iktisadi refah üzerinde olumsuz sonuçlar doğuracağını savunmuştur³.

Henry George'un hayatı ve eserleri hakkında yabancı literatürde birçok çalışma yapılmış, arazi değeri üzerinden alınan vergiler bazı ülkelerin vergi sistemlerinde yer edinmiştir. Ancak ülkemizde ne iktisat ne de maliye yazınında Henry George'un fikirleri hak ettiği ilgiyi görememiştir⁴.

Çalışmanın temel amacı, 19. yüzyılın iktisat filozoflarından Henry George'u ve onun tek vergi önerisini ülkemiz literatürüne kazandırmaktır. Bu kapsamda öncelikle Henry George'un hayatına kısaca değinilecek, ardından ortaya koyduğu sorunlar teşhis edilerek çözüme ulaşmak için önerdiği tek vergi düşüncesi incelenecektir. Çalışmamızın sonunda George'un felsefesi üzerine olumlu ve olumsuz görüşlerin bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1. Henry George: Kısa Hayat Hikâyesi

“Refahın getirdiği artan zenginlik büyük servetler oluşturmak, lüksü arttırmak, varlıklarımız ile isteklerimiz arasındaki farkı keskinleştirmek için devam ettiği sürece, refah gerçek ve kalıcı olamaz.”(George, 1879, s. 10).

Orta alt sınıf bir aileye mensup Henry George (1839-1897) Pennsylvania'da (Philadelphia) doğmuştur. Babası dini metinler yayan bir piskoposu tanımış ve onun tavsiyeleriyle George'u piskoposluk akademisine göndermiştir. Ancak George, dini yetiştirme tarzından rahatsız olarak akademiden ayrılmıştır. Eğitim hayatının 14 yaşında sonlanması ardından Hindoo gemisinde kabin görevlisi olarak işe başlamış, bu vasıta ile birçok ülkeyi ziyaret etmiştir (George Jr, 1900, s. 1-21).

Bir süre sonra California'ya dönen George, ekonomik sorunları nedeniyle çeşitli işlerde çalışmak durumunda kalmıştır. Dizgicilik, altın arayıcılığı, tarım işçiliği ve işportacılık gibi işlerde çalışarak aralıksız bir yaşam mücadelesi vermiştir. Ancak George'un başlıca geçim kaynağını, California'nın kısa ömürlü dergi ve gazetelerinin basımı için çalıştığı dizgicilik mesleği oluşturmuştur. Ardından *San Francisco Times* gazetesinde yazar ve sonrasında *San*

³Bkz. George, H. (1890). *Protection or Free Trade, An Examination of the Tariff Question, with Especial Regard to the Interests of Labour*. London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co., Ltd.

⁴Bilebildiğimiz kadarıyla Türkçe literatürde Henry George'un tek vergi önerisi üzerine sınırlı sayıda çalışma kaleme alınmıştır. Erdem, 1983; Kızıltepe, 2021.

Francisco Post gazetesinde muhabir olarak çalışmıştır. Bu süreçte serbest yazılar yazmaya ve editörlük yapmaya başlamıştır. Mesleki kariyerinde bu şekilde ilerlemeler kaydeden George, kaleme aldığı yazıları ile 1871’li yıllarda artık tanınmış bir halk figürü ve konuşmacı olmuştur (Whitaker, 1997, s. 1893).

O yıllar California eyaleti için oldukça zor yıllar olarak ifade edilmektedir. Siyasi cepelerde çekişmelerin yanı sıra iktisadi alanda darlık ve yoksulluk bulunmakta, istihdam seviyesi düşüktür. Arazilerin büyük bir kısmı yalnızca birkaç grup şirkete aittir ve onlar tarafından yönetilmiştir (Johnson, 1963, s. 27). 1877 yılında Henry George, ülkenin içinde bulunduğu refah ile yoksulluk arasındaki uçuruma bir çözüm olarak muhtelif yazılar kaleme almaya başlamıştır. Önceleri kısa bir makale olarak ortaya koymaya çalıştığı şey, George’un arkadaşlarının da teşvikiyle büyümüş ve bir kitap haline dönüşmüştür (England, 2015, s. 60).

İlerleme ve Yoksulluk (Progress and Poverty) adını verdiği kitabını yayınlanması için New York’ta bir yayınevine göndermiş ancak fazlasıyla eleştirel olması nedeniyle reddedilmiştir. Çeşitli yayınevi girişimlerinden aldığı olumsuz yanıtların akabinde George, kitabını kendisi basmaya karar vermiştir. Kendi imkanlarının yetersizliği, yalnızca 500 kopya oluşturmaya olanak vermiştir. Nihayetinde baskılardan birini Appleton & Co’ya göndermesiyle 1880 yılında ilk baskı yayımlanmıştır. Aynı yıl kitabını daha iyi tanıtabilmek ve iş bulmak amacıyla bir daha dönmek üzere California’dan ayrılarak New York’a taşınmıştır (George Jr, 1900, s. 315).

1886 yılında yeni kitabı *Korumacılık mı, Serbest Ticaret mi, (Protection or Free Trade)* ile meşgul olduğu sırada New York’un işçi partisi, şehre daha iyi siyasi ve sosyal koşullar getirmesi umuduyla Henry George’a belediye başkanı adayı olmasını teklif etmiştir. Fikirlerini uygulamaya koymanın en iyi yolunun siyasete girmek olduğuna ikna olan George bu teklifi kabul etmiştir. Ancak Abram Hewitt’e karşı mağlup olmuştur. Politik yenilgisini yazdığı kitaplar ve Amerika, İrlanda, İngiltere ve Fransa’da gerçekleştirdiği konferanslar takip etmiştir. 1897 yılında belediye başkanlığı için tekrar teklif almış, ancak seçimden üç gün önce gözlerini hayata yummuştur (George Jr, 1900 s. 459)⁵.

Henry George’un politik ve ekonomik fikirleri, ölümünden sonra da büyük etkiler yaratmıştır. Dünya çapında fikirleri hakkında birçok destekleyici makaleler ve kitaplar yayımlanmıştır. *İlerleme ve Yoksulluk* kitabı⁶ 20. yy’ye girerken İncil’den sonra en çok satılan İngilizce kitap olmuştur.

2.Yöntem

Bu çalışmada kaynak taraması yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda öncelikli olarak 19. yüzyılda yaşamış önemli iktisat filozoflarından olan Henry George’un arazi tekeli ve bundan doğan rantın vergilendirilmesine dair görüşleri ele alınmıştır. Bu yöntemle, Henry George’un kendi kitapları ve konuya ait literatür ışığında Georgizm felsefesinin yorumlanması amaçlanmıştır.

3.İlerleme ve Yoksulluk Paradoksu

Henry George’un felsefesi çoğunlukla tek vergi önerisi ile hatırlanmaktadır. Ancak tek vergi önerisi, kitabında hastalıkların tedavisinde bir araç olarak uzun bir teşhisin ardından gelmektedir. Dolayısıyla tek vergi önerisini daha iyi anlayabilmek için öncelikle George’un ele aldığı sorunları ifade etmekte fayda görülmektedir.

⁵Henry George’un hayatı ve eserleri konusunda kayda değer bazı önemli çalışmalar için bkz. Andelson, 2003; Andelson, 2004; O’Donell, 2015; Wenzer, 2003; Geiger, 1955; Gaffney, 1987.

⁶Henry George’u asıl ününe kavuşturan *Progress and Poverty (İlerleme ve Yoksulluk)* kitabı olmasına karşın *The Land Question* (1881), *Social Problems* (1883), *Property in Land* (1884), *Protection or Free Trade?* (1886), *The Condition of Labor* (1891), *A Peep lexed Philosopher* (1892) ve *The Science of Political Economy* (ölümünden sonra 1898) gibi Henry George’un başlıca eserleri de bu çalışmamızın sonunda yer alan kaynakça kısmında yer almaktadır.

George'un ekonomik analizi, 19.yy'nin endüstriyel gelişimi çerçevesinde belirlenmiştir. O dönemlerde, sanayi devrimiyle beraber buhar ve elektrik ile çalışan makinelerin icadı, demiryolları ve büyük ölçekte gerçekleşen üretimler emeğin verimliliğini önemli ölçüde arttırmıştır. Bu gelişmelerin işçinin iş yükünü hafifleteceği, üretim dolayısıyla oluşan refahın yoksulluğu azaltacağı, belki de ortadan kaldıracacağı düşünülmüştür. Ancak düşünceler asılsız çıkmıştır. Endüstrinin gelişmesi sonucu durum aşağı yukarı her yerde aynı gerçekleşmiştir: zenginliğin getirdiği yoksulluk. Küçük zengin bir kesim bolluk ve şatafat içindeyken işçi sınıfı sefil bir hayat yaşamaya mahkûm kalmıştır. İcat ve keşifler sayesinde artan üretim emeğin ücretlerinin düşmesine neden olmuştur (George, 1879, s. 3).

George, klasik iktisatçıların ortaya koyduğu modele bağlı kalarak, üç üretim faktörü (arazi, emek ve sermaye) üzerinden ilerlemiştir. Emek bu faktörlerin temel bileşenini oluşturmaktadır. Zira arazi ürünlerinin elde edilmesi veya aktarılması gibi eylemler emek sayesinde gerçekleşir. Sermaye ayrı bir üretim faktörü olarak yer alsada aslında doğrudan tüketilmeyen ve daha sonra kullanılmak üzere saklanan emeğin bir ürünüdür. Öyleyse, mal ve hizmet üretimi, emek ve sermayenin birleşimiyle arazi üzerinde gerçekleşir (Wasserman, 2003, s. 26).

George kitabında araziye ayrı bir değer atfetmiştir. O, tüm insanlık için vazgeçilmez bir unsurdur. Zira insan bir kara canlıdır ve yalnızca arazi yüzeyinde yaşayabilir. Tarımsal faaliyetler, madencilik, binalar ve demiryolları vs. yalnızca arazi üzerinde gerçekleştirilebilir. George'a göre insan toprağa mutlak surette bağımlıdır. Bu derece vazgeçilmez bir unsur olsa da arazi pasif bir yapıya sahiptir. O yalnızca işçinin gerçekleştireceği inşaat, madencilik, imalat ve hasat gibi olanaklar sağlayan fiziksel bir yüzeydir. Arazi sahibi, ürünün ortaya çıkmasında herhangi bir efor sarf etmez. Mülkiyetine sahip olduğu araziye kendisi yaratmadığı gibi, üreticinin ürettiği ürün veya hizmete doğrudan bir faydası bulunmaz. Ancak iş üretimden elde edilen gelirin dağıtılmasına geldiğinde, emek (ücret), sermaye (faiz) ve pekâlâ arazi (rant) payını alır. Üretimin fiziksel bir temele erişimini kontrol eden ögenin arazi sahibi olması nedeniyle bu dağıtımın başlangıç noktasını araziye isabet eden pay yani rant oluşturur. Böylelikle emek ve sermaye rantın düşülmesinin ardından payını alabilir. Dolayısıyla arazinin maliyeti arttıkça rant bölüşümünden daha büyük pay alarak emek ve sermayenin aldığı payın düşmesine neden olur (Wasserman, 2003, s. 28).

George, yukarıda ifade edildiği üzere refah içinde yoksulluğun temel nedenini üretim gelirlerinin uygunsuz dağılımında ve arazi değerinin artışında bulmuştur. George'a göre arazinin değerini arttıran ana unsur nüfus artışıdır. Zira bir bölgeye yerleşecek, arazi ile inşa, hasat ve madencilik gibi faaliyetler yürütecek bir nüfus olmadan arazinin hiçbir değeri yoktur. Ancak nüfus arttıkça, arazi ile haşır neşir olunacak ve arazi değeri de artacaktır. Nitekim gayrimenkuller, alış-veriş merkezleri, petrol kuyuları ve çiftlikler, arazi fiyatlarının yükselmesine ve marjinal alanların karlı kullanıma sokulmasına neden olan artan bir mülk talebini getirecektir. Dolayısıyla arazi üzerinde gerçekleştirilen bu iştigaller, arazi değerini ve arazi sahiplerinin üretimden üzerine düşen payını arttıracaktır (Wasserman, 2003, s. 29).

George'a göre toprağın değerini arttıran bir diğer unsur da arazi üzerinde yapılan spekülasyonlardır. Arazinin coğrafi konumu ve miktarı değiştirilemez. Dolayısıyla arzı da genellikle sabit kabul edilir. Bu durum ona eşsiz bir arz talep dengesi bahşeder. Arazinin bu eşsiz özelliği, spekülatif ataklara karşı verdiği tepkiyi de farklılaştırmaktadır. Bu sebepten arazi üzerinde meydana gelen spekülasyonlar ile, emeğin ürünleri üzerinde yapılan spekülasyonlar arasında bir ayırım yapmak gerekir. Zira emeğin ürünleri üzerinde yapılan spekülasyonlar, ürünlerin talebini arttırması dolayısıyla fiyatının da artmasına neden olur. Artan fiyat ve kar marjı nedeniyle arz da talep edilen seviyeye yükselecek ve yükselen fiyat düşme eğilimi gösterir. Dolayısıyla spekülasyonlar nedeniyle yaşanan bu döngü, üretimi arttırıcı bir etki yaratır. Diğer taraftan arazi üzerinde meydana gelen spekülatif artışlar tıpkı emeğin ürünlerinde olduğu gibi araziye olan talebi de arttırır, dolayısıyla fiyatı da artar. Ancak arazinin arzında herhangi bir artış

yaratmak mümkün değildir. Dolayısıyla arazi üzerinde gerçekleşen spekülasyon hareketleri arazinin fiyatının artması nedeniyle rantı da aynı yönde arttırır (Carter, 1982, s. 23).

Özetlemek gerekirse arazi üzerinde meydana gelen spekülasyon artışları, nüfus artışı ve diğer toplumsal gelişmeler arazi rantının yükselmesine neden olur. Üretim üç temel faktörü (emek, sermaye ve arazi) olması ve ürünün bu üç temel faktör arasında paylaşılması nedeniyle artan rant, bu paylaşımından daha büyük pay alır ve emek ile sermayenin gelirlerini düşürür. Böylece sermaye hak ettiği getiriyi elde edemez, emek için ödenen ücretler emekçilerin yalnızca hayatını sürdürmek için gereken miktara kadar düşme eğilimi gösterir.

4. Küçük Köyü Büyük Köye Dönüştürecek Sır

İlerleme ve Yoksulluk kitabının IX. bölümünün başında Henry George, Themistocles⁷'ten bir alıntı yaparak sözlerini şu şekilde aktarmaktadır (George, 1879, s. 432):

"Herhangi bir telli enstrüman çalamam, ama size küçük bir köyün nasıl harika ve görkemli bir şehir olabileceğini söyleyebilirim."

İlerleyen sayfada ise küçük bir köyü görkemli büyük bir şehre dönüştürecek olan formülünü şu şekilde izah etmektedir:

"Arazinin değeri üzerinden alınan tek bir vergi sayısız verginin devlete sağladığı gelirden daha fazla bir gelir sağlayacaktır. Küçük köyü büyük şehre dönüştürecek sır budur. Üretimi baltalayan ve mübadeleyi engelleyen tüm yükler kaldırıldığında, zenginlik artık hayal bile edilemeyen bir hızla devam edecektir."(George, 1879, s. 433).

Henry George'un kitabındaki ana mesele ve çözüm önerisinin Themistocles'den esinlenerek geliştirildiğini söylemek mümkündür. Henry George'un kafasında onu huzursuz eden şey toplumdaki adaletsizlik, eşitsizlik, zengin ve yoksul arasındaki uçurumdur. George'un bütün gayesi bu soruna bir çözüm bulmaktır. Zihninde hep mülkiyet ve vergileme konusunu bir arada alarak sorunu çözmek düşüncesi hakimdir. Ona göre toplumda mülkiyetin dağılımında haksızlık vardır; ancak bu sorunun çözümü özel mülkiyeti kaldırmak ve onun yerine kolektif mülkiyeti ihdas etmek değildir. Nitekim yazılarında bunu çok açık olarak görmek mümkündür.

Henry George, Papa XIII Leo'ya hitaben yazdığı bir metin içerisinde şöyle demektedir:

*"Arazide özel mülkiyetin varlığı, toplumun genel olarak tamamının mağdur olduğu bir durum yaratır. Bur durumdan zenginler ve yoksullar birbirine ters orantılı etkilenir."*⁸

George haksızlığın, adaletsizliğin ve eşitsizliğin ana kaynağının mülkiyet (arazi) dağılımı olduğunun farkındadır; fakat kolektivizmin de yanlış olduğunun da bilincindedir. George şöyle demektedir:

"Bırakın insanlar sahip olduğu mülkiyetin sahibi olsunlar. Bırakın onlar arazilerinin kendilerinin olduğunu söylesinler. Bırakın onlar arazilerini istediği gibi alsınlar, satsınlar ya da miras yoluyla devretsinsinler... Araziye el koymak değil; ranta el koymak gereklidir."(George, 1879, s. 405).

Henry George toprağın (mülkiyetin) önemini şu sözlerle gayet güzel bir şekilde ifade etmektedir:

"Çünkü arazi, insanın meskenidir; tüm insan ihtiyaçlarını karşılamak mecburiyetinde olduğu bir depodur; tüm arzuların karşılanması için emeğin kullanılması gereken bir"

⁷Atinalı general ve politikacı.

⁸Henry George, The Condition of Labor, an Open Letter to Pope Leo XIII, 1891. Online: http://www.wealthandwant.com/pdf/George_The_Condition_of_Labor.pdf

materyaldir. Çünkü arazi veya ürünleri kullanılmadan deniz ürünleri elde edilemez, güneş ışığından yararlanılamaz...(George, 1879, s. 295-296).

George'a göre yoksulluk sorununu ortadan kaldırmak için toprağın kendisi üzerinde "özel mülkiyet"; yarattığı rant üzerinde ise "toplumsal yarar" var olmalıdır. Yalnızca arazi rantlarının kamusal yarara dönüşmesi yeterlidir. Zira rantın toplum yararına hizmet edecek şekilde vergilendirilmesiyle emek ve sermaye de hak ettiği payı alabilir. George arazi üzerinde oluşan rantın vergi olarak kamuya aktarılması gerektiğini ve bu yolla bahsedilen dönüşümün gerçekleşeceği görüşünü savunmuştur. George arazinin değeri üzerinden bir vergi alınması görüşünü şöyle özetlemektedir:

"Bu nedenle, arazi değerleri üzerinden alınan vergi, tüm vergiler içinde en adil ve eşit olanıdır. Bu verginin yükü daha fazla fayda sağlayanlar üzerinde kalır. Toplumun yararına kullanılmak üzere toplum tarafından alınan bir vergidir. Tüm rant, topluluğun ihtiyaçları için vergilendirme yoluyla alındığında, Doğa'nın belirlediği eşitlik elde edilecektir. Becerisi, zekası ve sahip olduğu işletmeleri dolayısıyla sahip oldukları dışında hiçbir yurttaşın diğer yurttaşlara göre avantajı olmayacaktır; ve her biri hakkıyla kazandığını elde edecektir. Ve ancak o zaman emek tam karşılığını ve sermaye de doğal getirisini alacaktır." (George, 1879, s. 421).

Henry George'un adaletsizlik/eşitsizlik sorununun çözümüne yönelik kafasında var olan çözüm en saf haliyle arazinin ve bu çerçevede değer artışının (rantın) vergilendirilmesidir. George diğer tüm vergilerin yerine sadece arazi üzerinden tek bir vergi alınması görüşünü savunmaktadır. Kendi sözleri ile önerisini açıklamaya çalışalım:

"Verimli sanayinin üzerindeki ağır vergi yükünü azaltmak için tüm bu sayısız vergileri kaldırmak gereklidir. Böylece, terzi ve büyük imalathanenin iğnesi; at arabası ve lokomotif; balıkçı teknesi ve buharlı gemi; çiftçinin sabanı ve tüccarın stoğu vergilendirilmemiş olacaktır. Herkes, vergi görevlileri tarafından rahatsız edilmeden, çalışmak ya da tasarruf etmek, satın almak veya satmak için özgür olacaktır. Üreticiye şimdi olduğu gibi genel servete ne kadar çok şey katarsanız, o kadar çok vergilendirilirsiniz!" demek yerine "istediğiniz şekilde çalışın, ister girişimci olun, isterseniz tutumlu olun ödülünüzü tam olarak alacaksınız! Daha önce birinin yetiştirdiği yerde iki ürün yetiştirdiğiniz için para cezasına çarptırılmayacaksınız; toplam zenginliğe katkı sağladınız diye ilave olarak vergilendirilmeyeceksiniz."(George, 1879, s. 435).

Özetle, tek vergi temelde vergi konusu olarak yalnızca arazinin değerini ve zaman içerisinde değer artışını (rant) esas alan bir vergi önerisidir. George arazinin üzerindeki iyileştirmeler (örneğin, bina yapımı vs.); ya da arazinin işlenmesi dolayısıyla elde edilecek olan hasılatın vergilendirilmesinin yanlış olduğunu, sadece arazinin değeri ve değer artışı üzerinden bir vergi alınması görüşünü benimsemiştir.

5. George'un Tek Vergi Önerisi: Realist Mi, Yoksa Ütopya Mı?

"Arazinin kıymeti üzerine konulacak bir vergi dışındaki tüm vergileri kaldır."
...to abolish all taxation save that upon land values.

(George, 1879, s. 406)

"Araziye el koymak gerekli değildir; sadece ranta el koymak gerekir."
"It is not necessary to confiscate land; it is only necessary to confiscate rent."

(George, 1879, s. 405)

Henry George'un arazinin ya da en geniş anlamda gayrimenkullerin vergilendirilmesi görüşünün geri planında başta Adam Smith olmak üzere klasik iktisatçıların görüş ve teorileri etkili olmuştur. Henry George'un fikri yeni değildir; George eserini yazarken büyük ölçüde Adam Smith, David Ricardo, John Stuart Mill ve Thomas Malthus'dan etkilenmiştir. Özellikle

Ricardo'nun rant teorisi, George'un rant kavramına bakış açısını oluşturmasında etkili olmuştur⁹. David Ricardo (1772-1823) Henry George ile aynı yıllarda yaşamış olmamasına rağmen, rant üzerinden alınan vergilerin ekonomik etkileri bakımından benzer görüşlere sahiptir. Ricardo rantın kaynağını araziler arasındaki verimlilik farkına bağlamıştır. Ona göre nüfus artışından kaynaklanan talep artışını karşılayabilmek için giderek daha verimsiz ya da daha uzak araziler kullanıma açılmak zorundadır.

Arazinin vergilendirilmesi görüşü, arazinin arzının inelastik olması dolayısıyla üzerine konacak bir verginin ekonomik birimlerin kararlarını etkilemeyeceği ve arazinin kullanımını değiştirmeyeceği bu yüzden kaynakların verimli bir şekilde kullanılabilmesi fikrine dayanmaktadır (Hoyt, 1991, s. 351). Bu klasik görüş, George'un arazi değeri üzerinden tek bir verginin alınması fikrinin temel kaynağını oluşturmuştur. George'a göre rant vergisi tamamen arazi sahipleri üzerine düşecek ve tüketici sınıfına yansıtılması engellenmiş olacaktır (George, 1879, s. 422).

George, emek ve sermayenin vergilendirilmesine üretim teşvikini azaltması yönünden karşı çıkmaktadır. Zira işçinin gelirini veya sermayenin getirisini azaltan bir vergileme sistemi, bir kişiyi daha az çalışmaya sevk ederken diğerinin daha az yatırım yapmasına neden olabilir. Üretim aşamalarının herhangi birine düşen bir vergi, servetin oluşturulmasında dolaylı ve doğrudan şekilde engel teşkil etmektedir. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa (Muhammad Ali) tarafından hurma ağaçlarına konan bir vergi, Mısırlı fellahların (köylülerin) ağaçlarını kesmesine neden olmuştur. Ancak George'a göre, vergi, üzerinde yer alan hurma ağaçlarına değil de arazinin kendisine konulmuş olsaydı böyle bir sonuç doğurmayacaktı (George, 1879, s. 409).

George arazi üzerinde yer alan gayrimenkul ve insani tasarrufların (yetiştirilen hayvanlar, at arabaları, barınaklar, tren yolları vd.) vergilendirilmesine bir cezalandırma etkisi yaratacağı düşüncesi nedeniyle karşı çıkmaktadır. Bireylerin yaratacağı katma değerin (arazi iyileştirmeleri, gayrimenkuller, tarımsal ürünler vd.) vergilendirilmesi, ikame etkisi yaratarak üretimin baskılanmasına neden olur. Yarattıkları katma değerler ülkenin ortak menfaatine hizmet eder. Dolayısıyla kişilerin arazi üzerindeki emeklerinin ve katkılarının vergilendirilmemesi gerekir.

George, David Dudley Field ile yaptığı bir röportajında arazi değeri üzerinden alınan bir verginin daha adil olduğunu ifade etmek için şu örneğe yer vermiştir. Aynı iktisadi koşullar altında iki tarım arazisine sahip olan kişilerden biri toprağını kullanmıyor ya da katma değeri düşük ürünler üretiyor; diğer arazi sahibi ise arazisini birtakım yollar ile geliştiriyor ve değerini arttırıyor olsun. Arazilerin aynı koşullar altında olduğu ve iktisadi anlamda eşit değere sahip olduğu varsayıldığından bu iki arazi eşit miktarda vergilendirilmelidir. Arazisi üzerinde yatırım yapan kişinin arazi üzerinde yaptığı iyileştirmeler kişisel tercihidir ve bu tercih dolayısıyla diğer kişiden daha fazla vergiye tabi tutulması adaletsiz olacaktır. George, ilkinin genel hissedenden pay aldığı, ancak yerine hiçbir şey koymadığını, ikincisinin ise iktisadi değer oluşturduğu ve genel ekonomiye katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Bu sebepten vergi arazi üzerinden alınmalıdır. Böylelikle hiçbir vatandaşın değeri üzerinde bir avantajı olmayacaktır (George, 1885, s. 223). George'a göre tek vergi yıllık olarak arazi değerini aşmadıkça alınmasında bir sakınca yoktur. Zira bu yolla vergi üretime herhangi bir olumsuz etkide bulunmaz (George, 1879, s. 420). George'un önerdiği arazi vergisinin ve arazi değerindeki artışlar üzerinden alınacak bir değer artışı vergisinin mükellefi arazi sahipleridir. Daha önce de ifade edildiği üzere arazinin kamusal yarara dönüştürülmesi için tamamen kamulaştırılmasına gerek yoktur. Yalnızca arazi rantının kamulaştırılması yeterlidir. O halde özel mülkiyetler olduğu gibi kalacak ve hiçbir mülkiyet sahibi mülkünden mahrum olmayacak yahut kısıtlanmayacaktır.

⁹ David Ricardo. *The Works and Correspondence of David Ricardo*, Vol. 1 Principles of Political Economy and Taxation. Liberty Fund, 1817.

<https://oll.libertyfund.org/title/ricardo-the-works-and-correspondence-of-david-ricardo-vol-1-principles-of-political-economy-and-taxation>

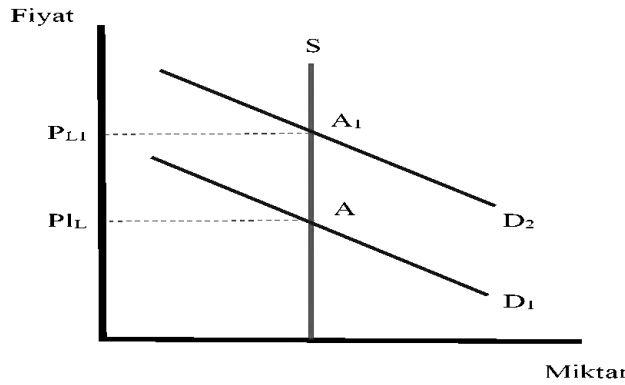
Türkçe çevirisi için bkz. Ricardo, D. (1817/2018). *Siyasal İktisadın Ve Vergilendirmenin İlkeleri* (4.basım.) (B. Zeren Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

George'a göre arazi değeri üzerinden alınan tek vergi, üretim sürecini etkilememesinin yanı sıra tüm kamu harcamalarını finanse etmeye yetecek kadar gelir sağlar. Ona göre arazinin doğal değeri (natural value) sıfırdır. Dillere destan bir manzarası olsa veya en verimli toprağa sahip olsa bile eğer o toprağa talip olan bir fert yoksa, tamamen değersizdir. Ancak nüfusun artması ile arazinin değeri artış gösterecektir (George, 1879, s. 406).

Konuyu basit bir grafik üzerinde de açıklamak yararlı olacaktır. $D_{1(talep)}$ ile $S_{(araz)}$ doğrusunun kesiştiği düzeyde (A) denge noktası oluşur ve arazinin değeri P_{L} kadardır. Ancak nüfusun artması ile toprağa olan talep artmakta, dolayısıyla yeni denge noktası A düzeyinden A_1 düzeyine taşınmaktadır. Bu durumda arazinin değeri artarak P_{L1} seviyesine yükselir.

George'a göre toplumsal gelişmeler de tıpkı nüfus artışı gibi arazi değeri üzerinde arttırıcı bir etki yaratmaktadır. Zira insanlar kollektif gelişmelerin yaşandığı bölgelerde, bu bölgelerin olanaklarından ve ayrıcalıklarından faydalanmak amacıyla daha fazla para ödemeye razı olurlar. Tren yolu, alışveriş merkezi ve paranın kazanılıp harcanabildiği, toplumsal aktivitelerin gerçekleştiği bir bölgenin tam merkezindeki arazinin değeri, bu unsurlardan tamamen yoksun olan bölgelerdeki arazi değerinden misli ile fazla olur. Öyleyse, toplumsal ilerleme ve nüfusun artışı arazinin değerini arttırır. Toplanan vergiler ise aynı yönde artış gösterir ve arazinin kendisi ve değerindeki artış üzerinde üzerinden alınacak tek vergi kamu harcamalarını karşılama konusunda yeterli olur (Wedgwood, 1907, s. 5).

Şekil 1: Arazi: Arz ve Talep Dengesi

Kaynak: McCluskey, W. J., K' Akumu, O. A. and Olima W. (2005). Theoretical Basis Of Land Value Taxation. W. J. McCluskey and R.C.D. Franzsen (Ed), Land Value Taxation içinde (s. 1-19) New York: Ashgate Publishing.

George, belirlilik (kesinlik) kavramının vergilemede önemli bir unsur olduğunu ve arazi değeri üzerinden alınan tek verginin mevcut vergiler arasında en açık ve en basit olan vergi olduğu görüşünü benimsemiştir. Muhtelif konular üzerine konulan çok sayıda ağır vergiler vergi kaçakçılığının artmasına neden olmaktadır. Gelir vergisi beyannamelerindeki sahtelik, kazanç ve iratların doğru hesaplanamaması ve çeşitli ürün ve hizmetler üzerine konan yüksek vergiler vergi kaçakçılığına neden olmanın yanı sıra aynı zamanda vergi gelirlerini ve etkinliğini azaltmaktadır. Bu tür vergiler, vergilendirme şekilleri nedeniyle belirsiz ve keyfidir. George'a göre araziler taşınmaz ve ortadan kaldırılamaz olması dolayısıyla arazi değeri üzerinden alınan vergiler en az keyfi olan ve yüksek kesinlik derecesine sahiptir. Buna ek olarak arazi değeri üzerine konan bir vergi, herhangi bir kaçakçılığa meyil vermeyerek toplanabilir. Henry George'a göre mevcut vergi sistemi değiştirilerek vergilerin yalnızca arazi değeri üzerinden alınmasıyla vergilerin tahsilatında görevli memurların sayısı hemen hemen yarıya düşer. Arazi apaçık ortadadır; değeri kolaylıkla tespit edilebilir ve tahsilat için ayrıntılı prosedürlere gerek yoktur. Dolayısıyla arazi değeri üzerinden alınan vergilerin tahsilatı da en iktisadi olanıdır (George, 1879, s. 416).

George arzi sabit olmayan tüm malların üzerine konan vergilerin fiyat mekanizması yoluyla yansıtılacağı, ancak arazi değeri üzerinden alınan vergilerin yansıtılmasının mümkün olmadığı görüşündedir. Faiz üzerine konan vergiler sermaye sahibi tarafından borç alana yüklenir, borç alan da bu yükü tüketicilere yansıtır. Zira yansıtmaması halinde düşük kâr elde eder ya da hiç kâr elde etmez. Aynı şekilde üreticiler, üretim veya ithalat malları üzerine konan vergiyi perakendeciye, perakendeci de nihai tüketiciye yansıtır. Dolayısıyla mal ve hizmetler üzerinden alınan vergiler sırttan sırta yüklenerek büyür ve nihai tüketici devletin en başta aldığı vergi miktarından daha çok ödeme mecburiyetinde kalır. Arazi değeri üzerine konan vergilerin yansıtılması mümkün değildir ve tamamı arazi sahipleri üzerinde kalır (George, 1879, s. 421).

Özetle Henry George vergilerin emek veya sermaye üzerinden değil, yalnızca arazinin değerinden (ve değer artışı üzerinden) alınması gerektiğine inanmıştır. George *İlerleme ve Yoksulluk* adlı kitabında tek vergi sayesinde işsizliğin, yoksulluğun ve eşitsizliğin son bulacağını anlatmaya çalışmıştır.

6. Henry George'un Tek Vergi Önerisi: Lehinde ve Aleyhinde Görüşler

Bazı yazarlar Amerikalı düşünür Henry George'un 1879 yılında yayınlanan *İlerleme ve Yoksulluk* (Progress and Poverty) adlı kitabının 20.yüzyılın başlarında İncil'den sonra en çok basılan kitap olduğunu yazarlar. Eğer bu doğrudur George'un kitabına olan ilginin ne denli büyük olduğu görülür. Henry George'un görüşleri birçok bilim insanı ve düşünür tarafından takdirle karşılanmış ve desteklenmiştir. 1921 yılında Nobel Fizik Ödülü ile taltif edilen ve Isaac Newton gibi dünyanın en büyük ünlü fizik ve matematik dehası olarak kabul edilen Albert Einstein bunların başında gelmektedir. Albert Einstein (1879-1955) George Raymond Geiger ile olan bir yazışmasında *İlerleme ve Yoksulluk* kitabını büyük bir ilgi ile okuduğunu belirtmiştir (Ryan ve Ryan, 1999, s. 10). Einstein, ayrıca Henry George'un kızı Anna George De Mille ile olan mektuplaşmasında onun çok özel biri olduğu ve insanların ondan çok önemli bilgiler edineceğini kesin bir dil ile ifade etmiştir (Einstein, 1934).

Savaş ve Barış, *Anne Karenina*, *Diriliş* gibi romanları ile dünya edebiyatında kendine saygın bir yer edinmiş olan Rus yazar Leo Tolstoy (1828-1910) da tıpkı Henry George gibi kendini ekonomik ve sosyal açıdan daha adil bir toplum oluşturma fikrine adanmıştır. Tolstoy, Georgizm hareketinin güçlü bir savunucusu olmuştur. Bir çalışmasına şöyle yazmaktadır: "*Arazi sorununu çözme yöntemi, Henry George tarafından, mevcut devlet teşkilatı ve zorunlu vergileme altında mükemmel derecede ele alınmıştır. Ve daha adaletli, daha iyi, daha barışçıl ve pratik bir çözüm bulmak imkansızdır.*" (Wenzer, 1996, s. 232).

Amerikalı eğitimci ve filozof John Dewey (1859-1952) de Henry George'un tek vergi önerisinin güçlü bir savunucusu olarak kabul edilebilir. Dewey "*Henry George, dünyanın sosyal filozofları arasında en büyük isimlerden biridir*" diyerek Platon'dan itibaren bu çapta filozofların iki elin parmaklarını geçmeyeceğini yazmıştır. Dewey'in George'a dair bu ilgi ve övgüsünün nedeni bilim adamları tarafından henüz net bir çerçeveye oturtulmamış olsa dahi, bazı yazarlar Dewey'in bu ilgi ve övgüsünün sebebini arazi değerinin toplumsallaştırılmasının gerçek demokrasiyi oluşturmaya yönelik önemli bir adım oluşturacağı düşüncesine bağlamaktadır (England, 2018, s. 170).

Eski kurumsalcılık (old institutionalism) olarak bilinen felsefenin temsilcilerinden biri olan John Commons da George'dan etkilenenler arasında yer almaktadır. Bugün Georgizm akımının eski temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Commons, George'un adaletsizlik ve eşitsizlik ile mülkiyet (arazi) arasında kurduğu ilişkileri doğru bularak desteklemiştir. John Commons George'un tek vergisi önerisine ise pek sıcak bakmamıştır; onun tek vergi önerisinin çok da başarılı sonuçlar ortaya çıkarmayacağını şu sözlerle ifade etmiştir (Rutherford, 1989, s. 831):

"Ağaçlar gökyüzüne doğru yükselerek büyüyemez; şiddetli bir rüzgarda yok olurlar; gerçek şu ki tek bir vergi de kendi yıkımıyla sonuçlanır."

Öte yandan Nobel ekonomi ödülü kazanan muhtelif yazarlar da Henry George'un görüşlerine ilgi göstermişlerdir. Serbest piyasa ekonomisinin en radikal savunucularından birisi olan Nobel ekonomi ödüllü Milton Friedman (1912-2006) "*Bana göre, en az kötü vergi, yıllar önce Henry George'un argümanı olan arazinin doğrudan insan eliyle iyileştirilmemiş değeri üzerinden alınan emlak vergisidir*" (Leeson, 2019, s. 695) ifadesini kullanarak George'un tek vergi önerisine destek vermiştir (Friedman, 1978).

Friedman, toprağın inelastik arza sahip olması nedeniyle, bu vergilerin daha az tehlikeli ve zararlı olduğu düşüncesindedir. Zira emek ve sermayenin üzerinden alınan vergilerin aksine arazi değeri üzerine konan vergiler üretime olumsuz bir etkide bulunmaz (Leeson, 2019, s. 701).

1996 yılında James Mirrlees ile birlikte Nobel ekonomi ödülü ile taltif edilen William Vickrey (1914-1996) de George'un tek vergi önerisini şu sözlerle desteklemiştir:

"Bina ve tüm yapılar üzerindeki iyileştirmeler de dahil olmak üzere işletmeler üzerindeki tüm vergilerin kaldırılması ve bunun yerine bir arazi vergisi getirilmesi (taxes on site values) iktisadi etkinliği önemli ölçüde arttıracaktır." (Vickrey, 1996, s. 603).

Henry George'un *İlerleme ve Yoksulluk* kitabındaki fikirlerine ve spesifik olarak da tek vergi önerisine olumsuz bakan düşünür ve yazarlar da olmuştur. Karl Marx'ın Henry George hakkındaki düşünceleri birinci derecede önemlidir. Henry George (1839-1897) ve Karl Marx (1818-1883) aynı çağda ve nispeten aynı yıllarda yaşamış olmalarına karşın yoksulluk ve eşitsizlik sorununa fazlasıyla duyarlı olan iki büyük düşünürdür. Aralarında iletişim oluşturacak herhangi bir yazılı belge yahut kayıt bulunamamıştır. Ancak bazı çalışmalarda Karl Marx'ın George hakkında görüşlerini bulmak mümkündür. Marx, George'un yetenekli bir yazar olduğunu kabul etmesine karşın teorik olarak tamamen çağın gerisinde olduğunu ifade etmiştir. Karl Marx "*Adam, teorik olarak yetersiz.*"¹⁰ şeklinde bir ağır eleştiride bulunmuştur. Marx ile George, yoksulluğun sosyal adaletsizliğin bir sonucu olduğu fikri bakımından ortak bir görüşe sahiptirler. Karl Marx çözümü sosyalizmde ararken; George kolektivizme karşı çıkarak liberal fikirleri benimsemiştir. Karl Marx'a göre yoksulluğun ve sefaletin ortadan kaldırılması için özel mülkiyetin tamamen kaldırılması ve bunun yerine kolektif mülkiyetin ihdas edilmesi gereklidir. Henry George'un mülkiyete bakış açısı Marx'ın görüşü ile paralel değildir; O, mülkiyetteki eşitsizliklerin mülkiyet hakkının ortadan kaldırılmasında görmemiş, bunun yerine mülkiyet sahiplerinin elinde bulunan arazilerin rantı üzerinden bir vergi alınması görüşünü benimsemiştir (Holmes, 1947, s. 159-161).

Avusturya iktisat okulunun bazı temsilcileri de Henry George'un önerilerine pratikte uygulama olanaklarının sınırlı olacağı gerekçesiyle pek sıcak bakmamışlardır. Örneğin, Friedrich Hayek (1899-1992), George'un fikirlerine olan ilgisinin onu iktisat bilimine teşvik ettiğini çok açık bir dille not etmektedir. Friedrich A. Von Hayek, George'un fikirlerinin pratikte uygulanmasının ve başarı elde edilmesinin kolay olmadığını ifade etmiştir (Andelson, 2000, s. 109-116). Joseph Schumpeter (1883-1950) da Hayek gibi "*iktisadi anlamda mantıklı değil*" diyerek George'un önerisini tam anlamıyla desteklememiştir (Schumpeter, 1954, s. 832).

Avusturya iktisat okulu mensuplarından Murray N. Rothbard (1926-1995) da arazi değerinin belirlenmesi ve tüm arazi rantının vergi olarak kamuya aktarılması durumunda oluşacak sorunlar yönüyle tek vergi önerisini eleştirmiştir. Rothbard'a göre çoğu durumda fertler, arazinin kendisi ve üzerinde yer alan iyileştirmeleri birlikte satın alırlar. Bu sebepten devlet, arazi değerini belirlemek amacıyla adeta bir "*ekspertiz ordusu*" istihdam etmek durumunda kalacaktır. Ekspertiz işlerini yapan görevliler ise politikanın kontrolü altında olacaktır. Dolayısıyla bu eylem keyfi bir hal alacak ve arazi değeri tarafsızca belirlenemeyecektir (Elgar, 1997, s. 296). Rothbard'ın bir diğer eleştirisi de George'un arazinin insan eliyle üretilmediği bu yüzden arazi üzerinden alınan verginin üretimi caydırmayacağı fikri üzerinedir. Zira arazi sahibi mülkünü en

¹⁰ "*Theoretically the man is utterly backward!*" Marx bu sözlerini Friedrich Adolph Sorge'e yazdığı bir mektupta dile getirmiştir.

verimli kullanacak ferde kullanıma açar. Bu yolla kendisi de araziden en yüksek rantı elde edebilecektir. Ancak rantın yüzde 100'ünün vergi olarak alınması tüm arazilerin sermaye değerinin sıfıra düşmesine neden olur. Ve mülk sahipleri için elde edilebilecek herhangi bir rant kalmayacağından kira bedeli de sıfır olacaktır. O halde sonuç olarak toplanacak bir vergi de olmayacaktır (Elgar, 1997, s. 298).

Ve son olarak bir başka Nobel ekonomi ödülü sahibi Joseph Stiglitz'in Georgizm üzerine şu değerlendirmesini aktararak bu bölümü tamamlayalım:

*"Henry George, sadece arazi üzerinden alınacak bir rant vergisinin iktisadi etkinlik üzerinde bozucu etkilere sahip olmayacağını söylemiş; ilave olarak adil bir toplumsal düzen için yürütülecek kamusal hizmetlerin finansmanı için yeterli olacağını savunmuştur... İster inanın ister inanmayın, kentsel ekonomi modelleri aslında Georgist vergilendirmenin en azından kentin büyümesini finanse etmek için doğru yaklaşım olacağını öne sürüyor. Ama şunu söyleyebilirim: Modern bir refah devletini yürütmek için sadece arazi rantlarını vergilendirmenin yeterli olamayacağını düşünüyorum."*¹¹

Sonuç

Georgizm Amerikalı iktisatçı ve sosyal reformcu Henry George'un yazılarından esinlenerek geliştirilen ideolojiye verilen isimdir. Georgizm John Locke'un mülkiyet hakları felsefesini esas alan; insanların kendi emeklerini ortaya koyarak ürettikleri değere sahip olmaları gerektiğini savunan bir liberal felsefedir. Georgizm, Henry George'un fikirlerinden hareketle tüm doğal kaynaklar da dahil olmak üzere araziden elde edilen ekonomik rantın toplumun tüm üyelerine ait olması gerektiği görüşünü savunan bir ideolojidir. Georgizm özünde mülkiyet hakları ve tek vergi konularını sosyal adalet bağlamında ele alan bir felsefedir. Henry George'un fikirlerinin temelinde başta John Locke ve Adam Smith'in özgürlükçü fikirleri hakimdir. Fizyokrasi adı verilen iktisadi düşüncenin de Georgizm'e katkı sunan bir görüş olduğunu ifade etmek gereklidir. Fizyokratlar sanayi devrimi öncesi tarım toplumunda milletlerin zenginliğinin yalnızca arazi tarımından kaynaklandığına inanmışlardır. Anne Robert Jacques Turgot (1727–1781) ve François Quesnay (1694–1774) öncülüğünde gelişen Fizyokrasi düşüncesinin bazı temsilcileri tamamen serbest ticaretin geçerli olduğu bir ekonomik düzende mevcut tüm vergilerin kaldırılması ve arazi üzerinden tek bir verginin alınması fikrini savunmuşlardır.

Önemli belirtelim ki, iktisadi düşünce tarihinde fizyokratlardan da önce tek vergi önerisini savunan ilk filozof John Locke olmuştur (Ishizaka, 1968, s. 38). François Quesnay ve Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau gibi fizyokratlardan önce "tek vergi" görüşünü savunan John Locke'un vergileme konusundaki az, öz ama eşsiz fikirlerinin maliyeciler tarafından henüz keşfedilmiş olmadığını söyleyebiliriz¹².

Tekrar vurgulamak gerekirse Henry George toplumsal sorunlara (yoksulluk, işsizlik, adaletsizlik, eşitsizlik vs.) fazlasıyla duyarlı olan bir düşünürdür. George'un fikirlerini gerçekçilikten tamamen uzak bir hayal ürünü olarak değerlendirmek haksızlık olur (Cord, 1965). George refah (zenginlik) amacının peşinde koşarken adalet (eşitlik) amacının gözardı edilmesinin yanlışlığına dikkat çeken ve adalet konusunda duyarlı olan bir büyük düşünürdür. Çalışmamızı George'un idealizmini tüm açıklığıyla ifade eden sözleri ile tamamlayalım:

"Medeniyet bu şekilde ilerleyemez ve devam edemez. Evrenin ebedi yasaları onu yasaklar. Ölü imparatorlukların yıkıntıları tanıklık eder ve her ruhtaki tanık bunun böyle devam edemeyeceğini yanıtlar. Bizden bu yanlış düzeltmemizi talep eden adaletin kendisidir; bu inkâr edilemez ve ertelenemez. Bir elinde terazi ve diğer elinde kılıcı taşıyan adalet." (George, 1879, s. 549).

¹¹ Stiglitz, Joseph (1977). "The Theory Of Local Public Goods". In Feldstein, Martin; Inman, Robert (eds.). The Economics of Public Services. London: Macmillan Publishers. s.282. Ayrıca bkz. Moore, Michael Scott (20 October 2009). "This Land Is Your Land". <https://psmag.com/news/this-land-is-your-land-3392>

¹² Tek vergi konusundaki görüşlerin tarihsel perspektiften ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Post, Louis Freeland, 1894.

Kaynakça

- Andelson, R.V. (2000). On Separating the Landowner's Earned and Unearned Increment: A Georgist Rejoinder to F. A. Hayek. *The American Journal of Economics and Sociology*, 59(1).
- Andelson, R.V. (2003). Critics of Henry George: An Appraisal of Their Strictures on Progress and Poverty. *The American Journal of Economics and Sociology*, 62(5).
- Andelson, R.V. (2004). Neo-Georgism. *American Journal of Economics & Sociology*, 63(2), 543-569.
- Carter, W.S. (1982). An Introduction to Henry George Land value taxation. *The University of Wisconsin Press*.
- Cord, S.B. (1965). *Henry George: Dreamer or Realist?*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Einstein, A. (1934). *A Letter to Anna George De Mille, Published in Land and Freedom*. https://www.cooperative-individualism.org/einstein-albert_henry-george-and-his-principles-1934.htm (Erişim tarihi: 03.01.2023).
- Elgar, E. (1997). *The Single Tax: Economic and Moral Implications and A Reply to Georgist Criticisms by Murray N. Rothbard*. London: The Mises Institute.
- England, C. (2018). John Dewey and Henry George: The Socialization of Land as a Prerequisite for a Democratic Public. *American Journal of Economics and Sociology*, 77(1).
- England, C.W. (2015). *Land and Liberty: Henry George, The Single Tax Movement, and the Origins of 20th Century Liberalism*. Washington, DC: Georgetown University.
- Erdem, H. B. (1983). Henry George ve Tek Vergi Önerisi. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 1-8.
- Field, D. D. and George, H. (1885). Land and Taxation: A Conversation between David Dudley Field and Henry George. *North American Review*. Published in the "North American Review," July, 1885, and circulated in tract form in the United States, Canada and Great Britain.
- Gaffney, M. (1987). "Henry George," in: *The New Palgrave Dictionary of Economics*. New York: Stockton Press. 514–15.
- Geiger, G. (1955). A Definitive Biography of Henry George. *The American Journal of Economics and Sociology*, 14(4), 411-419.
- George Jr., H. (1900). *The Life of Henry George*. New York: Doubleday and McClure Company.
- George, H. (1879). *Progress and Poverty*. New York: Modern Library.
- George, H. (1879). *Progress and Poverty: an Inquiry into the Cause of Industrial Depressions and of Increase of Want with Increase of Wealth. The Remedy*. New York: Robert Schalkenbach Foundation.
- George, H. (1881). *The Irish Land Question*. New York: D. Appleton And Company.
- George, H. (1891). *The Condition of Labor, an Open Letter to Pope Leo XIII*. http://www.wealthandwant.com/pdf/George_The_Condition_of_Labor.pdf (Erişim tarihi: 10.01.2023).
- George, H. (1898). *The Science of Political Economy*. New York: Doubleday & McClure Co.
- George, H. (1900). *Social Problems*. New York: Doubleday and McClure.
- George, H. (1901). *Our Land And Land Policy Speche, New York: Lectures And Miscellaneous Writings*, North American Review, Doubleday, Page & Company.

- George, H. (1901). *Our Land and Land Policy*. New York: Doubleday and McClure.
- George, H. (1902). *A Perplexed Philosopher*. New York: Charles L. Webster & Co.
- George, H. (1935). *The Land Question*. New York: Robert Schalkenbach Foundation.
- George, H. (1980). *Protection or Free Trade*. New York: Robert Schalkenbach Foundation.
- George, H., <http://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/lookupname?key=George%2C%20Henry%2C%201839%2D1897> (Erişim tarihi: 15.11.2022)
- Gochenour, Z. and Caplan, B. (2012). *A Search-Theoretic Critique of Georgism*. Available at SSRN 1999105.
- Holmes, J. H. (1947). Henry George and Karl Marx: A Plutarchian Experiment. *American Journal of Economics and Sociology*, 6(2).
- Hoyt, W.H. (1991). Competitive Jurisdictions, Congestion, And the Henry George Theorem. *Regional Science And Urban Economics*, 21(3), 351-370.
- Ishizaka, A. (1968). The Theory of Single Tax upon Land in the Age of the Glorious Revolution: John Locke on English Land Tax. *Hokudai Economic Papers*, 1, 38-58.
- Iversen, D. (2019). *When Marx Attacked The Single Tax*. <https://merionwest.com/2019/06/02/through-letters-the-gap-between-henry-george-and-karl-marx/> (Erişim tarihi: 3.02.2023).
- Johnson, K.M. (1963). Progress And Poverty: A Paradox. *California Historical Society Quarterly*, 42(1), 27-32.
- Kızıltepe, M. (2021). *(Georgist Öğreti Ve Tayvan Örneği Üzerinden) Rantı Kamuya Kazandırmada Emlak Mülkiyetini Ve Değer Artışlarını Doğru Ve Etkin Vergilendirmenin Siyasal Anlamı, İşlevi ve Temel İlkeleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Leeson, J. (2019). A Georgist Perspective of Petroleum Taxation. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 26(2), 695-716.
- Marx, K. (1881). Marx to Friedrich Adolph Sorge In Hoboken. https://www.marxists.org/archive/marx/works/1881/letters/81_06_20.htm (Erişim tarihi: 10.10.2022).
- Mccluskey, W. J., K' Akumu, O. A. and Olima W. (2005). Theoretical Basis Of Land Value Taxation. W. J. McCluskey and R.C.D. Franzsen (Ed), *Land Value Taxation* içinde (s. 1-19) New York: Ashgate Publishing.
- Moore, M. S. (2009). *This Land Is Your Land*. <https://psmag.com/news/this-land-is-your-land-3392> (Erişim tarihi: 10.02.2023).
- O'Donnell, E. T. (2015). *Henry George and the Crisis of Inequality: Progress and Poverty in the Gilded Age*. New York: Columbia University Press.
- Post, L. F. (1894). *Outlines of Louis F. Post's Lectures: On the Single Tax, Absolute Free Trade, the Labor Question, Progress and Poverty, the Land Question, the Elements of Political Economy, Socialism, Hard Times: With Illustrative Notes and Charts*. New York: Sterling Library.
- Ricardo, D. (1817). *The Works and Correspondence of David Ricardo, Vol. 1 Principles of Political Economy and Taxation. Liberty Fund*. <https://oll.libertyfund.org/title/ricardo-the-works-and-correspondence-of-david-ricardo-vol-1-principles-of-political-economy-and-taxation> (Erişim tarihi: 5.12.2022).
- Ricardo, D. (1817/2018). *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri* (4.basım.)(B. Zeren Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

- Rutherford, M. (1989). *Institutional Economics. London, Its Place In Political Economy John R. Commons*. London: Routledge.
- Ryan, C.K. and Ryan H. B. (1999). George Raymond Geiger (1903-1998): A Rich Life. *The Amerikan Journal of Economics and Sociology*, 58(1), 7-15.
- Schumpeter, J. A. (1954). *History of Economic Analysis*. London: Routledge.
- Vickrey, W. (1996). *The Corporate Income Tax in the U.S. Tax System*. 73 Tax Notes 597, 603.
- Wasserman, L. (2003). The Essential Henry George. *American Journal of Economics and Sociology*, 62(5), 23-43.
- Wealth and Want in 21st Century America an inquiry into the cause of the increase of poverty with the increase of wealth ... the Remedy*. <http://www.wealthandwant.com/index.htm> (Erişim tarihi: 20.02.2023).
- Wedgwood, J.C. (1907). *Land Values Why And How They Should Be Taxed*. The National Review.
- Wenzer, K.C. (1996). The Influence of Henry George's Philosophy on Lev Nikolaevich Tolstoy: The Period of Developing Economic Thought (1881-1897). *Pennsylvania History*, 63(2).
- Wenzer, K.C. (2003). *Henry George: Collected Journalistic Writings*. New York: Routledge.
- Whitaker, J.K. (1997). Enemies Or Allies? Henry George And Francis Amasa Walker One Century Later. *Journal Of Economic Literature*, 35(4), 1891-1915.
- Yeager, L.B. (1984). Henry George and Austrian Economics. *History of Political Economy*, 16(20).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

Sosyal Medya Ağlarında Benliğin Sunumu: Bibliyometrik Bir Çalışma

Presentation of Self in Social Media Networks: A Bibliometric Study

Doç. Dr. Salih TIRYAKI¹

Öz

Sosyal medya ağları gündelik yaşamda geleneksel olarak meydana gelen birçok olguyu bu ağlara taşımıştır. Sosyal medya ağları, bireylerin benlik sunumu performanslarını geleneksel biçimlerden çevrimiçi alanlara taşıyarak yeni bir performans ortamı yaratmıştır. Bireylerin geleneksel olandan çevrimiçi olana doğru yönelimi benlik sunumu performanslarına da yansımıştır. Sosyal medya ağlarında bireylerin sahne önü ve sahne arkası performansları üzerinde etkili olan birçok farklı motivasyon bulunmaktadır. Sosyal medya ağlarının benlik sunumu performansı üzerinde oynadığı rol araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Birçok araştırma, sosyal medya ağlarının yaygınlaşmaya başladığı ilk yıllardan itibaren bu ağlardaki benlik sunumu performansı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada Web of Science veri tabanında yer alan "sosyal medya" ve "benlik sunumu" ile ilgili makaleler bibliyometrik analizle incelenmiştir. Çalışmada Web of Science veri tabanından elde edilen 747 makalenin bibliyometrik çıktılarının, VOSviewer programıyla görselleştirmeleri yapılmıştır. Çalışma sonucunda, 747 araştırma makalesi en fazla (n=203) iletişim alanında çalışırken, bu çalışmalarını en fazla (n=74) yayımlayan derginin Computers in Human Behavior olduğu belirlenmiştir. Bu konuda en fazla (n=11) çalışma yayımlayan araştırmacı Ben Marder, en fazla (n=281) yayım yapan ülke ise Amerika Birleşik Devletleri'dir. Sosyal medya ve benlik sunumu arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar Instagram, Facebook ve Twitter gibi ağlar üzerine yoğunlaşırken, Snapchat, Whatsapp, LinkedIn, TikTok ve YouTube gibi ağların araştırmacılar tarafından çok çalışılmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Benlik sunumu, sosyal medya ağları, çevrimiçi benlik, bibliyometri, Vosviewer.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Social media networks have brought many phenomena that occur traditionally in daily life to these social media networks. Social media networks have created a new performance environment by moving individuals' self-presentation performances from traditional forms to online platforms. The orientation of individuals from traditional to online is also seen in their self-presentation performances. In social media networks, there are many different motivations that affect individuals' on-stage and backstage performances. The role of social media networks on self-presentation performance has also take attention the attention of researchers. Many studies have focused on self-presentation performance in social media networks since the first years when they started to become widespread. In this study, articles on "social media" and "self-presentation" in the Web of Science database were analyzed by bibliometric method. In the study, bibliometric outputs of 747 articles obtained from the Web of Science database were visualized with the VOSviewer program. As a result of the study, it was determined that while 747 research articles (n=203) were mostly working in the field of communication, the journal that published these studies the most (n=74) was Computers in Human Behavior. The researcher who published the most (n=11) studies on this subject is Ben Marder, and the country that published the most (n=281) is the United States. While studies examining the relationship between social media and self-presentation focus on networks such as Instagram, Facebook and Twitter, it has been determined that networks such as Snapchat, Whatsapp, LinkedIn, TikTok and YouTube have not been studied much by researchers.

Keywords: Self-presentation, social media networks, online self, bibliometrics, Vosviewer.

¹Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi/Gazetecilik Bölümü, salih.tiryaki@selcuk.edu.tr

Atf için (to cite): Tiryaki, S. (2025). Sosyal Medya Ağlarında Benliğin Sunumu: Bibliyometrik Bir Çalışma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 270-283.

Paper Type: Research

Giriş

İlk insanların mağara duvarlarına çizdiği resimlerin günümüzde sosyal medya ağlarının popüleritesine kadar geçen her süreç insanlar için benlik sunumunun önemli bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Sosyal medya ağları da bireylere görsel ve metinsel ifadelerle benlik sunum ihtiyaçlarını gidermek için aracı rolü oynamaktadır. Sosyal medya ağlarında benlik sunumunun bir ihtiyaç olarak karşılanması gerekliliğinin yarattığı dürtü ve rekabet nedeniyle birçok olgu ve kavram da değişmiştir (Shoeibi, 2021). Öncelikle sosyal medya ağları iletişim, kimlik yönetimi ve benlik sunumu için önemli bir araç haline gelmiştir (Rettberg, 2009; Van House, 2011; Van Dijck, 2013; Wolf, Theis ve Kordy, 2013; Duffy ve Chan, 2019). Sosyal medyanın gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası ve görünürlük sağlama alanı olarak öne çıkması da bireylerin benlik sunumu performanslarını sergilemede bu ağlara yönelmesine yol açmıştır. Hatta bazı bireyler psikolojik olarak sosyal medyada benlik sunumu performansına bağımlı hale gelmiştir. Günümüzde çevrimiçi benlik sunumlarını geliştirmek için sürekli çabalayan bireyler, bu ağları hayatlarının önemli bir parçası olarak görmektedir (Fan, vd., 2019; You ve Liu, 2022).

Benlik sunumu performansı, bireyin bilinçli bir eylemi olarak öne çıkmaktadır. Bu bilinçli eylemi de bireyler karakter ve performansın kendi oluşturduğu ve norm güdümlü inşasını sürdürmek için dikkatli bir sahneleme alanı sosyal medya ağlarına yönelmiştir (Marshall, 2010). İnternet ve sosyal medya ağlarında dijital medya tarafından bireylerin daha fazla bileşenini anlamak için Erving Goffman'ın benlik sunumu teorisi kullanılmıştır. Goffman (1959) dramaturjik bir metafor kullanarak bireylerin gündelik yaşamdaki uygulamalarını analiz etmiş ve bireyleri, bağlam ve izleyiciye dayalı olarak benlik sunumlarını şekillendiren aktörler olarak anlaşılabilirliğini öne sürmüştür (Marwick ve Boyd, 2011). Sosyal medya ağlarının sağladığı etkileşimsellik ve ağların teknik özellikleri (Duffy ve Chan, 2019; Yenilmez-Kaçar, 2023), geleneksel benlik sunumu stratejilerini ve davranışlarını da değiştirmiştir. Bu ağlarda bireyler hakkında bilgi kaynaklarının artması, bu ağlarda benlik sunumu performansının sergilenmesini zorunlu kıldığı gibi zorlaştırmıştır (Rui ve Stefanone, 2013).

Dijitalleşmeyle birlikte değişen geleneksel benlik sunumu biçimleri araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. 2000'li yılların başlarından itibaren internet ve sosyal medya ağlarında benlik sunumu performanslarını çeşitli etmenlere göre inceleyen araştırmacılar, bu alanın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Çevrimiçi benlik sunumunun, ortamın teknik özellikleri (Simon, 2019; Ge-Stadnyk, 2021), yaş (Strimbu ve O'Connell, 2019; Zillich ve Riesmeyer, 2021) ve cinsiyet (Mattan ve Small, 2021; Kondakciu, Souto ve Zayer, 2022) gibi birçok faktör etrafında inceleyen araştırmacılar, birbirini destekleyen ve geliştiren sonuçlara odaklanmıştır. Bu alanda yapılan çalışmaların oldukça yoğunlaşması da yapılan çalışmaların bibliyometrik çıktılarının araştırmacılara yol göstermek ve gelecekteki çalışmaları yönlendirmek açısından önemli hale getirmiştir. Bu çalışmada, sosyal medya ve benlik sunumu arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma makalelerinin tarihsel gelişim evreleri, araştırmacıların odak noktaları ve alanda yoğunlaşan isimler, ülkeler, dergiler gibi bibliyometrik özelliklerin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

1. Geleneksel ve Çevrimiçi Benlik Sunumu

Benlik sunumu, bireylerin kendisi hakkında oluşturulan izlenimleri etkilemek, yönlendirmek ve bilgiyi kontrol etmek amacıyla izlenimleri yönetmesi anlamına gelmektedir (Schlenker ve Wowra, 2003). İzlenim yönetimi olarak da tanımlanan benlik sunumunun temel motivasyonu, bireylerin bilinçli olarak davranışlarını yönlendirme ihtiyacı duymasından kaynaklanmaktadır (Goffman, 1959). Sembolik Etkileşimci Erving Goffman (1959) tarafından benlik sunumunun benlik gelişimiyle ilintili olduğunun teorileştirilmesiyle birlikte benlik sunumu bireylerin davranışlarını anlamada önemli bir teori haline gelmiştir (Manago, vd., 2008).

Goffman (1959) benlik sunumunun bağlamsal ve belirli bir ortama dayalı olduğunu belirtmektedir. Benlik sunumu tanımlanabilir ve beklenen bir izleyici kitleyle karşı karşıya

kalındığında ortaya çıkmaktadır. Goffman'ın (1959) dramaturjiden yola çıkarak teorileştirdiği benlik sunumunu sahne önü ve sahne arkası performansı olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Birey, sahne önü performansında diğer bireylerle etkileşime girmektedir. Bu etkileşimin önemli bir kısmı görev odaklı şekilde işlemektedir. Birey, sahne önü performansında istediği rolü benimseyebilir ve onu sergileyebilmektedir Goffman (1959, s.56) bireylerin sahne önü performansını "Bir oyuncu izleyicilerinde, onlarla her zaman olduğundan daha ideal bir şekilde ilişkili olduğu inancını uyandırır" şeklinde tanımlamaktadır. Sahne arkası performansı ise bireylerin sahne önünde kendilerine koyduğu bazı kısıtlamaları kısmen ortadan kaldığı bir sığınak görevi görmektedir. Goffman (1959, s.114) sahne arkası performansını "performansa göre, performans izleniminin bilerek çeliştiği bir yer" olarak tanımlamaktadır.

Goffman'ın benlik sunumu teorisinde bireylerin arzulan bir imajı sürdürmek için gösterdiği çaba, sahne önü ve sahne arkası performansları arasında hiç bitmeyen bir müzakere sürecini beraberinde getirmektedir (Li, vd., 2021). Bu müzakere sürecinde sosyal etkileşimlerin düzgün bir şekilde işlemesi için gerekli olan benlik sunumu performansları bilinçli veya bilinçsiz şekilde yapılmaktadır (Leary, 1996). Bireyler, görünüşlerinin yanı sıra davranışlarına ilişkin bakış açılarının da nasıl algılandığını kontrol etmek için sürekli olarak performans sergilemek durumunda kalmaktadır (Baumeister ve Hutton, 1987; Lee, vd., 1999; Dolezal, 2017).

Geleneksel biçimlerde benlik sunumu, bazı düzeylerde bir kişinin gerçekleştirmiş olduğu yüz yüze performanslarında bazı sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, bir kişinin kendisini fiziksel olarak tanıtımı ile gerçekte olduğundan farklı olması, karşı bireylerin benlik sunumuna ilişkin mesafeli yaklaşmasına neden olabilmektedir. Bununla birlikte internet ve sosyal medya ağlarının sağlamış olduğu olanaklar benlik sunumu performansları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olunmasını sağlamıştır. Bireylerin çevrimiçi alanlarda doğrudan izleyici ile etkileşime geçmeden sunduğu performanslar, benlik sunumunu oluşturmada ve yönetmede bireylere daha fazla özgürlük sağlamaktadır (Smith ve Sanderson, 2015). Bu durum internet ve sosyal medya ağlarının bireylerin, kişiliğini veya yönlerini ortaya çıkaran çevrimiçi bir performans sahnelemesine olanak tanımaktadır (Papacharissi, 2002). Çevrimiçi ağlar, bireylerin yüz yüze bağlamlarda sergilenmesi uygun veya arzu edilmeyen belirgin kimlikleri vurgulamalarına izin vermektedir (Kim ve Papacharissi, 2003).

Çevrimiçi ağların eş zamansız olması, birden çok izleyiciye aynı anda ulaşma fırsatı sunması ve izleyicilerin geri bildirim sağlaması gibi birçok faktör bu ağlarda benlik sunumu üzerinde etkili olmaktadır (Schlosser, 2020). Çevrimiçi ağların benlik sunumu için sınırsız fırsatlar yaratma yeteneği, bireylerin bu ağlarda istedikleri kimlikleri edinme ve sergileme yeteneğini sunmasının yanında izleyicilerin de sergilenen benliklere ilişkin dikkatli ve bilinçli bir şekilde yaklaşmasına yol açmaktadır (Marshall, 2010). Bireylerin bu ağlarda idealize edilmiş veya sosyal olarak uygun birer versiyonlarını sunma yeteneği karşısında izleyiciler kontrollü bir şekilde sunumlara yaklaşmaktadır.

Çevrimiçi ağlarda, bireylerin çevrimiçi benliklerini sunmak için yayınladığı fotoğraflar, bağlantılar ve metinsel bilgiler etkili olmaktadır. Benlik sunumunun genellikle başkaları üzerinde olumlu bir izlenim bırakma arzusuyla veya kişinin ideallerine karşılık gelen bir izlenimle motive edilmektedir. Bu nedenle benlik sunumu, izlenim yönetimi ve çevrimiçi bir kimliğin yansıtılmasında önemli rol oynamaktadır (Herring ve Kapidzic, 2015). Çevrimiçi ağlarda bireyler, hedeflerine ulaşmak ve başkalarının onları nasıl algıladıklarını başarılı bir şekilde etkilemek için çeşitli stratejiler kullanabilmektedir. Çevrimiçi benlik sunumunda göz önünde bulundurulması gereken değişkenler arasında bireysel değişkenler, kültür/grup üyeliği, motivasyonlar, sosyal medya ağına özgü değişkenler, kendisi ve başkaları tarafından oluşturulan kişisel sunum içeriği ve ayrıca kişisel sunumun etkin olma durumu yer almaktadır (Hollenbaugh, 2021). Bunların yanı sıra çevrimiçi ağların benliğin sunumunda çoklu platformlar sağlaması, izleyicilerin kendi benlik sunumunda oynayabileceği rolü genişletmesi ve izleyiciyi genişletirken aynı anda bu izleyici kitlesinde kimlerin bulunduğu hakkında daha az bilgi sağlaması, çevrimiçi

ağların benlik sunumu üzerindeki etkileri olarak görülmektedir (DeVito, Birnholtz ve Hancock, 2017).

Bedenin, mülkiyetin ve yakınlığın maddi kısıtlamalarından bağımsız olarak, bireylerin benlik sunumu için çevrimiçi ağların sunduğu yeni ifade biçimleri, benlik sunumu ve sahip olma söylemini genişleten benlik sunumu stratejilerini ortaya çıkarmıştır (Jensen Schau ve Gilly, 2003). Bu stratejiler Jones ve Pittman (1982) tarafından yüz yüze ilişkilerde gerçekleşen kullanılan benlik sunumu stratejileri ile benzerlik göstermektedir. Jones ve Pittman (1982) yüz yüze ilişkilerde bireylerin 5 farklı benlik sunumu stratejisi geliştirdiğini ifade etmiştir. Bu stratejiler, kendini tanıtmaya ve sevdirmeye, çaresiz gösterme, karşı tarafı sindirme ve örnek olmadır (Jones ve Pittman, 1982). Jones ve Pittman'ın (1982) yüz yüze ilişkilerde kullanılan benlik sunumu stratejilerinin, çevrimiçi ağlarda da kullanıldığını belirleyen çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Çevrimiçi ağlarda bireyler, sevindirmeye (diğer insanların beğenilmesini sağlamak için çabalanması), kendini tanıtmaya (diğer insanları yeterliliklerine ikna etmeye çalışma), sindirme (diğer insanları sert ve acımasız olduklarına inandırmaya çalışma) örnek olma (ahlaki açıdan erdemli oldukları izlenimini yaratma) ve çaresiz (başkalarını zayıf ve çaresiz olduklarına ikna etmeye çalışma) stratejilerini kullanarak benlik sunumunu gerçekleştirmektedir (Huang, 2014; AliAlassiri, vd., 2014).

Diğer taraftan, özellikle sosyal medya ağlarında özenle seçilen fotoğrafların yayınlanması, mizah ve yakınlık bildiren paylaşımların yapılması ideal ve aktif benlik sunumu gerçekleştirme stratejileri olarak kabul edilmektedir. Bireylerin kontrollü olarak duygularını ifade etmesi, kendileriyle alay etmesi ve yalnızca iyi haberlerden bahsetmesi savunma stratejisi olarak diğer kişilerin imajını küçümsemesini engellemeye yönelik proaktif stratejiler arasında yer almaktadır (Yang ve Ying, 2021). Bu çalışmada, sosyal medya ve benlik sunumu konusunu inceleyen çalışmaların yoğunluğu göz önünde bulundurularak, çalışmaların bibliyometrik bir analizinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışmada benlik sunumu ve sosyal medya ile ilgili yapılan çalışmaların bibliyografik özelliklerini analiz etmek için bibliyometrik yöntem kullanılmıştır. Bibliyometrik yöntem, büyük hacimli bilimsel verileri keşfetmek ve analiz etmek için popüler ve titiz bir yöntemdir. Belirli bir alanın evrimsel nüanslarını açarken, o alanda ortaya çıkan alanlara da yol göstermektedir (Donthu, vd., 2021). Bibliyometrik yöntem, bir araştırma alanının kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını ve sınırlarının haritalandırılmasını ve önemli noktaların açığa çıkarılarak gelecekteki araştırmalar için yeni yönlerin belirlenmesini kolaylaştırmaktadır (Ferreira, Santos, vd., 2014; Leung ve diğerleri, 2017; Danvila-del-Valle, vd., 2020; Xu, vd., 2021).

Bu çalışmanın evrenini sosyal medya ve benlik sunumu arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise Web of Science veri tabanında yer alan sosyal medya ve benlik sunumu arasındaki ilişkiyi inceleyen 747 “araştırma makalesi” oluşturmaktadır. İlgili 747 araştırma makalesinin yazar, alıntı, kurum, ülke, dergi, çalışma alanı, yayım yılı ve ortak kelime gibi bibliyometrik bulguları analiz edilecektir (Niñerola, vd., 2019).

Bu çalışmada incelenen 747 araştırma makalesi Web of Science veri tabanından elde edilmiştir. Web of Science veri tabanından birçok akademik materyalin bibliyometrik verileri yer almaktadır (Birkle, vd., 2020). Bu çalışmada, araştırmanın amacına uygun olarak Web of Science veri tabanında yer alan sosyal medya ve benlik sunumu ile ilgili çalışmalar taranmıştır. Arama kısmına “Self-Presentation” ve “Social Media” kavramları kodlanarak tarama yapılmış ve ilk aşamada 882 çalışmanın olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmaları sınırlandırmak ve çalışmalarının niteliğini ortaya koyabilmek için “araştırma makaleleri” dışındaki çalışmalar araştırma kapsamında bırakılmıştır. Bunun sonucunda benlik sunumu ve sosyal medya konulu 747 araştırma makalesinin olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmalara ilişkin yazar, kurum, ülke, dergi ve ortak alıntı gibi bibliyometrik özellikler dışa aktarılmıştır.

İncelenen araştırma makalelerine ilişkin yazar, dergi, ülke, kurum ve ortak anahtar kelime gibi analizler VOSviewer programı kullanılarak görselleştirilmiştir (Öztürk ve Demir, 2023). VOSviewer, ağ verilerine dayalı haritalar oluşturmak ve bu haritaları görselleştirmek ve keşfetmek için kullanılan bir yazılım aracıdır (Van Eck ve Waltman, 2010; Van Eck ve Waltman, 2013). Bu çalışmada açık erişimli bir araç olan VOSviewer aracılığıyla bibliyometrik ağları haritalandırmak için ağ görselleştirmeleri oluşturulmuştur. Ağ görselleştirme, yayınlar arasındaki atıf ilişkilerini, dergi, ülke kurum ve anahtar ortak kelime gibi ağlar arasındaki birlikte oluşum ilişkileri ağlarına kadar çok çeşitli bibliyometrik ağları analiz etmek için önemli bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir (Van Eck ve Waltman, 2017; Tran ve ark., 2019).

2. Bulgular

Web of Science veri tabanında sosyal medya ve benlik sunumu arasındaki ilişkiyi inceleyen 747 araştırma makalesi olduğu belirlenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde incelenen çalışmaların bibliyometrik özelliklerine ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 2. Çalışmaların yıllara göre dağılımı

Yıl	Sayı	Yüzde
2022	127	17.001%
2021	118	15.797%
2020	112	14.993%
2019	104	13.922%
2018	71	9.505%
2017	68	9.103%
2016	37	4.953%
2015	33	4.418%
2023	26	3.481%
2013	17	2.276%
2014	16	2.142%
2011	7	0.937%
2012	6	0.803%
2009	2	0.268%
2010	2	0.268%
2008	1	0.134%
Toplam	747	100

Kaynak: Web of Science, 2023

Sosyal medya ve benlik sunumu arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma makalelerinin yıllara göre dağılımına bakıldığında, çalışmaların 2008 yılında başladığı görülmektedir. Vasalou vd. 2008 yılında yayımladığı “Avatars in social media: Balancing accuracy, playfulness and embodied” çalışmada, araştırmacılar sosyal medya ağlarında kullanıcıların “avatar” kullanımı ile benlik sunumu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2008 yılında başlayan çalışmaların yıl geçtikçe arttığı görülmektedir. Ancak bu alanda yapılan çalışmaların 2019-2023 yılları arasında önemli ölçüde arttığı belirlenmiştir. Bu yıllar arasında araştırmacıların yayımlanmış olduğu 487 araştırma makalesi, bu araştırma kapsamında incelenen çalışmaların %65,19’unu oluşturmaktadır.

Tablo 2. Çalışmaların temel alanlara göre dağılımı

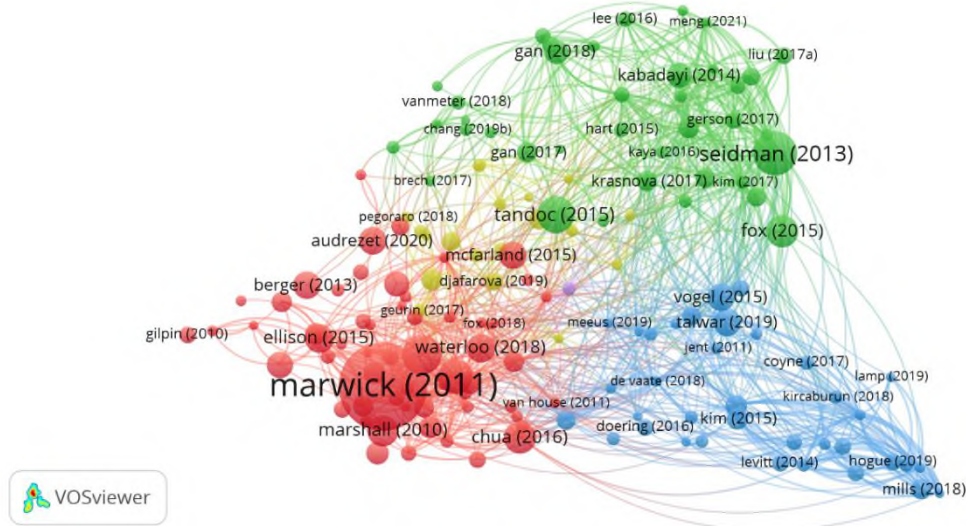
Çalışma Alanı	Sayı	Yüzde
İletişim	203	27.175%
Psikoloji Multidisipliner	140	18.742%
Psikoloji Deneysel	77	10.308%
İşletme	68	9.103%
Bilgi Bilimi Kütüphane Bilimi	63	8.434%
Psikoloji Sosyal	57	7.631%

Konaklama Eğlence Spor Turizm	39	5.221%
Yönetmek	39	5.221%
Sosyoloji	36	4.819%
Bilgisayar Bilimi Bilgi Sistemleri	32	4.284%
Sosyal Bilimler Disiplinlerarası	25	3.347%
Psikiyatri	24	3.213%
Psikoloji Gelişimsel	23	3.079%
Psikoloji Klinik	22	2.945%

Kaynak: Web of Science, 2023

Tablo 2’de sosyal medya ve benlik sunumu arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların, çalışma alanları gösterilmektedir. Tabloda 75 farklı çalışma alanında en az 20 çalışmanın yayımlandığı alanlar yer almaktadır. Ortak çalışma alanlarıyla birlikte 75 temel alan çerçevesinde çalışmaların gerçekleştirilmesi, bu konunun disiplinler arası özelliğini göstermektedir. İletişimden dans çalışmalarına kadar birçok farklı disiplinde çalışmalar yapılmıştır. Çalışma alanları arasında en fazla (n=203) çalışma yapılan disiplini iletişim oluşturmaktadır.

Şekil 1. En fazla atıf yapılan çalışmaların dağılımı

Şekil 1’de çalışmalara yapılan atıflara göre görselleştirilmesi yer almaktadır. Görseli daha anlamlı hale getirilmek için en az 25 atıf yapılan 155 çalışma görselleştirilmiştir. Bu çalışmalar arasında Marwick ve Boyd’un (2011) yapmış olduğu “I tweet honestly, I tweet passionately: Twitter users, context collapse, and the imagined audience” isimli çalışmaya toplam 1908 atıf yapılmıştır. Marwick ve Boyd (2011) yaptığı çalışmada, içerik üreticilerinin Twitter’da “hayali kitlelerde” nasıl gezindiğini araştırmıştır. Seidman (2013) “Self-presentation and belonging on Facebook: How personality influences social media use and motivations” isimli çalışmasına 483, Van Dijck’in (2013) ““You have one identity”: Performing the self on Facebook and LinkedIn. Media” isimli çalışmasına 390 atıf yapılmıştır.

Şekil 2. Araştırma makalelerinin yayımlandığı dergilere göre dağılımı

kullanıcılar için bir hikâye anlatımı ve benlik sunumu aracı haline gelmesine neden olmuştur (Van Dijck, 2013). Bireylerin gündelik yaşamlarında değişken benlik sunumu performanslarına duyduğu ihtiyaç, birden fazla bağlamın yerine geçtiği ve genel olarak farklı izleyicileri bir araya getiren sosyal medya ağlarıyla birlikte daha da karmaşık hale gelmiştir (Marwick ve Boyd, 2011). Bu çalışma, sosyal medya ve benlik sunumu arasındaki karmaşık ve çok boyutlu yapıyı çözmeye çalışana araştırmaların 2008 yılında başladığını belirlemiştir. Çalışmalar 2008 yılında başlamış olsa da bu alanda incelenen 747 çalışmanın %65,19'unun 2019-2023 yılları arasında yayımlandığı belirlenmiştir. Özellikle bu dönemde sosyal medya ağlarının yoğun olarak kullanılmaya başlanması, bireysel gündelik yaşamları dışında sosyal medya ağlarında da kendilerine ait bir yaşam oluşturmaları araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Özellikle 2019 yılında Çin'de başlayan ve tüm dünyaya yayılan COVID-19 pandemi sürecinde bireylerin sosyal medya ağlarını kullanma alışkanlıkları değişmiş, eve kapanan bireyler bu ağlarda benlik sunumu performanslarını sergilemeye başlamıştır. Bu bakımdan son 4 yılda sosyal medya ve benlik sunumu arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalarda artış meydana gelmiştir. Diğer taraftan çalışma sonucunda sosyal medya ve benlik sunumu arasındaki çok boyutlu ilişkinin farklı disiplinler tarafından incelendiği belirlenmiştir. 75 farklı temel alanda incelenen bu önemli konuya en fazla ağırlık veren temel çalışma alanlarının başında ise iletişim (n=203) gelmektedir. Sosyal medya konusuna özel önem atfedilen iletişim biliminde, farklı disiplinleri bir araya getirme çabası olarak benlik sunumu arasındaki ilişkiye odaklanıldığı görülmektedir.

Konuyla ilgili disiplinlerin farklılık göstermesi, çalışmaların yayımlandığı dergilerin çeşitliliğinin artmasına yol açmıştır. Çalışma kapsamında incelenen 747 çalışmanın 367 farklı dergide yayımlandığı belirlenmiştir. Bu dergiler arasında en fazla (n=74) çalışma *Computers in Human Behavior* dergisinde yayımlanmıştır. Bu derginin yayımlarına yapılan atıf sayısının da (n=2715) yüksek olması, bu konuda araştırma yapacak olan kişilerin bu dergiyi tercih edebileceğini göstermektedir. Diğer taraftan, bu konuda *Social Media + Society* ve *New Media & Society* gibi önemli dergilerin yaptığı yayınlar dikkat çekmektedir.

İncelenen 747 araştırma makalesi ortak yazarlıklar birlikte toplam 1752 araştırmacı tarafından yayımlanmıştır. Bu konuda en fazla (n=11) araştırma yapan kişi ise Ben Marder'dir. Bu araştırmacıların yayımladığı yayınlar arasında ise Marwick ve Boyd'un (2011) yapmış olduğu "I tweet honestly, I tweet passionately: Twitter users, context collapse, and the imagined audience" isimli çalışma dikkat çekmektedir. Bu çalışmaya toplam 1908 atıf yapılmıştır. Bu araştırmacıların 71 farklı ülkede yer aldığı, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan araştırmacıların en fazla (n=281) araştırma makalesi yayımlayan ülke olduğu belirlenmiştir. Bu ülkedeki araştırmacıların yayımlamış olduğu 281 araştırma makalesine toplam 10266 atıf yapılmıştır. Diğer taraftan benlik sunumu ve sosyal medya arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacıların yer aldığı 71 ülke arasında Türkiye de bulunmaktadır. Türkiye'deki araştırmacıların yayımlamış olduğu 13 makale bu alana katkı sağlamaktadır. Bu ülkeler içerisinde dikkat çekici kurumlar bulunmaktadır. 71 ülkede 766 farklı kurumun bu konuda yapılan çalışmalara önem verdiği belirlenmiştir. Amsterdam Üniversitesi (n=16) ve Leuven Katolik Üniversitesi'ndeki (n=16) araştırmacıların yaptığı çalışmalarla bu iki üniversite ilk sırada yer almaktadır. Diğer taraftan en çok atıf yapılan çalışmanın yazarları olan Marwick ve Boyd'un yer aldığı New York Üniversitesi'nde toplam 4 çalışma yayımlanmış ve bu çalışmalara 2015 atıf yapılmıştır.

Bu çalışmanın özgün taraflarından birini de çalışmalarda kullanılan ortak anahtar kelimelerin analizi oluşturmaktadır. Ortak anahtar kelime analizi ile araştırmacıların yoğunlaştığı, üzerinde durduğu veya daha az ilgi gösterdiği konular belirlenebilmektedir. Bu çalışmada incelenen 747 çalışmada 2104 ortak anahtar kelime yer aldığı belirlenmiştir. Analiz sonucunda araştırmacıların Instagram, Facebook ve Twitter gibi ağlarda benlik sunumu ilişkisini incelemesine rağmen bazı önemli sosyal medya ağlarına önem vermediği görülmektedir. Anlık görsel paylaşımı amacıyla kullanılan Snapchat, son güncellemelerle birlikte benlik sunumu performansında önemli bir uygulama olan Whatsapp, özellikle iş dünyası için etkin bir imaj

çizmek ve benlik sunumu performansı yansıtmak için önemli bir araç olan LinkedIn gibi ağlara ilgi gösterilmediği belirlenmiştir (Gershon, 2017; Scolere, vd., 2018). Bunun yanı sıra özellikle genç nüfusun çekmiş olduğu videoların yer aldığı TikTok ve her yaştan bireyin benlik sunumu performansını sergilediği YouTube gibi ağların araştırmacılar tarafından fazla çalışılmadığı belirlenmiştir.

Bu çalışma, Web of Science veri tabanında yer alan sosyal medya ve benlik sunumu arasındaki ilişkiyi inceleyen 747 araştırma makalesinin bibliyometrik çıktılarını karşılaştırmıştır. Bu çalışmanın bulguları büyük ölçüde kendi sınırlılıkları içerisinde değerlendirmelidir. Araştırmacılar bu çalışmanın sonuçlarından yola çıkarak, özellikle alanda görülen eksiklikler ve araştırmacıların fazla ilgilenmediği konuları çalışabilir.

Kaynakça

- AliAlassiri, A., Muda, M. B., Ghazali, R. B. ve Ahamefula, U. C. (2014). Strategic self-presentation on social networking sites. *New Media and Mass Communication*, 32, 44-53.
- Baumeister, R.F. ve D.G. Hutton, D.G. (1987). Self-presentation theory: Self-construction and audience pleasing. B. Mullen and G.R. Goethals (Eds), *Theories of group behavior in* (ss.71-87). New York: Springer.
- Birkle, C., Pendlebury, D. A., Schnell, J. ve Adams, J. (2020). Web of Science as a data source for research on scientific and scholarly activity. *Quantitative Science Studies*, 1(1), 363-376.
- Danvila-del-Valle, I., Estévez-Mendoza, C. ve Lara, F. J. (2019). Human resources training: A bibliometric analysis. *Journal of Business Research*, 101, 627-636.
- Demir, Y. ve Öztürk, M. (2023). Ağ toplumunda kurumsal iletişim: Üniversitelerin Twitter kullanımı üzerine sosyal ağ analizi. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 13(2), 519-532.
- DeVito, M. A., Birnholtz, J. ve Hancock, J. T. (2017). *Platforms, people, and perception: Using affordances to understand self-presentation on social media*. Proceedings of the 2017 ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work and Social Computing, New York.
- Dolezal, L. (2017). The phenomenology of self-presentation: describing the structures of intercorporeality with Erving Goffman. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 16, 237-254.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. ve Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
- Duffy, B. E. ve Chan, N. K. (2019). "You never really know who's looking": Imagined surveillance across social media platforms. *New Media & Society*, 21(1), 119-138.
- Fan, X., Deng, N., Dong, X., Lin, Y. ve Wang, J. (2019). Do others' self-presentation on social media influence individual's subjective well-being? A moderated mediation model. *Telematics and Informatics*, 41, 86-102.

- Ferreira, M. P., Santos, J. C., de Almeida, M. I. R. ve Reis, N. R. (2014). Mergers & acquisitions research: A bibliometric study of top strategy and international business journals, 1980–2010. *Journal of Business Research*, 67(12), 2550-2558.
- Gershon, I. (2017). *Down and out in the new economy: How people find (or don't find) work today*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Ge-Stadnyk, J. (2021). Communicative functions of emoji sequences in the context of self-presentation: A comparative study of Weibo and Twitter users. *Discourse & Communication*, 15(4), 369-387.
- Goffman, E. (1959). *Presentation of self in everyday life*. Garden City, NJ: Anchor Books.
- Herring, S. C. ve Kapidzic, S. (2015). Teens, gender, and self-presentation in social media. J. D. Wright (Ed), *International encyclopedia of social and behavioral Sciences* in (ss.1-16). Oxford: Elsevier.
- Hollenbaugh, E. E. (2021). Self-presentation in social media: Review and research opportunities. *Review of Communication Research*, 9, 80-98.
- Huang, H. (2014). *Self-presentation tactics in social media*. 2014 International Conference on Social Science (ICSS-14), Atlantis Press.
- Jensen Schau, H. ve Gilly, M. C. (2003). We are what we post? Self-presentation in personal web space. *Journal of Consumer Research*, 30(3), 385-404.
- Kim, H. ve Papacharissi, Z. (2003). Cross-cultural differences in online self-presentation: A content analysis of personal Korean and US home pages. *Asian Journal of Communication*, 13, 100–119.
- Kondakciu, K., Souto, M. ve Zayer, L. T. (2022). Self-presentation and gender on social media: an exploration of the expression of “authentic selves”. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 25(1), 80-99.
- Lee, S. J., Quigley, B. M., Nesler, M. S., Corbett, A. B. ve Tedeschi, J. T. (1999). Development of a self-presentation tactics scale. *Personality and Individual Differences*, 26(4), 701-722.
- Leung, X. Y., Sun, J. ve Bai, B. (2017). Bibliometrics of social media research: A co-citation and co-word analysis. *International Journal of Hospitality Management*, 66, 35-45.
- Li, B., Scott, O. K., Naraine, M. L. ve Rühley, B. J. (2021). Tell me a story: Exploring elite female athletes' self-presentation via an analysis of Instagram Stories. *Journal of Interactive Advertising*, 21(2), 108-120.
- Manago, A. M., Graham, M. B., Greenfield, P. M. ve Salimkhan, G. (2008). Self-presentation and gender on MySpace. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29(6), 446-458.
- Marshall, P. D. (2010). The promotion and presentation of the self: celebrity as marker of presentational media. *Celebrity Studies*, 1(1), 35-48.
- Marwick, A. E. ve Boyd, D. (2011). I tweet honestly, I tweet passionately: Twitter users, context collapse, and the imagined audience. *New Media & Society*, 13(1), 114-133.
- Mattan, A. J. ve Small, T. A. (2021). Worth a Thousand Words: The Study of Visual Gendered Self-Presentation on Twitter. *Canadian Journal of Political Science*, 54(2), 477-490.

- Öztürk, M. ve Demir, Y. (2023). Bilgilendirme ve kaos arasında: Afet yönetiminde medyanın rolüne yönelik bibliyometrik bir analiz. *TRT Akademi*, 8(18), 506-527.
- Papacharissi, Z. (2002). The presentation of self in virtual life: Characteristics of personal home pages. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 79(3), 643-660.
- Rettberg, J. W. (2009). Freshly generated for you, and Barack Obama: How social media represent your life. *European Journal of Communication*, 24(4), 451-466.
- Rui, J. R. ve Stefanone, M. A. (2013). Strategic image management online: Self-presentation, self-esteem and social network perspectives. *Information, Communication & Society*, 16(8), 1286-1305.
- Schlenker, B. R. ve Wowra, S. A. (2003). Carryover effects of feeling socially transparent or impenetrable on strategic self-presentation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(5), 871.
- Schlosser, A. E. (2020). Self-disclosure versus self-presentation on social media. *Current Opinion in psychology*, 31, 1-6.
- Scolere, L., Pruchniewska, U. ve Duffy, B.E. (2018). Constructing the platform-specific self-brand: The labor of social media promotion. *Social Media + Society*, 4(3), 1–11.
- Seidman, G. (2013). Self-presentation and belonging on Facebook: How personality influences social media use and motivations. *Personality and Individual Differences*, 54(3), 402-407.
- Shoeibi, N. (2021). *Analysis of self-presentation and self-verification of the users on Twitter*. Distributed Computing and Artificial Intelligence, Special Sessions, 17th International Conference. Springer International Publishing.
- Simon, F. M. (2019). What determines a journalist's popularity on Twitter? A case study of behaviour and self-presentation. *Journalism Studies*, 20(8), 1200-1220.
- Smith, L. R. ve Sanderson, J. (2015). I'm going to Instagram it! An analysis of athlete self-presentation on Instagram. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 59(2), 342-358.
- Strimbu, N. ve O'Connell, M. (2019). The relationship between self-concept and online self-presentation in adults. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 22(12), 804-807.
- Tran, B. X., McIntyre, R. S., Latkin, C. A., Phan, H. T., Vu, G. T., Nguyen, H. L. T. ve Ho, R. C. (2019). The current research landscape on the artificial intelligence application in the management of depressive disorders: a bibliometric analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(12), 2150.
- Van Dijck, J. (2013). 'You have one identity': Performing the self on Facebook and LinkedIn. *Media, Culture & Society*, 35(2), 199-215.
- Van Eck, N. J. ve Waltman, L. (2013). VOSviewer manual. *Leiden: Univeriteit Leiden*, 1(1), 1-53.
- Van Eck, N. J. ve Waltman, L. (2017). Citation-based clustering of publications using CitNetExplorer and VOSviewer. *Scientometrics*, 111, 1053-1070.
- Van Eck, N. ve Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.

- Van House, N. A. (2011). Feminist HCI meets Facebook: Performativity and social networking sites. *Interacting with Computers*, 23(5), 422-429.
- Vasalou, A., Joinson, A., Bänziger, T., Goldie, P. ve Pitt, J. (2008). Avatars in social media: Balancing accuracy, playfulness and embodied messages. *International Journal of Human-Computer Studies*, 66(11), 801-811.
- Wolf, M., Theis, F. ve Kordy, H. (2013). Language use in eating disorder blogs: Psychological implications of social online activity. *Journal of Language and Social Psychology*, 32(2), 212-226.
- Xu, Z., Wang, X., Wang, X. ve Skare, M. (2021). A comprehensive bibliometric analysis of entrepreneurship and crisis literature published from 1984 to 2020. *Journal of Business Research*, 135, 304-318.
- Yang, T. ve Ying, Q. (2021). Online self-presentation strategies and fulfillment of psychological needs of Chinese sojourners in the United States. *Frontiers in Psychology*, 11, 586204.
- Yenilmez Kacar, G. (2023). Instagram as one tool, two stages: Self-presentational differences between main feed and story on Instagram. *Atlantic Journal of Communication*, 1-16.
- You, C. ve Liu, Y. (2022). The effect of mindfulness on online self-presentation, pressure, and addiction on social media. *Frontiers in Psychology*, 13. doi:10.3389/fpsyg.2022.1034495.
- Zillich, A. F. ve Riesmeyer, C. (2021). Be yourself: the relative importance of personal and social norms for adolescents' self-presentation on Instagram. *Social Media+ Society*, 7(3), 20563051211033810.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

The Examination of Associations among Depression, Life Satisfaction and Certain Demographic Variables during the Period of COVID-19 Pandemic

COVID-19 Pandemisi Döneminde Depresyon, Yaşam Doyumu ve Belli Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Doç. Dr. Sultan OKUMUŞOĞLU¹

Abstract

It has known that during the long lasting life changing stress periods that include negative experiences, “well-being” levels of the people decrease. Therefore, the examination of the participants’ life satisfaction and depression levels according to certain factors during Covid-19 pandemic was targeted in this study. Data of the presented study was collected via “Life Satisfaction Scale”, “CES depression Scale” and “Information Form”. The number of the volunteered participants were 317 individuals (162 women). Depression levels of the participants correlated negatively with life satisfaction and income. Group with higher income differed with lower depression. “Working online” during pandemic associated with lower depression and higher life satisfaction. The participants with better social support differed with higher life satisfaction. According to the results it can also be said that certain variables as perceived “good” socio economic status (as job situation and income level), associated with lower depression and higher life satisfaction levels. As it is supported in the related literature, it is obvious that these mentioned (interpersonal and intrapersonal) variables are associated with psychological well-being of the individuals. The results points out that despite of the unavoidable difficult periods that affects everyone, certain factors could have protective potential in terms of psychological health. Therefore, the results are important regarding future community based protective intervention plans and future studies.

Keywords: Depression, life satisfaction, well-being, pandemic, coronavirus

Paper Type: Research

Öz

Uzun süren, yaşamı değiştiren negatif deneyimlerin olduğu stres dönemlerinde bireylerin “iyi olma hali” düzeylerinin azaldığı bilinmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada Covid-19 pandemisi esnasında katılımcıların yaşam doyumu ve depresyon düzeylerinin belirli ilişkili faktörler açısından araştırılması hedeflenmiştir. Çalışmanın verisi, “Yaşam Doyumu Ölçeği”, “CES Depresyon Ölçeği” ve “Bilgi Formu” kullanılarak toplanmıştır. Gönüllü katılımcıların sayısı 317 kişidir (162 kadın). Katılımcıların depresyon düzeyleri, yaşam doyumu ölçek puanları ve gelir düzeyi ile negatif korelasyon ilişkisi göstermiştir. Yüksek gelir düzeyindeki grup daha düşük depresyon ve daha yüksek yaşam doyumu ile farklılaşmıştır. “Evden online çalışmak” katılımcılarda daha düşük depresyon düzeyleri ve daha yüksek yaşam doyumu ile ilişkili bulunmuştur. Daha fazla sosyal desteği olanlar daha yüksek yaşam doyumuyla farklılaşmıştır. Bulgulara göre, algılanan “iyi” sosyo-ekonomik statü (iş durumu ve gelir düzeyi) gibi kimi değişkenlerin daha düşük

¹European University of Lefke, Faculty of Arts & Sciences, Department of Psychology, Lefke, Northern Cyprus, TR-10 Mersin Turkey, e-mail: ssehitoglu@eul.edu.tr,

Atıf İçin (to cite): Okumuşoğlu, S. (2024). The examination of associations among depression, life satisfaction and certain demographic variables during the period of COVID-19 pandemic. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 27(1).284-302

depresyon ve daha yüksek yaşam doyumu ile ilişkili olduğu ifade edilebilir. Bağlantılı literatürde desteklendiği gibi, sözü edilen (kişilerarası ve kişi içi) değişkenlerin kişinin psikolojik iyi olma haliyle ilişkili olduğu açıkça görülmektedir. Bulgular, herkesi etkileyen kaçınılması imkansız zorlu dönemlere rağmen, kimi faktörlerin bireylerin psikolojik sağlığını koruma potansiyeli olabileceğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, bulgular gelecekteki toplum temelli koruyucu müdahale planlamaları ve gelecek araştırma çalışmaları açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Depresyon, yaşam doyumu, iyi olmak, pandemi, koronavirüs

Makale Türü: Araştırma

Introduction

At March 2020, World Health Organization declared that the Coronavirus (Covid-19) became a public health problem that is beyond an epidemic condition -which is also a serious issue- but it is a pandemic that is more scaring than an epidemic since it is global. During the time after declaration of the pandemic there were frequent announcements regarding activity reports, epidemiologic reports, death tolls etc. related with the new coronavirus problem. With declaration of the pandemic, a series of prevention efforts, which caused changes in the lifestyles of people - as lock downs, isolation requirements and many others- was also announced. Beside accumulation of information from reliable sources, global “information pollution” occurred and spread like a viral contamination. Therefore, this issue has named as “infodemic”. Outcomes of the prevention efforts, losses -related with many different areas of life- and “infodemic” besides pandemic itself, globally affected stress levels and hence well-being of the people negatively (World Health Organization [WHO], 2022). As known, well-being of individuals is -or at least must be- one of the leading topics or concerns of the public policies (Corbin et al., 2021).

After the declaration of the situation as pandemic, certain countries announced certain requirements to decrease the spread of dangerous/fatal virus that created a serious public health issue with no known treatment. While some countries conducted mandatory/authoritarian restrictions, others was democratic regarding the chosen prevention efforts. According to the style used in their countries’ prevention plans -in other words, depending on either, it is democratic or authoritarian- individuals’ levels of depression and life satisfaction differed.

According to the related literature in the United Kingdom -which is one of the countries that preferred mandatory lock-down as prevention plan to cope with pandemic- during the first months of the pandemic period following announcement, depressive symptoms of individuals increased (UK Office for National Statistics, 2020). During the same early months period, for example at Sweden which is one of the countries that did not preferred mandatory lock down as prevention plan, despite of an increase regarding depressive symptoms (McCracken et al., 2020) self-reported life satisfaction of people was at highest level among the other European Countries (Independent Sage, 2020). According to the results of an another study (Zacher & Rudolph, 2021) which was conducted at Germany -that preferred mandatory lockdown- during the same period, decreased life satisfaction levels was reported. Beside, in the related literature (e.g. Harper et al., 2020; MacDonald et al., 2021) depression and life satisfaction were associated as having negative correlation. Not only the existence of pandemic but also the myriad of other factors, which includes the methods and styles favored by various countries for prevention of the spread of the virus, affected lives. Therefore, psychological well-being of the individuals was affected.

The examination of the factors, which could have positive effect on psychological health during rough periods highlighted as a priority in recent studies (Goryczka et al., 2022). As suggested by Uchino et al. (2013) the need for further examination of correlates of well-being, correlates of psychological health outcomes as depression, and life satisfaction is always vital.

It is more vital especially during difficult periods, since rough periods as pandemics have an impact not only to physical but also to psychological well-being of the individuals.

1.1. Depression

Depression is referred as a very common psychopathology (Liu et al., 2021) that affects millions of people over the globe (World Health Organization [WHO], 2021). Besides, it has negative correlation with life satisfaction (Harper et al., 2020; MacDonald et al., 2021). It is a mood disorder psychopathology includes unwanted changes regarding mood and cognitions of the individual. According to DSM-5, depression psychopathology includes having certain symptoms as depressed mood, which could display with symptoms as having negative changes regarding sleep, appetite, energy levels, concentration or lack of pleasure from previously favored activities. Myriad of studies have been conducted regarding depression, its co-morbid disorders and related factors (e.g. McCracken et al., 2020; Okumuşoğlu, 2018a; 2018b) since it is a psychopathology with high prevalence (American Psychiatric Association [APA], 2013).

Some studies (Fitzpatrick & Spialek, 2020; McLeod et al., 2016; Thoits, 2010) points out the stress-psychological outcomes link. According to this, worsening depressive symptomatology can be associated with the stressful and difficult periods.

In his Cognitive Theory of depression, Beck (1967) suggests that the maintaining factors of depressive symptoms are the learned negative schemas (intermediate and core beliefs) and the biased cognitions of individuals, which leads to having tendencies to think negatively regarding himself/herself, the others, and the world. On the other hand, Cognitive Model emphasizes the importance of triggering events too. According to this theory, when there is no triggering event, despite of having certain negative schemas these schemas will not be activated (Beck, 2008; 1967). Therefore, it is obvious that long lasting stressors -as coronavirus pandemic- have potential to trigger at least the frequency of the biased cognitions and as a result can trigger and maintain the psychopathology symptoms. Parallel with this, according to some studies (e.g. Dar et al., 2017) the negative effects of difficult and ambiguous periods, could be linked to the negative psychological outcomes as depression.

According to Maslow (1962), anything that prevent someone to conduct self-actualization could lead to development of psychopathology (Maslow, 1962). Therefore, during the rough “coronavirus period” that includes myriad of long lasting life changing experiences and loses, it is possible to assume that the well-being of people will decrease and psychopathology symptoms will increase, while life satisfaction will also be affected negatively.

1.2. Life Satisfaction

Life satisfaction can be defined as subjective evaluations, subjective cognitions of people regarding their life (Dağlı & Baysal, 2016; Diener, 2000). How anyone evaluate his or her own life, in other words “individual’s subjective thoughts regarding the mentioned evaluations” are closely related with the well-being of this individual (Diener et al., 2002). In theories, which are referred as the “bottom-down” theories of life satisfaction, life satisfaction linked to several sociodemographic factors. Some of these factors reported as gender, job, income, being connected with other people, having enjoyment via leisure activities and life style (Kuykendall et al., 2015; Loewe et al., 2014). On the other hand, according to the “top-down” models of life satisfaction, personality factor is emphasized as a variable, which effects individual’s interpretation for their life satisfaction level (Loewe et al., 2014). In addition, there is an integrated approach in the literature, which propose that personality together with life events associated with subjective perception about life satisfaction levels (Malvaso & Kang, 2022). In the presented study, investigation of the relationship of certain socio-demographics with life satisfaction is aimed; therefore, the “bottom-down” theories of life satisfaction will be examined.

1.3. Demographics of the Study

In some related studies (Brooks et al., 2020) the negative psychological effects of quarantines have been emphasized. Many studies (e.g. Zacher & Rudolph, 2021; McCracken et al., 2020; Zhang et al., 2020; Wang et al., 2020) pointed out the horror associated with daily death

toll news and possibility of become infected with this deadly virus. This might be evaluated together with the studies (e.g. Fitzpatrick & Spialek 2020; Fitzpatrick & Willis, 2018; Dar et al., 2017) in which stressors are linked to increasing symptomatology regarding psychological health. In addition, literature emphasized the correlations between the rapid changes regarding health related, economic, and social conditions with increasing levels of psychological problems (e.g. Fitzpatrick & Spialek 2020; Fitzpatrick & Willis, 2018).

During the pandemic, various studies reported increasing depression levels related with decreasing life satisfaction self-reports (e.g. Harper et al., 2020; MacDonald et al., 2021). On the other hand, as emphasized Shi and Hall (2020) during prolonged difficult periods possibility of multiple traumas and the need for appropriate support for people with multiple traumas must also be considered carefully.

Though it is obvious that long lasting exposure to stressors could leads to psychological problems, it is also true that certain resources could have a buffering effect. On the other hand, the lack or scarcity of these resources could trigger certain symptoms of psychopathology or deteriorate the psychological problems.

Regarding factors which could have buffering potential, social support is reported as one of the factors which has positive effect in terms of well-being of the individual (Karatekin & Ahluwalia, 2020; Kent de Grey et al., 2018; Xiao et al., 2020; Xu et al., 2019). According to Lakey and Cohen (2000), if anyone has positive perception regarding “possibility of social support when they need it”, he or she will tend to evaluate any potentially stressful experience as less stressful. Hence, it is obvious that certain factors could be protective during stressful periods of life. At the same time certain variables as gender, age, job, income, being connected with other people, having enjoyment via leisure activities and life style are also found related with psychological well-being (Kuykendall et al., 2015; Loewe et al., 2014).

During stressful periods, various factors as certain sociodemographic variables could create differences among groups regarding psychological health, including depression levels and life-satisfaction self-reports. At first glance, it is possible to think that there are sufficient related studies. However, when cultural differences about reactions of individuals to stressful periods was considered, (Rogowska et al., 2021) and the need for social intervention related investigations was taken into account (Forgeard et al., 2011; Diener et al., 2010) the necessity for more studies with related variables has become obvious. As emphasized in the literature there is an ongoing surveillance requirement in this area (Liu et al., 2021).

After the announcement of the pandemic, well-being of individuals negatively affected all over the world in many ways (Davillas & Jones, 2020; Organization for Economic Cooperation & Development [OECD], 2021). By the time, it became obvious that the coronavirus pandemic condition is a long lasting issue. While it is lasting for years, besides the very first negative outcomes of the pandemic, other stressors could also step in. For example, increasing inequalities regarding various kinds of opportunities (Davillas & Jones, 2020), decreased income levels, increased inoccupation, -or at least constant fear of “possible future inoccupation”-, forced imbalances between work and personal life regarding online working are just some of the possible negative outcomes of pandemic which could affect well-being of the individuals negatively (OECD, 2021).

Life satisfaction is one of the important factors, which linked to perceived well-being (Blanchflower & Oswald, 2000). In addition, depression is another important factor, which associated with well-being (Ceri & Cicek, 2021). During the pandemic, increased levels of depression beside decreased levels of life satisfaction (Harper et al., 2020; MacDonald et al., 2021) is not surprising. In addition, some studies suggest that certain variables as inoccupation, low income, and gender are associated with having more symptoms that are psychological during exposure to the stressors (e.g. Fitzpatrick & Spialek, 2020; Sonderskov et al., 2020). Additionally, levels of life satisfaction is found associated with “control perception” over the related variables

of someone's life (Bartram, 2021). The consideration of these findings together with the related literature that emphasize importance of appraisal about stress-psychological outcomes link (e.g. McLeod et al., 2016; Thoits, 2010) is important. It is clear that when the condition evaluated as the relationship between stressor and the resources of the person who situated in this equation, during stressful periods certain factors -as social support, socio economic status, etc.- could affect the psychological outcomes either in positive or negative direction.

As supported in literature, certain interpersonal and intrapersonal variables are associated with well-being of the individuals even during the stressful life periods (Joshanloo & Jovanovic, 2020). Despite of the unavoidable stressful periods that affects everyone, certain factors seems to have possible protective potential in terms of psychological health. Investigation of these factors, which could have a possible "buffering effect", is important. Hence, as an expected contribution to the field, the examination of the mentioned factors could provide valuable outcomes for future public health intervention plans, social and clinical interventions, and for future studies.

Aim and Importance of the Presented Study

The investigation of the factors, which could have positive effect on individuals' psychological health during rough periods highlighted as a priority in recent studies (Goryczka et al., 2022). It is obvious those difficult periods as pandemics have an impact regarding physical and psychological well-being of the people. As suggested by Uchino et al. (2013) the need for further examination of correlates of well-being, correlates of psychological health outcomes as depression, and life satisfaction is vital. Since these variables are crucially important regarding future social intervention plans; the examination of possible related variables of well-being, depression and life satisfaction -as perceived social support, economic level, and employment condition changes during difficult period- seems crucially important. These claims are also parallel with the literature that emphasize importance of studies for public interventions during rough and threatening periods (Forgeard et al., 2011; Diener et al., 2010). These claims also in accordance with the studies that mention possible culture-based differences regarding responses to stress periods, which needs clarification with different samples (Rogowska, 2021). Results regarding which factors could be worsening and which factors could create a buffering effect despite of the experienced difficulties, would be beneficial to plan better social interventions during the rough periods.

Therefore, investigation of the life satisfaction and depression level differences among the participants according to certain interpersonal and intrapersonal factors -beside the relations among these variables- during the long lasting period of coronavirus pandemic is determined as the main target of the presented study.

Research Questions

Are there statistically significant associations among the variables of the study?

Are there statistically significant "depression scale score" differences among the groups of participants regarding certain handled variables as age, sex, education, income level, job condition during pandemic and the perceived social support level variables?

Are there statistically significant "life-satisfaction scale score" differences among the groups of participants, regarding certain handled variables as age, sex, education, income level, job condition during pandemic and the perceived social support level variables?

2. Methodology

This section includes information regarding the model, sampling method, the participants, data collection tools and the procedure of the presented study.

2.1. Model and Sample

The model of the presented research is “Relational Scanning Model”. An online survey was prepared by the author and data handled via non-probability sampling method. Hence, the conducted sampling method of this study has been determined as “Convenience Sampling”. Data collected from volunteered participants during March 2021-January 2022 period.

2.2. Participants

162 women and 155 men volunteered to answer the survey, therefore there were 317 participants. All of the participants of the study participated voluntarily after reading “Informed Consent Form”. The age of the participants was collected as continuous data and the age range was found as 27-55 (Mean age = 33.24±4.68). Then age-group categories are composed.

Table 1. Descriptive information of the participants (N=317)

Variable	Group	N	%
Gender	Women	162	51.1
	Men	155	48.9
Age Group	18-30	80	25.2
	31-40	200	63.1
	41+	37	11.7
Job Condition	continue to work online at home	42	13.2
	continue to work from office	79	24.9
	could only work by terms	104	32.8
	lost their job	92	29.0
Income Levels	Bad	137	43.2
	Average	60	18.9
	Good	120	37.9
Social Support	Good	196	61.8
	Average	121	39.2
	Bad	-	-
Education Levels	High school	69	21.8
	University	229	72.2
	Master	19	6.0

2.3. Data Collection Instruments

2.3.1. CES Depression Scale

This scale was composed to measure depressive tendencies of the participants. Radloff (1977) developed the original scale and the study about adaptation of the scale in Turkish Culture conducted by Tatar and Saltukoğlu (2010). The scale which has fourth Likert type (1-4) answering style, has 20 items which could be answered as “1=Never-Rarely” to “4= Frequently-Most of the Time”. Scale has items as “I was bothered by things that usually don’t bother me” or positive items as “I felt I was just as good as other people” which requires reverse scoring (4, 8, 12, and 16). Reported split half reliability value was .89 and regarding internal consistency the reported coefficient was between .75-.80 (Tatar & Saltukoğlu, 2010).

According to Lehman et al. (2011), although related literature mention existence of several subscales, Radloff’s original factors could not be confirmed via Turkish adapted form’s analysis. Considering diverse outcomes regarding probable subscales they emphasized that their findings support the use of total scale scores instead of subscales. Therefore, in the presented study total CES-D scores are used. The “Cronbach’s Alpha” for the total scale -with the presented study’s data- was calculated as .88.

2.3.2. Life Satisfaction Scale

Diener et al. (1985) developed the original 5-item scale with items, as “I am satisfied with life”. The study about adaptation of the scale in Turkish Culture conducted by Dağlı and Baysal (2016). Five items of the mentioned measurement instrument could be answered via fifth Likert type scaling (1-5) which could be replied as “1=completely agree” and “5=completely disagree”. According to the results of Dağlı and Baysal (2016), “Cronbach Alpha” was reported as .88 and test-retest value as .85. The Alpha for the presented study is found as .85.

2.3.3. Information Form

The author of the presented study has prepared this questionnaire. Beside certain demographic data as age, sex, education and income level, also information about the participants’ job condition during long lasting pandemic period and the perceived social support levels have been collected via this form.

Job condition related information collected via choices that represents a rank, an order, which ranges from positive to negative direction. The choices which was used for data collection starts with the choice “continue to work online at home” which represents the person being able to work while staying safe at home, then the second choice “continue to work from office” which represents the person still has a job but has to go to office thought it could be dangerous. The third choice “could only work by terms” represents worsening job/work condition and the last one “lost their job” represents the worst among the all job related condition choices. Data about the demographics as perceived support, income and education level was also collected via self-report questions via choices that represents a rank. To measure perceived support the participants were asked to answer a question as by choosing one of the given levels of the support they think they have (“Answer by choosing the level of social support you have: 1=Bad 2=Average 3=Good).

To measure income level the participants were asked to answer a question as by choosing one of the given levels of income they think they have (“Answer by choosing the level of income you have: 1=Bad 2=Average 3=Good).

On the other hand, to measure education level the participants were asked to answer a question as by choosing one of the given levels of education (“Answer by choosing the education level you have: 1=Primary School Graduate 2=High School Graduate 3= University Graduate 4=Master Graduate).

2.4. Procedure

Before the data collection, ethical approval for this study has been provided from the ethic board of the author’s university (no: ÜEK/58/01/02/2021/12). All of the participants of the study participated voluntarily after reading the shared informed consent.

An online survey that was prepared by the author have been used for the data collection. Data handled online via “Convenience Sampling” method, which is one of the non-probability sampling methods. All ethical principles (e.g. regarding voluntary participation of the participants and anonymity of the handled information) considered and followed meticulously.

The collected data was analyzed by using Statistical Package for Social Sciences (SPSS-22) program. Since the requirements of the parametric statistics does not satisfied -via testing the “normality assumption” by using “Kolmogorov-Smirnov” test (Green and Salkind, 2014) - non-parametric analysis was conducted. For the examination of correlations among variables of the study, the Spearman non-parametric correlation test was used. As emphasized by Field (2009) when the data seems categorical at first glance but these categories can be ordered in a meaningful way -that represents a rank, an order- the data could be accepted as ordinal and Spearman correlation analysis can be used. Additionally, for the examination of the differences between groups, non-parametric variance analyses were applied.

Results

In this section, findings of the collected data's analysis have been shared.

3.1. Correlations among Variables

For the examination of the correlations among variables of the study, the Spearman non-parametric correlation test was conducted. Correlation analysis revealed statistically significant relationships among certain variables. Life satisfaction levels of the participants correlated negatively with depression scores ($r = -.499, p \leq .01$), and job condition ($r = -.173, p \leq .01$). On the other hand, life satisfaction correlated positively with the perceived social support ($r = .143, p \leq .05$). Depression levels of the participants correlated negatively with economic conditions as self-reported income levels of the participants ($r = -.158, p \leq .01$). (See Table 2).

Table 2. Correlations among variables of the presented study

	1	2	3	4	5	6	7
1-Age	1.00						
2-SocSup.	.041	1.00					
3-Edu.	-.002	.087	1.00				
4-JobC.	.197**	-.188**	.055	1.00			
5-EcLv.	.078	.040	.003	.016	1.00		
6-CES	-.052	.088	-.051	.063	-.158**	1.00	
7-LS	.018	.143*	.054	-.173**	.102	-.499**	1.00

* $p \leq .05$; ** $p \leq .01$; Abbreviations: SocSup. = Perceived Social Support; Edu.= Education Level; JobC. = Job condition; EcLv. = Economic Level; CES = Depression total score; LS = Life satisfaction total score.

3.2. Examinations of the Differences Regarding Depression and Life Satisfaction Levels of the Groups Based on the Data Collected via Demographic Information Form

This section includes between group variance analyses results regarding "CES Depression Scale" and "Life Satisfaction Scale" scores of the participants. For between groups analysis non-parametric Man Whitney-U tests or Kruskal Wallis tests was conducted depending on the number of the groups.

3.3. Examination of the Gender Based Differences Regarding Depression and Life Satisfaction Scores of the Participants

The examination of differences between men and women participants regarding scale scores was conducted via non-parametric Man Whitney-U test. According to the findings no statistically significant differences was determined between gender based groups of the participants regarding CES depression scale scores ($U=12500.50, p=.94, p > .05$).

On the other hand, analysis revealed that regarding life satisfaction scores of the participants, women differed with higher mean scores (17.02 ± 4.37) than men (15.59 ± 4.11) ($U=10021.5, p=.002, p \leq .05$) (see Table 3).

Table 3. Comparison of life satisfaction scores according to gender

Variable	Group	N	Mean Rank	Z	U	p
LifeSat.	Women	162	174.64	-3.144	10021.5	.002*
	Men	155	142.65			

* $p \leq .05$ Abbreviation: LifeSat. = Life Satisfaction

3.4. Examination of the Life Satisfaction and Depression Differences According to the Participants' Age Groups

Examination of the life satisfaction and depression differences regarding the participants' age groups has been conducted by using three age groups (18-30; n=80; 31-40, n=200; 41 plus, n=37). According to results of the conducted Kruskal Wallis test, no differences was determined between these groups of the participants regarding depression scale scores ($X^2= 0.601$, $p= .74$, $p> .05$), and life satisfaction scale scores ($X^2= 2.430$, $p= .29$, $p> .05$).

3.5. Examination of the Life Satisfaction and Depression Differences According to the Participants' Self-Reported Job Condition Groups

On the base of self-reported job condition of the participants, there were four groups. The participants' group who "continue to work online at home" (n= 42), the group who "continue to work from office" (n=79), the group who "could only work by terms" (n=104) and the group of participants' who "lost their job" during pandemic (n=92).

The results of the examination of between group differences regarding depression scale scores via Kruskal Wallis test revealed statistically significant differences ($X^2=6.345$, $p= .05$, $p\leq .05$). In order to determine which groups differ from each other -as a non-parametric post hoc analysis- Man Whitney U test was applied. Follow up tests revealed that the group who could only work by terms differed significantly with higher levels of depression mean scores (45.66 ± 10.03) from the group of the participants who work online from home (40.97 ± 10.14) ($U= 1498.00$, $p=.003$, $p\leq .05$) (See Table 4).

The between group differences for life satisfaction scores were also examined via Kruskal Wallis test and the results revealed significant differences ($X^2=11.490$, $p= .009$, $p\leq .05$). In order to determine which groups differ from each other -as a non-parametric post hoc analysis- Man Whitney U test was conducted. Results revealed that the group who "work online at home" differed with higher levels of life satisfaction mean scores (18.16 ± 3.94) from the group "who could only work by terms" (15.93 ± 3.72), ($U=1498.00$, $p=.003$, $p\leq .05$) and from the group who "lost their job" during pandemic (15.63 ± 4.59), ($U= 1296.00$, $p=.002$, $p\leq .05$). (See Table 4).

Table 4. Comparison of life satisfaction and depression scores according to job conditions

Variable	Group	N	Mean Rank	X ²	p
LifeSatisfaction	1	42	197.90	11.490	.009*
	2	79	166.46		
	3	104	151.23		
	4	92	143.61		
Depression	1	42	132.27	6.345	.05*
	2	79	157.14		
	3	104	173.63		
	4	92	156.26		

* $p \leq .05$; Abbreviations: 1= work online at home; 2= work from office; 3= work by terms; 4=lost their job.

3.6. Examination of the Life Satisfaction and Depression Differences Regarding the Participants' Self-Reported Income Level Groups

On the base of self-reported income levels there were three groups as bad (n=137), average (n=60) and good (n=120) income levels.

The differences between income level groups in terms of depression and life satisfaction scale scores was examined via Kruskal Wallis test. Regarding life satisfaction scores no

statistically significant differences have been observed among these groups ($X^2 = 3.890$, $p = .14$, $p > .05$).

Regarding depression scores of the participants from various income levels statistically significant between group differences have been determined ($X^2 = 8.457$, $p = .01$, $p \leq .05$). In order to examine which groups differ, as a non-parametric post hoc analysis Mann Whitney U test was applied between the mentioned group pairs.

The participants whose self-reported income levels was “bad” differed with significantly higher depression mean scores (46.13 ± 10.20) from the group with who reported “good” income level (42.28 ± 10.28) ($U = 6565.50$, $p = .005$, $p \leq .05$). (See Table 5).

Table 5. Comparison of life satisfaction and depression scores by income levels

Variable	Group	N	Mean Rank	X^2	p
Depression	1	137	176.01	8.457	.015*
	2	60	149.63		
	3	120	144.27		
LifeSatisfaction	1	137	150.81	3.890	.143
	2	60	151.78		
	3	120	171.97		

* $p \leq .05$: 1=Bad income; 2=Average income; 3=Good income levels

3.7. Examination of Depression and Life Satisfaction Differences According to Self-Reported Social Support

According to self-reports of the participants regarding social support two groups was handled as “good” and “average” since no one choose the “bad” social support level. Therefore, examination of the differences regarding life satisfaction and depression levels was carried out via non-parametric Man Whitney-U test.

According to this, regarding depression scores no significant difference has been found between these groups of participants ($U = 10613.00$, $p = .11$, $p > .05$).

On the other hand, despite of the fact that analysis revealed no statistically significant result, the group who has reported better social support has lower depression levels (see Table 5).

On the other hand, regarding life satisfaction scores, Man Whitney-U test results revealed statistically significant differences between groups ($U = 9890.50$, $p = .01$, $p \leq .05$). The group with self-reported “good social support” levels differed with significantly higher mean scores (16.75 ± 4.28) of life satisfaction from the group with “average social support” (15.63 ± 4.25) levels (see Table 6).

Table 6. Life satisfaction and depression differences according to social support

Variable	Social Support	N	Mean Rank	Z	U	p
LifeSat.	Good	196	169.04	-2.488	9890.50	.01*
	Average	121	142.74			
Depr.	Good	196	152.65	-1.571	10613.00	.11
	Average	121	169.29			

* $p \leq .05$; Abbreviations: LifeSat= Life Satisfaction; Depr. = Depression

3.8. Examination of the Life Satisfaction and Depression Score Differences of the Participants According to Self-Reported Education Levels

To measure education level the participants were asked to answer a question as by choosing one of the given levels of education (“Answer by choosing the education level you have: 1=Primary School Graduate 2=High School Graduate 3= University Graduate 4=Master Graduate).

However, since none of the participants selected primary school graduate level, there were only three educational level groups according to the collected data. These groups are high school graduates (n=69), university graduates (n=229) and master graduates (n=19).

Examination of the life satisfaction and depression level differences of the participants regarding education level groups were conducted via Kruskal Wallis test. According to the results of the analysis, no significant differences were found in terms of life satisfaction ($X^2 = 1.244$, $p=.53$, $p> .05$) or depression levels ($X^2 = 1.311$, $p=.51$, $p> .05$) of these participant groups.

Discussion and Conclusion

The main target of the presented study was the examination of associations among depression, life satisfaction and certain demographic variables during the Covid-19 pandemic. Additionally, examination of life satisfaction and depression level differences according to groups based on certain factors. As can be seen in the results section, the life satisfaction levels of the participants correlated negatively with depression, also with job condition of the participants; which means increasing depression scores associated with decreasing life satisfaction and worsened job-condition. On the other hand, the life satisfaction levels of the participants correlated positively with social support, which means higher life satisfaction is related with higher social support. At the same time, worsened income was found associated with higher depression and lower life satisfaction.

According to Maslow (1962), anything that prevent someone to conduct self-actualization could lead to development of psychopathology. Due to the period in which data collected, Covid-19 pandemic and consequent conditions are the main reason for the changed life style or worsened life conditions of the participants. The findings of the study that reveals associations between increasing depression levels and decreasing life satisfaction, besides worsened job-condition are parallel with the literature that associates depressive symptomatology and worsened life satisfaction with rough-stressful periods via “stress-psychological outcomes hypothesis” (Fitzpatrick & Spialek, 2020). In addition, the mentioned findings are in accordance with suggestions of the “Cognitive Model of depression”, which emphasizes importance of triggering events regarding activation of previously learned negative schemas (Beck, 2008; 1967).

The analysis revealed no gender based significant depression level differences. It is parallel with the related studies (e.g. Okumuşoğlu, 2018b) which reports no gender based differences regarding total depression scores. According to the results, thought men and women did not differ significantly in terms of depression levels, gender based differences -on behalf of women-, about life satisfaction of the participants were found. The women participants differed with higher life satisfaction scores than men. Similarly, in Gigantesco et al.’s study (2019) despite of the fact that both groups have diagnosed as having major depressive disorder, women differed with higher life satisfaction levels than men.

In accordance with these findings, in literature subjective well-being associated with many related variables and in some studies gender is shown as one of these (e.g. Diener, 2006; Zhao et al., 2017). How anyone evaluate his or her own life, in other words individual’s subjective thoughts regarding these evaluations closely related with well-being of the person (Dağlı & Baysal, 2016; Diener, 2000; Diener et al., 2002). Under the light of the related literature (e.g. Gigantesco et al., 2019), it has been expected to see a negative correlation between depression and life satisfaction. The presented study’s results which reveals increasing depression levels associated with decreasing life satisfaction seems parallel with this expectation. Also, other

studies that points out certain negative associations between depression and life satisfaction (e.g. Bartels, 2015; Gigantesco et al., 2019; Mavric et al., 2016; Srivastava, 2016; Zhao et al., 2017) are parallel with the mentioned results.

Previous studies reported associations between low income levels and depression (Sonderskov et al., 2020; Kuykendall et al., 2015). In the presented study, beside revealed associations about depression and income levels, various self-reported income level groups differed in terms of depression levels. The participants whose self-reported income levels was “bad” differed with significantly higher depression scores from the group with “good” income level. Which implies worsening economic condition related with higher depression levels. It is parallel with the negative correlation between the self-reported income and the depression levels of the participants, which implies when income falls depression increase and vice versa. In addition, it must be noted that depression and life satisfaction are also found correlated negatively as it is in the other studies (e.g. Kuykendall et al., 2015).

The related literature (e.g. OECD, 2021; Dawson et al., 2017; Oshio et al., 2011) links the “lowered income” and low social support with lower self-satisfaction and higher depression levels. The presented study’s analysis revealed no significant differences regarding life satisfaction levels of the participants’ according to different income groups. Thought there are no significant difference, the participants with higher income level had higher life satisfaction mean scores than the others. Therefore, results seems parallel with the literature (e.g. OECD, 2021; Oshio et al., 2011). In addition, as a limitation of the presented study it must be considered that the income groups are not in balance regarding number of the participants in each group. The situation needs further clarification via future studies. Future studies -with quota sampling- to ensure equal group sizes are proposed. Additionally in literature, “worsened job condition” is associated with lower self-satisfaction, which is also closely related with income (Bakkeli, 2021).

A negative correlation between social support and job condition was determined. Considering the fact that increasing numbers refers to worsening job condition ranks, this negative correlation means that, the participants’ social support perception and being in a better position regarding job condition seems parallel. Since job condition of the individual is shown as associated with the well-being of the individual in the related literature (e.g. Bakkeli, 2021; Dawson et al., 2017) found associations were as expected. Parallel with this expectation, analysis revealed that the group of the participants who “work online at home” differed with higher levels of life satisfaction from the group who “could only work by terms” and from the group who “lost their job” during pandemic. Additionally, the group who “could only work by terms” differed with higher depression levels from the group who “work online from home”. It seems that working online from home associated with lower levels of depression and higher levels of life satisfaction during pandemic. When it is evaluated under the light of fatal contagious coronavirus related threats, it became obvious that the relative safety of working from home would affect the well-being of the participants’ positively. On the other hand, when the “ambiguous employment condition” regarding “working with shifts” which implies reduced income and probable danger of future unemployment is evaluated, it became easy to comprehend how these individuals’ well being affected during this period. The finding and the implications about job condition are parallel with the literature (Ustun, 2021).

The participants with higher levels of perceived socio economic status -as higher income levels and “ongoing job status” during the rough/pandemic period- reported lower levels of depression besides higher levels of life satisfaction. In accordance with this, in literature employment status of the individual (Dawson et al., 2017) and the perceived income level (Oshio et al., 2011) are shown associated with well-being of the individuals. Via various studies (e.g. John & Gross, 2014) relationship between perceived socio economic status and health condition is documented well.

Results highlights the importance of public based social interventions to guaranty job security during rough times.

In literature (e.g. Wiesmaierova et al., 2019) lack of social support associated with worsening psychological and physical well-being during stressful periods of life. Regarding depression scores, no significant difference was found between the participants with different self-reported social support levels. The tests revealed no significant output about social support related group analyses; however, the group with better social support also had the lower depression mean scores. Additionally, the participants with better social support levels differed with significantly higher life satisfaction scores from the others. The positive correlation of life satisfaction with social support; which means higher life satisfaction is found related with higher social support is also parallel with the previous findings and the mentioned literature.

In literature, age reported as one of the variables, which creates well-being differences (Zacher & Rudolph, 2021). However, analysis of the presented study revealed no statistically significant differences between age groups in terms of depression or life satisfaction scores of the participants. Since majority of the participants are at 31-40 age range (n=200 in 317 participants sample) it can be accepted as another limitation of the presented study. Therefore, future studies with quote sampling could be suggested.

According to literature (Wanberg et al., 2020), -as a surprising result- education levels correlated positively with depression and negatively with life-satisfaction levels. In the presented study, education levels revealed no significant differences about depression and life satisfaction scores. Additionally, education variable revealed no significant correlations with any of the other variables. Since the participants' education level is the high school graduates and above with majority of university graduates (n=229) it can be evaluated as another limitation for this study. Hence, further studies with quote sampling could be proposed.

According to results, certain intra-personal and interpersonal variables were found related with well-being and life satisfaction of the participants. Therefore, it is possible to say that the "bottom-down" theories of life satisfaction, which link life-satisfaction to several sociodemographic factors (Kuykendall et al., 2015; Loewe et al., 2014) are verified at least for some of the factors that mentioned in these theories.

Conclusion

As parallel with the related literature, results reveals that certain variables as perceived "good" socio economic status (as job situation and income level), and social support are associated with lower levels of depression and higher levels of life satisfaction. In literature (e.g. Wiesmaierova et al., 2019) lack of social support linked to worsening psychological and physical well-being during stressful periods of life. As it is also mentioned in the related literature (e.g. Uchino et al., 2013) it is obvious that relationships between health outcomes, depression, life satisfaction and certain variables -as perceived social support, economic level, employment condition, etc.- is among the topics which needs further examinations.

According to the Reserve Capacity Model's suggestions, "intrapersonal resources" -as perceived control- or "interpersonal resources" -as subjective support perception- could act as protective variables regarding the individual's well-being (Gallo et al., 2005; Gallo, & Matthews, 2003). Dodge et al.'s (2012) well-being description includes comprehension of well-being as an ability "to change or to cope with the environment". Additionally their article associates well-being with various social determinants (Dodge et al., 2012). According to the Theory of Public Well-Being, as emphasized by Fisher (2019) the influence of myriad of factors -as cultural, social, economic and environmental- that are potential stressors to individuals' well-being requires serious attention and future research due to their link to future intervention plans.

Results, which implies the existence of certain resources that could have a buffering effect during stressful periods, seems promising and useful regarding theory and practice too. As findings revealed, the examined variables of the presented study are correlated with the well-being of the individuals. Therefore, the results are important regarding future public based protective intervention plans, clinical interventions and for probable future studies.

Limitations and Suggestions

The presented study's data is limited with the answers given by the participants. Regarding self-reported data, possible tendencies of the participants to respond according to "social desirability" to please the researcher could be accepted as a limitation of the study.

Like every other study, the presented study's data is limited with the used measurement devices. Therefore, future studies with other measurement devices are suggested.

The lack of questions to determine the participants either had covid-19 infection or did lost a loved one could be accepted as another limitation of the presented study. On the other hand, underlying reason for the lack of the mentioned questions was the efforts to avoid triggering any negative mind-set before application of the scales. Therefore, future studies with comparative groups while just one of the groups asked the related questions is suggested.

The convenient sampling method could be accepted as another limitation of the study. Hence, future studies with other sampling methods are suggested.

References

- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th Edn.). American Psychiatric Association.
- Bakkeli, N.Z. (2012). Health, work, and contributing factors on life satisfaction: A study in Norway before and during the COVID-19 pandemic. *SSM Popul Health*, 4(14), 100804. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2021.100804>.
- Bartels M. (2015). Genetics of wellbeing and its components satisfaction with life, happiness, and quality of life: A review and meta-analysis of heritability studies. *Behav Genet*, 45(2), 137-156. <https://doi.org/10.1007/s10519-015-9713-y>
- Bartram, D. (2021). Age and life satisfaction: Getting control variables under control. *Sociology*. 55, 421-437. <https://doi.org/10.1177/0038038520926871>
- Beck, A. T. (1967). *Depression: Causes and treatment*. University of Pennsylvania Press.
- Beck, A.T. (2008). The Evolution of the Cognitive Model of Depression and Its Neurobiological Correlates. *American Journal of Psychiatry*, 165, 969-977.
- Blanchflower, D. & Oswald, A. (2000). 'Well-Being over time in Britain and the USA'. *Journal of Public Economics*, 88(7-8), 1359-1386. <https://doi.org/10.3386/w7487>.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G.J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912-920.
- Ceri, V., & Cicek, I. (2021). Psychological well-being, depression and stress during COVID-19 pandemic in Turkey: A comparative study of healthcare professionals and non-healthcare professionals. *Psychol Health Med.*, 26(1), 85-97.

- Corbin, J.H., Abdelaziz, F.B., Sørensen, K., Kökény, M., & Krech, R. (2021). Wellbeing as a policy framework for health promotion and sustainable development. *Health Promotion International*, 36, 164-169.
- Dağlı, A. & Baysal, N. (2016). Yaşam Doyumu Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1250-1262.
- Dar, K. A., Iqbal, N., & Mushtaq, A. (2017). Intolerance of uncertainty, depression, and anxiety: Examining the indirect and moderating effects of worry. *Asian Journal of Psychiatry*, 29, 129-133.
- Davillas, A. & Jones, A. M. (2020). The COVID-19 pandemic and its impact on inequality of opportunity in psychological distress in the UK. 2020-07. *Institute for Social and Economic Research*. Retrieved from: [https://econpapers.repec.org/ RePEc:ese:iserwp](https://econpapers.repec.org/RePEc:ese:iserwp)
- Dawson, C., Veliziotis, M., & Hopkins, B. (2017). Temporary employment, job satisfaction and subjective well-being. *Econ Ind Democr*, 38, 69-98. <https://doi.org/10.1177/0143831X14559781>
- Diener, E. (2006). Guidelines for national indicators of subjective well-being and ill-being. *Appl Res Qual Life*, 1, 151-157. <https://doi.org/10.1007/s11482-006-9007-x>
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34-43. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.34>
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Diener, E., Lucas, R. E., & Oishi, S. (2002). *Subjective well-being: The science of happiness and life satisfaction*. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology* (pp. 63-73). Oxford University Press.
- Diener, E., Lucas, R. E., Schimmack, U., & Helliwell, J. (2010). *Well-being for public policy*. Oxford University Press.
- Dodge, R., Daly, A. P., Huyton, J. & Sanders, L. D. (2012). The challenge of defining wellbeing. *International Journal of Wellbeing*, 2, 222-235.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS (3rd ed.)*. SAGE Publications.
- Fisher, M. A. (2019). Theory of public wellbeing. *BMC Public Health*, 19, 1283. <https://doi.org/10.1186/s12889-019-7626-z>
- Fitzpatrick, K. M. & Spialek, M. (2020). *Hurricane Harvey's aftermath: Place, race and inequality in disaster recovery*. New York University Press.
- Fitzpatrick, K. M. & Willis, D. (2018). Risks, resources, and depressive symptomatology among Marshallese adolescents. *American Journal of Orthopsychiatry*, 88, 189-198.
- Forgeard, M. J., Jayawickreme, E., Kern, M., & Seligman, M. (2011). Doing the right thing: Measuring wellbeing for public policy. *International Journal of Wellbeing*, 1(1), 79-106. <https://doi.org/10.5502/IJW.V1I1.15>
- Gallo, L. C., & Matthews, K. A. (2003). Understanding the association between socioeconomic status and physical health: Do negative emotions play a role? *Psychol. Bull.*, 129, 10-51.
- Gallo, L. C., Bogart, L. M., Vranceanu, A. M., & Matthews, K. A. (2005). Socioeconomic status, resources, psychological experiences, and emotional responses: A test of the reserve capacity model. *J. Pers. Soc. Psychol.* 88, 386-399. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.88.2.386>

- Gigantesco, A., Fagnani, C., Toccaceli, V., Stazi, M.A., Lucidi, F., , Violani, C., & Picardi, A. (2019). The relationship between satisfaction with life and depression symptoms by gender. *Front. Psychiatry*, 10(art. 419), 1-9. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2019.00419>
- Goryczka, A., Dębski, P., Gogola, A. M., Gorczyca, P., & Piegza, M. (2022). Depressive and Anxiety Symptoms and Their Relationships with Ego-Resiliency and Life Satisfaction among Well-Educated, Young Polish Citizens during the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(16), 10364. <https://doi.org/10.3390/ijerph191610364>
- Green, S.B.& Salkind, N.J. (2014). *Using SPSS for Windows and Macintosh: Analyzing and Understanding Data*. Pearson.
- Harper, C. A., Satchell, L. P., Fido, D., & Latzman, R. D. (2020). Functional fear predicts public health compliance in the COVID-19 pandemic. *International Journal of Mental Health and Addiction*. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00281-5>.
- Independent Sage (2020). A closer look at Sweden's response to COVID-19. The Independent SAGE Report 15. Retrieved from: www.independent-sage.org/independent-sage/
- John, O.P., & Gross, J.J. (2004). Healthy and unhealthy emotion regulation: Personality processes, individual differences and life span development. *Journal of Personality*, 72, 1301-1334.
- Joshanloo, M., & Jovanovic, V. (2020). The relationship between gender and life satisfaction: Analysis across demographic groups and global regions. *Arch. Womens Ment. Health*, 23, 331-338. <https://doi.org/10.1007/s00737-019-00998-w>.
- Karatekin, C., & Ahluwalia, R. (2020). Effects of adverse childhood experiences, stress, and social support on the health of college students. *Journal of Interpersonal Violence*, 35(1-2), 150-172. <https://doi.org/10.1177/0886260516681880>.
- Kent de Grey, R.G., Uchino, B.N., Trettevik, R., Cronan, S., & Hogan, J.N. (2018). Social support and sleep: A meta-analysis. *Health Psychol.*, 37(8), 787-798.
- Kuykendall, L., Tay, L., & Ng, V. (2015). Leisure engagement and subjective well-being: A meta-analysis. *Psychol. Bull.* 141, 364-403. <https://doi.org/10.1037/a0038508>
- Lakey, B., & Cohen, S. (2000). *Social support theory and measurement*. In S. Cohen, L.G. Underwood, & B. H. Gottlieb (Eds.), *Social support measurement and intervention* (pp. 29-52). Oxford University Press.
- Lehmann, V., Makine, C., Karşıdağ, Ç., Kadioğlu, P., Karşıdağ, K & Pouwer, F. (2011). Validation of the Turkish version of the Centre for Epidemiologic Studies Depression Scale (CES-D) in patients with Type 2 diabetes mellitus. *BMC Medical Research Methodology*, 11, 109-116.
- Liu, C, Pan, W., Li, L., Li, B., Ren, Y., Ma, X. (2021). Prevalence of depression, anxiety, and insomnia symptoms among patients with COVID-19: A meta-analysis of quality effects model. *J Psychosom Res.* 147, 110516. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2021.110516>.
- Loewe, N., Bagherzadeh, M., Araya-Castillo, L., Thieme, C., and Batista-Foguet, J. M. (2014). Life domain satisfactions as predictors of overall life satisfaction among workers: Evidence from Chile. *Soc. Indic. Res.* 118, 71-86.
- Malvaso A., & Kang W. (2022). The relationship between areas of life satisfaction, personality, and overall life satisfaction: An integrated account. *Front. Psychol.* 13, 894610.
- Maslow, A. H. (1962). *Towards a psychology of being*. Princeton: D. Van Nostrand Company.

- Mavric, B., Alp, Z.E. & Kunt, A.S. (2016). Depression and life satisfaction among employed and unemployed married woman in Turkey: A gender based research conducted in a traditional society. *Inquiry*, 2, 153-178.
- McCracken, L.M., Badinlou, F., Buhrman, M., & Brocki, K.C. (2020). Psychological impact of COVID-19 in the Swedish population: Depression, anxiety, and insomnia and their associations to risk and vulnerability factors. *European Psychiatry*, 63(1), e81, 1-9. <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2020.81>
- MacDonald, C., Demers, P., Grunau, B., Goldfarb, D., O'Neill, D., Armour, R., & Kirkham, T. (2021). Mental health and life satisfaction among Canadian paramedics during the COVID-19 Pandemic. *Occupational and Environmental Medicine*, 78(suppl 1), A-117.
- McLeod, G. F. H., Horwood, L. J., & Fergusson, D. M. (2016). Adolescent depression, adult mental health and psychosocial outcomes at 30 and 35 years. *Psychological Medicine*, 46, 1401-1412.
- OECD (2021). *COVID-19 and Well-being: Life in the Pandemic*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/1e1ecb53-en>
- Okumuşoğlu, S. (2018a). Examination of depressive tendencies via negative automatic thoughts in university students. *EURASIA Journal of Mathematics, Science, & Technology Education*, 14(1), 205-212.
- Okumuşoğlu, S. (2018b). Cross-cultural examination of differences regarding eating attitudes and depression of international university students. *European Journal of Psychology and Educational Research*, 1(1), 29-41.
- Oshio, T., Nozaki, K., & Kobayashi, M. (2011). Relative income and happiness in Asia: Evidence from nationwide surveys in China, Japan, and Korea. *Soc Indic Res.*, 104, 351-367.
- Radloff, L. S. (1977). The CES-D Scale: A self-report depression scale for research in the general population. *Applied Psychological Measurement*, 1(3), 385-401.
- Rogowska, A.M., Ochnik, D., Kuśnierz, C. et al. (2021). Satisfaction with life among university students from nine countries: Cross-national study during the first wave of COVID-19 pandemic. *BMC Public Health*. 21, 2262. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-12288-1>
- Sønderskov, K. M., Dinesen, P. T., Santini, Z. I., & Østergaard, S. D. (2020). The depressive state of Denmark during the COVID-19 pandemic. *Acta Neuropsychiatrica*, 32(4), 226–228.
- Shi, W., & Hall, B. J. (2020). What can we do for people exposed to multiple traumatic events during the coronavirus pandemic? *Asian Journal of Psychiatry*, 51, 02065. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102065>
- Srivastava A. (2016). Relationship between life satisfaction and depression among working and non-working married women. *Int J Educ Psychol Res.*, 5(3), 1-7.
- Tatar, A. & Saltukoglu, G. (2010). The Adaptation of the CES-Depression Scale into Turkish through the use of confirmatory factor analysis and item response theory and the examination of psychometric characteristics, *Bulletin of Clinical Psychopharmacology*, 20, 213-227.
- Thoits, P. A. (2010). Stress and health: Major findings and policy implications. *Journal of Health and Social Behavior*, 51, 41-53.
- Uchino, B. N., Bowen, K., Carlisle, M., & Birmingham, W. (2013). Psychological pathways linking social support to health outcomes: A visit with the ghost of research past, present and future. *Soc. Sci. Med.* 74, 949-957.
- United Kingdom Office for National Statistics (2020). *Covid-19*. Retrieved from: <https://uksa.statistics authority.gov.uk/covid-19-2/>

- Ustun G. (2021). Determining depression and related factors in a society affected by COVID-19 pandemic. *International Journal of Social Psychiatry*, 67(1),54-63.
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., & Ho, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 Coronavirus Disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1729. <https://doi.org/10.3390/ijerph17051729>
- Wanberg, C.R., Csillag, B., Douglass, R.P., Zhou, L., & Pollard, M.S. (2020). Socioeconomic status and well-being during COVID-19: A resource-based examination. *J Appl Psychol*, 105(12), 1382-1396. <https://doi.org/10.1037/apl0000831>.
- Wiesmaierova, S., Petrova, D., Arrebola, M. A., Catena, A., Ramírez Hernández, J.A., & Garcia-Retamero, R. (2019). Social support buffers the negative effects of stress in cardiac patients: A cross-sectional study with acute coronary syndrome patients. *J Behav Med.*, 42(3), 469-479.
- WHO. (2022). *Health Topics, coronaviruses (COVID-19)*. Retrieved from: <https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab1>
- WHO (2021). *Depression: Health topics*. Retrieved from: https://www.who.int/health-topics/depression#tab=tab_1
- Xiao, H., Zhang, Y., Kong, D., Li, S., & Yang, N. (2020). The effects of social support on sleep quality of medical staff treating patients with coronavirus disease 2019 (COVID-19) in January and February 2020 in China. *Medical Science Monitor: International Medical Journal of Experimental and Clinical Research*, 2e, e923549-1-e923549-8. <https://doi.org/10.12659/MSM.923549>
- Xu, Q., Li, S., & Yang, L. (2019). Perceived social support and mental health for college students in mainland China: The mediating effects of self-concept. *Psychology, Health and Medicine*, 24(5), 595-604. <https://doi.org/10.1080/13548506.2018.1549744>.
- Zacher, H., & Rudolph, C. W. (2021). Individual differences and changes in subjective wellbeing during the early stages of the COVID-19 pandemic. *American Psychologist*, 76(1), 50-62.
- Zhang, J., Lu, H., Zeng, H., Zhang, S., Du, Q., Jiang, T., & Du, B. (2020). The differential psychological distress of populations affected by the COVID-19 pandemic. *Brain, Behavior, and Immunity*, 87, 49-50. <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.04.031>
- Zhao, N., Wang, X., Wu, W., Hu, Y., Niu, Y., Wang, X., Gao, C., Zhang, N., Fang, Y., Huang, J., Liu, T., Jia, F., Zhu, X., Hu, J., & Wang, G. (2017). Gender differences in quality of life and functional disability for depression outpatients with or without residual symptoms after acute phase treatment in China. *J Affect Disord.*, 219, 141-148.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir. Yazar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmiştir.

Kurul adı: Lefke Avrupa Üniversitesi Üniversite Etik Kurulu-ÜEK

Tarih: 26/02/2021

No: ÜEK/58/01/02/2021/12

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Beliren Yetişkinlerin Ruh Sağlığı Sürekliliklerinin Yordayıcıları Olarak Yaşam Amaçları ve Kişisel Gelişim Yönelimleri*

Life Goals and Personal Growth Initiative as Predictors of Mental Health Continuum of Emerging Adults

Dr. Öğrencisi Ebru ÇANAKÇI UĞUR¹, Dr. Öğrencisi Pürem ALTIPARMAK²
Prof. Dr. Mehmet Engin DENİZ³

Öz

Bu araştırmada beliren yetişkinlerde kişisel gelişim yönelimleri ve yaşam amaçlarının ruh sağlığı süreklilikleri üzerindeki yordayıcı rolünü incelemek amaçlanmaktadır. Bununla birlikte katılımcıların ruh sağlığı sürekliliklerinin cinsiyetlerine, medeni durumlarına ve çalışma durumlarına göre anlamlı biçimde farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek de amaçlanmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu 433 beliren yetişkin oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak “Kişisel Bilgiler Formu”, “Ruh Sağlığı Sürekliliği Kısa Formu”, “Yaşam Amaçları Ölçeği Kısa Formu” ve “Kişisel Gelişim Yönelimi Ölçeği-II” kullanılmıştır. Verilerin analizinde Bağımsız Örneklem t-Testi, ANOVA-Tek Yönlü Varyans Analizi, Tukey Çoklu Karşılaştırma Testi ve Adımsal (Stepwise) Regresyon Analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, beliren yetişkinlerde yaşam amaçları ile kişisel gelişim yönelimlerinin ruh sağlığı sürekliliklerini anlamlı biçimde yordadığı bulunmuştur. Beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerinin, cinsiyete göre farklılaşmadığı; fakat medeni duruma göre farklılaştığı görülmüştür. Bu farklılaşma şu şekildedir: Evli olan katılımcıların ruh sağlığı sürekliliği puan ortalamaları, bekâr olanlara göre anlamlı bir biçimde daha yüksektir. Ayrıca tam zamanlı çalışan katılımcıların, ruh sağlığı sürekliliği puan ortalamaları da çalışmayanlara göre anlamlı bir biçimde yüksek olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ruh sağlığı sürekliliği, yaşam amaçları, kişisel gelişim yönelimi, beliren yetişkinler
Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this study, it is aimed to examine the predictive role of personal growth initiative and life goals on mental health continuum in emerging adults. Another purpose of the study is to examine whether the mental health continuum of the participants differ significantly according to their gender, marital status and employment status. 433 emerging adults participated in the study. "Personal Information Form", "Mental Health Continuum Short Form", "Life Goals Scale Short Form" and "Personal Growth Initiative Scale-II" were used as data collection tools in the research. Independent Sample t-Test, One-Way Analysis of Variance (ANOVA), Tukey Multiple Comparison Test and Stepwise Regression Analysis were used in the analysis of the data. As a result of the study, it was found that mental health continuum was significantly predicted by personal growth initiative and life goals. It was found that the mental health continuum of emerging adults did not differ according to gender. However, it was observed that it differed according to marital status. This differentiation is as follows: Married participants' mean mental health continuum scores are significantly higher than single participants. In addition, the mean scores of mental health continuum of the full-time working participants were found to be significantly higher than the non-working participants.

Keywords: Mental health continuum, life goals, personal growth initiative, emerging adults

Paper Type: Research

*Bu çalışmanın ilk hali 22. Uluslararası PDR Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı, eburcanakcii@gmail.com

²Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı, puremaltiparmak@gmail.com

³Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı, edeniz@yildiz.edu.tr

Atf için (to cite): Çanakçı-Uğur, E., Altıparmak, P., & Deniz, M. E. (2025). Beliren Yetişkinlerin Ruh Sağlığı Sürekliliklerinin Yordayıcıları Olarak Yaşam Amaçları ve Kişisel Gelişim Yönelimleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 303-318.

Giriş

Bireyin gelişimi, yaşam boyu devam etmektedir ve bu süreç devam ederken birey, belirli özelliklerle tanımlanan zaman dilimlerinden geçer (Santrock, 2012). Bu dönemlerden birisi de 18-29 yaş aralığına tekabül eden beliren yetişkinlik dönemidir (Arnett vd., 2014). Beliren yetişkinlik, onlu yaşların sonlarında başlayan ve yirmili yaşların sonuna kadar devam eden bir dönemdir (Arnett ve Eisenberg, 2007). Bu dönem, bireyin üç temel alanda (dünya görüşü, aşk ve iş) kimlik keşfini yoğun olarak yaşadığı bir dönemdir (Eryılmaz ve Ercan, 2010). Birey akademik, kariyer, kişisel ve sosyal gelişim alanlarında denemelerde bulunarak kendi yaşamına yön vermektedir (Mutlu vd., 2019). Bireyin bu dönemde kendi geleceğine ilişkin farklı seçeneklere sahip olması, beraberinde yaşamındaki çoğu şeyde belirsizlik meydana getirir (Atak, 2011). Beliren yetişkinlik döneminde yaşanan değişkenlik, kararsızlık, deneme ve kafa karışıklığı tutarsızlıkla, riskli davranışlarla ve stresle sonuçlanabilmektedir (Atak ve Çok, 2010). Ayrıca, beliren yetişkinler, iş, aile ve sosyal rollerle ilgili daha az rol ve sorumluluğa sahip olsalar da bazıları kendilerini kaybolmuş gibi hissedip ruh sağlığında sorunlar yaşamaya başlayabilirler (Arnett, 2007). Bu bağlamda beliren yetişkinlerin ruh sağlığını incelemek önem arz etmektedir.

Ruh sağlığı kavramının günümüzde çok farklı şekillerde tanımları mevcuttur (Eryılmaz ve Mutlu, 2016). Ruh sağlığına ilişkin tanım, öncelikle anksiyete veya depresyon gibi ruhsal bozuklukların yokluğu olarak karşımıza çıkmaktadır; fakat ruhsal bozuklukların, yaşamın gelişimi üzerindeki sonuçların yalnızca bir kısmını temsil ettiği bilinmektedir (Westerhof ve Keyes, 2010). Ruh sağlığı, 1980'lerden itibaren (Myers ve Diener, 1995) klasik olarak tanımlanan "hastalığın yokluğu" kavramından farklı olarak biyopsikososyal bir durum şeklinde ruh sağlığı sürekliliği kapsamında değerlendirilmeye başlanmıştır (Keyes ve Grzywacz, 2005). Ruh sağlığı sürekliliği kavramı ele alınırken ruh sağlığının varlığından (iyi olma hali) ve ruh sağlığının yokluğundan (iyi olmama hali) söz edilmektedir (Keyes, 2002). Ruh sağlığı sürekliliği kavramı bağlamında "iyi olma" ise üç alt boyuttan oluşmaktadır: Psikolojik iyi olma, sosyal iyi olma, duygusal iyi olma (Westerhof ve Keyes, 2010). Ruh sağlığı sürekliliğinin psikolojik iyi olma alt boyutu, bireyin yaşam amaçlarının olmasını (Keyes, 2007), pozitif bireysel işlevselliğini ve kendini gerçekleştirmesini kapsamaktadır (Westerhof ve Keyes, 2010). Aynı zamanda bireyin kendi özel yaşantısındaki başarısına ilişkin bilgi vermektedir (Keyes, 2005). Bu bağlamda beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerini incelerken yaşam amaçlarını da incelemek oldukça önemlidir.

Bireyin davranışlarının temelinde amaca yönelik olma vardır (Adler, 2011). Ayrıca her birey, kendine ait bireysel bir yaşam amacına sahiptir (Adler, 2017). Yaşam amaçları, bireyin davranışının temelidir ve bireyin nasıl bir yaşam sürdürmek istediği ile yaşamdan ne istediğini içeren bir kavramdır (Lüdtke vd., 2009). Aynı zamanda yaşam amaçlarına bakıldığında uzun süreli amaçlar olduğu (Eryılmaz, 2012a) ve bireyin yaşamını anlamlandırmasında yardımcı olan öğeleri içerdiği görülmektedir (Eryılmaz, 2012b). Maslow, ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramında yaşamın amacını bireyin en yüksek potansiyelini ortaya koymasını olarak açıklamıştır (Bacanlı, 2017). Yaşam amaçları bağlamında Frankl, bireyin yaşadığı travmatik durumlarda ve sıkıntılar karşısında bir anlam arayışı içerisinde olması konusuyula ilgilenmiştir (Keyes, 2007). Ayrıca, yine Frankl'a göre yaşam amaçları, "bireyin başardığı veya kendi yaratımı yoluyla dünyaya verdikleri", "bireyin deneyim ve etkileşim ile dünyadan aldıkları" ve "bireyin değişmeyen kadere ve acı çekmeye ilişkin tutumu" olarak üç kategoride ele alınmaktadır (Yalom, 2011). Allport ise olgunluk bağlamında yaşam amaçlarının net bir şekilde anlaşılması ve yaşam amaçları doğrultusunda harekete geçme noktasında niyetliliği vurgulamıştır (Keyes, 2007). Bu kapsamda bireyin yaşam amaçları incelenirken hem ruh sağlığı sürekliliği açısından hem de yaşam amaçlarıyla ilişkili olarak ele alınması uygun olan bir diğer kavram, kişisel gelişim yönelimidir.

Kişisel gelişim yönelimi, bireyin, bilişinin yanında davranışsal bileşenlerini de içeren bir şeyi değiştirmek için geçiş sürecini başlattığı, aktif ve kasıtlı katılımı tanımlayan bir kavramdır (Robitschek, 1998). Bu kavram daha çok kişisel değişimle ilgili hedeflere yönelik olarak

görülmektedir. “Hayatımda istediğim belirli şeyleri nasıl değiştireceğimi biliyorum.”, “Hayatımda nereye gittiğime dair iyi bir fikrim var.” ve “Hayatımda bir şeyi değiştirmek istersem, değişim sürecini başlatırım.” gibi ifadeler, yaşam değişikliği hedeflerine işaret etmektedir (Shorey vd., 2007). Kişisel gelişim yönelimi düzeyi yüksek olan birey, sorunları daha iyi tahmin edebilir, yaşadığı sorunlardan kolay bir şekilde kurtulmayı başarabilir, etkili sorun çözme stratejilerini kullanabilir ve böylece daha az sorun yaşayabilir (Hardin vd., 2007). Kişisel gelişim yönelimi düzeyi yüksek olan bir birey, ruhsal açıdan iyi olmaya eğilimlidir (Thoen ve Robitschek, 2013). Yani, aslında kişisel gelişim yönelimi, ruh sağlığı sürekliliğinin alt boyutlarıyla ilişkili bir kavramdır ve ruh sağlığı sürekliliğinin kavramsallaştırılmasında da önemli bir çerçeveyi sunmaktadır (Robitschek ve Keyes, 2009).

Bu araştırmada beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerine psikolojik iyi olma, sosyal iyi olma ve duygusal iyi olma açısından bir bütün olarak bakılacaktır. Ayrıca beliren yetişkinlerinin ruh sağlığı sürekliliklerinin yordayıcıları olarak hem yaşam amaçları ve hem de kişisel gelişim yönelimleri incelenecektir. Bu yüzden araştırmanın literatüre bir ölçüde de olsa katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bununla beraber bu araştırmanın beliren yetişkinlik dönemindeki bireyler ile gerçekleştiriliyor olması ise ayrıca önemlidir. Çünkü bu dönemdeki bireyler, kimlik keşfini yoğun olarak yaşarlar ve yaşamlarına yön vermektedirler. Bu bağlamda beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliğinin, yaşam amaçlarının ve kişisel gelişim yönelimlerinin incelenmesinin önemli olabileceği düşünülmektedir. Bu kapsamda, bu araştırmanın amacı beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerinin yaşam amaçları ve kişisel gelişim yönelimleri tarafından anlamlı biçimde yordanıp yordanmadığını incelemektir. Ayrıca katılımcıların ruh sağlığı sürekliliklerinin cinsiyetlerine, medeni durumlarına ve çalışma durumlarına göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemek de araştırmanın bir diğer amacıdır.

1. Yöntem

Bu araştırma, genel tarama modellerinden olan ilişkisel tarama modeline göre desenlenmiştir. Bu desen ile var olan durum doğrudan resmedilmeye çalışılarak değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amaçlanmıştır (Karasar, 2014).

Bu araştırma için Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 24.06.2021 tarih ve 2021/04 numaralı toplantı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

1.1. Araştırma Grubu

Bu araştırmada çalışma evreni, 18-29 yaş aralığındaki beliren yetişkinlerdir. Bu çalışma evrenine, uygun örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Araştırma grubunu, araştırmaya katılmaya gönüllü, yaş ortalaması 23.65 olan 326'sı kadın (%75.3), 107'si erkek (%24.7) toplam 433 katılımcı oluşturmuştur. Katılımcıların 64'ü (%14.8) evli, 369'u (%85.2) bekâr; 125'i (%28.9) lise, 41'i (%9.5) ön lisans, 220'si (%50.8) lisans, 40'ı (%9.2) yüksek lisans mezunudur ve yedisi (%1.6) diğer eğitim düzeyine (okuryazar, ilkökul, ortaokul, doktora) sahiptir. Katılımcıların 34'ü (%7.9) yarı zamanlı, 196'sı (%45.3) tam zamanlı çalışmaktadır ve 203'ü (%46.9) ise çalışmamaktadır.

1.2. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada “Kişisel Bilgiler Formu”, “Ruh Sağlığı Sürekliliği Kısa Formu”, “Yaşam Amaçları Ölçeği Kısa Formu” ve “Kişisel Gelişim Yönelimi Ölçeği-II” veri toplamak amacıyla kullanılmıştır.

1.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Bu form, katılımcılara ilişkin demografik verileri toplamak amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Formda cinsiyet, medeni durum, en son mezun olunan eğitim kademesi ve çalışma durumu gibi değişkenleri saptamak için sorular yer almaktadır.

1.2.2. Ruh Sağlığı Sürekliliği Kısa Formu

Bu araştırmada beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerini saptamak amacıyla Keyes ve diğerlerinin (2008), literatüre kazandırmış olduğu Ruh Sağlığı Sürekliliği Kısa Formu kullanılmıştır. Ölçek duygusal iyi olma, psikolojik iyi olma ve duygusal iyi olma şeklinde üç alt boyutla ruh sağlığı sürekliliğini değerlendirmeye fırsat tanımaktadır. Türkçe ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması Demirci ve Akın (2015) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek altılı likerttir ve toplam madde sayısı 14'tür. Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen uyum indeksleri ($\chi^2= 235.41$, $sd= 72$, $\chi^2/sd= 3.26$, $RMSEA= .079$, $NFI= .96$, $NNFI= .96$, $IFI= .97$, $RFI= .95$, $CFI= .97$, $GFI= .92$, $SRMR= .049$) üç boyutlu modelin iyi uyum verdiğini ortaya koymuştur. İkinci düzey doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen uyum indeksleri de ($\chi^2= 235.41$, $sd= 72$, $\chi^2/sd= 3,26$, $RMSEA= .079$, $NFI= .90$, $NNFI= .90$, $IFI= .93$, $RFI= .87$, $CFI= .92$, $GFI= .92$, $SRMR= .049$) modelin iyi uyum verdiği görülmüştür. Maddelerin ayırt ediciliğinin tespiti için gerçekleştirilen madde analizi sonucu ve ölçekteki maddelerin düzeltilmiş madde toplam puan korelasyonlarının .51-.68 aralığında değiştiği saptanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı ise ölçeğin tamamı için .90 olarak tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu belirtilebilir.

1.2.3. Yaşam Amaçları Ölçeği Kısa Formu

Bu araştırmada İlhan (2016) tarafından geliştirilmiş olan Yaşam Amaçları Ölçeği Kısa Formu ile katılımcıların yaşam amaçlarını değerlendirilmiştir. İçsel amaçlar ve dışsal amaçlar olarak iki boyutlu ölçek Yaşam amaçları Ölçeğinin kısa formudur. 7'li likert tipidir ve toplam madde sayısı 14'tür. Yapılan analizlere ilişkin bulgulara bakıldığında birinci faktör (içsel amaçlar) toplam varyansın %35.8'ini açıklamaktadır. İkinci faktör (dışsal amaçlar) ise toplam varyansın %15.2'sini açıklamaktadır. Doğrulayıcı faktör analizinde ölçeğin uyum göstergelerinin $\chi^2(72) = 276.70$, ($p<0.001$), $\chi^2/sd = 3.84$, $NFI = .96$, $NNFI = .96$, $CFI = .97$, $CFI = .98$, $IFI = .97$, $AGFI = .91$, $RMSEA = .071$) iyi olduğu görülmüştür. Güvenirlik analizleri yapılmış ve içsel amaçların Cronbach Alpha katsayısı tüm maddeler için .87 olarak tespit edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda bulgulara bakıldığında Yaşam Amaçları Ölçeği, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olarak değerlendirilmektedir.

1.2.4. Kişisel Gelişim Yönelimi Ölçeği-II

Bu araştırmada Robitschek (1998) tarafından geliştirilmiş olan Kişisel Gelişim Yönelimi Ölçeği-II beliren yetişkinlerde kişisel gelişim yönelimlerini belirlemek için kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Yalçın ve Malkoç (2013) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek 6'lı likert tipidir, toplam madde sayısı ise 16'dır. Doğrulayıcı faktör analizinde, amaçlı davranış, değişime hazır olma, kaynakları kullanma ve planlı olma üzere dört boyut saptanmıştır. Dört faktör için 98 serbestlik derecesinde elde edilen ki kare (χ^2) değeri, 220.49'dur ($\chi^2/ss=2.25$). Uyum indeks değerlerine bakıldığında $RMSEA= .067$, $CFI= .98$, $NFI= .97$, $SRMR= .14$, $IFI= .98$, $RFI= .96$ olarak görülmüştür. Alt boyutların korelasyonları değerlendirildiğinde ise .83-.18 aralığında farklılaştığı saptanmıştır. Ölçek test tekrar test ve iç tutarlılık katsayısı ile incelenmiştir. Test tekrar test güvenilirlik sonucunda güvenilirlik değerlerinin .62-.82 arasında farklılaştığı, ölçeğin tamamı için ise .80 olduğu saptanmıştır. Alt boyutlarda Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları .81-.89 aralığındadır ve Cronbach Alpha katsayısı ölçeğin tamamında .91'dir. Yapılan analizler sonucunda bulgulara bakıldığında ölçek, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olarak değerlendirilebilmektedir.

1.3. Verilerin Analizi

Araştırma için öncelikle gerekli ölçek izinleri ve etik kurul izni alınmıştır. Etik kurul izni, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 24.06.2021 toplantı tarihli 2021/04 toplantı no'lu etik kurul kararı ile alınmıştır.

Veri toplama işlemleri 25 Haziran 2021-16 Eylül 2021 tarihleri aralığında çevrimiçi olarak yürütülmüştür. Katılımcılara Google Formlar aracılığıyla araştırma formunun bulunduğu bağlantı gönderilerek veriler toplanmıştır.

Verilerin analizi IBM SPSS Statistics 21 programı ile yapılmıştır. Araştırmada öncelikle ölçeklerden elde edilen puanların normal dağılım gösterme durumu tespit edilmek istenmiştir. Bu nedenle ölçeklerden alınan puanların skewness-çarpıklık katsayılarına kurtosis-basıklık katsayılarına bakılmıştır. Beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerinin yaşam amaçları ve kişisel gelişim yönelimleri tarafından anlamlı biçimde yordanıp yordanmadığını tespit etmek amacıyla regresyon için gerekli varsayımlar incelenmek istenmiştir. Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı hesaplanarak ve Adımsal (Stepwise) Regresyon Analizi yapılarak değişkenler arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerinin cinsiyetlerine ve medeni durumlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için Bağımsız Örneklem t-Testi; ruh sağlığı sürekliliklerinin çalışma durumlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için ise ANOVA-Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır. Bu farkın kaynağını tespit etmek için ise Tukey Çoklu Karşılaştırma Testi yapılmıştır.

2. Bulgular

Araştırmada öncelikle “Ruh Sağlığı Sürekliliği Kısa Formu”, “Yaşam Amaçları Ölçeği Kısa Formu” ve “Kişisel Gelişim Yönelimi Ölçeği-II”den elde edilen puanların normal dağılım gösterme durumu tespit edilmek istenmiştir. Bu nedenle ölçeklerden alınan puanların skewness-çarpıklık katsayılarına kurtosis-basıklık katsayılarına bakılmıştır. Sonuçlar, Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Ruh Sağlığı Sürekliliği Kısa Formu, Yaşam Amaçları Ölçeği Kısa Formu ve Kişisel Gelişim Yönelimi Ölçeği-II skewness-çarpıklık ve kurtosis-basıklık değerleri

Değişken	n	Skewness-Çarpıklık	Kurtosis-Basıklık
Ruh sağlığı sürekliliği	433	-.09	-.57
Kişisel gelişim yönelimi	433	-.64	.88
Yaşam amaçları	433	-.85	1.22

Tablo 1’de görüldüğü gibi skewness-çarpıklık katsayılarına bakıldığında, Ruh Sağlığı Sürekliliği Kısa Formu için -.09; Kişisel Gelişim Yönelimi Ölçeği-II için -.64; Yaşam Amaçları Ölçeği için ise -.85 olmuştur. Kurtosis-basıklık katsayılarına bakıldığında Ruh Sağlığı Sürekliliği Kısa Formu için -.57; Kişisel Gelişim Yönelimi Ölçeği-II için .88; Yaşam Amaçları Ölçeği için ise 1.22 olduğu görülmüştür. Tabachnick ve Fidell (2001) +1.5 ve -1.5 aralığını normal dağılım olarak kabul etmektedir. Bu öneri dikkate alındığında tüm değişkenlerin normal dağılım sergiledikleri anlaşılmıştır.

2.1. Beliren Yetişkinlerin Yaşam Amaçlarını ve Kişisel Gelişim Yönelimlerinin Ruh Sağlığı Süreklilikleri Üzerindeki Yordayıcı Rolüne İlişkin Bulgular

Araştırmada öncelikle beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerinin yaşam amaçları ve kişisel gelişim yönelimleri tarafından anlamlı biçimde yordanıp yordanmadığını tespit etmek amacıyla regresyon için gerekli varsayımlar incelenmiştir. Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı hesaplanmıştır. Tekillik açısından korelasyon değerleri incelenmiştir ve değişkenler arasında yüksek düzeyde ilişki görülmemiştir. Çoklu bağıntıya bakıldığında VIF değeri (1.049) incelenmiştir. (VIF < 10) çoklu bağıntının olmadığı tespit edilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2001). Artık terimlerin korelasyon halinde olup olmadığını değerlendirmek amacıyla Durbin-Watson değeri incelenmiştir. Fidell (2005), bu değer 1 ile 3 arasında olmasını kabul edilebilir olarak değerlendirmektedir. Analiz sonuçları, Fidell’in (2005) önerisini karşılamıştır. Ardından Adımsal (Stepwise) Regresyon Analizi yapılarak sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Beliren yetişkinlerin yaşam amaçlarını ve kişisel gelişim yönelimlerinin ruh sağlığı süreklilikleri üzerindeki yordayıcılığına ilişkin adım (stepwise) regresyon analizi sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	R ²	ΔR^2
Sabit	13.701	2.426			
Kişisel gelişim yönelimi	10.546	.691	.592	.351	.349
Sabit	2.810	4.537			
Kişisel gelişim yönelimi	10.115	.703	.568**		
Yaşam amaçları	.149	2.426	.112**	.362	.360

**p<.01

Tablo 2’de Adım (Stepwise) Regresyon Analizi’nin birinci adımında, kişisel gelişim yöneliminin ruh sağlığı sürekliliği varyansını %34.9’ünü açıkladığı görülmektedir ($R^2 = .351$, düzenlenmiş $R^2 = .349$). Analizin ikinci adımında yaşam amaçları ile kişisel gelişim yöneliminin ruh sağlığı sürekliliğinin %36’sını yordadığı modelin anlamlı olduğu da görülmektedir ($R^2 = .362$, düzenlenmiş $R^2 = .360$).

2.2. Beliren Yetişkinlerin Ruh Sağlığı Sürekliliklerinin Cinsiyete Göre Anlamlı Biçimde Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular

Araştırmada beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerinin cinsiyete göre anlamlı biçimde farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek için Bağımsız Örneklem t-Testi kullanılmıştır. Sonuçlar Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerinin cinsiyete göre anlamlı biçimde farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin bağımsız örneklem t-testi sonuçları

Değişken	Cinsiyet	N	\bar{X}	ss	t	Sd	p
Ruh sağlığı sürekliliği	Kadın	326	50.13	12.93	.768	431	.443
	Erkek	107	48.98	14.90			

Tablo 3’te görüldüğü gibi Bağımsız Örneklem t-Testi sonuçlarına göre, beliren yetişkinlerin ruh sağlığı süreklilikleri cinsiyete göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır [$t(431)=.77$, $p>.05$].

2.3. Beliren Yetişkinlerin Ruh Sağlığı Sürekliliklerinin Medeni Duruma Göre Anlamlı Biçimde Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular

Araştırmada beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerinin medeni duruma göre anlamlı biçimde farklılaşp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Bağımsız Örneklem t-Testi kullanılmıştır ve sonuçlar Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerinin medeni duruma göre anlamlı biçimde farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin bağımsız örneklem t-testi sonuçları

Değişken	Medeni Durum	N	\bar{X}	ss	t	Sd	p
Ruh sağlığı sürekliliği	Evli	64	53.48	12.43	2.358	431	.019
	Bekâr	369	49.22	14.52			

Tablo 4’te görüldüğü gibi Bağımsız Örneklem t-Testi sonuçlarına göre beliren yetişkinlerin ruh sağlığı süreklilikleri medeni duruma göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır [$t(431)=2.36$, $p<.05$]. Evli olanların ruh sağlığı sürekliliği puan ortalamalarının ($\bar{X} = 53.48$, $ss = 12.43$) bekârların ruh sağlığı sürekliliği puan ortalamalarından ($\bar{X} = 49.22$, $ss = 13.52$) anlamlı biçimde yüksek olduğu görülmektedir.

2.4. Beliren Yetişkinlerin Ruh Sağlığı Sürekliliklerinin Çalışma Durumuna Göre Anlamlı Biçimde Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular

Araştırmada beliren yetişkinlerin çalışma durumlarına göre ruh sağlığı sürekliliklerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacıyla ANOVA-Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır. Bu farkın kaynağını tespit etmek için ise Tukey Çoklu Karşılaştırma Testi yapılmıştır. Sonuçlar, Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Beliren yetişkinlerin çalışma durumu açısından ruh sağlığı süreklilikleri puan ortalamalarına yönelik betimsel istatistikler

Değişken	Çalışma Durumu	n	\bar{X}	ss
Ruh sağlığı sürekliliği	Yarı zamanlı çalışma	34	49.21	13.94
	Tam zamanlı çalışma	196	52.20	14.12
	Çalışmama	203	47.68	12.33

Tablo 5'te beliren yetişkinlerin çalışma durumuna göre ruh sağlığı sürekliliği puan ortalamaları ile standart sapmaları sunulmuştur.

Tablo 6. Beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerinin çalışma duruma göre anlamlı biçimde farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin varyans analizi sonuçları

Değişken	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Ruh sağlığı sürekliliği	Gruplar arası	2047.318674	2	1023.659	5.794	.003
	Grup içi	75972.621280	430	176.68		

Tablo 5 ve Tablo 6'da görüldüğü gibi beliren yetişkinlerin ruh sağlığı süreklilikleri puan ortalamalarının çalışma durumlarına göre farklılaştığı görülmüştür ($F_{2,430} = 5.794$, $p < .01$). Belirlenen bu farklılığın kaynağını saptayabilmek için Tukey Çoklu Karşılaştırma Testi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analizde tam zamanlı çalışanların ($\bar{X} = 52.20$, $ss = 14.12$) ruh sağlığı sürekliliği puan ortalamalarının çalışmayanlardan ($\bar{X} = 47.68$, $ss = 12.33$) anlamlı biçimde yüksek olduğu saptanmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmada beliren yetişkinlerde yaşam amaçları ve kişisel gelişim yönelimlerinin ruh sağlığı sürekliliği üzerindeki yordayıcı rolünü değerlendirmek amaçlanmaktadır. Bununla beraber katılımcıların cinsiyet, medeni durum ve çalışma durumları açısından ruh sağlığı sürekliliği ortalamalarının anlamlı biçimde farklılaşp farklılaşmadığı da değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda, yaşam amaçları ile kişisel gelişim yönelimlerinin beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerini anlamlı bir şekilde yordadığı bulunmuştur. Günümüzde ruh sağlığı kavramı, klasik "hastalığın yokluğu" tanımlamasından farklıdır (Keyes ve Grzywacz, 2005) ve ruh sağlığı ele alınırken önemli kavramlardan birisi de "mutluluk"tur (Myers ve Diener, 1995).

Mutluluğun somut belirleyicilerinden birisi de yaşam amaçlarıdır (Demirbaş-Çelik, 2016). Yaşam amaçları, bireye ait tüm karakter özellikleriyle, davranışlarla, alışkanlıklarla ve tutumlarla bir uyum içerisindedir (Adler, 2017). Bireyin yaşam stresleri ile başa çıkabilmesi, kendi potansiyelini kullanabilmesi, verimli ve üretken olarak çalışabilmesi ve topluma katkıda bulunabilmesi ise ruh sağlığının göstergelerindedir (World Health Organization, [WHO], 2019). Bu bağlamda araştırma sonucunda beliren yetişkinlerde yaşam amaçlarının ruh sağlığı sürekliliklerini anlamlı bir şekilde yordaması aslında beklenen bir sonuçtur. İlgili literatür incelendiğinde de araştırma sonucuyla örtüşen başka araştırmaların olduğu görülmüştür. Finlandiya'da 42-50 yaş aralığındaki 242 katılımcı ile gerçekleştirilen bir araştırma sonucunda yaşam hedeflerinin ruh sağlığının farklı boyutlarıyla ilişkili olduğu ve yaşam amaçlarının kişilik

özellikleri ile ruh sağlığı arasındaki ilişkiye kısmi olarak aracılık ettiği görülmüştür (Hietalahti vd., 2016). 515 Çinli ve 567 Kuzey Amerikalı ergen ile gerçekleştirilen bir araştırma sonucunda da yaşam amaçlarının ruh sağlığındaki iyilik haline kısmen aracılık ettiği görülmüştür (Lekes vd., 2010). Yaşları 15 ile 20 arasında değişen 479 lise ve 297 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirilen başka bir araştırmada yaşam amaçlarının, yaşam biçimleri ile ruh sağlığı açısından iyi olma arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir (Brdar vd., 2009). Gelişim dönemlerinin farklı evrelerinde olan ve 18-92 yaş aralığındaki 973 katılımcıyla gerçekleştirilen bir araştırmada, yaşam amaçlarında amaca ulaşılabilirlik, ruh sağlığı açısından iyi olma ile pozitif olarak bağlantılı bulunmuştur (Bühler vd., 2019). Literatürdeki bu araştırmalara ek olarak King (1998), gerçekleştirdiği bir araştırmada bireyin kendi yaşam amaçları ile ilgili yazmasının dahi psikolojik iyi olmasına katkıda bulunduğu ilişkin bulgular elde etmiştir. Bu bağlamda yaşam amaçları, bireylerin ruh sağlığı sürekliliğinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmada beliren yetişkinlerde ruh sağlığı sürekliliğinin bir diğer yordayıcısının beliren yetişkinlerin kişisel gelişim yönelimleri olduğu bulunmuştur. Literatüre bakıldığında Robitschek ve Keyes'in (2009) benzer bir sonuca ulaştığı görülmektedir. Robitschek ve Keyes (2009), kendilerini daha bilinçli bir şekilde geliştirmeye çalışan (yani, nispeten yüksek kişisel gelişim yönelimi seviyelerine sahip olan) üniversite öğrencilerinin kendilerini daha fazla kabul ettiklerini, başkalarıyla daha iyi ilişkilere sahip olduklarını, hayatta daha fazla amaca sahip olduklarını bulmuşlardır. Bu bireyler, çevreleri üzerinde daha fazla kontrol ve hâkimiyet sahibi olmaktadır. Günlük seçimleri konusunda daha fazla özerklik veya öz-yönelim duygusuna sahiptirler. Benzer şekilde, topluluklarıyla daha büyük bir bağ duygusuna, çevrelerindeki sosyal dünyayı daha iyi anlamaya, topluluklarına daha fazla katkıda bulunma duygusuna, ileriye dönük bir bakış açısına ve kendi dünyalarındaki insanlara genel olarak olumlu bir bakış açısına sahiptirler. Ayrıca bu bireyler, daha mutlu hissettiklerini, daha fazla yaşam doyumuna sahip olduklarını ve genel olarak daha olumlu duygulara sahip olduklarını bildirmektedirler. Bu veriler daha yüksek ruh sağlığı sürekliliğine işaret etmektedir. Robitschek ve Cook (1999), kişisel gelişim yönelimi düzeyi yüksek olanların çevredeki olanakları daha fazla araştırdıklarını ve kariyer kimliklerini daha çok belirginleştirdiklerini bulmuşlardır. Klockner ve Hicks (2008), kişisel bir mücadele ile uğraşırken yüksek düzeyde kişisel gelişim yönelimi becerilerine sahip kişilerin, zayıf düzeyde kişisel gelişim yönelimi becerilerine sahip kişilere göre daha yüksek düzeyde yardım arama olasılığının olabileceğini tespit etmişlerdir. Ayrıca kişisel gelişim yönelimi becerileri yüksek düzeyde olan kişilerin, sorunlarını çözmek için kişisel gelişim yönelimi zayıf olan akranlarına göre daha iyi bir plan yaptıklarını ve eyleme geçtiklerini saptamışlardır (Robitschek ve Hershberger, 2005). Ayrıca literatürde kişisel gelişim yöneliminin sağlıklı psikolojik işlevsellik ile pozitif, psikolojik sıkıntı ile negatif ilişkili olduğuna ilişkin veriler mevcuttur (Robitschek ve Keyes, 2009; Weigold vd., 2013; Yang ve Chang, 2016). Görüldüğü gibi kişisel gelişim yönelimi becerileri, literatürde olumlu kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Kişisel gelişim yönelimi, bireyin bilişsel, davranışsal veya duygusal değişim sürecinde aktif olarak yer aldığı kullanılabilecek becerilere atıfta bulunmaktadır (Robitschek vd., 2012). Kişisel gelişim yönelimi yüksek bireylerin yardım arama davranışının yüksek olması (Klockner ve Hicks, 2008), problemlerini çözmek için eyleme geçmesi (Robitschek ve Hershberger, 2005), pozitif işlevselliklerinin yüksek ve psikolojik sıkıntılarının düşük olması (Robitschek ve Keyes, 2009; Weigold vd., 2013; Yang ve Chang, 2016) bireylerin ruh sağlığı sürekliliğiyle ilişkilendirilebilmektedir.

Araştırma sonucunda beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerinin, cinsiyete göre farklılaşmadığı görülmüştür. Ruh sağlığına cinsiyet merceğinden bakmak, hastalığın yaygınlığı ve seyrindeki farklılıkları ortaya koymaktadır; kadın ve erkeklerde ruhsal bozuklukların oluşumunda biyolojik, psikolojik ve sosyal faktörlerin farklı etkileri vardır (Judd vd., 2009). Bununla birlikte ruh sağlığı incelenirken genel psikopatolojide kapsamlı bir cinsiyet farklılıkları testi, bilinen ruh sağlığı koşulları evreni genelinde cinsiyet farklılıklarının sistematik ve kapsamlı bir incelemesini gerektirecektir; ancak evren üzerinde fikir birliği olmaması, tanı kategorilerinin çoğalması nedeniyle bunu başarmak imkânsız olabilir. Örneğin; bazı araştırmalar, kadınların ve erkeklerin strese farklı şekillerde tepki verdiği fikrini desteklerken, çoğu bunu

desteklememektedir (Hill ve Needham, 2013). Ayrıca genel nüfusla ilgili gerçekleştirilen çalışmalar, genellikle toplumsal rollerin cinsiyete dayalı dağılımını hesaba katmasa da erkeklerin ve kadınların sosyal rolleri yakınsadıkça ruh sağlığındaki cinsiyet farklılıklarının azaldığı veya ortadan kalktığına ilişkin araştırma verileri mevcuttur (Emslie vd., 2002). Bu bağlamda araştırma sonucu incelendiğinde beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerinin cinsiyete göre farklılaşmaması aslında beklenen bir durumdur. Çünkü kadınlar ve erkekler farklı ruhsal bozukluklara sahip olsalar da ruh sağlığı süreklilikleri arasında farklılaşma olmayabilir. Literatür incelendiğinde araştırma sonucuna benzer biçimde Góngora ve Solano (2017)'nin gerçekleştirdiği çalışmada da ruh sağlığı sürekliliği puan ortalamalarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma göstermediği tespit edilmiştir. Başka bir çalışmada ise duygusal dışavurum ile ruh sağlığı sürekliliği alt boyutlarından biri olan sosyal iyi olma arasındaki ilişki, bazı değişkenlere göre incelenmiştir. Araştırma sonucunda sosyal iyi olma açısından cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir (Kaya, 2013). 7-16 yaş aralığındaki 558 öğrenci ile gerçekleştirilen araştırma sonucunda ise kız öğrencilerin ruh sağlığı sürekliliklerinin erkeklere göre daha düşük düzeyde olduğu gözlemlenmiştir (Didaskalou vd., 2018).

Araştırma sonucunda beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerinin medeni duruma göre farklılaştığı görülmüştür. Evli olan katılımcıların ruh sağlığı sürekliliği puan ortalamalarının, bekâr olanlara göre anlamlı bir biçimde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Evlilik ve diğer uzun süreli romantik ilişkiler, bireyin ruh sağlığında önemli bir rol oynar ve aynı zamanda bireyin ruh sağlığı, romantik ilişkilerinin kalitesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir (Braithwaite ve Holt-Lunstad, 2017). Bu bağlamda araştırma sonucu incelendiğinde evli beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliği puan ortalamalarının yüksek olması aslında beklenen bir durumdur. Literatürdeki çalışmalara bakıldığında da evli olmanın daha olumlu ruh sağlığı göstergeleriyle ilişkili olduğuna ilişkin veriler mevcuttur. Keyes (2002), tarafından gerçekleştirilen çalışmada evli olmanın daha yüksek ruh sağlığı sürekliliği puanıyla ilişkili olduğu bulunmuştur. Literatürde gerçekleştirilen başka bir çalışmada da sosyal iyi olma ile evli olma durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Shapiro ve Keyes, 2007). Güney Kore'de gerçekleştirilen bir çalışmada da medeni durum ile ruh sağlığı arasındaki ilişki intihar bağlamında incelenmek istenmiştir. Araştırma sonucunda her yaşta boşanmış erkeklerin, 75 yaşından büyük özellikle boşanmış erkeklerin, 55-64 yaş arası hiç evlenmemiş erkeklerin ve daha düşük eğitim seviyesindeki hiç evlenmemiş kadınların intihar eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Park vd., 2018). Amerika Birleşik Devletleri'nde ruh sağlığının bilişsel bozulmalar kapsamında incelendiği bir çalışmada ise evlilere kıyasla, boşanmış ve dul kalmış yaşlıların demans yaşama olasılıklarının yanı sıra bilişsel alanların her birinde daha yüksek bozulma olasılıkları tespit edilmiştir. Ayrıca hiç evlenmemiş yaşlıların evli akrabalarından daha yüksek hafıza ve oryantasyon bozukluğuna sahip olduğu görülmüştür (Liu vd., 2019). Literatürdeki tüm bu araştırma sonuçları, elde ettiğimiz araştırma sonucu ile örtüşmektedir. Ancak yine literatüre bakıldığında çalışmamızın sonucuyla örtüşmeyen araştırmaların da olduğu görülmektedir. Örneğin bir çalışmada katılımcıların medeni durumuna göre ruh sağlığı sürekliliği toplam puan ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur (Okçu, 2019). Tüm bunlara ek olarak her evliliğin değil "mutlu ve sağlıklı" bir evliliğe sahip olan bireylerin, hiç evlenmemiş veya boşanmış olanlara göre daha sağlıklı oldukları ve daha uzun bir ömre sahip oldukları bilinmektedir (Lawrence vd., 2019). Yüksel-Şahin ve Çanakçı (2022), tarafından gerçekleştirilen araştırma bu duruma örnektir. Evli ve çalışan kadınlarla gerçekleştirilen çalışmada eşinden şiddet gören kadınların ruh sağlığı sürekliliklerinin, eşinden şiddet görmeyenlere göre anlamlı düzeyde daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda beliren yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliklerinin, tam zamanlı çalışanların ruh sağlığı sürekliliği puan ortalamalarının çalışmayanlara göre anlamlı bir biçimde yüksek olduğu saptanmıştır. Ruh sağlığı sürekliliği iyi olma hali olarak açıklanmaktadır. İyi olma olumlu duygular, psikolojik ve toplumsal işlevsellik ve yüksek düzeyde refah ile ilişkilidir (Keyes, 2002). Çalışma durumu da toplumsal işlevsellik ve yüksek düzeyde refah ile ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda araştırma sonucu incelendiğinde tam zamanlı çalışan beliren

yetişkinlerin ruh sağlığı sürekliliği puan ortalamalarının yüksek olması aslında beklenen bir durumdur. İspanya'da gerçekleştirilen bir araştırma sonucunda istihdam istikrarının sürekliliği ile ruh sağlığı durumu arasında bir ilişki bulunmuştur. Örneğin, daimî memurlarla karşılaştırıldığında geçici, sözleşmeli bir işte çalışanların ve iki yıla kadar ya da iki yıldan fazla süredir işsiz olanların ruh sağlıklarının olumsuz yönde etkilendiği tespit edilmiştir (Cortès-Franch vd., 2018). Meksika'da gerçekleştirilen bir araştırmada çalışma durumu ile ruh sağlığı arasında ilişkiyi açıklayan modelin anlamlı olduğu ve SCL-90 tarafından değerlendirilen psikopatolojilerin tüm alt ölçeklerinde işsizliğin diğer çalışma durumu kategorilerine kıyasla daha yüksek puanlarla ilişkilendirildiği tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda işsizlerin ve ardından çalışmayan kadınların daha kötü ruh sağlığı göstergeleri sunduğu tespit edilmiştir (Zamorano-González vd., 2021). Literatür incelendiğinde bu araştırmaların dışında çalışma durumunun ve ekonomik gelirin yüksekliğinin ruh sağlığı sürekliliğiyle ilgili olduğuna ilişkin araştırmamızın sonucuyla örtüşen başka araştırmaların olduğu da görülmüştür (Demirci, 2012; Guo vd., 2018; Sancakoğlu, 2019; Uysal-Tepebaş, 2019). Bununla birlikte araştırmamızın sonucuyla örtüşmediğini gösteren araştırmaların olduğu da görülmüştür (de Vos vd., 2018; Okcu, 2019).

Sonuç olarak araştırma bulguları, beliren yetişkinlerin yaşam amaçlarının ve kişisel gelişim yönelimlerinin, ruh sağlığı sürekliliklerini yordadığını ortaya koymaktadır. Beliren yetişkinlerin ruh sağlığı süreklilikleri, cinsiyete göre farklılaşmamaktadır. Ancak hem evli olanların hem de tam zamanlı çalışanların ruh sağlığı sürekliliklerinin daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Araştırma sonuçlarından hareketle aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

Sınırlılıklar

Bu araştırmadaki verilerin, Covid-19 sürecinde toplanmış olması, araştırmanın sınırlılıklarından birisidir. Çünkü Covid-19 sürecinin bireylerin ruh sağlığını ve hayata bakış açısını etkilediğine ilişkin araştırma sonuçları mevcuttur (Çanakçı-Uğur vd., 2024; Goyal vd., 2020; Kara ve Çanakçı, 2022; Padmanabhanunni ve Pretorius, 2023; Wang vd., 2020). Araştırma sonuçları, 433 beliren yetişkinden elde edilen verilerle sınırlıdır. Bununla birlikte araştırma sonuçları, elde edilen verilerle sınırlıdır.

Öneriler

Bu araştırmadaki verilerin, Covid-19 sürecinde toplanmış olması, araştırmanın sınırlılıklarından birisidir. Çünkü Covid-19 sürecinin bireylerin ruh sağlığını etkilediğine ilişkin araştırma sonuçları mevcuttur (Goyal vd., 2020; Kara ve Çanakçı, 2022; Padmanabhanunni ve Pretorius, 2023; Wang vd., 2020). Araştırma sonuçları, 433 beliren yetişkinden elde edilen verilerle sınırlıdır. Bununla birlikte araştırma sonuçları, elde edilen verilerle sınırlıdır.

Ayrıca katılımcıların çoğunluğunun kadın olması, bekâr olması ve lisans mezunu olması araştırmanın diğer sınırlılıklarındandır.

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemi ile hazırlanmıştır. Gelecekte bu kapsamda gerçekleştirilecek araştırmaların, nitel veya karma araştırma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmesi önerilebilir. Bu sayede veri çeşitliliği ile daha kapsamlı bulgular elde edilebileceği düşünülmektedir.

Bu araştırma, beliren yetişkinlik dönemindeki katılımcılarla kesitsel bir çalışma olarak yürütülmüştür. Gelecekte gerçekleştirilecek araştırmaların, farklı gelişim dönemindeki bireylerle ve boylamsal olarak yürütülmesinin literatüre önemli katkı sağlayabileceğini düşündürmektedir.

Araştırma bulguları dikkate alındığında beliren yetişkinlerin ruh sağlığı süreklilik düzeylerini artırmaya yönelik çalışmalarda yaşam amaçlarının ve kişisel gelişim yönelimlerinin dikkate alınması önem arz etmektedir. Ayrıca medeni durumu evli olanların ruh sağlığı süreklilik düzeyleri daha yüksektir. Bu kapsamda bireylerin sosyal destek kaynaklarını ve sağlıklı ilişkiler geliştirmelerini destekleyici çalışmalar yapmak önemli olabilir. Yine tam zamanlı çalışanların ruh sağlığı süreklilik düzeyleri daha yüksektir. Bu bağlamda da bireylerin çalışmalarını desteklemek

ve işlevselliiklerini artırmalarına katkı sunmak önemli olabilir. Araştırmanın tüm bu sonuçları düşünüldüğünde beliren yetişkinlerin ruh sağlıklarını koruma ve güçlendirme konusunda bireylere sunulacak psikolojik destek hizmetleri de oldukça önemlidir. Beliren yetişkinlik dönemindeki bireylere yönelik önleyici ve koruyucu psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri yapılandırılırken sağlıklı bir benlik yapısı geliştirmelerine yardım etmek, sosyal destek kaynaklarıyla ilgili çalışmak, sağlıklı ilişki hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamak, iletişim becerilerini geliştirmek, yaşam amaçlarını belirlemelerine yardım etmek, sağlıklı karar verme ve seçim yapma becerilerini geliştirmek ve tam zamanlı çalışmalarını desteklemek önemli olabilir.

Kaynakça

- Adler, A. (2011). *Nevrozlar*. (L. Yarbaş, Çev.) İzmir: İlya Yayınevi.
- Adler, A. (2017). *Yaşamın anlam ve amacı*. (K. Şipal, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Arnett, J. J. (2007). Emerging adulthood: What is it, and what is it good for?. *Child Development Perspectives*, 1(2), 68-73. <http://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2007.00016.x>
- Arnett, J. J., Žukauskienė, R. ve Sugimura, K. (2014). The new life stage of emerging adulthood at ages 18–29 years: Implications for mental health. *The Lancet Psychiatry*, 1(7), 569-576. [http://doi.org/10.1016/S2215-0366\(14\)00080-7](http://doi.org/10.1016/S2215-0366(14)00080-7)
- Arnett, J.J. ve Eisenberg, N. (2007) Introduction to the special section: Emerging adulthood around the world. *Child Development Perspective*, 1(2), 66-67. <http://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2007.00015.x>
- Atak, H. (2011). Yetişkinliğe Aşamalı Geçiş: Beliren Yetişkinlik Tek Bir Ana Yol. *İlköğretim Online*, 10(1), 51-67.
- Atak, H. ve Çok, F. (2010). İnsan yaşamında yeni bir dönem: beliren yetişkinlik. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17(1), 39-50.
- Bacanlı, H. (2017). *Değer biçimlendirme yaklaşımı*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Braithwaite, S., ve Holt-Lunstad, J. (2017). Romantic relationships and mental health. *Current Opinion in Psychology*, 13, 120-125. <http://doi.org/10.1016/j.copsyc.2016.04.001>
- Brdar, I., Rijavec, M. ve Miljković, D. (2009). Approaches to happiness, life goals and wellbeing. *Understanding positive life. Research and Practice on Positive Psychology*, 45-64.
- Bühler, J. L., Weidmann, R., Nikitin, J., & Grob, A. (2019). A closer look at life goals across adulthood: Applying a developmental perspective to content, dynamics, and outcomes of goal importance and goal attainability. *European Journal of Personality*, 33(3), 359-384. <http://doi.org/10.1002/per.2194>
- Cortès-Franch, I., Escribà-Agüir, V., Benach, J. ve Artazcoz, L. (2018). Employment stability and mental health in Spain: towards understanding the influence of gender and partner/marital status. *BMC Public Health*, 18(1), 1-11. <http://doi.org/10.1186/s12889-018-5282-3>
- Çanakçı-Uğur, E., Kuzgun, N. E., ve Deniz, M. E. COVID-19 korkusu yaşayan beliren yetişkinlerin COVID-19 salgınına ilişkin algıları: bir metafor analizi. *Humanistic Perspective*, 6(1), 12-32. <http://doi.org/10.47793/hp.1355058>
- de Vos, A. J., Radstaak, M., Bohlmeijer, E. T. ve Westerhof, J. G. (2018). Having an eating disorder and still being able to flourish? Examination of pathological symptoms and well-being as two continua of mental health in a clinical sample. *Frontiers in Psychology*. 9, 1-13. <http://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02145>

- Demirbaş-Çelik, N. (2016). Üniversite öğrencilerinin yaşamda anlam ve yaşam amaçları arasındaki ilişki. *Mediterranean Journal of Humanities*, 6(1), 133-141. <http://doi.org/10.13114/MJH.2016119294>
- Demirci, İ. (2012). *Öğretmen adaylarının öz bilgi ve psikolojik iyi olma düzeyleri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Demirci, İ. ve Akın, A. (2015). Ruh sağlığı sürekliliği kısa formunun geçerliliği ve güvenilirliği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 48(1), 49-64.
- Didaskalou, E., Andreou, E., Roussi-Vergou, C. ve Skrzypiec, G. (2018). Are Greek school students flourishing? *Pastoral Care In Education*. 36(3), 223-237. <http://doi.org/10.1080/02643944.2018.1480185>
- Emslie, C., Fuhrer, R., Hunt, K., Macintyre, S., Shipley, M. ve Stansfeld, S. (2002). Gender differences in mental health: evidence from three organisations. *Social Science & Medicine*, 54(4), 621-624. [http://doi.org/10.1016/s0277-9536\(01\)00056-9](http://doi.org/10.1016/s0277-9536(01)00056-9)
- Eryılmaz, A. (2012). Pozitif psikoterapi bağlamında yaşam amaçları belirleme ölçeğinin üniversite öğrencileri üzerinde psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 15, 166-174.
- Eryılmaz, A. (2012a). Pozitif psikoterapi bağlamında geliştirilen ergenler için amaçları genişletme grup rehberliği programının etkililiğinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 37(164), 3-19.
- Eryılmaz, A. ve Ercan, L. (2010). Beliren Yetişkinlikte Romantik Yakınlığı Başlatma: Yakınlığa Karşı Yalıtılmışlık mı?. *Turkish Psychological Counseling & Guidance Journal*, 4(34).
- Eryılmaz, A. ve Mutlu, T. (2016). *Kuramdan uygulamaya bireyle psikolojik danışma*. (2. bs.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fidell, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage.
- Góngora, V. C. ve Solano, A. C. (2017). Assessment of the mental health continuum in a sample of Argentinean adults. *Psychology*, 8(03), 303. <http://doi.org/10.4236/psych.2017.83018>
- Goyal, K., Chauhan, P., Chhikara, K., Gupta, P., ve Singh, M. P. (2020). Fear of Covid 2019: First suicidal case in India!. *Asian Journal of Psychiatry*, 49, <http://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.101989>
- Guo, C., Tomson, G., Keller, C., ve Söderqvist, F. (2018). Prevalence and correlates of positive mental health in Chinese adolescents. *BMC Public Health*. 18, 1-11. <http://doi.org/10.1186/s12889-018-5133-2>
- Hardin, E. E. ve Weigold, I. K., Robitschek, C. ve Nixon, A. E. (2007). Self-discrepancy and distress: The role of personal growth initiative. *Journal of Counseling Psychology*, 54(1), 86-92. <http://doi.org/10.1037/0022-0167.54.1.86>
- Hietalahti, M., Rantanen, J. ve Kokko, K. (2016). Do life goals mediate the link between personality traits and mental well-being. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 4(1), 72-89.
- Hill, T. D. ve Needham, B. L. (2013). Rethinking gender and mental health: a critical analysis of three propositions. *Social Science & Medicine*, 92, 83-91. <http://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.05.025>
- İlhan, T. (2016). Yaşam amaçları ölçeği kısa formunun (YAÖ-KF) geliştirilmesi. *ERPA International Congresses on Education e-Book of Proceeding içinde* (s. 445-449), Saraybosna, Bosna Hersek. 15 Mayıs 2021 tarihinde

https://www.erpacongress.com/upload/dosya/erpa_2016_book_of_proceedings_final_157e00410c96c9.pdf adresinden erişildi.

- Judd, F., Armstrong, S. ve Kulkarni, J. (2009). Gender-sensitive mental health care. *Australasian Psychiatry*, 17(2), 105-111. <http://doi.org/10.1080/10398560802596108>
- Kara, A., & Çanakçı, E. (2022). The mediating role of resilience in the relationship between fear of covid-19 and mental health continuum during the COVID-19 pandemic process. *International Journal of Progressive Education*, 18(4), 148-165. <http://doi.org/10.29329/ijpe.2022.459.11>
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (26. bs.). Ankara: Nobel.
- Kaya, Ç. (2013). *Sosyal iyi olma ile duygusal dışavurum arasındaki ilişkilerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Keyes, C. L. M. (2002). The mental health continuum: from languishing to flourishing in life. *Journal of Health and Social Behavior*, 43(2), 207-222.
- Keyes, C. L. M. (2007). Promoting and protecting mental health as flourishing: A complementary strategy for improving national mental health. *American Psychologist*, 62(2), 95-108. <http://doi.org/10.1037/0003-066X.62.2.95>
- Keyes, C. L. M. ve Annas, J. (2009). Feeling good and functioning well: Distinctive concepts in ancient philosophy and contemporary science. *The Journal of Positive Psychology*, 4(3), 197-201. <http://doi.org/10.1080/17439760902844228>
- Keyes, C. L., Wissing, M., Potgieter, J. P., Temane, M., Kruger, A. ve Van Rooy, S. (2008). Evaluation of the mental health continuum—short form (MHC–SF) in setswana-speaking South Africans. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 15(3), 181-192. <http://doi.org/10.1002/cpp.572>
- Keyes, C. L.M. (2005). Mental illness and/or mental health? Investigating axioms of the complete state model of health. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73(3), 539-548. <http://doi.org/10.1037/0022-006X.73.3.539>
- Keyes, C. L.M. ve Grzywacz, J. G. (2005). Health as a complete state: The added value in work performance and healthcare costs. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 47(5), 523-532. <http://doi.org/10.1097/01.jom.0000161737.21198.3a>
- King, L. A., Richards, J. H. ve Stemmerich, E. (1998). Daily goals, life goals, and worst fears: Means, ends, and subjective well-being. *Journal of Personality*, 66(5), 713-744. <http://doi.org/10.1111/1467-6494.00030>
- Klockner, K. D. ve Hicks, R. (2008). My next client: Understanding the big five and positive personality dispositions of those seeking psychosocial support interventions. *International Coaching Psychology Review*, 3(2), 148–163. <http://doi.org/10.53841/bpsicpr.2008.3.2.148>
- Lawrence, E. M., Rogers, R. G., Zajacova, A., & Wadsworth, T. (2019). Marital happiness, marital status, health, and longevity. *Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being*, 20(5), 1539-1561. <http://doi.org/10.1007/s10902-018-0009-9>
- Lekes, N., Gingras, I., Philippe, F. L., Koestner, R. ve Fang, J. (2010). Parental autonomy-support, intrinsic life goals, and well-being among adolescents in China and North America. *Journal of Youth and Adolescence*, 39(8), 858-869. <http://doi.org/10.1007/s10964-009-9451-7>

- Liu, H., Zhang, Y., Burgard, S. A., & Needham, B. L. (2019). Marital status and cognitive impairment in the United States: evidence from the National Health and Aging Trends Study. *Annals of Epidemiology*, 38, 28-34. <http://doi.org/10.1016/j.annepidem.2019.08.007>
- Lüdtke, O., Trautwein, U. ve Husemann, N. (2009). Goal and personality trait development in a transitional period: Assessing change and stability in personality development. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(4), 428-441. <http://doi.org/10.1177/0146167208329215>
- Mutlu, T., Korkut-Owen, F., Özdemir, S. ve Ulaş-Kılıç, Ö. (2019). Beliren yetişkinlerin kariyer planları, yaşadıkları kariyer kararsızlıkları ve bununla baş etme stratejileri. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2(1), 1-31.
- Myers, D. G. ve Diener, E. (1995). Who is happy?. *Psychological Science*, 6(1), 10-19. <http://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1995.tb00298.x>
- Okcü, C. (2019). *Yetişkinlerde benlik saygısı ve ölüm farkındalığının ruh sağlığı ile ilişkilerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lefkoşa.
- Padmanabhanunni, A., & Pretorius, T. (2023). The resilience of South African school teachers in the time of COVID-19: Coping with risk of infection, loneliness, and anxiety. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(4), 3462. <http://doi.org/10.3390/ijerph20043462>
- Park, S. K., Lee, C. K., & Kim, H. (2018). Suicide mortality and marital status for specific ages, genders, and education levels in South Korea: using a virtually individualized dataset from national aggregate data. *Journal of Affective Disorders*, 237, 87-93. <http://doi.org/10.1016/j.jad.2018.05.003>
- Robitschek, C. (1998). Personal growth initiative: The construct and its measure. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 30(4), 183-198. <http://doi.org/10.1080/07481756.1998.12068941>
- Robitschek, C. ve Cook, S. W. (1999). The influence of personal growth initiative and coping styles on career exploration and vocational identity. *Journal of Vocational Behaviour*, 54, 127-141. <http://doi.org/10.1006/jvbe.1998.1650>
- Robitschek, C. ve Hershberger, A. R. (2005). Predicting expectations about counseling: Psychological factors and gender implications. *Journal of Counseling & Development*, 83(4), 457-469. <http://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2005.tb00367.x>
- Robitschek, C. ve Keyes, C. L. M. (2009). Keyes's model of mental health with personal growth initiative as a parsimonious predictor. *Journal of Counseling Psychology*, 56, 321-329. <http://doi.org/10.1037/a0013954>
- Robitschek, C. ve Keyes, C. L. M. (2009). Keyes's model of mental health with personal growth initiative as a parsimonious predictor. *Journal of Counseling Psychology*, 56(2), 321-329. <http://doi.org/10.1037/a0013954>
- Robitschek, C., Ashton, M. W., Spering, C. C., Geiger, N., Byers, D., Schotts, G. C. ve Thoen, M. A. (2012). Development and psychometric evaluation of the personal growth initiative scale-II. *Journal of Counseling Psychology*, 59(2), 274-287. <http://doi.org/10.1037/a0027310>
- Sancakoğlu, S. S. (2019). *Psikososyal yaklaşımla özel eğitime gereksinimi olan çocukların annelerine yönelik bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Santrock, J. W. (2012). *Yaşam boyu gelişim*. (13. bs.). (G. Yüksel, Çev. Ed.) Ankara: Nobel.

- Shapiro, A. ve Keyes, C. L. M. (2008). Marital status and social well-being: Are the married always better off? *Social Indicators Research*, 88, 329-346. <http://doi.org/10.1007/s11205-007-9194-3>
- Shorey, H. S., Little, T. D., Snyder, C. R., Kluck, B. ve Robitschek, C. (2007). Hope and personal growth initiative: A comparison of positive, future-oriented constructs. *Personality and Individual Differences*, 43(7), 1917-1926. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2007.06.011>
- Tabachnick, B. G. ve Linda S. F.. (2001). *Using multivariate statistics*. (4. bs). Boston: Allyn & Bacon.
- Thoen, M. A. ve Robitschek, C. (2013). Intentional growth training: Developing an intervention to increase personal growth initiative. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 5(2), 149-170. <http://doi.org/10.1111/aphw.12001>
- Uysal-Tepebaş, M. (2019). *Gebelik dönemindeki kadınların ruh sağlığının yordayıcıları olarak distress ve kaygı düzeylerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., ve Ho, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (Covid-19) epidemic among the general population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1729. <http://doi.org/10.3390/ijerph17051729>
- Weigold, I. K., Porfeli, E. J. ve Weigold, A. (2013). Examining tenets of personal growth initiative using the personal growth initiative scale-II. *Psychological Assessment*, 25(4), 1396-1403. <http://doi.org/10.1037/a0034104>
- Westerhof, G. J. ve Keyes, C. L. M. (2010). Mental illness and mental health: The two continua model across the lifespan. *Journal of Adult Development*, 17(2), 110-119. <http://doi.org/10.1007/s10804-009-9082-y>
- World. Health Organization. [27.03.2019]. Mental health: a state of well-being. 10 Mayıs 2021 tarihinde https://www.who.int/features/factfiles/mental_health/en/ adresinden erişildi.
- Yalçın, İ. ve Malkoç, A. (2013). Kişisel gelişim yönelimi ölçeği II'nin Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Düşünen Adam*, 26, 258-266. <http://doi.org/10.5350/DAJPN2013260304>
- Yalom, I. (2011). *Varoluşçu psikoterapi*. (4. bs.). (Z. İyidoğan-Babayiğit, Çev.) İstanbul: Kabalıcı.
- Yang, H. ve Chang, E. C. (2016). Is the PGIS-II redundant with the hope scale?: Evidence for the utility of the PGIS-II in predicting psychological adjustment in adults. *Personality and Individual Differences*, 94, 124-129. <http://doi.org/10.1016/j.paid.2016.01.019>
- Yüksel-Şahin, F. ve Çanakçı, E. (2022). Eşinden şiddet gören ve görmeyen çalışan kadınların çok yönlü eylemlilik özelliklerinin, ruh sağlığı sürekliliklerinin ve toplumsal cinsiyet rollerinin incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 374-396. <http://doi.org/10.21733/ibad.1023139>
- Zamorano-González, B., Peña-Cárdenas, F., Pinto-Cortez, C., Narváez, Y. V., Ignacio-Vargas Martínez, J. ve Ramos, L. R. (2021). Unemployment and mental health in a community population from a border city in Mexico. *Work*, 69(3), 957-967. <http://doi.org/10.3233/WOR-213527>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Tarih: 24.06.2021

No: 2021/04

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %35

2. yazar katkı oranı : %35

3. yazar katkı oranı : %30

Ergenlerde Psikolojik Sağlamlığın Açıklanmasında Temel Psikolojik İhtiyaçların Rolü

The Role of Basic Psychological Needs in Explaining Psychological Resilience in Adolescents

Dr. Öğr. Üyesi Özge CANOĞULLARI¹, Dr. Öğr. Üyesi Yasin YILMAZ², Prof. Dr. Fulya CENKSEVEN ÖNDER³

Öz

Psikolojik sağlamlık, bireyin karşılaştığı olumsuz yaşantılar karşısında göstermiş olduğu uyum sağlama ve başa çıkma becerisi olarak tanımlanmaktadır. Psikolojik sağlamlık sosyal destekle ilişkilidir ve benlik algısı, sevgi, şefkat, bir gruba ait olma gibi temel ihtiyaçlar karşıladığında hem fiziksel hem de ruh sağlığını doğrudan olumlu etkilemektedir. Ergenlik dönemi, yoğun duyguların ve çalkantıların yaşandığı bir dönem olduğundan bu dönemde ergenlerin karşılanan psikolojik ihtiyaçlarının ve algıladıkları aidiyet duygusunun psikolojik sağlamlık düzeyiyle ilişkili olduğu belirtilmektedir. Bu sebeple araştırmada ergenlerde temel psikolojik ihtiyaçların psikolojik sağlamlığı ne düzeyde yordadığını belirlemek amaçlanmıştır. Araştırma, Hatay ili merkez ilçelerinde yer alan ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören 264'ü kız (%61) ve 169'ü (%39) erkek toplam 433 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Veriler Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ile Temel Psikolojik Sağlamlık Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Öğrencilerin temel psikolojik ihtiyaçlarının psikolojik sağlamlığı ne düzeyde yordadığını belirlemek için çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ilişki, yeterlik ve özerklik ihtiyaçlarının birlikte ergenlerde psikolojik sağlamlığı yüzde 42 oranında yordadığı görülmüştür. Çıkan sonuçlar ilgili alan yazın doğrultusunda tartışılmış ve yorumlanmıştır. Temel psikolojik ihtiyaçların karşılanması psikolojik sağlamlık üzerinde olumlu etkisi göz önüne alındığında ergenlere ve ailelerine bu konuyla ilgili bilgilendirici çalışmalar yapılması önerilebilir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi araştıran başka çalışmaların yapılması ve farklı örneklem gruplarıyla çalışılması ileride yapılacak araştırmalar için önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Ergen, psikolojik sağlamlık, temel psikolojik ihtiyaçlar

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Psychological resilience is an individual's ability to adapt and cope in the face of negative experiences. Since adolescence is a period of intense emotions and turbulence, it is stated that the psychological needs of adolescents and the sense of belonging they perceive are related to the level of psychological resilience. For this reason, the aim of this study was to determine to what extent basic psychological needs predict psychological resilience in adolescents. The research was carried out on a total of 433 students, 264 female (61%) and 169 male (39%), studying in secondary education institutions located in the central districts of Hatay province. Data were collected using the Child and Adolescent Resilience Scale and the Basic Psychological Resilience Scale. Multiple regression analysis was used to determine the extent to which students' basic psychological needs predict psychological resilience. As a result of the study, it was found that relationship, competence and autonomy needs together predicted psychological resilience in

¹ Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Fakültesi/Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı, ozgecanogullari@artvin.edu.tr

² Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi/Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı, ysnylmz@gmail.com

³ Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi/Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı, fulyac@cu.edu.tr

Atf için (to cite): Canoğulları, Ö., Yılmaz, Y. ve Cenkseven Önder, F. (2025). Ergenlerde Psikolojik Sağlamlığın Açıklanmasında Temel Psikolojik İhtiyaçların Rolü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 319-328.

adolescents by 42 percent. The results were discussed and interpreted in line with the relevant literature. Considering the positive effect of meeting basic psychological needs on psychological resilience, it may be recommended to conduct informative studies on this issue for adolescents and their families.

Keywords: Adolescent, psychological resilience, basic psychological needs

Paper Type: Research

Giriş

Ergenlik, birçok duygunun bir arada yaşandığı, çalkantılı ve zorlu süreçlerin olduğu bir dönemdir. Özellikle ergenler stresli ve olumsuz yaşam koşullarına maruz kaldıklarında çeşitli psikolojik sorunlar veya olumsuz duygular yaşayabilir ve bu durum uzun süreli devam edebilir. Ergenlerin bir kısmı ise bu olumsuz duygularla daha kolay baş ederek kendi gündelik yaşamlarına daha kısa sürede devam edebilirler. Psikolojik sorunlardan, olumsuz yaşantılarından ya da stresten hızlı bir şekilde kurtulabilme, iyileşme ve kendini toparlayabilme gücü pozitif psikolojide psikolojik sağlamlık olarak tanımlanmaktadır (Doğan, 2015). Psikolojik sağlamlığın bir başka tanımı ise bireyin karşılaştığı olumsuz yaşantılar karşısında göstermiş olduğu uyum sağlama ve başa çıkma becerisi olarak belirtilmektedir (Block ve Kremen, 1996). Birçok çalışmada (Örn. Gizir, 2007; Kararımak, 2006) psikolojik sağlamlık ile ilgili koruyucu ve risk faktörlerinin olduğu belirtilmektedir. Psikolojik sağlamlık için çevresel koruyucu faktörler olarak, sosyal çevredeki destekleyici bir yetişkinle olumlu ilişkiler, akran/arkadaş desteği ve etkili toplumsal kaynaklar belirtilmektedir (Gizir, 2007). Sosyal destek, bireyin tüm yaşamı boyunca ihtiyaç duyduğu ve çevresinden aldığı yardımlar olarak tanımlanır. Sosyal desteğe sahip olma, benlik algısı, sevgi, şefkat, bir gruba ait olma gibi temel ihtiyaçları karşıladığından hem fiziksel hem de ruh sağlığını doğrudan olumlu etkilemektedir (Yayman, 2019). Larson (2011) ve Masten'e (2001) göre de destekleyici aileler, olumlu okul atmosferi, öğrencileri bağımsız kararlar almaya teşvik eden şefkatli yetişkinlerin olması ergenlerde psikolojik dayanıklılığı artırmaktadır.

Ryan ve Deci (2000) temel psikolojik ihtiyaçları öz belirleme kuramı çerçevesinde birleştirici bir kavram olarak ele almışlardır. Öz belirleme kuramına göre insan davranışları ve deneyimleri birey için anlam taşımakta ve sosyal bir varlık olan bireylerin temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması önem taşımaktadır (Ryan ve Deci, 2000). Temel psikolojik ihtiyaçlar evrensel olup, özellikle içinde bulunulan sosyal ortam ile ilişkilidir ve bu ihtiyaçlar karşılandığında bireylerin gelişimi ve iyi oluşları için olumlu etki yaratır. Ryan ve Deci (2002), temel psikolojik ihtiyaçların yeterli düzeyde doyurulmasının ruh sağlığının daha iyi korunmasına, davranış ve karakter gelişiminin sağlanmasına yardımcı olduğuna dikkat çekmiştir. Bu ihtiyaçlar, tüm insanlar için motivasyonel süreçlerin ve esenliğin temelinde yer alan psikolojik besinler olarak tanımlanmaktadır. Öz belirleme kuramına göre, sağlıklı gelişim için üç temel psikolojik ihtiyaç olan özerklik (kendini yönetme), yeterlik ve ilişkili olma (aidiyet) arasında bir denge gereklidir (Ryan ve Deci, 2000). Bu ihtiyaçlardan bahsedilecek olursa; özerklik kısaca bireyin bir davranışı kendisinin başlatabilmesi olarak tanımlanabilir (Deci ve Ryan, 2000). Bu noktada özerklik aslında çok geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ryan ve Brown (2003) özerkliği tanımlarken bireyin özgür iradeye sahip olmasına vurgu yapmakla birlikte davranışı başlatma sürecinde kendi kendine karar verebilme yeterliliğine de dikkat çekmektedirler. Dolayısıyla özerklik tam anlamıyla bir bağımsızlıktan ziyade içinde bulunulan sosyal ortam ile doğrudan ilişkilidir. Deci vd. (2001) bu noktaya vurgu yaparak özerkliğin bireylere seçim yapma hakkının verildiği ve bireyin karar verme noktasında cesaretlendirildiği ortamlarda gelişebileceğini ifade etmektedirler. Sonuç olarak özerklik; kişinin kendi seçimini yapabilmesine, iradeye, yetkinliğe ve bir etmen olma yeteneğine odaklanır ve kişi kendini nasıl kontrol edeceğini bilir. Aynı zamanda bu ihtiyaç sadece bağımsız olmakla ilişkili olmayıp kişinin ilgi ve değerlerine uygun herhangi bir faaliyette bulunurken özgür irade duygusuna sahip olması anlamına gelmektedir.

Temel ihtiyaçlardan bir diğeri olan yeterlik ya da etkililik ise bireylerin davranışlarını harekete geçirici ve uzun süreli etkileri dikkate alındığında bireylerin ruh sağlığı için gerekli olan bir ihtiyaç olarak değerlendirilmektedir (Deci ve Ryan, 2000). Deci ve Ryan'a (2002) göre gerçekleştirilen bir faaliyette yetenekli olmaktan ziyade etkin ve güvenli hissetmeyi içermektedir. Bu açıdan bakıldığında kişinin içinde bulunduğu çevreyi tanıması, bu doğrultuda yaptığı işlerde kendisini daha yetkin hissederek istediğini elde etmesi ve başarıya ulaşması söz konusudur. Bu ihtiyaç aynı zamanda kişinin gerçekleştirdiği faaliyetlerde başa çıkma mekanizmalarını ve birlikte yaşadıkları insanlarla nasıl ilişki kurduğunu ifade etmektedir. Diğer bir ihtiyaç ise kişinin çevresindeki insanlarla bağlantılı hissettiği, birbirleriyle özgürce etkileşim kurma ve ilişki kurma biçimlerine dayalı, karşılıklı paylaşım, saygı ve güven içinde oldukları ilişkili olma (aidiyet) ihtiyacıdır (Ryan ve Deci, 2000). Kişi etrafındaki insanlarla ilişkili olma gereksinimi karşılarken aynı zamanda özgür hissetmek ve ilişki üzerinde denetim sahibi olmak yani yetkinlik ihtiyacını da karşılamak istemektedir (Ryan, 1995). Ergenlik döneminde doyurulmayan ilişkili olma (aidiyet) ihtiyacının ruh sağlığı açısından bozulmalara yol açabileceği ve bu sebeple ergenlerde sosyal destek kaynaklarını ve aidiyet duygusunu genişletmenin koruyucu bir faktör olduğu belirtilmektedir (Dermen, 2008).

Ait olma duygusu kişinin herhangi bir sistem ya da çevreye katılma deneyimidir ve böylece kişinin bu sistem ya da çevrenin bir parçası olmasıdır (Hagerty, Lynch-Sauer, Patusky, Bouwsema ve Collier, 1992). Baumeister ve Leary (1995) ise aidiyeti asgari miktardaki kişiler ile kalıcı kişiler arası ilişkiler kurma ve sürdürme ihtiyacı olarak tanımlamaktadır. Sosyal bir varlık olan insanın ilişkili olma ihtiyacı karşılandığında sorunlarını daha kolay bir şekilde çözüme kavuşturduğu ve psikolojik ihtiyaçlarını da daha iyi doyurduğu belirtilmektedir (Kesici, 2015; Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2017). İlişkili olma, insanların birbirleriyle duygusal yönden bağlanma ve ilişki kurması açısından önemli bir ihtiyaç olarak tanımlanmakta ve kişilerarası ilişkilerde temel bir bileşen olarak değerlendirilmektedir (Duru, 2015; Hill, 2006). Kişi kendisini bir ortama veya gruba ait hissettiğinde kendisini daha değerli algılama potansiyeline sahiptir. Aynı zamanda Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde ait olma ve sevilme gereksinimi de fizyolojik ihtiyaçlar ve güvenlik ihtiyacından sonra doyurulması gereken üçüncü temel ihtiyaçlardan biridir. Bu üç ihtiyaç doyurulmadığı sürece kişinin üst düzey diğer ihtiyaçlarını (kendini gerçekleştirme, aşkınlık gibi) karşılama konusunda yetersizlik yaşayacağı belirtilmektedir (Maslow, 1943). Ergenler açısından bakıldığında da ergenlerin kendilerini yalnız hissetmemek için bir şeylerin parçası olduklarını hissetmeye ihtiyaç duydukları belirtilmektedir. Bu sebeple ergenlerde ilişkili olma kavramının sosyal ilişkileri ve bağları şekillendirip güçlendirmek açısından önemli bir değişken olarak araştırıldığı görülmektedir (Hill, 2006; Jones ve Carver, 1991). İlişkili olma kavramının koruyucu bir faktör olarak psikolojik sağlamlık düzeyini arttırabileceği ve başa çıkma kaynaklarını iyileştirebileceği de belirtilmektedir (Baskin, 2004; Yıldırım, Aziz, Vostanis ve Hassan, 2022). Bu sebeple psikolojik sağlamlık için koruyucu faktörlerden biri olan sosyal destek ve bağlılığın ilişki ihtiyacı açısından da önemli bir değişken olduğu düşünülmektedir. Yapılan çalışmalar da temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmasının psikolojik sağlamlık düzeyini arttırdığını ortaya koymaktadır (Deci vd.; Reis, Sheldon, Gable, Roscoe ve Ryan, 2000; Werner, 2013; Werner ve Smith, 2001).

Öz belirleme modeli çerçevesinde yürütülen araştırmalar günümüzde de devam etmektedir. Özellikle model kapsamında belirtilen psikolojik ihtiyaçların evrensel olduğuna ve bu ihtiyaçların farklı kültürlerde farklı şekillerde karşılandığına dair görüş psikolojik ihtiyaçların Türk kültürü içerisinde de sınanması gerekliliği düşündürmektedir. Bu bağlamda ilgili çalışmalar doğrultusunda ergenlerin temel psikolojik ihtiyaçları olan özerklik, yeterlik ve ilişki ihtiyaçları karşılandığında psikolojik sağlamlık düzeylerinin de arttığı ve zorlu yaşam olayları karşısında kendilerini daha kolay toparlayabildikleri düşünülmektedir. Bu sebeple çalışmanın temel amacı Türk kültüründe ergenlerde psikolojik sağlamlığın açıklanmasında temel psikolojik ihtiyaçların rolünü araştırarak ergenlerde temel psikolojik ihtiyaçların psikolojik sağlamlığı ne düzeyde yordadığını belirlemektir. Aynı zamanda araştırma sonuçlarından elde edilen bulgular

doğrultusunda temel psikolojik ihtiyaçların anlaşılması ve kültürel farklılıkların değerlendirilmesi noktasında da alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Araştırma ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin temel psikolojik ihtiyaçlarının psikolojik sağlamlıklarını ne düzeyde yordadığını belirlemeye yönelik ilişkisel tarama modelinde betimsel bir çalışmadır.

2.1. Katılımcılar

Çalışmada seçkisiz olmayan örnekleme yöntemleri tercih edilmiştir. Bu kapsamda kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi kullanılarak Hatay ili merkez ilçelerinin ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören 264'ü kız (%61) ve 169'ü (%39) erkek toplam 433 öğrenciden veri toplanmıştır. Çalışmaya katılan öğrencilerin yaş aralığı 14 ile 19 arasında değişmektedir (\bar{x} =15.79, S_s =1.24). Öğrencilerin 130'u (%30) 9. sınıfta, 124'ü (%28.6) 10. sınıfta, 109'u (%25) 11. sınıfta ve 70'i (%16.2) 12. sınıfta öğrenim görmektedir.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği

Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği Liebenberg, Ungar ve LeBlanc (2013) tarafından çocuk ve ergenlerde psikolojik sağlamlığı ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçme aracı 12 maddeden oluşmakta ve “*Beni tamamen tanımlıyor (5)*” ile “*Hiç tanımlamıyor (1)*” arasında derecelendirme yapılan beşli Likert tipinde bir ölçme aracıdır. Ölçeğin orijinali tek faktörlü bir yapıda olup güvenirlik katsayısı .84 olarak rapor edilmiştir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Arslan (2015) tarafından yapılmıştır. Uyarlama çalışması sonuçlarına göre ölçek orijinalinde olduğu gibi tek faktörlü bir yapıdan oluşmakta ve toplam varyansın % 51.28'ini açıklamaktadır. Ölçeğin Türkçe formunun güvenirlik katsayısı .91 olarak bulunmuştur. Bu çalışma kapsamında hesaplanan iç tutarlık katsayısı ise .90'dır.

2.2.2. Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği

Ölçek Deci ve Ryan (2000) tarafından bireyin temel psikolojik ihtiyaçlarını saptamak amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek yedili Likert tipinde 21 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte Özerklik, Yeterlik ve İlişki ihtiyacı olmak üzere üç boyut bulunmaktadır. Her bir boyuttan alınana yüksek puan bireyin o ihtiyacı yüksek düzeyde hissettiğini göstermektedir. Türkçe uyarlaması Kesici ve ark. (2003) tarafından yapılan ölçeğin orijinalinde olduğu gibi üç faktörlü bir yapı gösterdiği bulunmuştur. Bununla birlikte ölçeğin uyarlamasında orijinalinden farklı olarak *Çok Doğru (5)* ile *Hiç Doğru Değil (1)* arasında bir derecelendirme yapılarak beşli Likert tipi kullanılmıştır. Ölçeğin güvenirlik katsayıları Özerklik İhtiyacı için .73, Yeterlik İhtiyacı için .61 ve İlişki İhtiyacı için .73 olarak bildirilmiştir. Bu çalışmada ise iç tutarlık katsayıları Özerklik İhtiyacı için .75, Yeterlik İhtiyacı için .61 ve İlişki İhtiyacı için .79 olarak hesaplanmıştır.

2.3. İşlem

Çalışmanın örneklemini Hatay ili merkez ilçelerinde bulunan dört ortaöğretim kurumunda öğrenim görmekte olan öğrencilerden oluşmaktadır. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi SBBABYEK'ndan Etik Kurul Onayı (07/04/2022 tarih ve 39 karar nolu yazısı) alındıktan sonra Hatay İl Milli Eğitim Müdürlüğünden (07/04/2022 tarih ve 474225269 sayılı yazı) gerekli izinler alınarak çalışma yürütülmüştür. Uygulama aşamasında çalışma kapsamında öncelikle öğrencilere araştırmanın amacı açıklanmış, gönüllü katılım formları imzalatılmış ve daha sonra kullanılan ölçekler hakkında gerekli bilgiler verildikten sonra verilerin toplanması aşamasına geçilmiştir. Verilerin toplanması yaklaşık üç hafta sürmüştür.

2.4. Verilerin Analizi

Veri toplama aşamasından sonra verilerin analize hazırlanması aşamasına geçilmiştir. Bu kapsamda toplanan 484 veri incelenmiş ve ölçeklerden bazılarının hiç cevaplanmadığı ölçümler veri setinden çıkartılmıştır. Ardından kayıp ve uç değerlerin incelenmiş ve 41 ölçümde uç değer tespit edilmiştir. Bu ölçümler veri setinden çıkartıldıktan sonra kayıp verilerin ortalamaları alınarak veri seti analiz işlemlerine hazır hale getirilmiştir. Verilerin analizinde öncelikle veri setinin normal dağılım sergileyip sergilemediği incelenmiş; normal dağılım sergilediği anlaşıldıktan sonra parametrik testlerin analiz işlemleri yapılmıştır. Bu kapsamda öğrencilerin cinsiyete göre psikolojik sağlık ve temel psikolojik ihtiyaçlar ölçeklerinden aldıkları puanlar arasındaki farklılıkları saptamak için t testi; temel psikolojik ihtiyaçlar ile psikolojik sağlık arasındaki ilişkileri belirlemek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı, temel psikolojik ihtiyaçların psikolojik sağlamlığı ne düzeyde yordadığını belirlemek için ise çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Veriler SPSS 25 paket programında çözümlenmiştir.

3. Bulgular

Araştırma kapsamında öncelikle çocuk ve genç psikolojik sağlık ölçeği ve temel ihtiyaçlar ölçeği alt ölçeklerine ait değerler cinsiyet açısından t testi kullanılarak incelenmiştir. Analize ilişkin sonuçlar Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğrencilerin Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği ve Temel İhtiyaçlar Ölçeği alt ölçekleri puanlarının cinsiyete göre t testi sonuçları

	Cinsiyet	N	\bar{x}	S	sd	t	p
1. Psikolojik Sağlık	Kadın	264	43.90	10.76	431	.821	.412
	Erkek	169	43.02	11.07			
2. Özerklik ihtiyacı	Kadın	264	23.08	5.74	431	-1.019	.309
	Erkek	169	23.63	4.97			
3. Yeterlik ihtiyacı	Kadın	264	18.80	4.17	431	-1.237	.217
	Erkek	169	19.31	4.22			
4. İlişki ihtiyacı	Kadın	264	27.41	6.45	431	-1.718	.086
	Erkek	169	28.47	5.97			

Tablo 1'den anlaşılacağı gibi; öğrencilerin cinsiyetlerine göre psikolojik sağlık [t(431)= .821, p>.05], özerklik ihtiyacı [t(431)= -1.019, p>.05], yeterlik ihtiyacı [t(431)= -1.237, p>.05] ve ilişki ihtiyacı [t(431)= -1.718, p>.05] ölçeği puanları anlamlı farklılık göstermemektedir.

Araştırmada temel psikolojik ihtiyaçların psikolojik sağlamlığı ne düzeyde yordadığını bulmak amacıyla çoklu regresyon analizinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle değişkenler arası ilişkileri belirlemek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı hesaplanmış, Cronbach Alfa değerleri ve betimleyici istatistikler araştırılmıştır. Bu bulgulara ait değerler Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2. Değişkenler arası ilişkiler, Cronbach Alfa değerleri ve betimleyici istatistik sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4
1. Psikolojik Sağlık	1			
2. Özerklik ihtiyacı	.58*	1		
3. Yeterlik ihtiyacı	.48*	.64*	1	
4. İlişki ihtiyacı	.56*	.60*	.49*	1
Ortalama	43.55	23.29	19.00	27.83
Standart sapma	10.88	5.45	4.19	6.28
Cronbach alfa	.90	.75	.61	.79

*p<.001

Tablo 2’de görüldüğü üzere ölçekler arasındaki ilişkiye ait bulgular; psikolojik sağlamlık ile özerklik ihtiyacı ($r = .58$), yeterlik ihtiyacı ($r = .48$) ve ilişki ihtiyacı ($r = .56$) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p < .001$). Temel ihtiyaçlar ölçeği alt ölçekleri arasında ise özerklik ile yeterlik ($r = .72$) ve ilişki ihtiyacı ($r = .60$) arasında; ayrıca yeterlik ve ilişki ihtiyacı ($r = .49$) arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmaktadır ($p < .001$).

Temel ihtiyaçlar alt ölçekleri olan özerklik, yeterlik ve ilişki ihtiyaçlarının psikolojik sağlamlığı ne düzeyde yordadığını belirlemek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda; üç yordayıcı değişkenin öğrencilerin psikolojik sağlamlık puanlarındaki toplam varyansın yaklaşık %42’sini anlamlı bir şekilde açıkladığı görülmüştür ($\Delta R^2 = .42$ $p < .001$). Çoklu regresyon analizine ilişkin sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Psikolojik Sağlamlığın Yordayıcılarına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Standart olmayan katsayılar		Standart olan katsayılar		p	R	R ²	F
	B	SE _B	β	t				
Regresyon katsayısı	7.823	2.146		3.645	.000			
1. Özerklik	.635	.106	.318	6.003	.000	.65	.42	101.949*
2. Yeterlik ihtiyacı	.326	.126	.126	2.587	.010			
3. İlişki ihtiyacı	.530	.081	.306	6.528	.000			

* $p < .001$

Tablo 3 incelendiğinde özerklik, yeterlik ve ilişki ihtiyacının psikolojik sağlamlık üzerindeki yordayıcılığını incelemek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre; özerklik, yeterlik ve ilişki ihtiyacının psikolojik sağlamlığın toplam varyansının yaklaşık olarak %42’sini anlamlı bir şekilde açıkladığı anlaşılmaktadır ($\Delta R^2 = .42$ $p < .001$). Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (β) göre yordayıcı değişkenlerin psikolojik sağlamlık üzerindeki görece önem sırası özerklik ihtiyacı ($\beta = .318$), ilişki ihtiyacı ($\beta = .306$) ve yeterlik ihtiyacı ($\beta = .126$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde ise özerklik ($t = 6.00$, $p < .001$), ilişki ($t = 6.53$, $p < .001$) ve yeterlik ($t = 2.59$, $p < .05$) ihtiyaçlarının psikolojik sağlamlığın anlamlı yordayıcıları olduğu anlaşılmaktadır.

4. Tartışma

Yapılan analizler sonucunda ilişki, yeterlik ve özerklik ihtiyaçlarının birlikte ergenlerde psikolojik sağlamlığı yüzde 42 oranında yordadığı görülmüştür. Alanyazın incelediğinde ilgili değişkenlerle alakalı sınırlı çalışma olduğu ve ergenler ile birlikte üniversite öğrencileri üzerinde de araştırma yapıldığı görülmektedir. Neufeld ve Malin (2019) temel psikolojik ihtiyaçlarının desteklenmesinin onların psikolojik sağlamlık ve iyilik halleriyle olumlu bir şekilde ilişkili olacağı hipotezinden yola çıkarak üniversite öğrencileri üzerinde bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda özerklik ve ilişki ihtiyacının iyilik haliyle olumlu yönde ilişkili olduğu, yeterlik ihtiyacının da psikolojik sağlamlık üzerinde bir etkisi olduğu ve psikolojik sağlamlığı artırdığı görülmüştür. Neufeld, Mossiere ve Malin (2020) başka bir çalışmada üniversite öğrencilerinde farkındalık, psikolojik sağlamlık, temel psikolojik ihtiyaçlar ve algılanan stres arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda öğrencilerin temel psikolojik ihtiyaçları engellendiğinde daha yüksek stres hissettikleri ve psikolojik sağlamlık düzeylerinin azaldığı ortaya çıkmıştır. Lera ve Abualkibash’in (2022) yaptığı çalışmada travmatik koşullara maruz kalan ergenlerde temel psikolojik ihtiyaçların tatmini ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişki çalışılmıştır. Çalışma sonucunda psikolojik ihtiyaçların karşılanması travma karşısında psikolojik sağlamlığı artırmada önemli bir rol üstlendiği görülmüştür.

Liu ve Huang (2021) psikolojik sağlamlığın temel psikolojik ihtiyaçlar ile akademik performans arasındaki ilişkiye aracılık edebileceği varsayımından yola çıkarak lise öğrencileriyle

yaptıkları çalışmada üç temel psikolojik ihtiyacın (yani özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma) akademik performans üzerinde etkili olduğu ve psikolojik sağlamlığı artırdığını bulmuşlardır. González, Castillo ve Balaguer (2019), basketbol ve futbol oyuncularını ile yaptıkları çalışma sonucunda sporcuların psikolojik sağlamlıklarının temel psikolojik ihtiyaçların tatmini ile pozitif ve bunun engellenmesi ile negatif ilişkili olduğu bulmuşlardır. Xu, Liu, Tian, Ma, Jia ve Sun (2021) üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada yeterlilik ihtiyacı, özerklik ihtiyacı ve ilişki ihtiyacının fiziksel aktivite ve psikolojik sağlamlık üzerindeki aracı etkisini araştırmışlardır. Sonuçlar, fiziksel aktivitenin psikolojik sağlamlık ile pozitif olarak ilişkili olduğunu ve üç temel ihtiyacın fiziksel aktivite ile psikolojik sağlamlık arasında önemli aracı roller oynadığını göstermiştir. Thein ve Phyo (2017), üniversite öğrencilerinde psikolojik ihtiyaçların üç alt ölçeğinin tümünün psikolojik sağlamlık ile pozitif olarak ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Gupta, Singh ve Slatia (2020) ergenlerle yaptıkları çalışmada psikolojik sağlamlık, temel psikolojik ihtiyaçlar ve iyi oluş arasında anlamlı pozitif ilişki bulmuştur. Dursun, Kaplan, Altunbaş ve Bahtiyar (2022), yetişkinlerle yaptıkları çalışmada psikolojik sağlamlığın, temel psikolojik ihtiyaçların tatmini ve engellenmesi üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı olarak önemli bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Psikolojik sağlamlık ve temel psikolojik ihtiyaçlar ile ilgili yapılan çalışmaların araştırma bulgusunu desteklediği görülmektedir. Bu nedenle, bir öğrencinin psikolojik ihtiyaçlarının tatmini ne kadar yüksekse, psikolojik dayanıklılığının da o kadar yüksek olduğu söylenebilir.

Temel psikolojik ihtiyaçlardan birisi olan ilişki aynı zamanda öz belirleme kuramı kapsamında aidiyet olarak da tanımlanmaktadır. Bu kapsamda psikolojik sağlamlık ve aidiyet arasındaki ilişkiye değinen çalışmalar incelenecek olursa; Arslan'ın (2015) yaptığı çalışmada çocukluk dönemi psikolojik istismarın psikolojik sağlamlık üzerindeki etkisinde sosyal bağlılık ve aidiyet duygusunun aracı rolü incelenmiştir. Çalışma sonucunda çocukluk dönemi psikolojik istismar ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkide sosyal bağlılık ve aidiyetin koruyucu faktörler olduğu görülmüştür. Yıldırım, Aziz, Vostanis ve Hassan'ın (2022) yaptığı çalışmada Suriyeli mültecilerin yaşam doyumunu ve psikolojik gelişimi yordamada psikolojik sağlamlık, umut, aidiyet ve sosyal desteğin rolü incelenmiştir. Çalışma sonucunda psikolojik sağlamlığın ve umudun yaşam doyumunu yordamada önemli değişkenler olduğu, aidiyet ve sosyal desteğin de psikolojik gelişimi yordadığı görülmüştür. Psikolojik sağlamlık ve aidiyetle ilgili yapılan çalışmaların araştırma bulgusunu desteklediği görülmektedir. Çocukluk döneminde ve ergenlikte aidiyet ihtiyacı karşılanan, ailesine veya çevresine yönelik bağlılık geliştiren kişilerin psikolojik sağlamlık yönünden daha güçlü oldukları söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma sonucunda psikolojik ihtiyaçların psikolojik sağlamlığı anlamlı düzeyde yordadığı görülmüştür. Psikolojik sağlamlık ve temel psikolojik ihtiyaçlar ile ilgili yapılan çalışmaların özellikle Türkiye'de sınırlı sayıda olduğu dikkat çekmektedir. Bu sebeple bu çalışmanın Türkiye'de yapılan ilk çalışmalardan biri olduğu görülmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi araştıran başka çalışmaların yapılması ve farklı örneklem gruplarıyla çalışılması ileride yapılacak araştırmalar için önerilebilir. Temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmasının psikolojik sağlamlık üzerinde olumlu etkisi göz önüne alındığında ergenlere ve ailelerine bu konuyla ilgili bilgilendirici çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Arslan, G. (2015). Psikolojik istismar, psikolojik sağlamlık, sosyal bağlılık ve aidiyet duygusu arasındaki ilişki. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36, 47-58.
- Baskin, T. W. (2004). *Belongingness as a major resiliency factor for students with low peer acceptance in a multicultural environment* (Doctoral dissertation). University Of Wisconsin-Madison, ABD.

- Block, J. & Kremen, A. M. (1996). IQ and ego resiliency: Conceptual and empirical connections and separateness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(2), 349-361.
- Deci, E. L. & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological inquiry*, 11(4), 227-268.
- Deci, E. L., Ryan, R. M., Gagne, M., Leone, D.R., Usunov, J., & Kornazheva, B. P. (2001). Need satisfaction, motivation and well-being in the work organizations of a former eastern bloc country: A cross-cultural study of self determination. *Personality And Social Psychology Bulletin*, 27(8), 930-942.
- Dermen, O. (2008). *Ergenlerde psikososyal gelişim*. Adölesan Sağlığı II Sempozyum Dizisi, İstanbul.
- Doğan, T. (2015). Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102.
- Duru, E. (2015). Genel Aidiyet Ölçeği'nin psikometrik özellikleri: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(44), 37-47.
- Gizir, C. A. (2007). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 113-128.
- González, L., Castillo, I., & Balaguer, I. (2019). Exploring the role of resilience and basic psychological needs as antecedents of enjoyment and boredom in female sports. *Revista de Psicodidáctica*, 24 (2), 131–137.
- Gupta, K., Singh, D., & Slathia, K. (2020). Resilience, psychological needs and wellbeing among adolescents of border areas of Jammu. *International Journal of Applied Social Science*, 7(8), 323-327. doi: 10.36537/IJASS/7.7&8/323-327.
- Hagerty, B.M., Lynch-Sauer, J., Patusky, K.L., Bouwsema, M., & Collier P. (1992). Sense of belonging: A vital mental health concept. *Arch Psyc Nurs*, 6, 172-177.
- Hill, L. H. (2006). Sense of belonging as connectedness, American Indian worldview and mental health. *Archives of Psychiatric Nursing*, 20(5), 210–216. doi:10.1016/j.apnu.2006.04.003.
- Jones, W. H., & Carver, M. D. (1991). *The experience of loneliness: Adjustment and coping implications*. *Handbook of social and clinical psychology: The health perspective*. New York: Pergamon.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2017). *Dünden bugüne insan ve insanlar sosyal psikolojiye giriş* (19. Baskı). İstanbul: Evrim Kitabevi.
- Kararımak, Ö. (2006). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(26), 129-142.
- Keleş, Y. (2015). İnsan kaynakları yönetiminin tarihi gelişimi. E. Pelit (Ed.), *Turizm işletmelerinde insan kaynakları yönetimi* içinde (ss. 17-43). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kesici, Ş., Üre Ö., Bozgeyikli, H. ve Sünbül, A. M. (2003). *Temel psikolojik ihtiyaçlar ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği*. VII. Ulusal PDR Kongresi Bildiri Özetleri Kitabı, Malatya.
- Kesici, S. (2015). Psychological needs as predictors of human values in high school students. *The Anthropologist*, 19(2), 499-506. doi:10.1080/09720073.2015.11891684.
- Koçyiğit, M., Tekel, E. ve Karadağ, E. (2018). *Eğitimde ahlâk ve etik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Larson, R. W. (2011). Positive development in a disorderly world. *Journal of Research on Adolescence*, 21, 317–334. doi:10.1111/jora.2011.21.issue-2.

- Lera, M. J. & Abualkibash, S. (2022). Basic psychological needs satisfaction: A way to enhance resilience in traumatic situations. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, 6649. doi: 10.3390/ijerph19116649.
- Liebenberg, L., Ungar, M., & LeBlanc, J. C. (2013). The CYRM-12: A brief measure of resilience. *Canadian Journal of Public Health*, 104(2), 131-135.
- Liu, Y. & Huang, X. (2021) Effects of basic psychological needs on resilience: A human agency model. *Frontiers in Psychology*, 12, 1-8. doi:10.3389/fpsyg.2021.700035.
- Malone, G. P., Pillow, D. R., & Osman, A. (2012). General Belongingness Scale. *Personality and Individual Differences*, 52(3), 311-316. doi: 10.1016/j.paid.2011.10.027.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-96.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56, 227–238. doi:10.1037/0003-066X.56.3.227.
- Neufeld, A. ve Malin, G. (2019). Exploring the relationship between medical student basic psychological need satisfaction, resilience, and well-being: A quantitative study. *Medical Education*, 19(405), 1-8. doi:10.1186/s12909-019-1847-9.
- Neufeld, A., Mossiere, A., & Malin, G. (2020). Basic psychological needs, more than mindfulness and resilience, relate to medical student stress: A case for shifting the focus of wellness curricula. *Medical Teacher*, 42(12), 1401–1412.
- Ryan, R. M. (1995). Psychological Needs and the Facilitation of Integrative Processes. *Journal of Personality*, 63, 397- 427.
- Ryan, R. M., & Brown, K. W. (2003). Why we don't need self-esteem: On fundamental needs, contingent love, and mindfulness. *Psychological Inquiry*, 14, 71 – 77
- Ryan, R. M. and Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55 (1), 68–78. doi:10.1037/0003-066X.55.1.68.
- Ryan, R.M. & Deci, E.L. (2002). *Handbook of self-determination research*. Rochester. New York: The University of Rochester Press.
- Sheldon, K. M., Elliot, A. J., Kim, Y. ve Kasser, T. (2001). What is satisfying about satisfying events? Testing 10 candidate psychological needs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 325-339.
- Thein, K. M. & Phyo, A. C. M. (2017). Relationship between satisfying psychological needs and resilience in B.Ed students. *Yangon University of Education Research Journal*, 7(1), 1-15.
- Xu, S., Liu, Z., Tian, S., Ma, Z., Jia, C. ve Sun, G. (2021). Physical activity and resilience among college students: The mediating effects of basic psychological needs. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18(7), 3722. doi:10.3390/ijerph18073722.
- Werner, E. E. (2013). What can we learn about resilience from large scale longitudinal studies?. in *Handbook of Resilience in Children* (ss. 87-102). Boston, MA: Springer. doi:10.1007/978-1-4614-3661-4_6.
- Werner, E. E., & Smith, R. S. (1992). *Overcoming the odds: High risk children from birth to adulthood*. New York: Cornell University Press
- Yayman, E. (2019). *Ergenlerde sosyal medya bağımlılığı oyun bağımlılığı ve aile işlevleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.

Yazgan İnanç, B. ve Yerlikaya, E. (2015). *Kişilik kuramları*. Ankara: Pegem Akademik Yayıncılık.

Yıldırım, M., Aziz, I. A., Vostanis, P., & Hassan, M. N. (2022). Associations among resilience, hope, social support, feeling belongingness, satisfaction with life, and flourishing among Syrian minority refugees. *Journal of Ethnicity in Substance Abuse*, 1-16. doi:10.1080/15332640.2022.2078918.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Mustafa Kemal Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığı

Tarih: 07/04/2022

No: 39

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %40

2. yazar katkı oranı : %35

3. yazar katkı oranı : %25

* Bu çalışmada 2. yazar olan Dr. Öğr. Üyesi Yasin YILMAZ, 6 Şubat 2023 Hatay depreminde vefat etmiştir. Arkadaşımızı rahmetle anıyor ve katkılarından dolayı teşekkürlerimizi sunuyoruz.

F. Chopin'in No. 2 Op. 38 Numaralı Baladına İlişkin Teknik Çalışma Önerileri*

Technical Practice Recommendations Related to F. Chopin's Ballad No. 2 Op. 38

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Emir BARUTCU¹, Doç. Dr. Duygu SÖKEZOĞLU ATILGAN²

Özet

Piyanonun icadından günümüze kadar geçen süreçte besteciler, ortaya koydukları eserler ile piyano çalım tekniğinin gelişimine katkı sunmuşlar ve aynı paralellikte piyanonun modernleşmesine de ön ayak olmuşlardır. İlk klavye çalım tekniğinin üç parmak şeklinde kullanılması ile başlayan bu süreçte F. Couperin, J. P. Rameau, J. S. Bach, D. Scarlatti gibi ustalar müziğe armonik zenginlik kazandırmış ve klavyenin her imkânının kullanılmasına fırsat vererek beş parmak ile çalınmasının önünü açmışlardır. Bu durum, majör-minör dizilerin çalım sırasında parmak geçişlerinin daha rahat yapılabilmesine olanak sağlamış ve klavyede teknik gelişimin en önemli adımı olmuştur. Rönesans döneminden çağdaş döneme kadar uzanan klavyenin teknik evrim serüveninde besteciler, süsleme, hızlı parmak dizileri, arpejler, oktavlar gibi nice teknik öğeler geliştirmişler ve bunları yaparken de çalgıda daha fazla sese ihtiyaç duymuşlardır. Bu da piyano fabrikalarının daha sağlam, ses bakımından daha kuvvetli ve tuş ağırlığının fazla olduğu piyanoların icat edilmesine sebep olmuştur. Bu paralellikte de bestecilerin eserlerinde teknik anlamda zor pasajların çalımını güçleşmeye başlamış ve piyano yorumcuları tarafından çalışma yöntemleri geliştirilmiştir. Bu araştırmada, teknik olarak zor görülen F. Chopin'in no. 2 op. 38 numaralı baladı örnek eser olarak seçilmiş ve teknik pasajlara yönelik çalışma önerisi sunulmuştur. Araştırma, tarama modelini esas alan betimsel bir araştırmadır. Araştırmada, örnek olarak seçilen eserin teknik pasajlarını incelemeye yönelik olarak analiz yönteminin bir alt başlığı olan görsel analiz yönteminden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Piyanoda Teknik, Chopin Balad, Analiz.

Abstract

In the process from the invention of the piano to the present day, composers have contributed to the development of piano playing technique with the works they have produced and have also pioneered the modernization of the piano in the same parallel. In this process, which started with the use of the first keyboard playing technique in the form of three fingers, masters such as F. Couperin, J. P. Rameau, J. S. Bach, D. Scarlatti brought harmonic richness to music and paved the way for playing with five fingers, giving the opportunity to use all the possibilities of the keyboard. This allowed finger transitions to be made more easily while playing major-minor scales and was the most important step in the technical development of the keyboard. In the technical evolution adventure of the keyboard from the Renaissance period to the contemporary period, composers developed many technical elements such as ornamentation, fast finger strings, arpeggios, octaves, and while doing these, they needed more sound in the instrument. This has led to the invention of pianos that are more robust, stronger in sound and weight of keys in piano factories. In this parallel, the playing of technically difficult passages in the works of the composers began to become difficult and the working methods were developed by the piano performers. In this research, F. Chopin's no. 2 op. 38 the number ballade was selected as an exemplary work and study proposal for technical passages was presented. The research is a descriptive research based on the scanning model. In the research, the visual analysis method, which is a sub-title of the analysis method, was used to examine the technical passages of the selected work.

* Bu çalışma, birinci yazar Mustafa Emir BARUTCU'nun Ocak 2022 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığı "Frederic Chopin'in Baladlarının Teknik Açından Çalışılmasına Yönelik Bir Model Önerisi" adlı sanatta yeterlik tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı/Sahne Sanatları Bölümü, mebarutcu@aku.edu.tr.

²Afyon Kocatepe Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı/Müzik Bölümü, duygusokez@aku.edu.tr.

Key Words: Technique in Piano, Chopin Ballad, Analysis.

Giriş

Piyano, yüzyıllar içerisinde gelişim göstererek günümüze kadar gelmeyi başarmış önemli bir enstrümandır. Solo bir enstrüman olması haricinde, orkestra içerisinde kullanımına da yer verilen bu enstrüman için sayısız eser besteleyen besteciler, çalım tekniği ve yapısal değişimine katkı sunarak yön vermişlerdir. Mekanik olarak 7 oktav ve 88 tuşlu bir enstrüman olması, tek başına bir orkestra olma özelliğini taşımasına sebeptir. Günümüzde “Grand Piano” olarak da adlandırılarak yaklaşık 3 metreye kadar uzayan kuyruk eklemesi ile büyük konser salonlarında yerini alan bu enstrüman, atalarının izlerini taşımaya devam etmektedir (Yazar, 2022, s. 2). Klavsen ve Klavikord gibi daha küçük tuşlu ve cılız sesli enstrümanlara göre daha gelişmiş olan piyano, ses genişliği ile de adından söz ettirmektedir. Yapısal gelişim ve değişim ile birlikte klavye tekniğinin zorlaşması ve barok dönemle birlikte klavye teknik yapılarının hızlıca gelişim göstermesi, günümüz piyano tekniğinin temelini oluşturmaktadır.

Tarihsel boyutta ilk çalım tekniği bir İtalyan yöntemi olarak da bilinen, elin yatay bir pozisyonda tutularak üç parmakla çalımmasıdır. J. S. Bach (1685-1750) bu tekniği ve el tutuş şeklini zaman içinde değiştirerek parmakları kavisli bir tutuşa dönüştürmek suretiyle beş parmağın kullanımına imkân sağlar. Bu da, dizi çalımındaki parmak geçişlerine kolaylık getirir (Craig, 1913, s. 1-2). J. S. Bach ile birlikte F. Couperin (1713-1730) de, eserlerinde armonileri daha belirginleştirmek için arpejlere, noktalı ritimlere ve sıklıkla kullandığı süslemeler ile klavye tekniğinin gelişimine yön vererek çalım tekniğine hız verir. Bu yaklaşım, eserlerinde akıcılığa, güzelliğe, melankoliye ve nezaketli ifadeye sebep olur. Birbirini takip eden yıllarda J. P. Rameau (1683-1764) ve D. Scarlatti (1685-1757), klavsen sanatını doruklara ulaştırdıkları gibi form, armoni ve çalma tekniğini geliştirirler ve kendilerinden sonraki bestecilere fikirler sunarlar. Ayrıca D. Scarlatti'nin klavsen için yazmış olduğu alıştırmalar, zaman içerisinde tek bölümlü “sonat” olarak değişim gösterir ve basit mekanik alıştırmalardan çok kısa, yoğun eserlere dönüşür (Gültek, 2007, s. 35-37).

Dönemsel farklılıklar içerisinde özellikle müzik formu ve klavye tekniğinin en büyük değişimi klasik dönemde gerçekleşir. Bu dönemde sonatlar ile konçertolar üç ya da dört bölüm olarak yazılır ve konçertolarda solistin kendini gösterdiği uzun kadanslara yer verilir (Yazar, 2022, s. 13). Klasik dönemle birlikte piyanonun biçimsel ve yapısal şekli daha da gelişir ve teknik anlamda besteciler hızlı gam pasajları, sade melodik yapılar ve süslemelerde aşırıya kaçmayacak şekilde stil özellikleri oluştururlar. İngiltere’de M. Clementi (1752-1832), Almanya ve Avusturya’da W. A. Mozart (1756-1791) ve L. v. Beethoven (1770-1827) gibi besteciler piyanodaki çalım tekniğinin nihai zaferinin kazanılmasında etkin rol oynadıkları gibi, melodik akor kuruluşları, triller, oktav melodiler, çift ses üzerine inşa edilen arpejlerle dolu figürler oluştururlar (Craig, 1913, s. 3-4). Klasik dönem içerisinde en çok göze çarpan durum ise, sol elin sağ ele eşlik ettiği, armonik-ritmik bir temel hareket hissi veren “Alberti Bası” tekniğidir. İtalyan şarkıcı, klavsenci ve besteci olan Dominico Alberti (1710-1740) tarafından ortaya konulan “Alberti Bası”, bu dönemin bestecileri arasında sıklıkla kullanılır (Carter, 2008, s. 20).

Klasik dönemden sonra romantik dönem bestecileri teknik olarak parmak çevikliğini artırmak için etüt formunu geliştirirler ve konser eseri olarak anılmasında önemli bir adım atarlar. Buna en iyi örnek olarak, İngiliz piyano okulunun kurucusu olan M. Clementi’yi göstermek mümkündür. Clementi, öğrenciler için uygun alıştırma olarak gördüğü “Gradus ad Parnassum” etüt kitabını yazar ve parmakların birbirinden bağımsız bir şekilde hareket etmesini amaçlayarak güç ve dayanıklılık gerektiren dalgalı pasajlar, kırık akorlar ve oktav gibi yapılara yer verir. Clementi’nin bu yaklaşımı dışında, parmakların tuşlar üzerindeki tutuş şeklini değiştirmesi de göze çarpmaktadır. Eski kurala aykırı olarak, birinci ve beşinci parmakları siyah tuşlar üzerine yerleştirip sanki kromatik gam çalacakmış gibi bir pozisyonda tutarak, dördüncü ve beşinci parmakların gücünü daha da artırmak ister (Craig, 1913, s. 5-6). Clementi dışında belki de piyano tekniğinin gelişmesinde en büyük rolü C. Czerny (1791-1857) üstlenmektedir. On ay boyunca F.

Liszt'in (1811-1886) öğretmenliğini de yapan Czerny, yazmış olduğu biyografisinde teknik açıdan belirli öneriler sunar. Tempo çeşitliliği, güzel ses için iyi bir artikülasyon ve uygun parmak numaraları olmasının yanında müzikal gelişim için de Clementi sonatlarının çalışılmasını önermektedir (Deaville, 2008, s. 57). Czerny'nin yazdığı sayısız etütlerin içerisinde yer alan teknik öğelerin çeşitliliği, kendi döneminde yaşamış olan F. Liszt ve F. Chopin (1810-1849) gibi bestecilerin eserlerinde de görülmekte, teknik anlamda bu iki bestecinin eserlerine hazırlık amacı taşımaktadır. Czerny sonrasında piyano tekniğini daha da ileriye taşıyan Liszt ve Chopin, eserlerinde o dönemin yenilikçi yaklaşımı olarak görülen belirli parmak kullanımları ortaya koyarlar. Liszt'in, parmakları birer orkestra gibi, Chopin'in de şarkı söylercesine hassas bir naiflikte yumuşak bir tuşe anlayışı ile yaklaşım göstermesi örnek olarak verilebilir. Romantik dönemin diğer önemli bir bestecisi olan R. Schumann'ın (1810-1856) teknik zorluk içeren eserleri ile karşılaşılsa da, bu bestecinin eserlerinde Liszt ve Chopin'in teknik emareleri görülmektedir. Ancak yazar Andre Gide (2010, s. 23) müzikal yaklaşım açısından Schumann'ı, müziğin ozanı olarak tanımlamış ve diğer iki besteciden ayrı bir noktaya koymuştur.

Piyano tekniği Liszt ve Chopin ile gelişim gösterse de S. Rachmaninov (1873-1943), A. Skryabin (1872-1915), P. İ. Çaykovski (1840-1893), E. Grieg (1843-1907) ve daha sonrasında yirminci yüzyıl empresyonist bestecileri C. Debussy (1862-1918) ve M. Ravel (1875-1937) ile son derece önemli bir konuma gelerek zirveye ulaşır. Bu bestecilerin ortaya koyduğu zor eserlerin çalımı zorlayıcıdır. Bunun için özel çalışma yöntemleri ile birlikte doğru çalışma tekniklerinin oluşturulması önemlidir. Bu yüzden piyano tekniğinin mimarları olan bestecilerin eserlerini çalışırken elleri sıkmadan, gerektiği yerde bilek kullanarak el dengesini sağlamak, yorumlanacak eserin rahat çalımına katkı sunmaktadır. Bu noktada uzuvların rahatlamasına imkân sağlamak ve piyanistlerin çalışma öncesi el açma olarak tabir ettiği teknik egzersizlere (gam, kromatik, oktav, akor, arpej gibi) yer vermek rahatlatıcı olduğu kadar geliştiricidir. Aslında piyano tekniğini oluşturan konular çok fazladır ancak besteciler eserlerinde gam, kromatik, oktav, akor ve arpej gibi teknik öğelere fazlasıyla yer verdikleri için araştırmada bu konulara değinilmiştir.

1. Piyano Tekniği

Piyano tekniğinin temelini gam, arpej, akor, oktav ve kromatik diziler oluşturmaktadır. Tabii bahsedilen bu teknik öğelerin çeşitleri de mevcuttur. Kırık arpej, kırık akor, kırık oktav ya da çift ses gibi yapıları saymakta mümkündür. Bu yapıların çalımı sırasında piyanistin kendini dinleyerek eşit bir şekilde çalım sergilemesi, çalışılacak eserin çalımını da etkilemektedir. Bu bakımdan sakin, derin, müzikal ve sabırlı çalışmak faydalıdır. Özellikle romantik dönem bestecilerinin eserlerinde bu tip yapılarla sıklıkla rastlanmaktadır. Bu da bu öğelerin çalışılmasının ne kadar önemli olduğunun bir kanıtıdır.

1.1. Gam

Teknik çalımın en temel yapısı gamdır. Majör ve minör olarak ayrılan gamlar, Antik Yunan modlarından türetilerek birbiri arkasına sıralanmak koşuluyla bir dizi sestem oluşmaktadır. Bu diatonik (yalın ses) dizilere temel oluşturan modlar arasında; İonyen, Doryen, Frigyen, Lidyen, Miksolidyen, Eolyen ve Lokrien'i saymak mümkündür (Özgür, 2001: 169). İngilizcede "Scales" yani merdiven olarak adlandırılan gamların majör dizilimleri, belirli aralık yapısı ile kurulmuş ve geliştirilmiştir. Aslında bu majör modelin ilk ortaya çıkışı İonyen modu ile Guido d'Arrezzo'nun öngördüğü ses dizilimi ile gerçekleşmiştir (Feridunoğlu, 2004, s. 38).

Şekil 1. İonyen Antik Yunan Modu

(Yazar, 2022, s. 16).

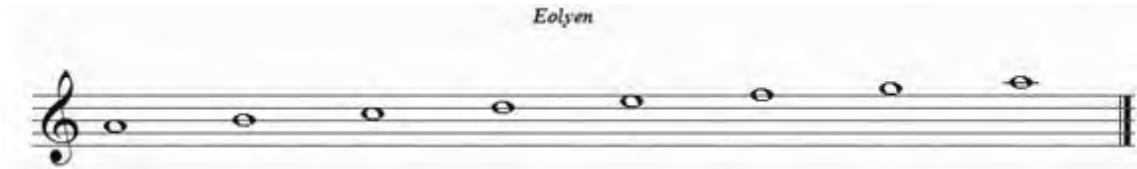
Şekil 2. Do Majör Dizisi

(Yazar, 2022, s. 17).

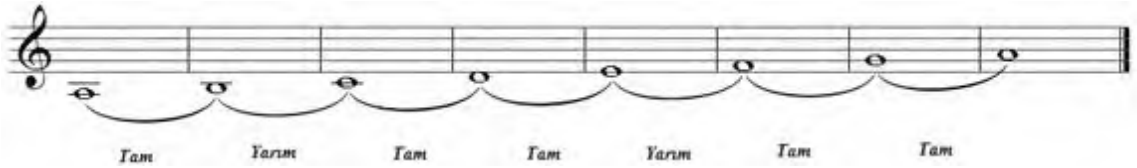
Majör gamlar haricinde minör gamlarda ortaya koyulmuş ve minörler kendi içinde üçe ayrılmıştır. Doğal minör, armonik minör ve melodik minör olarak kurulan bu gamlar, ait oldukları majör tonalitelerin seslerini içerdikleri gibi aynı zamanda belirlenen armonik kurallar çerçevesinde dizi içerisinde farklı değiştiricilerle zenginleştirilmiştir. Örneğin; armonik minörlerde dizinin VII. derecesi çıkıcı olarak tizleşirken, aynı derece, dizi inerken de değişime uğramadan kullanılmıştır. Melodik minörlerde ise çıkıcı olarak VI. ve VII. dereceler yine tizleştirilmiş, ancak melodik minörler inerken ait oldukları majör tonalitenin seslerine geri döndürülmüştür (Yazar, 2022, s. 18-19). Minör modelin kurulumunun temeli, yine modlar içerisinde yerini alan Eolyen moduna dayanmaktadır (Özgür, 2001, s. 176).

Şekil 3. Eolyen Antik Yunan Modu

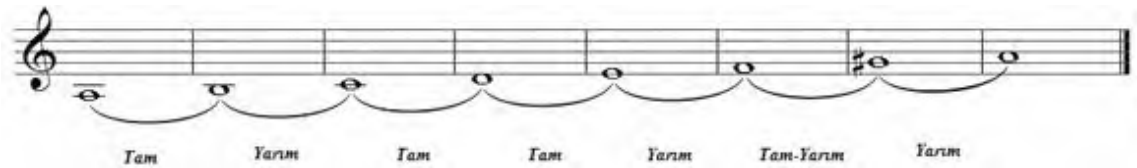
(Yazar, 2022, s. 17).

Şekil 4. 1a minör (Doğal)

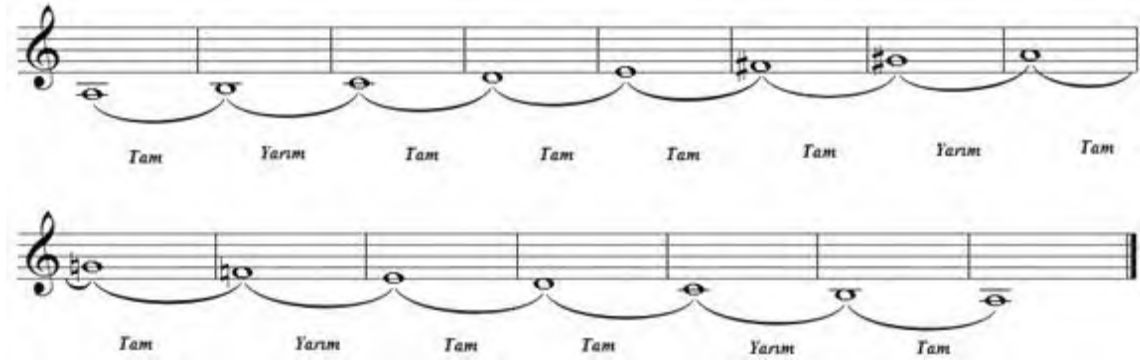
(Yazar, 2022, s. 19).

Şekil 5. 1a minör (armonik)

(Yazar, 2022, s. 19).

Şekil 6. 1a minör (melodik/çıkıcı-inici)

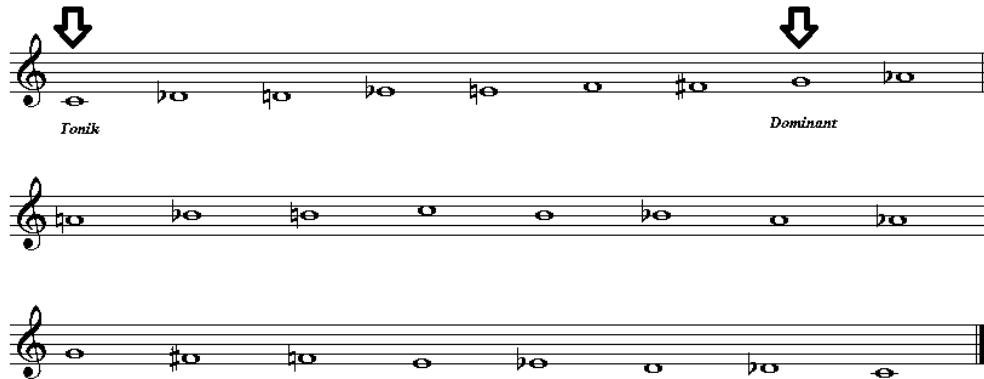
(Yazar, 2022, s. 19).

Teorik olarak gamlarda bahsedilen kurallar ve ortaya çıkış durumu haricinde piyanoda çalım dört oktav içerisinde gerçekleşmekte, çalım sırasında üçlü, altılı ya da onlu yapılarda da çalınabilmektedir. Bir piyanistin teknik gelişimi açısından faydalı ve geliştirici olan gamlar, el, kol ve omuz rahatlığı sağlamada yararlı olduğu kadar, ileride oluşabilecek sakatlanmalarında önüne geçebilmektedir. Ayrıca ön çalışma olarak da tercih edilen gamların, tonalitelerin daha iyi kavranmasına, bunun paralelinde hızlı nota okunması açısından deşifreye etkisi büyüktür. Çalışma sırasında dinleyerek ve eşit bir şekilde çalışmak kulak gelişimini artırmakta, parmak hassasiyetini kuvvetlendirmektedir (Yazar, 2022, s. 19-20). Gamın hızlı bir şekilde çalınabilmesi açısından Türk piyanist ve piyano eğitimcisi Özgün Gülhan şu önerilerde bulunur: “Eşitleme çalışması olarak adlandırdığım ve öğrencilerime de tavsiye olarak sunduğum yöntemlerden biri, bir el kendi ritminde, diğer el farklı ritimde çalarak senkoplu bir çalışma yöntemi uygulamalıdır. Daha sonra bunun tam tersi denenerek iki el birbiriyle eşitlenmelidir. Bunun haricinde oktav oktav hızlandırılarak çalışılmalıdır” (13 Nisan 2021 tarihinde yapılan görüşmeye dayanmaktadır).

1.2. Kromatik

Gam haricinde piyano tekniği içerisinde yerini alan kromatik dizi, birbiri arkasına yarım seslerle oluşturulmuş biri dizi çeşididir. Çalışma açısından da önemli olan bu yapı, bir oktav içerisinde on iki farklı değişik sese sahiptir ve besteciler eserlerinde bir renk ögesi olarak kullanılmaktadır. Notasyon olarak armonik ve melodik olarak iki farklı yazımı mevcuttur. Armonik kromatik dizide tonik ses ile dominant ses arasında kalan sesler ikişer tane yazılmakta, inişte ve çıkışta notalar aynı şekilde kalmaktadır (Feridunoğlu, 2004, s. 43).

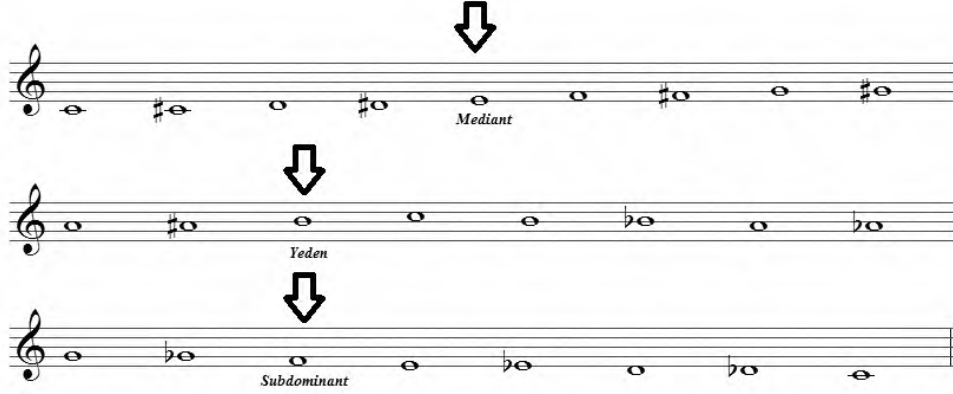
Şekil 7. armonik kromatik dizi

(Yazar, 2022, s. 21)

Melodik kromatik dizinin notasyon şekli ise, çıkışta diyez, inişte bemol olarak yazılmaktadır. Dizinin çıkıcı yazımında üçüncü (mediant) ve yedinci (yeden) dereceler, inişte de dördüncü (subdominant) derecedeki notalar tek yazılmaktadır (Feridunoğlu, 2004, s. 43).

Şekil 8. melodik kromatik dizi

(Yazar, 2022, s. 21)

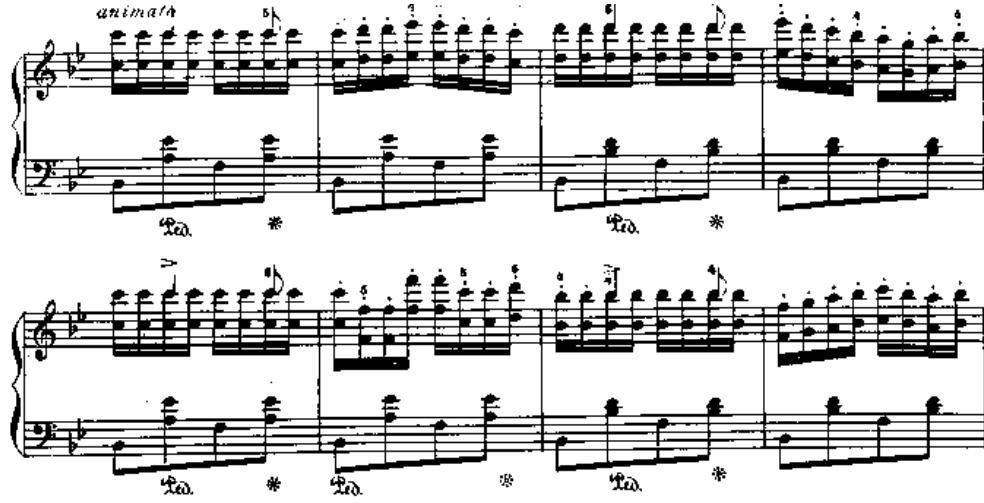
Çalım tekniğinin gelişimine faydası olan kromatik gam, tuş hâkimiyetinin sağlanmasına da katkı sağlamaktadır. Alman piyanistler Walter Gieseking ve Karl Leimer (2010, s. 51), gam çalımı sırasında iki elin aynı yöne doğru hareket ettirilmeden ayrımlı bir şekilde çalışılması gerektiğini, bunu yaparken de belirli bir güç uygulayarak aynı ses seviyesinde çalınarak kulağın eğitilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Kromatik ve diatonik dizilerin çalımı, piyano teknik yapıları arasında yerini alan oktav tekniği ile de mümkündür. Teknik açıdan en zorlayıcı yapılar arasında yer alan oktav tekniği, bilek ve parmak gelişimine oldukça katkı sunmaktadır. Bu bakımdan çalım sırasında bileği zorlamadan çalmakta fayda vardır (Yazar, 2022, s. 22).

1.3. Oktav

Piyano tekniğinin en önemli yapılarından biri olan oktav tekniği, hareket açısından çalımı zor olan bir yapıdır. El yapısı küçük olan piyanistler, özellikle büyük nüans aralığında yazılmış olan eserlerdeki oktavlarda oldukça sorun yaşamakta ve pis çalabilmektedirler (Pamir, 1983, s. 118). Aslında her kişinin el yapısı farklılık gösterse de doğru teknik çalışmayla bunun üstesinden gelinebilmektedir. Çalışma sırasında önce tek parmakla ve çalacak olan her parmağı bilek kullanmadan yukarı aşağı hareket ettirerek çalışılması önerilmektedir. Bu duruma daha sonra bilek, kol ve omuz da dâhil edilmeli ve hareket sağlanmalıdır. Hızlı bir şekilde devam eden güçlü oktav pasajlarını çalarken kaslar rahatlatılmalı ve güç dengelenmelidir. Bu yapıldığında aşırı yorgunluk oluşmamakta, kaslar daha dayanıklı olmaktadır. Bu da oktav çalımının daha marifetli bir gösteriye dönüşmesine olanak sağlamaktadır (Hofmann, 1920, s. 28).

Şekil 9. F. Liszt Macar Rapsodisi No. 6 (oktav örneği)

Oktav çalımı sırasında tuş hâkimiyetini sağlamak için taburenin biraz yüksek ayarlanmasında fayda vardır. Bu durum dolgun ve güzel ses çıkartılabilmesi için önemlidir. Oktav çalarken kolun vücuttan paralel bir şekilde hafifçe ayrılarak bir yay çiziyormuş gibi bir harekette bulunması ve sesin avuç içerisinde hissedilmesi gerekmektedir (Yazar, 2022, s. 23). Tabii ki oktavın da en zorlayıcı tarafı, kırık oktav şeklinde çalınmasıdır. Bu, uzuvlar açısından zordur ve yorucudur. Bu konuda verilebilecek tavsiyelerden biri, oktavın gittiği yöne doğru bileği yatırmaktır. Örneğin, bas seslere doğru hareket eden bir kırık oktav çalımı varsa, sağ elin birinci parmağına doğru bilek yatırılmalı ve güç birinci parmağa iletilmelidir. Aynı şekilde sol elin de küçük parmağına doğru el yatırılmalı ve güç yine küçük parmağa verilmelidir. Kırık oktav yapılarına Liszt'in "La Campanella"sında, Mozart'ın "Türk Marşı"nda ve Beethoven'ın "3. Piyano Konçertosu"nda rastlamak mümkündür.

Şekil 10. L. v. Beethoven Piyano Konçertosu No. 3 Op. 37 (3. bölüm) (kırık oktav örneği)

1.4. Akor

Üç ya da daha fazla ses kümesinin bir arada çalınmasına akor denilmektedir. Tonik akor, çevrim akor ya da atonal olarak kurulan bu ses kümeleri, piyano tekniği içerisinde yer alan en önemli çalım biçimidir. Pamir (1983, s. 125), akor çalınlarında, elin iyi bir tutuş içerisinde olması ile birlikte seslerin kesin bir beraberlik içerisinde çalınmasının, akor için en önemli yol olduğunu belirtmektedir. Giesecking ve Leimer (2010, s. 56), akorların çalımı sırasında dengesiz ve hatalı bir şekilde çalım sergilemenin, konser piyanistleri tarafından bile yapılan en büyük hata olduğunu, bunun nedeninin müzikal duygulara kendilerini fazlasıyla kaptırmalarından kaynaklandığını söylemektedirler. Piyanistler, iki elin tuşlara tam olarak oturması, aynı anda basılması ve bir akoru çalarken farklı güç dereceleri ile çalınması ile bu hataların önüne geçilebileceğini belirtmektedirler. Küçük elli piyanistler için oktav gibi akor çalınmaları da bir hayli zorlayıcıdır. Özellikle romantik dönem bestecileri, bu iki yapıyı bir gösteri aracı olarak kullandıklarından dolayı, küçük elli piyanistlere zor anlar yaşatmaktadırlar. Bu yüzden küçük yaşta yer alan parmakların arasında yer alan perdelerin gerdirilip genişletilmesi tavsiye edilmektedir (Yazar,

2022, s. 25). Akorların bütün olarak basımı dışında, tüm sesleri teker teker hızlıca basmak suretiyle yapılan yapıları da mevcuttur. Kırık akor ismi ile bilinen bu yapıları çalarken kol ve bilek yardımı almak önemlidir. Kırık akorların çalımı sırasında dördüncü parmağın yapısı gereği zayıf olmasından dolayı, üçüncü parmağın kullanılması önerilmektedir. Ancak bu durum, sol elin yukarıya doğru hareketi sırasında değişkenlik gösterebilmektedir. Zayıf parmaktan kuvvetli parmağa doğru giden bir hareket gerçekleşeceği için, anatomik olarak elin zorlanma ihtimali göz önüne alındığında, parmak numarası olarak dördüncü parmağı tercih etmek yararlıdır. Bu durum arpej çalımı sırasında da uygulanabilir. İki yapının kuruluşuna bakıldığında teknik çalım açısından aynı zorluk içinde olduklarını görmek mümkündür. Her iki durumda da tüm parmakların kullanımı sırasında rahat olunmalı ve kaslar mümkün olduğunca gevşetilmelidir. Tabi bu durumu gerçekleştirirken kulak yardımıyla da sesler düzgün ve eşit olarak çıkartılmalıdır (Gieseking ve Leimer, 2010, s. 55).

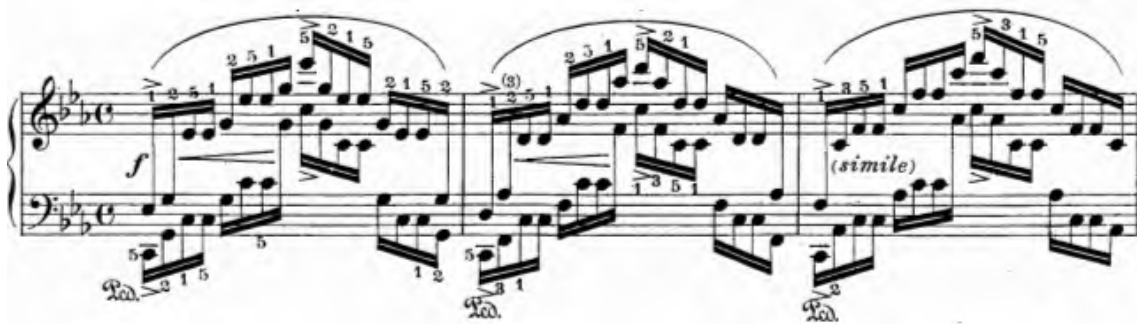
Şekil 11. F. Chopin Op. 10 No. 11 Etüt (kırık akor örneği)

1.5. Arpej

Arpej kelimesi “Harp” kelimesinden türetilmiş ve İtalyancada arpeggi, İngilizcede ise arpeggios ismini almıştır. Birbirini takip eden üçlü aralıkların art arda çalınması ile oluşan, bas sestene tize ya da tiz sestene basa doğru veya farklı oktavlarda tekrarlanmak suretiyle inici-çıkıcı olarak yapılabilen bu yapının oluşumu, kırık akora benzemektedir. Birçok piyano eserinin teknik dokusunu oluşturan arpejler, kırık akor ve Alberti Bası gibi yapılar ile birlikte sıklıkla kullanılmaktadır. Parmak numarası açısından her iki elde gelen ve uzaklık bakımından iki parmak arasının daha çok açılmasına sebep olan son iki notanın çalımı, büyük ellerde dördüncü parmak, daha ufak ellerde ise üçüncü parmak olarak kullanılmaktadır. Genç öğrencilerin kırık akor ya da arpej çalarken doğru parmak kullanmaları konusunda zihinleri oldukça karışıktır. Bu noktada öğretmenin yol göstermesi ve yönlendirmesi oldukça önemlidir (Carter, 2008, s. 26).

Şekil 12. F. Chopin Etüt Op. 25 No. 12 (arpej örneği)

Arpej çalımı sırasında kol ve bilek, çalınan yöne doğru ele yardım etmeli ve elin rahatlaması sağlanmalıdır. Ayrıca çalım sırasında piyano klavyesinden biraz uzak oturulmalı ve yüksek bir sandalye tercih edilmelidir (Yazar, 2022, s. 27). Aslında tüm kol ve vücut hareketleri

parmaklara yardım etmekte ve onlarla iş birliği içerisinde olmaktadır. Önkol, kasların hareketini sağlayan tendonların bir uzantısı olarak görülen parmakları, gam ve arpej çalımı sırasında elin yapısal fonksiyonuna göre konumlandırılmalı ve belirli koşullar içerisinde hareket ettirmelidir (Sandor, 1981, s. 52, 62). Arpejlerin çalımı sırasında başparmak ile kolun düşüşü aynı olmalıdır. Bunun sebebi, hareketin sürekliliği içerisinde fiziksel olarak başparmağın kol yardımı ile tekrar yerini rahatça bulabilmesi, kolun vücuttan paralel bir şekilde açılarak bir sonraki oktava geçişi sırasında başparmağın avuç içerisine doğru eğilim gösterebilmesi ve el pozisyonunun doğru konumlanabilmesi için gereklidir (Pamir, 1983, s. 111). Arpejlere çalışmadan önce hareketi daha iyi kavramak için masa üzerinde denemeler yapılmalı, daha sonra aynı hareket klavye üzerinde denenmelidir. Bu yöntem sonunda hareket ele daha rahat oturmakta ve çalışılan eserdeki arpejler daha kolay çalınabilmektedir (Yazar, 2022, s. 27). Piyano tekniğini oluşturan başlıca öğeleri çalışırken belirli çalışma yöntemleri ve uygulamalar geliştirmek, çalınması istenen eserlerin teknik anlamda kolaylaşmasını ve rahatlamasını sağlayacaktır.

2. Piyanoda Çalışma Yöntemleri

Piyano çalışmaya başlarken yaygın olarak bilinen ve el açmak olarak da tabir edilen uygulamaların yapılması, ellerin tuşlara alışması ve kas gerginliklerinin en aza indirilmesi açısından önemlidir. Eser öncesi çalışmalarda elleri ısıtmak amacıyla Hanon, Herz, Liszt-Brahms egzersizler, gam, arpej, kromatik, akor, oktav gibi çalışmalar dışında etüt çalışmaları da uygulanabilmektedir. Ancak, elleri ısıtırken kullanılan yöntemler tamamen kişiseldir ve her piyanistin kendince belirlediği belirli el açma prensipleri bulunmaktadır. Aslında tercih nasıl olursa olsun, enstrüman çalışırken bir sporcu gibi davranılmalı ve el, bilek, kollarda yer alan küçük kas grupları çalıştırılarak ısıtılmalıdır. Çalışma sırasında orta tempo tercih edilmeli ve her bir nota dinlenerek eşit bir şekilde çalışılmalıdır. Bu prensiple yaklaşıldığında, ellerin daha da rahatladığı ve hatta kulakların iyi bir gelişim gösterdiği görülecektir. Her insanın farklı bir kas yapısı ve becerisi göz önüne alındığında, el açma süreleri 15-20 dakika ya da 1 saat olabilmektedir. Fakat bu noktada şu ifade edilmelidir ki, düzenli piyano çalışan ve çalışma saatlerinde bir değişiklik göstermeden aynı çalışma saatlerini uygulayan piyanistlerin el açma süreleri daha kısa olacağı gibi, parmakları da daha güçlü ve hızlı olacaktır. Bahsedilen egzersizler haricinde belki de en önemli olan ve atlanılan durum, vücut, kas ve eklemlerin ısıtılmasıdır. Uzun süreli çalışmalar sonucunda omuz, kol, sırt ve bel ağrıları çeken piyanistler bu durumun önüne geçebilmek için kaslarını esnetmeli, gerdirmeli ve rahatlatmalıdır. Bu yapılmadığı takdirde kas romatizması, boyun düzleşmesi ya da boyun fitiği gibi fiziksel rahatsızlıklar ile karşılaşılması kaçınılmazdır (Yazar, 2022, s. 76).

Çalışma öncesi dikkat edilmesi gereken durumlar dışında, çalışma anında da yapılması gereken birtakım durumlarda söz konusudur. Çalışma sırasında zihin ve fizik bir ilişki içerisinde hareket etmeli, müzikal bir amaç olmadan tek bir nota seslendirilmemeli, klavye üzerinde her bir notanın ritmi belirlenmeli ve ritimsel olarak doğru zamansal harekette bulunulmalıdır. Bu duruma dikkat edilmez ise, hiçbir notanın müzikal amaçlara uygun olarak hizmet edemeyeceği unutulmamalıdır. Teknik ustalık ve yorum ustalığı bu noktada hareket ve kontrol temeline dayandırılmalı ve çalışma sırasında teknik ile müzikal çalışma birbirinden ayrılmadan, birbirleriyle ilişki içerisinde bulundurulmalıdır (Matthay, 1947, s. 4). Çalışırken ellerin tuşlar üzerindeki hareket kabiliyetini artırmak için de belirli birçok davranış prensibi bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Bilek her zaman serbest olmalı ve her türlü kas gerginliğinden uzak durulmalıdır,
- Parmakların her biri kavisli bir şekilde tutulmalıdır,
- Parmak eklemleri tuşların içine doğru alınmalıdır,
- Ön kol serbest olmalı, abartılı hareketlerden kaçınılmalıdır,
- Parmak hareketleri bağımsız olmalı ve parmaklar sıkılmamalıdır,

- Küçük parmak hafif bir eğimle klavyenin ilerisine doğru alınmalı, başparmak kısmına göre daha yüksek tutulmalıdır. Bu yaklaşım başparmak geçişlerini kolaylaştırmakta ve parmaklara serilik kazandırmaktadır,
- Başparmak, üçüncü ve dördüncü parmağın altından geçerken, önceden hazırlanmalı ve el bükülmeden hareket ettirilmelidir,
- Yavaş çalışırken bilek hareketleri seri ve hızlı olmalıdır (Cooke, 1913, s. 11).

Tüm bu anlatılanların haricinde çalışma esnasında parmakların tuşlara basış şekli de önemlidir. Hızlı pasajlarda parmaklar daha dik ve yakından, yavaş pasajlarda ise parmakların yumuşak dokusu olan ve yastık olarak da tabir edilen kısımları kullanılmalıdır. Bu durum, çıkartılan sesin kalitesi açısından önemlidir. Fakat parmakların yumuşak kısımları kullanılırken aşırıya kaçmamakta fayda vardır. Çünkü fazla düz tutulan parmaklar avuç içinde ve ön kolda gerginlik yarattığı gibi, fazla sıkılmaya da sebep olabilmektedir (Berman, 2000, s. 30). Parmak tutuşu ses farklılığına sebep olsa da çalışma esnasında dinleyerek ve ayrı ellerle çalışmak çok önemlidir. Ayrıca çalışırken konsantrasyonu bozmamak, çalışmanın verimliliği açısından da gereklidir. Zihnin boş ve sakin olması, aynı zamanda kasların da zihne ayak uydurarak yumuşaması mümkündür. Bunun aksi yapıldığında, yani sinirli ya da saldırgan bir çalım sergilendiğinde, kasların daha gergin olması kaçınılmazdır ve bu da çıkartılan sesin kötü ve sert duyulmasına sebep olabilmektedir (Yazar, 2022, s. 85). Bütün bu anlatılanlardan hareketle bu araştırmada, piyano tekniğini oluşturan başlıca teknik öğelere değinmek ve örnek eser olarak seçilen F. Chopin'in no. 2 op. 38 numaralı baladının zor teknik pasajlarına yönelik belirli çalışma önerileri sunmak amaçlanmıştır. "F. Chopin'in no. 2 op. 38 numaralı baladının zor pasajları üzerine teknik çalışma önerileri nelerdir" sorusu da araştırmanın problem cümlesini oluşturmaktadır.

3. Araştırmanın amacı ve önemi

Bu çalışmanın amacı; Frederic Chopin'in piyano tekniği bakımından zor olarak görülen eserlerinden biri olan no. 2 op. 38 numaralı baladının teknik açıdan çalışılmasına yönelik bir model sunmak ve benzer konulara kaynak oluşturmaktır.

Araştırmada, piyano tekniği açısından zorlayıcı pasajlar barındıran no. 2 op. 38 numaralı balad üzerinde bir çalışma modeli geliştirilerek doğru çalışma yöntemlerine katkı sunulması ve benzer konulara kaynak oluşturulması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

3.1. Araştırmanın Problem Cümlesi

F. Chopin'in no. 2 op. 38 numaralı baladına ilişkin teknik pasajlara yönelik çalışma önerileri nelerdir?

3.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

- Piyano tekniği içerisinde yer alan teknik öğelerin ve piyano çalışma yöntemlerinin ortaya konulması ile,
- F. Chopin'in no. 2 op. 38 numaralı baladının teknik açıdan incelenmesi ile,
- Konu hakkında ulaşılabilen kaynaklar ile sınırlıdır.

4. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, evreni, örnekleme, veri toplama yöntemleri ve verilerin analizi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, tarama modelini esas alan betimsel bir araştırmadır. “Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır” (Karasar, 2009, s. 77). Belirtilen tanıma göre, Chopin’in piyano tekniği açısından zorlayıcı olarak görülen no. 2 op. 38 numaralı baladındaki teknik özellikler, tarama modeline uygun olarak irdelenmeye çalışılmıştır (Yazar, 2022, s. 91).

“Betimleme yöntemi, olayların, olguların, nesnelere, kurumların veya çeşitli durumların ne olduklarını veya belli özelliklerin neler olduğu ortaya çıkarma işlemidir” (Cebeci, 2010: 7). Chopin’in dört baladından birisi olan ve araştırma için seçilen no. 2 op. 38 numaralı baladındaki teknik unsurlar çalışma yöntemi açısından betimlenmeye çalışılmıştır (Yazar, 2022, s. 91). Ayrıca araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 18.12.2020 tarihli 269 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

4.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Frederic Chopin’in müzikal ve teknik açıdan zorluk derecesi yüksek olarak görülen baladları araştırmanın evrenini; bu baladlarından biri olan no. 2 op. 38 numaralı eseri de araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

4.3. Verilerin Toplanması

Veri toplama yöntemi olarak, Türkçe ve yabancı kaynakların incelenmesinde literatür taramasından, Frederic Chopin’in no. 2 op. 38 numaralı baladının teknik pasajlarını incelemeye yönelik olarak da analiz yönteminin bir alt başlığı olan görsel analiz yönteminden yararlanılmıştır.

Literatür taraması, ilgilenilen konuya ilişkin bilgilerin bulunmasına yardımcı olmakla birlikte, araştırmaya kuramsal bir temel kazandırarak benzer çalışmaların sonuçlarının görülmesini sağlamaktadır. Seçilen konuya ilişkin önceki çalışmaları inceleyerek araştırma probleminin daha önce cevaplanıp cevaplanmadığı da ayrıca bulunabilmektedir (Büyüköztürk vd., 2011, s. 43).

Görsel analiz, görsel verilerin, simgelerin ve sembollerin açıklanıp yorumlanması şeklinde tanımlanmaktadır. Yani görsel olan tüm verilerin analizi yapılmaktadır (Sönmez ve Alacapınar, 2011, s. 83).

Ayrıca bu çalışmada kullanılan nota örnekleri için de, Franz Liszt’in öğrencilerinden biri olan Karl Klindworth’un edisyonu tercih edilmiştir.

5. Bulgular

Bulgular sıralanırken eserin teknik olarak zor görülen bölümleri ile başlanılmıştır. Bunun sebebi eserin teknik pasajlarında kullanılan hareketlerin ele oturmasının zaman almasıdır. Kaliteli bir duyum ortaya koymak adına bunun yapılması eserin gidişatı bakımından önemlidir. Bu yüzden öncelikli olarak eserin codası yani Agitato bölümü ile başlanılmış ve sonrasında teknik olarak uğraştırıcı kısımlar ile devam edilmiştir. Görüşme yapılan uzman piyanistlerin de belirttiği üzere Chopin Baladlar’ın en zor kısımlarının coda olduğu hatta IV. uzmanın ikinci balada bakıldığında eserin hızlı yerlerini çalmanın gerçekten zor olduğunu belirtmiş (Yazar, 2022, s.182).

5.1. F. Chopin’in No. 2 Op. 38 Numaralı Baladına İlişkin Teknik Çalışma Önerilerine Yönelik Bulgu Ve Yorumlar

F. Chopin'in büyük formlu eserleri içinde yerini alan no. 2 op. 38 numaralı baladı, tüm baladlar arasında en sakin, en şiirsel ve çalım tekniği açısından en rahat eser olarak görülmektedir. A. Mickiewicz'in şiirinden esinlenerek yazdığı ve genişletilmiş şarkı formu ile bestelenen bu eserin teknik olarak (coda hariç) tüm pasajları birbirleri ile benzerlik göstermektedir. Bu yüzden eserin hızlı bölümleri çalışma önerileri açısından aynıdır. Eseri ilk çalışmaya başlarken 169. ölçüye denk gelen (agitato) coda kısmı tercih edilebilir. Bunun sebebi, genellikle sağ elde görülen dar-geniş çift sesli aralıkların, kelebek hareketini andıran oktavlı pasajların ve inici olarak hareket eden akorların ele oturmasının zaman almasıdır. Ancak ne kadar uğraştırıcı da olsa tüm notalar el altındadır ve hareket ele oturduğunda bahsedilen yapılar zaman içinde kolaylaşmaktadır. Çalışma anında bilek serbest bırakılmalı ve el tuşlara yakın tutularak parmaklardan çalınmalıdır. Sağ eldeki çift sesleri çalışırken önce alt sesler ayrı çalışılmalı ve kullanılan edisyonda yazan parmak numaralarına göre çalınmalıdır. Ayrıca mümkün olduğunca sağ eli birinci parmağa doğru hafif yatırarak çalışmakta fayda vardır. Bunun nedeni, dördüncü ve beşinci parmağın kasılmasını engellemektir. Eserin teknik yapısı aslında birinci ve ikinci parmaklar üzerine kuruludur, bundan dolayı bu iki parmak üzerinde durulursa çalım sırasında eller o kadar rahatlamaktadır. Alt ses çalışıldıktan sonra üst seslere geçilmeli ve yine tercih edilen edisyondaki parmak numaraları kullanılarak çalışılmalıdır. Ayrı partilerle çalışıldıktan sonra notada yazıldığı gibi çift ses çalımına geçilmeli ve derin çalışılmalıdır. Bunu yaparken, sanki eli tuşun dibine doğru itiyormuş gibi bir hareketle çalışılmalıdır. Codayı üç kısma bölerek çalışmakta fayda görülmektedir. Çünkü coda kısmında üç farklı hareket yapısı mevcuttur. Dolayısıyla bu durumun, üç farklı hareketin ele oturması açısından gerekli olduğu düşünülmektedir. Önerilen ilk yer, eserin 169 ile 184. ölçüleri arasında yer alan geniş-dar çift ses aralığı ile yazılmış olan kısımdır (Yazar, 2022, s. 124-125).

Şekil 13. No. 2 Op. 38 numaralı Baladın codasının ilk çalışılacak kısmı

169 ile 184. ölçüler arası (şekilde 169 ile 186. ölçüler arası gösterilmektedir)

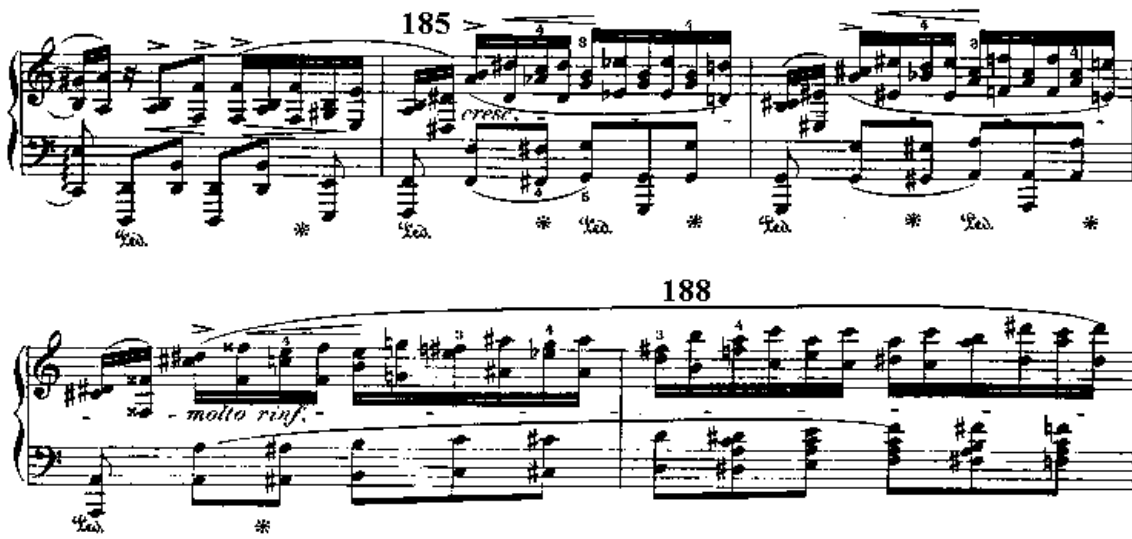
Agitato. 169

The musical score is presented in three systems, each with a treble and bass staff. The first system is marked 'Agitato. 169' and 'sempre f'. It features a complex rhythmic pattern with many beamed notes and rests. The second system continues with similar patterns, including some octaves. The third system shows a more melodic line in the treble staff and a supporting bass line. The score includes fingerings, dynamics, and articulation marks like asterisks and slurs.

Çalışmanın ikinci olarak önerilen kısmı, 185 ile 188. ölçüler arasında yer alan ve kelebek hareketi olarak adlandırabileceğimiz çift ses-oktav yapısıdır. İlk çalışma bölümünde anlatılan sağ elin birinci parmağa doğru yatırılması ve tuşların dibine doğru oturularak derin çalışılma durumu burası için de geçerlidir. Bu bölümde çift sesler bağlı çalınmalı ve mümkünse bileği zorlamadan el dengelenmelidir. Ayrıca, çalışırken pasaj içerisinde yer alan oktavları dâhil etmeden sadece çift seslere zaman ayırmak da faydalı olacaktır. Ayrıntılı çalışma işlemi yeterince yapıldıktan sonra oktavlar da dâhil edilmeli ve çokça çalınarak pasajın bütünlüğü sağlanmalıdır (Yazar, 2022, s. 126).

Şekil 14. No. 2 Op. 38 numaralı Baladın codasının ikinci çalışılacak kısmı
185 ile 188. ölçüler arası (şekilde 184 ile 188. ölçüler arası gösterilmektedir)

Üçüncü olarak önerilen kısım ise, eserin 189 ile 196. ölçüleri arasında yer alan ve dizi şeklinde aşağıya doğru inen akor-tek ses yapısı ile yukarı doğru hareket eden çift ses-arpej yapısıdır. Sağ elin birinci ve ikinci parmaklarına denk gelen notalar ile üst partide beşinci parmağa

denk gelen notalar birlikte çalışılmalı ve bu hareketi yaparken parmaklar fazla yukarı kaldırılmamalıdır. Bu çalışma şekli uygulandıktan sonra ara seslerde eklenmeli ve partinin tamamı çalınmalıdır. Ancak partinin tamamını çalarken üç sesli olarak aşağıya inen akorlardaki (189 ile 194. ölçüler arası) dördüncü parmak daha güçlü basılmalı ve avuç içerisinde hissedilmeye çalışılmalıdır (Yazar, 2022, s. 127).

Şekil 15. No. 2 Op. 38 numaralı Baladın 189 ile 196. ölçüler arası
(şekilde 189 ile 197. ölçüler arası gösterilmektedir)

Şimdiye kadar anlatılan yerler dışında eserin, 47 ile 62. ve 141 ile 166. ölçüleri arası hem hareket açısından hem de çalışma önerileri bakımından aynıdır. Bahsedilen ölçülerin çalışma sırası kişiye göre farklılık gösterebilir ancak, ilk olarak eserin 47. ölçüsüyle başlanması önerilmektedir. Çünkü ilk sayfada sakin ve dingin bir şekilde giderken bir anda 47. ölçü ile beklenmedik bir hızda ve fortissimo ile devam etmesi, tuş hâkimiyetini yakalamak açısından zordur. Bu bakımdan önceliğin bu ölçüye verilmesi tavsiye edilmektedir. Aslında hangi ölçülerle başlanılırsa başlansın, kaliteli bir çalım yakalayabilmek için derin çalışmak ve ayrı ellerle bu bölümleri tempoya getirmek önemlidir. 47 ile 62. ve 141 ile 166. ölçüler arasını çalışmaya başlarken önceliğin sol ele verilmesi önerilmektedir. Çünkü oktavları ve giderek genişleyen atlamalı onaltılıkları bir müzik bağı içerisinde bölmeden çalmak, uğraştırıcı olduğu kadar zaman alan bir durumdur. Notada pedal yazılmış olsa da, çalışma esnasında pedalsız ve parmak bağı kullanarak çalmak teknik açıdan geliştiricidir. Tabi bu uygulamayı yaparken sert ve düz bir çalım sergilemek yerine, müzikal bir yaklaşımla bilek kullanmak ve çalım sırasında başparmağa denk gelen notalara doğru kol ağırlığını vermek, hareketin kavranması açısından faydalıdır. Çalışma temposu olarak orta tempo tercih edilmeli, bilek ve kol hareketi büyütülerek çalışılmalıdır. Ancak eser tempoda denenirken bu hareket küçültülmelidir. Sol eli çalıştıktan sonra sağ ele geçilmeli ve yine sol eldeki gibi müzik bağı koparılmadan pedalsız çalışılmalıdır. 47. ölçüden itibaren çift ses olarak çalınan ve beşinci parmağa denk gelen belirli noktadaki üst sesler çalışmaya dâhil edilmemeli, sadece alt sesler, bağı ve derin çalışılarak pasaj ele oturuncaya kadar tekrar

edilmelidir. Ele oturduğu düşünüldüğünde üst seslerde eklenmeli ve pasajın tamamı çalınmalıdır. Eserin 48. ölçüsüne gelindiğinde bu sefer aşağıdan yukarıya doğru giden pasajın birinci ve ikinci parmağa denk gelen kısımları yine ayrı şekilde çalışılmalı, çalışma sırasında staccato ve iki bağlı şekilde çalışmalar yapılmalıdır. Daha sonra üst seslerde dâhil edilmeli ve pasaj, az hareketle, bağlı bir şekilde çalışılmalıdır (Yazar, 2022, s. 132).

Şekil 16. No. 2 Op. 38 numaralı Baladın 47 ile 62. ölçüler arası

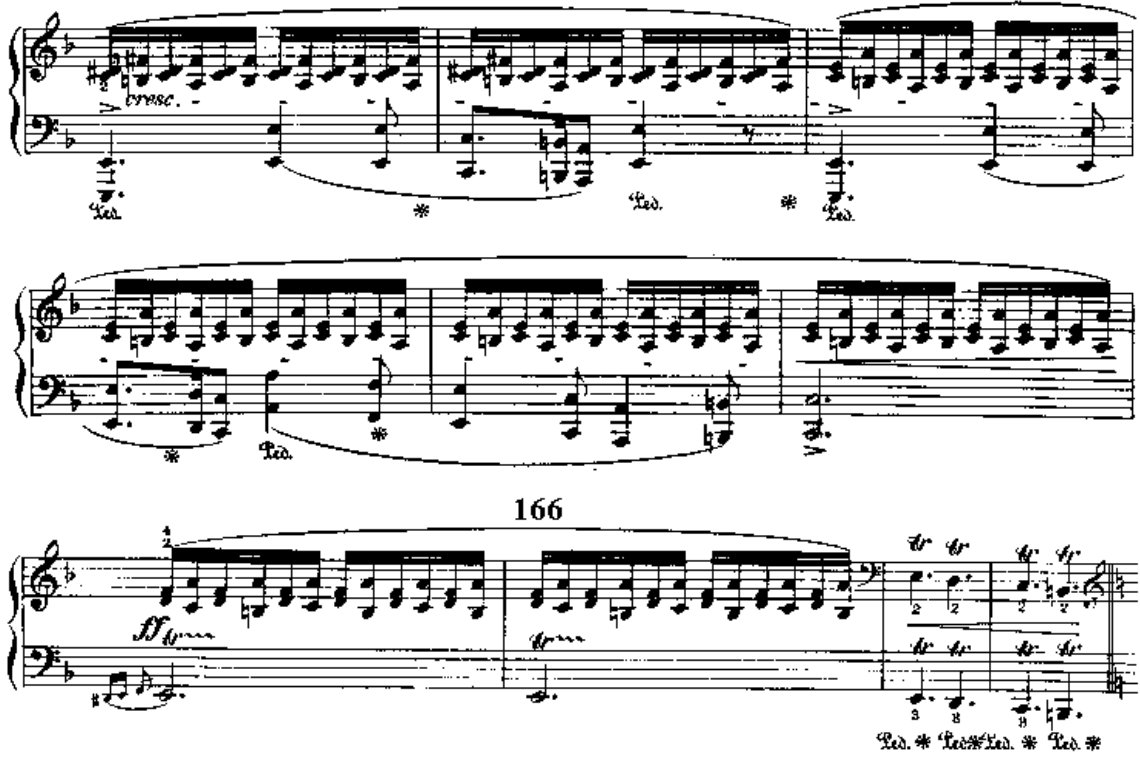
Çalışma önerisi olarak sunulan 47 ile 62. ölçülerin haricinde, daha önce de bahsedildiği üzere 141 ile 166. ölçüler birbirleri ile benzerlik göstermektedir. Sadece 155. ölçüden 166. ölçüye kadar olan kısımda sağ elde onaltılık olarak yazılmış belirli notalar mevcuttur ve bu noktadan itibaren eser codaya hazırlanmaktadır. Bu bakımdan çalışma önerileri bahsedilen ölçüler için sunulmamıştır.

Şekil 17. No. 2 Op. 38 numaralı Baladın 141 ile 166. ölçüler arası

(şekilde 141 ile 168. ölçüler arası gösterilmektedir)

141 **Presto con fuoco.**

The musical score is presented in six systems, each containing a piano (treble clef) and bass (bass clef) staff. The tempo and mood are indicated as **Presto con fuoco.** The score includes various dynamic markings: *ff* (fortissimo), *cres.* (crescendo), *dimin.* (diminuendo), *meno f* (meno forte), and *marcato*. The piece is in 4/4 time and features intricate rhythmic patterns, including sixteenth and thirty-second notes, and various articulations such as slurs and accents. The score is marked with asterisks (*) and 'cres.' in several places, indicating specific technical practice points.

Eserde çalışılması gereken bir diğer yer ise, 63 ile 78. ölçüler içerisinde yer alan, sol eldeki onaltılık notalardır. Bu onaltılıklar çok zor olmasa da, bu notaları eşit ve müzikal bir duyumla çalmak önemlidir. Çalım sırasında tuşların dibine doğru oturulmamalı ve sanki dalga sesi çıkarıyormuş gibi bir tını elde edilmelidir. Ayrıca sağ elde gelen akorların üst sesleri daha fazla duyurulmalı, kol yardımıyla akorlar sertlikten uzak bir şekilde dolgun çalınmalıdır (Yazar, 2022, s. 136-137).

Şekil 18. No. 2 Op. 38 numaralı Baladın 63. ile 78. ölçüler arası

The image displays four systems of musical notation for F. Chopin's Ballad No. 2 Op. 38. Each system consists of a piano (right) staff and a bass (left) staff. The first system includes markings for 'Ped.' (pedal) and 'molto cresc.' (molto crescendo). The second system features 'ff' (fortissimo) and 'dim.' (diminuendo). The third system has 'pü dim.' (pü diminuendo). The fourth system is marked with the number '78'. The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings, along with fingerings indicated by numbers 1-5.

Eserin ayrıntılı olarak çalışılabilecek son kısmı ise, giriş kısmı olan 1. ile 46. ölçüler arasında denk gelen yerdir. Bu bölümde güzel ve naif bir ses tınısı elde etmek için az pedal ile parmak legatosu kullanmak gerekmektedir. Eserin belki de en zor kısmı olarak görülen bu yerin benzeri, 83 ile 107. ölçüler arasında karşımıza çıkmaktadır. Çalım aşamasında güzel bir tını elde etmek için parmakların uç kısımları kullanılmamalı, yastık olarak tabir edilen yumuşak kısımları ile basılmalıdır ve bunu yaparken de sesi sanki avuç içerisine doğru alıyormuş gibi bir hareket izlenmelidir. Diğer tüm bölümler için sunulan en önemli önerilerinden biri, bu yer için de geçerlidir. Bu da, derin ve dinleyerek çalışmaktır. Israrla tekrarlanan bu öneri, hem esere teknik hâkimiyet kazandırmakta hem de tanınmayan bir piyanoya geçildiğinde tuşlara alışma süresini kısaltmaktadır (Yazar, 2022, s. 138).

Şekil 19. No. 2 Op. 38 numaralı Baladın 1 ile 46. ölçüler arası
2me Ballade.

A. M. R. Schumann.

Fr. Chopin, Op. 38.

Andantino.

sotto voce

sempre sostenuto e legatissimo
tes. *

pp
tes. *

sempre legato
tes. *

Chopin'in tüm baladları genel itibariyle müzikal ve teknik açıdan zor eserlerdir. No. 2 op. 38 numaralı balad, birinci ve üçüncü balada göre daha tınısal bir eserdir. Yavaş bölümlerinin fazla olmasından dolayı hızlı pasajlar teknik olarak yorucu değildir. Çünkü yavaş bölümler piyaniste dinlenme fırsatı sunmaktadır. Ancak teknik olarak hızlı olan yerlerde parmak çevikliği çok önemlidir. Bu teknik gücü elde etmek için de doğru çalışma önerileri izlenmelidir. Eser içerisinde sıklıkla yer alan akoları çalarken kol kullanmak ve basış sırasında kolları yana doğru açarak hareketi genişletmek, hoş ve güzel bir ton çıkmasına yardımcı olacaktır. Ayrıntılı çalışmaların sonunda eser baştan sona birkaç defa çalınmalı ve müzikal bütünlük elde edilinceye kadar çalışılmalıdır (Yazar, 2022, s. 139).

Sonuç ve Öneriler

Araştırma için belirlenmiş olan F. Chopin'in no. 2 op. 38 numaralı baladı, müzik ve piyano tekniği bakımından tüm baladlar içinde en sakin olanıdır. Konusu itibari ile şiirsel ve tını açısından derin bir eser olan bu balad, Chopin'in diğer baladları ile karşılaştırıldığında kısa ve çalım tekniği açısından daha makuldür. Genel olarak yavaş olan yerlerin çalımı gerçekleştirilirken az pedal kullanılmalı ve parmak legatosu ile bağlı çalınmalıdır. Hızlı bölümlerine bakıldığında ise, coda hariç tüm pasajları aynı hareket içerisindedir. Ancak kolların ve bileklerin kasılmasını engellemek için eller tuşlara yakın olmalı ve az hareketle çalınmalıdır. Yapılan analizler doğrultusunda, ikinci balada en göze çarpan durum, teknik pasajların birinci ve ikinci parmaklar üzerine kurulu olduğunu saptamak olmuştur. Bu bakımdan çift ses olarak yazılmış olan yerlerdeki birinci ve ikinci parmağa denk gelen yerleri daha çok duyurmak, kol ve bilek gücünü bu parmaklara ileterek çalımı rahatlatmak önerilmektedir. Eserin en zor yerinin coda olduğunu söylemek mümkündür. Genel itibari ile simetrik bir hareket görülmektedir ve tüm notalar el altındadır. Bu noktada şu belirtilmelidir ki Chopin, bu pasajları çalarken büyük hareketlerle çalmayı imkânsız kılan nota grupları ortaya koymaktadır. Bu da onun iyi bir piyano virtüözü olduğunun kanıtıdır. Ayrıca codada, dar-geniş çift ses aralıkları dışında kelebek hareketini andıran pasajlarla da karşılaşmaktadır. Bu kelebek hareketi, etütleri arasında yer alan op. 25 no 9 etüdünde de karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan ikinci baladı çalışmadan önce bahsedilen etüdün çalışılması önerilmektedir. Son olarak şu belirtilebilir ki, sol el için aslında zor olan yerler olmasa da, armonik bütünlük ve esere kattığı güzellikler bakımından derin ve tok bir tını arayışı içerisinde olunmalı, bunu yaparken esere müzikal derinlik kazandırmak adına sol kolu dışarı doğru açarak hareket genişletilerek tuşlara oturulmalıdır.

Kaynakça

Berman, B. (2000). *Notes From The Pianist's Bench*. U.S.A: Yale University.

- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (8. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Carter, G. (2008). *The Piano Book*. Australia: Wensley Press
- Cebeci, S. (2010). *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri*, (3. Basım). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Cooke, J. F. (1913). *Mastering The Scales and Arpeggios*, U.S.A: Theodore Presser Company.
- Craig, H. I. (1913). *The Development of the Piano forte Technic from Haydn to Liszt*. (Unpublished Bachelor Thesis) Illinois: University of Illinois.
- Deaville, J. (2008). A Star is Born? Czerny, Liszt and The Pedagogy of Virtuosity. In; D. Gramit, (Eds.), pp. 52-66. *Beyond The Art of Finger Dexterity*, Newyork: University of Rochester Press
- Feridunoğlu, L. (2004). *Müziğe Giden Yol* (4. Baskı). İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Gide, A. (2010). *Chopin Üzerine Notlar*, (1. Basım). (Çev. Ö. Bozkurt). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Giesecking, W. ve Leimer, K. (2010). *Piano Technique*. New York: Dover Publications.
- Gültek, B. (2007). *Piyano Bir Çalgının Biyografisi* (1. Baskı). Ankara: Epilog Yayıncılık.
- Hofmann, J. (1920). *Piano Playing with Piano Questions Answered By Joseph Hofmann*. Philadelphia: Theodore Presser.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. (19. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Matthay, T. (1947). *The Visible and Invisible in Piano forte Technique*. London: Oxford University Press.
- Özgür, Ü. (2001). *Antik Yunan Modlarından Orta çağ (Kilise) Modlarına*, (Cilt 21, sayı 2). Ankara: Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi.
- Pamir, L. (1983). *Çağdaş Piyano Eğitimi*, İstanbul: Beyaz Köşk Yayınları.
- Prof. Gülhan, Ö. (2021) *Yarı Yapılandırılmış Görüşme*, 13.04.2021 Çevrimiçi Zoom.
- Sandor, G. (1981). *On Piano Playing, Motion, Sound and Expression*. Newyork: Schirmer Books.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2011). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (1. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yazar (2022).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 18.12.2020

No: 269

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %75

2. yazar katkı oranı: %25

Türkiye’de Sürdürülebilir Moda Oluşumları: Güncel Durum, Zorluklar ve Olanaklar

Sustainable Fashion Organizations in Türkiye: Current Situation, Challenges and Opportunities

Dr. Öğr. Üyesi Şakir ÖZÜDOĞRU¹, Dr. Öğr. Üyesi Sanem ODABAŞI², Araş. Gör. İrem AKDEMİR³, Dr. Öğr. Üyesi Derya MERİÇ⁴, Dr. Öğr. Üyesi Özgür CEYLAN⁵

Öz

Sürdürülebilir moda konusu, üretim süreçlerinde ortaya çıkan çevresel sorunlarla birlikte alternatif üretim yöntemlerinin geliştirildiği ve çevresel sorunlara çözüm odaklı yaklaşılan bir gündem olarak gerek dünyada gerekse Türkiye’de başlıca araştırma konuları arasında yer almaktadır. Türkiye’de tekstil ve moda tasarımı alanlarında çeşitli sürdürülebilirlik çalışmaları yürütülmekte, aynı zamanda meslek birlikleri, sivil toplum kuruluşları ve gayri resmi oluşumlar gibi yapıların ortak çalışmalarına da rastlanmaktadır. Genel tabloya bakıldığında Türkiye’de sürdürülebilir moda kapsamında faaliyet gösteren oluşumların sayısı ve etkinlikleri 2010’lu yıllarda artış göstermiş olmakla beraber bu oluşumların uygulamalarının teorik çerçeveye ve pratik deneyimlere nasıl katkı sağladığının tespit edilemediği görülmüştür.

Bu makalenin amacı, Türkiye’de sürdürülebilir moda alanında faaliyet gösteren oluşumların güncel durumlarını, amaç ve faaliyet alanlarını, karşılaştıkları zorlukları oluşumların içinde bulunan kişilerin deneyimleri aracılığıyla tespit etmektir. Çalışma kapsamında Türkiye’de sürdürülebilir moda alanında faaliyet gösteren inisiyatif, kolektif, platform gibi organizasyonlara ve alanda faaliyet gösteren derneklere dair bir durum çalışması gerçekleştirilmiştir. Türkiye’deki sürdürülebilir moda oluşumlarının amaçları, faaliyet alanları ve faaliyetlerini gerçekleştirme süreçleri sürdürülebilirlik konusunda farkındalık yaratma, tüketici davranışını değiştirme, endüstri uygulamalarını ele alma ve sosyal adalet konularını tartışma gibi önemli başlıklar altında karşılaştıkları zorluklar incelenmiştir. Çalışmada faaliyetlerine devam etmekte olan altı gönüllü oluşumun temsilcisi ile yarı-yapılandırılmış görüşmeler yapılmış, toplanan veriler içerik analizi ile analiz edilmiş ve temalara ayrılarak sunulmuştur. Bu temalar; “aktörler”, “zorluklar”, “destekler-kolaylaştırıcılar”, “küresel-yerel” ve “öneriler” başlıklarından oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir moda, sürdürülebilir moda organizasyonları, gönüllülük faaliyetleri, moda aktivizmi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Sustainable fashion deals with the environmental problems that arise in the production processes and develops alternative production methods as well as a solution-oriented approach to these problems. Thus, it became one of the main research topics globally and in Türkiye. There are joint studies between non-governmental organizations, professional and informal associations. Although the number and activities of organizations operating in the scope of sustainable fashion in Türkiye have increased after 2010, the contribution of these on the theoretical framework and the practical experiences has not been determined.

¹Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, sakiro@eskisehir.edu.tr

²Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, sodabasi@eskisehir.edu.tr

³Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, iakkus@eskisehir.edu.tr

⁴Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, deryameric@eskisehir.edu.tr

⁵Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, ozgurceylan@eskisehir.edu.tr

The aim of this study is to determine the current status, purpose, and field of activity and struggles of the organizations operating in sustainable fashion in Türkiye through the experiences of the people working in these organizations. The objectives, focused fields and the processes of activities of sustainable fashion organizations in Türkiye are examined under important titles such as raising awareness on sustainability, changing consumer behavior, addressing industry practices and discussing social justice issues. In the scope of the study, semi-structured interviews were conducted with the representatives of six volunteer organizations that continue their activities. The collected data were analyzed by content analysis and presented by dividing into different themes and are defined as “actors”, “challenges”, “supporters-facilitators”, “global-local” and “recommendations”.

Keywords: Sustainable fashion, sustainable fashion organizations, volunteering activities, fashion activism

Paper Type: Research

Giriş

Yaşamın hemen her alanına etki eden ve çok yönlü tartışmaların konusu haline gelen “sürdürülebilirlik” kavramı, günümüzde artık sadece çevre sorunları ile ilişkilendirilmemekte, sosyal ve ekonomik boyutları ile de değerlendirilmektedir. “Sürdürülebilirlik” insan hakları ve yaşamsal birçok değeri tehlikeye atan, ihlal eden sorunların giderek artmasıyla, günümüzün en önemli konularından birisi olmuştur. Sürdürülebilirlik kavramı; Birleşmiş Milletler (BM, 1987, s. 39) tarafından kurulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’ndaki (World Commission on Environment and Development) kararların toplandığı Brundtland Raporu’nda “şu anki gereksinimleri, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama becerilerini tehlikeye atmaksızın karşılamak” olarak tanımlanmıştır.

Sürdürülebilirlik kavramı, çevreyi olumsuz yönde etkileyen, birçok sosyal ve ekonomik problemlerin yaşandığı endüstrilerin başında olması nedeniyle tekstil ve moda alanı için de oldukça önemlidir (Fletcher, 2008; Gardetti ve Torres, 2013; Sherburne, 2009). Ellen MacArthur Vakfı’nın verilerine göre (World Bank, 2019), tekstil ve moda endüstrisi her yıl beş milyon insanın ihtiyacını karşılayacak kadar su tüketmekte, dünyadaki atık suyun yüzde 20 kadarı kumaş boyama ve bitim işlemleri neticesinde ortaya çıkmaktadır. Giyim üretiminde kullanılan elyafların yüzde 87 kadarı çöpe dönüşmektedir. Aynı rapora göre, tekstil ve moda endüstrisinin yıllık karbon salınımı uluslararası uçuş ve denizcilik endüstrisinden fazladır. Dünyadaki yaşam tarzının günümüzdeki halini korumaya devam edeceği varsayıldığında dünyadaki kumaş tüketiminin yüzde 80 oranında artacağı öngörülmektedir. Son olarak, her yıl 50 milyon pet şişeye denk mikrolif okyanus sularına karışmakta ve buradan besin zincirine eklenme tehlikesi yaratmaktadır.

McKinsey Araştırma Şirketi’nin 2019 Moda Raporu’na göre küresel moda endüstrisinin iş hacmi 1.3 trilyon doları bulmakta ve bu endüstride 300 milyondan fazla kişi istihdam edilmektedir. Tekstil ve moda endüstrisinin sağladığı istihdam ve ihracat olanakları ve yarattığı katma değer bakımından gelişmekte olan ülkeler için lokomotif bir sektör olduğu yönünde fikir birliği vardır (Çetin ve Ecevit, 2008, s. 117; Keane ve Velde, 2008, s. 7; Yücel, 2010, s. 228). Bununla birlikte, kaçak yollarla çalışan küçük imalathaneler ve taşeron firmaların sektördeki varlığı nedeniyle kesin olarak ne kadar insanın üretim kısmında çalıştığını kestirebilmek zor olmaktadır. Tekstil ve moda endüstrisi çevreye verdiği zarar, kötü çalışma koşulları ve hedonistik tüketimi körüklemesi gibi nedenlerden dolayı sıkça eleştirilere konu olmaktadır (Cline, 2012; Hoskins, 2015).

Moda ve tekstil endüstrisi tarafından üretilen ürünler ve bunların üretim biçimleri çevre için tehlikeli sonuçlar doğurmaya başlamış, bununla birlikte sürdürülebilir bir yaşam için alternatif üretim yöntemleri geliştirmek ve çevresel sorunlara çözüm odaklı yaklaşmak için uygulanabilecek çeşitli anlayışlar ve yöntemler ortaya çıkmıştır (Odabaşı, 2022, s. 28). Tekstil ve moda tasarımı alanlarında sürdürülebilirlik odağı ile değişen dinamikler doğrultusunda oluşan farkındalıklar ile birlikte örgütsel oluşumlar da devreye girmeye başlamış ve gerek yerel gerekse küresel boyutta çeşitli çalışmalara imza atılmıştır. Bu noktada, ortaya çıkan sorunlara bir çözüm oluşturmak adına gönüllü çalışmaların etkisi ve öneminin altını çizmek gerekmektedir. Öyle ki,

her geçen gün daha da küreselleşen dünya düzeninde sürdürülebilirliğe dair problemlerin çözümünde birlikte hareket etmenin elzem olduğu gündeme gelmiştir. Gönüllülük çalışmaları altında yer alan küresel ve yerel örnekler incelendiğinde, etki alanlarının genişliği ve tekstil ve moda tasarımı sektörlerindeki yaptırımları ile başarılı örneklerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Covid-19 pandemisinde karantina sürecinde Bangladeş ve Hindistan gibi ülkelerde üretim yapan birçok moda markası, pandemi ile birlikte üretimlerini durdurmuş ve verilmiş olan siparişlerin ödemelerini yapmamıştır. Remake adlı oluşum ve Elizabeth Cline'in Change.org'da başlatmış olduğu "#PayUp" adlı kampanyası sayesinde yaşanan bu kriz duyurulmuştur. 40'tan fazla tekstil markasının ödemelerini gerçekleştirilmesi için kamuoyu oluşturulmuş, bazı firmalar ödeme yapmayı kabul etmiştir. Pay Up kampanyası, tekstil işçilerinin ekonomik ve sosyal güvencelerini oluşturmak için markalara baskı uygulayan bir platform haline gelmiştir (Sürdürülebilir Moda Lisansı, t.y.).

Türkiye'deki sürdürülebilir moda konusunda faaliyet gösteren oluşumlara baktığımızda ise meslek birliklerinin çeşitli komisyonları, dernekler ve derneklerin çeşitli alt komisyonları, alanda faaliyet gösteren danışmanlık firmaları ve gönüllülerden meydana gelen çeşitli oluşumlar karşımıza çıkmaktadır. Bu oluşumların örgüt yapıları, amaç ve faaliyetleri açısından çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiş ve bu alanda faaliyet gösteren dernekler ve gayri resmi oluşumlar üzerine araştırma yapılmasına gerek duyulmuştur. Bu çalışmada, sürdürülebilir moda konusunda faaliyet gösteren oluşumların faaliyetleri, karşılaştıkları zorluklar ve bu zorlukları aşma stratejileri, sektör ve birbirleri ile ilişkileri üzerine nitel bir araştırma yapılmış; bu alanda çalışmalar yapan birey ve topluluklara mevcut durum hakkında bir panorama ve ileriye dönük öneriler sunmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikli olarak moda alanında sürdürülebilirlik bağlamında faaliyet gösteren oluşumların güncel durumları, amaç ve faaliyetleri, mevcut olanakları ve karşılaştıkları zorluklar incelenmiştir.

1. Türkiye'de Sürdürülebilir Moda Oluşumları

Moda endüstrisinin çevre sorunlarına olan etkileri bilimsel araştırmalarla kanıtlanmış, yaşanan olumsuz gelişmeler karşısında, tekstil ve moda tasarımı alanında uğraş verenlerin "sürdürülebilirlik", "yavaş moda", "yeşil moda", "yeşil tekstil" gibi kavramlara dikkat çektikleri gözlemlenmiştir (Şahin ve Odabaşı, 2020). Türkiye'de tekstil ve moda alanlarında çeşitli sürdürülebilirlik çalışmaları farklı çatılar altında yürütülmekte aynı zamanda farklı birlikteliklerin ortak çalışmalarında ortaya çıktığı da gözlemlenmektedir. Genel çerçevede bakıldığında eğitim çalışmaları ve akademik çalışmalar, sektörel çalışmalar ve farkındalık yaratma ve dönüşüm odaklı gönüllülük çalışmalarına rastlanmaktadır.

Türkiye'de sürdürülebilir moda alanında faaliyet gösteren oluşumlar özellikle son on yıl içerisinde görünür olmaya başlamıştır. Düzenledikleri faaliyetler ile sürdürülebilir moda konusunda farkındalık yaratma ve bilinç oluşturma amacıyla olan bu oluşumlar, konuya ilgi duyan kişiler, girişimciler ve sektör öncülerini bir araya getirmektedir. Bu oluşumların en önemli özelliği, gönüllü olarak aktivitelerini yürütüyor olmalarıdır. Gönüllülük, karşılığında parasal bir karşılık beklemeden, kişinin zamanını, becerilerini veya kaynaklarını başkalarının yararına vermesi anlamına gelmektedir. Gönüllülük, dünyada olumlu bir fark yaratma arzusuyla motive edilen bir sivil katılım ve toplum katılımı biçimi olup, gönüllülükle ilgili gerçekleştirilen faaliyetler aşağıda belirtildiği gibi iletilebilmektedir (Musick ve Wilson, 2008, s. 11):

- Doğrudan hizmet: Çocuklara özel ders vermek veya aşevlerinde yemek servisi yapmak gibi bireylere veya kuruluşlara uygulamalı destek sağlamak.
- Dolaylı hizmet: Bağış toplama gibi daha perde arkası bir rolde kuruluşları veya davaları desteklemek.
- Savunuculuk: Politika değişiklikleri için bir araya gelerek belirli bir konu hakkında farkındalık yaratmak gibi birtakım öncelikli sorunlar adına konuşmak.

Gönüllülüğün hem gönüllü olan kişi hem de bir bütün olarak toplum için çeşitli faydaları olabilir. Örneğin, gönüllülük sosyal bağlantılar kurmaya, yeni beceriler geliştirmeye ve esenlik ve amaç duygularını artırmaya yardımcı olabilmektedir. Ayrıca gerçekleştirilen gönüllülük faaliyetleri, sosyal ve çevresel konuları ele aldığı takdirde sivil katılımı teşvik ederek ve toplum ilişkilerini güçlendirerek toplum üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilmektedir (Musick ve Wilson, 2008, s. 459-463). Durkheim (2014), gönüllülüğü sosyal bütünlük oluşturmanın ve bir topluluk duygusu yaratmanın bir yolu olarak bireylerin kendilerinden daha büyük bir şeye bağlı hissetmelerine yardımcı olduğunu savunmaktadır. Bu açıdan sürdürülebilir moda oluşumlarının yürütmekte olduğu faaliyetlerin gerek yerel gerekse küresel ölçüde değişimi ve sürdürülebilir moda geçişi teşvik eden faaliyetler olduğu söylenebilir.

Türkiye’de sürdürülebilir moda konusunda gönüllülük çalışmaları bulunan oluşumların, gönüllülük kapsamındaki yürütülen faaliyetlerinde ağırlıklı olarak dolaylı hizmette ve savunuculukta yer aldığını gözlemlemek mümkündür. Son on yıl içerisinde Türkiye’de moda alanında sürdürülebilirlik alanında faaliyet gösteren oluşumların sayısı giderek artmıştır. Bu kapsamda yürüttükleri faaliyetler ile örnek olarak gösterilebilecek kimi oluşumlar ortaya çıkmış, kimi oluşumlar kısa ömürlü olsa da daha büyük yapıların ortaya çıkmasına zemin hazırlamış, kimi oluşumlar da faaliyetlerini hala sürdürmektedir.

Sürdürülebilir moda alanında faaliyet gösteren Takas Eylemi Platformu, 2012 yılında Nazlı Ödevcı ve Fulya Müftüoğlu tarafından İstanbul merkezli bir eylem olarak başlatılmış ve amacını katılımcıları giysi takasına teşvik ederek tüketim alışkanlıklarını sorgulatmak ve bu alışkanlıkları değiştirmek için çözüm üretmek olarak belirlemiştir (Kipöz, 2020, s. 219). Diğer sosyal ve aktivist bir platform olan CIRCUIT İstanbul, 2013 yılında Ülkü Çağlayan tarafından kurulmuş ve öz sorgulama, çevresel farkındalık ve topluluk bilinci kavramları çerçevesinde sürdürülebilir pratikler ile eğitimler ve etkinlikler düzenleyerek, bireyleri bir araya getirmeyi amaçlamıştır (Circuit İstanbul, t.y.). Sürdürülebilir Moda Platformu ise 2017 yılında kurulmuş bir oluşum olmakla birlikte moda ve/veya sürdürülebilirlik alanında çalışmalar yapan kişi veya kuruluşları ortak noktada birleştirerek, daha iyi bir dünya yaratılmasına katkı sağlama amacındadır (Kipöz, 2020, s. 231).

Fashion Revolution Türkiye, İngiltere merkezli küresel bir oluşum olan Fashion Revolution’ın (FR) Türkiye ayağıdır. 2013 yılında yaşanan Rana Plaza Faciası’nın ardından Birleşik Krallık’ta bir araya gelmiştir. Küresel çapta faaliyet gösteren FR’nin amaçları arasında moda endüstrisindeki sosyal ve çevresel istismarı sonlandırmak, tedarik zincirinde yer alan tüm çalışanlara adil ücret sağlamak, küresel moda endüstrisinde daha adil bir güç dağılımı sağlamak ve kültürel mirasın, zanaatkarlığın ve yerelliğin öne çıkarılması gibi amaçlar yer almaktadır. FR moda sektöründe hızlı üretimi reddetmekte, doğal kaynaklar ve insan kaynaklarının sürdürülebilirliğini hedeflemektedir. “Giysilerimi Kim Yaptı?”, sorusu ile tüketiciyi sorgulatmaya iten bu oluşum, zaman içinde gelişim göstermiş ve “Giysilerinizi Biz Yaptık” diyen birçok marka ve üreticinin harekete dâhil olmasını sağlamıştır. Her yıl şeffaflık endeksi hazırlamakta ve paylaşmaktadır. Bunun yanı sıra her yıl dünya çapındaki tüm temsilciliklerle, Rana Plaza Faciasının yaşandığı 24 Nisan gününde Fashion Revolution Günü ve Haftası çerçevesinde etkinlikler düzenlemeye devam etmektedir. FR’nin Türkiye şubesinin koordinatörlüğünü İrem Yanpar Coşdan yürütmektedir. FR-TR’nin öncelikli amacı şeffaf bir tedarik zinciri oluşturmak için ön ayak olmak ve tüketici ve endüstrinin tekstilin yol açtığı sosyal ve ekonomik sorunlara dair bilinçlendirilmesidir. Oluşumun etkinlikleri arasında FR’nin merkezi tarafından açılan projelere katılımcı bulmak ve sürdürülebilir moda alanında faaliyet gösteren küçük işletmeleri öne çıkararak onlara bir iletişim ağı sağlamak yer almaktadır (Fashion Revolution, t.y.).

Temiz Giysi Kampanyası, 1989 yılında Hollanda’da kadın işçilerin haklarını korumak için kurulmuş olup günümüzde 15 Avrupa ülkesinde faaliyet göstermektedir. Oluşumun Türkiye ayağı 2008 yılında Kot Kumlama İşçileri Dayanışma Komitesi adı ile kurulmuş ve 2017 yılında dernekleşmiştir. Dernek, küresel çapta faaliyet gösteren Clean Clothes Campaign (Temiz Giysi

Kampanyası) ağının üyesi olup, hedef kitlesini tekstil sektöründeki çalışanlar ve işverenler oluşturmakta ve işçi haklarına odaklanmaktadır. Dernek ayrıca bu çerçevedeki girişimleri ile tekstil sektöründe kot kumlama sürecinde akciğerlerin zarar görmesiyle oluşan sliksiz hastalığının Sağlık Bakanlığı'na tanınmasını sağlamıştır (Temiz Giysi Kampanyası, t.y.; Kipöz, 2020, s. 230).

Diğer bir oluşum olan Notion Kolektif, 2019 yılında Nazey Erdilek, Gözde Karatekin ve Şevin Gürarda öncülüğünde tekstil sektörünün sebep olduğu çevresel, sosyal ve ekonomik sorunlara dair farkındalık yaratmak amacıyla bir platform olarak kurulmuş, moda endüstrisinde sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal adalet gibi konuları gündemine almıştır. Sürdürülebilir ve etik dönüşüm için yenilikçi ve alternatif çözümler geliştirmeyi, hızlı modanın tahrip eden etkilerinin iyileştirilmesini amaçlamaktadır. Oluşumun bir diğer amacı ise tekstil sektöründe yer alan ve sürdürülebilir moda hakkında faaliyet gösteren, fikir yürüten, bu konuyu merak eden herkesi bir araya getiren etkinlikler düzenlemektir. Bu kapsamda girişimciler, düşünce liderleri, değişim öncüleri, profesyoneller, akademisyenler, öğrenciler ve moda tutkunları gibi alandan birçok kişi veya kişileri bir araya getirmektedir. Farklı kişiler ve konular ile düzenledikleri podcast programları, düzenli olarak devam etmektedir (Notion Kolektif, t.y.).

Sürdürülebilir Moda Lisanı; Sanem Odabaşı ve Dilek Altan tarafından 2021 yılında kurulmuş olup, sürdürülebilir moda konusu içinde var olan kavramları açıklayan, uygulama biçimlerini özetleyen ve tarih içinde yer etmiş olayları anlatan bir sürdürülebilir moda sözlüğüdür. Artan farkındalık düzeyinin yanı sıra sürdürülebilirlik konusunun popüler ve gelip geçici bir akım olarak ele alınması söz konusu olmuş, çeşitli kavram karışıklıkları ve uygulama biçimlerinde karmaşalar öne çıkmıştır. Sürdürülebilir Moda Lisanı bu açığı kapatmak amacıyla sürdürülebilir moda ile ilişkili kavram ve tanımları örnekleri ile birlikte Türkçeye çevirerek açık erişimli, gün geçtikçe genişleyen bir sözlük üretmektedir (Sürdürülebilir Moda Lisanı, t.y.).

Türkiye Tekstil Araştırmaları Organizasyonu, 2021 yılında Bilgesu Altuncan tarafından kurulmuştur. Organizasyon, sürdürülebilir moda konusunda araştırmalar yapan kişileri bir araya getirme ve bu araştırmaları duyurma amacı gütmektedir. Alanda faaliyet gösteren diğer organizasyonlarla da iş birliği içinde çalışmakta, onlara görsel tasarım desteği vermekte, Türkçe ve İngilizce olarak sürdürülebilir tekstil araştırmaları temalı çevrimiçi bir fanzin yayımlamaktadır (Türkiye Tekstil Araştırmaları Organizasyonu, t.y.).

Yukarıda ele alınanlar dışında sürdürülebilir moda alanında faaliyet gösteren farklı organizasyonel yapılar bulunmakta ancak bu yapılar da benzer amaç ve faaliyetler yürütmektedir. Özet olarak, Türkiye'de gerek sivil toplum kuruluşları gerek meslek birlikleri gerekse de gönüllü oluşumların 2010'dan bu yana artan bir ivme ile moda alanında sürdürülebilirliği gündemine aldıkları söylenebilir. Bu çalışmanın da konusu olan gönüllü oluşumlar ve sivil toplum örgütlerinin amaçlarının tüketimin azaltılması, sektördeki olumsuz çalışma koşullarına ve işçi hakkı ihlallerine dikkat çekilmesi, hem sektör çalışanlarına hem de tüketicilere sürdürülebilirlik farkındalığı kazandırılması, bu alanda çalışmalar yürüten bireylerin bir araya getirilmesi ve son olarak akademik alanda sürdürülebilirlik konusunda oluşan terminolojik karışıklığa çözüm önerisi geliştirmek gibi epey çeşitli konulara odaklandığı görülmektedir. Bu oluşumların faaliyet alanları ise seminerler ve çalıştaylar düzenlemek, ilgili insanları bir araya getirmek, çeşitli aktivist faaliyetler organize etmek, çeviri ve araştırma faaliyetleri ile teorik birikime katkı sunmak, işitsel ve görsel yayınlar hazırlamak gibi farklı mecralara yayılmıştır. Bu çalışma da sözü edilen süreçlere dair deneyimlere bu çalışmaları yürüten aktörlerin gözünden yaklaşmaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırma doğası itibariyle nitel bir araştırma olup, araştırmada durum çalışması Tip 1 deseni kullanılmıştır. Nitel durum çalışmaları güncel bir olayın kendi gerçek bağlamında incelendiği çalışmalardır (Yin, 2003, s. 13). Durum çalışmalarında, "bir ya da daha fazla organizasyon, grup ya da topluluk hakkında belirli bir süre boyunca sistematik bir araştırmanın yürütülmesi ve analiz edilmesi esastır" (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2005, s.

45). Durum çalışması deseni tek durum çalışması ve çoklu durum çalışması olarak ikiye ayrılmaktadır. Tek durum çalışmaları, “kritik, sıra dışı, yaygın, açığa vurucu ve boylamsal” bir durumla karşı karşıya kaldığında tercih edilen bir durum çalışması tipidir (Akar, 2017, s. 164). Bu çalışmada, moda alanında sürdürülebilirlik bağlamında konu ile ilgili gönüllü oluşumların güncel durumları, amaç ve faaliyetleri, kapsamı ve karşılaştıkları zorluklar incelenmiştir. Yapılan alanyazın araştırmasında söz konusu oluşumların motivasyonlarına, amaçlarına, deneyimlerine ve karşılaştıkları zorluklara odaklanan kapsamlı bir araştırmanın olmadığı saptanmıştır. Bu bağlamda araştırma sorusu aşağıdaki gibi şekillendirilmiştir:

“Türkiye’de sürdürülebilir moda konusunda faaliyet yürüten gönüllü oluşumların amaçları, kapsam alanları, deneyimleri, karşılaştıkları zorluklar ve bu zorluklarla başa çıkma yöntemleri nelerdir?”

Yapılan alanyazın taramasında Türkiye’de sürdürülebilir moda konusunda faaliyet gösteren en etkin oluşumların kolektif, platform, inisiyatif, organizasyon gibi isimler altında bir araya gelen ve gönüllü bireylerden oluşan oluşumlar olduğu tespit edilmiş, bu oluşumları sürdürülebilir moda çerçevesinde bir araya getiren ve destekleyen resmi bir yapının olmadığı görülmüştür. Alanyazın taraması ve yapılan gözlemler sonucunda araştırmanın analiz birimleri söz konusu gönüllü oluşumlar olarak saptanmıştır. Bu bakımdan, araştırmanın evrenini Türkiye’de sürdürülebilir moda konusunda faaliyet gösteren gönüllü oluşumlar oluşturmaktadır. Çalışma grubu ise, araştırmaya katılım çağrısı gönderilen ve bu çağrıya olumlu yanıt veren altı oluşumdan oluşmaktadır. Veri toplama süreci öncesinde Eskişehir Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kuruluna başvuru yapılmış ve veriler söz konusu etik kurulun 30.03.2021 tarihli ve 6/5 sayılı Etik Kurul Kararı ile toplanmıştır.

Çalışma grubunda yer alan oluşumların biri yurt dışı merkezli olup, Türkiye’de gönüllü bireyler tarafından temsil edilen bir oluşumdur. Oluşumlardan diğer ikisi dernek çatısı altında bir araya gelen resmi oluşumlardır ve bunlardan biri yurt dışı merkezli diğeri Türkiye merkezlidir. Diğer oluşumlar gönüllü bireyler tarafından oluşturulan gayri resmi yapılardır.

Çalışmanın verileri yarı-yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla oluşumların temsilcileri ile Zoom uygulaması üzerinden yapılan video konferanslar aracılığıyla toplanmıştır. Çalışmanın verileri 6 oluşumdan toplam 8 kişiden toplanmıştır. Bir oluşumun temsilcileri görüşmeye bir arada katılmışlardır. Çalışmanın ilk evresinde alanyazın taramasından ve araştırmacıların gözlemlerinden yola çıkarak bir görüşme formu oluşturulmuş, yapılan pilot görüşme sonrasında görüşme formu güncellenmiştir. Bulgular kısmında görüşmelerden yapılan doğrudan alıntılarda etik sorumluluklar gereği her bir oluşum için herhangi bir sıra gözetmeksizin K1, K2, K3, K4, K5 ve K6 kodları kullanılmıştır.

Verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi “belirli miktarda materyalin dikkatli, ayrıntılı, sistematik bir biçimde incelenmesi ve yorumlanması” olarak ele alınmaktadır (Berg ve Lune, 2019, s. 344). İçerik analizi, üzerine çalışılan konu hakkında kapsamlı bilgiler sağlamakla beraber (Krippendorff, 2004) elde edilen veriden nitel yorumlar yapılmasına imkân sağlamaktadır (Tavşancıl ve Aslan, 2017). Verilerin analizinde nitel bir analiz uygulaması olan Nvivo 1.7.1 kullanılmıştır. Veriler yazılıma aktarıldıktan sonra kodlanmış, ardından kategoriler oluşturulmuş ve araştırmacıların mutabık kaldıkları kategoriler soyutlama düzeyi daha yüksek olan temalara dönüştürülmüştür. Analiz sonucunda “Aktörler”, “Destekler-Kolaylaştırıcılar”, “Küresel-Global”, “Zorluklar” ve “Öneriler” olmak üzere beş tema ortaya çıkmıştır.

3. Bulgular

Analiz sonucunda elde edilen temalar aşağıdaki tabloda görselleştirilmiş (Tablo 1) ve metnin devamında alt başlıklar halinde detaylı olarak ele alınmıştır.

3.1. Aktörler

Aktörler teması iki kategoriden oluşmaktadır; bunlar, kişiler ve oluşumlardır. Görüşme yapılan oluşumların çoğu gönüllü ve içinde yer aldığı oluşumdan ekonomik bir beklentisi olmayan bireyler tarafından oluşturulmuştur. Bu bakımdan, oluşumları oluşturan aktörlerin motivasyonları ve kişisel özelliklerinin oluşumların kendi motivasyon ve amaçları kadar önem taşıdığı düşünülmektedir.

Tablo 1. Temalar ve kategoriler

	Kişiler
Aktörler	Oluşumlar
Zorluklar	Fon Yetersizliği Gönüllülük Temellilik Güvensizlik İletişim Eksikliği Resmiles(eme)me
Destekler-Kolaylaştırıcılar	Kişisel Girişimler Markalar Paydaşlar Yurtdışı Destekleri
Küresel-Yerel	Sosyo-ekonomik Farklılıklar Kültürel Farklılıklar Eğitime Dair Farklılıklar Yasalara Dair Farklılıklar
Öneriler	Bir Aradalık Resmi Standart ve Yaptırımlar Sürdürülebilirliğin Eğitime Entegrasyonu Gönüllülüğün Sistematikleştirilmesi

3.1.1. Kişiler

Görüşme yapılan oluşumların içinde sürdürülebilirlik çatısı altında toplanan farklı meslek gruplarından katılımcılar bulunmaktadır. Katılımcıların hepsi üniversite mezunu olup, bir kısmı yurtiçi ve yurtdışı lisansüstü eğitimlerine devam etmektedir. Katılımcılar arasında tekstil ve moda tasarımı, tekstil mühendisliği gibi doğrudan sektör ile ilişkili eğitimleri bulunanlar yer alırken bir kısım katılımcı tasarım ve sanat alanları ile ilişkili eğitimler almışlardır. Katılımcılardan bazıları birebir tekstil sektöründe görev yaparken bazıları özel girişimde bulunarak sürdürülebilirlik yöntemlerini uyguladıkları ürünler üretmekte veya sürdürülebilirlik konusunda firmalara danışmanlık vb. hizmetler vermektedir.

Katılımcıların sürdürülebilirliğe dair ilgileri meslek hayatlarında karşılaştıkları tekstil ve moda alanında işçi hakları ihlallerine tanık olma (K2), çalışma saatlerinin uzun olması, emeklerin karşılığının alınamaması gibi olumsuz sebeplerle başlamıştır (K3). Bu olumsuzluklar doğrultusunda katılımcıların konu üzerine yaptıkları araştırmalar, daha geniş bir kitleye ulaşma isteklerini teşvik etmiş, katılımcılar ya bireysel çabalarıyla var olan bir oluşuma ulaşmış veya kendi oluşumlarını kurmuşlardır. Katılımcıların çoğu birden fazla oluşumun içinde yer aldıkları gibi sürdürülebilirlik dışında farklı amaçlar güden sivil toplum kuruluşlarında da faaliyet yürütmektedirler. Bazı katılımcılarsa sürdürülebilirlikle ilgili çalışmalarını belirli bir noktaya getirdikten sonra mevcut işlerinden ayrılarak sadece bu alana yönelmiştir.

Görüşme yapılan oluşumların yapıları ve üyelik kriterleri esnekler. Bu sebeple üye sayıları sabit olmamakla birlikte duruma ve şartlara göre değişiklik gösterebilmektedir. Bazı oluşumlar belirli bir amaç ile kurulmakta, bir proje çerçevesinde bir araya gelerek çeşitli etkinliklere katılım sağlanmakta ve sonrasında oluşum dağılabilmekte veya pasif hale getirilebilmektedir. Bu esneklik kişilerin bir araya gelmesini kolaylaştırmakta ve aynı zamanda farklı alanlara ilgi duyan

kişilerin birden çok oluşumda kendilerini var etmelerine olanak sağlayarak farklı oluşumların iş birliği içerisinde hareket ettiği bir ortam sunmaktadır. Bu durumun olumsuz yanı ise oluşumların orta ve uzun vadeli hedeflerinin gerçekleştirilmesinde zorluklara neden olmasıdır.

3.1.2. Oluşumlar

Oluşumların en eskisi 2016 yılında en yenisi ise 2021 yılında kurulmuştur. Oluşumlar organizasyon yapısı bakımından incelendiğinde dört oluşumun gönüllülük esaslı oluşum, diğer ikisinin dernek yapısı altındaki sivil toplum kuruluşları olduğu görülmektedir. Oluşumların kurucuları ve üyeleri buldukları oluşumdan herhangi bir şekilde ekonomik gelir elde etmemektedir. Finansmanlar; sponsorluk, yurtiçi ve yurtdışı projelerden ya da gönüllü katkıları ile sağlanmaktadır. Gönüllü oluşumlardan biri, merkezi yurt dışında bulunan daha geniş bir oluşumun Türkiye temsilciliğidir. Diğer iki oluşumdan biri Türkiye merkezli bir dernek, diğeri ise yurt dışı merkezli bir sivil toplum kuruluşunun Türkiye temsilciliğini yürüten bir dernektir. Diğer oluşumlar ise bireylerin bir araya geldiği, tamamen gönüllülük esasına dayalı gayri resmi yapılardır.

Oluşumların amaçları tekstil ve moda ürünlerinin tedarik zincirlerini daha şeffaf hale getirmek, ihracata katkı sağlamak ve tekstil sektöründe istihdamı arttırmak, sürdürülebilirlik konusunda farkındalık kazandırmak, sürdürülebilirlik terminolojisini daha anlaşılır kılmak, işçi hakları ihlallerine dikkat çekerek tüketici bilinci oluşturmaktır. Görüşme yapılan oluşumlar sürdürülebilirliğe farklı odaklardan yaklaşmakta, birbirlerinin faaliyet alanları ile kimi zaman kesişmeler de farklı noktalara dikkat çekmektedirler. Oluşumların ortak amacı, moda alanında sürdürülebilirlik konusuna farklı açılardan dikkat çekerek işletmelerde farkındalık oluşturmaktır.

Oluşumların hedef kitlesi odaklanılan konuya göre farklılaşmaktadır. Merkezi yapılanmaya sahip oluşumlar çoğunlukla tekstil ve moda sektörü ile ilgili herkesi (K5), daha küçük ve esnek yapılara sahip oluşumlar ise bireyleri hedef almaktadır. Sektöre yönelik ve sektör içerisinde yapılan faaliyetlerde firmalar ile iletişim eksikliği yaşanmaktadır. Firmaların duyarsızlığı sebebi ile oluşumlar tüketiciyi bilinçlendirme yoluna giderek firmalara ulaşmaya çalışmaktadır. Bu sebeple sosyal ağlar üzerinden kampanya duyuruları yaparak veya bazı markaların ürünlerine karşı boykot çağrısında bulunarak tüketiciyi eyleme çağırmakta ve bu yolla firmaların konuya ilgi göstermesini sağlamaktadır. Bunların yanı sıra oluşumların çoğu tekstil ve moda tasarımı alanındaki eğitimcileri ve öğrencileri hedef alarak geleceğin sektör çalışanlarına ulaşmaya çalışmaktadır.

Oluşumlar hedef kitleleri ile uyumlu etkinlikler gerçekleştirmektedir. Görüşme yapılan oluşumlar bireylere yönelik sürdürülebilirlik buluşmaları, takas etkinlikleri, seminerler, eğitimler ve söyleşiler ile birlikte tekstil sektörü çalışanları ve küçük işletme sahiplerini bir araya getirdikleri yaratıcı etkinlikler düzenlemektedir. Bunların yanı sıra oluşumlar tarafından podcast’ler, ortak fanzinler ve sürdürülebilirlikle ilgili dijital arşivler de hazırlanmaktadır.

3.2. Zorluklar

Zorluklar teması; beş kategoriden oluşmaktadır. Gönüllü bireyler bir araya geldikleri oluşumlarda pek çok zorlukla karşılaşmaktadır. Bu zorluklardan bir kısmı dışsal kaynaklı iken bir kısmı ise örgütlenme biçiminin kendisinden doğan zorluklardan oluşmaktadır.

3.2.1. Fon Yetersizliği

Görüşme yapılan oluşumlar bireysel ilişkilerle bir araya gelen ve ekonomik çıkar gütmeyen bireylerin kurduğu oluşumlar olduğu için oluşumun amaçlarına ulaşmada karşılaşılan zorlukların başında fon yetersizliği gelmektedir. Oluşumların mali destek almaması, geniş kitlelere ulaşmalarında sorun yarattığı gibi kurumsal yapılar üzerinde de etki gücü oluşturamamalarına neden olmaktadır (K1). Bu, aynı zamanda oluşumların kurumsallaşamamasında ve sistematik bir yapı haline dönüştürülememesinde etken olmaktadır (K4). Oluşumlar, düzenledikleri etkinlikleri çoğunlukla herhangi bir bütçe olmadan, bireysel

ilişkiler ile sağladıkları mekânlarda gerçekleştirmekte ve etkinlik süresince gerekli aperiatifleri dahi zorlukla bulunan küçük sponsorluklar ile karşılayabilmektedirler. Bunun yanı sıra katılımcılar Türkiye’de düzenlenen sürdürülebilirlik temalı yarışmalar gibi etkinliklerin ise para ödülünden ziyade eğitim olanağı sağladığına da dikkat çekmektedir (K1).

Yapılan görüşmelerde oluşumlara üye kişilerden bazıları kendisini aktivist olarak tanımlamakta ve söz konusu aktivizm faaliyetleri arasında markaları boykot etmeye çağırarak gibi eylemler yer almaktadır. Bu çerçevede görüşmeciler, firma sahipleri ve yöneticileri tarafından sektöre zarar veren kişiler olarak görülürken, aktivistler tarafından firmalar çevresel ve sosyal şartlara kayıtsız kalan ve bunlara sebep olan kurum ve kuruluşlar olarak görülmektedir. K1 bu durumu “kendini aktivist gören insanlarla ... fon sağlayıcılar arasında ... çekişme”nin ortaya çıktığı şeklinde ifade etmekte ve aşağıdaki sözleri ile devam etmektedir:

“Biz sizin fonunuzu istemiyoruz. Biz de zaten sizi fonlamıyoruz. O zaman biz de sizin etkinliğinize katılmayacağız. Sizi dinlemeyeceğiz gibi.”

K1 söz konusu “çekişmenin” kaynağını sektörün kâr odaklı hareket etmesi ile açıklarken, çevresel ve sosyal odaklı yaklaşımın kâr odaklılık ile oluşturulamayacağını belirtmekte ve böyle bir zihniyeti değiştirmenin zorluğuna ve gönüllü bir oluşum için külfetine değinmektedir:

“Sektörde zaten 15-20 sene tamamen kâr amacıyla, çeyreklerde kar etmek amacıyla güdülenmiş bir insana sürdürülebilirlik anlatmanın bir karşılığı yok. Tamamen benim için vakit kaybı.”

Fon yetersizliğinin diğer bir unsuru ise sponsorluk uygulamalarıdır. Katılımcılar firmaların sponsorluk tekliflerini samimiyetsiz bulmakta, kanıtlanabilir ve şeffaf bir yaklaşım sergilemeyen firmalar ile sponsorluk ilişkisi kurmalarının hedef kitleleri açısından olumsuz karşılanacağı kaygısını taşımaktadırlar. Bu konularda hedef kitlelerinin bilinçli ve yargılayıcı tutumlar sergileyebilecekleri düşüncesindedirler:

“Bizi takip eden ya da platformun üyesi olan biri, çok kirletici bir tekstil firmasının bizi fonladığını görse çalışmalarından geri çekebilir kendini.” (K1)

Son olarak bir katılımcı fon yetersizliği konusunda, sürdürülebilirlik odaklı üretim yapan küçük işletmelere vergi indirimi vb. devlet destekli bir uygulamanın az olması, sürdürülebilir hammaddelerin pahalı ve ulaşımın zor olması, adil ücretler ile işçi çalıştırmanın maliyetli olması gibi etkenlerin rekabet avantajını düşürdüğüne dikkat çekmiştir.

3.2.2. Güvensizlik

“Fon yetersizliği” kategorisinde ele alınan “aktivist-sektör çatışması”nın da temelinde yatan ve daha geniş bir çerçevede incelenmesi gereken diğer bir kategori de “güvensizlik”tir. Güvensizlik, iki temel biçimde ortaya çıkmaktadır. Bunlar; firmalara duyulan güvensizlik ve sertifikasyon sistemine duyulan güvensizliktir.

Firmalara duyulan güvensizlik kategorisi kendi içinde sendikalaşma, sponsorluk ve sürdürülebilirliğin bir pazarlama aracı olarak kullanılması başlıkları altında toplanmaktadır. Katılımcılar tekstil sektöründeki sendikalaşmanın zayıf ve etkisiz olduğundan, tekstil işçilerinin seslerini duyurabilecekleri platformların yetersiz olduğundan bahsetmişlerdir. Katılımcılar tekstil sektöründe sendikalaşmaya izin veren firma sayısının azlığından bahsederken, bu konu ile ilgili detaylı bilgilere sahip olmadıklarını da vurgulamışlardır. 2023 yılının Ocak ayında Resmî Gazete’de yayımlanan tebliğe göre Dokuma, Hazır Giyim ve Deri işkolunda toplam 1.341.007 işçi bulunurken, sendikalara üye toplam 114.433 işçi bulunmaktadır. Sektördeki sendikalaşma oranı yüzde 8,5 civarındadır. Bu durum da görüşmecilerin kaygılanmasına dair nedenlerin olabileceğini göstermektedir (Resmî Gazete, 2023).

Firmalar; sürdürülebilirliğin güncel bir konu olması ve tüketicilerin giderek bilinçlenmesinden kaynaklı sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk projelerinde logolarına yer

vermek istemektedir. Katılımcılar ise sürdürülebilirliği felsefe haline getirmemiş, uzun vadeli stratejik planlarına sürdürülebilirlik başlığını eklememiş ve bu konuda “sözde” etkinliklerde bulunan firmalar ile uyumsuzluk içinde olduklarını ve bu firmalarla yan yana gelmenin oluşumlarının imajına zarar verebileceğine dikkat çekmişlerdir. Bunun yanı sıra firmaların sürdürülebilirlik ile ilgili etkinlikleri fonlamak istemelerinin, “sürdürülebilirliği bir felsefe ya da bir iş yapış şekli olarak görmeyip bir pazarlama aracı olarak görmeleri”nden kaynaklandığını vurgulamışlardır (K1). Görüşmeci bu yaklaşımı “yeşil aklama” kavramı ile açıklamıştır (K1). İngilizcesi “greenwashing” olan bu kavram Sürdürülebilir Moda Lisansı (t.y.) tarafından “yeşil(e) boyama” olarak Türkçeleştirilmiş ve aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

“Markaların kendilerini, ürünlerini ve politikalarını, öyle olmadıkları halde çevre dostu olarak tanıtmalarıdır. Çeşitli kurum ve kuruluşların bir pazarlama taktiği olarak insanları yanıltarak ve aldatarak, sürdürülebilirlik ilkelerine bağlı kaldıklarını, doğru olmasa bile, yansıtmalarıdır. Kısacası “mış” gibi yaparak, gerçeği saklamaları, yalan söylemeleri, tutmayacağı sözleri vermeleridir.”

Katılımcılara göre tekstil ve moda alanındaki birçok firma yeşil aklama stratejisi ile hareket etmekte ve sürdürülebilirliği sadece çevresel bir faktör olarak algılamaktadır. Firmalar üretim süreçlerinin küçük bir kısmını sürdürülebilir hale getirip, üretimlerinin küçük bir kısmında da geri dönüştürülmüş polyester kullanarak ürettikleri ürünlerin etiketlerine yeşil logolar eklemekte, kendilerini ve ürünlerini “yeşil” bir marka olarak tanıtarak pazarlamaktadır. Bu da sürdürülebilirliğin aşırı indirgenmiş bir biçimde algılanmasına, tüketicilerin yanlış bilgilendirilerek sürdürülebilirlik konusunda bilinçlenmesinin önüne geçmektedir:

“Çok güzel üreten insanlar da var ama bankaların, petrol şirketlerinin sürdürülebilirlik kelimesini çok fazla kullanarak biraz daha değersizleştirmesi söz konusu. Ne kadar çok olursa o kadar değeri düşüp, anlamını yitirip sadece sanki çevresel sürdürülebilirlik gibi algılanması veya böyle bazı önyargılara sebep olması.” (K3)

Yeşil aklama ya da yeşil(e) boyama konusuyla ilgili katılımcılar, firmaların şeffaf olmamasından kaynaklı firma beyanlarına güven duymamaktadır. Katılımcılar, firmaların yeşil etiketler kullandıklarını fakat hammaddenin nereden ve nasıl temin edildiğini, üretim süreçlerinin nasıl gerçekleştiğinin açıklanmadığına dikkat çekerken, bu sürecin sadece üretimle sınırlı olmadığını, işçi hakları ve işçilere nasıl muamele edildiğinin de önemli olduğunu altını çizmektedirler. Tekstil ve moda sektöründe gerek üretim gerekse işçilerle ilgili konularda kritik düzeyde bir veri eksikliği olduğundan bahsedilmektedir. Firmalara duyulan güvensizliğin yanı sıra sertifikasyon sistemine karşı da bir güvensizlik söz konusudur. Etiketlerine “çevre dostu” amblemi koyan markaların herhangi bir denetim mekanizmasına tabi tutulmadığını, sadece ihracat yapan firmaların dış ülkelerdeki standartları karşılamak için sertifikasyona başvurduğunu belirten katılımcılar, bu durumun firmalara ve denetim mekanizmalarına karşı bir güvensizlik oluşturduğuna dikkat çekmektedir. İç pazarda sürdürülebilirlikle ilgili bir denetim mekanizmasının olmaması tüketiciler açısından da zorluklara sebep olmaktadır. Hangi firmaların sürdürülebilir bir üretim gerçekleştirdiğinin anlaşılması tüketicilerin “yükü” haline gelmektedir. Bu durum küçük ölçekli üretim yapan firmaların da aleyhine işlemektedir. K4 bunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Yani X kişisi burada [sürdürülebilir yöntemlerle] üretim yapıyor, herhangi bir denetim mekanizmasının olmaması aslında X’in de aleyhine işliyor. Diğerlerinden farkını ortaya koyacak bu mekanizma olmadığı için X bunu sadece söyleyebiliyor. Aynı şekilde tam tersine üretim yapanlar da sadece söyleyebiliyor. Burada sadece materyalin kullanılması değil, etik üretiminde devreye girmesi gerekiyor.”

Bu nedenle, katılımcılar sadece dış pazarlara dönük değil iç pazara yönelik de bir denetim mekanizmasının gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Bu yöndeki bir denetim mekanizmasının varlığında şirketlerdeki ekip üyeleri markalarının mesajlarını ve hedeflerini anlayarak, müşteriler

ve paydaşlar arasında yankı uyandıran sürdürülebilirliği kapsayan birleşik bir yaklaşım oluşturmak için birlikte çalışabilirler.

3.2.3. İletişim Eksikliği

“İletişim eksikliği” aktörler arasındaki etkileşim ve iletişim sürecinde ortaya çıkan bariyerler olarak “sektör-sivil toplum kuruluşu (oluşum)”, “sivil toplum kuruluşu (oluşum)-tüketici” ve “sektör-üniversite” olmak üzere üç alt kategoride ele alınmaktadır.

Katılımcılara göre sürdürülebilirlik konusuna şirket yöneticileri veya patronlardan ziyade çalışanlar daha ilgilidir. Bununla birlikte firmaların sadece kârlılıklarıyla ilgili olumsuz bir durum olduğunda yatırım yapmaları, firmalara olan güveni azaltmakta, bu da firmaların üst yöneticileri ile iletişime geçmenin önünde bir engel oluşturmaktadır.

Küçük ölçekli işletmeler ise oluşumlara çıkar amaçlı yaklaşmakta, danışmanlık şirketlerinin ekonomik bir plan çerçevesinde gerçekleştirdikleri hizmetleri (tedarikçi bulma, sürdürülebilirlik uygulamalarının işletmelere entegrasyonu vb.) oluşumlardan beklemektedir:

“[...] Bana nasıl fayda sağlayabilirsiniz. Bana üretici söyleyin, benim üreticim yok, mesela. Yani biz bir sivil toplum kuruluşuyuz. Biz bir üreticiyle markayı bir araya getiren bir kuruluş değiliz.” (K1)

K1, sürdürülebilirliği bütüncül bir yaklaşım ile uygulamaya çalışan işletmelerin, oluşumlara şirketlerinin tanıtımları ve organizasyonları için kullanabilecekleri düşüncesi ile yaklaştıklarını, beklentileri karşılanmadığında ise iletişimlerinin sektöre uğradığını belirtmiştir.

Sendikalar ve sivil toplum kuruluşları arasında bir iletişim kopukluğu olduğuna değinen bir katılımcı, sivil toplum kuruluşlarından veri alınmadığının ve sendikalarla müşterek faaliyetlerde bulunamadığının altını çizmiştir. Kuruluşların birbirine destek olmada ve işbirliği kurmada “zayıf” olduğunu belirten katılımcılara göre bu durum bilgi eksikliğine neden olmaktadır (K2, K3).

Oluşumlar tüketicilere yönelik bilinçlendirme faaliyetleri düzenleseler de sınırlı sayıda gönüllü ile çalışmalarını bu faaliyetlerin kısıtlı ve düzensiz olup uzun erimli olmamasına sebep olmaktadır. Faaliyetlerin sistematikleştirilmesi ve yaygınlaştırılabilmesi için takipçi kitlesinin geniş olması ve finansal desteği bulunan organizasyonlarla işbirliği yapma gereksinimi doğmaktadır.

Son olarak, sektör ve üniversite arasında kurulan bağın zayıf olduğunu belirten bir katılımcı müfredatta her ne kadar sürdürülebilirlikle ilgili dersler yer alsada öğrencilerin burada aktarılan bilgiye kuşku ile baktığını ve sektörde bu bilgi ve becerileri kullanma fırsatı bulamayacaklarını düşündüğünü ifade etmektedir (K2).

3.2.4. Resmîleş(eme)me

Resmîleşmeye yönelik motivasyonlar; fon sağlamada kolaylık sağlayacağı düşüncesi ve örgütsel yönetim anlayışı başlıklarında ele alınmaktadır. K1, dernekleşmenin fon sağlamada kolaylık sağlayacağı konusundaki düşüncesini “dernekleşsek sektörden yani devlete bağlı kurumlardan değil de sektörün firmalarından bir destek alabileceğimizi düşünüyoruz” şeklinde ifade etmektedir.

Gayri resmi oluşumlar projelerini hayata geçirme sürecinde kurum ve kuruluşlarla yaptıkları görüşmelerde “kolektif”, “inisiyatif” gibi yapıların Türkiye’de tanınmadığından, bu nedenle muhataplarının ne ile karşı karşıya olduklarını anlayamadıklarından bahsetmektedir:

“Görüşmeleri yaparken özellikle projeye ilgilenenlerden ilk aldığım soru tüzel kişiliğiniz ne sorusu oluyor. Şirket misiniz? Dernek misiniz? Nesiniz? Nasıl katkı sağlayabiliriz?” (K3)

Başka bir katılımcı ise “kolektif”, “inisiyatif” gibi yapıların gelişmiş ülkelerde daha tanınır olduğu, bu bilincin ise Türkiye’de oturmadığı düşüncesindedir. “[...] kolektif gibi ara zeminler Avrupa’da ve Amerika’da çok kabul edilebilir alanlar. Bunlar neredeyse tüzel kişilik olarak anılıyor. Türkiye’de çok az yerde var.” (K4)

Gönüllülerden oluşan bir yapının iç organizasyonu kimi durumlarda yürüttükleri projeleri aksatabilmektedir. Dernekleşmiş bir organizasyonla yapılan görüşmede, resmi ve istikrarlı bir yapı üzerinden hareket etmenin projelerin hayata geçirilme sürecindeki faydaları aşağıdaki gibi aktarılmıştır:

“[...] içsel entegrasyonumuz sağlam temeller üzerinde kurulu olduğu için iletişim ağımızda interaktif bir ağ sistemi üzerinden hareket ediyoruz. Hayata geçireceğimiz her faaliyet için alanında uzman ekip arkadaşımız proje lideri olarak seçiliyor. Dolayısıyla proje lideri koordinasyonu yürütürken önümüze çıkabilecek sorunları ve zorlukları proje başlangıcında oluşan kemik kadro ile birlikte tespit ettiği için çözüm üretme süreçlerimizde daha titiz ve analitik hareket ediyoruz. Bu çalışma sistemi ile risklerimizi de azaltmış oluyoruz. Olası bir beklenmedik sorunla karşılaşırsak interaktif ağ sistemimiz üzerinden hızlı çözüm üretip sorunu çözmüş bulunuyoruz.” (K5)

Resmi kuruluşlara göre görece daha özgür hareket edebilen oluşumlar için resmileşme fikri bazı kaygılar barındırmaktadır. Bu kaygıların başında devlete olan güvensizlik gelmektedir. Katılımcılar, resmileşmenin oluşumların özgür hareket alanını daraltacağı ve “devlet müdahalesi”nden çekindikleri için sınırlı bir alanda hareket edebilecekleri kaygısıyla, “kurumsallaşmaktan korktuklarını” belirtmektedir (K1):

“[...] bu tarz şeylerde [kurumsallaşmadan bahsediyor], çok fazla çıkar çatışması olacağını düşünüyorum. Yani işçi haklarından bile rahat rahat bahsedemeyeceğimizi düşünüyorum.”

Sözü edilen “çıkar çatışması”nın oluşumun söylem biçimlerine kadar etki edeceğinden kaygı duyan katılımcı, herhangi bir markayı kötüleyen bir söylem üretmediklerini, bu bakımdan kendilerine bir çeşit “oto-sansür” uyguladıklarını, ancak bu sansürün “kendi tercihleri” olduğundan, resmileşme durumunda bu “seçimin” ellerinden alınabileceğinden endişe duyduğunu dile getirmiştir.

Diğer yandan, başka bir katılımcıya göre resmileşme, gönüllülerin hâkim olmadığı pek çok bürokratik uğraş gerektirmektedir. “Kolektif gibi bir yapı devlet tarafından bilinmediği” için hem bürokratik süreçlerle ilgilenmek zorunda kalmamakta hem de vergi vermek ve yasal bildirimler gibi süreçlerle kaynak ve zaman kaybetmeden projelere esnek bir biçimde odaklanabilmektedirler (K4).

3.2.5. Gönüllülük Temelli Olma

Çelişkili gibi görünse de “gönüllülük temelli olma” gönüllü oluşumlar için bir zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Gönüllü oluşumlara üye bireylerin büyük bir kısmı ekonomik kazançlarını sağlamak için işlerinin yanı sıra gönüllülük faaliyetlerini yürütmektedir. Bu tip oluşumlarda organizasyonel süreçlerden bir ya da birkaç kişinin sorumlu olması, etkin ve istikrarlı bir yapı kurmanın önüne geçebilmekte, oluşumu bir ya da birkaç kişinin ve onların çevresine bağımlı hale getirmektedir. K1 bu durumu içerisinde yer aldığı bir organizasyon örneği ile aşağıdaki gibi anlatmaktadır:

“İşte siz bir yapı kurduğunuz zaman, diyelim ki, X oluşumu. Bunu da çalıştık biz senelerce. Dedik ki altında eğitim ayağı olsun, etkinlik ayağı olsun... Bunların içlerini dolduralım. Biz sürekli buna devam edelim. Ama bu ayakları oluşturup içine yeteri kadar insan ve işgücü besleyemezseniz bu ayaklar düşüyor. Biz de dedik ki madem öyle kişi bazında olsun. En fazla etki yani en fazla çalışan kişi üzerinden bir şeyler devam

edebilsin. Çünkü yapı kurup altını dolduramadığınız zaman sadece konuşmayla kalıyorsunuz. [...] O yüzden genel olarak kişi bazında oluyor.”

Gönüllü oluşumların çoğunlukla belirli kişilere bağımlı olması o kişilerin iş yükünü arttırmakta, dolayısıyla çalışmaların yürütülmesinde verimliliği azaltmaktadır. Bir katılımcı, gönüllü oluşum içindeki faaliyetleri yürütmenin yanı sıra maddi gelir kazanmak için mesaili bir işte çalışmanın oluşum için ayırdığı zamanı azalttığını ve bu nedenle çalışmaların çok yavaş ilerlediğini vurgulamıştır. Aynı katılımcı şöyle devam etmektedir: “Biz ne zaman kendi işlerimize boğuluyoruz ya da kendi finansal hayatımızda başka şeyler yapmak zorunda oluyoruz o zaman [oluşumun] performansı düşüyor” (K4).

Gönüllülük temelli olmanın getirdiği diğer bir zorluk ise üye sayısı ve iş bölümündeki istikrarsızlıktır. Görüşme yapılan gayri resmi gönüllü oluşumların çoğu az kişili, çekirdek bir ekipten oluşmaktadır. Kişiler bu tip oluşumlara meraktan katılabildiği gibi zaman geçirmek ve sosyalleşmek için de katılabilmekte, çeşitli projelerin hayata geçirilme süreçlerinde iş yükü almaları gerektiğinde ise oluşumdan ayrılabilme söz konusu olmaktadır. Bu durumlarda farklı kurum ve kuruluşlarla yürütülen projeler aksayabilmekte, diğer gönüllülerin üzerindeki iş yükü artabilmektedir:

“Gönüllülük olayının sabit verim almak anlamında zorlukları var. Bir insanı sürekli aktif kılabilmek yani bir insanı gönüllülük suretiyle sürekli motivasyonunu aktif tutabilmek çok kolay bir şey değil. Bir proje bazında ya da birkaç gün kendini veriyor sonra hayat bu yani birçok işi olabilir ya da canı istemeyebilir.” (K2)

Başka bir katılımcı ise kişiler sorumlu oldukları projeyi terk ettiklerinde diğer bireylerin üzerindeki iş yükünün arttığı ve gönüllülüğün mesaiye dönüştüğünü belirtmiştir (K4).

Katılımcılar oluşumlara gönüllü olarak katılan bazı kişilerin bunu sadece çıkar amaçlı yaptıklarını, CV'lerine eklemek için oluşuma katıldıklarını ve birkaç görüşmenin ardından ortadan kaybolduklarını dile getirmiştir:

“[Bir oluşumda] şöyle bir şey oluyor. Bir şekilde gönüllü olup, evet ben parçası olmak istiyorum deyip, onu CV'sine yazıp ya da bir şekilde onu biosuna yazıp sonra ortadan kaybolmak. Gönüllülüğü de bir noktada kendine bir çıkar aracı olarak ya da kendisini bir yere konumlandırmak için insanlar kullanabiliyorlar.” (K4)

Bu gibi durumlarda da gönüllü oluşumlarda yer alan bireylerin omuzlarına “ortadan kaybolan” kişilerin yükü binmekte ve projeler aksayabilmektedir.

Katılımcılar, yukarıdaki davranışları Türkiye’de gönüllülük kavramının yeterince oturmadığından dolayı karşılaşılan sorunlar olarak açıklamaktadır. İnsanların gönüllülük süreçlerine tek taraflı baktığından ve oluşumlara katkı sağlamak yerine oluşumların onlara katkı sağlamasını beklediklerinden bahsetmişlerdir.

3.3. Destekler-Kolaylaştırıcılar

Gönüllü oluşumlar organizasyonel yapıları ve iletişim ağları çerçevesinde farklı kaynaklardan destek alabilmektedir. Ancak, bu desteklerin yukarıda sözü edilen zorluklarla baş etmek için yeterli olmadığını söylemek mümkündür.

Gönüllü oluşumların çoğu oluşumu oluşturan çekirdek ekibin çabaları ve kişisel girişimleri ile faaliyetlerine devam etmektedir. Yurtdışı merkezli oluşumlar merkezlerinin bağlı olduğu haberleşme ağı üzerinden enformasyon desteği almakta, yurtdışında düzenlenen kimi etkinliklere Türkiye’den sürdürülebilirlik odaklı üretim yapan markalar önerilmekte ve bu markaların çeşitli tanıtım destekleri ile birlikte maddi destek almalarını da sağlayabilmektedir.

Bazı oluşumlar, oluşumu oluşturan çekirdek ekibin kurduğu ya da çalıştığı firmalardan destek görürken, bazıları da gönüllülük dışındaki meslek hayatlarında iş gereği bir araya geldikleri

kişiler ya da firmalar tarafından gerek maddi gerekse de düzenledikleri etkinliklere dair küçük çaplı destekler alabilmektedir.

Bir oluşum ise düzenlediği sosyal medya kampanyalarında etki gücünü ve görünürlüğü arttırmak için takipçi sayısı yüksek, sürdürülebilirlik konusuna duyarlı *influencer*’lardan destek almaktadır (K2).

Maddi ve organizasyonel destek konusunda dernek çatısı altında bir araya gelen yapıların daha çok ve istikrarlı olarak destek aldıkları görülmektedir:

“[...] hayata geçirdiğimiz etkin faaliyetlerimizde, sektörümüzü temsil eden birlik ve derneklerden, işbirliği yaptığımız bütün markalardan, paydaşlarımızdan, tasarımcı üyelerimizden ve 3000 kişiye yakın topluluğumuzdan kıymetli destekler almaktayız.” (K5)

3.4. Küresel-Yerel

Görüşme yapılan oluşumlardan iki tanesinin merkezinin yurtdışında olması, bu oluşumların temsilcilerinin Türkiye ile merkez ülke ve küresel aktörler ile yerel aktörler arasında kimi karşılaştırmalar yapmalarına olanak tanımıştır. Katılımcılara göre bu karşılaştırmaların Türkiye’deki koşullar ve aktörler arasında sosyo-ekonomik, kültürel, eğitsel ve yasalara dair farklılıklar olduğunun algılandığı anlaşılmaktadır.

Sosyo-ekonomik farklılıkların temel nedeninin tüketicilerin gelir düzeyi ve buna bağlı olarak içinde yer aldıkları habitat olduğu görülmektedir. Farklı coğrafya ve gelir düzeyindeki tüketicilerin markaları algılamaları farklı olabilmekte, dolayısıyla markaların imajları ve pazarda yer ettikleri konum coğrafyadan coğrafyaya değişebilmektedir. K1, Zara örneğinde, gelir düzeyi daha yüksek olan ülkelerde bu markanın bir hızlı moda markası olarak pazarda konumlandığını ve tüketici tarafından da bu şekilde algılandığını belirtmektedir. Türkiye’de ise söz konusu markanın fiyatlandırma politikası nedeni ile bir hızlı moda markası olarak algılanamayabildiğine dikkat çekmektedir. Bu bakımdan, K1 Türkiye’de tüketicinin sürdürülebilirlik konusunda farkındalık sahibi olma durumunun dahi bir lüks olduğunu belirtmektedir:

“Yani aslında bu sürdürülebilirlik konusundaki farkındalık olma lüksü de, farkındalığı olma da bir lüks, Türkiye için konuşuyorum.”

Bazı katılımcılar (K2, K6) sosyo-ekonomik koşulların farkındalık yaratma sürecindeki etkisinden bahsetmiş; K2, Avrupa’daki tüketicilerin “daha iyi koşullarda” oldukları için çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik kampanyalarına daha empatik yaklaşabildiklerini düşündüğünü söylemiş, aşağıdaki gibi devam etmiştir:

“Türkiye’de yani tabii herkes sorun yaşıyor, bütün bir ülke sorun yaşıyor. Kimi kime empati yaptıracağız. Yani kime diyebileceğiz ki tekstil işçileri yaşama ücreti almıyor çünkü kimse almıyor. O anlamda tüketiciye ses duyurma anlamında bir zorluktan bahsedebilirim. Yine dediğim gibi ben proje uygulama kısmında olduğum için ancak kısmın zorluklarından bahsedebilirim.” (K2)

K1, sosyo-ekonomik temelli bu farkı “Doğu-Batı” arasındaki bir ayrım olarak nitelemiş, Batılı terimlerin, uygulamaların ve fikirlerin “Doğu”ya taşınırken yerelin diline tercüme edilmesinin anlaşılabilirliği arttırdığını düşünmektedir. Bu da kültürel farklılıklara işaret etmektedir. Sürdürülebilirlik uygulamaları içerisinde sıklıkla başvurulan bir uygulama olan yama ya da tadilat yapmanın Anadolu kültürüne içkin bir uygulama olduğunu ve bu uygulamayı öne çıkararak hedef kitlelerine sürdürülebilirliğin “yabancı” bir kavram olmadığını hissettirerek onlarla duygudaşlık kurabildiğini belirtmektedir. Benzer farklılıkların farkındalık ve uygulama düzeyinde de karşısına çıkabildiğini dile getiren katılımcı, uluslararası okulların öğretmenleri tarafından sürdürülebilirlik ile ilgili seminer daveti almasına karşın herhangi bir devlet okulundan böyle bir talebin gelmediğini vurgulamıştır.

Diğer bir katılımcı ise ülkeler arasındaki yasalara dair farklılıklara dikkat çekmiştir. Özellikle aktivistlerin dikkat çekme kampanyalarında Avrupa’da yasaların aktivistleri koruduğunu belirten katılımcı Türkiye’deki yasaların bu konuda çok daha katı olduğunu, bunun da “kamusal alanda ses getirebilecek” eylemler yapmanın önüne geçtiğini düşünmektedir (K2).

Bunlara ek olarak, başka bir katılımcı da ekonomik gücü elinde bulunduran küresel şirketlerin Türkiye’deki üretimi şekillendirdiğini dolayısıyla yerelde sürdürülebilirliğe bakış açısının bu şirketler ve uluslararası kuruluşlar tarafından şekillendirildiğini düşünmektedir. Bunun hem olumlu hem de olumsuz bir yanı olduğunu belirten katılımcı; Türkiye’nin tekstil alanında ihracat hacmi büyük bir ülke olmasına karşın Türkiyeli firmaların küresel şirketler nezdinde etkili aktörler olmadıklarını ancak ihracat odaklı olmaları nedeniyle de bu şirketlerin ve uluslararası kuruluşların standartlarını uygulamak zorunda kaldıklarını söylemiştir. Katılımcı “henüz” değil ancak yakın bir gelecekte sürdürülebilirlik konusunun Avrupa Birliği’nin zorlaması ile şirketlerin gündemine oturacağı konusunda umutludur (K4).

3.5. Öneriler

Katılımcılar deneyimleri ve yukarıda ele alınan zorluklarla baş etme yöntemlerinden yola çıkarak çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Bu önerilerin başında “bir aradalık” gelmektedir. Pek çok aktör birden fazla sivil toplum kuruluşu ya da oluşumun içinde yer almakta, kimi zamanda aktörler birbirlerinin projelerinde çalışabilmektedir. Buna karşın, oluşumlar arasında etkin bir işbirliği oluşturma girişimi ve haberleşme ağı yok gibi görünmektedir. Bu, oluşumların içinde yer alan bireyleri de rahatsız etmektedir. K2, oluşumların birkaç kişi etrafında yapılması ve özelleşmesinden duyduğu rahatsızlığı ve birliktelik çağrısını şu şekilde dile getirmektedir:

“Sürekli herkes böyle bir isimle bir dernek bir şeyler kurmaya çabılıyor ama amaç aynıysa aslında bu insanların bir araya gelmesi bir birliktelik sağlanması ve ortak fikir üretilmesi, ne yapılabilir üzerine ortak kafa yorulması benim ilk düşüncem.”

Başka bir katılımcı da benzer öneriden aşağıdaki gibi söz etmektedir:

“Orada aslında Türkiye’deki üreticilere de, bizim gibi belki farkındalık çalışması yapan kişilere de, aslında tekstil sektöründeki akademisyenlere herkese, şöyle bir rol düştüğünü düşünüyorum. Doğru ve şeffaf bir yerden baktığımız ortak bir havuz yaratmak. Aslında bunu bir rekabet gibi değil de bir seferberlik gibi görüp nasıl ilerleyebileceğimizi görmek.” (K4)

Katılımcılar tarafından getirilen diğer bir öneri ise gönüllülüğün sistematikleştirilmesidir. Bu açıdan, gönüllülük kavramının kültürel değerler ile yoğrulması ve bu coğrafyaya özgü bir gönüllülük biçimi ile hareket edilmesi gönüllü oluşumların sürdürülebilir moda konusuna yönelik daha istikrarlı ve amaç odaklı hale gelmesini sağlayabilecektir.

Diğer bir öneri ise, sürdürülebilirlikle ilgili konuların eğitime entegrasyonu yönündedir. Son yıllarda üniversiteler müfredatlarına sürdürülebilirlik konularını içeren dersler eklemeye ve sürdürülebilirlikle ilgili etkinlikler düzenlemeye başlamışlardır (Odabaşı ve Şahin, 2019). Ancak, bu uygulamaların daha yaygın ve gönüllülükle entegre bir biçimde düzenlenmesi geleceğin nitelikli sektör çalışanlarını iki yönden de besleyecektir.

Son olarak da ülke genelinde sürdürülebilirlikle ilgili hedef ve kriterlerin belirlenmesi, standartların oluşturulması ve yasal yaptırımların uygulamaya konması katılımcıların önerileri arasında yer almaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Sürdürülebilir moda konusunda bu çalışmada yer alan oluşumların karşılaştığı en büyük zorluklardan biri, moda endüstrisinin çevre ve toplum üzerindeki olumsuz etkileri hakkında farkındalık yaratma esnasında ortaya çıkanlardır. Bu zorlukların başında oluşumların maddi açıdan yeterli kaynağa sahip olmadığı için varlıklarını devam ettirememeleri dolayısıyla da

faaliyetlerini sürekli kılamama gelmektedir. Bununla birlikte, tüm bu etkinlikler ve çalışmalara ulaşmakta zorluk çekilebilmekte ve bilgi edinmek için kullanılan kaynaklar çoğunlukla birliklerin oluşturduğu haber bültenleri ve paylaşımları ile sınırlı kalabilmektedir. Ayrıca, sektör odaklı sürdürülebilirlik yaklaşımlarında; genel olarak gözlemlenen pazar payı, satış istihdam vb. gibi odakların ne şekilde yer alması gerektiği ve birliklerin bu noktadaki öncelikleri ve bakış açıları, son dönem çalışmalarla hala şekillenmekte olduğundan net bir bilgiye ulaşmak güç olmaktadır. Sektörde yer alan aktörlerin sürdürülebilirlik konusundaki faaliyetleri hakkında şeffaf olmaması da bilgiye ulaşmada karşılaşılan zorluklardan bir diğeridir.

Sürdürülebilir moda savunuculuğu; farkındalık yaratma, tüketici davranışını değiştirme, endüstri uygulamalarını ele alma ve sosyal adalet konularını ele alma gibi önemli zorluklarla karşı karşıyadır. Gönüllü savunucuların, bu zorlukları etkili bir şekilde ele almak ve sürdürülebilir bir moda endüstrisini teşvik etmek için finansman, işbirliği, eğitim ve yenilik dâhil olmak üzere çeşitli kaynaklara ve desteğe ihtiyacı olduğu ortaya çıkmaktadır. Sektörle yapılması düşünülen çalışmalarda ayrıca aktivist-sektör çatışmasının ortaya çıktığı ve benzer alanlarda faaliyet gösteren aktörlerin amaç ve eylemlerindeki farklılıklardan dolayı ortak hareket edemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Moda endüstrisi, hammadde üretiminden giysilerin atılmasına kadar çevre ve toplum üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Sonuç olarak, bu sektördeki sürdürülebilirliğin zorluklarını ele almak, tüm paydaşların ortak hareket etmesini gerektirir. Sektör liderleri, sürdürülebilir üretim yöntemlerini benimsemek ve israfı azaltmak gibi iş uygulamaları aracılığıyla değişimi yönlendirme gücüne sahiptir. Politika yapıcılar, sürdürülebilir uygulamaları teşvik etmek için düzenlemeleri ve teşvikleri yürürlüğe koyabilirken, toplum kuruluşları tüketicileri sürece dâhil edebilir ve sürdürülebilir yaşam tarzlarını teşvik edebilir. Ancak, bu paydaşların işbirliği yapabileceği bir platform olmadan sürdürülebilirliğe yönelik ilerleme sınırlı olabilir. Paydaşlar, ortak hedefler doğrultusunda birlikte çalışarak bilgi, kaynak ve en iyi uygulamaları paylaşabilir ve moda endüstrisi ve gezegen için daha sürdürülebilir bir gelecek yaratabilir.

Kaynakça

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Akar, H. (2017). Durum çalışması. A. Saban ve A. Ersoy (Ed), *Eğitimde nitel araştırma desenleri* içinde (ss. 139-177). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Berg, B. L. ve Lune, H. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (A. Asım, Çev.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Birleşmiş Milletler (1987). Report for World Commission on Environment and Development: Our common future. <https://www.are.admin.ch/are/en/home/media/publications/sustainable-development/brundtland-report.html> (Erişim tarihi: 16.02.2023).
- Circuit İstanbul (t.y.). *Kurucu ekip*. Erişim adresi: <https://www.circuitistanbul.com/hakkimizda#/ekip/> (Erişim Tarihi: 20.02.2022).
- Cline, E. L. (2012). *Overdressed: The shockingly high cost of cheap fashion*. New York: Penguin.
- Çetin, M. ve Ecevit, E. (2008). İhracatın sürükleyici gücü olarak tekstil sektörü: Kahramanmaraş ili örneği. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 8(2), 22-38. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/145998> (Erişim tarihi: 04.09.2023)
- Demiral, D. J. (2022). Greenwashing’ten yeşil aklamaya: Türkiye’de yapılan akademik çalışmalar üzerinden kuramsal bir bakış. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(4), 77-93. doi: 10.53443/anadoluibfd.1112311
- Durkheim, E. (2014). *The division of labor in society*. New York: Simon and Schuster.

- Fashion Revolution (t.y.). *Fashion Revolution Turkey*.
<https://www.fashionrevolution.org/asia/turkey/> (Erişim Tarihi: 20.02.2022).
- Fletcher, K. (2008). *Sustainable fashion and textiles: Design journeys*. London: Earthscan.
- Gardetti M. A. ve Torres A. L. (2013). Introduction. M. A. Gardetti ve A. L. Torres (Ed), *Sustainability in fashion and textiles: Values, design, production and consumption* içinde (ss. 1-18). Sheffield: Greenleaf Publishing.
- Hoskins, T. E. (2015). *Foya: Modanın anti-kapitalist kitabı* (D. Bayraktaroğlu, Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Kipöz, Ş. (Ed.). (2020). *Modada yavaşlık*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Keane, J. ve Velde, D. W. (2008). *The role of textile and clothing industries in growth and development strategies*. Overseas Development Institute, Investment and Growth Programme. <https://cdn.odi.org/media/documents/3361.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2019).
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Londra: Sage.
- McKinsey & Company (2019). *The state of fashion 2019*. <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/industries/retail/our%20insights/the%20state%20of%20fashion%202019%20a%20year%20of%20awakening/the-state-of-fashion-2019-final.ashx> (Erişim Tarihi: 01.05.2023).
- Musick, M. A. ve Wilson, J. (2008). *Volunteers: A social profile*. Bloomington: Indiana University Press.
- Notion Kolektif (t.y.). *Meselemiz*. <https://notionin.com/> (Erişim Tarihi: 20.02.2022).
- Odabaşı, S. ve Şahin, Y. (2019). Moda tasarımı eğitiminde sürdürülebilirlik üzerine yaklaşımlar. *Art-e Sanat Dergisi*, 12(23), 1-25. doi:10.21602/sduarte.514273
- Odabaşı, S. (2022). *Sürdürülebilir moda tasarımı: Kavramlar ve uygulamalar*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Resmî Gazete. (2023). *6356 sayılı sendikalar ve toplu iş sözleşmesi kanunu gereğince; işkollarındaki işçi sayıları ve sendikaların üye sayılarına ilişkin 2023 Ocak ayı istatistikleri hakkında tebliğ*. https://www.csgeb.gov.tr/media/90468/ocak_2023-isci.pdf (Erişim Tarihi: 16.03.2023).
- Sherburne A. (2009). Sustainable textile design. R. S Blackburn (Yay. haz.). *Sustainable textiles: Life cycle and environmental impact: Principles, advances and applications* içinde (ss. 3-32). Cambridge: Woodhead Publishing.
- Sürdürülebilir Moda Lisansı (t.y.). *Pay up*. <https://www.surdurulebilirmodalisani.com/payup> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).
- Sürdürülebilir Moda Lisansı (t.y.). *Sürdürülebilir moda lisansı nedir?* <https://www.surdurulebilirmodalisani.com/> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).
- Sürdürülebilir Moda Lisansı. (t.y.). *Yeşil(e) boyama*. <https://www.surdurulebilirmodalisani.com/yesileboyama> (Erişim Tarihi: 25.03.2023).
- Şahin, Y. ve Odabaşı, S. (2020). Approaches on sustainability and slow fashion in fashion design education. Ş. Kipöz (Ed), *Slowness in fashion* içinde (ss. 143-159). London: Dixi Books.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, A. (2017). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Temiz Giysi Kampanyası (t.y.). *Biz kimiz*. <http://www.temizgiysi.org/temiz-giysi-kampanyasi/> (Erişim Tarihi: 20.02.2022).

Türkiye Tekstil Araştırmaları Organizasyonu (t.y.). *Küresel düşünen, lokal hareket eden*.
<https://trtex.org/> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

Yin, R. K. (2003). Designing case studies. L. Maruster ve M. J. Gijsenberg (Ed), *Qualitative
research methods* içinde (ss. 359-386). Londra: Sage.

Yücel, Y. (2010). Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi sürecinde Türk tekstil ve hazır giyim
sektörünün rekabet gücü ve Çin tehdidi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 29(2), 227-
250. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3874> (Erişim tarihi:
04.09.2023).

World Bank. (2019). *How much do our wardrobes cost to the environment?*
<https://www.worldbank.org/en/news/feature/2019/09/23/costo-moda-medio-ambiente>
(Erişim Tarihi: 16.02.2023).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme
ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon
Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk
makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri
(kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Eskişehir Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve
Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 30.03.2021

No: 6/5

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %30
2. yazar katkı oranı : %25
3. yazar katkı oranı : %20
4. yazar katkı oranı : %15
5. yazar katkı oranı : %10

Bu çalışma Eskişehir Teknik Üniversitesi BAPK tarafından desteklenmiştir, proje no:
21GAP110

Destekleri için bu çalışmanın tüm katılımcılarına teşekkür ederiz.

Sosyal Mesaj İçeren Konularda Etkileşimli “Google Doodle”

Interactive “Google Doodle” on Topics With Social Messages

Arş. Gör. Gamze BAL¹, Doç. Dr. Tutku Dilem ALPASLAN²

Öz

Bu araştırmada, dünyaca tanınmış arama motoru Google’ın, Google Doodle tasarımlarının geçmişten günümüze tarihsel süreci, tasarımların yıllara göre konu ve teknikler bakımından dağılımının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma (<https://www.google.com/doodles>) sitesinde yer alan çalışmaların başlangıcından 2021 yılına kadar olan sürecin tamamı alınmıştır. Tasarımlar “Doğum Günü”, “Özel Günler”, “Bağımsızlık Günü”, “Milli Günler ve Bayramlar”, “Uluslararası Oyunlar”, “Kutlamalar”, “Yıl Dönümü”, “Sosyal Mesaj İçeren Konular”, “Google Doodle Oyunları”, “Mevsimler ve Gökyüzü Olayları” olmak üzere toplam 10 konu başlığı altında toplanmıştır. Sosyal mesaj içeren konular ise, “Dünya Su Günü”, “Dünya Günü”, “Dünya Kadınlar Günü”, “Ağaç Dikme Günü” ve “Covid-19 Salgını” olmak üzere beş başlık altında incelenmiştir. Google Doodle tasarım teknikleri sabit, hareketli ve etkileşimli olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Etkileşimli tasarım teknikleri ise, slayt, video, tıklama/sürükleme ve oyun olmak üzere dört gruba ayrılarak incelenmiştir. 1998-2021 yılları arasında tasarlanan tüm Google Doodle tasarımları yıllara göre, konu ve tasarım teknikleri bakımından incelenerek elde edilen veriler doğrultusunda tablolar oluşturulmuştur. Google Doodle tasarım konularından en çok “Doğum Günü” içerikli tasarımlar yapılırken, en az tasarım yapılan ise, “Sosyal Mesaj” içerikli konulardan oluşmaktadır. Google Doodle tasarım teknikleri bakımından en çok sabit doodle tekniği yapılırken, en az etkileşimli doodle tasarım tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın uygulama çalışması, “21 Eylül Alzheimer Günü” konusu ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Google doodle, logo, doodle sanatı, etkileşimli tasarım

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study aims to examine the historical process of the world-renowned search engine Google's Google Doodle studies from past to present, and the distribution of designs in terms of subjects and techniques over the years. The whole process from the beginning of the studies on the website (<https://www.google.com/doodles>) to from 2021 years was taken in the research. Designs have been gathered under a total of 10 topics including: “Birthday”, “Special Days”, “Independence Day”, “National Days and Holidays”, “International Games”, “Celebrations”, “Anniversary”, “Social Message Topics”, “Google Doodle Games”, “Seasons and Sky Events”. Google Doodle design techniques were divided into three groups still, animated and interactive. Interactive design techniques, on the other hand, were divided into four groups slide, video, click/drag and game. All Google Doodle designs created between 1998 and 2021 were examined in terms of subject and design techniques, and then tables were created in line with the data obtained. Of the Google Doodle design changes, the “Birthday” content is the most sustained, while the least designed is the “Social Message” content. In terms of Google Doodle design techniques, the fixed doodle technique was used most, while the least applied one was the interactive doodle design technique. The application study of this study was limited to the topic “21 September Alzheimer's Day”.

Keywords: Google doodle, logo, doodle art, interactive design

*Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı “Sosyal Mesaj İçeren Konularda Etkileşimli Google Doodle” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Bitlis Eren Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Sanatlar Bölümü, gamzebal30@gmail.com.

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, tutku.alpaslan@hbv.edu.tr.

Paper Type: Research

Giriş

Teknolojik gelişmelerle artan iletişim kanalları, marka, kurum ve kuruluşların sürekli değişen ve gelişen çağa uyum sağlamasını gerektirmektedir. Her türlü bilgi ve görselin dijital ortamda yerini aldığı bu çağda dijital ortama uyumlu tasarımlar ve yenilikçi yaklaşımları zorunlu kılmaktadır. Bu gerekliliklerden biri de görsel anlatım biçimi olan logonun sabit (statik) tasarımlarının yerini dijital mecralara uygun dinamik logo tasarımlarının yerini almasıdır. Dünyanın en çok kullanıcı sayısına sahip Google arama motoru da bu teknolojik yeniliklere logo değişimleriyle ayak uyduran en iyi örneklerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Google, milyonlarca bilgiyi içerisinde barındıran zengin bir arama motoru olmasının yanında, Google Doodle adını verdiği logo tasarımlarıyla da adından çokça söz ettirmeyi başarmaktadır. Google’ın orijinal logosunun yanında, belirlediği konulara özel olarak logosu üzerinde yaptığı değişikliklerle dinamik logo tasarımları ortaya koymaktadır. Böylece logosunu yaşayan, hareket eden ve dokunup etkileşim kurabileceğimiz bir tasarım yapısına dönüştürmektedir. Kullanıcı Google’ın web sitesine bir konu hakkında arama yapmak için girdiğinde eş zamanlı olarak sürekli yenilenen tasarımlarla da karşılaşmaktadır. Toplumda merak uyandırma ve takip etme isteği uyandıran bu durum aslında Google’ın sadece bir arama motoru olmadığını, hedef kitle ile iletişimi sağlayan güçlü bir platform oluşturduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada yapılan araştırmalar kapsamında öncelikle 1998 yılından bu yana yayınlanan bütün tasarımlar Google Doodle’ın “<https://www.google.com/doodles>” site arşivinde incelenmiştir. Sonrasında tasarımlar yıl, konu ve tasarım tekniklerine göre sınıflandırılarak başlıklara ayrılmıştır. Google’ın Google Doodle arşiv sitesindeki tasarımlar incelenerek elde edilen veriler doğrultusunda oluşturulan tablolar incelenerek açıklamalarda bulunulmuştur. Bu çalışmanın evreni, Google Doodle tasarımlarının başlangıç tarihi olan 1998 yılından 2021 yılına kadar olan sürecin tamamını kapsamaktadır. Google Doodle tasarımlarıyla dünyanın hemen hemen her kesimindeki bireye ulaşabilme gücüne sahip olması nedeniyle toplumda farkındalık oluşturmak amacıyla “Sosyal Mesaj” verebilecek bir konu üzerinden seçilerek, “21 Eylül Dünya Alzheimer Günü” olarak belirlenmiştir. Uygulama tasarımları iki sabit, iki hareketli ve iki etkileşimli olmak üzere toplam altı adet Google Doodle tasarım yapılmıştır.

1. Dijital Ortam ile Uyumlu Logo Tasarımı

Latince ‘logos’ kelimesi Türkçede logo kelimesine karşılık gelmektedir. “Logolar, bir kurum, ürün veya hizmeti tanıtmak amacıyla tipografik harflerden oluşturulan sözcüklerin marka veya amblem özelliği taşıyan simgeler şekline dönüşmüş biçimleridir” (Teker, 2009, s. 90). Dolayısıyla logo, kurumun markasına attığı imza, markanın özelliklerini tanıtan bir tasarım olarak tanımlanabilir. Bir kurum hizmet ya da ürünü anlatan sayfalarca yazılmış yazının ya da görsellerin, tipografik ve çizgisel formlara dökülerek az sözle, çok şey anlatma yoludur.

Masaüstü yayıncılığın hayatımıza girmesiyle tasarım için geliştirilen Adobe Photoshop, Adobe İllüstratör gibi programlar, grafik tasarım alanına çok büyük katkılar sağlamıştır. Dolayısıyla logoların geleneksel yöntemlerin dışında dijital ortam ile uyumlu logo tasarımları da üretilmektedir. Kullanıldığı mecraya paralel olarak logolar sabit formda yani statik olabildikleri gibi devinim içinde hareketli de olabilmektedir. Logolar tasarım yaklaşımına bağlı olarak durağan, dinamik ve benzer tarzlara sahip olabilmektedir. Bununla birlikte logo etkileşimli bir yapıya da dönüşebilmektedir.

“Statik logo, adından da anlaşılacağı üzere genellikle basılı mecralarda kullanılan değişken olmayan ve tekrar etmeyen logo tasarımlarıdır” (Uzuntaş & Yazar, 2017, s. 101). Dinamik logolar statik logoların ötesinde değişebilen ve farklı biçimlerde kullanılabilen görsel temsil araçlarıdır. Bir başka deyişle dinamik logolar belirli bir düzen içinde birden fazla biçimi,

renge, ya da deseni olan logolardır. Bir markanın hikâyesini izleyiciye en iyi aktarmanın yollarında birinin hareketli logo, olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü tasarımcı hikâyeyi anlatma yolunda ne kadar esnek olursa, hikâyede anlatılmak istenen mesaj hedef kitleye daha rahat aktarılabilir (Lélis & Kreutz, 2019, s. 2). Etkileşimli logo, dinamik ve hareketli logo ile aynı değişim ve yenilikleri ek olarak logo üzerindeki buton, görseller vb. yönlendirme tuşları bulunmaktadır. Etkileşimli tasarımın sunduğu olanaklar belirli bir çerçevede oluşturulmaktadır. Bunlar; kullanıcının uygulamaya müdahale edebilmeli ve kullanıcının zaman geçirebileceği ölçüde tasarlanmalıdır. Kullanıcıya uygulamada belli sınırlar çerçevesinde özgür olma kontrolü verilmeli ve uygulama hedef kitleye hitap etmelidir (Sims, 1999, s. 259). Dolayısıyla amaç hedef kitlenin en kullanışlı ve ilgi çekici bir etkileşimli tasarım deneyimini sağlamak olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca her tasarımda olduğu gibi etkileşimli tasarımı oluştururken, belirli ilkeler ışığında ilerlemek daha estetik ve ilgi çekici tasarımlar ortaya koymamıza yardımcı olacaktır.

Görsel, işitsel (ses) ya da metin olarak sunulan içeriğin sade ve öz bir anlatım kullanılması, hedef kitleye verilmek istenilen mesajı kolay bir şekilde algılamasını sağlayacaktır (Pettersson, 2002, s. 50). Denge ilkesi, oluşturulan tasarımda monotonluktan uzak, karşıt ve benzer unsurların kullanılarak kompozisyonda birlik ve düzenin sağlarken (Kara, 2016, s. 13), tasarımda görsel bütünlük ve düzen ile izleyici de olumlu bir etki bırakmak için uyum ilkesi doğrultusunda tasarımlar oluşturulmaktadır. Orantı ilkesi “bir bütünün parçaları ya da birer birim olarak algılanan iki ya da daha fazla görsel öğe arasındaki bütünlük ilişkisi olarak tanımlayabilme” olanağı sağlarken (Baştan, 2009, s. 231), iki ya da daha fazla parçanın bir araya gelerek kompozisyonda oluşturduğu uyum için benzerlik ilkesinden yararlanır (Tunalı, 1989, s. 217). Ayrıca kompozisyonu oluşturan öğelerin birlik ve bütünlük sağlaması adına, tasarımda benzerlik ve devamlılıktan yararlanır. Tasarımda kullanılacak parçaların önem derecesini belirlemek amacıyla vurgu sıralamasına görsel hiyerarşi ilkesi de büyük öneme sahipken, kompozisyonu oluşturan öğelerin arası derinlik algısı, nesnelerin konumunu belirleme, uzaklık mesafesini algılama ve nesnenin etrafında dolaşma eylemini gerçekleştirmemizi sağlamaktadır (Baştan, 2009, s. 269). Dolayısıyla hedef kitlenin en kullanışlı ve ilgi çekici bir etkileşimli tasarım deneyimini sağlamak amaçlanmaktadır. Her tasarımda olduğu gibi etkileşimli tasarımı oluştururken, belirli ilkeler ışığında ilerlemek amaca uygun tasarımlar ortaya konulmasına katkı sağlayacağını söylemek mümkündür.

Hareketli grafiklerde ya da animasyon tasarım ilkelerine bakıldığında, nesnelerin yüzeyle teması, şeklin formunu etkilerken, beklenti ilkesi, bir sonraki sahneye geçmeden önce nesnenin eyleme hazırlanmasıdır. Bir nesne ya da karakteri oluşturan parçaların hareketinin ana kütleye bağlı olarak takip etme ve üst üste binme durumu oluşturduğunu söylemek mümkün iken, zamanlama ilkesiyle, nesne ya da karakterlerin hareketlerinin izleyici tarafından algılanma süresini etkilemektedir. İkincil hareket ilkesine göre, bir nesnenin duvara atıldığında çarpıp geri gelmesi, bir nesne serbest halindeyken itildiğinde ileri doğru hareket etmesidir. Animasyonda nesne ve karakter tasarımında kullanılan abartı yöntemi, izleyicinin ilgi ve dikkatini çekmek amacıyla yararlanılmaktadır. Yavaşlama ve ivmeleme ilkesine, arabanın ani fren ile durması durumunda arabanın öne doğru gidip gelme hareketini gözlemlemek örnek gösterilebilir. Sahneleme (staging), kompozisyonu oluşturan başkarakterin ya da nesnenin ön plana alınarak vurgu yapılması, yan karakter ya da nesnelerin arka plana yerleştirilerek sahneden uzaklaştırılması durumudur. Tasarımı oluşturan yaylar (arcs) ilkesi, animasyonda karakterlerin mekanik bir ilerleme, dönme gibi hareketlerin önüne geçmek ve izleyicide gerçekçi algı oluşturma için tasarımlar belirli bir yay çizerek hazırlanmaktadır. Dosdoğru animasyon yönteminde tasarımcı için yaratıcılık ön planda olduğu doğaçlama olarak gerçekleşen bir teknik iken, pozdan poza yönteminde ise, tasarımcı kurguyu baştan oluşturarak kontrolü sağlamaktadır. Cazibe (appeal), oluşturulan tasarımın izleyicinin dikkatini çekmek amacıyla kullanılan bir hareketli tasarım ilkelerindedir.

Gestalt kelime anlamıyla "biçim", "tamamlama", "bütünleştirme"dir (Feder, 2006, s. 20-21). Bundan dolayı Gestalt terimi, insanların nesnelere bir bütün halinde algılama ve bir grup halinde değerlendirmesi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla Google Doodle tasarımlarında tipografi ve resimleme yönteminin bir arada kullanıldığı sabit (statik) logo tasarımları Gestalt ilkelerine göre değerlendirilmiştir. Etkileşimli tasarım ilkeleri ile benzerlik taşıyan Gestalt kuramı ilkelerinin başında şekil-zemin ilişkisi, yakınlık, benzerlik, tamamlama, devamlılık ve basitlik sabit tasarım ilkeleri olarak belirtmek mümkündür (Erişti vd. 2013'ten akt. Yağmur, 2014, s. 152).

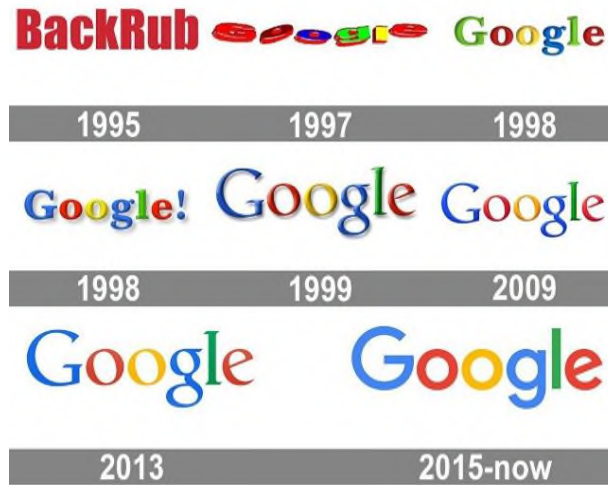
Google Doodle etkileşimli tasarımlarının incelemeleri doğrultusunda; kullanıcı tasarlanan logo ile etkileşime girebileceği, etkileşimli arayüz tasarımı, hareketli grafikler, ses, müzik, slayt, video, oyun kullanıcıyı yönlendiren butonlar ve klavye tuşlarından yararlanıldığı gözlemlenmiştir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda, Google Doodle logo arşivinde bulunan etkileşimli, hareketli ve sabit tasarım ilkeleri konu ve yıllara göre dağılımı açısından incelemelerde bulunulacaktır.

1.2. Google'ın Logo Arşivi "Google Doodle"

Google, 1998 yılında bilgiye daha kolay erişim sağlanması amacıyla kurulan uluslararası bir arama motorudur. Dünyanın en çok ziyaret edilen arama motorlarından biri olan Google, 4 Eylül 1998 yılında Larry Page ve Sergey Brin tarafından şirketin merkezi Amerika'nın Kaliforniya eyaletinde kurulmuştur (Vise & Malseed, 2006, s. 30). 1997 yılına girildiğinde Brin, Page ve Motwani, ilk kez adını "web sayfalarından gelen ya da gerideki bağlantılardan" anlamına gelen "BackRub" adında henüz geliştirme aşamasında olan anlaşılması kolay bir arama motoru geliştirmişlerdir. İlk adı BackRub olan Google'ın 20 yılda yaklaşık olarak 500 milyar doların üzerinde piyasa değeri ile dünyadaki tanınmış şirketler arasına girmeyi başarmıştır (Shmueli, 2017, s. 18).

1997 yılının sonlarına doğru Brin ve Page geliştirdikleri BackRub arama motorunun adını değiştirme kararı almışlardır. Google isim yaratım sürecinde, matematiksel Googol terimi esin kaynağı olmuştur. Googol, matematiksel ifade olarak yüz sıfırdan oluşan bir sayıdır. Bu büyük sayının kısaca yazımı 10100 şeklinde ifade edilmektedir (Şekil 1), (Sapet, 2012, s. 34).

Şekil 1. Google Arama Motoru Logosunun Tarihsel Değişimi.

Kaynak: <http://blog.bilgiyazan.com.tr/googlein-tarihcesi/>

Google arşiv sitesinde, doodle'ın konu içeriğini "Doodle'lar, tatil günlerini ve yıl dönümlerini kutlamak, ünlü sanatçıları, kâşifleri ve bilim insanlarını anmak amacıyla Google logosunda yapılan eğlenceli, şaşırtıcı ve bazen de spontane değişikliklerdir" olarak tanımlamaktadır (Google Doodles, 2023). Ryan ise, "özel günleri işaretlemek için kullanılan

Google logosunun yaratıcı varyasyonları” olarak tanımlamıştır (Ryan, 2015, s. 79). TDK (2023) göre, karalama kelimesini; “üstünde düzeltmeler yapılan, temize çekilmemiş yazı taslağı, müsvedde” olarak tanımlamaktadır. Sharpe göre, karalamalar, “siyah beyaz veya renkli, organik veya geometrik formda, anlamlı, gevşek hareket eden çizgiler, tekrar eden desenler, ayrıntılı şekiller ve basit görüntülerle sanat formları oluşturarak zihindeki düşünceyi harekete geçiren sınırsız çizim aktivitesidir” (Sharpe, 2017, s. 9-10). Doodle alfabelerden, işaret ve sembollerden oluşan eğlenceli ve kuralsız bir anlatım biçiminin dışavurum hali olduğu söylenebilir.

Google arama motoru, şirket logosu üzerine bukalemunvari aptığı değişim ve dönüşüm ile kullanıcıların dikkatini çekmeyi başararak milyonların beğenisini aldığı söylemek mümkündür. Google Doodle ilk kez 1998 yılında Burning Man (Yanan Adam) Festivali'ni kutlamak için tasarlanmıştır. İlk animasyon özelliği bulunan Google Doodle tasarımı 2010 yılında, 367. doğum günü anısına Sör Isaac Newton için yapılırken, 30. yıldönümü için hazırlanan Pac-Man'in ise, Google'ın ilk interaktif (etkileşimli) doodle'dir. Google Doodle fikri ilk olarak Nevada'da düzenlenen “Yanan Adam (Burning Man)” adlı festivali ile ortaya çıkmıştır (Şekil 2). Festivale katılan Larry Page ve Sergey Brin Google arama sitesinin çökmesi durumunda kullanıcılara bilgi vermek adına bir doodle tasarlanmıştır. Google'ın ilk doodle fikri olma özelliği taşıyan tasarımı, 1998 yılında logodaki ikinci “o” harfinin arka planına yerleştirilen basit ve esprili bir figürden oluşmaktadır (Elali, Keiser & Odag, 2012, s. 188-189). Tasarlanan doodle'in yoğun ilgi ve beğeni görmesi yeni doodle tasarımlarını da beraberinde getirmiştir. İlk olarak D. Hwang, Google'ın Doodle sorumlusu olarak göreve başlamasıyla düzenli olarak doodle tasarımları yayınlanmaya başlanmıştır. 1998 yılında, ilk deneme çalışmasıyla ortaya çıkan doodle fikri, 2010 yılında Pac-Man 30. yıl kutlaması ve Isaac Newton'u anmak için hazırlanan doodle tasarımlarına yenileri eklenmiştir (Balaban & Çelik, 2020, s. 423). Böylece, Google'ın kurumsal logosunun yerini varyasyonları almaya başlamıştır. Gece yarısı (her ülkenin yerel saatine göre) yayınlanan doodle'lar bir ya da birden fazla ülkede gösterime girebilmektedir. 24 saati dolduğunda doodle tasarımları Google'ın Doodle arşivi internet sitesinde görüntülenmektedir. 2008'den bu yana tüm karalamalar hakkında veriler “Google Doodle'ları” adlı sitede toplanmıştır. Arşivde her doodle için açıklamaların, eskiz çalışmalarının yer aldığı bilgiler içermektedir. Bu bilgilerin bazılarını ulaşabilmekle birlikte sitede erişime açık olmayan, gizli bilgiler de yer almaktadır (Shmueli, 2017, s. 41).

Şekil 2. İlk Google Doodle, “Burning Man” (Yanan Adam) Festivali.

Kaynak: <https://www.google.com/doodles/burning-man-festival?hl=tr>

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Google Doodle'in 1998 (başlangıç) - 2021 yılları arasındaki tasarımlarının yıllara göre konu ve tasarım tekniklerinin dağılımının incelenmesi bu araştırmanın temel amacıdır. Ayrıca Google'ın “Sosyal Mesaj” içeren konulardaki tasarımların konu ve teknik bakımından yıllara göre dağılımı incelenmesi bakımından alt amaçları kapsamaktadır.

Araştırmanın önemi, konu itibarıyla güncel ve hemen hemen herkes tarafından bilinen bir durum olması nedeniyle literatüre sağlayacağı katkı bakımından birincil öneme sahiptir. Google'ın Doodle, konularına bakıldığında, “Sosyal Mesaj” içeren tasarımlara çok az yer verilmesinden dolayı “21 Eylül Dünya Alzheimer Günü” konusu ile ilgili tasarlanan doodle'lar Google'a öneri niteliği taşıması ikincil öneme sahiptir.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Modeli

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum analizi (çalışması) yapılmıştır. Lincoln ve Denzin’e göre nitel araştırma; araştırdığı konuya yorumlayıcı ve doğal olarak yaklaşan ve birden fazla metotta odaklanan araştırmadır (Lincoln & Denzin, 1998).

3.2. Evren ve Örneklem

Google Doodle tasarımı ilk kez 1998 yılında tasarlanmıştır. 2022 yılında yapılan bu araştırmada, Google Doodle arşiv sitesinde (<https://www.google.com/doodles>) yer alan 1998-2021 yılları arasında yapılmış bütün çalışmalar yıl, konu tasarım teknikleri adı altında gruplara ayrılarak incelenmiştir.

3.3. Verilerin Toplama Tekniği

Bu araştırmada, Google Doodle’ın 1998-2021 yılları arasındaki yapmış olduğu tasarımlar incelenerek elde edilen veriler doğrultusunda tablolar oluşturulmuştur. Başlangıcından günümüze 1998-2021 yılları Google Doodle tasarımlarında yer alan konu ve tasarım teknikleri, bu konu ve tasarım tekniklerinin yıllara göre dağılımı ve “Sosyal Mesaj” içerikli tasarım konularının yıllara göre dağılımı olmak üzere dört başlık altında veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler tablolar haline getirilmiş, verilerden çıkarılan anlamlar yorumlanmaya çalışılmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Google Doodle, incelendiğinde, “Sosyal Mesaj” konulu tasarımlara çok az yer verildiği tespit edilmiştir. Bu bulgular doğrultusunda araştırmacı tarafından 21 Eylül tarihi “Dünya Alzheimer Günü” konulu Google Doodle tasarım tekniklerinden iki sabit, iki hareketli ve iki etkileşimli olmak üzere toplam altı uygulama yapılmıştır.

4. Bulgular

Araştırma verileri 1998-2021 yılları arasında yayınlanmış Google Doodle tasarımları ile sınırlandırılmıştır. Veriler <https://www.google.com/doodles> sitesinden alınmıştır. Yıllara göre konu ve tasarım teknikleri bakımından incelenerek elde edilen sayısal veriler kullanılmıştır. Konular doğum günü, bağımsızlık günü, milli günler, yıl dönümü, kutlamalar, mevsimler ve gökyüzü olayları, Google Doodle oyunları, uluslararası oyunlar, özel günler ve sosyal mesaj içeren konular olmak üzere 10 başlık altında toplanmıştır. Başlık ve kapsadığı konular bakımından “Doğum Günü”, “Bağımsızlık Günü”, “Yıl Dönümü”, “Milli Günler” (milli günler, milli bayramlar, çocuk bayramı, cumhuriyet bayramı, bağımsızlık bayramı), kutlamalar (festival, karnaval, bastille günü, cadılar bayramı...), “Mevsimler ve Gökyüzü Olayları” (gün dönümü, sonbahar, kış, ilkbahar, yaz, gökyüzü olayları), “Google Doodle Oyunları” (Google Doodle oyunları, Google Doodle maç günü), “Uluslararası Oyunlar” (olimpiyat oyunları, dünya kupası, şampiyonluk oyunları, UEFA maçları), “Özel Günler” (anneler günü, babalar günü, büyükbaba ve büyükanne günü, ebeveyn günü, kızlar günü, sevgililer günü, yaşlılara saygı günü, okul günü, öğretmenler günü, yılbaşı(yeni yıl) günü, anayasa günü, seçim günü, tatil günü, keşif günü, gaziler günü), “Sosyal Mesaj İçeren Konular” (dünya günü, dünya su günü, kadınlar günü, ağaç dikme günü, Covid – 19 salgınıyla mücadele günü) olarak konu ve alt konu içeriklerinden oluşmaktadır. Başlıklar, Google Doodle’ın başlangıç tarihi olan 1998’den 2021 yılına kadar olan tasarımların konularına göre oluşturulmuştur. 1998-2021 yılları arasında tasarlanan konu içeriklerine göre belirlenmiştir. Her bir konuya özel tablolar oluşturulmuştur. Tablolar konuların yıllara göre dağılımı ve tasarım tekniklerinin (sabit, hareketli, etkileşimli) yıllara göre dağılımı olarak hazırlanmıştır. Etkileşimli tasarımlar ise slayt, video, tıklama/sürükleme özelliği, oyun olarak dört tasarım tekniği ayrılmıştır.

Sosyal mesaj içerikli konular ile ilgili 1998-2021 yılları arasında tasarlanan tüm konular belirlenerek yıllara göre alt konu ve tasarım teknikleri bakımından incelenmiştir. Ayrıca 1998-

2021 yılları arasında sosyal mesaj içerikli konu başlıkları “Dünya Su Günü”, “Dünya Günü”, “Dünya Kadınlar Günü”, “Ağaç Dikme Günü”, ve “Covid - 19 Salgını” olarak belirlenmiştir. Sosyal mesaj içerikli konu başlığına özel tablo ve grafikler oluşturularak değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

1998-2021 yılları arasında “Doğum Günü”, “Özel Günler”, “Bağımsızlık Günü”, “Milli Günler ve Bayramlar”, “Uluslararası Oyunlar”, “Kutlamalar”, “Yıl Dönümü”, “Sosyal Mesaj İçeren Konular”, “Google Doodle Oyunları”, “Mevsimler ve Gökyüzü Olayları” konularında araştırma verileri sonucunda toplam Google 4000’e yakın doodle tasarım incelenmiştir. 1998 - 2021 tarihleri ile sınırlandırılan bu çalışmada, tasarımların konulara göre dağılımına bakıldığında, en çok tercih edilen konular, “Doğum Günü” (1379), “Özel Günler” (844) iken, en az tercih edilen konular “Sosyal Mesaj İçeren Konular” (101), “Google Doodle Oyunları” (79) “Mevsimler ve Gökyüzü Olayları” (63)’dir. Bu tasarımlardan 2921 tane sabit tasarım, 812 tane hareketli tasarım yapılırken, etkileşimli tasarım teknikleri toplam 248 etkileşim tasarımdan oluşmaktadır (Google Doodles, 2023), (Tablo 1). Tablo verileri doğrultusunda Google, 1998-2021 yılları arasındaki doodle tasarım tekniklerinin tasarımında en çok sabit doodle kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Sabit doodle tasarımlarından sonra ise, sırasıyla, hareketli ve etkileşimli doodle tasarımları tercih ettiği görülmektedir.

Tablo 1. Google Doodle’ın 1998-2021 yılları arasındaki konu ve tasarım teknikleri.

Yıl	Konu	Google Doodle Tasarım Teknikleri							
		Sabit	Hareketli	Etkileşimli				Toplam	(%)
				Slayt	Video	Tık-Sür	Oyun		
1998-2021	Doğum Günü	1202	124	15	24	4	9	1379	%35
1998-2021	Özel Günler	549	208	1	3	32	41	834	%21
1998-2021	Bağımsızlık Günü	312	122	0	0	0	0	434	%11
1998-2021	Milli Günler ve Bayramlar	316	40	0	0	0	0	356	%9
1998-2021	Uluslararası Oyunlar	164	138	20	9	2	13	346	%9
1998-2021	Kutlamalar	222	18	0	1	0	1	242	%6
1998-2021	Yıl Dönümü	104	36	2	6	0	0	148	%4
1998-2021	Mevsimler ve Gökyüzü Olayları	18	42	1	2	0	0	63	%1
1998-2021	Google Doodle Oyunları	13	27	0	20	0	19	79	%2
1998-2021	Sosyal Mesaj İçeren Konular	21	57	3	6	3	11	101	%2
	Tekniğe göre yüzde dağılımı	%73	%21	%1	%1	%6	%6		

Tablo incelendiğinde, en çok doodle tasarımın %11 ile 2018 yılında, en az doodle tasarımı ise, %1 oranla 2004, 2005, 2007 yıllarında yapıldığı görülmüştür. En fazla doodle 422 tasarımla 2018 yılında, en az doodle ise; iki tasarım ile 1998 ve 1999 yılları arasında yapılmıştır. Genel rakamları incelendiğinde, Google Doodle tasarımlarının yıllar içerisinde istikrarlı bir artış olduğu görülmektedir. 2006, 2015 ve 2018 yıllarında ise, diğer yıllara göre doodle tasarımlarında ani artış olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca en çok tasarımın “Doğum Günü” konusu 157 doodle ile 2013 yılında tasarlanmıştır (Tablo 2). (Google Doodles, 2023).

Tablo 2. 1998-2021 yılları arasındaki Google Doodle konularının yıllara göre dağılımı.

Yıl	Google Doodle Tasarım Konuları										Toplam	Yüzde
	Doğum Gün.	Özel Gün.	Bağ. Günü	Milli Gün. ve Bayr.	Uluslar. Oyun	Kutlamalar	Yıl Dön.	G.D. Oyunları	Mev. ve Gök.	Sosyal Mesaj		
1998	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2	%0
1999	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	2	%0
2000	-	4	-	-	1	12	-	-	-	-	17	%0
2001	1	3	-	2	2	2	-	-	-	1	11	%0
2002	3	2	-	1	6	3	-	1	-	1	17	%0
2003	4	3	1	4	1	3	-	-	-	1	17	%0
2004	2	5	0	4	1	16	-	-	-	1	30	%1
2005	3	5	2	2	1	3	-	-	-	3	20	%1
2006	4	3	3	4	32	17	-	1	-	1	65	%2
2007	2	6	4	6	11	5	-	1	-	1	36	%1
2008	21	12	18	7	3	28	2	1	-	1	93	%2
2009	43	16	17	15	3	9	4	2	1	2	110	%3
2010	66	20	20	22	5	38	2	1	-	2	173	%4
2011	105	19	34	19	3	13	2	1	1	3	200	%5
2012	118	30	40	18	1	6	4	1	1	3	222	%6
2013	157	26	36	21	2	8	11	1	1	4	267	%7
2014	113	50	33	32	66	11	20	1	6	2	334	%8
2015	81	75	21	31	18	10	25	7	8	3	279	%7
2016	102	80	16	38	10	11	26	19	5	2	309	%8
2017	121	95	17	43	21	9	16	1	5	2	330	%8

2018	147	96	42	31	49	12	14	20	9	2	422	%11
2019	112	110	37	26	58	8	15	1	6	2	375	%9
2020	80	92	41	14	33	8	4	1	10	26	309	%8
2021	94	82	50	16	18	7	3	19	10	38	337	%8

1998-2021 yılları arasında Google Doodle tasarım tekniklerinin yıllara göre dağılımı Tablo 3'te yer almaktadır. Bu dağılıma bakıldığında, 2913 tasarım ile sabit doodle'a daha çok yer verilmiştir. Hareketli tasarım tekniği ile toplamda 698 doodle ve etkileşimli tasarım tekniği ile toplamda 339 doodle oluşmaktadır. Google'ın sabit doodle tasarımına en çok, 2018 yılında 249 tasarımla yer verilirken, hareketli doodle tekniği kullanılarak 2018 yılında toplam 124 tasarım yapılmıştır. Etkileşimli doodle tekniği ise, en çok 2020 yılında 39 tasarımdan oluşmaktadır. Etkileşimli tasarım tekniklerinden en fazla doodle slayt özellikli etkileşimli tasarımlar 17 doodle ile 2018 yılında, video özellikli etkileşimli tasarımlar 29 doodle ve 2018 yılında, tıklama / sürüklenme özelliğine sahip tasarımlar ise, 2018 yılında 30 tasarımla karşımıza çıkmaktadır. Etkileşimli oyun tasarımları ise, en çok 2020 yılında 39 doodle'dan oluşmaktadır. Dolayısıyla en çok tasarımın 2018 yılına ait olmakla birlikte toplamda 422 doodle'a %8 oranla yer verildiği tablo verilerinde görmek mümkündür. En az doodle ise, 1999 yılında tasarlanmış bir sabit doodle tasarımından oluşmaktadır.

Tablo 3. 1998-2021 yılları arasındaki Google Doodle tasarım tekniklerinin yıllara göre dağılımı.

Yıl	Google Doodle Tasarım Teknikleri							Toplam	Yüzde (%)
	Sabit	Hareketli	Etkileşimli						
			Slayt	Video	Tık/Sür	Oyun			
1998	3	-	-	-	-	-	3	%0	
1999	1	-	-	-	-	-	1	%0	
2000	17	-	-	-	-	-	17	%1	
2001	11	-	-	-	-	-	11	%0	
2002	17	-	-	-	-	-	17	%1	
2003	17	-	-	-	-	-	17	%1	
2004	29	-	-	-	-	-	30	%1	
2005	20	-	-	-	-	-	20	%1	
2006	64	-	-	-	-	-	64	%2	
2007	36	-	-	-	-	-	36	%1	
2008	103	-	-	-	-	-	103	%4	
2009	112	-	-	-	-	-	112	%4	
2010	173	2	-	1	-	1	176	%6	
2011	189	5	1	3	1	1	200	%6	
2012	212	5	1	1	-	2	221	%7	

2013	237	17	-	6	5	3	268	%8
2014	233	87	1	4	3	1	329	%8
2015	198	73	-	3	1	4	279	%7
2016	219	80	2	5	-	3	309	%7
2017	186	60	10	5	-	7	268	%6
2018	249	124	17	29	1	2	422	%8
2019	215	87	5	7	30	3	347	%7
2020	187	77	3	4	-	39	310	%6
2021	203	80	2	4	-	29	318	%7

Google Doodle’ın temelleri 1998 yılında sabit doodle tasarımı ile atılmıştır. Hareketli ve etkileşimli doodle tasarımları ise 2010 yıllarında Google Doodle tasarımlarında etkisi göstermeye başlamaktadır. 1998 yılında ilk üç sabit doodle tasarımı ile başlamıştır. Bu tasarımlardan ilki 30 Ağustos 1998 “Yanan Adam Festivali” için özel tasarlanmıştır. Daha sonra aynı yıl 29 Ekim 1998’de “Google Beta” özel tasarlanırken, 26 Kasım 1998 tarihinde ise, “Şükran Günü” için özel doodle tasarımlarıyla Google Doodle’ın temelleri atılmıştır. 2010 yılında iki tasarımla hareketli Google Doodle tasarımlarının ilk tasarımlardır. İlk hareketli tasarım 4 Ocak 2010 yılında “Sör Isaac Newton’ın 367. Doğum Günü” için tasarlanmıştır. Aynı yıl 15 Ağustos 2010 tarihinde “Hindistan Bağımsızlık Günü” özel hareketli doodle oluşturulmuştur. İlk etkileşimli tasarımlar ise, 21 Mayıs 2010 Pac-Man yıl dönümü için oyun tekniği ile tasarlanırken, aynı yıl 8 Ekim 2010 tarihinde “John Lennon’ın 70. Doğum Günü”ne özel video tekniği kullanılarak etkileşimli doodle tasarlanmıştır. (Tablo 3), (Google Doodles, 2023).

1998-2021 yılları arasında toplam 3982 Google Doodle tasarımı incelenmiştir. Google Doodle tasarım konuları yıllara göre incelendiğinde, “Doğum Günü” konulu doodle en çok 2018 yılında toplam 147 tasarım, “Özel Günler” konulu doodle en çok 2019 yılında toplam 110 tasarım, “Bağımsızlık Günü” konulu doodle en çok 2021 yılında toplam 50 tasarım, “Milli Günler ve Bayramlar” konulu doodle en çok 2016 yılında toplam 43 tasarım, “Uluslararası Oyunlar” konulu doodle en çok 2014 yılında toplam 66 tasarım, “Kutlamalar” konulu doodle en çok 2010 yılında toplam 38 tasarım, “Yıl Dönümü” konulu doodle en çok 2016 yılında toplam 26 tasarım, “Google Doodle Oyunları” konulu doodle en çok 2018 yılında toplam 20 tasarım, “Mevsimler ve Gökyüzü Olayları” konulu doodle en çok 2019 ve 2020 yıllarında toplam 10 tasarım, “Sosyal Mesaj” içeren konularda doodle en çok 2021 yıllarında toplam 38 tasarımla karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca 1998-2021 yılları arasında Google Doodle tasarımlarının yıllara göre yüzdeler oranlarına bakıldığında, en çok doodle %11 oranla 2018 yılında, en az tasarımın ise, %1 oranla 2004, 2005 ve 2007 yıllarında tasarlanmıştır.

Elde edilen veriler doğrultusunda Google Doodle tasarım tekniklerinden en çok sabit doodle yer verilirken, konu olarak ise en çok “Doğum Günü” konulu tasarımlar oluşturulduğu sonucuna varılmıştır. En az yer verilen konu ise, “Mevsimler ve Gökyüzü Olayları”, “Google Doodle Oyunları”, “Sosyal Mesaj İçerikli” konular, tasarım tekniği bakımından en az etkileşimli doodle tasarım tekniklerinden tıklama /sürükleme özelliğine sahip tasarımlara yer verilmiştir. En çok Google Doodle tasarımı 2018 yılında yapılırken, en az tasarım 1998 ve 1999 yıllarında yapılmıştır. Google Doodle tasarım tekniklerinden biri olan hareketli tasarım ise, %21 oranla sabit doodle’den sonra en çok kullanılan tasarım tekniği olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca 1998-2021 yılları arasında “Bağımsızlık Günü” ve “Milli Günler ve Bayramlar” konulu etkileşimli doodle tasarımlarına yer verilmediği görülmüştür (Tablo 2), (Tablo 3).

1998-2021 yılları arasında Google Doodle'ın "Sosyal Mesaj" konulu ilk doodle çalışması "Dünya Günü" ne özel olarak 2001 yılında yapılmıştır. "Sosyal Mesaj" içerikli tasarımların dağılımı için Tablo 4, genel olarak "bir" ya da "sıfır" tasarımın yapıldığı görülmekle birlikte 2020 ve 2021 yılları arasında doodle tasarımlarında belirgin bir artış görülmektedir. Bu tasarımlardaki belirgin artış, "Covid-19 Salgını" konulu Google Doodle tasarımlarıdır. 2020, 2021 ve günümüzde halen varlığını sürdürmeye devam eden Covid-19 salgınının etkilerini azaltmak, toplumu bilinçlendirmek ve farkındalık oluşturmak amaçlı Google Doodle tasarımlarını tüm dünya ile paylaşmıştır.

Google, 1998 yılından bu yana 2001-2021 yılları arasında "Sosyal Mesaj" içerikli beş konu ile ilgili toplamda 101 doodle tasarımı yaptığı gözlemlenmiştir. 2001-2020 yılları arasında "Dünya Günü" konulu toplamda 20 doodle, 2005 yılında "Dünya Su Günü" konulu bir doodle, 2005-2021 yılları arasında "Dünya Kadınlar Günü" konulu toplamda 15 doodle, 2010-2015 yılları arasında "Ağaç Dikme Günü" konulu toplamda beş doodle tasarımı, 2020-2021 yılları arasında "Covid-19 Salgını" konulu 61 doodle yayınladığı tespit edilmiştir. 2001-2021 yılları arasında sosyal mesaj içerikli doodle tasarımları incelendiğinde, ilk hareketsiz doodle tasarımı 2005 yılında "Dünya Su Günü" için tasarlanmıştır. İlk hareketli grafik içeren doodle 2012 yılında "Dünya Günü" için oluşturulurken, ilk etkileşimli doodle tasarımı ise, 2016 yılında "Dünya Kadınlar Günü" için tasarlanmıştır (Google Doodles, 2023), (Tablo 4).

Tablo 4. 1998-2021 yılları arasındaki Google Doodle "Sosyal Mesaj" içerikli tasarım konularının yıllara göre dağılımı.

Yıl	Konular					Toplam
	Dünya Günü	Dünya Su Günü	Dünya Kadınlar Günü	Ağaç Dikme Günü	Covid-19 Salgını	
1998	-	-	-	-	-	0
1999	-	-	-	-	-	0
2000	-	-	-	-	-	0
2001	1	-	-	-	-	1
2002	1	-	-	-	-	1
2003	1	-	-	-	-	1
2004	1	-	-	-	-	1
2005	1	1	1	1	-	4
2006	1	-	1	-	-	2
2007	1	-	1	-	-	2
2008	1	-	1	-	-	2
2009	1	-	1	-	-	2
2010	1	-	1	1	-	3
2011	1	-	1	1	-	3
2012	1	-	1	1	-	3
2013	1	-	1	1	-	3
2014	1	-	1	-	-	2
2015	1	-	1	1	-	3
2016	1	-	1	-	-	2

2017	1	-	1	-	-	2
2018	1	-	1	-	-	2
2019	1	-	1	-	-	2
2020	1	-	1	-	25	27
2021	1	-	1	-	36	38

5. Alzheimer Günü’ne Yönelik Tasarlanan Google Doodle Uygulamaları

“Bunama ya da demans, günlük yaşamın her zamanki gibi sürdürülmesini engelleyen ilerleyici unutkanlıkla karakterize, kronik bir beyin hastalığıdır” (Işık, 2017: 7). Hafıza sorunlarına yol açan demans hastalığının bir türü Alzheimer hastalığıdır. Alzheimer, beyin hafıza, düşünce ve dili denetleyen bölümlerinde davranışsal bozukluklara neden olması ile birlikte beyin sinir hücrelerini bozması durumunda ortaya çıkabilmektedir (Bellenir, 2008: 3). Bu hastalığının ilerleme süreci üç evrede görülebilir. Birinci evrede hastalığın belirtileri az gösterdiği için bireyin kendisi ve çevresi tarafından fark edilmeyebilir. Örneğin, yakın geçmişte yaşadığı olaylarla ilgili hafıza kaybı, daha önce gittiği mekânları tanıma ve konuşurken kelime bulma güçlüğü gibi belirtiler gösterebilmektedir. İkinci evrede günlük yaşam kalitesini etkileyecek aktiviteleri yerini getirmede güçlük yaşayabilmektedir. Bunlar, hafıza problemleri, konuşma sorunlarının artması, yön kaybı gibi belirtilerdir. Çevresindeki insanların yardımına bağımlı olduğu üçüncü evrede ise, yakınlarını tanımada zorluk, temel yaşam aktivitelerini unutma (yürüme, tuvalete çıkma...) gibi belirgin bir seviyede hastanın davranışlarına yansımaktadır (Alzheimer Vakfı, 2006). Dolayısıyla Alzheimer hastalığı çoğunlukla belirtilerini yavaş yavaş göstermekte ve zaman ilerledikçe hastanın günlük yaşam kalitesini etkileyerek, hayatî bir sorun haline gelmesine neden olabilmektedir (Nalçakan, 2018: 3).

1994 yılında, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), toplumda farkındalık yaratmak, tıp bilimi açısından Alzheimer hastalığının gelişimine yönelik tedavi edici gelişmelere teşvik ve ayrıca mevcut bakım imkânlarının iyileştirilmesi amacıyla 21 Eylül tarihi “Dünya Alzheimer Günü” olarak kabul edilmiştir (Öztürk, 2016). Araştırmalar, 2021 yılında yaklaşık 60 milyon demans hastası olacağı ve bu sayının 2030 yılında 46.8 milyona ulaşacağı 2050 yılında ise, 131.5 milyonu bulması beklendiği belirtilmektedir (Alzheimer’s Association, 1906). Dolayısıyla tasarım konusu, tüm dünyada önemli sağlık sorunlarından biri haline gelmiş ve uzmanlar tarafından gelecek içinde önemli sorunlar teşkil edeceği öngörülen güncelliğini ve önemini koruyan bir konu olan Alzheimer hastalığı olarak belirlenmiştir.

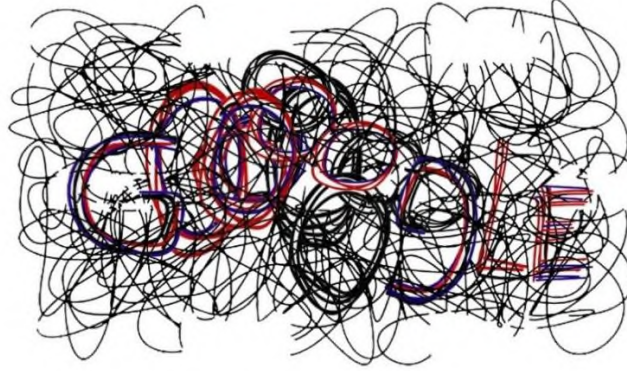
5.1. Sabit Google Doodle

Alzheimer hastaları yaptıkları bir eylemi unutmalarından dolayı, tekrarlama ihtiyacı duymaktadır. Bu durum sorulan sorunun yineleyerek sorması, yemek yediğini unutulmasıyla tekrar yemek yeme istemesi ve ilacını içtiğini unutarak tekrar ilaç alması gibi tehlikeli durumları doğurabilmektedir (Nalçakan, 2018: 3). Bu durumdan hareketle Şekil 3’te uygulama çalışmasında, Alzheimer hastalığı, tekrarlı dikey, yatay ve dairesel ve gelişmiş çizgi karalama çizgilerden oluşan tipografik harf tasarımları oluşturularak ifade edilmiştir. Tekrarlı çizgilerin kesişmesi ve tekrar zayıflaması ile bilgilerin hatırlanıp tekrar unutma hali yansıtılmıştır. Tekrarlı çizgi düzeni kırılarak karmaşık bir görüntü oluşturularak, Alzheimer hastaları için bazı durumların tehlikeli bir hal alabileceği farkındalığına varılması istenmiştir. Unutkanlığın verdiği değişken ruh hali çizgisel formlara kalın ve ince çizgiler kullanılarak ifade edilmiştir. Herhangi bir tedavisi mümkün olmaması şu an için Alzheimer hastaları ve hasta yakınlarının sonsuz bir döngünün içinde oldukları anlatılmak istenmiştir.

Beyindeki hücre bağlantıları gibi, bilgiler arası bağın kopmasıyla başlayan unutkanlık hastalığının en önemli belirtilerindendir. Bağlantıların kopması hikâyeler ve anıların içeriğinde bazı

bölümlerin unutulması ile başlamakta ve ilerleyen zamanlarda hatırlanamaz duruma gelebilmektedir. Örneğin, hastanın eşini tanımaması, yabancı biri olarak görmesi durumu bir süre sonra eşini olduğunu hatırlaması ve tekrar unutması, tanıdığı bir başka kişi ile karıştırması şeklinde devam edebilir (Barlas ve Nevin, 2008, s. 106-108). Sabit (statik) olarak tasarlanan Google Doodle logosu için çizgisel bir Google yazısı tasarlanmıştır. Tek bir hat ile yazılmış çizgisel Google tasarımı yerine tekrarlı çizgilere yer verilmiştir. Noktaların birleşmesi beyin hücrelerindeki bağlantıların kopması ve tekrar bütünlük sağlayamaması ya da bilgiler arası yanlış bağlantı kurulmasıyla oluşan soruna değinilmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. Sabit Google Doodle Tasarımı

“Alzheimer Günü” konulu sabit Google Doodle için eğlenceli ve alt mesajlar içeren tasarım denenmiştir. Tasarım Alzheimer hastalığını ifade eden çeşitli doodle eskiz karalamalarından yola çıkılarak oluşturulmuştur. Google’ın ilk harfinde beyinde bulunan hücrelerin çeşitli sebeplerden dolayı değişiklikler meydana gelmesi sonucunda, Alzheimer hastalığının beyin kontrolünü eline alması durumu anlatılmak istenmiştir. Karakter hücre, Google’ın G harfini sırtladığı beyinde var olan bilgileri yok etme girişiminde bulunduğu anlatılmıştır. Beyin ise, kendindeki değişiklikleri fark etmeye başladığı için panik halinde kaçma durum hali ifade edilmiştir. Google yazısının genelinde bulunan siyah noktalar hastalığın yayılması bütün beyne sıçrama durumu anlatılmak istenmiştir. Google’ın ikinci ve üçüncü harfi olan “O” “O” ise, hikâyenin başkarakterleri olarak resmedilmiştir. Karakterlerin kıyafetleri Google harflerinin renklerine göre boyanmıştır. Sol tarafta Alzheimer hastalığı geçiren birey, sağ tarafta ise bakımını üstlenen bir bireyin karakteri oluşturulmuştur. Hastanın bakımı ile ilgilenen kişinin Alzheimer hastası bireyi devasa kalın ancak şefkatli, güçlü ve güven verici kollarıyla sıkıca sarıldığı görülmektedir. Alzheimer hastasının korumasız, saf ve çekingen yüz ifadesi ve fiziksel duruşuna yansıtılmış, bakımını üstlenen bireyin, hastamızı bir çocuk gibi koruyup, kolladığı hissettirilmeye çalışılmıştır. Hastalığı ana karakteri hücrenin karakterlerimizi bir birine bağlaması hasta ve hasta yakınına birbirine bağımlı hal getirdiği durumu anlatılmıştır. Alzheimer hastalığı geçiren birey saçlarında beyin formundaki tokenin artık beyin yapması gereken işlevleri yerine getirmediği ifade edilirken hemen altına yerleştirilen renkli çiçekler hayatın her koşulda devam ettiği ve her zaman bir umudun olduğu vurgulanmak istenmiştir. Yine aynı şekilde hastanın bakımını üstlenen kişi olarak resmedilen karakterin saçlarında yer alan çiçekler, daha küçük ve yarım olarak resmedilmiştir. Devamlılık gösteren noktalar hastanın bir şeyi unutup tekrarlaması, bilgileri unutup tekrar hatırlaması gibi durum hali ifade edilmiştir. Google’ın son harfi olan “E” beyin yapısını değişikliğe yol açan hücrelerin hastayı ele geçirdiği yavaş yavaş ilerleyen bu hastalığın artık son evrelerine geldiğini gösterilmektedir. Uzmanlar sağlıklı beslenme, kitap okuma, bulmaca çözme, egzersiz yapma gibi aktivitelerin Alzheimer hastalığına yakalanma riskini düşürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu yüzden hastalık genetik bir faktör yoksa beyni tembelleştirici durum ve hareketlerden kaçınmanın hastalığa yakalanma riskini düşürdüğüne dair bir umut olduğu ifade etmektedirler (Şekil 4).

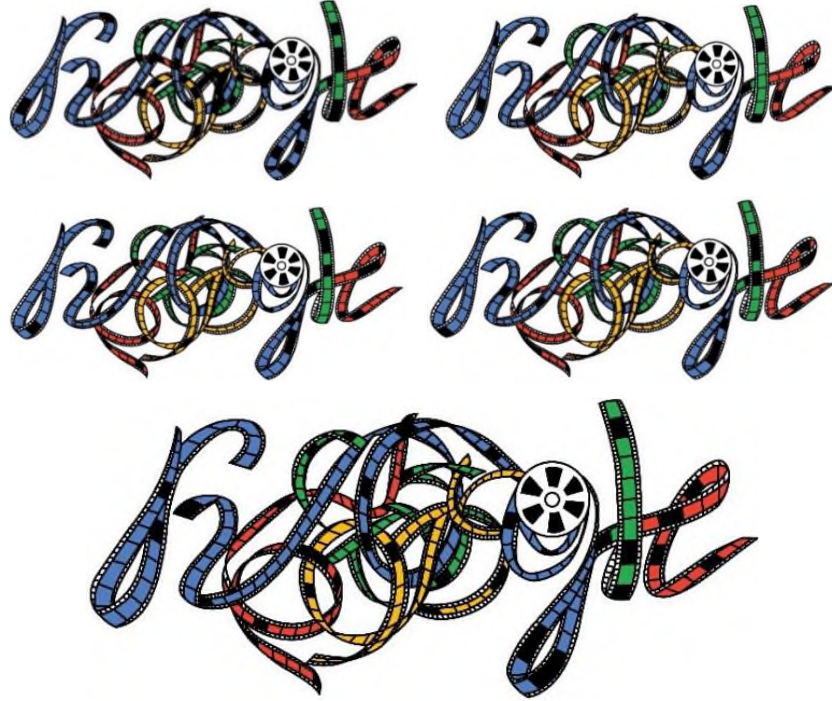
Şekil 4. Sabit Google Doodle Tasarımı

5.2. Hareketli Google Doodle Tasarımları

Fotoğrafların baskı ortamına aktarmak için makine içinde yer alan film ruloları haznesinden çıkarılarak karanlık odalarda çeşitli pozlama işlemlerinden geçmesi sonucunda fotoğraflar basılı hale gelmektedir. Bu işlemler sırasında yapılan hatalar ya da film rulusunun ışık görmesi sonucunda resimlerde yanmalar ve kararmalar meydana gelmekteydi. Bu tarz hatalar sonucunda hatıra amacıyla çekindiğimiz fotoğrafların bir kısmını kullanılamaz hale gelmekteydi. Bu durum Alzheimer hastalarının yaşadığı sorunlarla ilişkilendirilerek tasarıma aktarılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla anıların yer aldığı film şeritleri, baskı ortamına aktarılmasında yaşanan sorunlar anıların unutulması, karışmasına vurgu yaparken, siyah renklerle bilgilerin tamamen hafızadan silinmesi geçmişteki anı ve gelecek arasındaki köprünün kopması anlatılmak istenmiştir. Bellek (hafıza), geçmişi ya da anlık olarak deneyimlenen herhangi bir durumun depolanması ve hatırlanmak istemesi durumunda bilginin geri çağırılması sürecine yardımcı olmaktadır (Matsumoto, 2009, s. 303). Bu süreci konu alan tasarımda yer alan renkli bölümler ise, anıların hala taze, hastanın bilgilerde herhangi bir hasar veya unutulma söz konusu olmadığı dile getirilmek istenmiştir. Tasarımdaki siyah lekeler Google’ın son harflerine doğru yaşanan artış artık hastalığın ileri seviyeye ulaştığı, hastalık belirtilerinin üst seviyeye ulaştığı tasarıma yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu durum Google yazısının “G” harfinde belirli bir düzende devam ederken, film şeridinden oluşturulan “o” ve “o” harfinde yaşanan kopmalar, bozulmalar ve karışıklık, Alzheimer hastasının anılar arası bağlantıları hatırlayamaması durumundan kaynaklı yaşadığı karmaşa ve kaos tasarımda ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu durum beyin hücreleri arasındaki bağlantılara benzetmek mümkündür. Google’ın “o” ve “o” harfinde yaşanan durum aslında hastalığın ilerleyişinin hızlanmasından kaynaklı beyinde yaşanan hasarlar kişinin yaşadığı duygu durumu tasarıma harflere aktarılmaya çalışılmıştır. Film rulusunun sarıldığı halka “g” harfiyle bütünlük sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Film rulosu ile ilişkilendirilerek tasarlanan “g” harfi anıların çıkış noktası, hikâyenin bütünü oluşturulan ana kaynağı olduğunu söylenebilir. Beyin içinde yaşanan karmaşanın sakinleştiği “g” harfi devamında gelen “l” ve “e” harfleri ile hasta için hayatın anlamsızlığı ve boşluk hissi durum hali anlatılmak istenmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. Hareketli Google Doodle Tasarımı Ekran Görüntüleri.

Alzheimer hastalığı geçmişten günümüze sağlık sorunları arasında güncelliğini korumaktadır. Hastalığın kesin bir çözümü bulunamamakla birlikte ilerlemesini yavaşlatması adına kullanılan ilaçlar ile tedavi yöntemi gerçekleştirilmektedir. Sinsi bir şekilde çeşitli belirtilerle kendini gösterse de kişi bunu yorgunluk, dalgınlık, uykusuzluk gibi nedenlere bağlayabilmektedir. Örneğin, insanlar önemli tarihleri, buluşma saatlerini not defteri, not kâğıtları ya da küçük yapışkanlı kâğıtlara not etmektedirler. Ancak unutkanlık ileri boyutta bir hastalığa yani Alzheimer'a dönüştüğünde ise, alınan notlar git gide artmaktadır. Bu yöntem ileri seviye bir hasta için çözüm yolu olmaktan çıkmaktadır.

Hasta ve hasta bakımını üstlenen bireyin yaşamlarının büyük bir çoğunluğunu evde geçirmek durumunda kalmaktadır. Ev içerisinde hastanın günlük ihtiyacımız olan bilgileri unuttuğu noktada notlar hastanın hayatını bir nebze de olsa kolaylaştırmaktadır. Örneğin, ışığı düğmeye basarak aç, evin kapısını dolabın üzerinde bulunan anahtarla aç, suyunu iç, ilacımı iç gibi birtakım notlar ile Alzheimer hastasını yönlendirici ve hatırlatıcı kısa net bilgiler içeren not kâğıtları kullanılmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda Alzheimer konulu hareketli Google Doodle tasarımında oluşturulan kompozisyon Google'ın orijinal logosu üzerinde not kâğıtlarının düzenlemesi ile oluşturulmuştur. Her bir not kâğıdı Alzheimer hastasına bir ışık olduğu için renkli not kâğıtları kullanımı tercih edilmiştir. Doodle çalışmasında kâğıtların üzerine karalama şeklinde notlar ve bazı çizimler yerleştirilmiştir (Şekil 6).

Şekil 6. Hareketli Google Doodle Tasarımı Ekran Görüntüleri

5.3. Etkileşimli Google Doodle Tasarımları

Kullanıcının web sayfasını açtığı anda belirli belirsiz açık tonda bir Google yazısı karşılayacaktır. Harf içinde yer alan renklerin beyaz ve kahve ton aralığı seçilmesinin nedeni, Alzheimer hastasının bilgileri unutulması beyaz renk ile ifade edilmek istenirken, kullanılan kahve tonlar ise, bunalım, kargaşa, kaos ve belirsizliği temsil etmektedir. Google yazısını sarmalayan mor kurdele Alzheimer hastalığını ifade eden evrensel bir sembol kullanılmıştır. Mor kurdele ile “21 Eylül Dünya Alzheimer Günü” konusuna vurgu yapılmaya çalışılmıştır. Kurdele, Google yazısının ilk harflerinde daha fazla dolanarak ve harfleri birbirine adeta bağlayarak bağımsız ve özgür bir biçimde kullanılmaya çalışılırken, diğer harflerde bağımlı bir tasarım ifade edilmiştir. Dolayısıyla tasarımda hastalığın başlangıcında bireyin kısmen özgürlüğü ve zamanla hastalığın ilerlemesiyle bakıma ve iliyi muhtaç haline gelme durumu anlatıma yansıtılmıştır.

Etkileşimli tasarım tekniği tasarlanan Google Doodle, kullanıcı mouse (fare) ile logonun üzerine yönelmesi ve tıklamasıyla tasarlanan logonun renk tonları daha belirgin bir duruma geçtiği gözlemlenecektir. Bu tasarımla kullanıcının hemen hemen her gün sorgulama yaptığı arama motorundaki renkli tasarımlar ve açık tonlarda bir Google yazısı ile hatıraların silinmesi ile ilişkili bir hastalık olmasına vurgu yapılarak kullanıcının dikkatini çekmek amaçlanmıştır. Açık tonda tasarlanan Google yazısının merak eden kullanıcı mouse (fare) ile üzerine gelip tıklayınca renklerinin netleşmesi ile aslında Alzheimer hastalarının unutulmaması, yok sayılmaması ile ilgili kullanıcıya sosyal mesaj verilmek toplumda farkındalık yaratılmak istenmiştir. Açık tonda tasarımla kullanıcıyı karşılayan Google arama motoru, toplumun her bireyi bu hastaları yok saymalar bile aslında oradalar bir tık kadar uzağımızda oldukları noktasında mesaj gönderilmek istenmiştir.

Etkileşimli doodle tasarım tekniklerinden oyun ve tıklama/sürüklenme özelliklerinden yararlanılmıştır. Oyun tasarımı, (Github.com/WebDevSimplified/Mix-Or-Match) sitesinde yer alan kodlar Microsoft Visual Code programına aktarılarak üzerinde değişiklik ve düzenlemeler yapılarak oluşturulmuştur. Fare imleci ile Google logosu üzerine gelindiğinde 21 Eylül Dünya Alzheimer Günü bilgisi verilmektedir (Şekil 9). Logoya bir kere tıkladığında logo belirgin hale gelmekte (Şekil 7), (Şekil 8) ve bir saniye bekledikten sonra kullanıcıyı Alzheimer konulu web sitesi bağlantısına yönlendirmektedir. Kullanıcı ilgili sitelere tıklayarak veya videolar izleyerek konu hakkında bilgi edinilmesi sağlanmıştır.

Şekil 7. Etkileşimli Google Doodle Tasarımı, Opaklık Seviyesi Düşük.

Şekil 8. Etkileşimli Google Doodle Tasarımı, Opaklık Seviyesi %100.

Etkileşimli Google Doodle tasarım tekniklerinden oyun içeriğine sahip bir uygulama oluşturulmuştur. Logo tasarımında orijinal logo harflerinin kullanımının yanında “o” harfinden esinlenilip, eklemeler yapılarak kartlar üzerine yerleştirilmiştir. Oyunun ana teması olan hafıza kartları Google logosunun üzerine en etkili algılanacak şekilde yerleştirilmiştir. Kullanıcı tıklamaya yönlendirecek olan oynat (play) butonu logo üzerinde bulunmakla birlikte oynat butonu “Alzheimer Günü” temsilen mor renk kullanılmıştır (Şekil 10). Yer imlecini logonun üzerine sürükleyen kullanıcı “21 Eylül Dünya Alzheimer Günü” bilgi kutusuyla karşılaşmaktadır (Şekil 11). Günün anlam ve önemine dair kısa bir bilgi alan kullanıcı, oynat butonuna tıklayarak oyunu açabilmektedir. Toplam 16 kartın yer aldığı oyunda kullanıcıdan sekiz kartın eşlerini bulması beklenmektedir. Oyun kullanıcı butona tıkladığı anda sol üst köşede 100 saniyelik süre geriye doğru saymaya başlamaktadır. Kullanıcıdan 100 saniye içerisinde eşleştirmeyi tamamlanması gerekmektedir. Ayrıca sol üst köşede yer alan flips (açma) deneme sayısını göstermektedir. Oyun verilen süre içerisinde bitirilmediği takdirde sonlanmaktadır. Kullanıcının oyunu tekrar oynaması için yeniden başlat butonuna tıklaması gerekmektedir.

Şekil 9. “Alzheimer Günü” Konulu Google Doodle Tasarımı Hakkında Bilgi Kutusu.

Şekil 10. Etkileşimli Google Doodle Uygulaması Logo Tasarımı

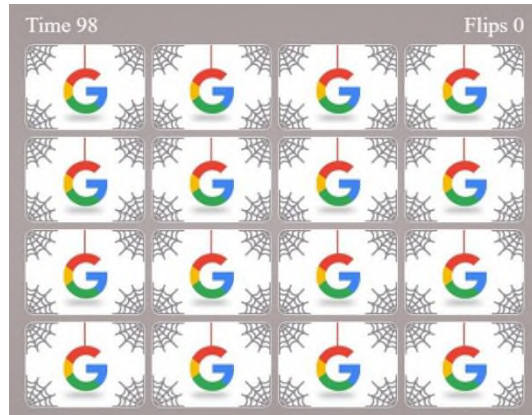

Şekil 11. “Alzheimer Günü” Konulu Google Doodle Tasarımı Hakkında Bilgi Kutusu.

Oyun kartlarının arka yüzü Google’ın baş harfinden oluşturduğu logo tasarımı kullanılmıştır. Logonun başına yerleştirilen düşey bir çizgi bulunmaktadır. Kullanıcı yer imlecini karta her götürüldüğünde logo aşağı-yukarı hareket etmekte ve kartın dört köşesinde bulunan desen de merkeze doğru yaklaşıp uzaklaşarak hareket etmektedir. Logo altına yerleştirilen gölge kullanıcı etkileşimine sahip hareket unsurunu daha da destekleyici hale getirmektedir. Kartın dört köşesine yerleştirilen desen ile 16 adet kartın yan yana dizilmesi sonucunda devamlılık sağlayan bir desen ortaya çıkmaktadır (Şekil 12).

Şekil 12. Etkileşimli Hafıza Oyunu Google Doodle Kart Tasarımları (Önyüzü).

Kartları eşleştirmeye çalışan kullanıcı, ilgili görsele her tıkladığında çevirme sesi efekti ile birlikte flips (açma) hanesi artış göstermektedir. Oyuna eklenen bu ses efekti kullanıcıda daha gerçekçi bir oyun deneyimi sağlaması amaçlanmıştır. Flips (açma), kaç hamlede oyunu bitirdiğine dair kullanıcıya skor sayısını vermektedir. Ayrıca oyun bitiminde bu durumu destekleyici ses efekti de oyunda mevcuttur. Oyunu tekrar oynamak isteyen kullanıcı butonuna tıklayarak suretiyle, uygulamayı sonsuz deneyimleme fırsatı bulunmakla beraber ayrıca her yeni oyunda açılışında kart sırası değişmektedir.

Kartların önyüzü mor ve beyaz renklerden oluşturulmuştur. Mor ve beyaz zemin renkleri üzerine “Alzheimer Günü” için hazırlanan çalışma, onları daha iyi anlamamızı sağlayarak kısa

kelime ve cümleler yerleştirilmiştir. Adobe After Effect programından yararlanılarak oluşturulan tipografiler anlamına da yansıtacak şekilde yakınlaşan, uzaklaşan, hareket halinde yanıp sönen, kaybolup ekrandan tekrar beliren, gölgeli yazı efektleri ve sonsuz bir döngü içinde tekrarlayan çeşitli yazılar oluşturulmuştur. Kartlarda kullanılan kelime ve cümleler “Beni unutma”, “Beni yalnız bırakma”, “Beni görmezden gelme”, “Unuturum”, “Bana hatırlat”, “Kaybolabilirim”, “Kaybolursam bilekliğin içine bak!”, “Tekrarlarım” ve “Çok soru sorarım” olmak üzere toplam sekiz adet kart tasarımı oluşturulmuştur. Tasarımda Alzheimer hastası olmayan bireyleri, Alzheimer hastaları ve hasta yakınlarını anlamaya yönelik kısa ve net mesajlar iletilmek istenmiştir. Her bir kartı açan kullanıcı uyarıcı yazılarla karşılaşmakta ve böylece beyine gönderilen sinyaller ile hafızada yer edinmek ve kullanıcıların Alzheimer hastaları ile empati kurması amaçlanmıştır.

“Beni unutma” ve “beni görmezden gelme” cümleleri ile önce ışık, gölge ve cümle içindeki kelimelerin tekrarına dayalı vurgu yapılırken, daha sonra cümle daha okunaklı bir şekilde kullanıcıya gösterilmektedir. Bu cümlelerle Alzheimer hastalarını yok saymamamız, unutmamamız gerektiği ve onları anlamamız gerektiği ile ilgili bilgiler verilerek toplumda farkındalık oluşturulmak istenmiştir. Bir diğer kelime kartımız olan “beni yalnız bırakma” cümlesi arkasına verilen titreyen gölge efekti hastanın yalnız kalmaktan korktuğu, yalnız kalması durumunda yaşamını tek başına idam ettiremeyeceği düşüncesi kullanıcıya hissettirilmek istenmiştir. “Bana hatırlat” kelime kartı ile Alzheimer hastalarının gün içinde yapması gerektiği şeylerin kâğıtlara not alınarak hastaya hatırlatılması ve her yapılan göreve bir tik atılması durumu anlatılmıştır. “Unuturum” kelime kartı ile kelimenin anlamına yönelik olarak bilgilerin kaybolarak hafızada karışıklığa yol açması durumu anlatılırken, hastalığın belirtileri tipografi tasarımına yansıtılmaya çalışılmıştır. “Kaybolabilirim” ve “Kaybolursam bilekliğimin içine bak!” ifadeleriyle ise, Alzheimer hastalarının kaybolması, bazen evin yolunu unutmaları veya habersiz bir şekilde tek başlarına dışarı çıkmaları durumunda başlarına gelmesi mümkün olduğu anlatılmak istenmiştir. Alzheimer hastalarının bilekliği, onların kimlik bilgilerinin, yakınlarının telefon numaralarının yer aldığından dolayı bu bilekliklerin hasta bireyler için hayati öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bundan dolayı, hafıza kartı oyununu oynayan hedef kitle, bu hastaların korunmaya muhtaç olduklarını ve yolunu kaybeden bir Alzheimer hastasıyla karşı karşıya kaldıklarında direk hastanın bilekliğine bakılması gerektiği yönünde bilgilendirme yapılmak istenmiştir. Bir diğer kelime kartımız “tekrarlarım” ifadesi sonsuz bir döngü içinde yazının tekrar etmesiyle oluşan bir tipografik tasarımdan oluşmaktadır. Alzheimer hastasının söylediği herhangi bir şeyi unutarak tekrar tekrar anlatması, bir kelimeyi defalarca söylemesi, yemek yediğini unutarak tekrar tekrar yemek yemesi şeklinde olacağı gibi ilaç içtiğini unutarak tekrar tekrar ilaç içmesi tehlikeli durumlara vurgu yapılmaya çalışılmıştır. Son olarak, “çok soru sorarım” kelime kartı ile Alzheimer hastasının tıpkı bir çocuk gibi merak içinde sorular sorma durumuna vurgu yapılmak istenmiştir. Bu durumda onları kırmadan, şefkatli ve koruyucu bir yaklaşımla sorularını kısa ve anlayabileceği bir şekilde sabırla cevaplandırmamız gerekmektedir (Şekil 13).

Şekil 13. Etkileşimli Hafıza Oyunu Google Doodle Kart Tasarımları (Arkayüzü).

Sonuç ve Öneriler

Teknolojik gelişmeler her alanda olduğu gibi logo tasarımlarının ifade biçimlerini değiştirerek bambaşka noktalara varmasının yolunu açmıştır. Sosyal medya platformlarında hızlı bilgi akışı, akım ve trendler insanların yeni arayışlara girmesi ve durağan her türlü duruma duyarsızlaşmasına neden olmuştur. İletişim kanallarının teknolojik yeniliklere ayak uydurmasıyla birlikte artan mesaj yoğunluğu, yorgun ve dalgın izleyicinin dikkatini çekebilmek özellikle daha etkileyici ve heyecan uyandırıcı tasarımlarla mümkün olabilmektedir. Yaşanılan bu gelişmeler her alanda olduğu gibi kurumsal kimliğin en önemli ögesi olan logo tasarımlarını da etkilemiştir. Basılı mecralarda kullanılan görsel tasarımlar dijital iletişim kanallarının farklılaşmasıyla dijital ortamla uyumlu dinamik, hareketli, etkileşimli logo tasarımları, durağan logo tasarımlarının yerini almaya başlamıştır. Dolayısıyla markalar, günlük tüketilen özel logo tasarımları oluşturmakta bazı markalar ise, kurum kimliğini yansıtacak doğrultuda logosuna yenilikler getirerek marka imajını taze tutmaya çalışmaktadırlar. Dünyaca ünlü arama motoru olan Google markası da orijinal logosu üzerinde form, şekil, renk, tipografi gibi değişken unsurlar belirlenerek belirli oranda farklılık yarattığı gibi, değişkenlik sağlayacağı unsurlarda herhangi bir kısıtlama olmaksızın sınırsız bir şekilde logo versiyonları da oluşturmaktadır. Dolayısıyla dünyaca ünlü arama motoru şirketi, durağan ve değişmeyen logo tasarımları yerine, dünyadaki her ülke için günün anlam ve önemine yönelik Google Doodle tasarımları yapmaktadır.

Google Doodle tasarımlarının tarihsel sürecine bakıldığında, ilk yıllarda sabit tasarım tekniği kullanılarak doodle yapılırken, daha sonra hareketli ve etkileşimli tasarım tekniklerinden de yararlanılmaya başlanmıştır. 1998-2009 yılları arasında Google Doodle tasarımları sadece sabit doodle tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Tasarımlar tarihsel gelişim açısından, ilk tasarımlarda Google logosunda orijinal görüntüsü bozulmadan kullanılmasının yanında logoda deneysel tipografi tekniği kullanılarak kompozisyonlar oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Özellikle 1998-2009 yılları arasında yapılan doodle çalışmalarında tasarım fikri, kompozisyon, kullanılan tekniğin işlenmesi bakımından oldukça geri planda kalmış tasarımlar olduğu düşünülmektedir. Ancak 2010 yılı sonrasında yapılan tasarımlarda anlatım zenginliği ve farklı yaratıcı tasarımlar ortaya konulmaya başlanmıştır. Böylece Google Doodle tasarımları teknolojik gelişmeler doğrultusunda yıllara göre başarılı bir ivme kazanmıştır. Tasarımlar tekdüze, peş peşe tekrar hareketle oluşturulan, birbirine tekrar eden tasarım fikrinden uzaklaşarak dinamik, estetik, tasarım kaygısının ön planda olduğu bir anlayışına yönelmiştir. Google ilerleyen zamanlarda logo harflerinde renk yaratıcı deformasyonlarla harfin anatomik yapısı, uzantılar ve diğer harfler ile olan bağlantılarını, ilişkilerini zorlayan, logonun okunurluğu ve tanınabilirlik konusunda kaygı taşımadan özgün tasarımlar yapıldığı gözlemlenmiştir.

Google Doodle tasarım tekniklerine göre, 1998-2021 yılları arasındaki sabit, hareketli ve etkileşimli olmak üzere toplam 3982 doodle tasarımları incelenmiştir. Bu tasarımlarda kullanılan teknik/programlardaki etki kullanım dağılımı en çoktan en aza doğru sırasıyla, sabit, hareketli etkileşimli doodle gelişme göstermiştir. Etkileşimli tasarım tekniklerinde ise, en çok oyun ve video tasarımı tercih edilirken, en az slayt ve tıklama/sürükleme özelliğine sahip tasarım teknikleri kullanılmıştır. Yüzdeler oranına göre, Google Doodle tasarımlarının %75 oranla yarıdan fazlasını sabit doodle tasarımları oluşturmaktadır. En az yer verilen Google Doodle tasarım tekniği ise, etkileşimli doodle tekniklerinden tıklama / sürükleme özellikli ve slayt tekniği ile oluşturulurken, en çok oyun ve video özelliğine sahip tasarımlar yapıldığı görülmüştür.

Yıllara göre tasarım konuları ve tekniklere göre en belirgin artışlara bakıldığında, “Özel Günler” ve “Doğum Günü” konulu tasarımlarda düzenli artışlar olduğu görülmüştür. “Bağımsızlık Günü”, “Milli Günler ve Bayramlar” konulu tasarımlarda etkileşimli tasarım tekniğine yer verilmediği sonucuna varılmıştır. “Sosyal Mesaj” konulu hareketli doodle tasarımı 2019 yılına kadar hiç tasarım yapılmazken, 2020 ve 2021 yılında ise, en yüksek tasarım sayısına ulaşmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda en çok Google Doodle tasarımı 2018 yılında yapılırken, en az tasarım 1998 ve 1999 yıllarında yapılmıştır. Google Doodle tasarım tekniklerinden biri olan hareketli tasarım, sabit tasarımdan sonra Google tarafından en çok tercih edilen tasarım tekniği olmuştur. Dolayısıyla Google Doodle tasarım tekniklerinden en çok sabit doodle’a yer verilirken, konu olarak en çok “Doğum Günü” ile ilgili tasarımlar yapıldığı tespit edilmiştir. En az yer verilen konu ise, “Mevsimler ve Gökyüzü Olayları”, “Google Doodle Oyunlar”, “Sosyal Mesaj” içerikli konulardır.

Google’ın Doodle tasarımlarında “Sosyal Mesaj” içerikli ele aldığı konulara bakıldığında, sadece 2005 yılında “Dünya Su Günü” konusu ile ilgili doodle tasarlanırken, “Dünya Günü” ve Dünya Kadınlar Günü” konusu ile ilgili her yıl doodle yapıldığı görülmüştür. “Ağaç Dikme Günü” konusu yıllara göre belirli aralıklarla ele alınmıştır. 2020 yılından bu yana ise, “Covid- 19 Salgını” konulu doodle tasarımlarına yer verilmiştir. 1998-2019 yılları arasında “Sosyal Mesaj” konulu tasarımlarında yıllara göre, en fazla üç, en az bir tasarım ya da hiç tasarım yapılmamıştır. Google, “Sosyal Mesaj” içerikli tasarımları son iki yılda neredeyse iki katı bir artış yaşandığı gözlemlenmiştir. Bu artış “Sosyal Mesaj” içerikli konulardan biri olan “Covid - 19 Salgını” için tasarlanan farkındalık çalışmalarıyla kendini göstermiştir. “Sosyal Mesaj” içerikli konularda her ne kadar son yıllarda tasarım sayısında bir artış yaşanmış olsa da, Google’ın diğer konularına kıyasla toplumda farkındalık oluşturacak bu tarz konulara çok az yer verildiği sonucuna varılmıştır. Google’ın en çok ziyaret edilen arama motoru olması ve Google Doodle tasarımlarıyla dünyanın hemen hemen her kesimindeki bireye ulaşabilme gücüne sahip bir platform olması bakımından öneme sahiptir. Buna karşılık, toplumu bilinçlendirme ve sosyal farkındalık oluşturmak adına “Sosyal Mesaj” içerikli konulara tasarımlarında çok az yer verilmesi bakımından oldukça üzücüdür. Bundan dolayı araştırmanın uygulamasında yer verilen konu, toplumda farkındalık oluşturmak amacıyla “Sosyal Mesaj” verebilecek bir konu üzerinden seçilerek “21 Eylül Dünya Alzheimer Günü” olarak sınırlandırılmıştır.

Yapılan tasarımlar kullanıcıları kısa bir süre de günün anlam ve önemi hakkında bilgi edinmesi, empati kurması ve en önemlisi eğlenerek öğrenmesi ile Alzheimer özelinde toplumsal farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır. Alzheimer hastalarına ve hasta bakımını üstlenen bireylere moral olması adına çeşitli tasarımlar yapılmıştır. Tasarımlarda onlar bizleri unutsa da bizim onları unutmadığımızı yapılan tasarımlarla iletilmek istenmiştir. Bu tasarımlar ile aynı zamanda aile bireylerine ve hasta yakınlarına gönderilmek istenen mesaj ise, teknolojik gelişmeler doğrultusunda dünyadaki bilim insanlarının diğer önemli hastalıklarda olduğu gibi umut verici gelişmelerin yaşanacak olduğudur. Dolayısıyla uygulama aşamasında tasarlanan doodle’lar Google’a toplumda farkındalık oluşturmak amaçlı tasarımlara daha çok yer vermesi bakımından öneme sahiptir. Ayrıca “21 Eylül Dünya Alzheimer Günü” için tasarlanmış olan bazı çalışmalar Google’a öneri olarak sunulmuştur. Yapılan araştırma ile Google Doodle hakkında

elde edilen bilgilerin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca tasarlanan doodle’lar Google’ın web sitesinde yayınlaması amacıyla öneri niteliğinde olacaktır.

Kaynakça

- Alzheimer’s Association. (1906). <https://www.alz.org/alzheimers-dementia/what-is-alzheimers> (Erişim tarihi: 01.02.2020).
- Alzheimer Vakfı (2006). *Alzheimer Hastalığı Destek Seti*. İstanbul: Alzheimer Vakfı Yayınları.
- Balaban, Y. & Çelik, İ. (2020). İnternet Başlangıcı ile Canlandırmada Yeni Anlatım Biçimleri; GIF ve Doodle Bağlamında Bir Araştırma. *Turkish Studies - Information Technologies and Applied Sciences*, 15(4), 417-430.
- Barlas, G. Ü., ve Nevin, O.(2008). Alzheimer Hastası ve Aileleri ile İletişim. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(4), 105-111.
- Baştan, S. (2009). *Kuramdan Uygulamaya Etkileşimli İletişim Tasarımı*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Bellenir, K. (2008). *Alzheimer Disease Sourcebook*. United States: Omnigraphics Inc.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y.S. (1998). *The landscape of qualitative research: Theories and issues*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Elali, L, Keiser, D. ve Odag, Ö. (2012). *Logomorphism and Liquid Logos: An Analysis of Google Doodles*, The Dialogue Imperative, Labcom: Portugal.
- Feder, B. (2006). *Gestalt Group Therapy: A Pratical Guide*. USA: CreateSpace Independent Publishing.
- Github, (2018). <https://github.com/WebDevSimplified/Mix-Or-Match> (Erişim tarihi: 18.03.2022).
- Google Doodle’s. (1998). <https://www.google.com/doodles> (Erişim tarihi:10.05.2023).
- Işık, A. T. (2017). *Demans (Bunama) – Bakıcı Tükenmişliği El Kitabı*. İzmir: Ortak Yayınları.
- Kara, M. (2016). Etkileşimli e-kitap uygulama tasarımı: Manas Destanı. Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Isparta.
- Lélis, C., ve Kreutz, E. A. (2019). Narrative dimensions for the design of contemporary visual identities, *International Association of Societies of Design Research Conference Design Revolutions 2019 (IASDR)*, Manchester.
- Matsumoto, D. (2009). *The Cambringe Dictionary of Psychology*. Newyork: Cambridge University Press.
- Nalçakan, Y. (2018). Derin öğrenme ile Alzheimer hastalığının teşhisi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, Ş. (2016). <https://www.noroloji.org.tr/haber/195/dunya-alzheimer-gunu-saglikli-yaslanmak-hatiralarla-zenginlesmek-prof-dr-sere> (Erişim tarihi: 10.02.2022).
- Petterson, R. (2002). *Information Design: An Introduction*, John Benjamins Publishing Company. Amsterdam: John Benjamins Yayıncılık.
- Ryan, D. (2015). Google doodles: Evidence of how graphemes' colour, shape, size and position can interact to make writing multidimensional. *Writing Systems Research*, 7(1), 79-96.
- Sapet, K. (2012). *Google Founders: Larry Page And Sergey Brin (Business Leaders)*, Reynolds Incorporated. USA: Morgan Reynolds Publishing.

- Sharpe, J. (2017). *Doodle Art and Lettering with Joanne Sharpe: Inspiration and Techniques for Personal Expression*. Cincinnati, Ohio: North Light Books.
- Shmueli, B. (2017). Measuring the Effect of Cultural Adaptation on User Engagement: The Google Doodle Case. Master's Thesis. Taipei National University of the Arts, Çin Cumhuriyeti.
- Sims, R. (1999). Interactivity on stage: Strategies for learner- designer communication, *Australasian Journal of Educational Technology*. 15(3), 257-272.
- TDK. (1932). <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12.03.2022).
- Teker, U. (2009). *Grafik tasarım ve Reklam*. İstanbul: Yorum Sanat.
- Tunalı, İ. (1989). *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Uzuntaş, H. ve Yazar, T. (2017). Dijital Çağdaki Yeni Eğilimler Bağlamında Yapılan Amblem/Logo Tasarım Trendleri, *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat*. 2(2), 99-112.
- Vise, A. ve Malseed, M. (2006). *Google Hikâyesi* (çev. G. Köse). İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- Yağmur, Ö. (2014). Minimal Sanatta Dan Flavin'i Gestalt Algı Kuramıyla Anlamlandırma. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*. Sayı 33, 149-161.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı:

Tarih:

No:

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 60

2. yazar katkı oranı : % 40

Karahisar-ı Sahib ve Çevresinde Danişmendli Türkmenleri'nin İdari ve İktisadi Durumu (1700-1750)*

Administrative and Economic Sitatus of Danişmendli Türkmens in Karahisar-ı Sahib and its Surroundings (1700-1750)

Dr. Atike AYSOY ¹

Öz

Bu çalışmada, 1700-1750 yılları arasında, Karahisar-ı Sahib ve çevresinde Danişmendli Türkmenleri'nin yerleşik hayattaki idari ve iktisadi rolleri ele alınacaktır. Bu bağlamda, Danişmendli Türkmenleri'nin hangi cemaatlere ayrıldıkları, Karahisar-ı Sahib ve çevresinde nerelerde iskân edildikleri incelenerek, Danişmendli Türkmenleri'nin idari anlamda bir düzenlemeye tabi tutulup, iktisadi hayatta ziraat ve hayvancılıkla uğraşmaları neticesinde hangi tür vergileri ödediklerinin tespiti amaçlanmıştır. Özellikle, Karahisar-ı Sahib ve civarındaki Danişmendli Türkmenleri'ne dâhil olan hangi cemaatlerin mukataa statüsünde oldukları, vergilerini kimlere ödedikleri ve vergi ödemesinde ne gibi problemlerle karşılaştıkları açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karahisar-ı Sahib, Danişmendli Türkmenleri, Vergiler, Mukataa

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this study, the administrative and economic roles of the Danişmendli Türkmen in the settled life in and around Karahisar-i Sahib between 1700-1750 will be discussed. In this context, by analysing which communities the Danişmendli Türkmen were divided into, where they were settled in and around Karahisar-ı Sahib, it is aimed to determine what kind of taxes they paid as a result of being subjected to an administrative regulation and being engaged in agriculture and animal husbandry in economic life. In particular, it is tried to explain which communities of the Danişmendli Türkmen in Karahisar-ı Sahib and its vicinity had mukataa status, to whom they paid their taxes and what kind of problems they faced in tax payment.

Keywords: Karahisar-ı Sahib, Danişmendli Türkmenleri, Taxes, Mukataa

Paper Type: Research

Giriş

Osmanlı döneminde konar göçerler, genellikle Türkmen ve Yörük isimleriyle zikredildiği gibi (Şahin, 1995, s. 254) Türk boylarının hayat tarzını ifaden eden bir isim olarak da kullanılmıştır. Yörük ve Türkmen kelimeleri benzer anlamda kullanılmalarının yanında

*Bu çalışma Kasım 2024 tarihinde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda kabul edilen "XVIII. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib Sancağında Malikâne Sisteminin Uygulanması" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

¹e-posta: atik_e03@hotmail.com

Atf için (to cite): Aysoy,A. (2025). Karahisar-ı Sahib ve Çevresinde Danişmendli Türkmenleri'nin İdari ve İktisadi Durumu (1700-1750). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 392-406

Anadolu'ya gelen göçebe Oğuz Türklerini kapsadıkları da ifade edilmiştir. (Eröz, 1991, s. 21-22). Kelime olarak incelendiğinde Yörük kavramının, “yörü-mek” fiilinden *yörüyen* anlamına geldiği (Sümer, 2013, s. 570) benzer şekilde “yüregir” kelimesinden türeyerek Türkçe'deki *-mek* mastarından faydalanılarak *yürümek* şeklinde kullanıldığı belirtilmiştir. (Söylemez, 2011, s. 9-10).

Faruk Sümer, Osmanlı tahrir kayıtlarında Anadolu, Suriye ve Irak'ta yaşayan Türk topluluklarını *yörük* adıyla nitelendirmiş ve Dulkadir ulusu, Yeni İl ve Bozulus topluluklarını genelde kavim adları olan *Türkmen* ismiyle ifade etmiştir. Hatta Orta Anadolu'ya ve batıya gelen oymakların yerleşiminden, bugüne kadar olan süreçte de Türkmen olarak isimlendirmiştir. (Sümer, 2013, s. 570). Ömer Lûtfi Barkan ise Anadolu'nun en önemli Türkmen grubunu *konar göçer* adı altında kullanmıştır. (Barkan, 1943; 140-144).

Osmanlı Devleti'ndeki konar göçerler, Kızılırmak sınır kabul edildiğinde, bu sınırın batısında kalanların yörük doğusunda kalanların ise Türkmen olarak ifade edilmiştir. Belirtilen bu coğrafi yayılım haricinde siyasi yayılım dikkate alındığında ise Türkmenlerin Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri ile Ramazanoğlu, Dulkadiroğlu ve Karamanoğlu beyliklerinin etnik kimliklerini oluşturmaları ve sonrasında adı geçen bu devlet ve beyliklerin, Osmanlı hâkimiyetine girerek konar göçer teşekkülleri oluşturduğu da söz konusudur. Bu bakımdan Türkmenler, genellikle Doğu, Güneydoğu, Orta Anadolu, Kuzey Suriye ve Maraş, Bozok ve Çukurova bölgelerinde yaşamışlardır. Buralarda yaşayanlar, Batı ve Kuzey Anadolu'dakilere oranla daha kalabalıktır. Bunlar, bir boy teşkilatı içinde çoğunlukla birbirine akraba cemaatlerden oluşmaktadır. (Gündüz, 2019, s. 19-20).

Osmanlı Devleti, hâkimiyetindeki Türkmen topluluklarının, iktisadi faaliyetlerinin devamını sağlamak için onların hayat tarzlarına müdahale etmemiş; onlar üzerinde bir takım iyileştirme çabalarına girmiştir. Böylece devlet, Türkmenlerin buldukları yerlere, taşıdıkları isimlere ve iktisadi faaliyetlerine göre çeşitli vergi kalemleri oluşturarak tahrire tabi tutmuştur. Hatta onlara sancak ve kaza statüsü vererek idari ve iktisadi açıdan kontrolünü sağlamayı amaçlamıştır. Buna göre yaylak-kışlak yerleri önceden tayin edilmiş, topluca göç hareketleri tespit edilebilen Türkmen topluluklarını oluşturmuştur. (Gündüz, 2019, s. 19-21).

Danişmendli² Beyliği'nin bakiyyeleri olarak düşünülen Danişmendli Türkmenleri'nin Anadolu civarına yayıldığı ve Bozulus aşiretleri arasında kaydolduğu belirtilmiştir. XVII. yüzyıl başlarında

² Danişmendli isminin Danişmendli Beyliği'yle bağlı olduğu bir takım tartışmalara neden olmuştur. Tufan Gündüz, Danişmendli Türkmenleri'nin adı geçen beyliğe bağlı olduğuyla ilgili yeterli kanıt olmadığını ve Osman Turan'ın Turhasanlı Aşireti'nin Danişmendli beylerinden Turasan Bey ile ilişkilendirdiğini belirtmiştir. Geniş bilgi için bk. T. Gündüz, *Danişmendli Türkmenleri, Kırşehir-Neveşehir- Aydın- Hattında Aşiretler*, Yeditepe Yayınları, 2019, s. 32-33; Mükrimin H. Yınanç ise Danişmendli Devleti'nin yıkılmasından sonra bu devlete bağlı Danişmendli adında bir ulus vücuda getiren Türkmenleri muhtelif boy ve oymaklar halinde Anadolu'ya yayılım göstererek bir kısmının, göçebe

ortaya çıkan otorite boşluğunun, aşiretler arasındaki yer değişimi, Bozulus Türkmenleri'ni de etkilemiş; onların Aydın, Ankara, Keskin ve Rum vilayeti olarak dört kısma ayrılmalarına sebep olmuştur. Bu durum müstakil bir şekilde muhasebe edilmesine ve özellikle küçük mukataalara ayrılarak kolay ve hızlı bir şekilde vergi toplanmasına ayrıca idari açıdan kontrol edilmeleri olanak sağlamıştır. İşte Danişmendli Türkmenleri'nin de bu politikaların bir sonucunda ortaya çıktığı belirtilmiştir. (Gündüz, 2019, s. 20, 27-28).

Danişmendli Türkmenleri'nin İskân

Osmanlı Devleti'nde yaşayan konar göçerler, genellikle bulunduğu toprakların ayrılma şekline göre tımar, zeamet ve has reaya olarak değerlendirilmiştir. Yörükler genellikle tımar veya has reayası statüsünde iken Türkmenler, has reayası statüsündedir. (Orhonlu, 1963, s. 15). Anadolu eyaletinde ve diğer eyaletlerde olduğu gibi 18. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağı ve çevresindeki birtakım Danişmendli Türkmen konar göçer teşekküllerin de tımar, zeamet, has ve evkaf arazi statülerinde yer aldıkları görülmüştür. (KK. 2492-81/2, KK. 2495-6/2). Bu bakımdan adı geçen sancağa bağlı Damlaluca ve Taşgun? isimli tımar köylerinde Danişmendli Türkmenleri iskân edilmiş ve bu topraklarda ziraat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. (KK. 2492-81/2).

1700-1750 yılları arasında Karahisar-ı Sahib sancağında Danişmendli Türkmenleri'nin çiftliklerde de ziraat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Örneğin, 1719/1720 (H.1132) yılında Anadolu valisi veziri Ali Paşa tarafından yapılan tahrirde, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Çölebad kazasının Buğdan köyündeki tımar-ı Gılman çiftliği ile Kınık köyüne bağlı çiftlik-i Yayla'da Danişmendli Türkmenleri'nin ziraat faaliyetlerinde buldukları tespitine varılmıştır. (KK. 2493-150/1).

Yaylakta hayvancılık, kışlakta ise çiftçilik yapan, konar göçer aşiretler, eşkıya saldırılarına maruz kalıp zamanla bölünerek 10-15 hanelik küçük parçalara ayrılarak uygun buldukları yerlere yerleşmelerinin yanında (Söylemez, 2007, s.72), bahar aylarında hayvanlarını otlatmak için yaylara çıkmaları ve bu çıkış esnasında hayvanların, yerli halkın ekinlerine istemeyerek de olsa zarar vermeleri, onları yerleşik hayata geçirmeyi zorunlu kılan etkenler arasında görülmektedir. (Söylemez, 2019, s. 147-148). Nitekim, konar göçerlerin yerleştikleri yerler genelde Celali isyanları ve onların devamı niteliğinde olan saruca sekban ve leventlerin tahrip ettiği harabe

hayatı bırakıp köyler meydana getirdiğini bir kısmının ise Rumeli civarına geçirilerek oralarda iskân edildikleri bilgilerine yer vermiştir. Geniş bilgi için bk. Mükrimin Halil Yınanç, "Danişmendliler", *İslam Ansiklopedisi* C. III, MEB., s. 468-479. Benzer şekilde Abdülkerim Özyayın'da, Anadolu'nun pek çok yerinde, Danişmendli ulusuna bağlı oymakların bulunduğunu ve Danişmend adında yerleşim merkezlerinin olduğunu, bu ulusa tabi kişilerin XVII. yüzyıldaki Celali isyanlarına katılması sebebiyle Balıkesir ve civarına, buralarda da rahat durmadıkları için Afyonkarahisar, Sandıklı ve Keçiözü civarlarına zorunlu iskana tabi tutulduğunu belirtmiştir. Geniş bilgi için bk. Abdülkerim Özyayın, "Danişmendliler", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.8, TDV. İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, İstanbul, s. 469-474.

yerlerdir. (Orhonlu, 1963, s. 42). Devlet, harabe olan bu yerlere yerleştirdiği cemaatleri, yerleşik hayata geçirerek sosyal düzeni sağlama ve boş yerleri ziraate açarak gelir sağlama amacına girmiştir. Bu bağlamda Danişmendli Türkmen cemaatlerinin, Kütahya, Hamid, Karahisar-ı Sahib sancaklarında ve buralara bağlı Geyikler, Keçiborlu, Sandıklı, Honaz ve Çölabad'ta 42 adet köye iskânı sağlanmıştır. Bunlar, 1692-1693 (H. 1104) yılında dergâh-ı mualla kapucubaşlarından Çeşm-i Siyah Mustafa ve Uşaki Hüseyin Çavuş marifetleriyle tahrir olunmuştur. (MAD. 6282-211/1, Gündüz, 2019, s.143-144; Orhonlu, 1963, s. 69,70). Danişmendli Türkmenleri adı geçen sancaklara bağlı Kenir? maktuasına tabii köy ve mezraları arasında bulunan Kenir ve diğer Kenir, Bahadıroğlu köyleri ile Bulad?, Sancakcı, Çayırçal mezraları, Çukurçayır ve kebir, Akçein, Kudukboğazlıyan?, Kayırçal?, Güneç?, Boğum? ve Damlaluca köylerinde ziraat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Ayrıca, Danişmendli Türkmenleri'ne tabii Gözdeküre³ cemaati ise Akçein ve Karalar köylerinde iskân edilerek buralarda ziraat etmeleri sağlanmıştır. Fakat, belirtilen iskân yerlerine yerleştirilen bu Türkmenler haricinde Anadolu'nun farklı yerlerinde kayıtlı olan Türkmenler de buralarda ziraat etmeye başlamıştır. Durum üzerine 1717-1718 (H.1130) yılında Anadolu valisi Ali Paşa, buraların tekrar tahrir edilmesini sağlayarak, adını belirttiğimiz köy ve mezralar haricinde 22 köy daha ilave edilerek toplamda 64 köyde adı geçen Türkmenlerin iskân edilmelerine olanak sağlamıştır. Ayrıca Danişmendli Türkmenleri devletin uygun gördüğü sahalardan ziyade başkasının toprağında ziraat ettikleri tespit olunursa, toprak sahibine ödeme yapmaları gerektiğini de belirtilmiştir. (MAD. 6282-211/1, MAD. 6282-236/1).

Devlet, harap olan köylerde üretimi sağlamak ve sosyal dengeyi kurmak adına harabe yerlere konar göçer Türkmenleri yerleştirmeyi uygun bulmasına rağmen bu yerleşmeler birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Özellikle harabe yerlere iskân edilenler kimi zaman yerlerini beğenmeyerek bir başka yere gitmek istemişlerdir. 18. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağında Danişmendli Türkmenleri'nden bazı cemaat mensupları iskân edildikleri yerleri beğenmeyerek kendilerine yakın ve uygun buldukları başka cemaatlerin yaşadıkları ve ziraat ettikleri yerlere yerleşme isteği, aralarında sorunların çıkmasına ortam hazırlamıştır. Danişmendli Türkmenleri'ne tabii Göleğir cemaatinin, Eberli kazasının harabe olan Okçular köyüne iskân edilmesi emredilmiştir. Fakat cemaat mensuplarından Osman, Hüseyin ve Yusuf iskân mahaline gitmeyip, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Sandıklı kazasında Salmanlu-yı kebir cemaatine mensup Göreağıl ahalisinden Musaoğlu, Bekmezli ve Kara Halil oğullarının Cadı?/Çadı?, Yenice ve Kazgan Pınarı? köylerine ve tarlalarına müdahalede bulunarak buraların kendilerine ait olduğunu söylemişlerdir. Durum üzerine Göreağıl ahalisi divana müracaat ederek buralarda

³ Kanaatimizce Gözdeküre cemaat ismi, Gördün-Gören ve Gürdenküre-Gözdenküre olarak da okunmuştur. bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü, (1691-1696)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1963, s. 72; Tufan Gündüz, *age.*, s. 124.

kendilerinin ziraat ettiklerini ve vergilerini ödediklerini bildirmeleri üzerine Hazine-i Amire'deki baş muhasebe defterlerinde, Göreağıl ahalisinin kayıtlı olduğu görülerek Göleğir cemaatinin taarruzunun men edilmesi emredilerek iskân mahalli olan Okçular köyüne ve Sandıklı kazasına tabi Cadı/Çadı, ve Begce? ve Kazgan Pınarı? köylerine iskân edilmeleri için 27 Aralık 1747 (17 Zilhicce 1160) tarihinde Karahisar-ı Sahib sancağına ve Sandıklı kadısına hüküm gönderilmiştir. (EVM.d. 26298-85/2). İskân da yaşanan başka bir sorun ise yaşadıkları yerin civarındaki köy ahalisine müdahalede bulunmalarıdır. Bunun sonucunda devlet, onları mahalleden uzaklaştırarak civar köylere yerleştirmeyi uygun bulmuştur. Örneğin, Danişmendli Türkmenleri, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Çölebad civarındaki Beşir ve Horı köylerine, Danişmendli Türkmenleri'nden Cevanşirli cemaatinin yaşadığı Çirman Şeyhlü Mahallesi yerleştirilmiştir. Ayaklı köyüne ise Karalar cemaatinden Köseçavuşlu Mahallesi yerleştirilmiştir. Salarçalı köyüne Surıklı Mahallesi; Şeyhmazı köyüne, Ocaklı Mahallesi yerleştirilmiştir. Aynı şekilde Bedrik? ve Haydarlı köylerine Hacılı Mahallesi yerleştirilmiş, Sararsuyu? ve Tokmaklı köylerine Bilirli? Mahallesi; Ergenli köyüne, Karalar Mahallesi; Göçerli köyüne, Hasanlı Mahallesi; Azatlı köyüne, Dervişişöğlü mahallelerini yerleştirmiştir. Daha sonra bu köylere ilaveten 8 adet köy dâhil olmuştur. Bunlar; Arsan?, Edikli ve Kızılcağöl ve Kızılca köyleri ile Tera, Sakurkulu?, Babalar ve Arud? köyleridir. Belirtilen bu yerler, 1701/1702 (H.1113) senesinde Şeyh Şaban Mustafa mübaşeretıyla kayıtlara geçirilmiştir. (MAD. 6338-96/1). Danişmendli Türkmenleri'nden olan birtakım cemaatler de yine Çölebad ve civarına yerleştirilmişlerdir. Cihanşalı Türkmeni Beşir ve İlbeğli köylerine, Hacılı cemaati; Okçular, Kadılar ve Haydarlı köylerine yerleştirilmiştir. Ocaklı cemaati Tokmaklı ve Şeyh Hatun köylerine, Çörekli cemaati ise Hallacı ve Araklı köyüne yerleştirilmiştir. (KK. 2483-12/2; Gündüz, 2019, s. 102; Orhonlu, 1963. s. 69-74). Bıçakçı cemaati, Karlık ve Saraç Hüseyin mahalleleri ise Çölebad kazasına bağlı Şuhudlu ve Sofılar köylerine yerleştirilmiştir. (KK. 2492-81/2). Aynı kazaya bağlı Kavreç?, Çakırlar ve Kıraç köylerine ise Danişmendli Türkmenleri'nin yerleştirildikleri görülmüştür. (KK. 2495-6/2).

Danişmendli Türkmen Aşiretinin İktisadi ve İdari Durumu

Osmanlı Devleti'nde genellikle yörüklerin tımar ve has reayası, Türkmenler ise has reayası olarak sınıflandırıldığı bahsi geçmiştir. Bu bilgi dikkate alındığında yörükler için *mukataalı yörükler*⁴ ifadesi kullanılmakla beraber Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarında yaşayan Danişmendli topluluğu Türkmen kelimesiyle kullanılıp, *Danişmendli Türkmenleri* şeklinde ifade edilerek, *Danişmendli Türkmen mukâta'ası* olarak zikredilmiştir. (KK. 2483-89/1)⁵.

⁴ Mukataa yörükleri hakkında geniş bilgi için bk. Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu Ankara, 1989, s. 136-138.

⁵ 17 Eylül 1712 (15 Şaban 1124) tarihli belgede Karahisar-ı Sahib sancağında "Danişmendli Türkmen mukataası" adı altında bir mukataanın olduğu ve bu mukataanın malikâne suretiyle tasarruf edildiği görülmüştür. KK. 2483-89/1.

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıl sonlarında tımar sisteminin daralmasıyla, tımarların büyük kısmının mukataa⁶ sektörüne yönlendirilmesi, mukataa sayılarındaki artışa neden olmuştur. (Genç, 2006, s. 61-63). 1683 yılında başlayan II. Viyana Seferi'ndeki maddi kayıpların meydana gelmesi, devletin bu kayıpları kapatmak için para tağşişi, müsadere, yeni vergiler koyma ve mevcut vergileri artırma gibi yöntemlere yönelmesi de mukataa sayısındaki artışın diğer sebepleri arasında gösterilebilir. Bu durum devletin iltizama çıkarmış olduğu mukataalar sayesinde sıcak para akışını sağlarken, mültezimin 1-3 yıl süresince almış olduğu mukataadan azami ölçüde kâra girmek istemesi mukataayı kısa sürede verimsiz hale getirerek tahribatına da neden olmuştur. Devletin maddi kaybını kapatmak istemesi, mukataaların malikâne sistemiyle tasarruf edilmesinin önünü açmıştır. Böylece 1695 yılından itibaren malikâne sistemine geçilerek iltizam sistemi gibi 1-3 yıllık tasarruf süresinden ziyade, tasarruf sahibinin mukataayı, ömrü boyunca kullanım hakkı sağlanmasına olanak tanınmıştır⁷. Mukataaların malikâne sistemiyle tasarruf olunması Danişmendli Türkmen⁸ topluluklarında da görülmüştür. Bu toplulukların Danişmendli mukataası ya da Danişmendli Türkmen mukataası adı altında isimlendirildiği gibi malikâne sistemiyle işletilmesi tam tarih bakımından şimdilik bilinmemektedir⁹.

18. yüzyılın ilk yarısında Anadolu eyaletinde Karahisar-ı Sahib, Aydın ve Hamid sancaklarında ve civarlarında yaşayan Salmanlu-yı kebir, Salmanlu-yı sagir, Köle kebir, Cevanşir, Kaşıkçı, Sermayeli, Hayralı¹⁰, Üç Aded Bıçakçı, Karamanlı, Gözdeküre, Küçük Kürt Mihmadlı, Büyük Kürt Mihmadlı, cemaatlerinin Danişmendli mukataasına¹¹ tabi oldukları görülmüştür. (DVNSMHM.d. 116-72/1, KK. 2328-138/1). Bu cemaatlerin 5 Temmuz 1710 (8 Cemaziyelevvel 1122) tarihinde Hacı Derviş tarafından malikâne usulüyle tasarruf edilmiştir. (KK. 2328-138/1). Ayrıca, 5 Ocak 1744 (20 Zilkade 1156) tarihli belgede, Karalı ve Sermayeli'nin Danişmendli

⁶ Mukataa; özel bir şahsın, devlete ait bir vergi gelirini belirli bir süre ve belli bir bedel karşılığında tasarruf etmesidir. Mukataa, vergileri, belirli bir meblağ karşılığında iltizam, emanet ve malikâne sistemine göre tatbik edilmiştir. Geniş bilgi için bk. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken İstanbul, 2014, s. 95-143; Mehmet Genç, "Mukataa", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.31, TDV. İslam Araştırmaları Merkezi, 2020, İstanbul, s. 129-132; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)*, Kitabevi, 2003, İstanbul, s. 55-156.

⁷ Geniş bilgi için bk. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları; Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayını, İstanbul 2018; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi XVI- XVIII. Yüzyıl*, Kitabevi Yayını, İstanbul 2003.

⁸ Malikâne sistemine dâhil edilen bir başka aşiret: Rişvan Aşireti için bk. Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi, Rişvan Aşireti Örneği*, Kitabevi Yayını, İstanbul, 2011, s.126-143.

⁹ Konar göçerler tam olarak ne zaman mukataa usulüncü işletildiği bilinmemekle birlikte 16. yüzyılda Danişmendli mukataasına tabi konar göçerlerin bulunduğu belirtilmektedir. bk. Suraiya Faroqhi, "Onyedinci Yüzyılın İkinci Yarısında Devencilik ve Anadolu Göçebeleri (Danişmendli Mukataası)", *IX. Türk Tarih Kongresi*, C. II, TTK Ankara 1988, s. 924.

¹⁰ Ana belgede Hayralı? yazıldığı düşünülmektedir. KK. 2328-138/1; fakat daha sonraki belgelerde Sermayeli cemaatiyle birlikte Karalı cemaati zikredilmiştir. Muhtemelen Hayralı cemaatinin mukataadan çıkabileceği veya başka cemaatlere dâhil edilmesinden kaynaklı bu ismin zikredilmemesi veyahut kâtibin imla hatasından kaynaklı bir yazım yanlışlığı olabileceği düşünülmektedir. KK. 2519-134/2, AŞŞ., No.546- s. 21b-22a/1.

¹¹ Bu mukataanın mülhakatı arasında Avşarlı cemaati de söz konusudur. bk. M. Zahit Yıldırım, "XVII. Yüzyılı Sonları ve XVIII. Yüzyıl Başlarında Danişmendli Cemaati ve Denizli Yöresindeki Durumları", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, PA.Ü.Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları:1, 2007, Denizli, s. 131.

mukataasına tabi olduğu Karahisar-ı Sahib sancağında yaşayan Cevanşirli ve Kaşıkçı Türkmenleri'nin de Danişmendli mukataası mülhakatından olduğu belirtilmiş¹² ve Ayşe Sultan'ın kethüdası Hacı Abdullah tarafından müşterek şekilde tasarruf edildiği görülmüştür. (KK. 2519-134/2). 1753 Haziran ayı başlarına ait bir belgede, Danişmendli Türkmenlere tabi *Karalı ve Sermayeli cemaati mukataası* adı altında bir mukataa bulunduğu *cemaat-i Karalı ve Sermayeli ve tevabii mukataasının* malikâne sistemiyle işletilerek 8.500 kuruş yıllık/mal bedel karşılığında Mehmet Paşa ve Hasan'ın malikânesi olduğu da belirtilmiştir. (AŞS., No.546- 21,22).

Danişmendli mukataasına tabi Danişmendli Türkmenleri'nden Hayralı köyü sakinlerinin, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı, Çölebad kazasındaki, Kavreç?, Çakırlar ve Kırac köylerine iskân edildikleri ve buralarda zirai faaliyetlerinde buldukları 6 Nisan 1724 (12 Recep 1136) tarihli bir fermanla belirtilmiştir. (KK. 2495-6/2). Benzer şekilde Danişmendli Türkmenleri'nin Çölebad kazasına bağlı Çölebad nahiyesi dâhilindeki Kenir maktuasının köy ve mezarlarından Kenir ve Bahadıroğlu köyleri, Burdur, Sancakçı, Çayırçal mezarları, Çukurçayır ve kebiri, Akçein, Kodak Boğazlıkan?, Kayırçil?, Güneç?, Boğum? ve Damlaluca köylerinde zirai faaliyetlerde buldukları, bu yerlerin ise yıllık/mal bedeli 40 kuruş karşılığında Ali isimli bir kişinin 1725-26 (H.1138) tarihinde malikâne tasarrufunda olduğu belirtilmiştir. (MAD. 6282-211/1).

Türkmenlerin, idari ve iktisadi açıdan kontrolleri genellikle kendilerinin izni dâhilinde, hükümet tarafından tayin edilmiş bir voyvoda tarafından yapılmaktaydı. Cemaatlerin bağlı olduğu sancakbeyi idaresi gediklilerinden veya bulunduğu mahallin saygın kişilerin rızaları doğrultusunda bir kişi de voyvoda tayin edilirdi. Bu kişiler, konar göçerlerin hayvan başına verilecek vergi miktarını önceden tespiti için sayım yapma ve kethüdaların veya boy beylerinin miri için tahsil ettikleri vergileri hazineye ulaştırmada yardımcı oldukları gibi belli bir düzen sağlamak için de görevlendirilirdi. (Orhonlu, 1963, s. 18, 19; Söylemez, 2011, s. 222).

Tayin olan voyvodalara, genellikle Türkmen voyvodası veya Türkmen ağası ifadeleri kullanılmıştır. (Orhonlu, 1963, s. 18). 18. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağında *bervech-i malikâne ve Danişmendli Türkmen mukâta'ası voyvodası ... ve ...mukâta'a-i mezbur voyvodası...* örneklerine rastlamaktayız. Bu bağlamda, Danişmendli Türkmen mukataasının voyvodası olduğu görülmüştür. Adı geçen mukataanın voyvodası, *tâife-i mezbûr cemâ'atlerinden Cevanşir cemâ'ati re'âyâsı beher senesi üzere hazineye edâsı lâzım gelen mâl-ı mirisini virmeyüb hin-i tahsilinde voyvodalara ta'addi eyledikleri...* bildirmesi ifadelerinden vergi tahsilinde hazineye yardımcı olduğu, *...voyvoda umûruna karışmamak...* ifadelerinden ise voyvodanın devlet tarafından korunduğu görülmüştür. (DVNSMHH.d. 116-72/1, KK. 2483-89/1). O halde,

voyvodanın, Danişmendi mukataası üzerinde kısmi idari ve iktisadi kontrolünün bulunduğunu söylemek mümkündür.

18. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağında Danişmendli mukataasına bağlı cemaatlerin bir kısmının gelirleri malikâneci, mutasarrıf, Danişmendli Türkmen mukataası voyvodası tarafından toplandığı gibi zabıtlar (KK. 2495-6/2, KK. 2519-134/2) tarafından da toplanmaktadır. Toplanan gelirler Divan-ı Hümâyûn'da muhafaza edilerek baş muhasebe bürosuna kaydedilmiştir. (KK. 2483-89/1).

Danişmendli Türkmenleri'nin idari anlamda hukuki meselelerinin çözümüne ilişkin kendilerine bir kadı tayin edildiği anlaşılmaktadır. 18. yüzyılın ilk yarısında Danişmendi kadısına ve Danişmendli Türkmenleri'nin yaşadığı yerlerin kadılarına, naiblerine, mutasarrıflarına, mütesellimlerine hitaben gönderilen hükümlerdeki, mesela 5 Temmuz 1710 (8 Cemaziyyevlevvel 1122) tarihinde *Anadolu eyâleti kadısına, vezir paşaya ve Karahisar Sancağı mutasarrıfına ve Danişmend Kadısına ve Hamid ve Aydın mütesellimlerine hüküm ki* gibi ifadelerden, benzer şekilde 17 Eylül 1712 (15 Şaban 1124) tarihinde *sâbık veziriâzam olub hâlâ Anadolu eyâletinde mutasarrıf olan vezir Hasan Paşa ve Karahisar mutasarrıfına ve Danişmendlü ve () kuzâtlarına hüküm ki* gibi ifadelerden Danişmendli Türkmenleri'nin kendilerine ait bir kadılarının olduğu anlaşılmaktadır. (KK. 2483 89/1, KK. 2328-138/1).

Danişmendli Türkmenleri'nin Ödedikleri Vergiler ve Ortaya Çıkan Problemler

Vergi, Osmanlı Devleti'nde en önemli gelir kaynakları arasında idi. Bu bakımdan devlet, topraklarında yaşayan halktan vergi toplamaktaydı. Özellikle halkın büyük çoğunluğu zirai üretimle uğraştığı için gerek toprak üzerinden gerek yetiştirdikleri ürün üzerinden devlete vergi ödemekteydi. Bunlardan en önemlisi öşür vergisiydi¹³. 18. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağında tımar köylerinde yaşayan ve ziraat eden Danişmendli Türkmenleri, öşür vergilerini kimin toprağında yaşıyor ve ziraat ediyorsa ona vermeleri gerekirdi. Fakat tahsilatı yapacak tımar erbabı, adı geçen Türkmenlerden vergi toplamada zaman zaman sıkıntıya düşmüştür. Örneğin 18. yüzyılın ilk yarısında Çölebad kazasına bağlı Damlaluca ve Taşgun köyleri Ömer'in tımar tasarrufunda idi. Bu yerlere Danişmendli Türkmenleri iskân olunmuş, ziraat eden Türkmenlerin bir kısmı öşürlerin Ömer'e verdikleri halde bir kısmı muhalefet etmiştir. Ayrıca Çölebad civarındaki 22 adet köy, önceden levent ve eşkıya saldırısına maruz kaldığı için köy halkı bu yerlere yakın köylere yerleşmişlerdir. Fakat devlet, eşkıya saldırısından dolayı bu yerleri şenlendirmek adına Danişmendli Türkmenleri'ni buralara yerleştirmeyi uygun görmüştür.

¹³ Öşür, haraç-ı muvazzaf ve haraç-ı mukaseme olarak ikiye ayrılmıştır. Haraç-ı muvazzaf; toprak üzerinden alınan öşürdür. Haraç-ı mukaseme (öşür) ise a'şar-ı şeriyeye-salariye olarak geçmekte olup 1/10 -1/20 oranlarında ürün üzerinden alınmaktadır. Geniş bilgi için bk. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I*, Hilal Matbaası, İstanbul 1190, s.156, 178-180.

Fakat Türkmenlerin buralara yerleştirilmesi köy halkı ile anlaşmazlığa sebebiyet vermiştir. Çünkü köy halkı eşkıya saldırısına uğrayan bu yerlerde zirai faaliyette olup bu köylerin kimi tımar, kimi zeamet kimi evkaf mülhakatından ve bazılarının ise sahipli olduğunu belirterek; ziraat eden kişilerin, ziraat ettikleri ürün vergisini kimin toprağında ziraat ediyorsa o kişiye verdikleri gibi Danişmendli Türkmen sakinlerinin de kimin arazisinde ziraat ediyorsa, o araziden elde edilen mahsul yerine bedel-i öşürü¹⁴ arazi sahibine ödeme yapmaları istenmiştir. Ayrıca Danişmendli Türkmenleri'nden Saraç Hüseyin ve Karlık mahalleleri ile Bıçakçı cemaati Şuhudlu ve Sofılar'da ziraat etmişlerdir. Ama buralarda önceden ziraat eden başka kişilerin olduğu ve adı geçen mahalle ve cemaatlerin sulak olan başka yerlere yerleştirilerek oralarda ziraat yapmaları istenmiştir. Cemaat mensupları Şuhudlu ve Sofılar köylerinde ziraat ettikleri için öşür bedelini sahib-i arza ve Damlaluca ile Taşgun köylerinde ziraat ettikleri için tımar erbabı Ömer'e vermeleri yönünde Anadolu valisi ve Kütahya kadısına 9 Nisan 1723 (3 Recep 1135) yılında ferman gönderilmiştir (KK. 2492-81/2).

Osmanlı Devleti, konar göçer yaşamdan kısmi yerleşik hayata geçen cemaatlerin buldukları yerde ziraat etmesine müsaade ettiği gibi buldukları yerden farklı bir yerde de zirai faaliyetlere girmesine müsaade etmiştir. Cemaatlerin birden fazla yerde ziraat etmesi onların vergilerini birden fazla kişiye ödemesini zorunlu kılmıştır¹⁵. Danişmendli Türkmenleri de Kütahya ve Karahisar-ı Sahib ve Hamid sancaklarındaki Geyikler, Keçiborlu, Sandıklı, Honaz ve Çölabad nahiyelerindeki 42 adet köye iskân ettirilerek 1692-93 (H.1104) yılında dergâh-ı muallam kapucubaşlarından Çeşm-i Sihay Mustafa ve Uşaki Hüseyin Çavuş tarafından tahrir edilmiştir. Devlet, Danişmendli Türkmenleri'nden küçükbaş hayvan üzerinden ağnam, evli erkeklerden bennak ve evli olmayan erkeklerden mücerred ve ziraat ettikleri için öşür vergisi almıştır. 1717-18 (H.1130) senesinde eski Anadolu valisi Ali Paşa tarafından tekrar tahrir olduğunda, Danişmendli Türkmenleri'nin yukarıdaki nahiyeler haricinde 22 adet köyde de zirai faaliyetlerinde buldukları tespitine varmıştır; fakat buraların hepsinde iskân olduklarına dair herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Malikâne mutasarrıfı Ali, Danişmendli Türkmenleri'nin, Çölabad nahiyesi dâhilindeki Kenir? maktuasındaki köyler ve Akçeın ile Karalar köylerinde ziraat faaliyetlerinde bulduklarını ve buralarını ve Türkmenlerinin öşürlerini kendisine vermeleri hususunda talepte bulunmuştur. Talep doğrultusunda, ...*maktu'-i mezbur kurâsına Türkmen iskân olduğunun kaydı bulunmadığı ve Anadolu canibinde vaki kurâ ve mezra' taraflarında zirâ'at edenlerden 1/8 gurus öşür ile salariyyeleri*¹⁶ *sahibü'l arz tarafından alınması kanun olduğu...* ifadelerine yer verilirken, Danişmendli Türkmenleri'nin *maktu'-i merkume*

¹⁴ Bedel-i öşür: ürün üzerinden nakdi alınan bir vergidir. bk. A. Akgündüz, *age.*, s. 178-180; Ö. L. Barkan, *age.*, s.115.

¹⁵ Benzer durum için bk. Ö. L. Barkan, *age.*, s.47.

¹⁶ Öşür ile birlikte genellikle 1/8 oranında alınan vergidir. Geniş bilgi için bk. Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, s. 101.

kurâsında zirâ'at eyledikleri vâki' ise Akçeil ma'a Karalar karyesinde mâ'adâsında zirâ'atleriyle hâsıl eyledikleri mahsûlâtın şer'le ve kanûn üzere iktizâ iden öşürleri maktu'-i mezbûr mutasarrıfı tarafına edâ itdirilmek için emr-i şerîfîm... ifadelerine yer verilerek öşrün Ali'ye verilmesi hususunda Karahisar-ı Sahib Sancağı mutasarrıfına ve kadısına ve Çölebad nahiyesi naibine 16 Temmuz 1741 (2 Cemaziyelevvel 1154) tarihinde hüküm gönderilmiştir. (MAD. 6282-211/1). Belirtilen ifadelerden anlaşılacağı üzere, Danişmendli Türkmenleri, Anadolu'nun farklı bir yerinde kayıtlı olup Çölebad civarında kaydı bulunmayan bir kura ve mezrada ziraat ediyorsa sahib-i arza öşür ve salariye ödemesi, maktua toprağında ziraat ediyorlar ise mukataa mutasarrıfına öşür vermeleri gerektiği söz konusudur.

Danişmendli Türkmenleri'nin, ziraat ettikleri topraklar, herhangi bir kimseye deruhde olmadığı zamanlarda öşürleri devletin görevlendirdiği memurlar tarafından toplanmaktadır. Fakat adı geçen Türkmenlerin bir kısmı öşürlerini devletin görevlendirdiği memurlarına vermedikleri görülmüştür. Örneğin, Çölebad kazasında yaşayan Cevanşir sakinlerinden bazı kişiler, öşrünü ödemiş bazıları ise ödememiştir. Vergisini ödeyenle ödemeyenlerin tespiti için derinlemesine bir araştırma yapılması ve bu kargaşalığın giderilmesi hususunda 20 Ocak 1717 (6 Safer 1129) tarihinde Karahisar-ı Sahib ve Çölebad kadılarına hüküm gönderilmiştir. (MAD. 6338-96/1). Bu bilgiden, Danişmendli Türkmen cemaat sakinlerinden bazılarının, vergi meselesiyle ilgili devlet görevlileriyle sorun yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Danişmendli Türkmenleri'nin mukataaya ayrılarak malikâne sistemine dâhil olmasıyla vergiler, genellikle malikâne sahibi tarafından toplanmakta idi. Fakat adı geçen Türkmenlerden bazıları, vergilerini ödemedikleri gerekçesiyle malikâneci tarafından şikâyet edilmiştir. Şikâyet edilenler, Danişmendli mukataasına bağlı Salmanlu-yı kebir ve Salmanlu-yı sagir, Köle kebir, Cevanşir, Kaşıkçı, Sermayeli, Hayralı? ve Üç Adet Bıçakçı ve Karamanlı, Gözdeküre ve Küçük Kürt Mihmadlu? ve Büyük Kürt Mihmadlu cemaatleridir. Bu cemaatler her yıl ödemeleri gereken mal-ı mirilerini malikâne sahibi Hacı Derviş'e ödememişlerdir. Devlet, cemaatlerin 3 yıldır zimmetlerinde kalan mal-ı miriyi ödemedikleri gerekçesiyle vergi tahsilinin yapılması için 5 Temmuz 1710 (8 Cemaziyelevvel 1122) tarihinde Anadolu Eyaleti vezirine, Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfına, Danişmendli kadısına, Hamid ve Aydın mütesellimlerine ferman gönderilmiştir. (KK. 2328-138/1).

Mukataaya dâhil olan Türkmenlerden tahsil edilecek vergilerin bir kısmı, Türkmen voyvodası tarafından toplanmakta idi. Fakat, Türkmenler, voyvodalarına vergi ödememek için birtakım sıkıntılar yaşatmıştır. Örneğin, Karahisar-ı Sahib sancağında da Danişmendli Türkmen voyvodası Seyit İsmail, Cevanşir cemaatinden vergi toplama görevini üstlenmiştir. Cevanşir cemaati reayalarından Çocukoğlu Mustafa ve Karaboğazoğlu Ahmet ve Deli Ali, Danişmendli Türkmen

mukataası voyvodasına ödemeleri gereken 1707/08 (H.1119) senesindeki mal-ı mirinin bir kısmını vermiş kalan kısmını vermemiştir. 1708/09 (H.1120) yılına gelince hem kalan kısmını hem de 1120 yılı vergisi talep edilmesine rağmen ödeme gerçekleşmemiştir. Devlet, cemaat mensuplarına ödeme yapmaları hususunda birkaç kez uyarıda bulunmasına rağmen bu uyarılarını dikkate almayan cemaat mensuplarına, tekrardan ödeme yapmaları hususunda 1712/13 (H.1124) yılında Anadolu Eyaleti mutasarrıfı vezir Hasan Paşa'ya, Karahisar mutasarrıfına ve Danişmendli kadısına bu cemaat mensuplarının vergilerini vermesi yönünde ferman göndermiştir. Bu sefer mal-ı mirinin ödenmemesi durumunda cemaat mensuplarına belirtilen yılların mal-ı mirilerinin ödenmesi ve nezre¹⁷ çarptırılarak nezirlerinin de ödenmesi yönünde ferman gönderilmiştir. (KK. 2483-89/1). Cemaatlerin vergi ödememe sebebi, mevsimlerin kurak geçmesi ve ürünlerden beklenen ölçüde verim alınamamasıyla ilgili ya da vergi kaçırma eğilimlerine girmeleriyle alakalı olabilir. Bu bakımdan devlet, cemaatlere anlayış göstererek bir kısım ödenmeyen vergileri bir sonraki yıla ilave ederek ödenmesine müsaade etmiştir. Fakat sonraki yılda ödemenin tam olmaması, cemaat mensuplarını nezre bağlamayı zorunlu kılmıştır. Bu bakımdan cemaatlere, vergi ödemeleri konusunda sık sık uyarılar yapıldığı ve yapılan bu uyarıların dikkate alınmadığı anlaşılınca, vergi ödemeyen cemaat mensuplarını para cezasına çarptırılacağı belirtilmiştir.

Aydın sakinlerinden, Danişmendli Türkmenleri'nden Çölebad ve civarında sakin Semalı-yı sagir ve kebiri ve Cevanşir vs. cemaat sakinlerinden Abdülcebbaroğlu Hasan ve arkadaşları Kınışoğlu Mehmet, Kara Yakup, Torun Veli, Çocukoğlu Mustafa ve kardeşi Ali ve Musa ile birtakım kişiler 40-50 kişilik bir grubu oluşturarak eşkıya faaliyetine başlamışlardır. Bu kişiler, Çölebad nahiyesi ve civar köylerdeki ahaliye ve ürünlerine zarar vermiş ayrıca Danişmendli cemaati voyvodası Seyit İsmail'in, cemaatten topladığı vergilerine de taarruzda bulunmuşlardır. Bu sebeple, eşkıya faaliyetine karışanların, Kıbrıs Adası'ndaki Lefkoşa Kalesi'ne kalebend olunmaları için 1712 yılı Eylül ayında ferman yazılmıştır. (DVNSMHM.d. 117-206/1).

Osmanlı Devleti'nde ve özellikle sefer zamanlarında ordunun ihtiyacını karşılamada deve kullanımı önemlidir. Develer ordunun ihtiyacı olan top arabalarını çekme, askeri görevlilerinin eşyalarını ve hububatlarını taşımada kullanılmaktadır. Ayrıca deve, sıcak iklim şartlarına bağlı olarak kendini muhafaza edebildiği ve uzun mesafelerdeki dayanıklılığı sayesinde fazla yük taşıdığı için konar göçer aşiretler tarafından da kullanılmıştır. Danişmendli Türkmenleri'nde de deve kullanımı yaygındır. Özellikle, 18. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağında yaşayan Cevanşirli ve Kaşıkçı Türkmenleri'nde mekkâre¹⁸ develeri bulunmaktadır. Mekkâre

¹⁷ Nezir, aşiretlerin kuralları uymaması halinde, hazineye ödemesi gereken maddi kefalet verilen isimdir. bk. T.Gündüz, *Danişmendli Türkmenleri, Kırşehir-Neveşehir- Aydın- Hattında Aşiretler*, Yeditepe Yayınları, 2019, s.148.

¹⁸ Nakliyat işlerinde çalıştırılan hayvanlar hakkında kullanılan tabirdir. Arapça'da mükâriden bozma olup bunun yerine mekkâre ifadesi de kullanılmıştır. At, katır, deve gibi hayvanların ordu ağırlıklarının ve askeri birliklerin nakli için genelde savaş zamanında halkın bu hayvanları satın alınabildiği gibi bazı zamanlarda geçici bir süreliğine ordu

develeri, kiralamaya uygun develerdir. Bu bakımdan Karahisar-ı Sahib sancağında yaşayan mukataalı Danişmendli Türkmeni mülhakatından Cevanşir ve Kaşıkçı Türkmenleri'nden de deve tedarik edilmesi söz konusudur. Devletin kiralama talebi karşılanmadığı takdirde Türkmenlerden, deve yerine bedeliye akçesi¹⁹ ödemeleri istenmiştir. Adı geçen Türkmenler malikâne suretiyle işletildiği için bu ödemeyi Türkmenler adına malikâne sahibi ödemektedir. (KK. 2519-58/4). Malikâne sahibi, cemaatler adına devlete yapmış olduğu ödemeyi cemaatlerden tahsil edebilmekteydi. Bu tahsilat sırasında cemaatlerden kaynaklı bazı sıkıntılar yaşanmaktaydı. Örneğin; Danişmendli mukataası ve mülhakatından olan ve Karahisar-ı Sahib sancağında yaşayan Cevanşirlü ve Kaşıkçı Türkmenleri'nin mekkâre develeri, devlete kiralanmak yerine mükellefiyeleri karşısında bedeliye akçesi talep edilmiştir. Devlet, 600 kuruşluk bedeliye akçesini Danişmendli mukataası malikâneçisi Abdullah Ağa'dan alarak baş muhasebe defterlerine kaydetmiştir. Fakat cemaatlerin, 600 kuruş bedeliye akçesini ödeyen malikâneçiye ödeme yapmaması, Abdullah Ağa'nın divana şikâyet etmesine neden olmuştur. Durum üzerine, bu cemaatlerin ödeme yaptıklarına dair ellerinde mühürlü bir temessük olmaması halinde ödemenin, Abdullah'a yapılması yönünde 30/31 Mart 1742 tarihinde Anadolu valisine ve Cevanşirlü, Kaşıkçı Türkmen cemaatlerinin bulunduğu yerlerin kadılarına hitaben hüküm gönderilmiştir. (KK. 2519-58/4, D.EVM.d 26318-77/3). Fakat aynı cemaatlerin tekrar ödeme yapmaması, tekrar şikâyete neden olmuştur. Ayşe Sultan'ın kethüdası ayan Hacı Abdullah, malikâne sistemine göre tasarruf ettiği Danişmendli mukataası mülhakatından olan Karahisar-ı Sahib sancağında yaşayan Cevanşirlü ve Kaşıkçı Türkmenleri cemaatlerinin, mekkâre develerinin bedeliyelerini ödemedikleri yönünde şikâyette bulunmuştur. Bu cemaatlerin 600 kuruş mekkâre bedeliyesinin ödenmesi yönünde Teke ve Hamid sancakları mutasarrıfı Çalık Mehmet'e ve Karahisar-ı Sahib kadısına 5 Ocak 1744 senesinde hüküm gönderilmiştir. (KK. 2519-134/2).

Belirtilen şikâyetten yola çıkarak Cevanşir ve Kaşıkçı Türkmenleri'nin deve sayılarının tespitini de yapabiliriz. Suraiya Faroqhi Danişmendli Türkmenleri'nin 1 deve için ödenecek verginin 1,5 kuruş olduğunu belirtmektedir. (Faroqhi, 1998, s. 927). Bu durumda 18. yüzyılda Karahisar-ı Sahib sancağında yaşayan Danişmendli Türkmenleri'ne bağlı Cevanşir ve Kaşıkçı cemaatlerinin

hizmetine alınıp, sahiplerine belli bir ücret verilir. Mekkâre kira hayvanlarına yükletilmiş eşya ve levazım yerine de kullanılır. bk. M.Z.Pakalın, *age.*, s. 451; Ömer İşbilir, "mekkâre", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 454, 455.

¹⁹ Bedel, Osmanlı Devleti'nin maliyesinde, verginin veya mükellefiyetin cinsini belirten kelime ile birlikte kullanılmıştır ve onların karşılığı anlamındadır. Bu karşılık ise belirli hizmetlerin yerine getirilmesi ya da gerekli mühimmat ve levazım temini sağlanmasının nakde çevrilmesidir. Aydın ve Saruhan civarında deve yetiştirip, vergilerini devlete her yıl belli sayıda deve vermek suretiyle ödeyen yörüklerin, bu mükellefiyetleri kaldırılarak buna bedel, hâne başına bir miktar akçe vermeleri kararlaştırıldığı belirtilmiştir. bk. Feridun Emecen, "Bedel", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 301.

mekâre develerinin bedeliye akçesi, 600 kuruş hesabından 400 deveye tekabül ettiği sonucunu ortaya çıkmıştır²⁰.

Sonuç

Osmanlı Devleti, Karahisar-ı Sahib sancağı ve çevresinde yerleşik hayata geçirilen Danişmendli Türkmenleri'nin özellikle, harabe yerlere yerleştirerek onların ziraatle uğraşmalarına ortam hazırlamıştır. Böylece toprak boş kalmayarak üretim sağlanmıştır. Dolayısıyla devletin ekonomisine de katkı sağlanmıştır.

Karahisar-ı Sahib ve Danişmendli Türkmenleri'ne bağlı cemaatlerin hangileri olduğunu tespit ettiğimiz gibi, bu cemaatlerin yerleşim sahalarının genellikle Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarı ile özellikle bu sancağa bağlı Çölebad Kazası civarı olduğunu belirtebiliriz.

1700-1750 yılları arasında Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarında Danişmendli Türkmenleri'nin ekonomik faaliyetleri incelendiğinde, ziraat ve hayvancılıkla uğraştıkları görülmüştür. Bu Türkmenler kimin toprağında zirai faaliyetle bulunurlar ise vergilerini ziraat ettikleri toprak sahibine vermeleri gerektiği gerek fermanlarda gerek kadı sicillerinde belirtilmiştir. Buna göre cemaat sakinleri vergilerini, tımar toprağında ziraat ediyorlarsa tımar sahibine, malikâne suretiyle işletilen mukataa toprağında ziraat ediyorlarsa malikâneciye ödemeleri söz konusu idi. Sancak dâhilinde ve civarında yaşayan cemaat mensuplarının ödediği vergiler arasında ise öşür vergisi ilk sırada yer almaktadır.

Karahisar-ı Sahib sancağında 18. yüzyılın ilk yarısında, Danişmendli Türkmenleri'nden birtakım kişilerin öşür vergisini vermemekte ısrar etmesi, divana sık sık şikâyetlerin gitmesine yol açmıştır. Bu durumda devlet, kimi zaman cemaat mensuplarına ödemenin yapılması yönünde birkaç kez uyarıda bulunmaktan kaçınmadığı gibi onları nezre bağlamaktan da çekinmemiştir. Cemaatlerin vergilerini ödememesi/ödeyememesi ise iklim koşullarının ürünleri üzerindeki verimsizliğiyle ilgili olabileceği gibi kültürlerindeki konar göçer hayat tarzları, cemaatlerin sürekli bir yerde sabit kalmayarak farklı yerlere gitmek istemeleri etkenler arasındadır. Devletin ise tarımda uzun vadede istikrarı sağlama düşüncesi, cemaatlere sık sık uyarıda bulunması, onları nezre bağlaması, kontrolcü gücünü hissettirerek bir düzen sağlamak ve ekonomik gelirlerini aksatmama eğilime sahip olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan cemaatlerin, her ne kadar vergilerini ödemedi

²⁰ Benzer şekilde Aydın'da yaşayan Bozulus Türkmen mukataası cemaatlerinden Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Bolvadin kazasında ve havalisinde yaşayan Karabağı cemaatinden ve saire Yörükân reyadan da ...*beher 100 ganemleri 5'er gurus ve beher mekkâre develeri 30'ar ganem hesabı üzere* ... ifadelerinden de 1 adet koyunun 0,05 kuruşa, 30 koyunun ise 1,5 kuruşa takabül ettiğini görmekteyiz. Bu hesaba göre 1 devenin de 1,5 kuruşa tekabül ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. (KK. 2529-106,107). Bu bağlamda Karabağı cemaati ve Danişmendli Türkmenleri'nden aynı oranda vergi alındığını görülmüştür.

aksatma eğilimine girmiş olsalar da ziraatle uğraşmaları neticesinde devlete ve topluma katkı sağladıkları yadsınamaz bir gerçektir.

Danişmendli Türkmenleri'nin, Osmanlı Devleti'ne sağladıkları zirai katkı haricinde hayvanları vasıtasıyla da devlete yararları dokunmuştur. Özellikle 1700-1750 yılları arasında Karahisar-ı Sahip sancağındaki Cevanşir ve Kaşıkçı Türkmenleri'nin mekkâre develerinin mükellefiyetleri karşılığında nakit bir bedel talep edildiği görülmüştür. Bu bedel ise bir deveye 1,5 kuruş olarak belirtilmiştir.

18. yüzyılın ilk yarısında Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarında yayılma gösteren Danişmendli Türkmenleri'nin tek çatı altında mukataa sistemi dâhilinde malikâne suretiyle tasarruf edilmesi ekonomik açıdan devlete düzenli gelir sağlarken, idari açıdan da malikânegiler, zabıtlar ve voyvodalar aracılığıyla kısmen de olsa kontrol edilmelerine olanak sağlamıştır. Danişmendli Türkmen voyvodalarının genellikle kendi aşiretleri içinden olması ve devletin de bu duruma karşı çıkmaması, onların devlet tarafından benimsendiği düşüncesini kuvvetlendirmiştir.

Karahisar-ı Sahib sancağı ve civarındaki Danişmendli Türkmenleri'nden bazılarının 18. yüzyılın ilk yarısında, eşkıyalık faaliyetlerinde bulunarak sancak ve civarındaki köyleri rahatsız ettikleri ve Danişmendli Türkmen voyvodasının cemaat mensuplarından topladığı mal-ı miriye müdahalede buldukları karşısında devletin onları, Kıbrıs Ada'sındaki Lefkoşa kalesine kalebend edilmesi için emir verdiği de görülmüştür.

Kaynakça

I. Başkanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri

- A) Mühimme Defterleri (DVNSMHM.d.)
Nr. 116, 117.
- B) Kamil Kepeci Defterleri (KK.)
Nr. 2328, 2483, 2492, 2493, 2495, 2519, 2529.
- C) Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD.)
Nr. 6282, 6338.
- D) Evamir-i Maliye Defterleri (EVM.d.)
Nr. 26318, 26298.
- E) Meşihat Defterleri- Afyonkarahisar Şer'iyye Defterleri (AŞS.)
Nr. 546.

II. Araştırma ve İncelemeler

- Akgündüz, A. (1190). *Osmanlı kanunnameleri ve hukuki tahlilleri I*. İstanbul: Hilal Matbaası.
Barkan, Ö. L. (1943). *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda zirai ekonominin hukuki ve malî esasları, kanunlar*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
Çakır, B. (2003). *Osmanlı mukataa sistemi XVI- XVIII. yüzyıl*. İstanbul: Kitabevi Yayını.

- Emecen, F. (1992). Bedel. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 5, ss. 301). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Emecen, F. (1989). *XVI. asırda Manisa Kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ERÖZ, M. (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Faroqhi, S. (1988). *Onyedinci yüzyılın ikinci yarısında devecilik ve Anadolu göçebelere (Danışmendli Mukataası)*. IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Genç, M. (2006). Mukataa. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 31, ss. 129-132). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Genç, M., Özvar, E. (Ed.). (2006). *Osmanlı maliyesi: Kurumlar ve bütçeler I*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Güçer, L. (1964). *XVI –XVII. asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda hububat meselesi ve hububattan alınan vergiler*. İstanbul: Sermet Matbaası.
- Gündüz, T. (2019). *Danışmendli Türkmenleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İŞBİLİR, Ömer. (2003). Mekkâre. *TDV. İslam Ansiklopedisi*. (Cilt.28, ss. 454, 455). İstanbul: TDV. İslam Araştırmaları Merkezi.
- Orhonlu, C. (1963). *Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin iskân teşebbüsü, (1691-1696)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Özaydın, A. (1993). Danışmendliler. *TDV. İslam Ansiklopedisi*. (Cilt.8, ss. 469-474). İstanbul: TDV. İslam Araştırmaları Merkezi.
- Özvar, E. (2018). *Osmanlı maliyesinde malikâne uygulaması*. İstanbul: Kitabevi Yayını.
- Söylemez, F. (2007). XVIII. yüzyıl başlarından XIX. yüzyıl ortalarına kadar Maraş ve çevresinde eşkıyalık hareketleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 22, 69-85.
- Söylemez, F. (2011). *Osmanlı Devleti'nde aşiret yönetimi, Rişvan aşireti örneği*. İstanbul: Kitabevi Yayını.
- Söylemez, F. (2019). Osmanlı Devleti'nde konargöçer aşiretlerin iskânına dair Prof. Dr. Ali Aktan Armağanı. *Kimlik Yayınları, Kayseri*.
- Sümer, F. (2012). Türkmen. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi. (Cilt. 41, ss. 607-611).
- Sümer, F. (2013). Yörükler. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 8, ss. 469-474). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Şahin, İlhan. (1995). XVI. yüzyılda Osmanlı Anadolu'su göçebelilerinin idari ve sosyal yapısı. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Münir Aktepe'ye armağan. İstanbul: 253-264.
- Tabakoğlu, A. (2007). Öşür. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 34, ss. 100-103). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Tunçdilek, N. (1967). *Türkiye iskân coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yıldırım, M. Z. (2007). XVII. yüzyılı sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında Danışmendli cemaati ve Denizli yöresindeki durumları. Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, PA.Ü.Fen Edebiyat Fakültesi, Denizli.
- Yınanç, M. H. (1963). Danışmendliler. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 3, ss. 468-479). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

The Relationship between University Students' Awareness of Health Tourism and Health Literacy

Üniversite Öğrencilerinin Sağlık Turizmi Farkındalığı ile Sağlık Okuryazarlığı İlişkisi

Dr. Öğr. Üyesi Rukiye ÇAKMAK¹, Dr. Öğr. Üyesi Dilek YILDIRIM GÜRKAN²

Abstract

This study was conducted to examine the relationship between university students' awareness of health tourism and health literacy. A total of 906 university students who were foreign nationals and Turkish citizens participated in this descriptive study. Personal Information Form, Health Literacy Scale (HLS-14), Health Tourism Awareness Scale (HTAS) were applied face to face to the participants. In the study, HLS total score was $54,05 \pm 10,52$ and the HTAS total score was $62,04 \pm 13,67$. A significant difference was found between the total score and sub-dimensions of the health literacy scale and the variable of gender and nationality ($p < 0,05$). There was no significant difference between the total score of the health tourism awareness scale and variables such as age, gender, school, nationality, having a chronic disease in the family, living with an individual over the age of 65 ($p > 0,05$). In the study, it was found that there was a weak positive relationship between the health tourism awareness scale and the health literacy scale. It was determined that the students had a moderate level of awareness of health literacy and health tourism. It was determined that there was a weak relationship between students' health literacy level and health tourism awareness levels and subscales. It may be recommended to conduct trainings or open elective courses to increase the knowledge level of students on these issues.

Keywords: Awareness of health tourism, health literacy, health tourism

Paper Type: Research

Öz

Bu araştırma üniversite öğrencilerinin sağlık turizmi konusundaki farkındalıkları ile sağlık okuryazarlığı arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılmıştır. Tanımlayıcı tipte tasarlanan araştırmaya yabancı uyruklu ve Türk vatandaşı olan toplam, 906 üniversite öğrencisi katılmıştır. Katılımcılara Kişisel Bilgi Formu, Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği (SOY), Sağlık Turizmi Farkındalık Ölçeği (STF) yüz yüze olarak uygulanmıştır. Araştırmada SOY ölçeği toplam puanı $54,05 \pm 10,52$ ve STF ölçeği toplam puanı $62,04 \pm 13,67$ bulunmuştur. Sağlık okuryazarlığı ölçeğinin toplam puanı ve alt boyutları ile cinsiyet ve uyruğu değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0,05$). Sağlık turizmi farkındalığı ölçeği toplam puanı ile yaş, cinsiyet, okul, uyruk, ailesinde kronik bir hastalığa sahip olma, 65 yaş üstü bireyle yaşama gibi değişkenler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > 0,05$). Araştırmada sağlık turizmi farkındalığı ölçeği ile sağlık okuryazarlığı ölçeği arasında pozitif yönde zayıf bir ilişki olduğu bulunmuştur. Öğrencilerin sağlık okuryazarlığı ve sağlık turizmi farkındalıklarının orta seviyede olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin sağlık okuryazarlığı düzeyi ile sağlık turizmi farkındalığı düzeyleri ve alt boyutları arasında zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu konularda öğrencilerin bilgi düzeylerini artırmak için eğitimler yapılması ya da seçmeli dersler açılması önerilebilir.

Keywords: Sağlık turizmi farkındalığı, sağlık okuryazarlığı, sağlık turizmi

Makale Türü: Araştırma

¹Yozgat Bozok Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, rukiye.yorulmaz@yobu.edu.tr

²Yozgat Bozok Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, dilek.yildirim@yobu.edu.tr

Atf için (to cite): Çakmak, R. & Gürkan, Y.D. (2025). The Relationship between University Students Awareness of Health Tourism and Health Literacy, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 407-415.

Introduction

Health literacy is a relatively new concept in the promotion and development of health and has become one of the topics of great interest around the world in recent years (Nutbeam, 2000, p. 259; World Health Organization, 2013, p. 3). Health literacy is defined by WHO as all of the cognitive and social skills that determine the motivation of individuals to access, understand and use information and the ability to access and interpret information to protect, maintain and improve their health (World Health Organization; Liu et al., 2020, p. 1).

Health literacy is a concept that goes beyond health education. It addresses the social and environmental factors that affect the ability to interact with health information, make informed decisions, and use health services to benefit themselves and their environment (Azlan, et al., 2021, p. 1). Health literacy is the bridge between an individual's literacy (and other) skills and abilities and the health context. Health literacy is affected by all social, individual and cultural factors. Both the causes and solutions of limited health literacy depend on our cultural and social environment, the health and education systems that serve it, and the interaction between these factors (Nielsan et al., 2004, p. 4).

Individuals' awareness of their health-related rights and responsibilities is related to their level of health literacy (Aslan et al., 2019, p. 1118). Health literacy includes a set of knowledge and skills in order to make appropriate health decisions and to benefit from health services in the most accurate way. These skills include communication, reading, writing, comprehension, numeracy and, increasingly, the use of technology (Hersh et al., 2015, p. 118). Poor health literacy leads to unhealthy choices, more risky behaviors, more inadequate self-management of one's health, and the need for more treatment in hospitals (Kickbusch et al., 2015, p. 1). Accordingly, inadequate health literacy consumes human and financial resources in the health system significantly (Baker et al., 1998, p. 792; Kickbursch et al., 2015, p. 1). It is very important to calculate the health cost well in terms of national economy. In recent years, health tourism is a very popular topic in many countries due to its economic contribution. Health tourism is a type of tourism that allows health institutions to grow in order to improve health of people who travel to thermal springs or health centers for treatment purposes (Aydın, 2012, p. 92). While various classifications have been made for types of health tourism, generally, a three-fold classification is observed, including medical tourism, thermal/SPA/wellness tourism, senior tourism and disabled tourism (Demir and Sezgin, 2020, p. 3). Due to changes in people's perceptions of health, individuals can become health tourists not only for treatment but for many other reasons as well (Doğan and Aslan, 2019, p. 4). The key factor in the success of health tourism is health tourism awareness.

Awareness of health tourism means to have knowledge about health tourism and to use this knowledge. The higher the health tourism awareness of individuals, the more they will be able to find a solution by using their knowledge about health tourism when they have a problem with their health. Awareness of health tourism may be related to the health literacy of individuals. No study demonstrating this relationship was found in the national and international literature. In this study, the relationship between university students' awareness of health tourism and health literacy was examined.

1. Materials And Methods

1.1. Aim

The aim of the study was to examine the relationship between university students' awareness of health tourism and health literacy.

1.2. Population and Sample

The population of the research consisted of all university students, including vocational schools, colleges, faculties, and the TÖMER (Turkish Language Teaching Center), located at the

central campus of Yozgat Bozok University. There are 15,320 actively enrolled students at the central campus of the university. The sample size, determined using the known population sample calculation method for a 95% confidence interval, was found to be 375. This study was completed with the participation of 960 students who volunteered to take part in the research.

1.3. Data Collection Method

“Personal Information Form” and “Health Literacy Scale” and “Health Tourism Awareness Scale” were used to collect data.

Personal Information Form: It consists of 6 questions including sociodemographic variables of students.

1.3.1. Health Literacy Scale (HLS-14)

Health Literacy Scale (HLS-14), Suka et al. (2013) to measure the health literacy levels of adults in Japan in 2010. In the original scale the Cronbach's alpha value was 0.81. Turkish validity and reliability study was carried out by Türkoğlu and Kılıç. The scale has three sub-dimensions: Critical Health Literacy (4 items), Functional Health Literacy (5 items) and Interactive Health Literacy (5 items), a total of 14 items. Türkoğlu and Kılıç found the Cronbach's alpha value of the scale to be 0.8513 (Türkoğlu and Kılıç, 2021, p. 21).

1.3.2. Health Tourism Awareness Scale

The Health Tourism awareness scale was developed by Dağlı in 2021. There are 22 5-point Likert type questions for the health tourism awareness scale. Within each question, there are 5 options that describe the person's level of awareness. The lowest and highest scores are 1 and 5, respectively. The maximum and minimum scores obtained from the scale are 110 and 22, respectively, and the score describing the neutral state is 66.5 (Dağlı, 2021, p. 42).

1.4. Data Analysis

In this study, the data were analyzed with the SPSS 22.0 program. Number (n), percentage (%), mean and standard deviation (SD) were used for descriptive statistics. The normal distribution of data was evaluated using the Shapiro-Wilk test and QQ charts. The t-test was used to compare two independent groups of data. Correlation between scale scores was evaluated with Pearson correlation analysis ($p < 0.05$).

1.5. Ethical Dimension

Approval of the Ethics Committee of Yozgat Bozok University (Decision No: 30/07 Date: 16.02.2022) and institutional permission of the relevant institution were obtained to conduct the study. Permission to use the scale was obtained from the owners of the scales used in the study.

2. Results

The study was completed with a total of 906 people. The participants consisted of females by 69.1% and males by 30.92%, and 84.9% of them were the citizens of the Republic of Turkey. 51.3% of the participants were between the ages of 18-20, while 48.7% of them were 21 years and over. 29.4% of the participants had a family member with a chronic disease. When the sociodemographic characteristics of the participants participating in the study and the health literacy subscales were examined, a statistically significant relationship was found between the variables of gender, age, nationality, having a family member with a chronic disease, and some subscales of health literacy. A statistically significant relationship was found between gender, one of the demographic variables, and all subscales of the health literacy scale ($p < 0.05$). Furthermore, health literacy of female participants was higher compared to male participants in all subscales of health literacy. Considering the age variable, a statistically significant relationship was found in the interactive health literacy scale ($p < 0.05$). When Table 1 was examined, it was observed that the participants aged 21 and over had higher interactive health literacy. A statistical relationship

was found between nationality, one of the demographic variables, and all subscales of the health literacy scale ($p<0.05$). As a result of the study, it was seen that there was a statistical relationship between the variable of having a family member with a chronic disease and all subscales of health literacy ($p<0.05$). It was seen that the participants with a family history of chronic diseases had higher total scores of the interactive health literacy, critical health literacy and health literacy compared to those without a family history of chronic diseases.

Table 1. Sociodemographic characteristics of the participants and the HLS Scale and Its

Variables	N(%)	Functional HLS	Interactive HLS	Critical HLS	HLS Total
		Mean±SD	Mean±SD	Mean±SD	Mean±SD
Gender					
Female	626(69,1)	19,42±5,38	19,63±4,64	15,84±4,05	54,91±10,35
Male	280(30,9)	18,56±5,18	18,41±5,18	15,15±4,12	52,12±10,65
Test/P		2,269/0,02	3,533/0,00	2,376/0,01	3,712/0,00
Age					
18-20 years	465(51,3)	19,31±5,14	18,85±4,89	15,39±3,91	53,56±10,54
21 years and older	441(48,7)	18,99±5,53	19,68±4,76	15,88±4,25	54,56±10,48
Test/p		0,897/0,37	-2,582/0,01	-1,809/0,07	-1,433/0,15
Nationality					
Turkish citizen	769(84,9)	19,37±5,44	19,63±4,66	15,86±4,03	54,87±10,30
Not a Turkish citizen	137(15,1)	17,96±4,52	17,16±5,29	14,34±4,16	49,47±10,56
Test/p		2,862/0,04	5,103/0,00	3,955/0,00	5,624/0,00
School					
Health	602(66,4)	19,36±5,45	19,46±4,73	15,70±4,06	54,53±10,26
Non-health departments	304(33,6)	18,76±5,08	18,84±5,04	15,48±4,12	53,09±10,97
Test/p		1,596/0,11	1,815/0,07	0,773/0,439	1,905/0,05
Having a family member with a chronic disease					
Yes	267(29,5)	19,44±5,24	19,91±4,66	16,17±3,89	55,53±10,16
No	639(70,5)	19,04±5,37	18,98±4,89	15,40±4,14	53,43±10,61
Test/p		1,037/0,30	2,637/0,00	2,603/0,00	2,754/0,00
Living with an individual over 65 years of age					
Yes	172(19,0)	18,73±5,73	18,92±5,26	15,58±4,26	53,24±10,16
No	734(81,0)	19,26±5,24	19,33±4,74	15,64±4,04	54,24±10,60
Test/p		-1,154/0,24	-0,943/0,34	-0,190/0,85	-1,123/0,26

*t test

HLS: Health Literacy Scale

The relationship between the sociodemographic characteristics of the participants and the subscales of the health tourism awareness scale is presented in Table 2. Considering Table 2, a statistically significant relationship was found between demographic variables of gender, and image ($p<0.05$). There was a statistically significant difference between the schools attended by the participants and the language-education dimension, one of the subscales of health tourism awareness ($p<0.05$).

Table 2. Sociodemographic characteristics of the participants and health tourism awareness scale and its subscales

Variables	N	Language-Education	Effects of Health Tourism	Image	Institutional Competence	HTAS Total
		Mean±SD	Mean±SD	Mean±SD	Mean±SD	Mean±SD
Gender						
Female	626(69,1)	17,83±4,26	16,31±3,77	14,66±4,28	12,82±3,30	61,63±13,25
Male	280(30,9)	17,74±4,28	16,62±4,06	15,72±4,83	12,84±3,59	62,94±14,54
Test/P		0,295/0,76	-1,127/0,26	-3,306/0,00	-0,091/0,92	-1,329/0,18

Age						
18-20 years	465(51,3)	17,76±4,22	16,26±3,82	15,05±4,34	12,64±3,28	61,73±13,31
21 years and older	441(48,7)	17,85±4,31	16,55±3,91	14,92±4,63	13,02±3,50	62,36±14,04
Test/p		-0,299/0,76	-1,114/0,26	0,423/0,67	-1,674/0,09	-0,685/0,49
Nationality						
Turkish citizen	769(84,9)	17,78±4,38	16,38±3,86	14,90±4,49	12,84±3,46	61,91±13,98
Not a Turkish citizen	137(15,1)	17,94±3,52	16,54±3,89	15,48±4,44	12,77±3,00	62,75±11,79
Test/p		-0,484/0,62	-0,432/0,66	-1,408/0,16	0,215/0,830	-0,660/0,50
School						
Health	602(66,4)	18,12±4,22	16,47±3,87	15,04±4,37	12,85±3,47	62,50±13,90
Non-health departments	304(33,6)	17,19±4,28	16,26±3,87	14,88±4,70	12,77±3,24	61,12±13,16
Test/p		3,115/0,00	0,545/0,44	0,512/0,609	0,859/0,746	1,434/0,15
Having a family member with a chronic disease						
Yes	267(29,5)	17,42±4,35	16,42±4,08	14,61±4,47	12,73±3,55	61,20±14,02
No	639(70,5)	17,97±4,22	16,40±3,78	15,14±4,48	12,87±3,33	62,38±13,51
Test/p		-1,762/0,07	0,093/0,92	-1,625/0,105	-0,534/0,593	-1,188/0,23
Living with an individual over 65 years of age						
Yes	172(19,1)	17,35±4,62	16,37±4,18	14,62±4,50	12,93±3,67	61,27±14,37
No	734(81,0)	17,91±4,17	16,41±3,79	15,07±4,47	12,80±3,33	62,21±13,50
Test/p		-1,553/0,12	-0,137/0,89	-1,198/0,23	0,425/0,67	-0,812/0,41

*t test

SD: Standard Deviation

HTAS: Health tourism awareness scale

The relationship between the health tourism awareness scale and the health literacy scale is presented in Table 3. When the table was examined, a weak positive correlation was found between health tourism awareness and the total health literacy scale scores. The relationship between the subscales was also found to be weak.

Table 3. The relationship between the health tourism awareness scale and the HLS scale

Variables	Functional HLS	Interactive HLS	Critical HLS	HLS Total	Language-Education	Effects of Health Tourism	Image	Institutional Competence	HTAS Total
Functional HLS	1	0,164	0,120	0,629	-0,114	-0,177	-0,119	-0,081	-0,116
Interactive HLS	0,164	1	0,715	0,821	0,145	0,210	0,149	0,237	0,213
Critical HLS	0,120	0,715	1	0,778	0,138	0,186	0,135	0,248	0,202
HLS Total	0,629	0,821	0,778	1	0,063	0,130	0,061	0,164	0,117
Language-Education	-0,114	0,145	0,138	0,063	1	0,661	0,594	0,558	0,833
Effects of Health Tourism	-0,077	0,210	0,186	0,130	0,661	1	0,696	0,658	0,881
Image	-0,119	0,149	0,135	0,061	0,594	0,696	1	0,651	0,872
Institutional Competence	-0,081	0,237	0,248	0,164	0,558	0,658	0,651	1	0,823
HTAS Total	-0,116	0,213	0,202	0,117	0,833	0,881	0,872	0,823	1

Pearson correlation

HLS: Health Literacy Scale

HTAS: Health Tourism Awareness Scal

Discussion

In this study, the relationship between university students' awareness of health tourism and health literacy was attempted to be revealed. While the mean health literacy score of the participants in the study was 54.05±10.52, the mean score of health tourism awareness was 62.04±13.67. In this study, a relationship was found between gender and health literacy. In the literature review, there were studies with statistically significant results between gender variable and health literacy (Yılmaz and Günel, 2020, p. 553;

Yang et al., 2020, p. 5; Tuğut et al., 2021, p. 107; Öztürk and Tezel, 2022, p. 5). There are also studies that do not support the results of this study and that do not have a statistically significant relationship between the gender variable and health literacy. (Özdenk et al., 2019, p. 55; Evans, 2019, p. 232; Aslan et al., 2019, p. 1123; Tekin, 2019, p. 586; Ertaş and Göde, 2021, p. 6; Çelik et al., 2021, p. 599; Naveed ve Shaukat, 2021, p. 50; Munangatire et al., 2022, p. 5). Furthermore, it was seen in the study that the health literacy level of females was higher compared to males. The study of Yılmaz and Günel, and the study of Sarhan et al. also support the result obtained in this study (Yılmaz and Günel, 2020, p. 553; Sarhan et al., 2021, p. 858).

As a result of this study, no statistically significant relationship was found between the age variable and the total health literacy score. When the literature was reviewed, it was seen that there were studies supporting the result of the study (Evans et al., 2019, p. 232; Naveed and Shaukat, 2021, p. 50; Öztürk and Tezel, 2022, p. 5). In the study conducted by Yang et al., the age variable and health literacy were found to be statistically significant (Yang et al., 2020, p. 5). The fact that the group in this study consisted of students and did not include very different age groups may be the reason why there were no significant age-related differences. In this study, although there was no statistically significant difference in the HLS scores of foreign students, it was seen that their scores were lower compared to Turkish students. The fact that the majority of the foreign students (70%) studying at our university and participating in our study came from African countries may have affected this result.

In the study, no statistically significant relationship was found between having a chronic disease in the family, one of the demographic variables, and the interactive and critical health literacy dimensions, which are among the health literacy dimensions, and the total health literacy score. In the study conducted by Ozen et al. on nursing students, no statistical relationship was found between having a chronic disease in the family and health literacy. (Ozen et al., 2019, p. 399). Low health literacy is one of the important obstacles in the self-management of chronic diseases (Heijmans, et al., 2015, p. 2015). In this study, although there was no statistically significant relationship between the HLS scale and the individual with a family history of chronic disease, the HLS scale scores were higher in those living with individuals with chronic disease. Frequent visits to health institutions and increased interaction with health personnel in the treatment of chronic diseases may have led to an increase in the level of health literacy of people. There was no relationship between the variable of living with an individual over the age of 65 and the subscales of health literacy. Although chronically ill and elderly individuals often want to benefit from health tourism, living with elderly and chronically ill individuals did not cause an increase in the level of health tourism awareness.

When the relationship between the dimensions of health tourism awareness and demographic variables was examined in the study, the statistical significance in gender and school variables was remarkable. A statistically significant relationship was found between gender, one of the demographic variables, and the image dimension, one of the dimensions of health tourism awareness. In the study conducted by Dağlı in 2021, a statistical relationship was found between the gender variable and the image dimension (Dağlı, 2021, p. 54). In this study, no relationship was found between health tourism effects, language-education, institutional competence, which are among the dimensions of health tourism awareness, and gender. The results of Dağlı's study also support the results of this study (Dağlı, 2021, p. 54).

In this study, there was no statistical relationship between the dimensions of health tourism awareness and the age variable. In the study conducted by Dağlı, there was a relationship between the age variable and the effects of language-education and health tourism, however, no statistical relationship was found between image and institutional competence (Dağlı, 2021, p. 56).

In this study, while there was a statistical relationship between language-education, one of the dimensions of health tourism awareness, and the school variable, there was no relationship between the school variable and other dimensions of health tourism. In the study conducted by Dağlı, a statistical relationship was found between the dimensions of the effects of language-education and health tourism and the department variable (Dağlı, 2021, p. 60-61).

In the literature, there is no other study examining the relationship between health tourism awareness scale and health literacy scale, and in this study, it was determined that there was a weak positive relationship between health tourism awareness and health literacy scale.

Conclusion and Recommendations

The research results indicate that students have a moderate level of health literacy and health tourism awareness. A weak relationship was found between students' health literacy levels and their levels of health tourism awareness, as well as its sub-dimensions. To increase students' knowledge levels, it is recommended to provide education on health literacy and health tourism or offer elective courses. Considering that students are an active user group of social media, it is suggested to enrich social media content to enhance health tourism awareness. The contribution of health tourism to the country's economy should be emphasized. Especially, students who will serve as healthcare professionals should be made aware of the importance of increasing our country's health tourism potential and improving the public's health literacy level.

References

- Aslan, R. Ilıman, E. and Arslan, A. (2019). Determination of health literacy and rational drug use levels of vocational school of health services students. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*. 5(21), 1117-1134. doi:http://dx.doi.org/10.31576/smryj.323.
- Aydın, O. (2012). An alternative tourism in Turkey; health tourism, *Karamanoğlu Mehmet Bey University Journal of Social and Economic Research*. 14(23), 91-96.
- Azlan, A.A, Hamzah, M.R, Tham, J.S, Ayub, S.H, Ahmad, A.L. and Mohamad, E. (2021). Associations between health literacy and sociodemographic factors: a cross-sectional study in malaysia utilising the HLS-M-Q18. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2;18(9), 4860. doi:10.3390/ijerph18094860.
- Baker, D.W, Parker, R.M, Williams, M.V. and Clark, W.S. (1998). Health literacy and the risk of hospital admission. *Journal of General Internal Medicine*. 13(12), 791-798. doi:10.1046/j.1525-1497.1998.00242.x.
- Çelik, S. İstek, Z. Kızkın, A. Yigit, M.C. and Kaçan, H. (2021). Examining the health literacy levels of university students: The case of Bartın University. *İstanbul Gelişim University Journal of Health Sciences*, 15, 593-605. doi: 10.38079/igusabder.976692.
- Dağlı, M. (2021). *Awareness levels of medical faculty and tourism faculty students about health tourism*. (Master Thesis). Alanya Alaaddin Keykubat University Graduate Education Institute, Alanya.
- Demir, Ö. and Sezgin, E.E. (2020). Evaluation of Elazığ province in terms of health tourism with swot analysis. *Firat University Harput Research Journal*, 7(14), 111-129.

- Doğan, B.B. and Aslan, A. (2019). Current status of health tourism in turkey and its contributions to the national economy. *Dicle University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 9(18), 390-418.
- Ertas, E. and Göde, A. (2021). Investigation of relationship between health literacy with anti-vaccine: A study on college students. *Journal of Academic Value Studies*, 7(1), 1-14. doi: <http://dx.doi.org/10.29228/javs.49907>.
- Evans, A.Y. Anthony, E. and Gabriel, G. (2019). Comprehensive health literacy among undergraduates: a Ghanaian university-based cross-sectional study. *Health Literacy Research Practice*. 103(4), e227-e237. doi:10.3928/24748307-20190903-01.
- Heijmans, M. Waverijn, G, Rademakers, J, Van Der Vaart, R. and Rijken, M. (2015). Functional, communicative and critical health literacy of chronic disease patients and their importance for self-management. *Patient Education and Counseling*, 98(1), 41.
- Hersh, L, Salzman, B. and Snyderman, D. (2015). Health literacy in primary care practice. *American Family Physician*. 15; 92(2), 118-24.
- Kickbusch, I, Pelikan, J.M, Apfel F. and Tsouros, A. (2015). Health literacy solid evidence. *Turkish Healthy Cities Association*.
- Liu, C, Wang, D, Liu, C, Jiang, J, Wang, X, Chen, H, Ju, X. and Zhang, X. (2020). What is the meaning of health literacy? A systematic review and qualitative synthesis. *Family Medicine and Community Health*. May;8,(2):e000351. doi:10.1136/fmch-2020-000351.
- Munangatare, T, Tomas, N. and Mareka V. (2022). Nursing students' understanding of health literacy and health practices: A cross-sectional study at a University in Namibia. *BMC Nursing*. 21(1), 1-8. doi:10.1186/s12912-021-00776-z.
- Naveed, M.A. and Shaukat, R. (2021). Health literacy predicts COVID-19 awareness and protective behaviours of university students. *Health Information and Libraries Journal*, 39(1), 46-58. doi:10.1111/hir.12404.
- Nielsen, B.L, Panzer, A.M. and Kindig D.A. (2004). "What is health literacy?" Nielsen BL, Panzer AM, Kindig DA. (Ed.). *Health Literacy: A Prescription to End Confusion*. (31-58). The National Academies Press, Washington, D.C.
- Nutbeam, D. (2000). Health literacy as a public health goal: a challenge for contemporary health education and communication strategies into the 21st century. *Health Promotion International*, 15(3), 259–67. doi: 10.1093/heapro/15.3.259.
- Özdenk, S. Özdenk, G.D. Özcebe, L.H. and Üner, S. (2019). Investigation of health literacy and some related factors of 4th grade students in a university. *Mersin University Journal of Health Sciences*, 12(1), 48-59.
- Özen, N, Bal, Ozkaptan, B, Coskun, S. and Terzioglu, F. (2019). Health literacy of nursing students and its effective factors. *Nursing Forum*. 54(3), 396-402. doi:10.1111/nuf.12346.
- Öztürk, F.Ö. and Tezel, A. (2022). Health literacy and COVID-19 awareness among preservice primary school teachers and influencing factors in turkey. *Journal of School Health*. 24: 10.1111/josh.13231.
- Sarhan, M.B.A, Fujii, Y, Kiriya, J, Fujiya, R, Giacaman, R, Kitamura, A. and Jimba, M. (2021). Exploring health literacy and its associated factors among palestinian university students: a cross-sectional study. *Health Promotion International*. 24;36(3), 854-865. doi: 10.1093/heapro/daaa089.
- Suka, M, Odajima, T, Kasai, M, Igarashi, A, Ishikawa, H, Kusama, M, Nakayama, T, Sumitani, M. and Sugimori, H. (2013). The 14-item health literacy scale for japanese adults (hls-14). *Environmental Health and Preventive Medicine* 18(5), 407-415.
- Tekin, P.Ş. (2019). Health literacy and healthy living behaviors in medical secretaries: An evaluation on the students secretaries. *Hacettepe Journal of Health Administration*. 22(3), 577-598.
- Tuğut, N, Yılmaz, A. and Çelik, B.Y. (2021). The relationship between health literacy levels and healthy lifestyle behaviors of nursing students. *Journal of Cumhuriyet University Health Sciences Institute*, (6)2, 103-111.
- Türkoğlu, N. and Kılıç D. (2021). Adaptation of the health literacy scale to turkish: a validity and reliability study. *Anatolian Journal of Nursing and Health Sciences*, 24(1), 25-33. doi: 10.17049/ataunihem.662054.

- Yang, Q, Yu, S, Wang, C, Gu, G, Yang, Z, Liu, H, Lin, L, Qiao, Y, Yu, L, Feng, Q. and Niu, G. (2021). Health literacy and its socio-demographic risk factors in Hebei. *Medicine*. 100:21 (e25975).
- Yılmaz, S. and Günel, A.M. (2020). The health literacy level of a foundation university faculty of health sciences students. *Hacettepe Journal of Health Administration*, 23(4), 547-560.
- World Health Organization. (2013). *Health Literacy*. https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0008/190655/e96854.pdf. (Date of Access: 22.07.2022).
- World Health Organization (WHO). <https://www.who.int/teams/health-promotion/enhanced-wellbeing/seventh-global-conference/health-literacy>. (Date of Access: 22.07.2022).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonu

Tarih:16.02.2022

No:30/07

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50